

**GAZİMAĞUSA KALEİÇİ’NİN TARİHSEL
SÜREÇ İÇİNDEKİ KENTSEL GELİŞİMİ VE
DEĞİŞİMİ**

**DOKTORA TEZİ
Y. Mimar Ege ULUCA
(502992411)**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 15 Haziran 2006
Tezin Savunulduğu Tarih : 4 Ekim 2006**

**Tez Danışmanı : Prof.Dr. Nur AKIN
Diğer Jüri Üyeleri Prof.Dr. İsmet OKYAY (M.S.Ü.)
Doç.Dr. Yegan KAHYA (İ.T.Ü.)
Doç.Dr. Cengiz CAN (Y.T.Ü.)
Doç.Dr. Kutgün EYÜPGİLLER (İ.T.Ü.)**

EKİM 2006

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya, çocukluk ve gençlik yıllarımı geçirdiğim, her köşesinde beni heyecanlandıran bir mimari detay ile karşılaştığım kente duyduğum ilgi ve vefa duygularıyla başladım. Bu konuyu seçmemde beni destekleyen ve tezin her aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen Sevgili Hocam Prof. Dr. Nur Akın'a, yönlendirici eleştirileri ve sabrı için çok teşekkür borçluyum.

Tez izleme jürimin çok değerli üyeleri, Prof. Dr. İsmet Okyay ve Doç. Dr. Yegan Kahya'ya, bu uzun tez süreci boyunca tezimin gelişmesine katkıda bulunan değerli önerileri ve eleştirileri için teşekkür ederim.

Bu tezin kaynaklarına ulaşılması ve hazırlanması sürecinde çok sayıda kişinin yardım ve desteğini gördüm. Bunlar arasında Cardiff Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Profesörü Dr. Peter Edbury'ye bana tüm kişisel arşivini açtığı ve elindeki tüm kaynakları benimle paylaştığı için çok özel bir teşekkür borçluyum. Cenova Üniversitesi Ortaçağ Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Laura Balletto'ya sağladığı tarihsel kaynaklar için, ODTÜ Mimarlık Bölümü'nden Prof. Dr. Ömür Bakırer ve Gazimağusa Belediye Başkanı Oktay Kayalp'a tezimin en başlarında bana verdikleri destek için teşekkür ederim. Sorbonne Üniversitesi'nden Dr. Thierry Soulard'a gönderdiği kaynaklar ve yönlendiriciliği için, Gazimağusa Eski Eserler Dairesi Müdürü Hasan Tekel'e sabrı ve değerli katkıları için, DAÜ Kütüphanesi'nin Teknik Servis Müdürü Canay Ataöz'e ve KKTC Milli Arşiv Müdürü Gökhan Şengör'e, bana araştırmalarım sırasında sağladıkları kolaylıklar için, Prof. Dr. Erendiz Özbayoglu ve Ekin Öyken'e Latince noter kayıtlarının çözümlemesindeki yardımları için teşekkür ederim. Ayrıca, arkadaşlarım Ayşe Ağaoğlu ve Zehra Kutlay'a bana verdikleri manevi ve teknik destek için minnettarım. Sevgili teyzem ve eniştem Selma-Tahsin Atakan hem Londra'daki, hem de Kıbrıs'taki evlerini bana açarak, bu çalışmaya çok büyük katkıda bulundular, ikisine de sabırları için teşekkürler. İKÜ Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi'nin değerli Dekanı Prof. Dr. Okay Eroskay'a ve Mimarlık Bölümü Başkanı Prof. Dr. Mehmet Küçükdoğu'ya da, çalışmalarım sırasında bana sağladıkları olanaklar için minnet borçluyum.

Bu tezin hazırlanmasında, benden sonra en büyük emek kuşkusuz aileme aittir. Kardeşlerim Ayşe-İbrahim Uluca'ya Kıbrıs'taki araştırma ve alan çalışmalarım sırasındaki yardımları için teşekkür borçluyum. Sevgili eşim Tolga Tümer, oldukça yoğun temposuna rağmen sağladığı destekle ve yıllarca bu tezin yarattığı yılgınlıkları benimle paylaşarak hep yanımda oldu. Kızım Derin Tümer ise, son bir yılını, yani yaşamının yarısını annesini çok kısıtlı süreler görerek geçirdi. İkisine de anlayışları için sonsuz teşekkürler.

Sevgili Annem ve Babam eğitimimin tüm aşmalarında olduğu gibi, doktora tezimin hazırlanmasında da ellerinden gelen hiçbir desteği esirgemediler. Bu tezi hazırlarken verdiğim emek, annem Sıtkıye Uluca ve babam Özdal Uluca'ya armağanımdır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	xiv
SUMMARY	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Giriş ve Çalışmanın Amacı	1
1.2. Çalışmanın Kapsamı	2
1.3. Çalışmanın Yöntemi	6
1.3.1. Gazimağusa Kenti ile ilgili Bilgi Toplama Yöntemi	8
1.3.2. Alan Çalışması, Belgeleme ve Değerlendirme Yöntemi	11
2. AKDENİZ UYGARLIKLARI İÇERİSİNDE KIBRIS ADASI'NIN YERİ	13
2.1. Coğrafi Konumu ve Özellikleri	13
2.2. Sosyal ve Kültürel İlişkileri	14
2.3. Ticari İlişkileri	26
3. GAZİMAĞUSA'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ	40
3.1. Konumu ve Yerleşim Özellikleri	40
3.2. Alan Kullanım Özellikleri	43
4. GAZİMAĞUSA KALEİÇİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ	49
4.1. Antik Çağ'dan Latinlere Kadar olan Dönem (M.Ö. 285–M.S.1192)	49
4.2. Latinler Dönemi (1192-1571)	53
4.2.1. I. Lüzinyan Hanedanı Dönemi (1192-1373)	53
4.2.2. Cenevizliler Dönemi (1373-1464)	62
4.2.3. II. Lüzinyan Hanedanı Dönemi (1464-1489)	67
4.2.4. Venedikliler Dönemi (1489-1571)	68
4.3. Osmanlı Dönemi (1571-1878)	73
4.4. İngiliz Dönemi (1878-1960)	81
4.5. 1960 Sonrası Dönem	84
4.5.1. Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi (1960-1974)	84

4.5.2. Kıbrıs Türk Federe Devleti Dönemi (1974-1983)	86
4.5.3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi (1983 sonrası)	87
5. GAZİMAĞUSA KALEİÇİ'NİN MİMARİ VE KENTSEL ÖZELLİKLERİ	90
5.1. Kent Mekânları	90
5.1.1. Sokaklar	91
5.1.1.1. Ana Akslar	91
5.1.1.2. Sur Çeperlerindeki Sokaklar	94
5.1.1.3. Tali Sokaklar	95
5.1.2. Meydanlar	96
5.1.3. Liman	99
5.1.2. Kent Girişleri	99
5.2. Anıtlar ve Çevreleri	100
5.2.1. Latinler Dönemi Anıtları	101
5.2.1.1 Surlar	102
5.2.1.2 Saray	111
5.2.1.3. Kiliseler	114
5.2.2. Osmanlı Dönemi Anıtları	139
5.2.2.1. Mescit	139
5.2.2.2. Medrese	140
5.2.2.3. Hamamlar	141
5.2.2.4. Çeşmeler	143
5.2.2.5. Türbeler ve Mezarlar	144
5.2.2.6. Namık Kemal Zindanı	144
5.3. Geleneksel Konutlar	145
5.3.1. Osmanlı Öncesi Konut Kalıntıları	146
5.3.2. Osmanlı Dönemi Konutları	148
5.3.3. İngiliz Dönemi Konutları	150
6. GAZİMAĞUSA KALEİÇİ'NİN KENTSEL GELİŞİMİ	153
6.1. Kentin Kuruluşundan Latinlere Kadar Olan Dönem (648-1192)	154
6.2. Latinler Dönemi (1192-1571)	155
6.2.1. Kent Mekânları	157
6.2.2. Bölgeler	168
6.2.3. Surlar	170
6.2.4. Yapılaşma	175
6.3. Osmanlı Dönemi (1571-1878)	177
6.3.1. Kent Mekânları	179
6.3.2. Bölgeler	185

6.3.3. Surlar	187
6.3.4. Yapılaşma	189
6.3.5. Kent Mekânlarının ve Yapıların Dönüşümü	193
6.4. İngiliz Dönemi (1878-1960)	197
6.4.1. Kent Mekânlarının ve Yapıların Dönüşümü	201
6.4.2. Theophilus Mogapgap'ın Kentsel Sıhhileştirme ve Restorasyon Çalışmaları (1935-1960)	206
6.5. 1960 Sonrası Dönem	210
6.5.1. Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi (1960-1974)	211
6.5.2. Kıbrıs Türk Federe Devleti Dönemi (1974-1983)	213
6.5.3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi (1983 sonrası)	213
7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR	217
7.1. Değerlendirme	217
7.1.1. Kentin Gelişim Evreleri	218
7.1.2. Liman Kentsel Gelişim İlişkisi	219
7.1.3. Fiziksel Süreklilik ve Değişim	220
7.1.3.1. Kent Mekânları	220
7.1.3.2. Bölgeler	225
7.1.3.3. Surlar	226
7.1.3.4. Yapılaşma	227
7.1.4. Kentsel İşlevlerde Süreklilik ve Değişim	229
7.1.4.1. Askeri/İdari İşlevler	229
7.1.4.2. Dini İşlevler	231
7.1.4.3. Ticari İşlevler	232
7.1.4.4. Tarımsal İşlevler	233
7.2. Sonuçlar	233
KAYNAKLAR	239
EKLER	251
ÖZGEÇMİŞ	435

KISALTMALAR

Yararlanılan Resim ve Harita Arşivleri

EEDA : Eski Eserler Dairesi Arşivi

SV : SAMTAY (Suna-Ata Atun Mağusa Tarihi Araştırma ve Yayınları) Vakfı

BLMS : British Library Map Section

EUA : Ege Uluca Arşivi

T.A.H. Mogabgab Belgeleri

Anc.Monts.Ces. : Tarihi Anıtlar-Kiliseler

Anc.Monts.Blds. : Tarihi Anıtlar-Binalar

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo A.1 Gazimağusa’da tespit edilen büyük depremler.....	253
Tablo A.2 Kıbrıs ve Gazimağusa’da veba salgınları ve etkileri.....	255
Tablo A.3 Latinler Dönemi kayıtlarına göre Gazimağusa’da bulunan ve artık izlerine rastlanamayan yapılar.....	259
Tablo A.4 Gazimağusa’da nüfus hareketleri	265

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil B.1	: Girolamo Sanmicheli Maketi (1x1,5 m), 1548-58, Venedik Donanma Müzesi (Stylianou ve Stylianou: 1980,212).....	268
Şekil B.2	: Stephano Gibellino (gravür), ritratto della celebre di Famagosta,1571 (Stylianou ve Stylianou, 1980: 245)	269
Şekil B.3	: 1562-1570 Paulo di Ferrari haritası (Frigerio, 1986: Planche I)...	270
Şekil B.4	: Kıbrıs'ın Bölgeleri (Luke, 1964: 16)	271
Şekil B.5	: Kıbrıs'ın Konumu (Luke, 1964:8)	271
Şekil B.6	: Gazimağusa'nın mahalleleri.....	272
Şekil B.7	: 1888 Gazimağusa haritası (KKTC Milli Arşivi).....	273
Şekil B.8	: Gazimağusa Belediyesi haritası (Gazimağusa Belediyesi)	274
Şekil B.9	: Hâlihazır Gazimağusa haritası (KKTC Şehircilik Dairesi).....	275
Şekil B.10	: 1884 Gazimağusa haritası (BLMS).....	276
Şekil B.11	: İç Kale'de Venedik müdahaleleri (Perbellini, 1975:17)	277
Şekil B.12	: 1911 Gazimağusa haritası (BLMS).....	278
Şekil B.13	: Cenevizliler Dönemi'nde Gazimağusa (Otten-Froux,2001a:89) ..	279
Şekil B.14	: 1959 Gazimağusa haritası (BLMS).....	280
Şekil C.1	: Gazimağusa anahtar harita	282
Şekil C.2	: Latinler Dönemi bölgeleri	283
Şekil C.3	: Latinler Dönemi anıt girişleri ve yollar.....	284
Şekil C.4	: Gibellino gravürü-Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma.....	285
Şekil C.5	: Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma.....	286
Şekil C.6	: Tescilli yapılar haritası.....	287
Şekil C.7	: Anıtların Kronolojik Analizi	288
Şekil C.8	: Osmanlı Dönemi'nde kentsel kullanım.....	289
Şekil C.9	: İngiliz Dönemi'nde kentsel kullanım.....	290
Şekil C.10	: Liman-kentsel gelişim ilişkisi	291
Şekil C.11	: 1888 haritası-Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma	292
Şekil C.12	: 1888 haritası yollar ve yapılaşma	293
Şekil C.13	: 1888 haritası-Sanmicheli maketi değerlendirme.....	294
Şekil C.14	: Osmanlı Dönemi'nde yapılaşma ve vakfiyelerde belirtilen mevki ve mahalleler	295
Şekil C.15	: 1888 haritası alan kullanımı	296
Şekil C.16	: 20. yüzyılda yol ağındaki değişim	297
Şekil C.17	: İngiliz Dönemi'nde yollar ve yapılaşma	298
Şekil C.18	: 1935-1960 yılları arasında T.Mogabgab'ın gerçekleştirdiği Restorasyon çalışmaları	299
Şekil C.19	: 1888 haritası-mevcut durum karşılaştırması	300
Şekil C.20	: Mevcut durum-Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma.....	301
Şekil C.21	: Gazimağusa Kaleiçi'nin gelişim evreleri	302
Şekil C.22	: Gazimağusa Limanı	303
Şekil C.23	: Kent alanları ve yapıların işlevsel kronolojisi	304

Şekil D. 1	: Kara Kapısı.....	306
Şekil D. 2	: Tersane Kapısı.....	307
Şekil D. 3	: Deniz Kapısı.....	308
Şekil D. 4	: İç Kale	309
Şekil D. 5	: Akkule Tabya	310
Şekil D. 6	: Canbulat Tabya	311
Şekil D. 7	: Tophane Tabya.....	312
Şekil D. 8	: Karpaz Tabya	313
Şekil D. 9	: Saray.....	314
Şekil D. 10	: St. Nicholas Kilisesi	315
Şekil D. 11	: St. Nicholas Kilisesi	316
Şekil D. 12	: Piskoposluk Sarayı ve Stationeler	317
Şekil D. 13	: SS. Peter ve Paul Kilisesi	318
Şekil D. 14	: St. George Latin Kilisesi	319
Şekil D. 15	: St. George Yunan Kilisesi	320
Şekil D. 16	: St. Symeon Kilisesi	321
Şekil D. 17	: Fransiskan Kilisesi	322
Şekil D. 18	: Karmelit Kilisesi	323
Şekil D. 19	: St. Anne Kilisesi.....	324
Şekil D. 20	: Ayios Yeorghios Xorinos Kilisesi	325
Şekil D. 21	: Templar Kilisesi	326
Şekil D. 22	: Hospitalier Kilisesi	327
Şekil D. 23	: St. Mary Ermeni Kilisesi.....	328
Şekil D. 24	: Ayia Zoni Kilisesi	329
Şekil D. 25	: Ayios Nicolas Kilisesi.....	330
Şekil D. 26	: Ayia Photou Kilisesi	331
Şekil D. 27	: St. Antonio Kilisesi ve Hastanesi.....	332
Şekil D. 28	: Tabakhane Camisi.....	333
Şekil D. 29	: Mustafa Paşa Camisi	334
Şekil D. 30	: Adı Bilinmeyen Kilise No:1.....	335
Şekil D. 31	: Adı Bilinmeyen Kilise No:2.....	336
Şekil D. 32	: Adı Bilinmeyen Kilise No:3.....	337
Şekil D. 33	: Adı Bilinmeyen Kilise No:4.....	338
Şekil D. 34	: Adı Bilinmeyen Kilise No:5.....	339
Şekil D. 35	: Akkule Mescidi	340
Şekil D. 36	: Gazimağusa Medresesi.....	341
Şekil D. 37	: Cafer Paşa Hamamı.....	342
Şekil D. 38	: Kertikli Hamamı.....	343
Şekil D. 39	: Kızıl Hamam	344
Şekil D. 40	: Cafer Paşa Çeşmesi.....	345
Şekil D. 41	: Namık Kemal Zindanı	346
Şekil D. 42	: Venedik Evi.....	347
Şekil D. 43	: Biddulph Kapısı	348
Şekil D. 44	: Şömineli Ev	349
Şekil E. 1	: 19. yüzyıl sonunda Gazimağusa batı surları (EEDA)	351
Şekil E. 2	: 20. yüzyıl başında Gazimağusa kuzey-doğu surları (Williams, 1928:14	351
Şekil E. 3	: Osmanlı Dönemi'ndeki düşük yoğunluğu gösteren 19. yüzyıl fotoğrafı	352
Şekil E. 4a	: 1903 yılında açılan liman kapılarından açık olan kuzey kapısı	352

Şekil E.4b	: 1903 yılında açılan üç liman kapısından kapalı olan ikisi	353
Şekil E. 5	: Kentin kuzeyinde inşa edilmiş aralıklı rekreasyon ve eğitim yapıları	353
Şekil E.6	: 19. yüzyıl sonunda Meydan (EEDA)	354
Şekil E.7	: 1928 yılında meydan (Williams, 1928:6)	354
Şekil E.8	: 1947 yılında meydan (Mogabgab, 1947)	355
Şekil E.9	: 1953 yılında meydan (Mogabgab, 1953)	355
Şekil E.10	: Meydanın güney cephesi	356
Şekil E.11	: Meydanın kuzey cephesi	356
Şekil E.12	: Meydanın kuzey-doğusu	357
Şekil E.13	: Meydandaki İş Bankası	358
Şekil E.14	: Ravelin Meydanı'nın bütünlüğünü ortadan kaldıran araç trafiği	358
Şekil E.15	: 19. yüzyıl sonunda limanın dar rıhtım alanı (EEDA)	358
Şekil E.16	: 19. yüzyıl sonunda Deniz Kapısı (EEDA)	359
Şekil E.17	: Deniz Kapısı ve önündeki Desdemona Bahçesi	359
Şekil E.18	: 1928'de Liman (Williams, 1928:2)	360
Şekil E.19	: İç Liman girişindeki deniz feneri	360
Şekil E.20	: İngiliz Dönemi'nde inşa edilmiş liman yapıları	361
Şekil E.21	: Yeni Kapı	361
Şekil E.22	: Campo Santa Tabya-Tuzhane Tabya ve Altın Tabyanın bulunduğu sur duvarları	362
Şekil E.23	: Akkule Tabya-Tophane Tabya arası	362
Şekil E.24	: Tophane Tabya-Karpaz Tabya arasındaki sur duvarları	363
Şekil E.25	: 19. yüzyılda Karpaz Tabya-Canbulat Tabya arasındaki sur duvarları (EEDA)	363
Şekil E.26	: Canbulat Tabya-Akkule Tabya arasındaki sur duvarları	364
Şekil E.27	: Canbulat Tabya-Akkule Tabya arasındaki sur duvarları	364
Şekil E.28	: İç Kale girişindeki yazıt	364
Şekil E.29	: İç Kale kuzey-batı yönündeki burç yazıtı	365
Şekil E.30	: İç Kale güney-batı yönündeki burç yazıt/yazıt yeri	365
Şekil E.31	: İç Kale güney-doğu yönündeki burç yazıtı	366
Şekil E.32	: İç Kale kuzey-doğu yönündeki burç yazıt yeri	366
Şekil E.33	: Mahmuz Burcu	367
Şekil E.34	: Ravelin'deki eski güney-doğu giriş kapısı	367
Şekil E.35	: Ravelin'deki kuzey-batı giriş kapısı	368
Şekil E.36	: Akkule Tabya iç taraftaki yazıt	368
Şekil E.37	: Ravelin girişindeki rampa	369
Şekil E.38	: Canbulat Tabya'nın üzerindeki deniz feneri	369
Şekil E.39	: Sarayın ön cephesi ve arkasında kalan eski cephe	370
Şekil E.40	: Sarayın altındaki dükkânlar	370
Şekil E.41	: Saray avlusundaki Namık Kemal Zindanı	371
Şekil E.42	: Sarayın Sinan Paşa S. cephesindeki dükkânlar ve üst katına 20. yüzyıl başlarında eklenmiş İngiliz Dönemi eki	371
Şekil E.43	: Saray avlusundaki payandalar	372
Şekil E.44	: Saray dükkânlarından iç mekân	372
Şekil E.45	: Sarayın arka tarafında kalan Venedik Dönemi ekleri	373
Şekil E.46	: St. Nicholas Kilisesi önündeki ek yapı	373
Şekil E.47	: St. Nicholas Kilisesi önündeki ek yapının Mahmut Celalettin S. Cephesi	374

Şekil E.48	: St. Nicholas Kilisesi'nin kuzeyindeki stationelerde 1946 yılında gerçekleştirilmiş onarımlar (Mogabgab, 1946)	374
Şekil E.49	: SS. Peter ve Paul Kilisesi batı cephesi	375
Şekil E.50	: SS. Peter ve Paul Kilisesi payandaları (Mogabgab, 1943).....	375
Şekil E.51	: SS. Peter ve Paul Kilisesi doğu cephesi	376
Şekil E.52	: SS. Peter ve Paul Kilisesi kuzey cephesindeki yolun özgün seviyesine indirilmesi (Mogabgab, 1937).....	376
Şekil E.53	: St. George Latin Kilisesi apsis cephesi	377
Şekil E.54	: St. George Latin Kilisesi kuzey cephesi payandaları	377
Şekil E.55	: St. George Latin Kilisesi'nin ince taş detayları	378
Şekil E.56	: St. George Yunan Kilisesi doğu cephesi	378
Şekil E.57	: St. George Yunan Kilisesi kuzey cephesi	379
Şekil E.58	: St. George Yunan Kilisesi batı cephesi	379
Şekil E.59	: St. Symeon Kilisesi	380
Şekil E.60	: Templar Kilisesi batı cephesindeki revak izleri	380
Şekil E.61	: Templar Kilisesi kuzey cephesi	381
Şekil E.62	: Ayia Zoni Kilisesi	381
Şekil E.63	: Cafer Paşa Hamamı'nın mevcut durumu	382
Şekil E.64	: 1937 yılında, henüz özgün yerinde olan Akkule Çeşmesi (Mogabgab).....	382
Şekil E.65	: İstiklal Caddesi-28 Mehmet Çelebi S. kesişimindeki çeşme	383
Şekil E.66	: Mustafa Paşa Camisi önündeki çeşme	383
Şekil E.67	: Şömineli ev girişindeki çeşme	384
Şekil E.68	: Kuru Çeşme Sokak karşısındaki çeşme	384
Şekil E.69	: Lala Mustafa Paşa Sokak üzerindeki çeşme	385
Şekil E.70	: M. Ali Görmüş S.'da bulunan kemerli geçit altındaki türbe.....	385
Şekil E.71	: Mustafa Paşa Camisi önündeki türbeler.....	386
Şekil E.72	: St. Nicholas Kilisesi önündeki türbeler.....	386
Şekil E.73	: SS. Peter ve Paul Kilisesi yanındaki mezarlar	387
Şekil E.74	: 1939 yılında Cafer Paşa Hamamı karşısındaki, bugün mevcut olmayan geleneksel konut (Mogabgab)	387
Şekil E.75	: 1939 yılında, Hospitalier Kilisesi yanındaki konutlar (Mogabgab).....	388
Şekil E.76	: 1946 yılında Naim Efendi Sokaktaki doku (Mogabgab)	388
Şekil E.77	: 1938 yılında sarayın arkasındaki yapılar (Mogabgab).....	389
Şekil E.78	: Venedik Evi ön cephesi.....	389
Şekil E.79	: Venedik Evi yan cephe konsolları.....	390
Şekil E.80	: Venedik Evi avlusundaki kazı ve onarım çalışmaları	390
Şekil E.81	: Biddulph Kapısı'nın 19. yüzyıl sonuna ait çizimi (Enlart, 1987:455)	391
Şekil E.82	: Muzaffer Ersun Sokak, No:1	391
Şekil E.83	: Muzaffer Ersun Sokak, No:25a	392
Şekil E.84	: Erenler Sokak, No:4-6.....	392
Şekil E.85	: Necip Tözün Sokak, 25a	393
Şekil E.86	: Afrodit Sokak, No:1	393
Şekil E.87	: Kızıl Hamam Sokak, No:6-8	394
Şekil E.88	: Naim Efendi Sokak, No:21	394
Şekil E.89	: Avludan girilen, tek katlı, tek mekânlı konut tipi planı	395
Şekil E.90	: Akkule Sokak, No:1	395
Şekil E.91	: Akkule Sokak, No:9	396

Şekil E.92	: Yeni Yol Sokak, No:8	396
Şekil E.93a	: Suphi Ezel Sokak, No:3	397
Şekil E.93b	: Suphi Ezel Sokak, No:3	397
Şekil E.94	: Avludan girilen, tek katlı, üç mekânlı konut tipi planı	398
Şekil E.95	: Tabakhane Sokak, No:2	398
Şekil E.96	: Suphi Ezel Sokak, No:2	399
Şekil E.97	: Suphi Ezel Sokak, No:5	399
Şekil E.98	: Avlulu, iki katlı, açık sofalı konut tipi planı	400
Şekil E.99	: Avlulu, iki katlı, kapalı dış sofalı konut tipi planı.....	400
Şekil E.100	: Akkule Sokak, No:29	401
Şekil E.101	: Akkule Sokak, No:5	401
Şekil E.102	: Kızıl Hamam Sokak, No:10	402
Şekil E.103	: Erenler Sokak, No:11	402
Şekil E.104	: Kızıl Hamam Sokak, No:6	403
Şekil E.105	: Ali Paşa Sokak, No:35	403
Şekil E.106	: Erenler Sokak, No:3	404
Şekil E.107	: Erenler Sokak, No:5	404
Şekil E.108	: Şömineli ev, dış sofa ve merdivenler	405
Şekil E.109	: Şömineli ev avlusundaki çeşme ve ocaklar.....	405
Şekil E.110	: Şömineli ev, Osmanlı Dönemi öncesine ait olması muhtemel payandalar	406
Şekil E.111	: Kabaltı ahşap girişleri	406
Şekil E.112	: Ali Paşa Sokak, No:43	407
Şekil E.113	: Erenler Sokak, No:9	407
Şekil E.114	: Muzaffer Ersun Sokak, No:1	408
Şekil E.115	: İngiliz Dönemi konut örnekleri	408
Şekil E.116	: İngiliz Dönemi konut örnekleri	409
Şekil E.117	: Mahmut Celalettin Sokak, No:5	409
Şekil E.118	: Naim Efendi Sokak No:33	410
Şekil E.119	: Kuruçeşme Sokak, No:4.....	410
Şekil E.120	: Yeni Yol Sokak, No:11	411
Şekil E.121	: Kemal Zeytinoğlu Sokak, No:12.....	411
Şekil E.122	: Kuru Çeşme Sokak, No:1	412
Şekil E.123	: Yeni Yol Sokak, No:1	412
Şekil E.124	: Kışla Yolu Sokak, No:13	413
Şekil E.125	: Hükümet Yolu Soka, No:3	413
Şekil E.126	: Suphi Ezel Sokak, No:7	414
Şekil E.127	: Mehmet Ali Görmüş Sokak, No:3	414
Şekil E.128	: Hükümet Yolu Sokak, No:1	415
Şekil E.129	: Kışla Yolu Sokak, No:19	416
Şekil E.130	: Hükümet Yolu Sokak, No:5	416
Şekil E.131	: Tabakhane Sokak, No:6	416
Şekil E.132	: İstiklal Caddesi üzerinde dükkân-konut kompleksleri	417
Şekil E.133	: Meydandaki 1947 yılında kazıda ortaya çıkan meydanın ortasındaki çeşmenin tabanı ve künkler (Mogabgab, 1947)	417
Şekil E.134	: 19. yüzyılda Deniz Kapısı'nın önündeki büyük aslan ve artık yerinde olmayan küçük aslan heykelleri (EEDA)	418
Şekil E.135	: Tersane Kapısı'ndaki demir aksamlar.....	418
Şekil E.136	: 1878 yılında sonunda St. Nicholas Kilisesi önündeki yapılar (Thomson, 1879:46).....	419

Şekil E.137	: 19. yüzyıl sonunda St. Fransiskan Kilisesi ile Saray arasındaki yapılar (anonim).....	419
Şekil E.138	: 1878’de liman (Thomson, 1879:42).....	420
Şekil E.139	: 19. yüzyılda liman (SV).....	420
Şekil E.140	: Tersane’nin yerinde görülen merdiven ve arkad.....	421
Şekil E.141	: 19. yüzyılda Kara Kapısı önündeki yapılaşma (anonim).....	421
Şekil E.142	: Tabakhane Camisi (Enlart, 1987:299).....	422
Şekil E.143	: Güney surlarındaki onarım izleri	422
Şekil E.144	: Canbulat Tabya’da farklı duvar örgüleri.....	423
Şekil E.145	: 19. yüzyılda kentin güney-doğusu (EEDA).....	423
Şekil E.146	: 1913 yılında kentin doğu bölümleri, St. Symeon'un kubbesi mevcut (Ohnefalsch-Richter, 1913).....	424
Şekil E.147	: 1913 yılında kentin güney-batısı (Ohnefalsch-Richter, 1913).....	424
Şekil E.148	: Gazimağusa Medresesi’nde sıra dışı pencere konumları ve devşirme söveler	425
Şekil E.149	: Düzensiz ve gelişigüzel taş örgüsü	425
Şekil E.150	: Kırsallaşmış konut örnekleri	426
Şekil E.151	: Tuzhane fotoğrafı.....	426
Şekil E.152	: 20. yüzyıl sonunda C.Enlart’ın fotoğrafladığı ve Ceneviz Loggia’sı olarak tanımladığı, mevcut olmayan yapı (1920:8).....	427
Şekil E.153	: 1939 ılında İkiz Kiliseler çevresindeki yıkımlar (Mogabgab, 1939).....	427
Şekil E.154	: 1938 yılında SS. Peter ve Paul Kilisesi etrafındaki yıkımlar (Mogabgab, 1938).....	428
Şekil E.155	: 1938 yılında Sarayın batısındaki hanın yıkılması (Mogabgab, 1938).....	428
Şekil E.156	: 1958-1961 yılları arasında inşa edilmiş ‘Yeni Belediye Evleri’ ...	429
Şekil E.157	: 1960 sonrasında inşa edilen niteliksiz evlerden bir örnek	429
Şekil E.158	: 1951 yılında Meydana St. Nicholas Kilisesi önünden bakış (Mogabgab).....	430
Şekil E.159	: 2002 yılında Meydana St. Nicholas Kilisesi önünden bakış.....	430
Şekil E.160	: 20. yüzyıl başlarında yapılmış İngiliz Dönemi Belediye Pazarı’nın üzerine eklenmiş uyumsuz bir kat.....	431
Şekil E.161	: Geleneksel yapılarda ticari kullanıma yönelik uyumsuz açıklıklar	431
Şekil E.162	: Meydanda sıhhileştirme çalışmaları ve çevre düzenlemesi	432
Şekil E.163	: Dokuyla uyumsuz inşa halinde yapı	432

GAZİMAĞUSA KALEİÇİ'NİN TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDEKİ KENTSEL GELİŞİMİ VE DEĞİŞİMİ

ÖZET

Gazimağusa Kaleiçi, kuruluşu çeşitli kaynaklarda adına rastlanan antik Arsinoe kentine kadar uzanan ve 648'de Salamis Kenti'nden yoğun göçle hızlı bir nüfus artışına sahne olan bir yerleşim merkezidir. 13.-15. yüzyıllar arasında, bölgenin önemli ticaret merkezlerinden birine dönüşen Gazimağusa, kozmopolit bir kent kimliği kazanmıştır. 1500 yıla yakın geçmişinde çok farklı yönetimlerin etkisine giren kent, farklı kentsel ve mimari yaklaşımlara da ev sahipliği yapmıştır.

Bu çalışmanın amacı, yüzyıllar boyunca farklı kültürel ve sosyal birikimlere sahip toplumların ve yönetimlerin yerleştiği ve birarada yoğrularak çok yoğun bir mimari doku oluşturduğu bu kentin, tarihsel süreç içerisindeki gelişim ve değişiminin araştırılması ve ortaya konmasıdır. Bu amaçla farklı dönemlere ait gravür, maket, harita, fotoğraf gibi görsel malzemelerin yanı sıra çok sayıda tarihi yazmalar, gezgin notları, noter kayıtları gibi tarihsel kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Kentle ilgili çeşitli veriler birarada değerlendirilmiş ve mevcut maket, gravür ve haritalar üzerinden analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerden yararlanılarak farklı dönemler için kent restitüsyonları üretilmiştir. Çalışmada, yerleşimin kentsel dokusu içerisinde yoğun olarak yer alan anıtların kent mekânları ile ilişkilerine ve kentteki tarihsel gelişim süreci içerisinde çevreleriyle karşılıklı etkileşimlerine de yer verilmiştir. Bu bağlamda, tarih süreci içinde değişen kullanımlarıyla ve toplumsal önemleriyle birlikte, kentle ilişkileri de değişen anıtların, farklı dönemlerde üstlendikleri işlevler üzerinde de durulmuştur. Sonuç olarak, kentin 13. yüzyıldan günümüze nasıl bir gelişim süreci geçirdiği, liman ve kentsel gelişim ilişkisi, kentsel mekânlarla anıtların fiziksel ve işlevsel kronolojisi ortaya konmuştur.

URBAN DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF FAMAGUSTA WALLED CITY THROUGHOUT HISTORY

SUMMARY

Famagusta walled city, whose history of settlement goes far to ancient city of Arsinoe, had a rapid increase in population after the mass immigration from Salamis in 648. Famagusta became an important trade centre between 13th-15th centuries and gained a cosmopolitan character. Through its 1500 years long history, it had been governed by different reigns and hosted different urban and architectural approaches.

The aim of this study is to search and present the development and transformation of the city where different communities and sovereignties with different cultural and social backgrounds had settled and had formed a dense architectural pattern. For this aim, besides visual documents like gravures, models, maps, photographs, written historical documents like chronicles, travellers' notes, notaries have been used.

Various data on city were considered and analyzes have been done on existing model, gravures and maps. Restitutions for different periods of city have been produced by using the evaluations and analysis. The relations of the monuments, which are densely located within the urban pattern of the settlement, with the urban spaces and their interaction with their environment throughout the development process of the city are also the subjects handled in this study. Consequently, the development scheme of the city from 13th century to present, port and urban development relations, physical and functional chronology of urban spaces and monuments are presented as the outcomes of this study.

1. GİRİŞ

1.1. Giriş ve Çalışmanın Amacı

Kıbrıs'ın doğusunda yer alan ve Doğu Akdeniz'in önemli limanlarının karşısında konumlanmış bulunan Gazimağusa, tarihi boyunca hızlı gelişme ve gerileme süreçleri yaşamış bir kenttir. Kıbrıs'ın hareketli tarihinin etkileri, Gazimağusa'ya da yansımış, tüm bu tarihsel çalkantılar, kuruluş ve gelişme aşamalarında kentin fiziksel biçimlenişinde etkili olmuştur. Adanın yükseliş dönemlerinde kentteki ticaret, hareketlilik, dolayısıyla nüfus ve yerleşim yoğunluğu artmış, gerileme dönemlerinde ise kentin önemi ve yerleşim yoğunluğunda gerilemeler görülmüştür.

Ancak, fetihler, isyanlar, korsan saldırıları, depremler, salgınlar ve çekirge istilaları ile örülmüş Kıbrıs tarihi ile Gazimağusa tarihi, her zaman birbirine bu ölçüde paralel oluşmamıştır. Bazen, Ada içerisinde özerk bir yönetime dâhil olarak merkezi yönetimden bağımsızlaşmış olan Gazimağusa, bazen de Kıbrıs içerisinde başka bir limanın önem kazanmasına paralel olarak birincil liman kenti konumunu kaybetmiştir. Belli dönemlerde etkinliği azalmış ya da ihmal edilmiş olsa da, Gazimağusa'nın kuruluşundan itibaren sadece Ada tarihi açısından değil, bölge tarihi, hatta zaman zaman dünya tarihi açısından önemli bir kent olduğu tartışılmazdır.

Gazimağusa'nın kuruluşu, çeşitli kaynaklarda adına rastlanan antik Arsinoe kentine kadar uzanır. Kent, 648'de Salamis Kenti'nden yoğun göçle hızlı bir nüfus artışına sahne olmakla birlikte, 11. yüzyılda Haçlı seferleri ile önem kazanmaya başlamıştır. 12. yüzyılda gelişmeye devam etmiş, 13. yüzyıl sonundan 14. yüzyıl sonuna kadar ise, tarihteki en parlak dönemini yaşamıştır. Osmanlı Fethi'nin gerçekleştiği 1571 yılından önce de 10,000 nüfuslu (Arbel, 1995:26) ve oldukça yoğun yapılaşmış bir kente dönüşmüştür.

Gazimağusa birçok kitap ve makalede yer almış, tarihsel ve sosyal incelemelerin konusu olmuştur. Gazimağusa üzerine yeni konut üretimi, İngiliz dönemi taş kullanımı, kentsel sorunlar, koruma sorunları gibi çeşitli başlıklar altında mimarlık, şehircilik ve

koruma bağlamında çok sayıda araştırma ve tez üretilmiştir. Fakat bugüne dek kentin tarihsel süreç içindeki fiziksel gelişimini ele alan, sosyal ve kültürel tarih konularında üretilmiş çalışmaları, yazılı ve görsel belgeleri fiziksel gelişim analizinde veri olarak değerlendiren bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı, dünya tarihi ile ilişkilendirilebilen, yüzyıllar boyunca farklı kültürel ve sosyal birikimlere sahip toplumların ve yönetimlerin yerleştiği ve bir arada yoğunlaşarak yoğun bir mimari doku ürettiği Gazimağusa'nın, kuruluşundan itibaren gelişim ve değişiminin araştırılması ve sahip olduğu mimari mirasın korunmasına yönelik yöntem ve yaklaşımlar geliştirilmesi için gerekli verilerin oluşturulmasıdır. Kentin fiziksel gelişiminin, yazılı ve görsel tarihsel veriler ile karşılaştırılarak ortaya konulması, kentin mevcut durumunun anlaşılmasına ışık tutacak ve mimari mirasın korunmasına yönelik yöntem ve yaklaşımlar için önemli bir kaynak niteliği taşıyacaktır. Gazimağusa kent tarihinin, mimari ve kentsel bağlamda ele alındığı bu çalışmanın, yararlanılan kaynakların çeşitliliği, elde edilen özgün bilgilerin bir arada değerlendirilme yöntemi ve haritalar üzerinde üretilen analizleri ile, kent koruma ve sıhhileştirme projeleri için üretilecek kentsel tarih araştırmaları için bir model niteliği taşıması hedeflenmektedir.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Bu tez giriş bölümüyle birlikte 7 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünü çalışmanın amacı, kapsamı ve yönteminin açıklanmasını içeren 'Giriş' bölümü oluşturmaktadır. Gazimağusa'nın, tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ortaya koymayı ve mimari mirasının korunmasına yönelik yöntem ve yaklaşımlar geliştirmeyi amaçlayan bu çalışma kapsamında, öncelikle kentin içinde bulunduğu coğrafi, ticari, sosyal ve kültürel koşulların daha iyi anlaşılması için 'Akdeniz uygarlıkları içerisinde Kıbrıs Adası'nın Yeri' başlıklı bölüme yer verilmiştir. Çalışmada, giriş bölümünün ardından ikinci bölümü oluşturan bu başlık altında, Kıbrıs'ın coğrafi konumu, sosyal, kültürel ve ticari ilişkileri konularına yer verilmiştir. Bu bölümde Kıbrıs ve Akdeniz bağlamında incelenen bu başlıklar, Gazimağusa'nın arkasındaki fonu yansıtması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Üçüncü bölümde Gazimağusa'nın genel özelliklerine yer verilmiştir. 'Konumu ve Yerleşim Özellikleri' alt başlığı altında coğrafi ve çevresel koşullarını aktarılmıştır.

‘Alan Kullanım Özellikleri’ alt başlığı altında ise, Gazimağusa’nın tüm bölgelerine genel olarak değinilmiş, Kaleiçi bölgesi ise daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

“Gazimağusa Kaleiçi’nin Tarihsel Gelişimi” başlıklı dördüncü bölümde, kentin mimari ve kentsel gelişimini etkileyen tarihsel süreç aktarılmaktadır. Kentin tarihsel dönemleri yönetim dönemlerine paralel olarak bölümlendirilmiş, kentle ilgili çok az verinin bulunduğu ‘Antik Çağ’dan Latinlere Kadar olan Dönem’ tek başlık altında incelenirken, Latinler Dönemi ‘I. Lüzinyan Hanedanı Dönemi’ (1192-1373), ‘Cenevizliler Dönemi’ (1373-1464), ‘II. Lüzinyan Hanedanı Dönemi’ (1464-1489) ve ‘Venedikliler Dönemi’ (1489-1571) olmak üzere dörde ayrılmıştır. ‘Osmanlı Dönemi’ (1571-1878) ve ‘İngiliz Dönemi’ (1878-1960) ardından gelen ‘1960 Sonrası Dönem’ ise yine yönetsel değişimlerin yaşandığı ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’ (1960-1974), ‘Kıbrıs Türk Federe Devleti’ (1974-1983) ve ‘Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ (1983 Sonrası) dönemleri başlıkları altında irdelenmiştir. Kenti etkileyen tarihsel gelişmelere ana hatlarıyla yer verilen dördüncü bölüm, fiziksel gelişmelere yer verilen altıncı bölümün temel tarihsel verilerini oluşturmaktadır.

Çalışmanın, ana bölümlerinden birini oluşturan ve yazılı-görsel kaynakların yanında, alan çalışmalarının da değerlendirildiği beşinci bölümde, Gazimağusa Kaleiçi’nin Mimari ve Kentsel Özellikleri ele alınmıştır. ‘Kent Mekânları’ alt bölümünde ‘sokaklar’, ‘meydanlar’, ‘liman’ ve ‘kent girişleri’ başlıkları altında, kent mekânlarının mimari ve kentsel özellikleri incelenmiştir. Beşinci bölümdeki diğer alt bölümleri ise, ‘Anıtlar ve Çevreleri’ ile ‘Geleneksel Konutlar’ başlıkları oluşturmıştır.

‘Anıtlar ve Çevreleri’ alt bölümünde, kentin yapısal nüvelerini oluşturan ve ona kimliğini kazandıran anıtlar ve çevreleri bir arada değerlendirilerek, mimari ve kentsel nitelikleri üzerinde durulmuştur. ‘Anıtlar’ nitelik ve nicelik olarak çok farklılaştıkları iki dönem altında sınıflandırılarak; ‘Latinler Dönemi Anıtları’ ve ‘Osmanlı Dönemi Anıtları’ başlıkları altında incelenirken, kentle tarih boyunca sürdürdükleri ilişkileri, kentsel topografyaya katkıları, kent tarihinde işlevsel ve fiziksel konumlanmaları, sosyal ve kültürel bağlam içerisindeki yerleri açılarından ele alınmışlardır. Anıtlar ve çevreleri üzerinden yapılan okumalarla, yol ağı, demografik yapı, etnik grupların kentteki etkinlikleri, nüfus yoğunluğu, ekonomik ve ticari yoğunluk gibi kent gelişimi ile ilişkili konulara veriler sağlanmıştır.

‘Geleneksel Konutlar’, nicelik, nitelik, korunma düzeyi, yapı teknolojisi ve mimari eleman özellikleri açısından keskin farklılıkların görüldüğü üç tarihsel dönem temel alınarak sınıflandırılmış ve ‘Osmanlı Öncesi Konut Kalıntıları’, ‘Osmanlı Dönemi Konutları’, ‘İngiliz Dönemi Konutları’ başlıkları altında ele alınmıştır. ‘Geleneksel Konutlar’, süreç içerisinde geçirdikleri yoğun kayıp ve yozlaşmalar nedeniyle kent gelişimi konusunda fazla veri sağlamamaktadırlar. ‘Osmanlı Öncesi Konut Kalıntıları’, bedesten olarak kullanılarak korunmuş tek bir ev dışında, bir anıtsal kapı, birkaç duvar veya kemer parçasından ibarettir. Venedik Dönemi sonundaki sayımlara göre, 10,000 kişinin barındığı bir kent için bu kalıntılar istatistiksel veriler sağlamaktan uzaktır. Bu yapı ya da yapı parçaları, sadece dönemin konut yapı teknolojisi ve mimari nitelikleri açısından ele alınmıştır. Bu dönemin konut stokuna ilişkin kentsel değerlendirmeler, daha çok tarihsel dokümanlar ile 16. yüzyıla ait gravür ve haritalar üzerinden yapılmıştır.

‘Osmanlı Dönemi Konutları’ ise, nicelik açısından ilk gruptaki konutlara göre, değerlendirme yapmaya daha uygun olmakla birlikte, bir doku oluşturmaktan uzaktır. Gerek İngiliz Döneminde bu yapıların korunmasını desteklemeyen, hatta yıkılmasına yönelik bir politika izlenmiş olması, gerekse 1960 sonrası artan nüfus yoğunluğunun mekânsal talepleri kentteki Osmanlı Dönemi konut sayısında önemli bir azalma ve nitelik kaybına yol açmıştır. Fakat 1878 sonrasına ait daha fazla sayıda harita, fotoğraf ve yazılı doküman bulunması, bu yapı stoku üzerinde değerlendirme yapmayı kolaylaştırmaktadır. Bu bölümde ayrıca, tam anlamıyla homojen bir bütünlük göstermemesine rağmen, özellikle Osmanlı Döneminin konut mimarisi konusunda tarihsel belge niteliği taşıyan bu yapıların, mimari ve yerleşim özellikleri de saptanmış ve değerlendirilmiştir.

‘Geleneksel Konutlar’ başlığı altında, üçüncü grubu oluşturan ‘İngiliz Dönemi Konutları’, nitelik ve nicelik açısından diğer iki gruptaki yapılara göre daha iyi durumdadır. Mevcut konut dokusu, bu yapıların mimari özelliklerinin yanı sıra, İngiliz Dönemi kentsel gelişim ve yeni yapılaşma alanlarının değerlendirilmesine yönelik verileri de sağlamaktadır. Kentsel analizler için geliştirilen tescil fişlerinde, yapı sınıflandırılması için seçilen 1878–1930 ve 1930–1960 tarihsel dönemleri temel alınmış ve konutlar bu iki grup altında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ‘Gazimağusa Kaleiçi’nin Kentsel Gelişimi’ başlıklı altıncı bölümü, sonuç bölümü ile doğrudan ilişkili verilerin ortaya koyulduğu bölümdür. Bu bölümdeki

başlıkların oluşturulmasında, dördüncü bölümdeki yönetimsel sınıflandırma temel alınmıştır. ‘Kentin Kuruluşundan Latinlere kadar olan Dönem’ (648-1192) bu bölümün ilk alt başlığını oluşturmuştur. Görsel ve fiziksel verilerin sürekli ve iç içe bulunduğu ‘Latinler Dönemi’ idari dönemlerine ayrılmamış tek başlık altında incelenmiştir. Bu dönem için üretilen haritalarda da yönetimsel dönemler değil, kente ilişkin yazılı ve görsel malzemelerin yoğunlaştığı dönemler ele alınmıştır. Özellikle 14. yy başı ile ilgili veriler noter kayıtları, gezgin ve vakanüvislerin yazmaları ve 16. yy sonlarına ait gravür ve maket bu haritalar için temel oluşturmuştur. Latinler Dönemi’ndeki kentsel gelişmeler, ‘kent mekânları’, ‘bölgeler’, ‘surlar’ ve ‘yapılaşma’ olarak ele alınmıştır.

‘Osmanlı Dönemi’ ise, kentte, özellikle mevcut konut stoku açısından bakıldığında, daha çok fiziksel verinin bulunduğu bir dönemdir. Ancak, Osmanlı döneminde hem harita, çizim gibi görsel dokümanlar, hem de yazılı dokümanlar önceki dönemlere göre kısıtlıdır. Bazı seyahatnameler gibi, son dönemlerde kadı sicilleri üzerine yapılmış çalışmalar da böyle özel bir araştırma konusuna veri sağlama konusunda yeterli düzeyde değildirler. Ancak İngiliz Dönemi başlarında yapılan çalışmalar, Osmanlı dönemi sonunda kentin içinde bulunduğu duruma ışık tutar. 1878 sonrası adaya gelen ve Gazimağusa konusunda bazı saptamalarda bulunan İngiliz yönetici ve gezginlerin yazdıkları, hazırlanan çok sayıda harita ve çekilen fotoğraflar Osmanlı Dönemi’nde kentte yaşanmış olan dönüşümü değerlendirme konusunda, en fazla yararlanılabilir kaynaklardır. Bu yüzden de Osmanlı Dönemi’nin değerlendirilmesinde bu dönemin sonunda gelinen durum üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı Dönemi’nde kentsel gelişmeleri anlatmak için de Latinler Dönemi’ndeki başlıkların yanı sıra önceki dönem için tespit edilen durumdaki değişimi özetlemek için ‘Kent Mekânlarının ve Yapılarının Değişimi’ alt başlığına yer verilmiştir.

‘Osmanlı Dönemi’nden’ sonraki ‘İngiliz Dönemi’de, kent gelişimi yine ‘Osmanlı Dönemi’ sonundan sonra tespit edilen değişimlerin ortaya konduğu ‘Kent Mekanları ve Yapılan Değişimi’ ve kentte önemli bir yer tutan, Eski Eserler Dairesi Müdürü Theophilus Mogapgap’ın kentsel sıhhileştirme ve restorasyon çalışmalarının aktarıldığı, ‘Theophilus Mogapgap’ın Kentsel Sıhhileştirme ve Restorasyon Çalışmaları’ başlıkları altında ele alınmıştır. ‘Theophilus Mogapgap’ın Kentsel Sıhhileştirme ve Restorasyon Çalışmaları’ başlığı altında, 1935–1960 yılları arasında sürdürülmüş çalışmaların analiz ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. İngiliz

Dönemi gelişmelerine ait yazılı ve görsel veriler, önceki dönemlerden daha fazladır. Tarihsel yakınlık, fotoğrafın yaygınlaşması, İngiliz yönetiminin haritalama ve planlama geleneği, Ada'nın yabancı ziyaretçilerindeki artış, bu döneme ait belgelerin sayısal olarak daha fazla ve kullanılabilir olmasını sağlamıştır. 1935 yılına kadar olan dönem için, 1888 yılından itibaren üretilmiş hâlihazır haritalar, fotoğraflar, gezginlerin ve özellikle de İngiliz yöneticilerin kitap ve raporlarından yararlanılmıştır. 1935–1960 dönemi için ise, mevcut belgelerin birçoğu sıhhileştirme ve restorasyon çalışmalarının yürütücüsü Theophilus Mogapgap tarafından sağlanmış, yapılan çalışmaların büyük bir kısmı kendisi tarafından fotoğraflanmış ve raporlar halinde yayınlanmıştır. Dönemin haritalarıyla karşılaştırılan bu belgelerle, kent gelişimini değerlendirmek kolaylıkla mümkün olmuştur.

İngiliz Dönemi'nden sonraki 1960 sonrası dönem ise, yine dördüncü bölümdeki yönetsel dönemlere göre kurgulanmış ve incelenmiştir. 1960 sonrası dönemde son 10 yıla kadar herhangi bir idari planlama ve sıhhileştirmenin izlerine rastlanmamaktadır. Yakın dönemde ise, Gazimağusa Belediyesi'nin yürütücülüğünde ve Birleşmiş Milletler fonlarının da katkısıyla bazı gelişmeler başlamıştır. Altıncı bölüm, analiz haritaları, krokiler ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Çalışmanın yedinci ve son bölümü ise 'Değerlendirme ve Sonuçlar' kısmına ayrılmıştır. Bu bölümde, çalışma boyunca yapılan saptamalar ve değerlendirmeler, 'Kentin Gelişim Evreleri', 'Liman Kentsel Gelişim İlişkisi', 'Fiziksel Süreklilik ve Değişim' ve 'Kentsel İşlevlerde Süreklilik ve Değişim' alt başlıklarında bir araya getirilmiştir. 'Sonuçlar' başlığı altında yapılan saptama ve değerlendirmelerden çıkarılan sonuçlar ortaya konmuştur. Çalışma sonunda üretilen sonuçlarda, kentin farklı katmanlarının ayrı ayrı ya da karşılaştırılarak ifade edildiği kent restitüsyon haritalarından yararlanılmıştır. Sonuçlar, yapılacak koruma ve sağlıklılaştırma çalışmalarında yararlanılabilecek bulguları da içermektedir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmanın amacına yönelik olarak, Gazimağusa'nın tarihsel ve kentsel gelişimi ile ilgili çok sayıda tarihi ve güncel yazılı kaynağa ulaşılmıştır. Çeşitli resmi, gayri-resmi kurumlardan ve kütüphanelerden kent fotoğrafları, tarihi ve hâlihazır haritalar, tescil fişleri, farklı dönemlere ait raporlar, yakın dönem tespit ve proje çalışmalarına ilişkin belgeler temin edilmiştir. Çalışma kapsamında yararlanılan bu yazılı ve görsel

dokümanlar ışığında, tezin çalışma alanı olan Gazimağusa Kaleiçi'nde, saptama ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Bu iki farklı bilgi toplama yöntemi sonucu ulaşılan bilgilerin örtüştürülmesiyle, kentin morfolojik gelişimine dair veriler saptanmış ve ortaya konmuştur.

Kentin tarihi harita, gravür, fotoğraflar ve yazılı bilgilerle desteklenerek geliştirilen analiz haritaları, tezle ilgili sonuçların ortaya konmasında yararlanılan en önemli araçlar olmuşlardır. Kentsel gelişim ve restitüsyon haritalarının oluşturulabilmesi amacıyla birçok ara harita üretilmiştir. Bu haritalarla kent birçok yönden incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Farklı dönemlere ait 'Kentsel Gelişim' haritalarının alt yapısını oluşturmaya yönelik olarak üretilmiş olan bu ara haritalarla, farklı tarihlerde üretilmiş haritaların karşılaştırılması, 'Yollar', 'Yapılaşma', 'Liman', 'Anıtlar' gibi kentin temel öğelerinin dönemsel ve kronolojik olarak incelenmesi, kentin mevcut durumunun tarihi haritalarla karşılaştırılarak kentsel sürekliliğin bugüne dair referanslarının tespit edilmesi, yakın döneme ait sıhhileştirme ve restorasyon çalışmaları ve fotoğraflar üzerinden kentin yakın geçmişine dair okumaların yapılması ve son olarak da, mevcut yapıların yapım tarihlerinden yola çıkarak son yüzyıldaki kentsel değişimin saptanması amaçlanmıştır.

Analiz haritalarında ulaşılan bilgi ve değerlendirmeler temel alınarak farklı dönemlere ait 'Kentsel Gelişim' haritaları üretilmiştir. Bu haritaların oluşturulmasında, analiz haritalarında da kullanılmış olan, 1548-1558 tarihli Sanmicheli maketi fotoğrafı (Şekil B.1), 1571 tarihli Stephano Gibellino gravürü (Şekil B.2) temel alınmıştır. 1562-1570 yılları arasına tarihlenen Paulo di Ferrari haritasına da (Şekil B.3), özellikle surların gelişimi konusunda başvurulmuştur. Bu tarihi haritalar, daha sonraki tarihlere ait bilinen ilk harita olan 1888 tarihli harita ile karşılaştırılarak, Osmanlı Dönemi boyunca kentte gerçekleşmiş gelişim ortaya konmuştur. 1888 tarihinden sonra, daha sık aralarla oluşturulmuş olan kent haritaları, kentteki fiziksel ve işlevsel değişiklikleri daha açık bir biçimde değerlendirme imkânı sağlamıştır. Özellikle yol ağlarında, tren yollarında, liman sınırlarında, yapı yoğunluğunda ve özelliklerinde meydana gelmiş değişimlerin tanımlanması büyük ölçüde mümkün olmuş ve bu bilgiler haritalara aktarılmıştır. Özellikle, ilk kez 1940'larda üretilen ve halen değişiklikler yapılarak kullanılmakta olan hâlihazır haritaları ile Gazimağusa Eski Eserler Dairesi Müdürü Theophilus Mogabgab'ın, 1935-1960 arası sıhhileştirme ve restorasyon çalışmaları fotoğrafları ve raporları,

1940 sonrası kentsel ve mimari değişimleri saptamada kullanılmış önemli kaynaklardır. Tarihsel arşiv bilgileriyle de desteklenerek hazırlanan kronolojik analiz haritalarında, idari dönemler esas alınmıştır. Bu dönemler, son 50 yılından öncesine ait harita bulunmayan ‘Latinler Dönemi’, sadece başlangıcı ve sonuna ait haritalar bulunan ‘Osmanlı Dönemi’, çeşitli haritalar yanında, fotoğraf ve yazılı belgelerden de yararlanmanın mümkün olduğu ‘İngiliz Dönemi’ ve ‘1960 Sonrası Dönem’ olarak ele alınmıştır. ‘Kent Alanları ve Yapıların İşlevsel Kronolojisi’ haritası da, farklı dönem başlıkları altında üretilen Kentsel gelişim ve restitüsyon haritalarından yararlanılarak ve onlara dayandırılarak üretilmiş bir sonuç haritası niteliğini taşımaktadır. ‘Kent Alanları ve Yapıların İşlevsel Kronolojisi’ haritası, tezin amacı olan kentsel ve mimari gelişim ve değişimin ortaya konmasında önemli bir yeri olan işlevsel değişimleri belirleme ve ifade etme konusunda önemli bir araç niteliğindedir.

Kentle ilgili bilgilerin değerlendirilmesinde, yukarıda aktarıldığı gibi, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak geliştirilen haritalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu tezde, kent konusunda ulaşılabilen tüm görsel ve yazılı bilginin bir arada değerlendiğı ve sentezlendiğı bir araç olarak haritalardaki bilgiler, daha sonra yeniden yazılı olarak değerlendirilmiş ve tez sonuçlarının ortaya konulmasında temel alınmıştır.

1.3.1. Gazimağusa Kenti ile ilgili Bilgi Toplama Yöntemi

Gazimağusa Kenti ile ilgili bilgilere birçok farklı bilgi kaynağından ulaşılmıştır. Bu bilgi kaynaklarını öncelikle yazılı ve görsel olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Kentle ilgili ilk bilgi kaynağı grubunu oluşturan sözel kaynaklara Gazimağusa Doğu Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi; K.K.T.C. Milli Arşivi; K.K.T.C. Eski Eserler Dairesi Gazimağusa ve Lefkoşa Kütüphaneleri; K.K.T.C. Milli Kütüphane; Güney Kıbrıs Lefkoşa British Council Kütüphanesi; İstanbul Alman Arkeoloji Kütüphanesi; İTÜ Merkez Kütüphane; İTÜ Taşkışla Kütüphanesi; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi; si, Londra British Library; Cardiff Üniversitesi Kütüphanesi; Prof. Dr. Peter Edbury Kişisel Arşivi ve Cenova Üniversitesi Orta Çağ Tarihi Araştırmaları Enstitüsü’nde ulaşılmıştır. Bu bilgi kaynaklarını, tarihsel kaynaklar ve çağdaş kaynaklar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Tarihsel kaynaklar : seyahatnameler, noter kayıtları ve vakanüvis notlarından oluşmaktadır. Bunlar arasında, bu tezin hazırlanması aşamasında en fazla yararlanılabilmiş olanları: C.D. Cobham'ın 1908 yılında ilk basımı yapılmış ve tarih boyunca Kıbrıs üzerine yazılmış gezgin notları ve kitap bölümlerini bir araya getiren 'Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus' başlıklı kitap; 1300-1307 yılları arasında Lamberto di Sambuceto ve 1308-1310 yılları arasında Giovanni de Rocha isimli noterler tarafından tutulmuş ve Cenova Üniversitesi, Orta Çağ Tarihi Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1982-1987 yılları arasında yayınlanmış noter kayıtları; Leonithos Makhaeras (1458), Estienne de Lusignan (1580), Fransesco Amadi (1891) ile M. L. de Mas Latrie (1879) isimli vakanüvisler tarafından yazılmış tarih yazmalarıdır. Giovanni Mariti isimli Venedik ve Toskana konsolosluk görevlisinin, ilki 1769 yılında 'Viaggi per L'Isola di Cipro' adıyla basılmış olan ve özellikle ticari ürünler ve ilişkiler anlamında çok güvenilir bilgiler veren, Osmanlı Dönemi için özgün bir kaynak niteliği taşıyan kitabına da sık başvurulmuştur.

Çağdaş kaynaklar ise Kıbrıs üzerine yazılmış çok sayıda kitap, makale, gezi rehberi, resmi veya gayri resmi rapor, Gazimağusa Şehircilik Dairesi tescil fişleri ile, yüksek lisans ve doktora tezleridir. Bunlar arasında bazıları, özellikle rehberler, akademik bir araştırmanın ürünü olmayıp çok güvenilir kaynaklar olmamakla birlikte, bazı durumlarda yazıldıkları günün koşullarında kolay ulaşılabilen birtakım gündelik bilgileri sunduklarından (bir anıtsal yapının kullanımı, liman yoğunluğu, kentteki üretim biçimleri ve ticari aktiviteler v.b.), yararlı olmuşlardır.

Yazılı çağdaş kaynaklar grubunda, kaynakların büyük bir kısmını genel tarih kitapları ve makaleleri oluşturmaktadır. Bazıları, Adanın politik bağlamı çerçevesinde, taraflı olarak yazılmışlardır. Bu kaynaklar çalışmanın konusuna göre taranarak, Gazimağusa kent tarihi ve gelişimi ile ilgili bölümlerinden yararlanılmıştır. Bunlar arasında, George Hill tarafından yazılmış ve ilk basımı Cambridge Üniversitesi tarafından 1952 yılında yapılmış dört ciltlik 'History of Cyprus' eseri, güvenle başvurulacak ilk akademik ve tarafsız yayın olarak kabul edilebilir. Daha sonra, 1994 tarihinde yine Cambridge Üniversitesi tarafından yayınlanan Prof. Dr. Peter Edbury'nin 'The kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374' isimli kitabı da, Lüzinyan Dönemi tarihi için bu tezde bir temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ronald C. Jennings'in 1993 basım tarihli, 'Christians and

Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World' başlıklı ve Harry Luke'un 1969 basım tarihli, 'Cyprus under the Turks (1571-1878): A Record based on the Archives of the English Consulate in Cyprus under the Levant Company and After' başlıklı kitapları daha fazla sosyal tarih içerikli olmalarına rağmen, bu döneme ilişkin nadir eserler olmaları açısından, çalışmada başvurulmuş önemli kaynaklardır.

Bir grup kaynak ise, anıtlar ve kent konuları üzerinde yoğunlaşmış yayınlardır. Bunlar arasında en önemlisi, Camille Enlart'ın ilk olarak 1899 yılında Fransızca olarak yayınlanmış olan ve hala konusunda en iyi çalışma olarak değerlendirilebilecek, 1987 basım tarihli 'Gothic Art and the Renaissance in Cyprus' başlıklı eseridir. Bu eserde, anıtlar dışında kent topografyalarına da geniş yer verilmiştir. Diğerleri, R.Gunnis'in ilk basımı 1936'da yapılmış, 1973 tarihli 'Historic Cyprus: A Guide to its Towns and Villages'; G.Jeffery'nin 1983 tarihli 'A Description of the Historic Monuments of Cyprus: Studies in the Archaeology and Architecture of the Island' ve G.Perbellini'nin 1975 tarihli 'Le Fortificazioni di Cipro dal X al XVI secolo' başlıklı eserleridir.

Çoğunluğu 1980 sonrasında yazılmış ve Gazimağusa'nın Franklar ve Venedikliler dönemleri kent morfolojisi ile doğrudan ilişkili makalelerin yazarları Peter Edbury, Michel Balard, David Jacoby, Catherine Otten-Froux, Laura Balletto ve Benjamin Arbel'in birçok yayınına, tezin hazırlanması sırasında başvurulmuş ve bu çalışmalardan ağırlıklı olarak yararlanılmıştır.

Ayrıca, yukarıda sözü edilen tarihsel ve çağdaş kaynaklar dışında, çok sayıda yazılı kaynağa da başvurulmuştur. Ancak, bilgi toplama sürecinde, bu kaynaklardan sözü geçenler kadar yararlanılmadığından, bu bölümde belirtmeye gerek duyulmamıştır.

Çağdaş yazılı kaynaklar çerçevesinde değerlendirilen, resmi veya gayri resmi raporlar arasında, özellikle İngiliz Dönemi yöneticilerinin Ada'daki yatırım ve gelişmeleri raporladıkları yayınlarından yararlanılmıştır. Ayrıca 1960'lı yılların başında Kıbrıs ve Gazimağusa'nın mevcut durumu ve planlanması konusunda hazırlanmış raporlar da tezde değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra, yapı bazında analizlerin hazırlanmasında Gazimağusa Şehircilik Dairesi tescil fişlerine başvurulmuştur.

Çalışmada, önemli bir diğer bilgi kaynağı grubunu ise, görsel dokümanlar oluşturmuştur. Bunlar tarihi ve halihazır haritalar, gravürler, fotoğraflar, teknik ve

eskiz çizimleridir. Bu kaynaklara K.K.T.C. Milli Arşivi; K.K.T.C. Eski Eserler Dairesi Arşivi; K.K.T.C. Şehircilik Dairesi; Gazimağusa Belediyesi; Londra British Library Maps Section; A. ve J. Stylianou'nun 1980 tarihli 'The Old Cartography of Cyprus' kitabı ve basılı birçok yayının görsel malzemelerinden ulaşılmıştır. Bu kaynaklar arasında özellikle belirtilmesi gerekenler, ilk modern Gazimağusa haritası olması dolayısıyla 1888 haritası; 1571 tarihli Stephano Gibellino'nun Gazimağusa'nın fethi gravürü; 1548-58 tarihli, yanlışlıkla 'Maina in Morea' olarak isimlendirilmiş ve A. ve J. Stylianou'nun 'The Old Cartography of Cyprus' kitabında yayınlanmış ve ünlü mimar G. Sanmicheli'ye atfedilmiş Gazimağusa maketi; K.K.T.C. Eski Eserler Dairesi Gazimağusa Şubesi Arşivinde bulunan Theophilus Mogabgab'ın 1935-1960 arası sıhhileştirme ve restorasyon çalışmaları fotoğrafları; 1880 yılına ait kent fotoğrafları ve National Geographic dergisinde 1928 yılında yayınlanan fotoğraflardır. Tüm bu görsel belgeler, kentin farklı dönemleriyle ilgili tespitlerin yapılmasında birinci derecede önemli bilgi kaynakları olmuşlardır.

1.3.2. Alan Çalışması, Belgeleme ve Değerlendirme Yöntemleri

Bu çalışmada kullanılan diğer yöntem ise, alan çalışması üzerinden yapılan belgeleme ve değerlendirmelerdir. Çalışma alanında üçer haftalık sürelerle 2001-2005 yaz dönemlerinde yürütülen alan çalışmaları 5 yıl boyunca devam etmiştir. Yapılan alan çalışması, Gazimağusa Kaleiçi'nin tüm sokak, cadde, meydan ve anıtlarının fotoğraflanması ve video kamera ile kaydedilmesini, alanda yapılan gözlemlerle ilgili notlar tutulmasını, halihazır harita ile mevcut durum arasındaki uyumsuzlukların haritaya işlenmesini ve belirli alanların eskiz ve krokilerinin üretilmesini kapsamaktadır. Alanda yürütülen belgeleme çalışmaları sonucunda ulaşılan bilgiler, farklı yöntemlerle değerlendirilmiştir. Alan çalışması sırasında öncelikle, günümüze ulaşan tarihi anıt ve geleneksel konutların mimari nitelikleri ve korunma durumları saptanmıştır.

Altıncı bölümün üçüncü ve dördüncü alt başlıklarını oluşturan 'İngiliz Dönemi' ve '1960 sonrası Dönem' kentsel dönüşümlerinin izleri, yine bu çalışmalar sırasında tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. 1878 tarihinden bu yana çeşitli zamanlarda çekilmiş fotoğraf ve haritalarla mevcut durum karşılaştırılarak, kentteki gelişmelerin okunması mümkün olmuştur.

Gazimağusa Kaleiçi alan çalışmaları sırasında ayrıca, yazılı kaynaklarda sözü geçen özgün mimari ve kentsel biçimlenmelerin izlerinin saptanması, 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirilen sıhhileştirme ve restorasyon çalışmalarının günümüzdeki etkilerinin tespit edilmesi, daha önceki yazılı ve görsel kaynaklarda eksik sunulmuş, Osmanlı Dönemi çeşmelerinin konumu ve sayısı gibi bilgilerin düzeltilmesi mümkün olabilmektedir.

Alan çalışması ve belgeleme çalışmaları sırasında gerçekleştirilen tespitler, kent analiz haritalarında değerlendirilmiştir. Sonuç aşamasında ise bu veriler, yazılı ve görsel kaynaklardan ulaşılan bilgilerle bütünleştirilerek kent restitüsyon haritalarına aktarılmıştır.

2. AKDENİZ UYGARLIKLARI İÇERİSİNDE KIBRIS ADASI'NIN YERİ

2.1. Coğrafi Konumu ve Özellikleri

Akdeniz'in en doğusunda yer alan Kıbrıs, 9251 m²'lik alanıyla Sicilya ve Sardunya'dan sonra en büyük üçüncü adadır. Kuzeyindeki Anadolu'dan 74 km, doğusundaki Suriye topraklarından 110 km, güneyindeki Mısır'dan ise 425 km uzaklıktadır (**Luke, 1964:120**) (Şekil B.4).

Adanın başlıca kentleri kuzeyde Girne, doğuda Gazimağusa, güney-doğuda Larnaka, güneyde Limasol, güney-batıda Baf ve adanın iç kısımlarında Girne, Larnaka ve Gazimağusa'nın ortasında bulunan Lefkoşa'dır (Şekil B.5) Kuzeyde, Gazimağusa Körfezi ile Omorfo Körfezleri arasında, ortasında Lefkoşa'nın bulunduğu büyük Mesarya Ovası bulunmaktadır. Bu ova, adanın tarihi boyunca tahıl üretim alanı olmuştur ve günümüzde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Mesarya'nın kuzeyi boyunca, adayı kuzeyde sınırlandıran Beşparmak Sıradağları bulunur. Mesarya'nın güneyinde ise Trodos Dağı, Adelphi Dağı, Machaira Dağı ve St. Croce (**Lukach ve Jardine, 1901:1**) Dağından oluşan bir dağ dizisi bulunur. Trodos dağ grubu, Beşparmaklara göre hem daha yüksektir hem de daha büyük bir alanı kapsar. Bu dağ grubunun zengin maden yatakları, antik dönemlerden beri işlenmektedir. İki dağ grubu arasında, adanın birbirine paralel akan iki ana su kaynağı Pedias ve Yalias¹ nehirleri (**Home, 1960:2**) yer alır.

Tarihte özellikle pamuk, şeker, tuz, tahıl ve şarap üretimi ve ticareti yapılan adada, bugün yine tahıl ile şarabın yanında patates, narenciye ve çeşitli meyveler üretilmektedir.

¹ Pediaeus ve Idalios, bakınız Lukach, H.C., Jardine, D.J., The Handbook of Cyprus, 1901,

2.2. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

Kıbrıs, Akdeniz’de bir ada olarak, çoğu kez Akdeniz’de kıyısı olan diğer Akdeniz topraklarıyla ortak bir kültür ve uygarlığın parçası olmuştur. Bununla birlikte, Batı ve Doğu uygarlıklarının kesişim noktasında bulunması nedeniyle, tarihi boyunca çoğunlukla homojen olmayan, değişken ve karma bir kültüre ev sahipliği yapmıştır. Suriye, Mısır ve Anadolu kıyılarına yakınlığı, adanın bu kıyılarla her zaman kültürel ilişkiler kurmasına ve Doğu kültüründen etkilenmesine yol açarken, Roma İmparatorluğu, Latinler ve İngiliz dönemlerinde Batı merkezli yönetim ve kültür Kıbrıs’ta etkilerini göstermiştir. Mevcut kültürel ve mimari mirasa çok kısaca göz atıldığında da, Doğu ve Batı kültürlerinin diyalektiği kolaylıkla hissedilebilmektedir.

Yunan, Mısır, Roma, Bizans, Arap, Latin, Osmanlı ve İngiliz uygarlıklarının etkisi ve yönetiminde bulunmuş olan Kıbrıs, M.Ö. 4-5. yüzyıllarda kısa süren Helenistik kent krallıkları dönemi, 1192-1489 yılları arasında devam eden Lüzinyan Dönemi ve 1960 sonrası dönemler dışında, başka bir merkezden ve bu merkezin sistemiyle yönetilmiş, gelirinin bir kısmını da bu merkeze göndermiştir. Bu dönemlerde de, doğal olarak yönetildiği merkezle kurulan sosyal ve kültürel ilişkiler ön plana çıkmıştır. Kıbrıs’ı yöneten merkezler ise, çok uzun bir süre İstanbul, daha kısa sürelerle de Roma, Venedik ve Londra olmuştur. İstanbul, Arap istilalarıyla kesintilere uğramış 1200 yıllık yönetimiyle, Kıbrıs için en belirleyici merkez olmuştur. Latinler tarafından gerçekleştirilen 1191 Kıbrıs, 1204 İstanbul fetihlerinin, Cenevizlilerin 1267’de İstanbul’da kurdukları Pera (**Müler-Wiener, 2001:26**) yerleşmesinden sonra, 1373’te Gazimağusa’yı kolonileri haline getirmelerinin ve Osmanlıların 1453 İstanbul, 1571 Kıbrıs fetihlerinin ilişkisi, genel bir politikanın parçası olarak bu iki konumun ilişkisini bir arada düşünmeye değerdir.

M.Ö. 2. bin yılda Ege’nin Doğu’ya açılımla, Kıbrıs’a da başta doğu ve güney kıyıları olmak üzere, Yunanistan Anakara’dan Mikenli tüccarlar ve zanaatçılar yerleşmişler ve 13. yüzyılda tümüyle kolonileşmesinin zeminini hazırlamışlardır (**Karageorghis, 1994:24**). Lapithos, Salamis ve Baf’ta yapılan kazılar Miken dönemindeki bu yerleşimlerin varlığına işaret eder. Kabaca M.Ö. 1200–1000 yılları arasına tarihlenebilen erken Ege kolonilerinden en önemlileri Salamis, Soli, Curium, Baf, Cerynia (Girne)’dir (**Home, 1960:22**). Kıbrıs, bu dönemde Ege adalarından göç akımlarıyla gelen metal işçilerinin etkisiyle gelişmeye başlamışsa bile, demirin

bronzun yerini almaya başlamasıyla bu süreç oldukça kısa sürmüştür (**Home, 1960:21**).

M.Ö. 8. yüzyılın sonunda, Mısır ve Asurlular arasında süregelen çatışmaların ortasındaki Kıbrıs, önce Asurluların, sonra M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında Mısırlıların, hemen ardından da Perslerin yönetimine girmiştir (**Karageorghis, 1994:25**). Salamis başta olmak üzere, kent krallıklarının Perslere karşı mücadelesi, M.Ö. 4. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş ve Büyük İskender'in ölümünden sonra, Kıbrıs M.Ö. 294 yılında I. Ptolome yönetimindeki Mısır'ın bir eyaleti haline gelerek, kent krallıkları dönemini noktalamıştır. M.Ö. 1. yüzyıldaki Roma yönetimine kadar süren bu dönemde Yunan kültürü oldukça belirleyici olmuş, Mısır, Asurlular ve Persler de hem yönetsel anlamda, hem de kültürel olarak Kıbrıs halkını etkilemişlerdir.

Yer adları dışında, adadaki izleri çok fazla okunamayan Mısır (Ptolemeler) yönetiminin ardından, M.Ö.58 yılında, daha fazla kültürel alışverişin yaşandığı Roma dönemi başlamıştır. Kıbrıs, bir Roma kolonisi olarak, diğer Roma kolonileri gibi Roma kültüründen fazla etkilenmiş, dolayısıyla da adadaki mimarlık ve kentleşmede Roma etkileri görülmeye başlanmıştır. M.Ö.58 ile M.S. 330 yılları arasında süren Roma yönetiminde önce Kilikya eyaleti olan Kıbrıs (**Koumoulides, 1999:30**), daha sonra bir askeri 'imparatorluk' eyaleti, M.S. 22 yılında da 'sivil' eyalet haline gelmiştir (**Gunnis, 1973:11**). Birçok tapınak, tiyatro, gymnasium gibi üst katmanda bulunan arkeolojik yapılar, Roma dönemi kalıntılarıdır. Roma kültür ve sanatına, Kıbrıs'ın yerli birikiminin de, oldukça fazla katkısı olmuştur.

Adanın başkentliği Roma döneminde Salamis'ten Baf'a geçirilmiş olsa da, Salamis, Roma kültür ve sanatının en üst düzeyde görüldüğü iki kentten biri olarak öne çıkmıştır (**Michaelides, 1994:128**). Roma döneminin önemli kentleri Baf ve Salamis'ten sonra, Amathus, Arsinoe, Chytri, Carpasia, Kerynia, Citium, Curium, Lapethus, Soli, Tamassus, Tremithos'dur (**Hill, 1952a:231**).

Roma Yönetimi, diğer kolonilerine karşı izlediği politikayı burada da sürdürmüş ve Kıbrıs'ı Romalılaştırmak için çaba göstermemiştir. Burada da, imparatorluğun diğer doğu bölgelerindeki gibi, resmi dil Yunanca olarak kalmıştır (**Michaelides, 1994:119**). Roma döneminde sosyal ve kültürel açıdan belki en önemli olay 116-117 yıllarında, Ptolemeler döneminde sayıları çok fazla artmış olan (**Koumoulides, 1999:31**) Yahudilerin çıkardığı 'Yahudi İsyanı'dır. Yahudilerin Cyrenaica'da

başlattığı isyan buradan Kıbrıs, Mısır ve Filistin'e yayılmış, fakat askeri ve politik olarak çok önemli olmayan Kıbrıs'ta, askeri güçlerin yetersizliğinden dolayı etkisi fazla olmuştur. Adaya hemen gönderilen ek askeri güce rağmen, özellikle Salamis büyük zarar görmüştür. Tarihçi Cassius'a göre bu kentin Yahudi olmayan tüm halkı öldürülmüş, toplam ölü sayısı 240,000'e ulaşmıştır. Bu rakam abartılı olsa da, olayın Kıbrıs tarihindeki en kanlı olay olduğu kuşkusuzdur (**Michaelides, 1994:113-114**). Bu olaydan sonra tüm Yahudiler adadan sürülmüş, birkaç yüzyıl boyunca da adaya gelmeleri yasaklanmıştır (**Home, 1960:37-38**).

Adanın zenginliği 3. yüzyıl boyunca sürmüş, fakat gerilemenin izleri de görülmeye başlanmıştır. M.S. 293 yılında Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak bölünmesi ile Kıbrıs Anadolu'nun güney-doğusu, Suriye ve Filistin ile birlikte Doğu Psikoposluğu'na bağlanmıştır. Bu tarihten sonra Kıbrıs bağımsız bir Prokonsül tarafından değil Antakya'daki bir *Consularis* tarafından yönetilmeye başlamış (**Michaelides, 1994:125**) ve 5. yüzyılda Justinian'ın yeni idari organizasyonu ile doğrudan İstanbul'a bağlanmasına kadar, Antakya'nın alt bölgesi olmaya devam etmiştir (**Michaelides, 1994:127**). M.S. 330 yılında İstanbul'un Doğu Roma'nın başkenti oluşu ve Hristiyanlığın da Doğu Roma'nın resmi dini olarak ilan edilmesiyle, bütün doğu dünyası gibi Kıbrıs için de 'Bizans Çağı' başlamıştır.

Hristiyanlık, başlangıcından itibaren Kıbrıs halkının kültürel gelişiminde çok önemli bir yer tutmuştur. M.S. 45 yılında St. Paul'un, Kıbrıslı bir Yahudi olan St. Barnabas ile Kıbrıs'a yaptığı ziyaret, Kıbrıs'ın Hristiyanlık tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Ancak, Kıbrıslıların Hristiyanlığı kabul eden ilk ülkelerden biri olma savlarına rağmen, 4. yüzyıldan önceye ait Hristiyanlık buluntuların pek rastlanmaz (**Michaelides, 1994:135**). Kıbrıs kilisesi, 325 yılında İznik konsülü tarafından, on üç piskoposluktan on ikincisi ilan edilmiştir (**Home, 1960:39**). Ardından Antakya patrikliğine bağlanan Kıbrıs kilisesi, uzun yıllar bağımsız olmak için mücadele vermiş ve en sonunda 431 yılında, bağımsızlığı 3. Ekümenik Efes Konsülü tarafından kabul edilmiştir (**Koumoulides, 1999:33**). Antakya patrikliği ile Kıbrıs kilisesi arasındaki bu yetki problemi 488 yılında İmparator Zeno'ya kadar gitmiştir (**Runciman, 1994,142**).

Bu dönemde kentlerin konumları ve önemleri de değişmiştir. 332 ve 342 yıllarındaki depremlerde, Baf ve Salamis kentlerinin yıkılmasıyla (**Lukach ve Jardine, 1913:65**), Salamis'in yerine yeni bir kent inşa edilmiş ve Constantia olarak

adlandırılmıştır. Constantia, önce Baf'ın yerine başkent olmuş (**Michaelides, 1994:116**), ardından da 344 yılında Metropolitenlik ilan edilmiştir (**Runciman, 1994:137**).

İslamiyet'in ortaya çıkışı, adayı yine Doğu ve Batı'nın güç paylaşım alanı haline getirmiştir. İlki 649 yılında, Halife Osman'ın izniyle düzenlenen Arap seferleri, 10. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir (**Runciman, 1994:147-9**). 30 yıl süren İslam egemenliğinin ardından 688 yılında Justinian ve Halife Abdülmelik tarafından imzalanan antlaşma ile, Kıbrıs, Ermenistan ve Gürcistan'ın (**Mango, 1984:4**) iki güç tarafından da askeri üs olarak kullanılmamasına ve gelirlerin iki tarafça eşit olarak paylaşmasına karar verilmiştir (**Runciman, 1994:149**). Bu anlaşma, 300 yıl boyunca güçlülere rağmen yürürlükte kalmış (**Runciman, 1994:152**) ve bu sürede, iki tarafın gemileri, kendi dindaşlarının bulunduğu bölgelerde duraklamışlardır. Adada yan yana, bölgesel ayırım olmadan, Müslümanlar daha çok doğuda olmak üzere, Müslüman ve Hristiyan köyleri yer almıştır (**Runciman, 1994:152**). İki imparatorluk da, adayı sıkıntı veren düzen aleyhtarlarının özellikle ikonoklast döneminin asi rahiplerinin gönderileceği bir bölge olarak kullanmıştır (**Runciman, 1994:156**). Barış dönemi boyunca, her iki taraf da adayı ele geçirmek için çaba göstermeye değer bulmamıştır (**Mango, 1984:5**). Müslüman yerleşmelerin de adada bulunduğu bu dönemde, buradaki Müslüman halkla da ilişkiler geliştirildiği kuşkusuzdur. Daha çok savaşlarla kurulu bu ilişkiler ağının izlerini, Larnaka'daki Hala Sultan ve Girne'deki Hazreti Ömer tekkelerinde bulmak mümkündür.

Ada, barış döneminde en ciddi saldırılara, halk anlaşmayı bozduğu için 743, 806 ve 912 yıllarında uğramış ve (**Runciman, 1994:154-5**) nihayet 965 yılında tekrar bir Bizans eyaleti haline gelmiştir (**Mango, 1984:4**).

Bu dönemde süregelen belirsizlikler, kültürel ve ekonomik gelişmeleri çok yavaşlatmıştır. Bizans İmparatoru Justinian'ın, 692-698 yılları arasında Marmara kıyısında Cyzicus (Erdek) yanında Nova Justinianopolis adında yeni bir kent kurarak ada halkını buraya taşıma girişiminde bulunduğu (**Koumoulides, 1999:34; Runciman, 1994:152**) bilinmektedir. 647 yılından, 964 yılına kadar 24 Arap seferinin yapıldığı belirtilen (**Bedevis, 1962:8**) 300 yıllık dönem, Kıbrıs halkı için belirsizliklerle dolu bir süreç olmuştur. 965 yılından 1191 yılına kadarki dönemden yaklaşık 200 adet kilisenin kalmış olması (**Edbury, 1999:101**), son 225 yıllık Bizans yönetiminin sosyal ve kültürel anlamda çok daha üretken geçtiğine işaret eder.

On birinci ve on ikinci yüzyıllarda kültürel olarak her zamanki gibi Suriye ve Mısır ile ilişki içinde olan Kıbrıs, özellikle dini mimarlık açısından doğu yerleşimleri ve Güney Anadolu dışında, İstanbul'un da etkisinde kalmış, kilise plan ve resimlerinde İstanbul'daki en son eğilimler izlenmiştir (**Mango, 1984:8**).

Roma İmparatorluğu' nun resmi olarak ikiye bölündüğü 395 yılından, İngiliz Kralı Richard'ın eline geçtiği 1191 yılına kadar süren yaklaşık 800 yıllık Bizans dönemi, çok uzun, fakat uzun olduğu kadar verimli ve parlak olmayan bir dönemdir. Kıbrıs'ın oldukça bakımsız ve nüfus açısından zayıf olduğu bilinen bu dönemi, Doğu Roma'nın içinde bulunduğu durumla paralellik göstermektedir.

Hac yolu üzerindeki Kıbrıs, 11. yüzyıldan itibaren Haçlıların Anadolu'nun güneyinde ve Suriye'nin batısında ele geçirdikleri yerleşmelerin ortasında kalmış ve bölgede kurulan ticari ve sosyal ilişkilerden yararlanmaya başlamıştır. Ancak, Akdeniz ve Adriyatik'in denizci güçleri, Suriye'deki batılı yerleşimlerinde güvenli ticarete devam edebildikleri sürece Kıbrıs'a, daha sonraki yıllara göre sınırlı bir ilgi göstermişlerdir (**Jacoby, 1984:146**) .

1191 yılında İngiliz Kralı Richard'ın ardından, önce Templier Şövalyeleri'ne, 1192 yılında da Frenk kökenli Lüzinyan Ailesi'ne geçen Kıbrıs'a, öncelikle Suriye'den getirilen idari ve dini sistem¹ kurulmaya çalışılmıştır. Latinlerin yerleşmesiyle, daha önce ağırlıklı olarak Ortodoks kültürünün etkisi altında bulunan adada, Katolik dini sistem, bir üst egemen kültür olarak, tüm kurumlarıyla yerleştirilmiştir. Farklı batı ve doğu mezhepleriyle de bezenen dini kurumsallaşma, tümüyle kozmopolit bir nitelik kazanmıştır. 1220 yılında Limasol'da toplanan Latin Konseyi, Latin Kilisesinin üstünlüğünü kabul etmiş ve Ortodoks Kilisesi ile ilgili birçok karar, Latin dini yönetimine bağlanmıştır. Papa tarafından da onaylanan (**Efthimou, 1987: 40**) bu kararlarla Ortodoks piskoposlukları bulundukları yerlerden kırsal alanlara sürülürken (**Hanworth, 1990:98**), sayıları da 14'ten 4'e düşürülmüştür (**Coureas, 1997:19, Edbury, 1999:106**).

Haçlıların, Suriye-Filistin'de yerleştikleri tüm toprakların ellerinden alınmasının ardından, 13. yüzyıl sonunda son kale Akkâ kentinin de Arapların eline geçmesiyle, Kıbrıs'ın bölgedeki konumu güçlenmiştir. Haçlıların elinde kalmış tek Doğu

¹ 1196 yılında Papa III. Celestine'in onayıyla Latin Hiyearşisi yerleştirilmiştir. Bkz. Frazee (ed. Koumoulides), 1985, 19

Akdeniz yerleşimi olarak adanın, Akdeniz'in genel konjonktüründe, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel ilişki çeşitliliği artmıştır.

Akkâ'nın Latinler tarafından kaybedilmesi, Haçlı seferlerinin tüm sosyal, kültürel ve ticari birikimin Kıbrıs'a aktarılmasını beraberinde getirmiştir. Akkâ'dan Kıbrıs'a göç edenler arasında, sadece bölgeye Avrupa'dan gelip yerleşmiş ve burada kalmış kurum ve işletmelerin son temsilcileri değil, aynı zamanda, bölgedeki sosyal ve ticari ilişkilerde yer almış Suriyeli Hristiyanlar, Ermeniler ve Maronitler de yer almıştır. Yakın Doğu topraklarında yaşayan ve dini özgürlük arayışındaki bu halklar için, Kıbrıs oldukça avantajlı imkanlar sunmuştur (**Fraze, 1985:17**). Kudüs'e yakınlığının bir sonucu olarak, ada çok kısa zamanda yüzlerce Latin Hristiyan'ın, sivil veya dini kurumların, Benedikt, Sistersiyan, Fransisken, Dominik ve Karmelit mezhepleri ile, dini ve askeri örgütlerinin akınına uğramıştır (**Fraze, 1985:18-19**). Belirtilen dini grupların çeşitliliğine rağmen, Kıbrıs'taki Latin Kilisesi, sadece kentlerde etkin olabilmiştir. Lefkoşa ve Gazimağusa'da önemli sayıda Latin kilisesi bulunmasına rağmen, kırsal kesimlerdeki Latin kiliselerinin sayısı çok sınırlı kalmıştır. Bu da, Batılı Hristiyanların kentlerde yoğunlaşmış olduklarının açık bir göstergesidir (**Edbury, 1999:102**).

Lüzinyan Dönemi'nin başlamasıyla, Ortodoks Yunanlılar ve Latin yerleşimciler arasında büyük bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Bunun bir nedeni Latin Kilisesi'nin hoşgörüsüzlüğü, diğeri ise feodal düzendir (**Hanworth, 1990:99**). Birçok araştırmacıya göre bu feodal düzen, adada Bizans Dönemi'nde yerleştirilmiştir (**Hanworth, 1990:99; Edbury, 1999:104**). Latin asıllı arazi sahipleri, Suriye'den gelen mültecilerle ve Batı'dan yeni gelenlerle desteklenerek, yerli Yunan halkı karşısında daha güçlü bir konuma gelmişlerdir. Latinlerin güçlü bir şekilde örgütlediği bu sistemde, yerlilerin elit sınıfa katılma olanağı kalmamış, ancak geç 14. yüzyılda Kıbrıslı Yunanlılar ve Suriyeliler şövalye olma olanağını elde etmişlerdir (**Edbury, 1999:103**). Bu sisteme göre, yerli halk ağırlıklı olarak *parici* ve *francomati* nitelendirmeleri altında ikiye ayrılmıştır. Bu grupların, her ikisinin çalıştıkları toprağın sahibine belli bir pay verme sorumluluğu varken, *pariciler* ayrıca haftanın belli günleri yönetim için çalışmak durumunda kalmaktaydılar (**Koumoulides, 1999:38**).

Lüzinyanlar döneminde, kendilerine ait loggia'ları bulunan önde gelen İtalyan denizci kent devletleri Venedik, Cenova ve Piza, Kıbrıs'ın ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerinde kraliyet ailesinin kökenlerinin bulunduğu Fransa kentlerinden daha aktif

olmuşlardır. Ancak, yine de bu dönemin Latin kaynaklı kültürel mirasına, özellikle kiliselerine bakıldığında Frenk kültürünün ağırlıklı olduğu gözlenir.

Suriyeli Hristiyanlar, Nestoryan, Jakobit ve Maronitler ise, eski haçlı toprakları ile kurulan ilişkilerde önemli bir yer tutmuşlar ve adada etkin bir konuma gelmişlerdir. Dini yapılarıyla geldikleri bölge mimarlığına referanslar veren bu halklardan Maronitler, adada hala kendi köylerinde ve adanın çeşitli bölgelerinde yaşamaya devam etmektedirler.

1291'den önce Anadolu'dan adaya gelmeye başlamış olan, bu tarihten sonra sayıları artan ve yaklaşık 30 yıl sonra da Kilikya'daki Küçük Ermeni Krallığı'nın yıkılmasıyla (**Otten-Froux, 1997:200**) daha da kalabalıklaşan bir diğer doğulu Hristiyan topluluğu, Ermenilerdir. Ermenilerin, Gazimağusa'da küçük bir kiliseleri olmasına rağmen, Venedik Dönemi'nde Lefkoşa içinde kendi mahallelerinde yoğunlaşmış oldukları ve daha sonra da orada yaşamaya devam ettikleri bilinmektedir.

Latinler döneminde, Kıbrıs'ın limanlarına uğrayan gemiler, kimi zaman ticari ürünler, kimi zaman hac yolcuları, kimi zaman maceraperest Venedikli, Cenevizli, Floransalı, Suriyeliler, bazen de öldürücü hastalıklar taşımıştır. Bu hastalıklardan en korkuncu olan vebanın Hindistan üzerinden Mısır ve Suriye'ye, daha sonra da Kıbrıs'a ulaştığı bilinmektedir. Tüm Doğu Akdeniz'i etkisi altına alan ve 'Kara Ölüm' diye adlandırılan 1347-48 tarihli (**Luttrell, 1996:167**) veba salgınının, tüm Akdeniz gibi, Kıbrıs için de sonuçları korkunç olmuştur.

Dönemin sosyal ilişkilerinin değişmesine sebep olan olay, 1373 yılında, Gazimağusa'nın işgaliyle sonuçlanan Ceneviz Cumhuriyeti'nin istilasıdır. Bu tarihten 1464 yılına kadar devam eden bu işgal, adanın diğer bölgelerini de etkilemiş, zayıflayan ticari ilişkileri, zayıflayan sosyal ilişkiler izlemiştir. Venedikliler gibi, diğer birçok denizci devlet vatandaşları da, ticaretin ve ekonominin gerilemesiyle adayı terk etmiştir. Oldukça kozmopolit bir kent olan Gazimağusa'nın çok kültürlülüğünü kaybetmesi, adanın genelinde de bu anlamda kayıplara neden olmuştur. Gazimağusa'nın yeniden Lüzinyan Krallığı'nın eline geçtiği 1464 yılından, resmi olarak Venedik Cumhuriyeti'ne devrolduğu 1489 yılına kadar geçen kısa sürede de, adada fazla bir gelişme yaşanmamıştır.

Venedik Dönemi ile birlikte, 12. yüzyıldan beri özerk bir krallık yönetiminde bulunan Kıbrıs, 300 yıl aradan sonra, yeniden başka bir merkezin egemenliğine girmiştir. Bu dönemde Venedik Cumhuriyeti, çeşitli nedenlerle nüfus kaybına uğramış bulunan ada nüfusunu arttırmak için, Kıbrıs'ta ikamet edecekler cazip fırsatlar yaratarak, diğer Venedik kolonilerinden ve Suriye'den göçmenlerin gelmesini sağlamıştır (**Arbel, 1984:184**). Bunların yanında adaya sürülenler olurken, adadan başka kolonilere sürgün gönderilmesi yasaklanmıştır (**Arbel, 1984: 186-188**). Korsanlar ve Osmanlı tehditleri ile karşı karşıya kalan Venedik yönetimi, daha çok savunma konusuna odaklanmış olsa da, Kıbrıs Venedik için kârlı bir koloni olarak Akdeniz sosyal ve kültürel ilişkilerinde yerini almış ve Venedik gemileri başta olmak üzere, birçok geminin uğrak yeri olmuştur. Bu dönemde Akdeniz'deki diğer Venedik kolonileri ile ticari ilişkilerin yanı sıra kültürel ilişkiler de geliştirilmiştir.

Bu dönemin kent olarak tanımlanabilen iki yerleşmesi bulunmaktadır : Lefkoşa ve Gazimağusa. 1508 yılında adayı ziyaret eden hac yolcusu Martin von Baumgarten, adada Lefkoşa ve Gazimağusa dışında kent olmadığını ve bunlardan ilkinin büyüklüğü ve yönetim gücüyle, ikincisinin ise limanı ve surlarıyla öne çıktığını yazmaktadır (**Baumgarten, 1594**)¹. Ancak daha önceki yüzyıllarda pek fazla önem taşımayan, Osmanlı döneminde ise başlıca liman kenti haline gelen Larnaka, yakınlarındaki tuz yatakları sayesinde öne çıkmaya başlamıştır (**Arbel, 1984:203**)

Venedikliler, Kıbrıs Krallığı Dönemi'nde yerleştirilen kurumsal yapıda gereksiz değişiklikler yapma yolunu izlememişler, günlük hayatı etkileyen kurumları mümkün oldukça koruyarak sosyal, politik rahatsızlıkların oluşmasını engellemeye çalışmışlardır (**Arbel, 1995:4**)

Kıbrıs'ın 1489'da Venedik kolonisi haline getirilmesi Osmanlılarla savaşın bir sonucu olurken, ada Venediklilere Osmanlılar karşısında bazı önemli askeri avantajlar getirmiştir (**Arbel, 1995:46**). 1426 yılındaki Mısır saldırısının ardından Kıbrıs Memluk sultanlarına yıllık vergi ödemeye başlamıştır. 1517 yılında Mısır'ın Osmanlı tarafından fethedilmesinden itibaren de, bu vergi Osmanlılara ödenmeye devam etmiştir (**Arbel, 1995: 42**). Bu da Memluklulardan sonra, Osmanlılarla bir

¹ Martin von Baumgarten, 1594, Travels, 1704 ve 1752 basımlarından aktaran Cobham, C.D., 1969, 54

ekonomik alışverişi başlatmış, ancak yine de iki güç arasında süregelen çekişmenin sona ermesini sağlayamamıştır.

Osmanlılar ile birlikte çeşitli korsan grupların başlıca tehlikeleri oluşturdukları bu dönemde, kaynaklar büyük ölçüde askeri savunma yapılarına harcanmış, dönemin başlıca imar işleri bu çalışmalarla sınırlı kalmıştır (**Arbel, 1995:11**). Bu çalışmalar sınıfsal örgütlenmenin tümüyle bu çerçevede biçimlendirilmesini sağlamıştır. Halkın büyük bölümü savunma yapılarının yapımında çalışmış, üretim biçimleri tehlikeler gözönüne alınarak yeniden şekillendirilmiştir. 16. yüzyılın ortalarına doğru bu hazırlıklar daha da hızlanmıştır. Adanın özgür vatandaşları olan *francomatiler* Gazimağusa surlarında çalışmak veya bunun karşılığı bir para ödemek zorunda kalırlarken (**Arbel, 1984:191**), üretilen tahılın büyük kısmı tehlike zamanları için Gazimağusa'daki tahıl depolarında depolanmıştır (**Arbel, 1984:200**).

Bu dönemde savunmaya yönelik hazırlıkların yanında, Kıbrıs'ta yerleştirme politikalarıyla birlikte tarımsal üretimin iyileştirilmesine ve yeni tarım arazileri yaratılmasına önem verilmiştir. Buna rağmen üretim, üçte bir oranında arttırılan (**Arbel, 1984:190**) ada nüfusuna yetmemeye başlamıştır. Koloni yetkilileri, 1541 yılında adaya Peloponez'den gelen mülteciler için, sahipsiz ekilebilir arazi bulmakta güçlük çekmişlerdir (**Arbel, 1984:189**).

Venedikliler döneminin başında, Latin dini mekânlarının birçoğu, haclı seferlerine ilginin azalması sonucu boşalmıştır ve piskoposlukların başında çoğu zaman Batı Avrupa'da yaşamakta olan din adamları bulunmuştur (**Frazee, 1985:20**).15-16. yüzyıllarda ise yönetici sınıfı, günlük hayatlarında Yunan dilini veya Yunan dini seremonilerini tercih etmeye başlamıştır (**Edbury, 1999:103**).

1571 yılında Kıbrıs'ta gerçekleşen Osmanlı fethi için Halil İnalcık 'Osmanlı'nın kazandığı son zafer' ifadesini kullanmıştır (**1973:41**). Kıbrıs'ın fethinin ardından gelen İnebahtı yenilgisi (1571) ve İngiliz ve Hollandalı tüccar ve korsanların kullandığı, ağır silahlar taşıyan büyük Atlantik gemileri, Osmanlıların Akdeniz'de hücumu dayalı bir tutumdan, savunmaya dayalı bir tutuma geçmesine yol açmıştır (**Jennings, 1993:349**). Aslında bu durum sadece Osmanlıları değil, tüm Akdeniz için koşulları değiştiren bir gelişme olmuş ve savaşmaktan yorgun düşmüş Müslümanlar ve Hristiyanların Akdeniz'deki yerini, Protestanlar almaya başlamıştır (**Braudel, 1995:116**). Öyle ki, 1595 yılından itibaren İngiliz gemileri sadece uzun yol

ticaretinde değil, Levant'taki yerel ticarete de etkin olmaya başlamıştır. 1550 ve 1560'lı yıllarda Akdeniz'in tüm bölgelerinde etkin olan etmiş Osmanlı Donanması, 1571'deki İnebahtı yenilgisinden sonra 1590'larda savunmasız, güvensiz ve kendi kıyılarını korumakta zorlanır bir duruma gelmiştir (**Jennings, 1993:349**). Osmanlı deniz gücünün zayıflaması, Levant'taki tüm ticareti etkilediği gibi, Kıbrıs'ı da etkilemiştir. Mısır ve Suriye alternatif kara yolları üretirken, Kıbrıs için böyle bir olasılık gelişmemiştir. Antalya, Silifke, Ayas (Yumurtalık), İskenderun, Trablus, Beyrut, Damietta ve İskenderiye'ye düzenli seferler yapılamadığından, Kıbrıs için büyük bir imparatorluğa dâhil olmanın avantajları ortadan kalkmıştır (**Jennings, 1993:350**).

Kuşkusuz Kıbrıs, Akdeniz'i kendi gölleri haline getirmiş Osmanlılar için, Venedikliler ve Latinler için taşıdığı anlamı taşımamıştır. Osmanlı'nın fetihten sonra büyük çabalarla ele geçirdiği Kıbrıs'ın daha önce Akdeniz ticaretinde önemli yer tutmuş limanlarındansa, Halep, İskenderiye ve Trablus limanlarını tercih etmiş olması (**Jennings, 1993:351**) da, bunun kanıtıdır. Belirtilen düşüşe rağmen ada, Akdeniz'in kültürel bağlamında, belli ölçülerde bir alan kaplamaya devam etmiştir. Ticari ilişkiler bölümünde de belirtildiği gibi bu dönemde de İngiltere, Hollanda ve Fransa'yla devam eden ticaretin yanı sıra, Karaman bölgesi ile de ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Özellikle Larnaka kentinde birçok temsilcilik ve konsolosluk kurulmuştur. Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettikleri imtiyazları paylaşmak isteyen birçok Gayrimüslim de, Avrupa devletlerinin koruması altına girmiştir (**Alibey, 1993:274**). 18. yüzyıl konsolosluk çalışanlarından Giovanni Mariti, çeşitli Avrupa elçiliklerinin Larnaka'daki varlığından söz etmekte ve elçiler ile çeşitli konsolosluk memurlarının görev tanımlarını açıkça tariflemektedir (**Mariti, 1971:126-136**). Kıbrıs'ta kazılar yaparak eserlerin üçte birini yasa gereği İstanbul'a gönderdikten sonra, kalan parçaları Dünya'nın sayılı büyük müzelerine satan General Palma di Cesnola da, aynı anda hem Amerikan hem de Rus konsolosu olarak görev yapmıştır (**Yıldız, 1997:133**).

Osmanlı imtiyazlarına en erken sahip olan İngilizler için de, Larnaka her zaman konsolosluklarının merkezi olmuştur. 1738'den itibaren Limasol'da bir İngiliz konsolos yardımcılığı, 1795'den itibaren ise Baf'ta bir İngiliz temsilciliği kurulmuştur. 19. yüzyılda da Gazimağusa'da bir İngiliz konsolosluk temsilcisi görev yapmıştır (**Luke, 1969:99**). Bu konsoloslukların varlığı her ne kadar daha fazla ticari

amaçlara dayalı olsa da, kuşkusuz sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişmesine de hizmet etmiştir.

Osmanlı Döneminde yönetimin sürekli olarak depremler (Tablo A.1), veba (Tablo A.2) (**Jennings, 1993:182-188**), özellikle Gazimağusa’da sürekli ortaya çıkarak, kenti yaşanmaz hale getiren sıtma salgınları (**Jennings, 1993:188-191**), birçok gezgin tarafından söz edilen ve Venediklilerden beri devam eden çekirge istilaları (**Jennings, 1993:175-182; Luke, 1969:31**) gibi nedenlerle sürekli nüfus kaybı problemi yaşandığı bilinmektedir (**Jennings, 1993:175**). Dönemin tek Kıbrıslı tarihçisi Kyprianos, 1788 tarihli eserinde, özellikle 1641’deki ağır veba salgınından sonra adadan göçlerin başladığını yazmıştır. Osmanlı Yönetimi buna önlem olarak, fetihten sonra Lefkoşa ile birlikte paşa tayin edilen Baf ve Gazimağusa’yı paşalık olmaktan çıkarmış, vergileri düşürmüş ve Kıbrıs’tan göçenlerin geri getirilmesi için önlemler almıştır (**Luke, 1969:30**). Kıbrıs’a Anadolu’dan zorunlu göç ve iskân çalışmalarının 18. yüzyıla kadar (**Bedevi, 1962: 11**) devam etmiş olması, sürekli olarak böyle bir sorunla karşılaşmış olduğunun göstergesidir. 1881’deki ilk İngiliz dönemi sayımında ortaya çıkan 185,630 (**Papadopoulos, 1965:78**) rakamıyla, Venedik Dönemi’nin sonu için Marieae Gratiani’nin belirttiği 200,000 (**Papadopoulos, 1965:18**) veya İngiliz Dönemi sonundaki 578,000 (**Papadopoulos, 1965:224**) rakamları karşılaştırıldığında, bu bulgu güçlenmektedir. Evliya Çelebi, henüz fethedilmemiş Kıbrıs için ‘Ürünü bol ve bakımlı, çeşitli meyve, turunc, limon, tuz ve şekerhanesinde şeker üretiliyor, oldukça bakımlı, onarılmış, bezeli köy ve kaleleriyle pek güzel bir ada’ ifadelerini kullanmıştır (**1993:62-63**). Ancak Osmanlı Yönetimi’nde, adanın bu derece verimli ve bakımlı olmaya devam ettiğini söylemek olanaklı değildir.

1878 yılında İngiliz Yönetimi’nin adayı devralması Kıbrıs’ın sosyal ve kültürel ilişkileri açısından bir dönüm noktasını oluşturur. Kuşkusuz, İngiltere’nin, tüm kolonilerine karşı izlediği oryantalist bakış açısının ilk başlardaki etkileri indirgeyici olmuştur. Toplumlar ve yerel farklılıklar fazla anlaşılamamış, adaya tündengelimci bir tutumla yaklaşılmıştır. Kıbrıs’ın İngiliz yönetimine geçmesinden önce İngiliz Krallığı’nda yarattığı heyecan kaybolmuş ve daha önceleri, İngiliz yetkilileri tarafından üzerine çok sayıda rapor yazılmış Gazimağusa limanının iyileşmesi için yeterince çaba harcanmamıştır (**Zia, 1975:137**). Fakat, belli bir tecrübeyi arkasında barındıran bu kolonyalist yaklaşımın bazı yararları da olmuştur. Eğitim düzeyi çok

düşük olan halkın eğitimine önem verilmiş, vergi sistemi kolaylaştırılmış, bayındırlık işleri yürütülmüş, yüzyıllar boyunca sorun olmaktan çıkarılamamış çekirge istilaları ve sıtmanın (Zia, 1975, 143) ortadan kaldırılmasıyla halkın sosyal koşulları iyileştirilmiştir. Nüfusun, 80 yılda (1881-1960) 185,630'dan (Papadopoulos, 1965:78), 578,000'e (Angelides, 1996:224) çıkması, başka etkenlerin yanında, iyileşen yaşam koşullarının etkisini de açıkça ortaya koymaktadır. Kıbrıs halkı bu dönemde etnik kökenlerine göre Yunanistan ve Türkiye ile sosyal ve kültürel ilişkilerini arttırırken, daha önce de konsolosluklarıyla adada temsil edilmiş İngilizler ve İngiltere ile de, kültürel ilişkilerini geliştirmiştir. Batı'ya açılan bu yeni kapının toplum üzerinde hem zorlayıcı, hem de geliştirici etkileri olduğu muhakkaktır.

Kıbrıs halkı ve yönetimleri, diğer Akdeniz toprakları ile kurdukları ilişkilerde, Kıbrıs'ın konumunun avantajlarından fazlasıyla yararlandıkları gibi, birçok kez adanın konumundan dolayı, güç dengelerindeki değişimlerden olumsuz etkilenmişlerdir. Bazen bölgenin kültürel ve ekonomik bağlamının merkezini oluşturan Kıbrıs, bazen de etkin gücün çeperlerindeki bir sınır kentine dönüşmüştür. Akdeniz'de Araplar güçlenirken Bizans'la, Osmanlı güçlenirken Venedik'le, İngilizler güçlenirken de Osmanlı ile gerilemenin kaderini paylaşmıştır. Sürekli değişen bu güç dengeleriyle, adayı yönetenler hep değişmiş, ama şehir krallıklarından 20. yüzyıla kadar hiçbir zaman Kıbrıs halkları olmamıştır. Konumunun getirdiği avantajlar bölgenin önemli güçleri için hep bir çekicilik taşısa da, bu avantajlar birçok kez yeterince kullanılamamış, Kıbrıs Doğu Akdeniz'in ortasında ya unutulmuş ya da askeri üsse dönüşmüştür.

Sürekli depremler ve salgın hastalıklarla mücadele edilen adada, sıklıkla nüfus kaybı problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Doğu Akdeniz'in büyük güçleri için bu problemin çözümü, sürgünler ve yeni göç politikaları üretmek olmuştur. Venedik ve Osmanlı dönemlerinde, bu politikalar sayesinde, adanın demografik yapısında adaya sonradan yerleştirilenlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle Suriye, Anadolu, Ege Adaları ve Yunanistan kıyılarından gerçekleştirilen bu göçler, adanın kültürel çeşitliliğine katkıda bulunmuştur. Tarihinde süregelen bu devingenlik, Kıbrıs'ın çok farklı kültürlerin etkisi altında, çok farklı kültürlerle iç içe olmasını sağlamıştır. Bu yüzden de, Kıbrıs'ın bugün sahip olduğu kültürel ve mimari mirasın çeşitliliği dikkate değerdir.

2.3. Ticari İlişkileri

Akdeniz gemiciliğın İ.Ö. 3. binyılın ikinci yarısında Mısırlı denizciler tarafından başlatılmasından (**Braudel, 1995: 38**), 15. yüzyılda Amerika'nın keşfedilmesinin etkilerinin ortaya çıkmasına kadar, Akdeniz deniz ticaretinin başlıca bağlamını oluşturmuştur. Mısır ve Yunan uygarlıklarının etkinlik alanları içerisinde önemli bir konumda yer alan Kıbrıs doğal olarak bu ticarete önemli bir yer tutmuştur. Nitekim, Bronz Çağı boyunca sürdürülen ticari ilişkiler, buradaki sanat ve kültürün, Mısır, Suriye ve komşu Anadolu'daki Kilikya'nınki ile çok fazla benzeşmesini sağlamıştır (**Gunnis, 1973: 7**).

M.Ö. 3. binyıldan itibaren Kıbrıs'ta, zengin bakır madenleri işlenmeye başlanmış ve önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Yakın Doğu ülkelerine bakır ihraç edilmesi, doğu ile canlı bir ticaret ve kültürel alışveriş başlatmış, bu da M.Ö. 15. yüzyıla kadarki dönemin kalıntılarına yansımıştır (**Karageorghis, 1994:23**). Seramik biçimleri ve dekorasyonları, malzeme zenginliğini ve oldukça gelişmiş Yakın Doğu kültürüyle ilişkilerin etkisini yansıtmaktadır (**Karageorghis, 1994:23**). Suriye-Filistin limanlarıyla ticaret yapmakta olan Girit gemilerinin, gidiş ve gelişlerinde Kıbrıs limanlarına uğramış olmaları muhtemeldir.

M.Ö. 1450 yılında Girit ile birlikte, kısa bir süre için Mısır topraklarına katılan Kıbrıs' a ait belgelerde Kıbrıs'ın vergi olarak ödediğı bakır, kurşun, ahşap, fildişi, at ve tuğladan sözedilmektedir (**Komoulides, 1999:19-20**). Yaklaşık 100 yıl sonrasına denk gelen ve ünlü Tel-el Amarna tabletleri arasında bulunan Alasya kralından IV. Amenhotep'e (M.Ö. 1363-47) yazılmış mektuplarda adı geçen ve Mısır'a bakır ihracı yaptığı belirtilen Alasya kentinin Kıbrıs'ta olduğu kabul edilmiştir (**Home, 1960:18**). Alasya kenti henüz ortaya çıkarılmamış olmakla birlikte, yakın zamanda başlatılan ve Tübingen Üniversitesi tarafından Karpaz Yarımadası'ndaki Kaleburnu yerleşiminde yürütülen kazılarda, Alasya kentine ait izlerin bulunacağına yönelik beklentiler bulunmaktadır.

Suriye-Filistin toprakları ile kurulan ticari ilişkilere ek olarak, M.Ö. 16. yüzyılda Ege bölgesi ve adalarıyla da ticarete başlanmıştır. İki bölgede de gün ışığına çıkarılan buluntular arasında, diğerinin ürünlerine çok fazla miktarda rastlanmasa da, Girit'ten alınan ve Cypro-Minoan diye bilinen yazı bu ilişkileri ortaya koyar (**Karageorghis, 1994:24**). 14. yüzyıldan sonraki Miken seramiklerin çokluğu ise, bu vazoların

Peloponez'deki Argolid'den mi getirildiği, yoksa adaya gelen Miken sanatçılar tarafından mı üretildiği konusunda soru işaretleri bırakmaktadır (**Karageorghis, 1994:31-32**).

Ticari ilgilerinden dolayı, M.Ö. 16.-11. yüzyıllar arasında Ege dünyası ile ilişkiye giren Fenikeliler, Demir Çağı'nın başlangıcına denk gelen M.Ö. 1000 yılından itibaren adayı kolonileri haline getirirken, aynı zamanda ticari becerileriyle de Kıbrıs'ın zenginliğine büyük katkıda bulunmuşlardır (**Komoulides, 1999:21**).

Ptolemeler'in zamanında kraliyet malı olan madenler, M.Ö.58-M.S.330 tarihleri arasında kalan Roma döneminde de imparatorluk işletmesi haline gelmiştir. Ahşap ve minerallerin üretimine bu dönemde de devam edilmiş ve (**Michaelides, 1994:121**) Ada kaynaklarının kullanımıyla gemi yapımı bu dönemde önemli bir sektör haline gelmiştir. Pliny, Kıbrıs şaraplarının en beğenilen şaraplar listesinde olduğunu belirtirken, ünlü Yunanlı coğrafyacı Strabo, adanın iyi şarap, iyi zeytinyağı ve kendine yetecek mısır ürettiğinden söz eder. Keten ise, diğer önemli gelir kaynağı olmuş ve Salamis'in dokumacılarına büyük zenginlik kazandırmıştır (**Michaelides, 1994:122**).

332 yılında başlayan Erken Bizans Dönemi'nin erken yıllarında Suriye ve Filistin ile çok yakın, İskenderiye ile düzenli ticari ilişkiler kurulmuş, İstanbul ile bağlantı ise çoğu zaman idari işlerle sınırlı kalmıştır (**Mango, 1984:3**). 527-565 yılları arasındaki Justinian döneminde ipek endüstrisinin ilk ortaya çıktığı bölgelerden biri olan Kıbrıs (**Runciman, 1994:143**), bu ürünün ticaretiyle bir dönem sınırlı ölçüde zenginleşmiştir. Bunun dışında Suriye'ye gıda ürünleri gönderildiği bilinmektedir (**Runciman, 1994:156**).

7. yüzyılın sonlarından itibaren, Kıbrıs'ın Araplarla Bizanslılar arasında bir piyon haline geldiği 300 yıllık dönem, ticari ilişkiler açısından çok parlak bir dönem değildir. Bu belirsizliğin yanında depremler, salgın hastalıklar, kıtlık gibi sorunlar ve İstanbul'daki ekonomik gerileme ticari hareketliliği azaltmıştır.

Avrupa'da, 11. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanmaya başlanan toplumsal değişimler Kıbrıs'ta da etkilerini göstermiştir. Yeni ortaya çıkan sınıflar, kilise ve aristokrasinin oluşturduğu baskın sistemle savaşmak için kendilerini organize etmeye girişmişler ve bu anlık gelişmedeki anahtar kelime 'ticaret' olmuştur. Burada sözedilen ve feodalizmin bölgesel ticaretini aşan, profesyonel tüccarların orta ölçekli

ve uzun yol ticareti (**Kostof, 1995:349**), Haçlılar ile birlikte 11. yüzyılda Doğu Akdeniz'e ulaşmış ve uzun vadede Kıbrıs'ın içinde bulunduğu ticari ilişkileri değiştirmiştir. Anadolu'da kurulan Haçlı devletleri, yeni ticaret yollarının avantajlarından yararlanmak için çok uygun bir noktada konumlanmış olan Ada'nın ürünleri için yeni pazarlar yaratmış ve 12. yüzyılın ilk yarısı boyunca Kıbrıs durağan bir zenginlik yaşamıştır. Venedikliler de, Doğu Akdeniz'deki en aktif tüccarlar olarak Kıbrıs'tan ticari ayrıcalıklar talep etmişlerdir (**Runciman, 1994:165**). 12. yüzyıl boyunca Suriye-Filistin ile ilişkiler, Venedik kolonisinin yerleşmesi, Kilikya'daki Ermeni Krallığı ile ticaret ve gelişen Hac sektörü, Ada'nın zenginliğinde etkili olmuştur (**Mango, 1984:11**).

Haçlı seferleriyle birlikte, Avrupa'nın denizci kentlerinin Doğu Akdeniz'deki ticari ilişkilerindeki artış, Kıbrıs'ın üstleneceği rolde de büyük ölçüde belirleyici olmuştur: uzak ticaret yolculukları için bir uç liman.

Kıbrıs'ın bölgedeki ticari ilişkiler içerisindeki konumunun artan önemi, Doğu Akdeniz'de konumlanmış Haçlı devletlerinin ilgisini çekmeye başlamış ve en sonunda 1191 yılında Kıbrıs'ı ele geçirerek, Haçlı devletleri bölgede ilk kez¹, Müslümanlardan değil, Hristiyanlardan toprak kazanma yoluna gitmişlerdir.

Lüzinyan Krallığı yönetiminde, yaklaşık 100 yıl boyunca süren ticari ilişkilerin ardından 1291'de kutsal topraklardaki Müslüman zaferi ile Batılı tüccarlar, buradaki ayrıcalıklı yerlerini kaybetmişler ve Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki siyasal Latin genişlemesinin yeni öncüsü olmuştur (**Jacoby, 1984:146**). Ticaret yolları bir ölçüde değişerek, yeni bir ticari ağ kurulmuş ve bu yeni durumda adanın koşulları iyileşmiştir.

Suriye-Filistin topraklarındaki son Haçlı kalesi olan Akka Kenti'nin Müslümanlara geçişinden sonra Rodos, Haçlıların askeri geleneklerini devam ettirirken, ticari mirasını da Gazimağusa üstlenmiş ve kutsal toprakların Frenk aristokrasisi de Lefkoşa'da yerini almıştır (**Luke, 1964:119**). İtalyan denizci kentleri Venedik, Cenova ve Piza²'nin tüccarları ve bankerleri, Suriye kıyılarında konumlanmış ticari

¹ Bu tarihten sonra 1204 yılında da İstanbul Haçlılar tarafından işgal edilmiştir.

² 1290'lara kadar Limasol dışında Pizalı merkezlere rastlanmaz, daha sonraları da Venedikliler ve Cenevizliler kadar etkin olmamışlardır. Bkz. Jacoby, D. 1984, 156.

kuruluşlarını Kıbrıs'ın tek güvenli limanı olan Gazimağusa'ya taşımışlardır (**Luke, 1964:120**). Bunlardan Cenevizli tüccarlara, 13. yüzyıl sonunda Limasol'un yerine geçerek ana ticari liman olan Gazimağusa'ya (**Jacoby, 1984:147**) yerleşme hakkı gibi özel ticari imtiyazlar verilmiştir (**Hunt, 1994:182**).

Başkent Lefkoşa ve Gazimağusa bu dönemde Kıbrıs'taki uluslararası ilişkilerin merkezleri olmuşlar (**Jacoby, 1984:148**) ve birçok ticari temsilcilik ve *loggia*, bu kentlerde konumlanmıştır. Gazimağusa sadece Kıbrıs'da üretilen ürünlerin değil, Doğu'dan gelen baharat ve diğer çeşitli eşyaların ticaretinin yapıldığı bir liman olmuştur (**Luke, 1964:120-121**).

Papa Nicholas IV'ün, Memlûkluların idaresinde bulunan limanlarda ticaret yapma yasağı getirmesinden sonra (**Edbury, 1994:102, 133, 151; Makhairas, 1932:81**), İskenderiye Körfezi'ndeki Ermeni Krallığı'nın Laiazzo (Ayas, Yumurtalık) kenti ile ticari ilişkiler artmıştır (**Jacoby, 1984:148**). 1291 yılında Kıbrıs'a göç eden batılıların, 1291 yılından önce bu kente yerleşmiş batılı toplulukların varlığı ve Ayas'a konum olarak yakınlığı dolayısıyla Gazimağusa'yı Limasol'a tercih ettikleri düşünülmektedir (**Jacoby, 1984:148-9**).

Kutsal Topraklar, Ermeni toprakları ve Batı Akdeniz kentleri dışında, Lüzinyanlar döneminde Kıbrıs'la Selçuklular arasında da ticari ilişkiler kurulmuş, Kıbrıslı tüccarlar Ada ile Güney Anadolu arasında gıda ticareti yapmışlardır. Hatta 1213 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus ve Lüzinyan Kralı I. Hüge arasında bir ticari anlaşma (**Bedevis, 1962:8**) da imzalanmıştır.

Bu dönemde Adada üretilen en önemli ticaret maddeleri Kıbrıs'ta her zaman öncelikli olan pamuk ve Batı'da gittikçe tüketimi artan 'şeker' olmuştur. Şeker, 1192'den 1473'e kadar Kıbrıs'ta üretilen en değerli ve başlıca ihraç ürünü olarak öncelik kazanmıştır (**Mullaly, 1999:94-5**). Özellikle, 1299'dan sonra şeker üretimi artarak önem kazanmıştır. (**Luttrell, 1996: 163**). 1192'de şeker üretiminin artışıyla başlayan dönem 'Frenkler Şeker Çağı' olarak değerlendirilmektedir ve 1473'de giderek yerini 'Venedik Pamuk Çağı'na bırakmıştır

Ortaçağ'da tatlandırıcı, ilaç ve koruyucu olarak kullanılan şeker oldukça pahalı bir ürün olarak kısıtlı bir talebi karşılamıştır. Şeker endüstrisi ya 1192'de Latinlerin gelmesinden önce adaya gelmiş, ya da bu tarihlerde Latin Suriye'den buraya

taşınmıştır (**Luttrell, 1996:164**). Şekere talebin arttığı 14. yüzyılda, 1291 yılında Latin Suriye'nin Arapların eline geçmesiyle Suriye şekerinin azalması, Gazimağusa'nın alternatif bir baharat antrepoşu olmasını ve Kıbrıs'taki şeker üretiminin artmasını sağlamıştır (**Luttrell, 1996: 165**). 14. – 15. yüzyıllarda Kraliyet'ten sonra en fazla toprağa sahip olan Hospitalier Şövalyeleri¹ (**Edbury, 1999:102**) ve diğer aristokrasi üyeleri tarafından üretilen şeker, büyük ölçüde Batı ülkelerine ihraç edilmekteydi (**Stöckly, 1995:136**).

14. yüzyıl ortalarında Kıbrıs'taki şeker üretimi hala artışta olsa da, şeker endüstrisi düşüşe geçmeye başlamıştır. Zamanla Sicilya, Güney İspanya ve Atlantik adalarında üretilmeye başlayan şeker, Kıbrıs'ta üretilen şekerin pazarını daraltmaya başlamış, 15. yüzyıl sonunda Kıbrıs'ta pamuk üretimi şeker üretiminin önüne geçmiştir. Daha sonraki yıllarda, yine de üst seviyelerde devam eden şeker üretimi, 1571 tarihindeki Osmanlı fethiyle neredeyse tümüyle sona ermiştir (**Luttrell, 1996: 169-170**).

Pamuk ise, bu dönemde şekerle birlikte Batı ülkelerine önemli miktarlarda ihraç edilen bir diğer ticaret ürünü olmuş ve daha sonraki yüzyıllarda önemi giderek artmıştır (**Richard, 1983:334**). Özellikle Cenova (**Edbury, 1997:241**), bu dönemde pamuk ihracatının yapıldığı başlıca liman kentlerinden biri olmuştur.

İki temel ihracat ürününe ek olarak, çok eski tarihlerden beri geleneksel olan ve bu dönemde büyük bir kısmı Hospitalier Şövalyeleri'nin topraklarında üretilen şarap (**Luttrell, 1996: 168**) ile 13. yüzyıldan sonra gittikçe önem kazanan Larnaka Tuzla'sında üretilen tuz (**Racine, 1977:311**) da sık sık sözü edilen ihracat ürünleri arasında yer almışlardır. Karpaz Bölgesi'nde üretilen ipek (**Luke, 1964:120; Richard, 1983, 336.**), Lefkara'da üretilen el işlemleri, keçiyoynuzu (**Luke, 1964:121**), gemi üretiminde kullanılan ahşap, arpa, buğday, mısır, yulaf, susam, zeytinyağı, nar, safran, sumak, arıcılık ve çeşitli kümes ürünleri (**Richard, 1983:340**), bu dönem içerisinde daha az miktarlarda ticareti yapılmış ürünlerdir.

¹ Hospitalier şövalyeleri özellikle Templar şövalyelerinin adayı terk etmesinin ve mallarının 1313'de papalık tarafından kendilerine aktarılmasının ardından adada kraliyet ailesinden sonraki en büyük toprak sahibi haline gelmişler ve Limasol'daki topraklarında özellikle şarap ve şeker üretiminden büyük kar sağlamışlardır. Bkz. Antony Luttrell, 1997, The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, (1291-1440), 167-168

1348 yılında ortaya çıkan ve tüm Akdeniz'i, Akdeniz'deki nüfusu ve ticareti olumsuz etkileyen ve “Kara Ölüm” olarak adlandırılan büyük veba salgını, nüfusun üçte bir ile beşte bir arası oranlarda azalmasına neden olmuştur. Daha sonraki salgınlar da 1362–1363 yılında gerçekleşmiş (Tablo A.2) ve tüm Akdeniz'de uluslararası ticaretin hacim ve değerindeki azalma Kıbrıs'ta da etkisini göstermiş, başta Gazimağusa olmak üzere Kıbrıs limanlarında gerileme başlamıştı (**Edbury, 1994:153**). 1366'dan itibaren Gazimağusa'da Cenevizliler ve Venedikliler arasındaki çatışmaların ardından Venedikliler, Beyrut ile doğrudan ticarete başlamışlardır (**Edbury, 1994:178**). İskenderiye'nin gelişmesiyle sonuçlanan ticaret yollarındaki bu değişim de, Gazimağusa ve dolayısıyla Kıbrıs'ta ekonomik zayıflamanın ilk sinyalleri olmuştur (**Edbury, 1994:178**).

Kıbrıs'ta Lüzinyan Krallığı Dönemi devam ederken, 1373 yılında Gazimağusa'da Krallık ile Venedikliler ve Cenevizliler arasında çıkan sorunların (**Makhairas, 1932:309**) ardından Cenevizlilerin kenti ele geçirmesi, en önemli liman kenti olan Gazimağusa'da oldukça parlak bir dönemin sonunu getirirken, Kıbrıs için de ekonomik bir yıkım anlamını taşımıştır. Cenevizlilerin, Kıbrıs Krallığını oldukça yüklü bir miktar tazminat ödemeye mahkûm edip, Gazimağusa'yı da bu borca karşılık işgal etmesinin ardından Venedik Cumhuriyeti, Venediklilere Kıbrıs'a gitmeyi ve orada ticaret yapmayı yasaklamıştır (**Racine, 1977:316**) Cenevizlilerin de Gazimağusa dışındaki limanların uluslararası ticaret için kullanılmasını men etmesiyle (**Otten-Froux, 1997:204**), hem Gazimağusa hem de adanın diğer bölgelerinin ticari ilişkileri gerilemiştir. Ticaretin kaybı ve yıllık vergiler için değerli külçe madenlerin dökümü, zaten yönetimde yeterince ciddi ağırlıklar oluşturmaktayken, bunlara ek olarak bir de çekirge saldırısı ve veba salgınları (Tablo A.2) eklenince, adanın insan kaynakları hızla azalmıştır (**Edbury, 1994:211**). Gazimağusa'da 14. yüzyıldan itibaren Limasol, Larnaka ve Baf lehine gözlenen önem kaybına rağmen, asıl gerileme, 15. yüzyıl ortalarında Cenevizliler tekelinin ve kentteki iç çatışmaların yıkıcı etkisini göstermesiyle başlamıştır (**Stöckly, 1995:136**). Gazimağusa'nın Cenevizliler yönetimine girmesinin ardından kent Akdeniz deniz ticaretindeki rolünü kaybederken (**Arbel, 1993:158**), ticaret daha fazla Suriye ve Mısır'a kaymıştır (**Banescu, 1946:14**).

Kıbrıs, 1489’da başlayan Venedik Dönemi ile Akdeniz’deki ticari ilişkilerinde ve konumunda yeniden bir sağalma yaşamıştır. Venedikliler Dönemi’nde, Venedik denizcilik ve ticari girişimleri için Kıbrıs ana durak haline gelmiştir. Beyrut yolu üzerindeki büyük gemiler Gazimağusa’yı durak olarak kullanmaya başlamış ve bu durum 1571’de Kıbrıs’ın Osmanlı’lar tarafından fethedilmesine kadar sürmüştür (**Arbel, 1995:20**). Suriye limanlarının giderek daha güvensiz olmasıyla Kıbrıs’taki duraklamalar artmış ve böylece ada Venedik tüccar filolarının Levanten malları için başlıca antrepo haline gelmiştir. Bu da adada, özellikle de Larnaka’da, depo ve fabrikaların gelişmesine sebep olmuştur. 1550’lerde Levant’a yolculuk yapan birçok Venedik gemisi için Kıbrıs son durak haline gelmiştir (**Arbel, 1995:20**).

Venedik döneminde, Kıbrıs’ta üretilen en önemli ihraç ürünü pamuk ve pamuklu dokumalar olmuştur. Lefkoşa kentinde halkın büyük bir bölümünün üretim veya ticaretine dahil olduğu bilinen pamuk (**Arbel, 1995:30-31**), Venedik döneminden sonra da uzun bir süre Kıbrıs ekonomisinin temel sektörü olmaya devam etmiştir. Lefkoşa ve Gazimağusa, adada en iyi pamuğun üretildiği bölgeler olmuş (**Jennings, 1993: 301**) ve bu ürün en fazla Kuzey İtalya ortalarında ve Güney Almanya’da (**Arbel, 1996:186**) pazarlanmıştır.

Bu dönemin diğer bir ihraç ürünü olan ‘tuz’ üretimi yerel ihtiyacın çok üzerinde olduğundan, düzenli olarak ‘Venedik Tuz Ofisi’ tarafından pazarlanmak üzere Venedik’e gönderilmiştir. Tuz tekeli sömürge idaresinde çok temiz bir gelir kaynağı olmuş ve yerel tüketicilere yüklenen tuz vergisinin yanı sıra bu ticari üretimden elde edilen tüm gelirler, ada halkının yararına kullanılmak yerine Venedik’e götürülmüştür (**Arbel, 1996:186**). Kıbrıs tuzunun Venedik için önemi, tuz yataklarının bakımı ve geliştirilmesi için gösterilen çabalardan anlaşılmaktadır. Larnaka’nın, bu dönemde Kıbrıs’ın önemli bir limanı haline gelmesinde de (**Arbel, 1996:186–7**), tuzlaya yakınlığı etkili olmuştur. Her yıl, ortalama 14-15 gemi yükünün üzerinde tuz Venedik’e gönderilmiş ve 72,000 duka civarında gelir sağlayarak (**Arbel, 1995:19**), Venedikliler için önemli bir zenginlik kaynağı haline gelmişti. Venedik Cumhuriyeti’ne ait olan tuz yatakları, Venedik ticari filosunun korunması ve gelişiminin desteklenmesinde temel ekonomik öge haline gelmiştir (**Arbel, 1995:20**).

15. yüzyıl sonlarında tahıl üretimi Kıbrıs'ın yerel ihtiyaçlarının üzerinde olmuş ve artan miktardaki arpa ve buğday Venedik'e ihraç edilmiştir. Ancak, Venedik yönetiminin insanlılaştırma politikaları sonucu nüfusun yaklaşık ikiye katlanması, tahıla duyulan ihtiyacı arttırırken, çekirge istilalarıyla yaşanan kıtlık dönemleri, tahılın ihracına imkân bırakmadığı gibi, tahıl kıtlığı adada sosyal huzursuzluklar (**Arbel, 1996:185-186**) yaşanmasına bile neden olmuştur.

16. yüzyılda, Akdeniz'deki ticaretlerini küçük ticaret gemilerinden daha büyük yük gemilerine aktaran Venedikliler için hala önem taşıyan baharat gibi ürünlerin yanında Kıbrıs ve Suriye pamuğu, Kıbrıs tuzu ve tahılı gibi doğu ürünleri öncelik taşımaya başlamışlardı. Bunlara ek olarak bakır, yün, ipek (**Jennings, 1993:301**), şarap, kuru üzüm ve keçiboynuzu (**Jennings, 1993:307**) ticareti yapılan diğer ürünlerdi. Bir Venedik toprağı olarak Kıbrıs, Venedik gemileri için yakındaki Suriye ve Mısır limanlarından daha güvenli olmuştur. Adanın, Akdeniz'in büyük ticari gücünün ana ticaret limanına dönüşmesi, Kıbrıs halkı için belli avantajlar sağlamıştır. Bunlardan biri de, adalıların, özellikle de Gazimağusa'nın büyük bir bölümünü oluşturan Suriyelilerin, yakın kıyılarla ticareti arttırmasıdır (**Arbel, 1996:186**)

1571 yılında başlayan Osmanlı Dönemi, sosyal sınıflar, demografik yapı, üretim biçimleri ve ticari ilişkiler açısından, daha önceki yüzyıllardan bazı yönlerden farklılaşan bir dönemdir. Öncelikle ticaret yapılan limanlar değişmiş, Gazimağusa limanının kullanımı çok azalırken, Venedik Dönemi'nde gelişmeye başlayan Larnaka bu dönemde küçük bir kasabadan oldukça önemli bir liman kentine dönüşmüştür. Bu dönemin ticari ilişkilerine ve ticareti yapılan ürünlerine dair en güvenilir ve en ayrıntılı bilgilere, fetihten yaklaşık 200 yıl sonra adada birkaç yıl Venedik ve Toskana konsülü olarak bulunmuş olan Giovanni Mariti' nin, 1769 yılında basılmış 'Viaggi per l'isola di Cipro' başlıklı kitabında ulaşılmaktadır. Bu kitap, adanın 18. yüzyılda Akdeniz'deki ticari ilişkilerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyan, çağdaş ve basılı tek kaynaktır. Bu yüzden, bu bölümde yer alan Osmanlı Dönemi'ndeki ticari ilişkilere dair bilgiler bu kaynağa dayanmaktadır ve 18. yüzyılın ikinci çeyreğiyle kısıtlıdır.

18. yüzyıl sonunda Kıbrıs, Avrupa ve bölgesel ticarete iki türlü ürün sağlamıştır: birincisi adada yetişen doğal ürünler, ikincisi ise Karaman bölgesinin yakın kıyılarından ihraç edilenler (**Mariti, 1971:111**). Kıbrıs'ta bu dönemde üretilen

ürünlerden en önemlisi, Levant'ın en iyisi olarak tanınmış pamuk olmuştur. Pamuğun büyük bir kısmı Venedik'e gönderilirken, bir miktarı da Almanya'da (Mariti, 1971:113) pazarlanmıştır. Görüldüğü kadarıyla bu ürünün pazarı Venedik Dönemi'nden itibaren değişmemiştir. Ürünün fiyatının çok iyi olmasından dolayı İngiliz, Hollandalı tüccarların yanında, İstanbul ve Halep'ten tüccarlar da pamuğu kendileri adına Venedik'e getirtip, burada pazarlamışlardır (Mariti, 1971:113).

İpek ise 18. yüzyılda pamuktan sonra ikinci en önemli ticari ürün olarak çeşitli ülkelere pazarlanmıştır. Beyaz ipek en fazla Avrupa'da tercih edilmiş, ancak İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya gidenler dışında, gemilerde sarı ve sülfür renkli ipek de bulunmuştur. Renklilerin de eşit miktarda gönderildiği Venedik ve Livorno'da ise beyaz ipek tercih edilmesine rağmen, bu tercih Kuzey ülkelerindeki kadar öncelikli olmamıştır. Portakal rengi ipek de, Türkler tarafından Kahire'de pazarlanmıştır (Mariti, 1971:113). Kıbrıs'ta üretilen bir diğer ticari ürün olan yün, Fransa'ya ve büyük ölçüde Livorno'ya gönderilmiştir (Mariti, 1971:114).

Önemli bir ihraç ürünü de komandarya¹ şarabıdır. Bu şarabın büyük bir kısmı Venedik'e gönderilirken, daha eski ve daha iyi kalitedeki şarabın satışı Fransa, Hollanda, Toskana ve Livorno'da yapılmıştır (Mariti, 1971:115-116).

Diğer ürünlerden 'acıelma', Amsterdam, Hamburg ve Livorno'ya, bir miktar da Marsilya ve Venedik'e, 'laden' Avrupa'nın birçok bölgesine, daha önceleri Halep ve Bağdat'a gönderilen 'alizarin', doğrudan veya Livorno üzerinden Fransa'ya giderken, 'kırmızı böcek' Venedik'e, 'soda' Marsilya'ya, 'terebentin' Venedik'e, ipek veya ipek pamuk karışımı olan dokumalar Avrupa'nın çeşitli bölgelerine, 'amber' ve ressamlar tarafından kullanılan 'yeşil toprak' Hollanda'ya ihraç edilmiştir (Mariti, 1971:116-119).

Tahıl çok fazla üretiliyor olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi yönetiminde olmayan topraklara gıda ürünlerinin ihracatını yasaklamış olması, bu ürünün pazarlanmasını güçleştirmiş, buna rağmen her yıl büyük miktarlarda tahıl Livorno, Cenova, Marsilya ve Malta'ya gayri resmi yollardan gönderilmiştir (Mariti, 1971:119-21).

¹ Haçlılardan beri, özellikle Hospitalierler tarafından üretilen bu şarap ismini de bu ilk üreticilerinden alır.

Venedik Dönemi'nde önemli bir ihracat ürünü olan tuz, Osmanlı Dönemi'nde Avrupa ile ticarete önemli bir yer tutmamıştır. Muhtemelen, gemiler tuzu taşımak için yeterince değerli bulmadığından, bu dönemde sadece Suriye ve İstanbul'a ihraç edilmiştir (**Mariti, 1971:121-122**)

Karaman'dan Kıbrıs'a gelen ürünlerden Keçiboynuzu İskenderiye'ye, günlük (styrax), mazi, deve kılı, Avrupa'ya gönderilmiştir (**Mariti, 1971:122-123**) .

18. yüzyıl'da, adanın ticari ürünleri ve ilişkilerinden bir kesit sunan yukarıdaki bilgilerden, Venedik Dönemi'ndeki ürünlerin, tuz gibi ekonomik değerini kaybedenler hariç, birçoğunun Osmanlı Dönemi'nde de üretilmeye devam ettiği ve benzer pazarlarda pazarlandığı sonucu çıkarılabilir. Ayrıca ilişki içinde bulunan liman kentlerinin çeşitliliği de dikkat çekicidir. Ancak, burada bu ticaretin ne kadarının resmi kayıtlarla, vergilendirilerek ve Osmanlı İmparatorluğu denetiminde veya tebaasına ait gemilerle yapıldığı, dolayısıyla ne kadarının yönetime ve Kıbrıs halkına zenginlik olarak yansıdığı belirsizdir.

1581'de İngiliz Yönetimi ile imzalanan anlaşma sonucu 'The Levant Company' kurulmuş, gümrük oranı İngilizler için % 3'e indirilmiş, bu tarihten sonra Venedik ve Fransa'nın Akdeniz'deki ticareti gerilemiştir (**İnalçık, 2003:144**). Mevcut koşullar altında, gıda fiyatlarını hep düşük ve sabit tutan ve 1581'de İngilizler, 1612'de Hollandalılar, 1673'te Fransızlar ve diğer yabancılara sağladığı ticari imtiyazlarla (**İnalçık, 2003:144**) sadece belli ülkelere topraklarında ticaret fırsatı veren Osmanlı İmparatorluğu'nun, birçok kıyı bölgelerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da kaçak ticaret (**Jennings, 1993:350-351**) başlamıştır. Kaçakçılar, Osmanlı tebaasından olabildiği gibi, yabancı Hristiyanlar ve Müslümanlar da olabilmekteydi.

17. yüzyıl başlarında, ağır silahlı Atlantik gemileriyle, İngiliz ve Hollandalıların Akdeniz'de ticaret yollarına hakim olmasının ardından, Osmanlı'nın kendi deniz ticareti zayıflamış (**Jennings, 1993:349**), Kıbrıs da, bir imparatorluğun deniz ticaretinin bir parçası olma fırsatını kaçırmıştır. Atlantik gemilerinin Akdeniz'deki ticarete hâkim olmasından sonra Trablus, İskenderun ve Halep antrepo işlevini üstlenerek her ne kadar Kıbrıs'ın yerine geçmiş olsalar da, geçmiş yıllar boyunca anahtar konumda bulunmuş Kıbrıs da, bir ölçüde önemini sürdürmüştür (**Jennings, 1993:351**). 18. yüzyılda sözü edilen ticaret çeşitliliği de bunun göstergesidir. Ancak, Kıbrıs'ın, Osmanlı'nın Avrupa karşısında savaş teknolojisinde olduğu gibi, ekonomi

bakımından da bağımlı duruma düşmesinin (**İnalçık, 2003:145**) sıkıntılarını paylaştığı kuşkusuzdur.

İngiliz Yönetimi, Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kiralandığı 1878 yılından, İngiliz Kraliyeti'ne bağlandığı 1914 yılına (**Home, 1960:103**) kadar Osmanlı İmparatorluğu'na belirli bir kira ödemeye devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve iki ülkenin farklı saflarda yer almasının ardından, İngiliz Yönetimi iki ülke arasındaki anlaşmayı tek taraflı olarak feshetmiş ve 1914 yılında, adayı İngiliz Kraliyeti'ne bağlamıştır. 1878-1900 yılları arasında, belirlenen kira adanın tüm gelirlerinin %50'si, 1900-1914 yılları arasında ise, adanın tüm gelirlerinin %35'iyle karşılanmıştır (**Angelides, 1996:210**). İngiltere'nin, kolonilerini sadece kendi gelirleriyle yönetme politikasının da etkisiyle, bu dönem ekonomik olarak oldukça sıkıntılı geçmiştir. Öncelik, İngiliz Ordusunun adaya ulaşabilmesi ve burada rahatlıkla dolaşabilmesi için, limanların fiziksel koşullarının, kara ve tren yollarının geliştirilmesine verilmiştir (**Angelides,1996:210**).

Bu dönemde, 1878 öncesi ve sonrası resmi, gayri resmi İngiliz raporlarında (**Baker, 1879:154-6; Lewis, 1894:288; Dixon, 1879:279**), Gazimağusa limanının, gerek askeri liman olarak, gerekse deniz ticareti için Larnaka limanından çok daha uygun ve güvenli olmasını göz önüne alan geliştirme çalışmaları, kısa bir süre içinde başlatılmıştır. Gazimağusa'daki ilk liman çalışmaları 1903-1906 (**Lukach ve Jardine, 1913:66**) arasında yapılmıştır. Liman kullanımının kolaylaştırılmasına yönelik olarak 1904 yılında Lefkoşa-Gazimağusa arasındaki 36 millik tren yolu tamamlanmış, 1907 yılında ise Güzelyurt'a uzanan 25 millik ek tren yolu (**Orr, 1972:16**) inşa edilmiştir. Ancak, yıllardır süren alışkanlıkların ve yerleşmiş ilişkilerin sonucu olarak uzun yıllar boyunca güneydeki limanlar, özellikle Larnaka limanı kullanılmaya devam etmiş ve tren yolu çok verimli biçimde değerlendirilememiştir (**Orr, 1972:154-5**). 1879 yılında Larnaka limanında duraklayan kalyon sayısı 1,507, Limasol'da 1,322, Gazimağusa'da ise 329 olarak saptanmış, aynı yılda Larnaka'dan ihracat-ithalat tonajı 337,973 ton, Limasol'da 78,961 ton, Gazimağusa'dan ise 11,838 ton olmuştur. (**Keshishian, 1985:90**). İngiliz Dönemi'nin sonu olan 1960 yılına gelindiğinde ise, Larnaka'da yıllık ihracat ve ithalat toplamı 306,570 groston, Limasol'da 161,843 groston, Gazimağusa'da da ikisinin toplamına denk gelen 470,232 grostona ulaşmıştır (**Keshishian, 1985:90**). Bu tarihten 8 yıl sonra, 1968'de, Limasol'daki toplam ithalat ihracat tonajı iki katına çıkarak Larnaka'daki toplamın

üzerine çıkmış olsa da, Gazimağusa limanında yükleme ve boşaltması yapılan yük tonajı, Larnaka ve Limasol' daki limanların toplamının oldukça üstüne olmaya devam etmiştir. Bu tespit İngiliz Dönemi'nde planlanan liman değişikliğinin ve buna yönelik çalışmaların başarıya ulaştığını göstermektedir.

1915-1940 yılları arasındaki dönemde, patates gibi yeni ürün çeşitleri adaya tanıtılmış, çekirge ve diğer tarım hastalıklarıyla mücadele edilmiş, tarım planlaması yapılmış ve üretim teknikleri iyileştirilmiştir (**Angelides, 1996:212**). Buna karşın, İngiliz döneminin erken yıllarında bir kimyasalın kullanımı, 'kök boyası' ya da 'alizarin' olarak bilinen ve daha önceki yıllarda hep önemli bir ihracat ürünü olmuş bitkinin yok olmasına neden olmuştur (**Baker, 1879:162**). Gazimağusa kumsallarında üretilen ve oldukça değerli olan bu bitkinin üretimi 1878'de 11,5 tona düşmüştür (**Baker, 1879:163**).

1907'de, Kıbrıs'ta Avusturya kökenli olan, ilk maden şirketi kurulmuştur. Ayrıca, bu dönemde önem taşıyan sigara endüstrisi ürünleri, yerel pazar dışında İngiltere ve Mısır'a pazarlanmıştır. İngiltere'nin, Kıbrıs'ın mevcut ticari ilişkilerine müdahale etmediği 1914 yılına kadar olan dönemde önemli ticaret ortakları, İngiltere, Türkiye ve Mısır olmuştur (**Angelides, 1996:212**). İthalat ve ihracat miktarında önemli bir artış yaşanmasına rağmen, ürünler ve kurulan ticari ilişkilerde fazla bir değişiklik olmamıştır.

1914 yılında adanın kesin olarak İngiliz yönetimine girmesinin (**Mangoian ve Mangoian, 1946:11-13**) ardından gelen dönemde, kooperatifler kurularak tarımsal üretimin iyileştirilmesine çalışılmıştır. 1933 yılında uygulamaya konan Tarım Üretim ve İhracat yasasıyla, tarıma bazı standartlar getirilmiştir (**Angelides, 1996:215**). Maden üretimi ise, 1929 yılında zirveye ulaşmıştır. Üç yabancı menşeli şirketin büyük bir kısmını gerçekleştirdiği üretimde en önemli payı bakır ve asbest almıştır (**Angelides, 1996:215**). Endüstrinin çok küçük ölçekli olduğu bu dönemde hafif yiyecek ve içecek sanayisi geliştirilmiştir (**Angelides, 1996:216**) ve 1927'de İngiltere'ye şarap satışını arttırmak için lisans uygulaması başlatılmıştır (**Angelides, 1996:217**). Bu dönemin en önemli ve sabit ihracat pazarı İngiltere olmasına rağmen, Levant ülkeleri de (Yunanistan, Türkiye, Mısır, Filistin, Suriye) büyük paydan

yararlanmışlardır. İngiltere dışında ihracat yapılan diğer Avrupa ülkeleri Almanya ve İtalya ile ilişkiler ise, tümüyle pirit ticaretine dayanmıştır (**Angelides, 1996:217**).

İngiltere yönetimi altında, 1940'tan sonraki son 20 yıl yaşam koşullarının iyileştiği ve üretimin arttığı bir dönem olmuştur (**Angelides, 1996:218**). Bu dönemde, farklı sektörlerin ortaya çıkmasıyla tarımda gerilemeler görülmüştür. Daha önceki gibi arpa ve buğday en önemli tarım üretimi olmuş, üzüm üretimi de onu izlemiştir. Patates ve narenciye üretimi ise, zeytin ve keçiboynuzu üretiminin tersine artmıştır (**Angelides, 1996:219**). Madenin toplam gelir, ihracat ve işçilikte tuttuğu alan da, bu dönemde genişlemiş ve Kore savaşı ile 1950'lerdeki soğuk savaş sırasında Kıbrıs, dünyadaki üçüncü pirit üreticisi ve en büyük pirit ihracatçısı haline gelmiştir. 1956 yılında, maden ihracatı yerel ihracatların %66'sını oluşturmuştur (**Angelides, 1996:220**). Endüstriyel üretim, büyük ölçüde yerel üreticilerin ürettiği ham tarım ürünlerinin işlenmesinden ibaret olarak kalmıştır (**Angelides, 1996:221**). II. Dünya savaşının ardından ekonominin düzelmesi zaman almış, 1950'lerden sonra tüketim ürünlerinin ithalatındaki artış bir dengesizlik yaratmıştır. İhracatta en iyi artış 1955-56 yılları arasındaki maden satışıyla gerçekleşmiştir. Aynı zamanda şarap ve diğer alkollü içkilerin ihracatında da artış yaşanmıştır (**Angelides, 1996:221-222**). Adanın ihracatı 1940'larda 2,250,000 sterline ulaşarak 1880'lerdeki 250,000 sterlin rakamını (**Angelides, 1996:221-225**) dokuza katlamıştır.

Kıbrıs'ın tarihi boyunca kurduğu ticari ilişkilere göz atıldığında, öncelikle Suriye, ardından da Mısır'ın her zaman önemli bir yer tuttuğu görülür. Bunun dışında Anadolu'nun güney kıyıları ile ticari ilişkiler, günün politik koşullarına göre değişmiş ve çoğu zaman ikincil durumda kalmıştır. Yakın bölgeler dışında Kıbrıs, yönetiminde bulunduğu ülkeler değiştikçe, onların ticari ilişkileri içerisine çekilmiş ve ticari ağlarına dahil olmuştur. 11. yüzyıldan itibaren, önce Akdeniz'deki ticarete ağırlığı artan Venedik ve Cenova'nın ticaret yollarının önemli bir durağı olmuş, ancak 14. yüzyılda Cenevizlilerin Gazimağusa'yı ele geçirmeleriyle Cenova, 15. yüzyılda Kıbrıs'ın Venedik Cumhuriyeti'nin idaresine girmesiyle, Venedik ağırlık kazanmıştır.

Osmanlı'nın fethi, önceleri deniz ticaret yollarının çok fazla değişmesine yol açmasa da, Anadolu ile, özellikle de Karaman bölgesiyle ticari irtibatların belli bir ölçüde gelişmesini sağlamıştır. 17. yüzyıldan sonra, büyük ve ağır silahlı Atlantik

gemileriyle Akdeniz ticaretinde ön plana çıkan İngiltere ve Hollanda ile ticari bağlantıları artsa da, eski ticari ilişkilerin etkisiyle İtalya ve Fransa'yla ticari bağlantılar da, hiç de azımsanmayacak ölçüde devam etmiştir.

İngilizlerin adada hüküm sürdüğü yaklaşık 80 yıllık süre boyunca, her ne kadar kurumsallaşma, altyapı ve bayındırlık anlamında birçok atılımda bulunulmuş ve üretim arttırılmış olsa da, ardı ardına gelen I. ve II. Dünya savaşlarının da etkisiyle ticari beklentiler, 1950'lere kadar amaçlanan düzeyde gerçekleştirilememiştir. Bu süre boyunca İngiltere, Yunanistan, Türkiye ve o sırada İngiliz kolonisi olan Mısır, en fazla ticari ilişki geliştirilen ülkeler olmuşlardır.

3. GAZİMAĞUSA’NIN GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1. Konumu ve Yerleşim Özellikleri

Gazimağusa, Kıbrıs’ın doğusunda, kuzeyde Karpaz Yarımadası ile güneyde Poyraz Burnu arasında, kuzey ve güney rüzgarlarına kapalı Gazimağusa Körfezi’nin, güneye daha yakın bir noktasında konumlanmıştır. Başkent Lefkoşa’dan 45 km. doğuda yer alır. Gazimağusa’nın kuzeyinde 7 km uzaklıkta antik Salamis ve Enkomi kentleri ve ilk yapılışı 500 yıllarına tarihlenen St.Barnabas Manastırı bulunmaktadır. Gazimağusa, tam karşısında yer alan Suriye kıyılarına 90 mil mesafededir (Keshishian, 1985:83). Kentte etkili olan rüzgarlar sadece kuzey-doğu ve güney-doğu rüzgarlarıdır.

Adanın Kuzey Kıbrıs’taki diğer kentlerinden Lefkoşa’ya 60 km, Girne’ye 86 km, Güzelyurt’a 101 km uzaklıktadır. Gazimağusa-Lefkoşa yolu kısa bir süre önce iyileştirilmiş ve ulaşım kolaylaştırılmıştır. Kuzey Kıbrıs’taki diğer önemli merkezler Girne ve Güzelyurt’a da, Lefkoşa üzerinden ulaşılmaktadır. Kenti Karpaz Yarımadası’na bağlayan yol yetersizdir ve iyileştirme çalışmaları devam etmektedir.

Kentin kuzey-doğusu boyunca Karpaz Yarımadası uzanır. Adanın kuzeyi boyunca yükselen Beşparmak Dağları bu yarımada üzerinde de devam eder. Karpaz Yarımadası, konum olarak yakınlığından dolayı, idari olarak çoğu zaman Gazimağusa ile ilişkilendirilmiştir. Bugün de, bu bölge Gazimağusa kaza sınırları içerisinde yer alır.

Gazimağusa’nın batısında konumlanmış Mesarya Ovası, adanın başlıca tahıl üretim alanıdır. Mesarya’da üretilen tahıl ve diğer ürünler Gazimağusa Limanı üzerinden ihraç edildiğinden, Mesarya kent için her zaman önemli olmuş, bu ovada üretilen tahıl kentin ambarlarında depolanmıştır.

Adanın başlıca iki nehrinden bir olan Pedias Nehri, yıllarca antik Salamis ile Gazimağusa arasındaki bölgeden denize dökülmüş ve önce Salamis Limanı’nın sonra

Gazimağusa Limanı'nın dolmasında (**Baker, 1879:155**) etkili olmuştur. Yazın suyunun azaldığı zamanlarda ise, bu alana yayılarak bataklığa dönüşmesini sağlamıştır. İngiliz Dönemi'nde nehrin ağzına baraj yapılarak ve bataklık alan ağaçlandırılarak bu durum engellenmiş ve kentin sağlık koşulları iyileştirilmiştir (**Smith, 1887:117**).

Gazimağusa' nın su kaynaklarını, Beşparmak Dağları eteklerinde toplanan suyla beslenen yeraltı suyu kaynakları ve Pedias Nehri ağzında, kentin batı yönünde yapılmış Kukla Barajı'nda toplanan su oluşturur. Gazimağusa'nın içme suyu, Gazimağusa Belediyesi'ne ait su kuyularıyla ve Güzelyurt yeraltı kaynaklarından bölgeye taşınan suyla sağlanmaktadır. Tarım arazilerinin suyu da, yine bağımsız olarak açılan su kuyularından elde edilmektedir.

Bu çalışmanın konusu olarak seçilmiş ve 20. yüzyıla kadar Maraş bölgesi hariç, dışa taşmamış Kaleiçi yerleşimine, 20. yüzyılda Türk yerleşim alanları olarak Kaleiçi'nin batısında Baykal ve Dumlupınar, kuzey-batısında ise Sakarya ve Karakol mahalleleri katılmıştır. Kaleiçi'nin güneyindeki Aşağı Maraş Bölgesi'nde, ağırlıklı olarak 1974 sonrasında Güney Kıbrıs ve Türkiye'den göçmen olarak gelen aileler tarafından iskân edilmiş bulunan Canbulat, Pertev Paşa, Anadolu, Lala Mustafa Paşa ve Harika Mahalleleri yer alır (Şekil B.6). Bu bölgenin en kuzeyindeki Namık Kemal Mahallesi, ağırlıklı olarak kamusal yapıların bulunduğu mahalledir. Eski resmi İngiliz yapıları ve yöneticilerin ikametgâhları da bu bölgededir. Kentin güney-batısında, tarım alanlarına komşu ve yine göçmenlerin ikamet ettiği, eski Rum mahalleleri Zafer, Piyale Paşa, Veyselliler, Çanakkale ve Ayios Lukas, en kuzey-batı ucunda ise 1974'ten sonra gelişen Yenişehir Mahallesi konumlanmıştır. Kentin 1979'dan beri, en önemli gelişim odağı olan Doğu Akdeniz Üniversitesi, Karpaz yolu ile eski Lefkoşa yolu arasında oldukça geniş bir alanı kaplar. Üniversitenin gelişmesinden sonra Karpaz yolu üzerindeki Dumlupınar ve Sakarya bölgelerindeki yoğunluk artmıştır. Kuzey-batı uçtaki Yenişehir Mahallesi ile daha kuzeyde konumlanmış Tuzla Köyü fiziksel olarak birleşmiştir ve bu yöndeki gelişme hala sürmektedir (Şekil B.6).

En güneyde ise, bugün büyük bir kısmı kapalı askeri bölge olan Maraş ya da 'Varoshia' bulunmaktadır. Oldukça verimli toprakları ve bol suyu bulunan bu bölgenin yerleşime dönüşmesi, Gazimağusa'nın fethinden sonraki yıllara tarihlenir.

Ancak, Stephano Gibellino'nun 1571 tarihli gravüründe de bu bölgede bir köy görülmektedir (Şekil B.2). 1950'lere kadar ağırlıklı olarak tarım, özellikle de portakal üretiminin yapıldığı bu bölge, 1950'lerden sonra turizme açılmış ve terk edildiği 1974 tarihine kadar hızla gelişerek, adanın en önemli turizm merkezi haline gelmiştir. Maraş'ın kuzeyinde yine Türk Askeri denetimi altında kapalı tutulan Yukarı Derinya Mahallesi konumlanmıştır. Eski Larnaka Yolu takip edildiğinde ise kent, Dikelya İngiliz Üssü ile sınırlanır (Şekil B.6).

Kentin son 26 yıldır gelişimi, kuzey-batıya doğru yönlenmiştir. Bunda etken olan başlıca nedenler, güneydeki Maraş bölgesinin kapalı askeri bölge olması, batısında ise, 2 yıl öncesine kadar geçilemeyen Dikelya İngiliz Üssü'nün, hemen arkasında da Rum Kesimi'nin yer almasıdır. Bu etkenlerin yanında, 1979 yılında kurulan ve adanın en eski ve en büyük üniversitesi olan Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin, kentin kuzey-batısında konumlanmış olması ve denize yakınlık faktörleri, söz konusu gelişimin başlıca nedenleridir. Ancak, ada ile ilgili son siyasi gelişmeler de, kentin gelişme eğilimleri üzerinde etkili olmaktadır. Yakın zamanda gündeme gelen ve Annan Planı olarak bilinen çözüm planı kabul edilmemiş olmasına rağmen, adada ileride oluşabilecek çözüm şartları ile ilgili bir referans haline gelmiştir. Bu planda yer alan toprak paylaşımına dair koşullar, mülk edinme ve geliştirme eğilimlerini yönlendirmektedir. Annan Planı'nda Türk Yönetimi'nde kalması öngörülen alanlarda yapılaşma artmaya başlamış, Rum Yönetimine geçecek olan alanlar çöküntü alanlarına dönüşme sürecine girmiştir.

Kaleiçi, yaklaşık 850 m x 600 m boyutlarında, 50 ha alana sahip, çevresi 2830 m uzunluğunda olan, dikdörtgene benzer bir alanı kaplar. Bu alan, çevresine göre daha yüksekte bulunan kireçtaşı tipi kaya formasyonu zeminin üzerine oturur, bu yüzden de Salamis kentinin varlığını tehlikeye atmış olan yer hareketlerinden etkilenmemiş olduğu düşünülmektedir (**Green, 1914:88**). Surların çevresindeki hendeklerin bu kayanın oyulması ile oluşturulduğu, surların çevresi boyunca gözlemlenebilir. 1888 haritasında (Şekil B.7) kentin kuzeyinde yer alan taş ocakları görülmektedir.

Her ne kadar kentin Rumca ismi olan 'Ammochostos' un anlamı 'kumda saklı' olsa da, kent bugün dikdörtgen biçimi ve üzerine oturduğu yüksek platformuyla çok uzaktan bile algılanabilmektedir. Franz von Löher, 1878 yılına tarihlenen kitabında, kentin 'debris' altında gömülü kaldığını ve doldurulmuş hendeklerin içinde

hareketsiz su birikintileri bulunduğunu belirtir (Löher, 1878:11). Birçok 19. yüzyıl fotoğrafında da bu durum gözlenebilmektedir (Şekil E.1, Şekil E.2). Muhtemelen, hendeklerin 20. yüzyıl ortalarında temizlenmesi ve kenti örten toprağın kaldırılması sayesinde, kent daha görünür hale gelmiştir.

Kentin güney-doğusu boyunca uzanan hendeğin ortalarında ikinci bir hendek kazılmıştır. Hendeklerde toplanan ve boşaltılamayan yağmur suyu ve yer altı suları uzun yıllar boyunca sıtma ve benzeri hastalıkların kent halkını güç durumlara sokmasına neden olmuştur. İngiliz dönemi boyunca bu sorunun temel çözümü olarak birçok bataklıkta kullanılan Okaliptüs ağaçları, hendeklerin başlıca bitki örtüsünü oluşturmuştur.

Bu dikdörtgenin kuzeydoğusunda kalan oldukça geniş bir bölüm, deniz kıyısındadır. Bu bölümün ortalarına yakın bir noktada Deniz Kapısı, onun biraz kuzeyinde ise kentin ilk gelişme nüvesini oluşturan İç Kale yer alır.

Gazimağusa Kaleiçi'nde, Ortaçağ boyunca ve Osmanlı Dönemi'nde¹ tarım yapıldığı bilinmektedir. Ancak bugün artık Kaleiçi'nde tarım yapılmamaktadır. Yoğun yapılaşmanın dışında yer alan boş alanlarda da yeşil alan kalmamıştır. Ancak palmye ağaçlarının çevreye hakim bir biçimde yükselen silüetleri rahatlıkla seçilebilmektedir. Lala Mustafa Paşa Cami önündeki kadar anıtsal olmasa da, Kaleiçi'nde ficus sycamoris (cümbez) ağaçlarına nadiren rastlanmaktadır.

3.2. Alan Kullanım Özellikleri

Kaleiçi dışındaki bölgelerden en eskisi olan Maraş'ın kullanıma açık olan doğu bölümü, ağırlıklı olarak konut alanıdır. Bunun dışında eğitim yapıları ve mahalle ölçeğinde fırın, bakkal, market, eczane gibi işlevler de dağınık olarak bu bölgede yer almaktadır. Eski Kara Kapısı'nın hemen güneyinde kalan Namık Kemal Mahallesi'nde Hastane, Kaymakamlık, Belediye, Halk Kütüphanesi, Postane gibi kamu yapıları yanında, kentin en eski Türk lisesi olan Namık Kemal Lisesi, Kutup Osman Tekkesi, Çanakkale Şehitliği ve İngiliz Mezarlığı bulunmaktadır. Namık

¹ 1888 haritasında tarım arazilerinin meyve ve sebze bahçeleri olarak dağılımı kolaylıkla okunabilmektedir.

Kemal Mahallesi'ndeki konutlar sadece doğu, güney ve batı çeperlerde ve oldukça az sayıdadır. Batı'da yer alan Zafer, Veyseller, Çanakkale, Baykal ve Dumlupınar ve kuzey-batıdaki Sakarya, Karakol ve Yenişehir ise konut ağırlıklı mahallelerdir.

Kaleiçi'nin dışındaki bölgelerde, ticaret ve gastronomi faaliyetleri, son yıllarda Karpaz yolu'nun Üniversite'ye kadar olan kısmında yoğunlaşmıştır. Ticaret işlevi ikincil olarak Eski Lefkoşa yolunun Cumhuriyet Anıtı'ndan Dumlupınar Mahallesi sınırına kadar olan tarafında yoğunlaşmıştır. Buna ek olarak, Baykal Mahallesi'nin Eski Lefkoşa Yolu ve Eski Larnaka Yolu çeperlerinde de ticaret işlevi yer almaktadır.

Kentin güneyindeki kullanıma kapalı Maraş askeri bölgesi, batısındaki Dikelya İngiliz Üssü'ne ek olarak, Serbest Liman'ın hemen yanından başlayıp, Glapsides Plajı'nda son bulan bir askeri bölge daha bulunmaktadır. Bu alanın askeri kullanıma ayrılmış olması, kentin denizle ilişki kurma olanağını tümüyle yok etmektedir.

Doğu Akdeniz Üniversitesi, kentin 3 km kuzey-batısında, Karpaz Yolu ile Eski Lefkoşa Yolu arasında yer alan bölgede bulunmaktadır. Eğitimin yanında, sosyal ve kültürel birçok alanda kentin gelişimine katkıda bulunan üniversite, 10.000 öğrenci kapasitesiyle, kentin ekonomik lokomotifidir. Üniversite dışında, ortaöğretim kurumları ağırlıklı olarak Namık Kemal Mahallesi ve Canbulat Mahallesi'nin doğu bölümlerinde yer almaktadır.

Küçük Sanayi Bölgesi, kuzey-batı yönünde Üniversite'den hemen sonra, yine Karpaz Yolu ve Eski Lefkoşa Yolu arasında yer almaktadır. Eski Larnaka Yolu'nun Dikelya İngiliz Üssü'ne yakın tarafında da 1974 öncesinden kalmış İçki Fabrikası, Plastik Fabrikası, Patates Paketleme Fabrikası, Demir Fabrikası gibi hafif endüstri üretim tesisleri bulunmakta, ancak verimli bir şekilde kullanılmamaktadır.

Gazimağusa'da tarım, güneyde Maraş bölgesi'nin açık olan kısımlarında ve güney-batıda, eski Larnaka yolu çevresindeki arazilerde ve en fazla da batı bölgelerde yapılmaktadır (Şekil B.6). Daha kuzeyde kalan alanda Mesarya Ovası başlar. Yıllarca en önemli tarım ürünü olmuş portakal ve patatesin yerini, bugün ağırlıklı olarak sera ürünleri almıştır. Narenciye ihracat koşullarının kötüleşmesi portakal üretimini olumsuz etkilemiş, buna kaliteli su kaynaklarının azalması da eklenince, portakal ağaçlarının büyük bir kısmı kurumuştur. Bugün seralarda yerel olarak

tüketilen ürünlerin yanında, az miktarda patates, soğan ile, elma, nektarin, kayısı gibi çeşitli meyvelerin üretimi de devam etmektedir.

Kaleiçi'nin dışında kalan mahallelerde yerleşim dokusu, ana arterler haricinde ızgara planlama ilkelerine göre gelişmiştir ve Kaleiçi'nde görülen organik yerleşime bu mahallelerde rastlanmamaktadır..

Kaleiçi'ni surları boyunca içten çerçeveleyen sur dibi yolları vardır ve bu yolların büyük bir bölümü 1930-1960 yıllarında yapılmıştır. Yol dokusu, kentin merkezinde konumlanmış Namık Kemal Meydanı'nda sonlanan ana yollar ve bu yolları kesen tali yollardan oluşmuştur. Araç kullanımına ayrılmış sokaklardan, 20. yüzyılda açılanlar dışındakiler çok dardır ve tek yönlü olarak düzenlenmişlerdir (Şekil C.1). Özellikle kentin güney, güney-batı ve merkez kısımlarında çıkmaz sokaklar, diğer bölgelerden daha yoğundur.

Gazimağusa Kaleiçi¹'nin alan kullanımına bakıldığında, tarihsel gelişim özelliklerinden dolayı, kentin diğer bölgelerinden farklı olarak, burada çeşitli kentsel işlevler birarada bulunduğu gözlenmektedir. Özellikle, 1990'lara kadar kentin tek merkezi olma özelliğini korumuş olan Kaleiçi'nde ticari kullanım hala önemli bir yer tutmaktadır. Ticaretin yanı sıra, rekreasyon, konut alanları, dini, askeri ve kamusal alanlar Kaleiçi'nde birarada yer alırlar. Kaleiçi'nde artık mevcut olmayan tarımsal kullanım ve mezarlık işlevleri ise 20. yüzyıl başlarına kadar buradaki varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Kentin Akkule Kapısı'ndan, Namık Kemal Meydanı'na doğru yönelmiş İstiklal Caddesi'nin iki yönünde, özellikle de doğusunda ticari kullanım ağırlıklıdır (Şekil C.1). Aynı şekilde İstiklal Caddesi ve Lala Mustafa Paşa Sokak arası, Namık Kemal Meydanı'nın kuzeyi ve güneyi, meydandan Deniz Kapısı'na uzanan Liman Yolu Sokağın iki yanı, ticari kullanımın ağırlıkta olduğu bölgelerdir.

Kentin güney-doğusundaki Canbulat Kapısı ile Deniz Kapısı arasında surlar boyunca devam eden Canbulat Caddesi'nin kent tarafında, ticaret ve küçük sanayi işletmeleri bulunmaktadır (Şekil C.1). İngiliz Dönemi liman antrepolarının yer aldığı bu hat

¹ Kaleiçi'nin alan kullanımının tarihsel boyutuna, daha sonraki bölümlerde yer verileceğinden, bu bölümde sadece mevcut doku üzerinde durulmuştur.

boyunca, yavaş bir işlevsel dönüşüm yaşanmaktadır ve büyük olasılıkla kısa bir süre sonra, mevcut tamirhaneler de buradan uzaklaşacaktır.

Ticaretin ağırlıklı olarak görüldüğü bir diğer bölge ise, eski Kara Kapısı ile güney-doğu kapısı arasında yer alan Altın Tabya Sokağın, özellikle eski kapıya yakın tarafıdır. Doğuya doğru gidildikçe konut işlevi artar.

Yaklaşık 10 yıl önce, Gazimağusa Belediyesi tarafından başlatılan ‘Namık Kemal Meydanı ve Çevresi Düzenlemesi’ projesi kapsamında, önce Namık Kemal Meydanı ve Sinan Paşa Sokağın İstiklal Caddesi ile meydan arasında kalan kısmı yayalaştırılmış, daha sonra buna İstiklal Caddesi de eklenmiştir. Bu düzenleme ile, meydan açık havada gerçekleştirilebilecek her türlü rekreasyon faaliyeti için uygun hale getirilmiş, meydan ve ana ticaret aksı araçların gürültü ve kalabalığından arındırılmıştır. Proje kapsamında, meydanın çevresindeki yapıların iyileştirilmesi özendirilmiş, özellikle gastronomi hizmetleri için destek verilmiştir. Yeni düzenlemenin ardından bir durgunluk dönemi yaşansa da, kısa süre sonra meydan günün uzun saatleri boyunca yaşayan ve ziyaret edilen bir alan haline gelmiştir.

Son yıllarda Avrupa Birliği’nin fonlarını sağladığı, Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı inisiyatifindeki ‘Gelecek için Ortaklık’¹ programı kapsamında kentte 2004-2005 yıllarında iki önemli proje gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki ‘Venedik Sarayı Düzenleme Projesi’, diğeri ise ‘Liman Yolu Düzenleme Projesi’dir. İlk proje kapsamında otopark olarak kullanılan Venedik Sarayı Avlusu ışılandırılmış, zemin kaplaması yenilenmiş ve rekreasyon amaçlı bir kullanıma yönelik olarak düzenlenmiştir. İkinci projeyle de, Venedik Dönemi dükkânlarının yanında, İngiliz Dönemi Belediye Çarşısı ve liman antrepolarının bulunduğu Liman Yolu Sokağın, zemin kaplaması Arnavut kaldırımına dönüştürülmüş ve iki yanındaki yapıların cephelerinin fazlalıklardan arındırılması, tabelaların standartlaştırılması gibi iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarla birlikte otopark alanları da arttırılmış ve iyileştirilmiştir (Şekil C.1). Söz konusu projelerin ardından ticari işlevlerde de değişim yaşanmış, daha önce uzun yıllar bavul ticaretine yönelik ticaret yanında, Gazimağusa halkına yönelik geleneksel ticari fonksiyonların yer aldığı

¹ Bu programın İngilizce adı ‘Partnership for Future’, ilgili BM Kurumu ise United Nations Office for Project Services (UNOPS) altındaki United Nations Development Programme (UNDP) bölümüdür.

Kaleiçi’nde, turizmle bütünleşen kafe, restoran, kuyumculuk, hediyelik eşya satışı işlevlerinde artış görülmüştür.

Meydan çevresinde yoğunlaşmış rekreasyon faaliyetleri dışında, İstiklal Caddesi, Sinan Paşa Sokağın meydana yakın kısmı ve Liman Yolu Sokak’ta da gastronomi ağırlıklı işlevler yer almaktadır (Şekil C.1). Kamuya ait müze, tiyatro/sergi salonu, konser salonu gibi etkinlikler için, çoğunlukla kentin tarihi eserleri kullanılmaktadır ve söz konusu yapılar kentin çeşitli noktalarına dağılmışlardır. Bu amaçla kullanılan yapılar Canbulat Müzesi olarak değerlendirilen Arsenal Tabya, bir bölümü açık hava müzesi ve Namık Kemal Müzesi olarak kullanılan Saray, çeşitli canlı performansların sergilendiği İç Kale ve Doğu Akdeniz Üniversitesi Kültür Merkezi olarak kullanılan Nestoryan Kilisesi’dir (Şekil C.1). Bunlar dışında, ‘şömineli ev’ olarak bilinen ve kentte mimari nitelikleri en iyi korunmuş iki konut ise, 2005 Mayıs’ından beri, çeşitli etkinlikler kapsamında geçici sergiler için kullanılmaktadır (Şekil C.1). Spor faaliyetleri için, kentin en kuzeyinde deniz surlarına paralel stadyumdan yararlanılmaktadır.

Konut alanları özellikle kentin ortasında, kuzeyden güneye doğru uzanan ticari aksın doğusunda ve batısında yoğunlaşmıştır(Şekil B.8). Batıda konumlanmış olan konutlar, çoğunlukla bitişik nizam, bahçesiz veya küçük bahçelidir. Kentin kuzey-batısında, 20. yüzyılda geliştirilmiş mahalleler ve yol ağı yer almaktadır. Bu dokunun önemli bir kısmını, 1958-1961 yıllarında yapılmış bitişik nizam sosyal konut blokları oluşturur. Doğuda yer alan konutlar ise, ticaret alanına paralel dar bir bölgeden sonra seyrekleştikten, çoğunlukla müstakil ve daha büyük bahçelidir.

Dini kullanım, Lala Mustafa Paşa Meydanı’ndaki Lala Mustafa Paşa Cami ve Lala Mustafa Paşa Sokak üzerindeki Mustafa Paşa Camisi’nde olmak üzere, kent merkezine yakın konumlanmıştır. Eğitim ise, daha çok 20. yüzyılda yapılaşmış kuzey bölgelere ve meydanın batısına yerleştirilmiştir. Kuzeyde bir ilkökul, bir anaokulu, bir çocuk yurdu, bir kütüphane, meydanın batısında da yine bir ilkökul, bir kız yurdu ve bir erkek yurdu olmak üzere, Kaleiçi’nde eğitim amaçlı kullanıma ayrılmış geniş bir alan bulunmaktadır.

Kentin kuzey-batısında ve Tophane Tabya’nın güney-doğusunda kalan oldukça büyük bir alan, 1974’ten beri askeri amaçlı olarak kapalı tutulmaktadır (Şekil C.1).

Bu alanda çok sayıda tarihi yapı yer alır ve bunların bakım ve kullanımı askeri birlikler tarafından yapılmaktadır. Bu durumun söz konusu yapılar açısından hem avantajları, hem de dezavantajları vardır. Bu sayede sürekli temizlik ve bakımları yapılırken, yapılan müdahalelerin yaklaşım ve nitelikleri çoğu zaman bu yapıların gerektirdiği düzeyde olamamaktadır. Alanın büyük bir kısmı yapılaşmamıştır. Kentin güney-doğu bölgesinde de, konut alanı ile liman antrepoları arasında, oldukça geniş bir boş kısım vardır.

Kaleiçi'nde kamusal kullanımın bulunduğu alanlar, ağırlıklı olarak eğitim yapılarının çevreleridir. Namık Kemal Meydanı'nın kuzeyindeki adanın büyük bir kısmını kaplayan Gazi İlkokulu çevresi, yine Namık Kemal Meydanı'nın batısında, Kemal Zeytinoğlu Sokak üzerinde yer alan Pertev Paşa İlkokulu çevresi kamusal kullanıma aittir. Naim Efendi Sokağın doğusunda, aynı ada içerisine bulunan Kıp-Tek Genel Merkezi, Canbulat İlkokulu, Maarif Anaokulu ve Sağlık Bakanlığı Çocuk Yuvası çevreleri de, kamusal kullanıma ayrılmış diğer boş alanlardır.

Günümüzde Kaleiçi'nde yer almayan tarımsal kullanım, 20. yüzyıl başına kadar, kentin kuzey ve güney bölgelerinde yaygın bir şekilde devam etmiştir. Yine bugün Kaleiçi'nden tümüyle çıkarılmış olan mezarlık alanları ise, 20. yüzyıl ortalarına kadar İç Kale'nin hendekleri etrafında, özellikle de batısında yer almıştır.

4. GAZİ MAĞUSA KENTİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

4.1. Antik Çağ'dan Latinlere Kadar Olan Dönem (M.Ö. 285–M.S. 1192)

Gazimağusa'nın bugün bulunduğu yerde 'Arsinoe' adında bir antik kent olduğuna dair birçok tarihsel belge bulunmaktadır. Bu kent hakkındaki ayrıntılı bilgiler coğrafyacı Strabo'nun (M.S. 23) "Geographica" adlı kitabında yer alır. Burada kentle ilgili olarak, ada kıyılarında konumlanmış olan kentler arasındaki sıralamada Salamis'ten sonra geldiği, adının Arsinoe olduğu ve bir limanı bulunduğundan söz edilmektedir (M.S. 23)¹. Daha sonraya tarihlenen kaynaklarda ise, "Arsinoe" kentinin nasıl kurulduğu ve isimlendirildiği dışında, bu kentle ilgili detaylı bilgiye rastlanmamaktadır.

Kıbrıs'ta yer alan Arsinoe kentleri, G.Hill tarafından (1952a:184), Kral Ptolome Philadelphus'un adını sonradan Arsinoe olarak değiştirdiği kentler; Marium kenti, doğu kıyısında, Salamis ve Leucolla arasında yer alan kent (Ammochostos), ve adanın güney-batı kıyısında eski ve yeni Baf kentleri arasındaki kent olarak saptanmıştır. Ptolome Philadelphus (M.Ö. 285–247)'un adada kurduğu ya da yeniden kurduğu ve varlığı antik yazarlarca da vurgulanan üç Arsinoe kentinden Marium-Arsinoe'nun Ortaçağ'a kadar ortadan kaybolduğu, güney sahilindeki küçük yerleşimin adından bir daha söz edilmediği, doğuda yer alan yerleşmenin ise daha sonra Famagusta'ya dönüşen Ammochostos'un bulunduğu yer dışında bir yerde konumlanmış olmasının pek mümkün olmadığı bilinmektedir (Hill, 1952a:186).

Arsinoe'nun nasıl isimlendirildiği konusuna, Estienne de Lusignan'ın 1573 tarihli "Chorographia et Breve Historia Universale dell' Isola de Cipro"² veya "Description de toute l'Isle de Cypre" (1968:23–24) adlı kitaplarında yer verilmiştir. E. De Lusignan, Arsinoe kentlerini anlatırken "*Bugünkü Gazimağusa'nın bulunduğu yerde konumlanan Arsinoe, Mısır Kralı Ptolome Philadelphus'un aynı isimdeki kız*

¹ Strabo, 23, Geographica, Rome, 681-685, 1866 basımından aktaran Cobham, C.D., 1969, 2

² Lusignan, E.de, 1573, Chorographia et Breve Historia Universale dell' Isola de Cipro, Bologna, 11, 14-18, aktaran Cobham, C.D., 1969, 121

kardeşinin ismini vererek Kıbrıs'ta kurduğu 4 kentten birisidir. Diğerleri Afdimon köyü, Lefca köyü ve Arzos köyüdür. ' ifadesini kullanmıştır (**Lusignan, 1968:16**).

Gazimağusa kent tarihi ile yakından ilişkisi olan bir diğer antik kent ise, Salamis'tir. Salamis veya Salamina, Gazimağusa kentinin 7 km kuzeyinde yer almaktadır. Birçok tarihsel belgeye göre, bu kent Truva Savaşından döndüğünde, ölen kardeşi Ajax'ın öcünü almadığı için babası Telamon tarafından kabul edilmeyen Teucer tarafından kurulmuştur. Teucer, babasının yönettiği, Atina'nın karşısında konumlanmış anavatanı Salamina Adası'nı terk etmek zorunda kalınca Kıbrıs'a gelmiş ve burada anavatanının adını verdiği bir kent kurmuştur (**Hill, 1952a:86**).¹

Salamis, antik Yunan dönemi boyunca, adadaki kent krallıklarının lideri olmuştur (**Maier, 1968:10**). Aristo gibi ünlülerin yetiştiği bu yerleşmenin, döneminin zengin ve parlak kentlerinden biri olduğu bilinmektedir (**Mariti, 1971:70**)². Roma dönemi yazarı Claudius Ptolemaios (**M.S.140:14**)³, doğuda Suriye Denizi'nin karşısında yer alan ve Salaminian bölgesinin içinde kalan alanın, Pedalion Burnu (Ammochostos), Pediaios nehri ağzı, Salamis, Elaia Burnu ve Cleides Burnu'nu kapsadığını ifade etmektedir.

M.S. 332 yılında ve bu tarihten 10 yıl sonra, Salamis önemli depremler geçirmiştir. Bunlardan ikincisinde, dev bir dalgayla her şeyin temellerine kadar gözden kaybolduğu kaydedilmiştir (**Hill, 1952a:245**). Doğal abartmalar bir yana, bu tarihten sonra Salamis'ten pek fazla bir şey kalmış olması mümkün görünmemektedir. Olaydan sonra, depremzedeleri rahatlatmak için 4 yıl vergi alınmamış ve kent "Constantia" adıyla, daha küçük ölçekte yeniden inşa edilmiştir. Fakat iki isim bir süre birbirinin yerine kullanılmaya devam etmiştir (**Hill, 1952a:245**). Constantia isminin, bu yerleşime, o dönemki İmparator II. Konstantin'in (337–361) adından yola çıkılarak verildiği bilinmektedir (**Maier, 1968:57**).

¹ Baumgarten, M.Von, 1594, Travels, Nürnberg; 1704, Londra, 489-491, aktaran Cobham, C.D., 1969, 54

² G.Mariti'nin Kıbrıs seyahatini anlattığı kitabı ilk kez Lucca'da 1769 yılında "Viaggi per L'Isola di Cipro" adıyla yayınlanmıştır. Bu tezde yararlanılan kaynak, bu kitabın 1909 yılındaki İtalyanca tıpkıbasımının, C.D.Cobham tarafından 1971 yılında İngilizce olarak yayınlanan "Travels in the Island of Cyprus" isimli çevirisidir.

³ Ptolemaios, C., M.S.140, Geographice Hyphegesis (Yunanca), 14, 1898 Leipzig baskısından aktaran Cobham, C.D., 1969, 4

Salamis'in önce limanının dolması (Hill, 1952a:232), sonra M.Ö.15, M.S. 76/77, M.S. 332 yıllarında geçirdiği şiddetli depremler (Hill, 1952a:244–245), yavaş yavaş Arsinoe-Ammochostos'un önemini arttırmıştır. Ancak Salamis'in önemini yitirmesinden ilk yararlanan, Ptolome döneminde parlayan, Roma Dönemi'nde ise en önemli kent haline gelen, adanın en batıdaki kenti Baf olmuştur (Hill, 1952a:232).

Doğu ve Batı Roma'nın 395 yılında yönetsel olarak ayrılması ile bu kez Bizans idaresine giren ada, yaklaşık 800 yıl boyunca Bizans İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir (Maier, 1968:55). Justinian ve Halife Abdülmelik arasındaki anlaşmanın (688) ardından, iki taraf arasında eşit haklarla paylaşıldığı yaklaşık 300 yıllık belirsizlik döneminde yıkılan ve fakirleşen Kıbrıs, Klasik Dönem ve Erken Hristiyanlık dönemine ait birçok yapıyı, ya Salamis'teki gibi Arap istilalarında, ya da başka kentlerdeki gibi kent surları yapımı sırasında kaybetmiştir (Maier, 1968:66). Bu dönemden sonra, dini merkez Arsinoe-Ammochostos'a taşınmış¹ ve 1220 yılında Latinler merkezlerini ve kendi dini birliklerini Lefkoşa'ya, Ortodoks piskoposluğunu da Dip Karpaz'a taşıyana dek burada kalmıştır (Hill, 1952a:286).

Belirsizlik döneminden sonra, 965 yılında yeniden Bizans egemenliğine giren Kıbrıs kısa sürede zenginleşirken, bir taraftan da adada hızlı bir yeniden yapım sürecine girilmiş, büyük, parlak kentler ortaya çıkarken, antik kentlerin çoğu terkedilmiştir. Bu süreçteki değişimlerden biri de, yıkılmış durumda olan Salamis/Constantia'nın, Ammochostos'un çok daha üstün durumdaki limanı için terk edilmesidir (Maier, 1968:67–68). Birçok kaynakta bu göçü, Arap saldırılarından kaçan sığınmacıların gerçekleştirdiklerinden söz edilmektedir (Gunnis, 1973:79; Burch, 1990:85). E.Lusignan ise, “*Bu kent, Salamis'in yıkılmasının ardından gelişmiştir.*” sözlerini kullanır (Lusignan, 1968:16).

Arsinoe'nun yeni adı olan “Ammochostos/Famagusta'nın” etimolojik kökenine yönelik temel olarak iki farklı tez vardır. Bunlardan birincisi, Famagusta'nın, Marcus Antonius ve Kleopatra'ya karşı girdiği Actium Savaşı'ndan zaferle çıkan Augustus'un onuruna, kente verilen “Fama Augusti” adından (Augustus'un Sanı) türetildiğini, Ammochostos'un da bu ismin yerel lehçe ile söylenme biçimi olduğunu savunmaktadır (Brassey, 1884:284; Green, 1914:88). Diğer yaklaşım ise Famagusta

¹ G.Hill'e göre diğerleriyle birlikte Constantia Bazilika'sının yıkıldığını belirten bir kaynak olmamasına rağmen, bazilikanın bu genel yıkımdan kurtulmuş olma olasılığı pek fazla değildir., G.Hill, 1972, a.g.e, v.1, 286

adının, Grekçe “kumda gizli” anlamına gelen ve kentin etrafını saran kumu ifade etmek için kullanılan “ammo chostos”, yani Ammochostos’tan türetildiğidir (**Mariti, 1971:62**). Bu konuda yazılı en eski kaynaklardan birinin yazarı olan E.Lusignan, 1573 tarihli kitabında ikinci tezi destekler ve kentin isminin Ammochostos’tan Famagusta’ya dönüştüğünü yazar (**Lusignan, 1573:16**). Ancak, Latinlerin Kıbrıs’ın yönetimini ele geçirdikleri 12. yüzyıl sonu öncesinde Araplarla kurdukları ilişkiler göz önüne alınırsa, Latince Famagouste adının, kentin o dönemdeki Arapça adı olan Al-Maghoussa’dan (**Khasiki, 1463¹; Dhaheri, 1424²**) türetilmiş olması da mümkündür.

Bu konudaki yaklaşımlara göz atıldığında, Batılıların kendi kültürlerine daha yakın buldukları birinci tezi savunma eğiliminde oldukları, Rumların ise genellikle ikinci tezi savundukları görülmektedir. 1570–1696 yılları arasında hazırlanmış olan Latin Kıbrıs haritalarına bakıldığında, 1696 tarihli Vincenzo Maria Coronelli’ye ait haritada yer alan “Amamassus” adı dışında, 1570, 1573, 1606, 1635, 1667 ve 1680 yıllarına ait tüm haritalarda sadece “Famagusta” adının yer aldığı görülmektedir (**Stylianou ve Stylianou, 1971:20**). Bu da, ya bu yıllarda Ammochostos adının tümüyle kullanım dışı kaldığını, ya da Latinlerin Famagusta ismini tercih etmelerinden dolayı, haritalarında sadece bu isme yer verdiklerini gösteriyor olabilir. Kentin Türkçe ismi Mağusa, bugünkü biçimiyle Gazimağusa da, Arapça adıyla benzeşmektedir.

Haçlı krallıklarının yükselişiyle birlikte, 1098 sonrasında Kıbrıs hac yolunda önemli bir durak haline gelmiş ve bir ticaret merkezi olarak, Gazimağusa’nın önemi giderek artmıştır. Salamis’li Eugoras’dan beri ilk otonom Kıbrıs yönetimi olan Komnenus hanedanından (1081–1185) Isaac Komnenus yönetimi (1184–1192), sadece 8 yıl var olduktan sonra Aslan yürekli Richard’la düşülen bir anlaşmazlık sonucu sona ererken, Gazimağusa için, onu bir kasabadan, bulunduğu bölgenin en önemli Latin ticaret merkezine dönüştüren yeni bir dönem başlamıştır.

Bu dönemde, Arsinoe/ Ammochostos’un fiziksel gelişimine yönelik referanslar bulunmadığı gibi (**Mango, 1984:12**), kentin ilk kullanıcılarının sayısı, kompozisyonu ve kentin gelişimini etkileyen sosyal ve ekonomik gelişmeler ile ilgili de çok az bilgi

¹ Khasiki, 1463, aktaran Mansouri, T., 2001, Nicosia, 285

² Dhaheri, 1425 yılındaki ziyaretinden “*An Abridged Geographical and Political History of the Empire of the Mamelukes*”, 1427-8, Paris baskısından aktaran T. Mogabgab, 1943, v.2, 71

bulunmaktadır. Bu dönemde, kente ilişkin tarihsel bilgilere ancak detaylı ve sistemli arkeolojik kazılara yaparak ulaşmak mümkün olabilecektir. Yakın dönemde, surların dışında rastlantısal olarak yapılan bir kazı ve 2004-5 yaz aylarında Saray Avlusu ve Sinan Paşa Camisi yakınlarında yapılan küçük çaplı kazılarda da Latinler Dönemi öncesine ait bazı buluntulara rastlanmıştır (**Öncel, 2004:48-49**).

4.2. Latinler Dönemi (1192–1571)

4.2.1. Lüzinyan Hanedanı Dönemi (1192–1373)

Kıbrıs'ın ve Gazimağusa'nın Haçlı seferleri sırasında kaderini değiştiren süreç, 3. Haçlı Seferi'ne katılan krallardan, İngiliz Kralı Richard'ın Kıbrıs Kralı İsak Komnennus'la rastlantısal olarak yaşadığı bazı sorunların (**Benedict, 1192**)¹ ardından, adayı 1191 Mayıs'ında ele geçirmesiyle başlamıştır (**Edbury, 1994:6–7**).

Adaya çıkışından tam bir ay sonra, Kudüs'e gitmek üzere yola çıkan Richard, adanın yönetim haklarını Templar Şövalyelerine 100,000 altın Saracen Bezant'ına satar. Ancak, para karşılığında yönetim haklarının Templar Şövalyelerine devredilmesinden (**Maier, 1968:78**) yaklaşık bir yıl sonra Kıbrıs, halkın tepkilerinden ve isyanlardan bıkan Şövalyeler tarafından Nisan 1192'de Kral Richard'a iade edilir (**Edbury, 1994:9**).

15. yüzyılın ünlü Kıbrıslı vakanüvisti L.Makhairas (**1932:20**), Kral Richard'ın Templar Şövalyelerinin iadesinin ardından, yeni bir anlaşmayla adayı 100,000 altın dukaya o sırada Kudüs Kralı olan Guy de Lüzinyan'a sattığını belirtmektedir. Kıbrıs'ın yeni sahibi Guy de Lüzinyan, evlilik yoluyla 1186 yılında Kudüs Kralı unvanını almış olan Frenk kökenli Lüzinyan ailesine mensup bir soyludur (**Makhairas,1932:20**). Böylece, Kral Richard, Filistin'deki savaş masraflarının büyük bir kısmını Kıbrıs üzerine yaptığı alışverişten çıkarmış olmalıdır (**Edbury, 1994:9**).

Kıbrıs'a yerleşmesinin ardından doğru bir kurumsal sistem kurarak isyanlardan kaçınmanın yollarını arayan Guy de Lüzinyan, bunun için Kahire Sultanı'nın ve Papa'nın görüşlerini almış (**Makhairas, 1932:22-25,28**), ardından Batı'ya, Fransa,

İngiltere ve Katalonya'nın yöneticilerine elçiler göndererek, Kıbrıs'a yerleşeklere sağlanacak olanakları duyurmuştur. Kıbrıs'a yerleşecek Batılılara maddi ve manevi çeşitli olanaklar yaratılmıştır (**Makhairas, 1932:26**). Çok sayıda Suriyeli ve Latinin Kıbrıs'a yerleşmesini (**Makhairas, 1932, 27**) takiben, 1196 yılında, Papa III. Celestine'in onayıyla adada Latin Hiyerarşisi kurulmuştur (**Fraze, 1985:18**). Bu gelişmelerle, adada uzak bir Latin yönetimi için gerekli tüm unsurlar yerleştirilmiştir.

Gazimağusa ise, 13. yüzyılın başında, Lüzinyanların eline geçtiğinde henüz oldukça önemsiz bir yerleşimdir. Bir kule, bir Latin piskopos merkezi, eski Salamis Piskoposu St. Euphraphius onuruna bir Ortodoks hac yeri ve Havari St.Barnabas'ın yakınlardaki ünlü mezarı dışında sözü edilecek fazla bir özelliği bulunmamaktadır (**Enlart, 1987: 210**). Bu konuda 1211 yılında Gazimağusa'yı ziyaret etmiş olan Hac yolcusu Kont W.von Oldenburg'un yazdıkları aydınlatıcıdır: '*Famagusta sahil kenarında kurulmuş, iyi bir limanı olan ve hafifçe surlarla çevrilmiş bir kenttir. Burada Nicosia başpiskoposluğunun üçüncü piskoposluğu yer alır*'. Oldenburg (1211)¹, dini yapılanmayla ilgili olarak, adada Latinlerin bir başpiskoposluk ve ona bağlı üç piskoposluğunun, Latinlerin yönetimindeki Yunanlıların ise on üç piskoposluğunun bulunduğu değinmiştir.

1291 yılında Suriye-Filistin'deki son Haçlı topraklarının da Memlukluların eline geçmesiyle, durum tümüyle adanın ve Gazimağusa'nın lehine olacak şekilde değişmiştir. Bölgedeki tek diğer Hristiyan yönetimi Küçük Ermenistan'daki Kilikya Krallığı istisna olmak üzere, İskenderun Körfezi'nden Mısır'a ve ötesine tüm Levanten kıyı topraklarının Memluk sultanlığının yönetimine geçmesi (**Edbury, 1994: 101**), bölgede kurulmuş ticari ilişkilerin Kıbrıs'a kaymasına neden olmuştur. Suriye'nin kaybedilmiş liman kentlerinin işlevini, bu tarihten sonra Kıbrıs'ın liman kentleri üstlenmiş, böylece Gazimağusa da tüm Levant ticaretinde önemli bir durak haline gelmiştir (**Maier, 1968:88**).

Kudüs krallığının birçok önde gelen ailesi uzun zaman önce Kıbrıs'ta mal edinmişler, ancak çok sayıda insan 1291'deki felaketlerden sonra tüm dayanaklarını kaybederek Kıbrıs'a göç etmiştir. Bu tarihten sonra, Templar ve Hospitaller

¹ Benedict of Peterborough, 1192, 'Gesta Regis Henrici II. Et Ricardi I.' Adlı kronoloji'nin 1867 Londra baskısından aktaran Cobham, C.D., 1969, 6

şövalyeleri merkezlerini Kıbrıs'a taşımışlar (**Edbury, 1994: 101**) ve Kıbrıs, bu iki önemli örgüt dışında, Müslüman fetihlerinden kaçan diğer dini-askeri topluluklar için de bir sığınak haline gelmiştir (**Edbury, 1994: 102**). Bunların en çok bilinenleri Benediktin, Sistersian, Augustinian, Premonstratensian, Fransiskan, Dominikan ve Karmelit (**Hunt, 1994:191**) topluluklarıdır.

Bu tarihte Kıbrıs Kralı olan II. Henry, yerlerini değiştirmiş olan Levant'ın Hristiyan tüccarlarına, ticaretlerine ara vermeden devam etmeleri için Gazimağusa'yı önerecek kadar ileri görüşlü davranmıştır (**Burch, 1990,85**). Suriyeli Hristiyanlar ve Batılı tüccarların Doğu Akdeniz'in yeni ticaret limanı Gazimağusa'ya yoğun göçü, kentin nüfusunun hızla artmasına ve Kaleiçi'nin en kalabalık ve zengin dönemini yaşamasına neden olmuştur. Gazimağusa'da bulunan 26 kilise ve kilise kalıntısı ile kayıtlarda geçen kaybolmuş 30 dini yapının (Tablo A.3) varlığı, bu dönemde bu büyüklükte bir kentteki etnik ve dini çeşitliliği göstermesi açısından ilginçtir.

Bu kalabalıklaşma sürecinden sonra sonra, Gazimağusa Doğu ve Batı arasındaki tüm ticaret aktiviteleri için zorunlu bir kapı haline gelmiş, çok önemli bir limana dönüşerek bölgedeki ağırlığını arttırmıştır. 1300 yılında birçok sayıda kilise ve kalenin yapım aşamasında olması (**Enlart, 1987: 210**), o dönemdeki yüksek ekonomik refah seviyesinin önemli bir göstergesidir.

Latinler Dönemi'nin başlarına kadar adanın en önemli limanı olan Limasol, yerini yavaş yavaş Gazimağusa'ya bırakmaya başlamış, özellikle de 1291 yılındaki göçten sonra bu değişim hızlanmıştır. Savunmanın geliştirilmesi ve ticari imtiyazlar ise, Frenk kentlerinin kaybedilmesinden sonra, Gazimağusa'nın zenginleşmesinin nedenleri olmaktan çok, kentte var olan ekonomik ve demografik gelişimin yansımaları olmuşlardır (**Jacoby, 1984:149**).

Bu gelişmelerin ardından Gazimağusa'da, Doğu Akdeniz'in bu yoğun limanında, Cenova, Venedik, Piza, Floransa, Barselona, Montpellier ve Surye işletmeleri ile tüccarları kendi ana temsilciliklerini kurmuşlardır. Gazimağusa'nın ticaret bağlantıları, Yakın Doğu'nun ötesine geçerek İran, Hindistan, Sibiry ve Çin'e

1 Oldenburg, Count W.von, 1211'de adayı ziyaret etti., Gezi anıları ilk kez 1653'de 'Wilbrandi de Oldenburg Peregrinatio' adlı dergide yayınlandı.1873 Leipzig baslısından aktaran Cobham, C.D., 1969, 13-14

ulaşmıştır (**Maier, 1968: 88**). Doğu'nun çeşitli ürünleri için Batı'dan önceki son durak olan Gazimağusa, bu ticaret sayesinde kısa zamanda gelişmiş ve büyümüştür.

Güvenli bir limanı olması, Gazimağusa'nın bu kadar hızlı bir şekilde gelişmesinde önemli bir etmen olmuştur. Yarım daire biçimindeki Gazimağusa Körfezi'nin gerilerinde yer alan Gazimağusa, açıklarında bulunan kayalıklarla gemilere güvenli bir barınak sunmuş ve yaklaşık 600 yıl sonra, İngiliz Yönetimi'nin Gazimağusa limanını tercih etmesi de bundan kaynaklanmıştır.

Limanının iyi olması, önemli bir tercih edirlilik ve gelişme nedeni olsa da, Gazimağusa'nın bu dönemdeki hızlı gelişiminin, bunun dışında çok önemli bazı başka nedenleri de bulunmaktadır. Bu nedenlerden biri, 1260'lardan itibaren Suriye-Filistin'den gelerek buraya yerleşmiş Latin topluluğunun Gazimağusa'daki aktiviteleri (**Jacoby, 1984:149, 53-154**) ve bu aktivitelerin varlığı dolayısıyla 1291'de adaya göçün büyük bir bölümünün kente yönelmiş olmasıdır. Çoklukla öne sürülen bir diğer neden ise, Gazimağusa'nın Suriye-Filistin'deki eski Frenk yerleşimlerine ve Kilikya Ermeni Krallığı'nda bulunan Ayas¹'a konum olarak Limasol'dan daha yakın olmasıdır (**Jacoby, 1984:148**). Ancak, bu yüzyılda bile Limasol ve Gazimağusa'nın bu bölgeye uzaklıkları arasındaki fark, bu tercihi yönlendirecek kadar büyük görünmemektedir.

Hem Kıbrıs, hem de Gazimağusa'da ticaretin gelişmesindeki başlıca nedenlerden bir diğeri ise, Papalığın Batılı ticaret gemileri için getirdiği, Memluk Sultanlığı topraklarında ticaret yapma yasağı olmuştur. Papa IV. Nicholas döneminde gerçekleşen bu on yıllık yasak (**Edbury, 1994:102**), Kıbrıslıların ve Kıbrıs Krallığı'nın lehine olan bir gelişmedir. Kıbrıs yönetimi, dört kalyonla kurduğu deniz gücüyle (**Otten-Froux, 1996:201**), bir yandan Latin denizci güçlerinin Doğu Akdeniz'deki Müslüman limanlarında ticaret yapmasını engellenmeye ve bu yasağı uygulamaya çalışırken (**Edbury, 1994:151**), diğer yandan da Kıbrıs menşeli tüccarların buralarda serbestçe ticaretine izin vererek (**Makhairas, 1932:81**), Kıbrıs'ın Doğu-Batı ticaretinin tek aracısı haline gelmesini sağlamıştır. Bu ticaretin büyük bir bölümü de, Gazimağusa limanlarında gerçekleşerek gelişimine katkıda bulunmuş ve kentin bir antrepo işlevini üstlenmesini sağlamıştır. Adanın ürünlerinin

¹ Ayas (Yumurtalık) 1291'den sonra İpek Yolu üzerindeki tek Hristiyan limanı olarak, Kıbrıs ticareti için çok önemli hale gelmiştir.

yanında Doğu'dan gelmiş baharat, ipek gibi ürünlerin de Venedik, Cenova, Floransa, Piza ve Katalonya'dan gelmiş gemilere yüklendiği (**Makhairas, 1932:81**) Gazimağusa Limanında, genellikle *commerc* (**Otten-Froux, 1996:200**) olarak adlandırılan gümrük vergileri kent ve krallık için başlıca gelir kaynağı olmuştur. Kentin bu dönemde üstlendiği iki önemli fonksiyon vardır: mülteciler için sığınak kent ve gümrük merkezi (**Otten-Froux, 1996:200**). Üstlendiği bu fonksiyonlar dolayısıyla artan zenginliklerinin korunması amacıyla da, kısa zaman içerisinde savunma nitelikleri arttırılmıştır. Hristiyan ve Müslüman yönetimleri arasında bir sınır kenti (**Otten-Froux, 1996:199**) olması bu fonksiyonları üstlenmesinde etkili olmuş ve fiziksel gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. 1373'teki Ceneviz işgaline kadar Gazimağusa, bir sınır kenti olmanın karakteristiklerini taşımaya devam etmiştir.

Demografik çeşitliliğin oluşmasını ivmelendiren en önemli etken, kentteki yoğun ve güvenli ticaret aktivitesi olmuştur. Kutsal Topraklardan Gazimağusa'ya göçen Venedikli, Cenevizli, Pizalı, Proveçaux'lu, Suriyeli tüccar ve zanaatkârlar, kente kozmopolit karakterini kazandırmışlardır. 1296-1310 yılları arasında Cenevizli noterler Lamberto di Sambuceto ve Giovanni de Rocha tarafından tutulmuş noter kayıtları, daha çok Cenevizli halkla ilgili bir kompozisyon ortaya koymakla birlikte, dönemin etnik kompozisyonu ile ilgili de önemli bir kesit sunmaktadırlar.

Noter kayıtlarında geçen 3008 kişiden kökeni belirlenebilen 2487 kişinin 865'i Cenevizli, 501'i Ligurian, 615'i İtalyan, 506'sı da İtalyan olmayan kişilerdir (**Balard, 1985:289**). Bu kompozisyon içerisinde Rumlar ve Yahudilere rastlanmazken, oldukça fazla sayıda ve aktif çalışan Floransalılar, Pizalılar, *languedocienler*¹ ve Katalanlar bulunmaktadır (**Balard, 1985:289**). Noter kayıtlarındaki başlıca grup Ceneviz topluluğudur, ancak bu grubun 'habitatores' ve 'burgenses' diye adlandırılan yerleşiklerden çok, geçici göçmenler veya tüccarlardan oluştuğu görülmektedir (**Balard, 1985:291**). Ayrıca, bazılarının adlarında Aristokrat Ceneviz aile isimlerine rastlanmaktadır (**Balard, 1985:289**).

Bu kayıtlarda yer alan 47 adet vasiyetnameye bakıldığında, sadece 14'ünün kendisini Gazimağusa vatandaşı anlamına gelen 'habitatores' veya 'burgenses' olarak

¹ Fransa'da Montpellier'den Toulouse, Bordeaux, Rodez, ve Albi'ye kadar uzanan bölgede yaşayanlara verilen ad.

tanımladığı, geriye kalanların ise kendini Cenevizli olarak ifade ettiği izlenebilmektedir (**Edbury, 1997b:237**). Ayrıca vasiyetname bırakan sadece 5 kadın (**Edbury, 1997b:237**) olması da, birçok yerleşik Cenevizli'nin kente ailesini getirmediğini, ya da karısı olmadığını ve kadın-erkek sayılarında bir dengesizlik olduğunu ortaya koymaktadır.

Kayıtlarda yer alan kişilerin, Gazimağusa'ya gelmeden önceki ikametgâhlarına sadece 210 metinde yer verilmiştir. Bu 210 kişinin ikametgâhları olarak, 66 kişi için Akka, 27 kişi için Tripoli, 21 kişi için Gibelet (Balat), 17 kişi için Tyre (Sur), diğerleri için ise Beyrut, Tortosa ve Botron şehirlerinin adları geçmektedir (**Otten-Froux, 1996:199**). Ayrıca Frenk, Suriyeli, Ermeni yerleşimciler ve Ermeni, Nestoryan, Jacobite ve Maronit Kiliselerinin varlığına dair kayıtlar, kentin bu dönemki kozmopolit yapısına dair diğer verilerdir.

'Surien' olarak adlandırılan ve sayılarındaki artışla Rumların sayısının üstüne çıkmış olan Arapça konuşan Hristiyanların, Gazimağusa'nın gelişerek bu dönemin ticaret merkezliğine yükselmesinde en önemli rolü üstlendikleri bilinmektedir (**Edbury, 1994:102**). Kendi kiliseleri ve yasal sorunlarını çözümledikleri 'Cour des Suriens' (**Edbury, 1995a:356**) diye adlandırılan bir mahkemeleri bulunan Suriyeliler, kentteki ticari ilişkiler ağında, Suriye'deki ilişkilerinin ve dillerinin avantajını kullanarak ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir. Cenevizliler ise Suriyelilerden sonra ticarete en aktif grubu oluşturuyordu (**Enlart, 1987:211**).

Rumların ise, 13. yüzyılda ne 'Cour des Bourgoise' ne de 'Cour des Suriens'e üye olma şansı olmamıştır (**Edbury, 1995a:356**). 1220 yılından sonra dini merkezlerinin sayısı 14'ten 4'e düşürülmüş (**Frazee, 1985:18**) ve kent dışına çıkarılan Rumların Gazimağusa'da bulunan Piskoposluğu da, Dip Karpaz bölgesine gönderilmiştir (**Hanworth, 1990:98**). Kentlerdeki özel ve dinsel gücün elinde bulunan arazilerinin yeni yerleşimcilerin eline geçmesi (**Edbury, 1995a:357**) ve Bizanslı aristokratların oluşturduğu eski toprak sahipleri sınıflarının ortadan kaldırılması, Ortodoksluğun ana kaynaklarını kaybetmesi anlamına gelmiştir. Feodal sistemin varlığı (**Hanworth, 1990:99**) da yerliler ile Frenk yerleşimciler arasındaki uçurumun oluşmasında, en az Katolik Kilisesinin toleranssızlığı kadar etkili olmuştur.

Rumlar, ancak 14. yüzyılın sonuna doğru Latinleşme yoluyla sosyal durumlarında iyileşme sağlayabilmişlerdir. 14. yüzyıl sonlarında bir Rumun Latin Topluluğu üyesi olmasının ilk örneğinin ardından, 15. yüzyılda birçok kişi sınıf yükseltmek için bu yolu seçmiştir (**Arbel, 1989:189**). Bu yüzyıldan sonra, Rumlar idari görevler alabilme fırsatını elde etmişlerdir. Yunanlılar kentin ticari merkezinden ve limandan uzakta konumlanan yerleşim bölgelerinde (Şekil C.2), kalabalık sayılarına rağmen, 14. yüzyıl sonlarında (**Enlart, 1987:255**) tarihinde St. George Kilisesi yapılarına kadar, daha küçük kiliselerde ibadet etmişlerdir.

Gazimağusa için önemli bir gelişme olan nüfus artışı ve çeşitlenmesinin ardından, çok temel bir gereksinime dönüşen kentin savunma niteliklerinin artırılmasına yönelik önlemler alınmaya başlanmıştır. Dönemin Kıbrıs Kralı II. Henry, 14. yüzyıl başında kenti bir kale ve surlarla çevirmiştir (**Otten-Froux, 1996:201**). Ayrıca bu ekonomik gelişmeleri desteklemek ve birçok Latin grubun ticaret yapmasını kolaylaştırmak için onlara bazı ticari imtiyazlar tanınmıştır. Pera, Sakız Adası ve Kefe’de de kolonileri bulunan Cenevizliler, ilk ticari imtiyazları 1218 ve 1232 yıllarında elde ederken (**Otten-froux, 2000:9**), diğer çok önemli tüccar grubu Venediklilerin yanında, Pizalılar, Ankonalılar, Güney İtalyalıları, Katalonyalıları, Provans’lılardan (**Balard, 1985:280**) bazı ticari imtiyazlar elde etmişlerdir.

Bu çeşitliliği besleyen ve destekleyen, giderek artan ticari faaliyetler ve gelirlerdi. 1330’larda ve 1340’larda Gazimağusa ticareti, sabit bir ivmeyle devam etmiştir. Bu dönemde kenti ziyaret etmiş Venedik devlet kalyonlarının sayısı, Gazimağusa rotasına yapılan yatırımın İstanbul’a yapılanın çok az altında olduğunu göstermektedir (**Edbury, 1994:152**).

1337 yılında Ayas’ın Memlukluların eline geçmesi, Kuzey Suriye ve Kilikya ticaretinin çok daha fazla Kıbrıs’a yoğunlaşmasını sağlamış olmalıdır (**Edbury, 1994:152**). Gazimağusa için de, Memluklular artan bir tehdit unsuru olmuşlardır. 1291’i izleyen yıllarda yapımı süren Gazimağusa surlarının da olası bir Müslüman saldırısına bir önlem olarak inşa edildiği raporlanmıştır. (**Edbury, 1991: 120**).

Kentin idari yönetim sistemi, Lüzinyan Yönetimi boyunca birkaç kez değişikliğe uğramıştır. 12. yüzyılın sonunda Lefkoşa ve Gazimağusa’da vikontlar, diğer 12 idari bölgede (contrees) ‘bailli’ler görev almış ancak (**Maier, 1968:84**), 14. yüzyılın

başlarından itibaren yeni bir yönetim modeli yerleştirilmiştir (**Edbury, 1991: 193**). Bu tarihten sonra Lefkoşa’da bir vikont ve Gazimağusa, Limasol, Baf ve Karpaz’da da ‘bailli’ler bulunmuştur. 14. yüzyıl başında, Gazimağusa’da Vikont ve bailli ile kaptan ve castellanın görevleri ayrıştırılmış, 1370’lerden itibaren ise yeniden birleştirilmiştir (**Edbury, 1991: 194**).

Gazimağusa, Kıbrıs krallarının Lefkoşa’dan sonraki ikinci ikametgâhları olmuş ve kente geldiklerinde buradaki sarayda konaklamışlardır. Noter kayıtlarında ‘logia dom semi regis’ olarak geçen ve bir tür revakla sokağa açılan saray, Kral Amaury tarafından 1310 yılında İç Kale ve surlarla beraber inşa edilmiştir (**Balard, 1985:282**).

Gazimağusa’nın zenginliği, 1300 ve 1370 yılları arasında herkesçe bilinen bir durum haline gelmiş, kenti ziyaret eden birçok gezgin ve hac yolcusu kentin zenginliğinden ve harcamaların yüksekliğinden söz etmeye başlamıştır. Kentin zenginliğine değinilirken en fazla konu edilenler ise Suriyeli tüccar Lakha Kardeşler olmuştur. Değerli taşları öğütüp yapı harcına karıştırmak, yemeklere serpmek, aloe ahşaplarını şöminede yakmak, bu kişilerin en fazla üzerinde durulan abartılı davranışları arasında yer almıştır. Söz konusu kardeşlerle ilgili olarak üzerinde durulan bir diğer konu ise, tek bir ticari bağlantıdan kazandıklarıyla Nestoryan Kilisesi’ni yaptırmış olmalarıdır (**Makhairas, 1932: 92-95; Suchen, 1350¹**).

1335 yılında kenti ziyaret etmiş olan J.D.Verona, Gazimağusa meydanındaki kalabalığı betimlemiş ve yiyip, içip, lüks içinde yaşayan bu kalabalığa, kutsal toprakları fethetme kaygısını taşımadıkları için sitemde bulunmuştur (**Verona, 1335**)

². L. von Suchen Gazimağusa’yı betimlerken, buradaki limanın tüm denizlerin limanı, kentin ise tüccarlarla hacıların krallığı ve birliği olduğu ifadesini kullanır. Suchen’e göre bu kentin, vatandaşları da insanların en zenginidirler (**Suchen, 1350**)¹. Dante ise 1300 yılında, Gazimağusa’nın Lefkoşa’dan daha büyük ve zengin olduğunu ve burada tüccarlar genel birliği bulunduğunu belirtirken, bir yandan da kentte zenginlik dolayısıyla yaşanan lüks, şaşaa ve aşırılığı eleştirir (**1300**)¹. Makhairas, kentin zenginliğinin kaynaklarını anlatırken; bir yanında Arapların, diğer

¹ Suchen, L.von, 1350, ‘De Terra Sancta et itinere Ihierosol’, Mas Latrie, L.de, 1852, ‘Histoire de L’île de Chypre’, 210-217’den aktaran Cobham, C.D., 1969, 20-21

² Verona, J.D., 1335, Revue de L’Orient Latin, 1895, 175-179, aktaran Cobham, C.D., 1969, 17

yanında Türklerin bulunduğu, denizin üzerindeki bu kayalıkta yaşayan zavallı Kıbrıslılara kazancın aktarılmasını Papanın onayladığından, Suriye'nin Gazimağusa'ya yakın olması nedeniyle gemilerinin ve mallarının buraya gelebildiğinden, burada mallarının satışı için acentelerinin bulunduğundan söz eder. Venedik, Cenova, Floransa, Piza, Katalonya ve tüm Batı'dan gelen tüccarların burada baharatları ve aradıkları her şeyi bulabileceklerini, Gazimağusa'nın bu yüzden zengin olduğunu ve topraklarının bir kıskançlık konusu haline geldiğini yazar (1932: 91).

Kentin zenginliğinin, gezginler ve hacı adayları tarafından aktarımının abartılı olabileceği kabul edilse de, ziyaretçiler üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, kentin ortalama bir Avrupa kentinden çok daha fazla varlık içinde olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle, 70 yıl gibi kısa bir süre içinde inşa edilen anıtların sayısal açıdan çokluğu değerlendirildiğinde, hiç de azımsanmayacak bir ekonomik zenginliğin varlığından söz edilebilir.

Kentteki hızlı ekonomik gelişme ve büyüme, bundan yararlanan Venedikliler ve Cenevizliler arasında, pay kapma savaşına neden olmuş ve bu savaş da Levant'ın birçok yerinde olduğu gibi, 1345 yılında kanlı bir ayaklanmanın (Hunt, 1994:198) başlamasına yol açmıştır. 1349'a kadar süren bu ayaklanma dışında bu iki güç arasında kentte, 1331, 1360 ve 1368 yıllarında da çeşitli olaylar yaşanmıştır (Hill, 1952b:288, 290, 312, 316, 382). Bu iki denizci devlet Gazimağusa'nın gelişmesine katkıda bulundukları gibi, 1373 yılındaki Ceneviz işgaline kadar uzanan bu çekişmelerle, gerilemesine de neden olmuşlardır.

Kentin 1291 yılı ile artan hızlı gelişim ivmesi, 1373 yılındaki Ceneviz istilasının ardından tümüyle sıfırlanmadan önce de, bu ivmeyi düşüren bazı önemli olaylar vardır. 1348 yılında ortaya çıkan ve tüm Akdeniz'i ve Akdeniz ticaretini olumsuz etkileyen büyük veba salgını (Edbury, 1994:153) bu olaylardan ilkidir. Bu salgının ardından, Akdeniz'de ticari faaliyetlerde ortaya çıkan düşüş birkaç 10 yıl boyunca devam etmiş, uluslararası ticaretin hacmini ve değerini düşürmüştür (Edbury, 1994:153). Nüfusun üçte bir, beşte bir oranlarında düşüşüyle birlikte, her yerde boş yapıların ve iş gücü yetersizliğinin bulunduğu bu dönemde zenginliği tümüyle deniz

¹ Dante Alighieri'ni Paradiso'sundaki bir dörtlükten (xix.145-148, 1300), Benvenuto da Imola'nın yorumu, aktaran Cobham, C.D., 1969, 15

ticaretine dayanan Gazimağusa da ağır bir darbe almıştır (Edbury, 1994:153). Uzak deniz ticaretindeki düşüşle, Batı Avrupa için adayı Müslüman saldırılarına karşı korumanın daha önceki anlamı kalmamıştır.

1373'ten önce de, kentte Venedikliler ile Cenevizliler arasında süregelen, özellikle 1360'larda ortaya çıkan çatışmalar Venedik ticaret yollarında farklı tercihlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1360'ların ortalarından itibaren, Venedik Cumhuriyeti, Beyrut'la doğrudan ticaretin gelişmesini desteklemeye başlamış, bu da Batılı tüccarların Gazimağusa'yı pas geçmesine ve İskenderiye'ye yönelmesine neden olmuştur (Edbury, 1994:178). Bu tarihlerde Kıbrıs üzerinden Kilikya ve Kuzey Suriye ile kurulan ticari ilişkilerde de gerileme olmuştur. Kente yerleşmiş tüccarlar arasında, yoğun ticaret aktiviteleri bilinen Joseph Zaphet ve onun gibiler de ticaret yollarının değişmesinin ardından, etkinliklerini ada dışına kaydırmışlardır (Edbury, 1994:178).

Kıbrıs Kralı I. Peter'in, 1365 yılında Memluklulara açtığı savaş ve ardından aldığı yenilgi (Edbury, 1994:153) de, Kıbrıs Krallığı ve Gazimağusa'nın gerilemesine yol açmış ve 1373'de gerçekleşen Ceneviz saldırısında da zayıflamış Krallık güçlerinin mağlubiyetinde önemli etkisi olmuştur.

Gazimağusa'nın darphane faaliyetlerinde, 14. yüzyılın ikinci yarısında, ilk yarısına göre görülen düşüş (Edbury, 1994:153), kentte 1373'ten önce başlayan ekonomik gerilemenin bir göstergesidir. Ancak, 1373'te kentin Kıbrıs Krallığı'ndan ayrılarak Cenevizlilerin eline geçmesi, kent için ekonomik ve sosyal anlamda en olumsuz dönüm noktası olmuştur.

4.2.2. Cenevizliler Dönemi (1373-1464)

Gazimağusa'da, Lüzinyan Ailesi yönetiminin sonunu getiren 1373 yılındaki Ceneviz işgali, Gazimağusa için zor bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kentte yaşayan Cenevililerle, Lüzinyanlar ve Venedikliler arasında, 1331 yılından itibaren süregelen anlaşmazlıklar ve ardı ardına gerçekleşen sorunlar her ne kadar kentin sosyal ve ekonomik hayatında olumsuz bir etki yaratmış olsa da, kentin gerileyişinin dönüm noktası Ceneviz işgalidir. Birçok araştırmacının da belirttiği gibi, bu tarihten sonra, Gazimağusa ve Kıbrıs haçlı hareketleri üzerindeki doğrudan etkinliklerini kaybetmiş

ve Gazimağusa Batılıların Akdeniz'deki 'Doğu Pazarı' olma niteliğini yitirmiştir (**Hill, 1952b**: 415; **Edbury, 1991**: 210; **Enlart, 1987**: 211; **Jefferey, 1983**: 162).

Ceneviz saldırısı sırasında, kent halkı yağmalanmış ve çok sayıda insan öldürülmüştür (**Edbury, 1994**: 205). Birçok soylu ve aristokrat öldürülmüş veya mahkûm olarak, Krallığın varisleri ve savaş ganimetleri¹ (**Jefferey, 1983**: 161) ile birlikte, Cenova'ya götürülmüştür. Cenevizliler ve Kıbrıs Krallığı arasında geçen çatışma sürecinin ardından, 1373 Kasımında Gazimağusa Kalesi Cenevizliler tarafından ele geçirilmiş (**Makhairas, 1932**, 408) ve Gazimağusa'daki ticaret tümüyle Ceneviz Cumhuriyeti'nin eline geçmiştir.

Adadaki olaylar sona erdikten sonra, Ceneviz Cumhuriyeti'nin onayıyla, Kral II. Peter yeniden Kıbrıs Krallığı tahtına geçmiş ancak, Lüzinyan Krallığı oldukça yüksek bir tazminat ödemek zorunda bırakılmıştır (**Jefferey, 1983**: 161). 1373 yılında ve 1383'te yapılan anlaşmalarla, Kıbrıs Krallığı tazminatla birlikte, yıllık sabit bir vergi ödeme koşulunu kabul etmiştir (**Edbury, 1994**: 208). Cenevizliler, Kıbrıslı rehinelere Cenova'ya götürmelerinin (**Edbury, 1994**:208) yanında, Gazimağusa ile çevresindeki iki millik yarıçap içinde kalan alana da tazminat güvencesi olarak el koymuşlardır (**Otten-Froux, 1996**:198). Ancak, tazminatın ödenmesinden sonra Cenevizliler, bölgeyi boşaltma konusunda pek istekli davranmamışlar ve Kıbrıs krallarının Gazimağusa'yı almak için gösterdikleri çabalara rağmen, Levant'ın bu önemli limanını 90 yıl boyunca ellerinde tutmuşlardır (**Jefferey, 1983**: 161).

Çoğunluğunu paralı askerlerin oluşturduğu Ceneviz ordusu, Gazimağusa'yı büyük ölçüde yağmalamış, tüccarların kişisel servetlerine el koymuştur (**Enlart, 1987**:211). Bu işgal süreci de kentteki zenginliğin yok olmasında etkili olmuş ve Batılı tüccarların kenti kısa süre içerisinde terk etmelerine yol açmıştır (**Edbury, 1994**:210). Venedik yetkililerinin, tebaalarının Kıbrıs'ta ticaret yapmalarını yasaklaması (**Edbury, 1994**:209) ve daha önce papalığın Müslüman limanlarında ticaret yapmaya getirdiği yasağın geçerliliğini yitirmesi (**Hanworth, 1990**:102), kentteki ticaret açısından oldukça olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu dönemde, sadece Gazimağusa'nın değil, Kıbrıs'ın ticaret kapasitesinde de azalma olmuş, Doğu

¹ 2,012,400 altın Florin

Akdeniz'deki ticaret özellikle 1383'ten sonra Suriye ve Mısır'a kaymıştır (**Banescu, 1946:14**).

Ancak, Gazimağusa, Ceneviz işgalinin ardından Akdeniz deniz ticaretindeki önemini yitirmiş (**Arbel, 1993:158**) olmasına rağmen, Venedik gemileri diğer Kıbrıs limanları Baf, Limasol ve Larnaka'nın yanında Gazimağusa'yı da, 15. yüzyıl ortalarında Ceneviz tekeli ve iç savaşların etkilerini göstermelerine kadar, ziyaret etmeye devam etmiştir (**Stöckly, 1995:136**). Cenevizlilerin, Gazimağusa dışındaki Kıbrıs limanlarının, uluslararası ticarete kullanılmasına getirdikleri yasak da uygulamada işe yaramamış, kaybedecek bir şeyleri olmayan Kıbrıs Kralları bu yasağı dikkate almamışlardır (**Metcalf, 2001:404**).

Ceneviz işgali, her ne kadar süregelen bir takım anlaşmazlıklara dayandırılmış olsa da, aslında Cenova'dan gönderilen büyük bir askeri güçle yapılan bu saldırının, zayıf düşmüş Lüzinyan Krallığı yönetimindeki Kıbrıs'ın zenginliklerini yağmalamak gibi bir amacı hedeflemiş olması yüksek bir olasılıktır. Aynı zamanda, Karadeniz'deki Kefe ve Marmara'daki Pera'dan sonra Doğu Akdeniz'de de bir koloni kurarak, bölge ticaretindeki etkinliğini arttırmak, Ceneviz Cumhuriyeti için büyük bir avantaj gibi görünmektedir. Tazminatın ödenmesinden sonra, Gazimağusa'nın terk edilmemesi ve diğer limanlarda uzun yol ticaretinin yasaklanması (**Metcalf, 2001:403**) Cenevizlilerin asıl amaçlarının göstergeleridir.

Ceneviz saldırısının Gazimağusa ve Kıbrıs'ta neden olduğu fiziksel hasarla ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmamasına rağmen, bu sürecin ağır kayıplarla sona erdiği bilinmektedir. Ceneviz işgalinden 20 yıl sonra, 1394 yılında kenti ziyaret eden N. Martoni (**1394**)¹, Cenevizlilerin elindeki Gazimağusa'nın büyüklük ve kent dokusu anlamında Capua¹'ya benzediğinden, oradaki gibi güzel meydanlar ve evleri olduğundan söz etmiştir. Ancak, kentin büyük bir kısmının, üçte bire yakınının terk edilmiş ve yıkılmış evlerle kaplı olduğunu, bunun da Ceneviz yönetiminden beri süregeldiğini belirtmiştir. N. Martoni'nin bu tespitleri, kentin içinde bulunduğu terkedilmişlik ve haraplığı iyi ifade etmektedir.

Martoni, Gazimağusa'nın surlarını “gördüğüm en iyi ve en geniş hendekli surlar” diye nitelendirmiş ve kentte büyük bir saldırı korkusunun bulunduğundan, bu yüzden

¹ Martoni, N., 1394., aktaran Cobham, C.D., 1969, 22

de kale içinde, sürekli nöbet tutan 700 paralı askerin görev yaptığından söz etmiştir. Nüfus kompozisyonu ile ilgili olarak ‘Cenevizliler ve çoğunluğu oluşturan Rumlar’ değerlendirmesini yapan Martoni, Cenevizlilerin kentin terkedilmesinden korktuğunu ve bunu engellemek için, Rum kadınların kentten ayrılmasını yasaklamak gibi bir politika yürüttüklerini aktarmıştır.

Kentin gelir kaynağı olarak ‘*camlet*’², daha önceki yıllara ilişkin birçok kaynakta yer aldığı gibi, Martoni’nin notlarında da, kentin başlıca ürünlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Kentle ilgili Martoni’nin (1394)² söz ettiği diğer olumsuzluklar, havanın kötülüğü ve özellikle Rum nüfusun yüksek ölüm oranıdır. Martoni’yi korkutan bu ölümlerin sebebi, muhtemelen o dönemde çok yaygın bir hastalık olan vebadır.

Martoni’nin ifadelerinden, bu dönemde Gazimağusa’nın kozmopolit yapısının tümüyle değişerek, nüfusunun homojen bir hal aldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Kıbrıs Krallığı’nın kenti geri almak için yaptığı girişimlerin Cenevizlilerde büyük endişe yarattığı ve kenti terk ederek, adanın Krallık yönetimindeki diğer bölgelerine kaçmak eğilimi içerisindeki Rum halkı için, kentin açık hapisane haline getirildiği anlaşılmaktadır. Ceneviz işgali sırasında, Lüzinyan Yönetimi’nin yanında yer aldığı bilinen (Edbury, 1995a:354) Rumlar için, Gazimağusa’da kalmaya devam etmek kuşkusuz kolay olmamıştır. N. Martoni, savaşın yarattığı çöküntüye, kent nüfusunun daha da azalmasına yol açan salgın hastalıkların da katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Cenevizlilerin, beklentilerinin aksine, Gazimağusa’yı kolonileri haline getirmekten ekonomik anlamda yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. Kentin, Cenevizliler için verimli bir yatırıma dönüşmemesinin en önemli nedeni, burada yerleşmiş tüccarların 1373’teki çatışmalar sırasında mallarının yağmalanmasının ardından, kenti terk etmiş olmalarıdır. Kentin adanın diğer bölgelerinden sosyal ve ekonomik olarak kopuk olması¹, Krallığın ardı ardına gelen saldırılarının kentte yarattığı güvensiz ortam, Kıbrıs Krallarının Larnaka limanını kullanan tüccarlara sağladığı avantajlar, (Çiçek, 2001: 243) bu başarısızlığın diğer nedenleri olarak görülebilir. Ayrıca, Kıbrıs’ın geri kalanından tecrit edilmiş olan Gazimağusa, denizden ve

¹ Güney İtalya’da Napoli yakınlarında bir antik kent

² Ortaçağda üretilen ve çok değerli olan bir dokuma türü.

karadan gelecek saldırılar için sürekli savunma pozisyonunda kalmış, Kıbrıs krallarının yakınlardaki Sivouri Kalesi'nden mütemadi saldırılarının yanında, korsanlar, Katalanlar, Memluklular ve Osmanlılar da kent için tehdit oluşturmuşlardır (**Otten-Froux, 2000:11**). Kentin askeri kimliği öne çıkarken, kentin yöneticisi yönetimin ilk zamanlarında taşıdığı “podesta” ve “kaptan” kimliklerinden “podesta”yı bırakarak, sadece kaptanlık görevini yürütür hale gelmiştir (**Otten-Froux, 1996: 203**).

Cenevizliler yönetiminde bulunan iki mil yarıçap içindeki alanın, tecrit edilmiş kent halkını beslemek için yetersiz (**Otten-Froux, 1996:206**) kalması; 15. yüzyılda Latin, Rum ve Yahudilerin kentten uzaklaşmalarıyla (**Balletto, 1996:32**) ortaya çıkan düşük yoğunluk sorunu; adanın geri kalanıyla sınırında bir ara bölge bulunmayışı; Cenova ile kent arasındaki uzaklık ve iletişim yavaşlığı gibi nedenler (**Otten-Froux, 1996:207**), kentin Cenevizlilerin umduğundan daha az kârlı olmasına yol açmıştır.

Cenevizliler, 1383 yılında Kıbrıs Krallığıyla yapılan anlaşmada kentten umdukları kârı elde edebilmek için, adadaki diğer limanların uluslararası ticarete kullanılmasını yasaklamalarına rağmen (**Otten-Froux, 1996:204**), bunu uygulamada başarısız olmuş ve kentin durumunun kötüleşmesine neden olan koşulları ortadan kaldıramamışlardır. Kentin gelirleri, nadiren askeri harcamalar dolayısıyla iyice artmış bütçeyi dengelemeye yeterli olabilmıştır (**Otten-Froux, 2000:13**).

Gazimağusa'nın ekonomik durumundaki kötüye gidiş, 1447'de kent yönetiminin, San Giorgio Bankası'nın yönetim birimi Offici di San Giorgio'ya devredilmesine (**Otten-Froux, 2000:14**) kadar sürmüştür. Bu dönemde, Kırım'daki Kefe, Gazimağusa ve Korsika'nın yönetimini elinde tutan Banka (**Balletto, 1996:34**), Cenevizliler Dönemi'nin sonuna kadar 29 yıl boyunca kentin idari ve ekonomik işlerinden sorumlu olmaya devam etmiştir. Kentin yönetiminin, Offici di San Giorgio'ya geçmesinden sonra Salines/Larnaka daha fazla tercih edilen bir liman haline gelmiş (**Stöckly, 1995:136**) ve Gazimağusa'nın sosyal ve ekonomik koşulları giderek kötüleşmiştir.

¹1374-1464 yılları arasında, Cenevizlilerin Gazimağusa'da kendi paralarını bastıkları ve Gazimağusa'ya ticaret yapmaya gelen tüccarların, paralarını kentin darphanesinde değiştirmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. bakınız Metcalf, D.M., 2001, 403

Adanın ikinci kenti ve birinci limanı konumundaki Gazimağusa'nın, kapalı bir toplum haline getirilmekten her hangi bir yarar sağlayamadığı açıktır (**Otten-Froux, 1996:207**). Cenevizliler, 1464 yılında, Gazimağusa'yı Kral II. James ve işbirliği içinde olduğu Mısırlı Soldan ve Venediklilere bırakmıştır (**Jefferey, 1983: 162**). Bu tarihten sonra, Orta Çağın önemli 'Doğu Pazarı', Venedik döneminin sonlarına doğru yaşanan kısa süreli gelişme haricinde, 20. yüzyıla kadar gittikçe artan sağlıksız koşullarıyla ve dolan limanıyla, terkedilmiş bir harabeye dönüşmüştür.

4.2.3. II. Lüzinyan Hanedanı Dönemi (1464–1489)

Gazimağusa'da, Cenevizliler Dönemi'nin ardından gelen II. Lüzinyan Hanedanı Dönemi kısa sürmüştür. Uzun çabaların sonunda Mısırlıların ve Venediklilerin desteğini alarak kenti yeniden Kıbrıs Krallığı'na dahil etmeyi başaran II. James, bu zaferin ardından Gazimağusa'yı Krallık merkezi haline getirmiş (**Hanworth, 1990:105**) ve sarayını buraya taşımıştır. Ancak, uzun yıllar boyunca ihmal edilmiş olan Gazimağusa'nın çevresindeki drene edilmemiş bataklıklar, onu sağlıksız bir kente dönüştürmüş (**Hanworth, 1990:105**), bu sağlıksız koşullar da kralın ve tek varisi olan 1 yaşındaki oğlunun dizanteri ve sıtmadan ardı ardına 1472, 1473 yıllarında ölümlerine neden olmuştur (**Enlart, 1987: 211**).

Venedikli soylu bir ailenin mensubu olan Kraliçe Katerina Kornaro, oğlunun ölümünden sonra Krallığın yönetimini devralmış ve Gazimağusa'yı terk ederek daha sağlıklı olduğu bilinen Lefkoşa'ya yerleşmiştir (**Enlart, 1987: 211**). Katerina Kornaro'nun yönetimi sırasında, özellikle de bir isyanı bastırma gerekçesiyle Ada'ya askeri güç göndermelerinin (**Gunnis, 1973: 83**) ardından, Venediklilerin Kıbrıs'taki etkinliği artmış, Kraliçe'ye yardımcı olmak üzere gönderilmiş Venedikli idarecilerin yönetiminde, Kıbrıs Venedik filosunun üssüne dönüştürülmüştür (**Perbellini, 1975:38**). 1473-1489 yılları arasındaki 16 yıllık süre boyunca, Kraliçe Katerina Kornaro idaresinde kalan adanın, arka plandaki yöneticileri Venedikliler olmuştur. 1489 yılında Kıbrıs'ın Venediklilere devri de, aslında bir formaliteden başka bir anlam taşımadığından, bu sırada herhangi bir kargaşa ya da çatışma yaşanmamıştır (**Arbel, 1995:4**). 1489'da Kıbrıs resmi olarak Venedik Cumhuriyeti'ne bağlandığında, Haçlı seferleri çok geride kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'in yükselen gücü olarak öne çıkmaya başlamıştı, bu yeni bağlamda

Gazimağusa'nın eski ticaret yoğunluğuna ve zenginliğine yeniden kavuşma olasılığı azalmıştır.

4.2.4. Venedikliler Dönemi (1489–1571)

Venediklilerin idaresinde bulunduğu 16. yüzyıl ortaları, Gazimağusa'da 20. yüzyıldan önce olumlu gelişmelerin görüldüğü son yıllar olmuştur. Kenti yüzyıl başında ve ortalarında ziyaret etmiş iki gezginin ifadelerindeki farklı görüşler de, kentte bu sürede gözlenen gelişmelere işaret eder.

1507 yılında kente gelen hacı adayı Pierre Mesenge, Gazimağusa'nın iyi bir limana sahip olduğunu, ancak bu limanın uzun süredir harabe durumunda bulunduğundan dolayı gemiler tarafından kullanılmadığını yazmıştır. Bu kentin güzel, fakat çok fakir olduğundan, birkaç tüccarın dışında, büyük ölçüde fakir tarım işçileri tarafından yerleşildiğinden ve askerlerin kentteki ağırlığından söz etmiştir. Kiliselerin fakirliği ve yıpranmışlığı, manastırların barakalara dönüştürülerek 1490 yılına kadar niteliksiz bir biçimde kullanılması, hacıların kalacak başka yer bulamayarak askerlerin konutlarında konaklamak zorunda kalması, bu gezginin kentle ilgili tespit ettiği diğer olumsuzluklar olmuştur. P. Mesenge, Venedikliler tarafından yürütülen yeniden inşa çalışmalarından ve çalışmaların, kentin sağlıksızlığının yanında, fırtınalar ve 1546 ile 1568 yıllarında gerçekleşmiş olan depremlerden de etkilendiğinden söz etmiştir (Enlart, 1987: 212).

Bu tarihten yaklaşık 50 yıl sonra, 1563 yılında Gazimağusa'da bulunan diğer ziyaretçinin, bir Yahudi olan Pesaro'lu Elias'ın (1563)¹ kente ilişkin yorumları ise, P. Mesenge'inkinden farklıdır. Pesaro'lu Elias kentin o günkü koşullarını betimlerken genelde olumlu ifadeler kullanmıştır: “*Gazimağusa deniz kenarında konumlanmıştır ve oldukça düz bir araziye sahiptir. Çift duvarlı surlarla çevrilmiş olan bu kent, büyük ve güçlü bir kaleden yönetilir. Pesaro gibidir. Yönetim, denizi izlemek ve denizden gelecek saldırılara karşı savunmak için kentte her zaman beş boş gemi ve her biri 800 İtalyan deniz askerini komutası altında tutan dört kaptan barındırır. Askerlik görevinden muaf olan kent halkına çok iyi davranılır. Kent halkı temiz ve dikkatli olarak, kendini veba gibi Levant'ın komşu bölgelerinde çok yaygın olan salgın hastalıklardan korunmaya çalışır. Önlemler çok sıkıdır, İtalya'daki gibi*

¹ Elias of Pesaro, F., 1563 (a letter in Hebrew), Frankfurt, 1860, 10, aktaran Cobham, C.D., 1969, 73

hastalanmış veya şüpheli durumdaki kimseler limanda kırk gün bekletilmeden kente alınmaz. Evler sağlam ve iyi yapılmıştır, yollar bakımlıdır. Şehrin ürünleri ve ticari malları pazar olarak düzenlenmiş iki alanda satılır. Kraliyet sarayından önce büyük ve güzel bir meydan vardır ve meydanın bütün sokak köşelerinde çeşmeler yer alır. Burada geçerli olan para tam olarak Venedik'tekiyle aynıdır.” Pesaro’lu Elias’ın (1563)¹ yorumlarından, kentin fiziksel koşullarının iyileştiği ve 1533 yılındaki (Tablo A.2) veba salgınından çok etkilenmiş olan kentte, salgının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.

Pesaro’lu Elias, Gazimağusa’daki Yahudilerle ilgili de ayrıntılı bilgiler vermiştir. Pesaro’lu Elias’ın notlarından, burada 25 Yahudi ailesinin bulunduğu, bunların daha çok tefecilikle uğraştıkları ve bir sinagoglarının bulunduğu anlaşılmaktadır¹. B. Arbel’in belirttiğine göre, bu grubun tümü Venedikliler döneminde kente gelmiş (1979:27) ve 1572 sayımına göre de (Jennings, 1993:263), Osmanlı Dönemi’nden önce sayıları 7 aileye düşmüştür.

Venedik Dönemi ile ilgili olarak birçok yazarın (Gunnis, 1973:85; Spyridakis, 1964:53; Thurbon, 1990:208), kentin bakımsızlığa ve terkedilmişliğe sürüklendiği yönündeki değerlendirmeleri, genelde bu dönemin tek vakanüvisti L.de Mas Latrie’nin bu konudaki yorumlarına (1879:388) dayandırılmıştır. Ancak, gezginlerin, özellikle de Pesaro’lu Elias’ın yazdıkları, B. Arbel’in son yıllarda Venedik arşivlerinde yaptığı çalışmalar, bu dönemin sonuna ait gravür ve haritalar ile Osmanlı Dönemi’nin ilk yıllarına ait nüfus ve vakfiye kayıtları, Venedik Dönemi’nin Gazimağusa için bir yıkım dönemi olmaktan uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Venedikliler, Gazimağusa’nın yeniden kalabalıklaşması ve Cenevizliler Dönemi boyunca kötüye giden fiziksel koşullarının iyileşmesi için, çeşitli önlemler almış ve çalışmalar yapmışlardır. Gazimağusa limanının Venedik deniz filosu tarafından kullanılmış ve savunma açısından en güvenli olduğu kabul edilen kentin surlarının yenilenmesinde Venedik askeri mimarlık teknolojisinin tüm olanakları kullanılmıştır.

Gazimağusa ve Kıbrıs nüfusunun arttırılması amacıyla, diğer Venedik kolonilerden getirilenlerin buraya yerleştirilmesi, izlenen en geçerli yöntem olmuştur. Bunun için de, diğer kolonilerden kente sürgün gönderme (Arbel, 1984:187) ve buraya

¹ Elias of Pesaro, F., 1563 (a letter in Hebrew), Frankfurt, 1860, 10, aktaran Cobham, C.D., 1969, 73

yerleşecek kişiler için bazı özel imkânlar yaratma (Arbel, 1984:186) yoluna gidilmiştir. Bu politikaların ardından, göç yoluyla kente gelen Suriyeliler, Yahudiler ve Kıbrıslı köylülerin yerel ekonomiye olumlu etkileri görülmüştür (Arbel, 1984:200). Venedikliler tarafından nüfusunun arttırılmasına özel bir önem verilmiş olan Gazimağusa'da 1516'dan 1530 başlarına kadar, nüfus ikiye katlanarak 9,000'e yaklaşmış, 1533'teki veba salgınında 2000-3000 kişinin ölümüyle 7000 civarlarına düşmüştür. 1570'lere gelindiğinde, 1530'lardaki yüksek ölüm oranına rağmen nüfus 10,000 civarlarına varmış ve 1516'dan 1570'e kadar %120'lik bir nüfus artışı olmuştur (Tablo A.4). Venedik Dönemi'nin sonunda kentin nüfusunun büyük bir bölümünü yeni gelenlerin oluşturmasının, (Arbel, 1984:200) Osmanlı Dönemi'nin başlarında nüfusta görülen hızlı düşüşün nedenlerinden biri olduğu tahmin edilebilir.

Venedik Dönemi'nin ikinci yarısında artan Osmanlı tehdidine karşı savunma harcamaları büyük ölçüde arttırılmış ve özellikle Lefkoşa, Gazimağusa ve Girne'nin surlarının iyileştirilmesine özel bir önem verilmiştir (Arbel, 1995:12). Ancak, bu kentler arasında Gazimağusa surlarının geliştirilmesi, sahip olduğu doğal niteliklerinin iyiliği dolayısıyla en fazla üzerinde durulan konu olmuştur. Lefkoşa'nın zengin sakinlerinin, tüm savunma gücünü Gazimağusa'ya yoğunlaştırmaması için Venedik Yönetimi'ne baskı yaptığı ve Lefkoşa'nın tümüyle yeniden inşa edilen surlarının harcamalarının büyük bir bölümünü karşıladıkları bilinmektedir (Arbel, 1995:12). 1558'de ise, Lefkoşa temsilcileri, Gazimağusa'nın acil durumda herkese bir sığınak sağlamakta yetersiz kalacağı yönünde itirazlarda bulunmuşlardır (Arbel, 1995:13). Kente o kadar çok savaş aracı yığılmıştır ki, gezginler 19. yüzyılda bile (Brassey, 1880:288) hala burada bulunan Venedik toplarından söz etmeye devam etmişlerdir. Gazimağusa'nın surlarının geliştirilmesi için adanın tüm imkânları seferber edilmiş, yerli halkın iş gücünden yararlanılmıştır. Her özgür vatandaş, yılda 10 gün (daha sonraları altı) Venedik'ten gelmiş uzmanların yönetiminde, surların yapımında çalışmaya veya 5 bezant (sonraları 3) vergi ödemeye zorunlu kılınmıştır. Surların yapımında çalışan kişi sayısı zaman zaman üçyüzlere kadar çıkmış ve 1530'a gelindiğinde toplam harcama 190,000 Venedik dukasına ulaşmıştır (Arbel, 1995:12). Kentteki sur çalışmaları, ağırlıklı olarak mevcut surların değişen savaş teknolojisine (Jennings, 1993:4) göre revize edilmesi kapsamında gerçekleşmiş ve

¹ Elias of Pesaro, F., aktaran Cobham, C.D., 1969, 74

diğer savunma harcamaları ile birlikte, kent ekonomisinin canlanmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Savunma konusunda Gazimağusa'ya verilen önem, başka açılardan da kent lehine bazı sonuçlar doğurmuştur. Kentin, sürekli olarak savaş durumuna hazır tutulması ve yiyecek, su gibi ihtiyaçlarının sürekli sorunsuz bir şekilde karşılanması bu sonuçlardan biridir. Pesaro'lu Elias'ın¹ 1563 yılında sözünü ettiği kentteki bol su kaynakları, iyi ekmek ve yiyecekler bu durumdan kaynaklanmıştır. Ayrıca, kentte savaş durumu için sürekli olarak büyük bir tahıl stokunun hazır bulundurulması, Gazimağusa ve Lefkoşa arasında gerilimlere neden olmuş ve tahıl üretiminin merkezi olan Lefkoşa'daki tahıl kıtlığı, bazı toplumsal sıkıntılara yol açmıştır (Arbel, 1995:30). Savunma hazırlıklarının gerekli kıldığı hastane, askeri lojman inşaatı gibi bazı diğer yapım faaliyetleri de kent ekonomisine olumlu katkıda bulunmuştur (Arbel, 1995:32). Kentin limanındaki denizcilik aktiviteleri, yeni gelen Suriyelilerin bağlantıları sayesinde artarak, yeniden kentte önemli bir gelir kaynağı yaratmıştır. Venedik filosu için bisküvi üretimi önemli bir endüstri haline gelerek, Gazimağusa ekonomisinde pay sahibi olmuştur (Arbel, 1995:31). Devlet dairelerinde üstlenilen resmi görevler de, kent sakinlerinin gelir kaynaklarında bir yer tutmuştur (Arbel, 1995:31).

Venedik Dönemi'nde Gazimağusa'nın yönetimi de bir anlamda özerkleşmiştir. 'Lugatenente', yani Venedik Cumhuriyeti'ni temsil eden kral, Lefkoşa'daki sarayda ikamet ederken, Kıbrıs Kaptanı görevini de üstlenen Gazimağusa Kaptanı, Gazimağusa'da ikamet etmiş ve Mesarya ile Karpaz Yarımadası'nı da içeren doğu bölgelerinin sivil yöneticisi olarak görev yapmıştır (Arbel, 1995:3). Tüm adada olduğu gibi, Gazimağusa'da da idari devamlılık ilkesi uygulanırken, Cenevizlilerden beri devam eden özel statüsü de korunmuştur. Gazimağusa'daki kaptan, kentin ve bölgelerinin adli yetkilerini de üstlenmiş ve kararları ile ilgili itirazlar, Lefkoşa'da değil Venedik'te görüşülmüştür (Arbel, 1995:7). 'Provveditori', sadece özel durumlarda, koloninin gücünü arttırmak için adada görev yapmış ve böyle zamanlarda da, arttırılmış askeri yetkilerle donatılmıştır (Arbel, 1995:4). Gazimağusa'da bulunan sarayın 'Palazzo del Provveditori' diye isimlendirilmesi ve bazı yazarlarca (Gunnis, 1973: 85) kentin Venedik Dönemi'nin başkenti diye algılanmasının nedeni, bu askeri yöneticinin ikametgâhının Gazimağusa olmasıdır.

Lefkoşa ile birlikte, kent statüsüne sahip iki kentten biri olan (Arbel, 1984:196) Gazimağusa’da, bir ‘kent konseyi’ de bulunmuştur. 1557’de bu konseyde yer alacak kişiler için, kentte 25 yıl yaşayarak, ‘Gazimağusa vatandaşlığı’ unvanını almış olma (Arbel, 1986:210) şartı getirildiği bilinmektedir (Arbel, 1986:210). Lefkoşa kent konseyinin aksine, Gazimağusa’daki kent konseyleri, soylulardan değil, daha çok meslek gruplarının temsilcileri gibi sınıflardan bağımsız olarak seçilmiş kişilerden oluşturulmuştur (Arbel, 1986:212-213). Bu durumun Cenevizliler Dönemi’nden beri kentte yaşanan nüfus dönüşümünden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Bu mütevazı konseyin yetkileri, Lefkoşa’dakine göre daha kısıtlı tutulmuştur. Gazimağusa kent konseyinin en önemli görevi, bazı yönetsel ve dini görevlere adaylar seçmek olmuştur (Arbel, 1995:29)

Venedik Dönemi’nin özellikle ikinci yarısında, kentteki imar çalışmalarının artmış olduğu birçok tarihsel kaynakta izlenebilmektedir. 1548-1558 tarihli Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve 1571 tarihli Stephano Gibellino gravürü (Şekil B.2) bu dönemde kentteki yapılaşma ile ilgili önemli bilgi kaynaklarıdır. Ayrıca, fethin hemen ardından Lala Mustafa Paşa Vakfı’nca vakfedilen malların çokluğu ve kentselliği² (Sarmay, 2000:337-338), kentin fetihten önceki fiziksel durumunun aslında oldukça iyi olduğu konusunda önemli verilerdir. Sözü edilen kaynakların yanında, kente su getirmek için yapılan çalışmalar (Arbel, 2001:654-656), kentteki sarayın yeniden inşa edilmesi (Arbel, 1995:32), yıllarca kentin sağlıksızlığının yegane sorumlusu olan Costanza yakınlarındaki bataklıkların kurutulması için 1550-1560 yıllarında yapılan çalışmalar (Arbel, 1984:186; Arbel, 1995:31) da, kentteki imar çalışmalarına örneklerdir. 15. yüzyılın son çeyreğinden, 16. yüzyılın ortalarına kadar süren 80 yıllık dönemin, kentin 14. yüzyılda, Haçlı seferlerinin ve kurumlarının bölgedeki varlığı nedeniyle yaşadığı hızlı gelişmeyle karşılaştırılamasa da, bir gelişme dönemi olduğu açıktır.

Doğu Akdeniz’de 200 yıl önce var olan ticari hareketliliğin azalması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki gücünün Venediklilerin etkisini zayıflatması, kentin ticari yoğunluğunun belli bir düzeyde kalmasına neden olmuştur. Bölgede var olan Osmanlı tehlikesi, Kıbrıs ve Gazimağusa için savunma ihtiyacını arttırmış ve

¹ Elias of Pesaro, aktaran Cobham, C.D., 1969, 73, 75

² 20 dükkanlık iki han vb.

bütçenin büyük bir kısmının savunmaya ayrılmasına neden olmuştur. Ancak, savunma konusuna verilen önem kente zarar vermemiş, hatta tam tersine Gazimağusa bu durumdan yararlanmıştır. Gazimağusa, Venedik Dönemi savunmasının en önemli kalesi kabul edilmiş, kente ciddi miktarlarda savunma yatırımı yapılmıştır. Daha önce Cenevizlilerin kentte neden olduğu tahribat ve daha sonra Osmanlı Dönemi'nde görülen harabeleşme göz önüne alındığında, Venedik Dönemi yoğun nüfusu ve imar çalışmalarıyla, Gazimağusa'nın 20. yüzyıldan önce yaşadığı son parlak dönem olarak değerlendirilebilir.

4.3. Osmanlı Dönemi (1571–1878)

1571'daki 11 aylık uzun fetih sürecinin ardından başlayan Osmanlı Dönemi'nde, kentin kaderini belirleyen iki önemli politik gelişme olmuştur. Bunlardan ilki, fetihden kısa bir süre sonra 1573-1574 yıllarında (Hill, 1952c:21-24) kentte yaşayan Hristiyanların kent dışına çıkarılması kararı, diğeri ise Cenevizlilerden itibaren gittikçe önem kazanan Larnaka Limanı'nın (Mariti, 1971:67; Jennings, 1993:265) Osmanlı Dönemi'nde adanın başlıca limanı olarak tercih edilmesidir. Bu politik kararlar yanında 1641 yılında kentin idari statüsünün değiştirilmesi, afetler, bataklıklar ve yarattığı sağlık problemleri, limanının kullanım güçlükleri, askeri ve sürgün yeri kimliği de kent açısından olumsuz etkiler yaratmışlardır.

1571 yılında Latinlerin, 1573-1574 yıllarında ise Ortodoksların (Hill, 1952c, 21-24) surların dışına çıkarılması, Gazimağusa nüfusunda ani bir düşüşe neden olmuştur (Tablo A.4). Savaştan sonra kentin yağmalanmasına katılan (Dixon, 1879:288) ve St. George Kilisesi'ni kullanmasına izin verilen (Mariti, 1971:66; Hill, 1952c:21) Ortodoks Hristiyanların, daha sonra kentten çıkarılmalarının nedeni bilinmemektedir. 1573-1574 yıllarında Osmanlı Devleti'nin fermanıyla, “Lefkoşa Kalesi ve Gazimağusa Kalesi içindeki Hristiyanların, ehl-i sanat olanlar müstesna olmak üzere, evleri o zamanki değerinden Müslümanlarca satın alınıp, kale dışına çıkarılmaları ve veroşlarda iskân edilmeleri” buyrulmuştur (Çevikel, 2000:29). Lefkoşa'da gerçekleştirilememiş bu fermanın gereklerinin, Gazimağusa'da kesin bir şekilde uygulandığı görülmektedir. 18. yüzyılda kenti ziyaret etmiş çok sayıda gezgin Hristiyanların Kaleiçi'nde yaşamasının yasak olduğundan, kente ancak yürüyerek ve gündüz saatlerinde girebildiklerinden söz etmektedirler (Heyman,

1720; Pococke, 1738; Hasselquist, 1751; Turner, 1815). 1815’de kenti ziyaret eden W. Turner, Kaleiçi’ne 3 yıl öncesine kadar Hristiyanların sadece yaya olarak girebildiklerini ve burada yaşayan 3 Yunan aile bulunduğunu yazmıştır (**Turner, 1815¹**). Daha önceki kaynaklarda ise, Kaleiçi’nde Hristiyanların konaklamasına izin verilmediği sürekli bir biçimde vurgulanmıştır (**Pococke, 1738², Hasselquist, 1751³**). Ancak İngiliz yönetimi sırasında, Yunanlıların yeniden Latinler Dönemi’nde Yunan Bölgesi olarak bilinen kuzeyde ikamet etmeye başlamaları Osmanlı Dönemi’nde de çok az sayıda da olsa, birkaç ailenin bu bölgede oturmaya devam ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Hristiyanların, Gazimağusa Kaleiçi’nden uzaklaştırılmalarının nedenleri açık değildir. Buradaki en yüksek olasılık, yaklaşık 11 ay süren zorlu fethin Osmanlı ordusuna ekonomik ve insan gücü anlamında verdiği zarar dolayısıyla, Kaleiçi’nin yeniden kaybetme riskine atılmayacak kadar kritik bir bölge olarak değerlendirilmesi ve sadece Müslümanlara emanet edilebileceğine karar verilmesi olabilir. Latinler, Müslümanlaşma ve Ortodokslaşma arasında seçim yapmak zorunda kaldığından, ya da esirlileştirildiğinden kentte bulunan tek Hristiyan grubu olan Ortodokslar, Kaleiçi’nden uzaklaştırılarak, Gibellino gravüründe (Şekil B.1) küçük bir köyün görüldüğü bölgeye, kentin yaklaşık 3 km. güney doğusunda Varoşa ya da bugünkü adıyla Maraş bölgesine yerleştirilmişlerdir. 1571 Gibellino gravüründe de çok az sayıda ev ve ağacın görülebildiği Maraş (Şekil B.2), tarım imkânları fazla olan bir bölge olarak, bataklıklardan daha uzak ve dolayısıyla daha sağlıklı bir biçimde gelişirken, Kaleiçi olumsuz koşulları nedeyle giderek gerilemiştir. Çok sayıda gezgin Maraş’ın iyi koşulları ile Kaleiçi’nin harabeleşmiş durumu arasındaki zıtlık üzerinde durmuştur.

Benzer bir durum 1522’de Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilen Rodos kentinde de yaşanmıştır. Haçlıların bölgeye gelişinden itibaren, birçok tarihsel gelişmeden benzer şekilde etkilenen Gazimağusa ve Rodos kenti, Osmanlı Dönemi’nde de bu ortak yazgıyı devam ettirmiştir. 1522’de Rodos kenti alındığında, Osmanlıların Müslümanlar ve Yahudiler dışındakilerin Kaleiçi’nde yaşamalarını yasaklaması üzerine, Rumlar kent dışında Marasia isimli bir yerleşim kurmuşlardır

¹ Turner, W., 1815, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 434

² Pococke, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 254-255

³ Hasselquist, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 307

(<http://www.rodos.com>). Daha sonraları ise, iki kent de İstanbul'un önemli devlet ya da din adamları için sürgün yeri olarak kullanılarak, benzer bir işlev üstlenmişlerdir (Luke, 1969:124, 214; Çiçek, 2001:243).

Gazimağusa'nın yerleşmiş halkı olan Hristiyanların, kent dışına çıkmasının, Kaleiçi'nin ekonomik hayatında çok olumsuz yansımaları olmuştur. Hristiyanların Kaleiçi'nden çıkararak boşalttıkları yapılara Anadolu'dan sürgün politikasıyla getirilen aileler (Erdoğan, 1994:45-48) ve askerler (Çiçek, 2001:244) yerleştirilmiş, ancak göçle gelen bu nüfus, 10,000 kişiden boşalan bu yapıları dolduramamıştır. Ayrıca, kente Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden getirilerek yerleştirilmiş olan ailelerin birçoğu, gerek kentte gittikçe kötüleşen sağlık koşullarından, gerekse kentin ekonomik olarak giderek gerilemesinden dolayı, Gazimağusa Kaleiçi'nde ikamet etmeye uzun süre devam edememişlerdir. Osmanlı Dönemi boyunca Gazimağusa Kaleiçi'nin başlıca sorunlarından biri olan düşük nüfus sorununun temelleri de böylece atılmıştır.

Yabancı konsül ya da temsilcilere faaliyetlerini yürütmeleri için Venedikliler zamanında da yakındaki tuz üretimi sayesinde gelişen Larnaka'nın gösterilmesi (Jennings, 1993:265), Gazimağusa'daki ekonomik faaliyetlerden en önemlisi olan liman faaliyetlerinin giderek yok olmasına neden olmuştur. Ortodoks Hristiyanların gitmesinin ardından, kentin ekonomik kaynağını yaratan limanın da işlevinin azalması ve yeni gelen Müslümanlar için kentin çekiciliğini yitirmesi, kentin öneminin giderek azalmasına neden olmuştur. Larnaka Limanı'nın artan ağırlığına karşın, Gazimağusa Limanı'nın fiziksel koşullarının kötüleşmesi, kullanım olanaklarını iyice azaltmıştır.

Gazimağusa yerine, Larnaka'nın adanın ana limanı olarak tercih edilmesinin çeşitli nedenleri olabilir. Kente, güvenliğe bağlı olarak Hristiyanları almama kararı ve askeri kimliğini (Çiçek, 2001:244) güçlendirilerek kenti olası tehlikelere karşı koruma isteği, muhtemel sebep olarak öne çıkmaktadır. Larnaka'nın gelişme sebebi olan yakınlarındaki tuz yataklarının varlığı da, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, önemli bir tercih sebebi olmalıdır. Osmanlılar, Gazimağusa'nın sahip olduğu ticari potansiyeli ve özel niteliklere sahip limanını feda etme pahasına, kentin korunmasını öncelikli hale getirmişlerdir.

Kentin idari statüsü de, fethin ardından gelen ilk yüzyılda, değişikliğe uğramıştır. Fetihten hemen sonra, Kıbrıs'ın Beylerbeyilik, Lefkoşa'nın paşa sancağı olması ile Gazimağusa da, Kıbrıs'tan Baf ve Girne (**Çevikel, 2000:62**), Anadolu'dan da, Alaiye, İç-il, Sis ve Tarsus (**Çevikel, 2000:61**) ile birlikte, bu Beylerbeyiliğe bağlı sancaklardan biri haline getirilmiştir. Fetihten sonra ardı ardına gelen veba salgınları (Tablo A.2), kıtlık ve çekirge istilalarının ardından, 1640 yılında gerçekleşen veba salgınıyla (**Luke, 1969:30**) adadaki nüfus iyice azalmıştır. Osmanlı Yönetimi 1641 yılında gönderdiği nüfus tespit görevlisi ile nüfusun çok düştüğünü tespit etmiş, ardından da vergileri bir miktar düşürmüş ve Gazimağusa ile Baf sancaklarını iptal etmiştir (**Luke, 1969:64; Çevikel, 2000:67**). Gazimağusa ve Baf'ın sancaklıktan çıkarılması bu kentlerde Girne ve Lefkoşa'ya göre daha fazla nüfus azalması veya daha fazla ekonomik gerileme görüldüğüne işaret etmektedir.

1641 yılına kadar bir paşanın görev yaptığı (**Luke, 1969:30**) Gazimağusa'da, 10 garnizon konumlandırılmıştır (**Luke, 1969:23**). Daha sonra ise ada 17 kadılığa bölünmüş, Gazimağusa da bunlardan biri olmuştur (**Luke, 1969:26**). 1792 yılına kadar adada bulunan Michael de Vezin¹, Kaleiçi'nde Alay Bey, Sancak Bey ve Kolağası'ndan oluşan bir idari kadro bulunduğunu yazmıştır. Palma di Cesnola ise, Kaleiçi'nde yaşayan Karpaz bölgesinden de sorumlu bir kaymakam, bir kadı ve bir asker idareciden söz etmiştir (**Cesnola, 1877:195**). İki kaynakta yer alan bilgilere göre, aradan geçen yaklaşık yüz yıllık sürede, kentteki idari kadroda fazla bir değişiklik olmamıştır.

Osmanlı Dönemi'nde sıklıkla tekrarlanan veba salgınları ve depremler, kenti olumsuz yönde etkilemiş afetlerdir. Gezgınler, özellikle Gazimağusa nüfusu üzerinde ağır etkiler bırakan 1589 ve 1640 tarihli veba salgınları (Tablo A.2) ve 1735'deki büyük deprem (Tablo A.1) üzerinde çok durmuşlardır. 1596 yılında adada bulunmuş olan Villamont, 1589 yılındaki veba salgınının özellikle Gazimağusa'yı ve tüm adayı sardığını ve insanların tümüne yakınının öldüğünü belirtir². Bu aktarılanlara göre, kentte Pesaro'lu Elias'dan sonraki 35 yıl içerisinde, hızlı bir hastalık ve insansızlaşma süreci yaşandığı anlaşılmaktadır. 1735'deki deprem için kullanılan en

¹ M. De Vezin, 1792, aktaran Cobham, C.D., 1969, 369

² Villamont, M., 1588 tarihli gezi notlarının 1598 tarihli '*Les Voyages du seigneur Villamont*' başlıklı Paris basımından aktaran Cobham, C.D., a.g.e., 1969, 175

vurgulu ifade ise kentin büyük bir bölümü ile birlikte St. Nicholas Kilisesi'nin üçte ikisinin yıkıldığıdır (**Pococke, 1738¹**).

Gazimağusa'da uzun yıllardır devam eden bir sorun olan Pedaios Nehri ağzında meydana gelen bataklıklar ve bu bataklıkların neden olduğu sıtma, Osmanlı Dönemi'nde de bu soruna yeterince eğilinmediğinden, giderek daha ciddi bir hal almıştır. 1394 yılında bile, hacı adayı Martoni tarafından kentin sağlıksızlığının nedeni olarak değinilen bataklıklar (**1394:24**), daha sonraki yıllarda da birçok gezginin (**Locke, 1553²**) tespit ettiği bir sorun olmuştur. Cenevizlilerin kentten ayrılmasından sonra buraya yerleşen son Lüzinyan Kralı Jacques ve oğlu II. James'in bir yıl ara ile ölmelerinden (**Enlart, 1987:464**), yine bataklıkların neden olduğu sağlıksız koşullar sorumlu tutulmuştur. 1550-1560 yıllarında Venediklilerin gerçekleştirdiği bataklıkları kurutma çalışmaları (**Arbel, 1984:186**) bu sorunun çözümüne yönelik olmuştur. 1845 yılında ise Osmanlıların, Edhem Paşa yönetiminde Pedaios nehir yatağını iyileştirme çalışmaları (**Hill, 1952c:185**) yaptıkları bilinmektedir. Ancak, bu çalışmalar ya yeterince kapsamlı, ya da yeterince kalıcı olmamıştır ki, bu tarihten kısa bir süre sonra yazılan gezgin notlarında ve raporlarda yine bataklıklardan ve sıtmadan söz edilmiştir. Vezin³, 1790 yılında kentin çevresindeki durgun suyun kurutulduğunu yazarken, 1845 yılında C.Cobham, Pedaios Nehri'nin "bataklık haline gelmiş yatağı" ifadesini kullanmış (**1845:37**), Von Löher hendeklerin içinde küçük göller oluşturan durgun bataklıklardan söz etmiştir (**1878:11**).

İngiliz Dönemi'nin başlamasının ardından, bataklıklar ve sağlıksız koşullar ile ilgili kaynaklar da artmıştır. S.W. Baker, 1879 yılında geldiği kentteki sorunların büyük bir kısmının Pedaios Nehri ağzının Salamis yakınlarında dağılmasına bağlı olduğunu saptayıp, bununla nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunmuş (**1879:100-101, 161**), Osmanlı Dönemi'nin hemen ardından Kıbrıs'a gelen A. Smith, 1887 yılında Gazimağusa'da bulunduklarını, fakat sıtma konusunda kendilerine yapılan uyarılar sonucu kentte uyumaktan kaçındıklarını yazarak, yerleşmede

¹ Pococke, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 255

² Locke, J., 1553'de adayı ziyaret etti. 'The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of the English Nation', 1599, vol.11, No.51, London, 102-110, sayfalarından aktaran C.D. Cobham, 1969, 70

³ M. De Vezin, 16 yıl boyunca Britanya'nın Halep ve Kıbrıs konsolosu olarak çalıştı ve 1792 yılında Larnaka'da öldü. Sprengel, M.C., 1804 'Reisebeschreibung', v.12, 63-86 den aktaran Cobham, C.D., 1969, 369

salgınların etkisinin vardığı düzeye dikkat çekmiştir (1887:115). Bayan Lewis, İngiliz yetkililerin bataklıklardan ve kötü havadan daha uzakta olduğu için Maraş'ta yerleşmeyi seçtiklerine değinmiştir (1894:280). 19. yüzyıl sonunda, kentin hala Akdeniz'in 16. yüzyıldaki önemli bir sorunu (Jennings, 1993:186) olan sıtmadan kurtulamamış olması, bu konuda söz konusu tarihe kadar gerekli önlemlerin alınmadığının göstergesidir.

Pediaos Nehri'nin neden olduğu bir diğer sorun ise, limanın dolması ve derinliğinin azalmasıdır. Pediaos Nehri, taşıdığı toprakla 12. yüzyılın ilk yarısında, Constantia-Salamis limanının dolmasına ve bu nedenle halkının Gazimağusa'ya taşınmasına (Runciman, 1994:166), daha sonra da Gazimağusa limanının dolmasına neden olmuştur. İngiliz yetkililer, 19. yüzyılda kentle ilgili raporlarında, sürekli olarak limanın kullanılmasının ilk koşulunun, limandaki çamurun boşaltılması olduğuna değinmişlerdir (Baker, 1879:100, 155; Green, 1914:90; Dixon, 1879:279). Büyük gemilerin demirlemesine fırsat tanımayan bu sığ limana, 18.-19. yüzyıllarda, ancak küçük gemiler nadiren ikmal yapmak (Jennings, 1993:265, 350), tamirat ve temizlik (Mariti, 1971:62) veya Larnaka limanına götürmek üzere mal almak (Turner, 1815:435) için nadiren uğramaktaydılar. 1815 yılında kenti ziyaret eden Turner, limanda sadece Larnaka'ya mısır götürmek üzere bekleyen 5 gemi olduğunu yazmıştır (1815)¹. 1879'da kente gelen W.H. Dixon ise, limanda onun ziyareti esnasında sadece sekiz, on tane doğu gemisi bulunduğundan söz etmiştir (1879:291).

1573-74'de, Kaleiçi'nde Müslümanlarla beraber askerlerin de yerleştirilmesi yönündeki fermanla birlikte, kent bir askeri üs kimliği kazanmıştır. Güvenliğin öne çıktığı bir kente dönüşen Gazimağusa ile ilgili stratejiler, bir süre sonra kentin bir sürgün alanı veya açık hapishaneye dönüşmesine neden olmuştur. Daha önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu gibi, çok sayıda önemli ulema ve politik kimliğe ev sahipliği yapmış olan Kaleiçi'nin, çoğu kentsel ve mimari mekânı bu amaç için kullanılmıştır. Söz konusu kullanım biçimi ve kontrollü giriş-çıkış kentin dış dünya ile ilişkilerini zayıflatmıştır.

Gazimağusa'nın, yukarıda da değinildiği gibi, Osmanlı Dönemi'nde bazı önemli sürgünler için, açık ya da kapalı cezaevi olarak işlevlendirildiği de bilinmektedir. Bu

¹ Turner, W., 1815 yılındaki gezi notlarının 1820 yılındaki '*Journal of a Tour in the Levant*' başlıklı Londra basımından, aktaran, C.D. Cobham, 1969, 435

sürgünler arasında en önemlileri, şair Namık Kemal, tarihte önemli bir yer tutan ilk Paris Konsolosu Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Saray imamlarından Kutup Osman Efendi ve Mısırlı Bahayi tarikatının ilk liderlerinden Suph-i Ezel Efendi'dir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin ve Kutup Osman Efendi'nin, kente gönderildikten bir yıl sonra vefat etmelerinin, kentteki sağlıksız koşullarla ilişkili olması muhtemeldir. Bir açık cezaevine dönüşmesi, Gazimağusa'nın sosyal yaşamını olumsuz etkilemiştir.

1572 yılında, vergi mükellefi olan aile reislerini saptamak için yapılan sayım ve toplanan vergiler, kentin fetihten sonraki nüfusunun ve ekonomik faaliyetlerinin durumunu açıkça koymaktadır. 1572 Ekim'inde gerçekleştirilen sayımda, tümü Hristiyan olan Gazimağusa nüfusunun (Tablo A.4), Lefkoşa'nının 5-6 katı olduğu (Jennings, 1993:262) tespit edilmiş, buna paralel olarak Gazimağusa'da, Lefkoşa'nın 3 katı vergi toplanmıştır (Jennings, 1993:262). Kentte 1628 vergi mükellefi saptanmış ve bunların da 1193'ünün evli, 435'inin ise bekâr olduğu (Jennings, 1993:263) belirtilmiştir. Evli olanların ortalama 5 kişilik aileleri olduğu varsayıldığında, kentin nüfusunun yaklaşık 6000-7000 civarlarında olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo A.4) ki, bu da aslında Venedikliler Dönemi'nin sonu için belirtilen 10,000 rakamının oldukça altındadır.

Lefkoşa'nın 7 mahalle ve 212 hanesine karşılık, 20 mahallesi bulunan (Jennings, 1993:263) Gazimağusa, 1572 yılında adada bir ticari merkez olma niteliğini taşıyan tek kenttir. Kentin bir ticari merkezi özelliği taşıdığına dair tespitleri, 1571 tarihinde kurulan Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın vakfettiği mallardaki dükkan ve depoların sayıca çokluğu (Sarıay, 2000: 337-338) da desteklemektedir. Kentte vergilendirilmiş ekonomik faaliyetlerin başlıcaları (Jennings, 1993:263), liman ile ilişkili olmuştur. Liman gümrük vergileri, un tartım vergisi ve kent kapıları vergileri¹ (%47), şarap ve şaraphane vergileri² (%17), esir gümrük vergileri (%6), balıkçılık³ (%4), esir kayıt vergisi⁴, liman ve demirleme vergileri⁵ (%2), boyahane ve tabakhane vergileri (%1), küçükbaş hayvan kesim ve satışı vergileri (%1) 1572'de kentte toplanan başlıca vergilerdir. Bu kalemlerin önemli bir bölümünü oluşturan esir

¹ gumruk-i iskele, kabban-ı dakik, baç-i ebvab-i kale

² baç-i hamr, mahsul-i meyhane

³ talyan-i mahi

⁴ pencik-i asara

⁵ hakk-i liman, resm-i lenger

satış ve gümrükleri, liman ve gümrük hizmetleri ve şarapçılığın daha sonraki yıllarda, ya yok olması ya da çok azalması kent gelirlerindeki bu önemli gelir kalemlerinde, dolayısıyla da toplam gelirinde belirgin bir düşüşe neden olmuştur. Vergilendirilmiş faaliyetlere dikkat edildiğinde, esirlere ilişkin vergilerin önemli bir yer tuttuğu görülür ki, bu da fetih sonrası ada halkının büyük bir bölümünün esirleştirildiği kanısını (**Enlart, 1920:160; Jennings, 1993:190**) güçlendirmektedir.

1572 yılına ait olarak yukarda yer verilen durum, Osmanlı Dönemi süresince dikkat çekici bir değişim geçirmiştir. Çeşitli kaynaklara göre (**Hill, 1952b:875, Arbel, 1995:26, Jennings, 1993:193**) 1572 yılında 6,000'in altında olamayacağı açıkça görülen Kaleiçi nüfusu (Tablo A.4), 1831 nüfus sayımında, 316 Müslüman olarak tespit edilmiştir (**Sarınay, 2000:93**). Gazimağusa, bu nüfus sayımının sonuçlarına göre, bu tarihte en az nüfuslu ve en küçük kazalar arasında yer almıştır. Bu tarihte, kale dışında da 56 Müslüman kaydedilmiştir. 1879 yılında, W.H. Dixon Kaleiçi'nde tahmini bir rakamla 280 Müslüman, karıları ve çocuklarının yaşadığını yazarken (**1879:290**), 1881 nüfus sayımında Kaleiçi'nde toplam 658 Müslüman'ın varlığı saptanmıştır (**Papadopoulos, 1965:80**). 1891'deki resmi nüfus sayımında tespit edilen 835 rakamıyla (**Çiçek, 2001:244**), Gazimağusa Kaleiçi nüfusunun bu süre içerisinde 1/7'nin altına düştüğü izlenebilmektedir (Tablo A.4). 19. yüzyıl sonunda, 1571'den sonra kiliseden camiye çevrilen 5 yapıdan sadece bir tanesinin kullanımına devam ediliyor olması, Osmanlı Dönemi boyunca yaşanan nüfus azalmasının başka bir göstergesidir.

Azalan nüfusu ve kent ekonomisindeki gerileme Osmanlı Yönetimi'nin de dikkatini çekmiş ve bu kötüye gidişi durdurmak için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan en iyi bilineni, 1576-1577 yıllarında Safed kadısından 1000, Mansure kadısından da Gazimağusa'ya gönderilecek 500 Yahudi aileyi kaydetmesinin istenmesidir (**Papadopoulos, 1965:29**). T. Papadopoulos, böyle bir transferin hiç gerçekleşmediğini ve 1844 tarihli İngiliz raporunda adada hiç Yahudi bulunmadığının belirtildiğini yazarken (**1965:30**), R. Jennings de 1579 yılında 100 Yahudi ailenin Gazimağusa'ya girdiğini ifade etmektedir (**1993:223**). Ancak bu çabalardan sonuç alınamamıştır.

1878'de Osmanlı Dönemi'nin sonuna gelindiğinde, Gazimağusa Kaleiçi bir kentten çok, bir kırsal yerleşim özelliklerini taşıyan (Şekil B.10), ekonomik faaliyetleri

yetersiz ve düşük yoğunlukta kullanılan bir yerleşime dönüşmüştür. Fetihden önce Evliya Çelebi'nin Gazimağusa için kullandığı 'Kıbrıs adasının Magosa'dan daha asıllı yeri yoktur' sözleri (1983:63), Osmanlı Dönemi'nin sonuna gelindiğinde geçerliliğini tümüyle yitirmiştir. Bu tarihteki fotoğraflar incelendiğinde (Şekil E.1, E.2, E.3), kentin düşük yoğunluğu ve ıssızlığı hemen göze çarpmaktadır. 1571'de Hristiyanların yerleştirildiği Maraş bölgesi, 19. yüzyıl sonunda hem Kaleiçi'nden daha kalabalık, hem de daha fazla üretim yapılan bir bölge haline gelmiştir. Maraş, 20. yüzyılın ikinci yarısında ulaştığı kozmopolit karakterden henüz uzak olsa da, bol su kaynakları, verimli toprakları ve bataklıklardan uzaklığı dolayısıyla daha sağlıklı oluşu sayesinde bölgenin ekonomik merkezi olma niteliğini çoktan kazanmıştır. 1908 yılında adaya gelen B.Stewart, Maraş'taki canlılıkla, Kaleiçi'ndeki ölü ve çölleşmiş sokakların zıtlığını özellikle vurgulamıştır (Stewart, 1908:62).

4.4. İngiliz Dönemi (1878–1960)

10 Temmuz 1878'de kentin İngilizlere devredilmesi, tüm adada olduğu gibi Gazimağusa'da da sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiştir. Gazimağusa Kalesi'nde bekleyen Türk askerleri, görevlerini İngiliz askerlerine devrederken, Türk memurlar da istisnasız olarak yeni idarecilerle işbirliği yapmışlardır (Zia, 1975:78). Aynı şekilde 1914'te adanın İngiliz Krallığına bağlanmasına ve 1925 yılında Kraliyet Kolonisi ilan edilmesine de, bir direnç gösterilmemiştir (Home,1960:103).

İngiliz Dönemi, Gazimağusa Kaleiçi açısından, yeniden ekonomik ve fiziksel gelişmelerin görülmeye başlandığı bir süreç olmuştur. Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, Gazimağusa Limanı, İngiliz Yönetimi'nin adayla ilgili planlarında önemli bir yer tutmuş ve 1878'in ardından da, bu planlara yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Ekonomik ve fiziksel gelişmeleri her zaman olduğu gibi nüfus artışı izlemiştir.

Nüfus artışı ile ilgili kaynaklarda (Tablo A.4), Kaleiçi'ne ayrı bir sütun ayrılmasa da, Türk nüfusun büyük kısmı Kaleiçi'nde yaşadığından, Kaleiçi nüfus değişimlerini, Türk nüfus değişimlerinden izlemek mümkündür. 1881 sayımında Kaleiçi'nde 658 Türk, Maraş'ta ise 1906 Rum sayılmıştır (Papadopoulos, 1965:80). 1901 sayımında ise, Gazimağusa Kaleiçi bölgesinde 871 Türk, Maraş'ta ise 2,823 Rum tespit

edilmiştir (**Chacelli, 1902:147**). 1921 sayımında 1,487, 1931 sayımında 1,725, 1946 sayımında 2,699, 1960 sayımında ise 6,120 Türk kaydedilmiştir (**Keshishian, 1985:124**) ki, bu da yüksek bir nüfus artışını ifade etmektedir. Ancak 1960'ta Maraş'ta 17,500 (**Keshishian, 1960:101**), toplamda 24,506 Rum'un (**Keshishian, 1985:124**), Kaleiçi'nde ise 3000 Türk'ün varlığından (**Keshishian, 1960:91**) söz ediliyor olması, Kale dışındaki hem Türk, hem de Rum nüfus artış oranının, Kaleiçi'ndekinden daha fazla olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kıbrıs'taki İngiliz Yönetimi, adaya yerleşmesinden kısa bir süre sonra, Hristiyanların Kaleiçi'ne girmesi ve yerleşmesi konusundaki yasağı kaldırmıştır. Bu dönemde, özellikle eski Rum mahallesi olarak bilinen ve St. George Ortodoks Katedralinin kuzey-doğusunda yer alan bölgeye, az da olsa Rumların yerleştiği ve Kaleiçi'ne küçük bir Rum ilkokulunun inşa edildiği (Şekil C.1) ve Ayios Yeorgios Xerinos Kilisesi'nin de buradaki Rum cemaatine kiralandığı bilinmektedir. Fakat bu sayı yine de çok yüksek oranda olmamalıdır ki, Kaleiçi nüfusuna ilişkin kaynaklarda buradaki Rum nüfusun sayısal bilgilerine hiç değinilmemiştir (Tablo A.4). Kaleiçi'ne yerleşmiş Rumlar, 1963 olaylarından sonra, 1964 yılında, Türkler tarafından Kaleiçi'nden çıkmaya mecbur bırakılana kadar (**Forwood, 1971:142**) burada kalmışlardır.

Gazimağusa limanının ve kentinin geliştirilmesi ile ilgili ilk adımlar 1878 yılı içinde atılmaya başlamıştır. 9 Ağustos 1878'de 'Gazimağusa Gelişim Yasası' yürürlüğe girmiş ve bu düzenleme ile, kentin sokaklarının, açık alanlarının ve yapılarının iyileştirilmesi, yeni inşa, rekonstrüksiyon ve hijyen/temizlik çalışmalarının uygun bir şekilde yürütülmesinin güvence altına alınması amaçlanmıştır. (**Hafızoğlu, 2000:56**). Bu yasayla belediyeye, İngiliz Yönetimi tarafından her istendiğinde, Gazimağusa'nın mevcut durumunu, çevresini, mevcut sokaklarını ve binalarını gösteren bir harita hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, Gazimağusa'ya bir 'Doğu Bölgesi Mühendisi' atanmış (**Hafızoğlu, 2000:55**) ve çeşitli kamu hizmetlerinden sorumlu tutularak, kentin sokaklarının, açık alanlarının, temiz ve pis su kanallarının düzenlenmesi, limanın temizlenerek daha gelişmiş gemicilik hizmetlerine, yeni demiryolu girişi ve terminaline müsait hale getirilmesi görevlerini üstlenmiştir.

1903-1906 yılları arasında tamamlanan ilk liman geliştirme çalışmaları ve 1904 yılında Larnaka-Lefkoşa-Gazimağusa arasındaki bölümü tamamlanan ilk demiryolu

ile kenti geliştirme konusunda ilk çalışmalar yapılmıştır. Adada Venedikliler Dönemi'nden beri devam eden, Osmanlı Dönemi'nde ise içinden çıkılmaz bir hal alan Çekirge sorununun çözümü için kurulan 'Çekirge İmha Fonu'¹nda (**Chacelli, 1902:147**) toplanan gelirlerin bir kısmıyla inşa edilen demiryolu (**Chacelli, 1902:148**), özellikle limanın işlerliğini arttırma amacına hizmet etmiştir. Demiryoluna ek olarak, Gazimağusa ve diğer kentler arasındaki karayolları da geliştirilmiştir (**Orr, 1972:157-158**).

Kent için en elzem olan sağlık koşullarının iyileştirilmesine büyük önem verilerek, hem hendeklerin içinde biriken sular, hem de Pedaios ağzı'ndaki bataklıklar kurutulmuş ve uzun yıllardır bir türlü başa çıkılamayan sıtma sorunu ortadan kaldırılmıştır (**Stewart, 1908:57**). Telgraf, telefon gibi teknolojik ve hastane, okul gibi kamusal ihtiyaçlar da, İngiliz Dönemi'nin başlamasından kısa bir süre sonra karşılanmıştır (**Chapman, 1945:33-34**).

Kentin limanı, I. ve II. Dünya Savaşları sırasında askeri üs olarak (**Çiçek, 2001:243**) kullanılmıştır. I. Dünya savaşı sırasında, Çanakkale'den deniz yoluyla getirilen Türk esirler (**Burch, 1990:87**), surların kuzeyindeki kamplarda tutulmuş ve ölene kadar da burada kalmışlardır. Her iki savaşta da, yakıt ikmal noktası olarak kullanılan kentin Martinengo Tabya gibi bazı tarihi yapılarının da, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında, yakıt depolamak amacıyla (**Burch, 1990:84**) kullanıldığı bilinmektedir.

Liman'ın iyileştirilmesi, Gazimağusa ekonomisinin geliştirilmesi açısından önemli bir ivme sağlamıştır. Limanın iyileştirilmesinin ardından gelen ilk yıllarda, halkın ve tüccarların büyük bir kısmı mevcut bağlantıların devam ettiği Larnaka limanını kullanmaya devam etmiş, Gazimağusa limanı ancak İskenderiye ve Port Said'le Gazimağusa arasında düzenli sefer yaparak posta, yolcu ve kargo taşıyan buharlı gemilerin kullandığı bir liman olmuştur (**Orr, 1972:155**). Fakat, I. Dünya Savaş'ıyla birlikte bu durum değişmeye başlamış (**Orr, 1972:155**), bu savaşta askeri üs olarak kullanılan Gazimağusa limanının, kullanım yoğunluğu giderek artmıştır. 1879 yılında Gazimağusa'nın ithalat-ihracat kapasitesi 12,000 groston, Larnaka'nın ithalat-ihracat kapasitesi 340,000 groston iken, 1960'a gelindiğinde, Gazimağusa'nın ithalat-ihracat kapasitesi 470,000 groston, Larnaka'nın ithalat-ihracat kapasitesi ise 306,500 groston olmuştur (**Keshishian, 1985:90**). Daha sonraki yıllarda da bu fark

¹ Locust Destruction Fund

giderek artmış, Gazimağusa Limanı'nın potansiyeli, Larnaka'nınkinin iki katından fazlasına ulaşmıştır.

Artan liman faaliyetlerinin yanı sıra, çömlekçilik, portakal ve patates üretimi, özellikle Maraş bölgesinin ve Kale dışındaki diğer bölgelerin en önemli ekonomik gelir kaynakları olmuştur. Kaleiçi'ndeki tarımsal üretim ise giderek azalmış ve burada bulunan nar ve sebze bahçeleri, 20. yüzyıl başlarından itibaren kaybolmuştur. İngiliz Yönetici sınıfının Maraş'a yerleşmesinin ardından, Maraş bölgesi kentin yeni idari merkezine dönüşmüş, buradaki turizm faaliyetleri de, özellikle İngiliz Dönemi'nin sonlarına doğru artan bir ivme göstermiştir.

İngiliz Yönetimi Dönemi, Gazimağusa için önemli bir dönüm noktası olmuş, neredeyse kullanım dışı olan limanı, adanın en yoğun limanına dönüşmüştür. Bu değişimin, kente ekonomik anlamda büyük katkıları olmuştur. Ekonomik gelişmelere paralel olarak, nüfus da hızlı bir şekilde artmış (Tablo A.4), kent büyüyerek, Kaleiçi ve Maraş dışında geniş bir alana yayılmıştır.

4.5. 1960 Sonrası Dönem

4.5.1. Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi (1960–1974)

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte, Gazimağusa Belediyesi, Türk ve Rum toplumları arasında paylaştırılmıştır. Türk Belediyesi Kaleiçi'nin, Rum Belediyesi de tüm diğer bölgelerin yönetimini üstlenmiştir (**Önal ve diğ., 1999:339**). 1963'e kadar, fazla sorun çıkmadan Türkler ve Rumlar'ın birlikte yönettiği Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, 1963'te başlayan olaylarla kargaşaya sürüklenmesinin ardından, Gazimağusa'daki idari ve sosyal ilişkilerde de sorunlar başlamıştır. Türkler azınlık oldukları birçok karma köyü terk etmek zorunda kalırken, birçoğu da yerleşmek için Gazimağusa'da Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeleri seçmiştir. 1950'lerde, Rumların İngilizlere karşı başlattığı ve adanın Yunanistan'a ilhakını hedefleyen silahlı mücadeleyle birlikte başlayan bu göç hareketi, 1974'e kadar devam etmiştir. Gazimağusa'daki Türk nüfusunun 1946'da 2,699'ken, 1973'te 7,000'e çıkarak yaklaşık olarak üçe katlanması (Tablo A.4), büyük ölçüde bu nedenden kaynaklanmaktadır. Özellikle 1974 öncelerinde, Kaleiçi nüfusu iyice kalabalıklaşmış, birçok tarihi yapı da bu mültecileri barındıran yurt ve hastanelere

dönüştürülmüştür (**Thurbon, 1990:204**). Kentteki Rum nüfusu da Maraş bölgesinde artan iş potansiyeli dolayısıyla 1960'ta 24,506 iken 1973'te 30,151'e çıkarak %25 oranında artmıştır (Tablo A.4). Kentin, 1973'teki toplam nüfusu 38,960'a çıkarak, kaydadeğer bir artış göstermiştir.

1963 sonrasında Türklerin yönetimden uzaklaştırılmasıyla, Türkler ve Rumlar arasındaki ekonomik dengesizliğin artması gibi, Maraş ve Türk bölgelerinin ekonomileri arasındaki fark da büyümüştür. Maraş bölgesi, 1969-1970'teki Beyrut savaşından da yararlanarak, 7,000'e yakın yatak kapasiteli (**Keshishian, 1985:107-108**) bir turizm merkezine dönüşürken, Gazimağusa Kaleiçi bundan fazla yararlanamamıştır. Kaleiçi ve diğer Türk bölgelerinin kentleşme düzeyi, gerek Türk toplumunun ekonomik sıkıntılarından, gerekse merkezi yönetim tarafından gerekli kaynaklar sağlanmadığından, hizmet götürülmediğinden, Rum yerleşimlerine göre oldukça geride kalmıştır. Limanın bu dönemde potansiyelini arttırarak, 1960'ta 370,000 groston iken, 1968'de 470,000 grostona çıkması da, limanın bazı ek yapıları ve antrepoları Kaleiçi'nde bulunmasına rağmen, Rumların çok daha etkin olduğu ve yararlandığı bir gelişme olmuştur.

1964'te, Kaleiçi'nde bulunan az sayıda Rum'un Kale dışına atılmasıyla (**Forwood, 1971:142**), burası yeniden tümüyle Türk yerleşimi haline gelmiştir. Kale dışında bulunan Türkler de, kalenin çeperlerinde bulunan mahallelerde yoğunlaşmışlardır. Bu mahalleler, Baykal, Karakol, Dumlupınar ve Sakarya'dır (Şekil B.6). Söz konusu bölgeler, Mağusa surlarının Batı'sında ve Kuzey-Batı'sında, Larnaka Yolu'nun kuzeyinde konumlanmışlardır.

1963 sonrası dönemde, Kaleiçi kent dokusunu olumsuz etkileyen bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi, Kaleiçi'nin aşırı kalabalıklaşması ve bunun sonucunda artan yapılaşmadır. Hızlı ve çoğu zaman niteliksiz olan bu dönemdeki yapılaşma, mevcut dokuda önemli bir tahribat yaratmıştır. Denetim mekanizmalarının süregelen politik sıkıntılar dolayısıyla çalıştırılmaması, bu dönemdeki yapılaşmanın denetimsiz, dokuya aykırı ve niteliksiz bir şekilde gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Kaleiçi'nin artan güvenlik sorunlarına bağlı olarak, tüm üstü örtülü tarihi yapıların askeri amaçlarla veya mülteciler için kullanılması da, bu yapılara belli ölçüde zarar vermiştir.

1974'ten hemen önce, Kaleiçi'ne giriş çıkışlar polis kontrolünde pasaportla yapılmaya başlanmış (**Thurbon, 1990:204**), güvenlik giderek artan bir sorun haline gelmiştir. 1974 yılındaki harekâtın önceki gece boyunca, kentte bulunan Türkler, Kale dışındaki Türkleri gizlice Yeni Kapı'dan içeriye almışlardır. 1974 yılında Gazimağusa, 1571'den sonra ikinci kez kuşatılmıştır. Türkler, Kale dışından Martinengo Tabya'ya bir tünel kazmışlar (Şekil B.8) ve bir ay boyunca, bazı ihtiyaçların temini için bu tüneli kullanmışlardır. 1571'den yaklaşık 400 yıl sonra 1974'te, Türkler bu kez surların dışında değil, içinde bulunarak kenti bir ay savunmuş ve 400 yıl öncesinin savaş koşullarına göre planlanmış surlar, Maraş'ın yüksek yapılarından açılan ateşe (**Albrecht, 1994:151**) karşı Kaleiçi'ndeki Türk halkını korumuştur.

4.5.2. Kıbrıs Türk Federe Devleti (1974–1983)

Türkiye Cumhuriyetinin, 1960 anlaşmasında kabul edilen garantörlük görevinden yola çıkarak, 1974 yılında gerçekleştirdiği ve adadaki iç savaşın sona ermesini sağlayan askeri harekâtıyla, Kıbrıs'ın tüm yerleşimleri için olduğu gibi Gazimağusa için de yeni bir dönem başlamıştır. Kent için çok önemli olan, Maraş bölgesinin büyük bir bölümünün gelecek anlaşmalar sürecinde akıbetine karar verilmek üzere kapatılması kararı, kent sınırlarının 1974 öncesine göre çok daralmasına neden olmuştur (Şekil B.6). 1974 öncesinde kent ekonomisinde önemli bir yer tutan turizm çok azalmış, liman faaliyetlerinde de önemli bir düşüş yaşanmıştır. Önemli bir diğer gelişme ise, kapatılmayan Rum mahallelerinin boşalan konutlarına Güney Kıbrıs'tan ve Türkiye'den göçmen olarak gelen Türklerin yerleştirilmesidir. Gazimağusa, 1974'ten önce Kuzey'deki en kalabalık Rum nüfusu barındırdığından¹, savaştan sonra göçmen nüfusun en yoğun yerleştirildiği kent olmuştur.

Kalabalık göçmen akınına rağmen, Gazimağusa'nın 1973'te 39,000'e yakın olan nüfusu, 1974'te 8,400'e düşmüştür (Tablo A.4). 2 Ağustos 1975 tarihinde, Rum ve Türk kesimleri arasında imzalanan Nüfus Mübadele Anlaşması'nın (**Feridun ve Çağansel, 1998:36-37**) ardından, Güney'de kalan Türklerin Kuzey'e getirilmesi ve daha sonra da Türkiye'den gelen göçmenlerin katılmasıyla, nüfus 1976'da 14,929, 1981'de ise 18,055 rakamına ulaşmıştır (**Baytın ve Muratoğlu, 2001:102**). 1983'ten Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin ilanına kadar, kent nüfusu 19,000 civarlarında

seyretmiştir. 1974'ten 1983'e kadar süren dönemde gerçekleştirilen sayımlarda (Tablo A.4), diğer mahalleler gibi Kaleiçi nüfusu da ayrıca belirtilmemiştir.

Savaş sonrasında görülen nüfus hareketliliği ve belirsizliklere paralel olarak, kentle ilgili yasa oluşturma, yasal mevzuatları denetleme ve kurumsallaşma konularında da sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların kentteki fiziksel yansımaları ise, çarpık yapılaşma, tarihsel dokuyu denetleyememe ve koruyamama, nitelsiz ve tarihi dokuya aykırı yapı üretimini engelleyememe biçimlerinde ortaya çıkmıştır. Kaleiçi'nde bugün izlenebilen, tasarım ve yapı malzemeleri açısından uyumsuz yapıların büyük bir kısmı, 1960'tan 1980'lere uzanan bu denetimsiz dönemin ürünleridir. Gazimağusa'nın 1974 nüfusu ile 1981 nüfusu karşılaştırıldığında toplam nüfusta %50'lik bir düşüş yaşanmış olsa da, Kaleiçi'ni merkez olarak kullanan nüfusta önemli bir artış olmuştur. Kaleiçi'nin ticari kullanımındaki artış birçok konutun işyerine dönüşmesine neden olmuş, fazla denetimin olmadığı bu ortamda, geleneksel konut dokusuna zarar veren müdahaleler gerçekleştirilmiştir.

1974-1983 yılları arasında, tüm ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi, liman faaliyetlerinde de düşüş görülmüştür. Bu dönemde, kentteki en önemli ekonomik faaliyet, bavul ticareti olarak isimlendirilen ve Türkiye'den Gazimağusa limanı'na günübirlik ya da birkaç günlüğüne gelen ziyaretçilerin, çeşitli ithalat ürünlerini Türkiye'de pazarlamak üzere perakende alımından ibarettir.

1979'da Yüksek Teknoloji Enstitüsü olarak kurulan Doğu Akdeniz Üniversitesi, 1983'ten önce kentin ekonomik faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktan uzaktır. 1986 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesi adını alana kadar da bu eğitim kurumunun kente ekonomik katkısı sınırlı düzeyde kalmıştır.

4.5.3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi (1983 sonrası)

Gazimağusa, 1983'ten 2005'e kadar hızlı bir nüfus artışı ve fiziksel genişlemeye sahne olmuştur (Tablo A.4). 1985'te 19,188 olan nüfus 1990'da %10'luk artışla 21,192'ye çıkmıştır. Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin kente getirdiği ekonomik hareketliliğe paralel olarak 1996 yılında %30'luk artışla 27,637'ye ulaşmış, 2000 yılında ise bu rakam %15'lik bir artışla 31,933² olmuştur (**Baytın ve Muratoğlu,**

¹ Lefkoşa'daki Rum yerleşimlerinin büyük bölümü, Lefkoşa'nın Güney bölümünde kalmıştır.

² projeksiyon

2001:102). 1996 sayımındaki rakamlara göre, Gazimağusa nüfusunun %75'i KKTC uyruğunda, %22'si TC uyruğunda %3'ü diğer ülke uyruğunda bulunmaktadır. KKTC uyruğunda bulunanlardan ise %78'i Kıbrıs, %20'si Türkiye doğumludur (**Feridun ve Çağansel, 1998:42**). Belirtilen sayılara göre, 1974 sonrasında Türkiye'den gelen göçmenler, tüm kent nüfusunun % 40'ına yakınıni oluşturmaktadırlar. Kaleiçi nüfusu ise, 1996 sayımında 2,316 kişiyle (**Feridun ve Çağansel, 1998:38**) tüm kentin %8'ini barındırarak Sakarya Mahallesi, Karakol Mahallesi ve Canbulat Mahallesi'nin ardından, 15 mahalle arasındaki nüfus sıralamasında 4. sırada yer almıştır.

1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanıyla başlayıp bugüne uzanan dönemde, Gazimağusa kenti için sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda en önemli belirleyici Doğu Akdeniz Üniversitesi olmuştur. 2004 yılında 68 ülkeden 13,000 öğrencisi bulunan Üniversite, 2000 yılında nüfusun 32,000 civarına ulaştığı kent için (**Baytın ve Muratoğlu, 2001:102**), önemli bir canlılık kaynağı haline gelmiştir.

Kentin, üniversiteye yönelik hizmetler dışındaki ekonomik faaliyetlerinde ise, 1990-1996 yıllarında belirgin bir gerileme görülmüştür. Liman faaliyetlerine bakıldığında, Gazimağusa Limanı'na gelen yükün, adaya gelen toplam yüke oranının, bu sürede %62'den %57'ye, giden yük oranının ise %99'dan %32'ye düştüğü görülmektedir (**Feridun ve Çağansel, 1998:55**). Benzer şekilde, Gazimağusa Limanı'ndan giriş yapan yolcu sayısındaki düşüş de izlenebilmektedir. 1990 yılında Gazimağusa Limanı 118,244 kişiyle, adaya giren toplam yolcu sayısında tüm alanlar arasında %31,5 paya sahipken, bu oran 1996'da 24,310 kişiyle %5'e gerilemiştir (**Feridun ve Çağansel, 1998:53**). Konaklama tesislerinde ise, bu sürede toplam yatak kapasitesi 2,157'den 2,406'ya çıkarılmasına rağmen, adadaki toplam yatak kapasitesindeki payı, Girne lehine %35'ten, %27'ye gerilemiştir (**Feridun ve Çağansel, 1998:57**). Bu ekonomik faaliyetlerdeki gerileme kent açısından olumsuz etkiler taşımakla birlikte, 13,000 kişiye yönelik konaklama ve diğer hizmetlerden sağlanan gelir kentin ekonomik olarak gelişmesi için yeterli olmuştur. Son yıllarda özellikle kentte son yıllarda canlanan inşaat sektörünün, burada uzun süreli ikamet eden Avrupalı turistlerin ve Kaleiçi'ne ve çeşitli ören yerlerine yönelik günlük turlardaki artışın, ekonomiye olumlu etkileri izlenebilmektedir.

Surların güney batısında bulunan ve 20. yüzyılda gelişen Baykal, Karakol, Dumlupınar ve Sakarya mahalleleri, 1974 yılına kadar, kentin sur dışında bulunan, Türk nüfus yoğunluklu mahalleleri olmuştur. 1974 yılında, güneyde bulunan Maraş Bölgesi'nin kapatılması ve kuzey-batıda, Karpaz Yolu üzerinde kurulan Doğu Akdeniz Üniversitesi Yerleşkesi, kenti kuzey-batı yönde büyümeye ve gelişmeye zorlamıştır (Şekil B.6). Kent, mevcut durumda kuzeyinde bulunan Tuzla Köyü ile fiili olarak birleşmiş durumdadır.

Kentin kuzey-batısına doğru gelişmesi, ticaret işlevini de bu aks üzerine çekmiş, Kaleiçi, giderek 1974 yılının ardından daha da artan merkez niteliğini kaybetmeye başlamıştır. 1996 nüfus sayımındaki Kaleiçi nüfusunun, kentin bu dönemdeki hızlı nüfus artışına rağmen 1960 rakamlarının altında kalması, bu bölgenin konut bölgesi olarak da çekiciliğini yitirmesinden kaynaklanmıştır. Gazimağusa Belediyesi tarafından 10 yıldır sürdürülen Kaleiçi sıhhileştirme çalışmaları, son yıllarda etkilerini göstermeye başlamış, Kaleiçi yeniden çekim merkezi olarak, rekreasyon ve gastronomi faaliyetleri için daha çok tercih edilmeye başlanmıştır. Özellikle, bu faaliyetler için Kaleiçi'ni tercih eden turist sayısındaki artış, dikkat çekicidir.

Gazimağusa, 1983'ten 2005'e uzanan yaklaşık 20 yıllık sürede oldukça genişlemiş ve nüfusunu arttırmıştır. Kaleiçi ise, ancak son yıllarda bir çöküntü alanı olmaktan kurtarılmış durumdadır. Hala, kente ait bir imar planı bulunmaması, Kale dışındaki bölgelerdeki yapı üretiminde olumsuz sonuçlara neden olurken, Kaleiçi'ndeki yapı üretiminin, tarihi yapıları saptama ve listeleme çalışmalarının başladığı 1989 yılından itibaren denetim altına alınmış olması, Kaleiçi'ndeki dokuya aykırı yeni yapılaşmayı bir ölçüde engellemektedir.

5. GAZİMAĞUSA KALEİÇİ'NİN MİMARİ VE KENTSEL ÖZELLİKLERİ

5.1. Kent Mekânları

Gazimağusa Kaleiçi'nde (Şekil C.1) kent mekanları birbiri ardına gelen farklı idari dönemlerdeki ticari, askeri ve dini ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmiş, yer yer değişime uğramış, ancak birbirini kesen iki aks ile, bunların kesişiminde yer alan meydan kurgusunu her zaman korumuştur. Braudel'in Akdeniz kentini tanımlarken vurguladığı 'Cardo' ve 'Decumanus'u¹, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultularına 5-10 derecelik bir açı yapsalar da, gayet açık bir biçimde okunabilmektedirler. Akslardaki bu sapmanın, limana dik bir aksı oluşturma çabasından kaynaklanmış olması mümkündür. Kentin, omurgasını oluşturan bu iki aks kadar, hatta onlardan daha da önemli olan bir diğer ögesi ise, hiç kuşkusuz meydanıdır. Fernand Braudel, Akdeniz kentleri için vazgeçilmez saydığı meydanları *"toplum yaşamının gerçek merkezi, kentin dar sokaklarının karışık ve belirsiz trafiğinin son bulduğu meydan, kamuya ait mülkün en yetkin örneği, Yunanlıların 'agora'sından Romalıların 'forum'undan bu yana Akdeniz kent tasarımının değişmez ögesidir"* nitelemeleriyle tanımlamıştır (Braudel, 1995:139). Gazimağusa meydanı, diğer Akdeniz kentlerindeki gibi dinsel ve kamuya ait yapılarla çevrelenerek, bu yapılar için bir bakıma sahne önü ve bekleme mekânı işlevini üstlenmiştir.

İki ana aks ve meydan dışında Gazimağusa'nın kent mekânlarının çok önemli bir parçası da, onun çeperlerini oluşturan ve hala, İngiliz yönetimi sırasında açılmış yeni açıklıklar dışında, 16. yüzyıldaki biçimsel ve strüktürel karakteristiklerini ve kent üzerindeki hâkimiyetini koruyan surlarıdır. Surlar kentle, kentin sokaklarının sona erdiği ve çoğu kez değişime uğrayarak yeni bir tanım kazandığı, ya da tanımsızlaştığı bir aralık oluştururlar. Özellikle kuzey, kuzey-batı ve güney-doğu'da kalan aralıkların (Şekil C.1), 1571 Gibellino Gravürü'nden (Şekil B.1) bugüne hep düşük

yoğunluklu yerleşilmiş alanlar olduğu izlenmektedir. Bu alanlarda, tarih boyunca askeri ve tarımsal işlevlerin ağırlıklı olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Sur çeperlerindeki en tanınmış alanlar, kuzey-doğu / güney-batı aksının ulaştığı ve kentin deniz ve kara kapılarının yer aldığı bölgelerdir. Bu noktalarda, küçük birer meydan oluşumunun varlığını ve ‘Deniz Kapısı’ kullanımının sona ermesine karşın, bu meydancıkların yoğun kullanılan alanlar olmaya devam ettiklerini saptamak mümkündür (Şekil C.1).

5.1.1. Sokaklar

Gazimağusa kentinde bugün mevcut olan ve isimlendirilmiş 57 sokak bulunmaktadır. Bu sokaklar, konumlarına ve kent içindeki önemlerine göre ana akslar, sur çeperlerindeki sokaklar ve tali sokaklar olarak 3 gruba ayrılmış ve bu başlıklar altında incelenmişlerdir.

5.1.1.1. Ana Akslar

Ana akslar olarak belirlenen cadde ve sokakların en önemlileri, daha önce de belirtildiği gibi, meydanda kesişen ve kentin omurgasını oluşturan iki akstır (Şekil C.1). Bu akslardan, kuzey-doğu / güney-batı yönünde konumlananı, kent kapılarını birbirine bağlar (Şekil C.1). Bu aks, özgün halinde tek ve dümdüz bir doğrudan çok, birkaç parçalı, yer yer vurgusu artan veya azalan bir doğrudur. Deniz Kapısı’ndan kent meydanına, oradan da sarayın batı duvarına ulaşan bir doğrunun, SS. Peter ve Paul Kilisesi’nin batısında ona dik bir doğruyla, daha sonra da ikinci doğruya geniş açıyla bağlanan ve Kara Kapısı’na ulaşan bir başka doğruyla birleşmesi ile, iki kent kapısını bağlayan bu aks oluşmaktadır. Belirtilen sokaklar dizisi, birçok kaynakta sözü edildiği gibi, tarihsel süreç boyunca meydanla yoğun ilişki içinde olmuş, dolayısıyla da meydandaki kalabalığı ve ticari faaliyetleri onunla paylaşmışlardır.

Mevcut durumda, Kara Kapısı girişinden, meydana kadar ulaşan tek bir doğru vardır ve bu da, ticari faaliyetlerin büyük bir kısmının yürütüldüğü İstiklal Caddesi’dir (Şekil C.1). Kara Kapısı-Deniz Kapısı aksı, mevcut durumuyla özgün halinden biraz farklılaşmıştır. Günümüzde, bu aks üzerindeki en önemli bölüm olan ve SS. Peter ve

¹ Cardo: kuzey-güney doğrultusunda ana aks, Decumanus: doğu-batı doğrultusunda ana aks, bkz

Paul Kilisesi'nin doğu ucundan, Kara Kapısı'na ulaşan İstiklal Caddesi (Şekil C.1), 1571 Gibellino Gravürü (Şekil B.2) ve 1548-1558 Maketi'nde (Şekil B.1) de izlenebilmekle beraber, bu kent temsillerinde, SS. Peter ve Paul Kilisesi'nin kuzey ve batı duvarlarına paralel olan Namık Kemal ve Ali Paşa Sokaklar, İstiklal Caddesi'nden daha vurgulu görölmektedir. Özellikle makette, Kara Kapısı yönünde, İstiklal Caddesi'nden ayrı ve geniş girişinin izlenebildiği Ali Paşa Sokak (Şekil C.1), üzerinde yer alan üç Latinler Dönemi anıt girişiyle de (Şekil C.3), vurgusunu arttırmaktadır. Bu veriler, belirtilen sokakların, Latinler Dönemi'nde İstiklal Caddesi'nin önemli bir alternatifi olduklarını ve belki ondan daha yoğun kullanıldıklarını göstermektedir. İstiklal Caddesi üzerinde Latinler Dönemi'nden yapı bulunmaması ve bu durumun aksine, Ali Paşa ve Namık Kemal Sokakları üzerinde bulunan Latinler Dönem'ine ait yapıların yoğunluğu, bu kanıyı daha da güçlendiren verilerdir. Ayrıca, 1940'lara kadar, belirtilen sokaklarda gerçekleştirilen yıkımlar sırasında, muhtemelen daha önceki dönemlerden de izler taşıyan bir han yapısı ve birçok tarihi konutun yıkılmış olması, bu tarihten önce bu sokakların, mevcut durumlarından çok daha yoğun bir tarihi dokuya sahip olduklarını göstermekte ve bu tezi desteklemektedir.

Kara Kapısı-Deniz Kapısı aksının meydanla Deniz Kapısı arasında kalan kısmında ise fazla bir değişiklik olmamıştır. Aksın, Liman Yolu Sokak olarak adlandırılan bu parçası (Şekil C.1), mevcut durumda da ticari işlevini sürdürmektedir. Aksın bu ucu, artık meydanla limanı birleştirememekle beraber, limana ve kentin güneyine açılan Canbulat Kapısı'na ve kentin kuzeyine açılan Yeni Kapı'ya ulaşmak için en yoğun kullanılan güzergâhtır.

Kentin güney-doğu / kuzey-batı doğrultusunda yerleşmiş olan ikinci ana aksı (Şekil C.1), ilkinde göre biraz daha az vurguludur. Bu aksın güney-doğuya uzanan ucu olan Erenler Sokak, kısa bir mesafeden sonra onu dik kesen başka bir ana caddede sonlanırken, kuzey-batı yönündeki ucunu oluşturan Naim Efendi Sokak, sur çeperleri boyunca uzanan sokaklardan birinde, Server Somuncuoğlu Sokağı'nda sonlanır. Bu aksın iki ucunda sonlandığı noktaların, diğer aksta olduğu gibi kentin kilit noktaları olmayışı, bu aksın diğerinden daha az yoğun kullanılmasına yol açmaktadır.

Aksın kuzey-batısında yer alan Naim Efendi Sokak incelendiğinde, sur çeperlerine yakın 2 kilise dışında, sokağın doğusunda kalan alanın 20. yüzyıla kadar yapılaşmamış olduğunu tespit edilmektedir. Latinler döneminden itibaren Naim Efendi Sokak yüksek yoğunluklu ve düşük yoğunluklu iki bölge arasında bir sınır oluşturduğu izlenebilmektedir (Şekil C.1). Düşük yoğunluklu bölgenin kuzey-doğusundaki alanın ise, 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) atlı talim çalışmalarına, Osmanlı Dönemi'nde ise cirit oyunlarına ayrılmış olması (Şekil B.7), burada ve çevresinde, limanla ve iç kaleyle de ilişkili olan askeri kullanımın varlığını vurgulu hale getirmektedir. Mevcut durumda, bu alanda, 20. yüzyılda yapılmış okul, kütüphane, çocuk yuvası gibi birkaç kamu yapısı dışında, kentin en eski kilisesi olduğu düşünülen St. George Latin Kilisesi ve Ay. Photou Kilisesi'nin kalıntıları yer almaktadır. Latinlerin atlı talim alanı, Osmanlıların da cirit sahası olarak kullandıkları alan, İngiliz Yönetimi sırasında bir spor sahasına, 20. yüzyıl ortalarında da bir stadyuma dönüştürülmüştür (Şekil B.8). Sonuç olarak, bu aksın kuzey-batı doğrultusunun, kentin birtakım eğitim ve rekreasyon faaliyetleri dışında yoğun kullanılmayan ve kentin dörtte birine yakın büyüklükte olan kuzey bölümüyle, yüksek yoğunluklu batı bölümünü birbirinden ayırdığı gözlenebilmektedir ve bu yönüyle sınır işlevini de üstlenmektedir.

Meydandan kuzey-batı yönüne doğru konumlanmış, ikinci aksa paralel olan Kışla Yolu Sokak, Naim Efendi kadar önemli bir akstır (Şekil C.1). Gazimağusa'nın Latinler Dönemi'nin önemli kiliselerinden, meydana bakan St. Francis Kilisesi ile kentin en uzak kilisesi St. Carmelite Kilisesi'ni birbirine bağlayan bu aks, Gibellino gravüründe (Şekil B.2) ve 1548-1558 tarihli makette (Şekil B.1) de yer almaktadır (Şekil C.4).

Birçok tarihsel kaynakta üstü örtülü bir ticaret sokağı olduğundan söz edilen ve mevcut durumda da, Osmanlı öncesi yapı kalıntılarını içeren Sinan Paşa Sokak, meydandan Ali Paşa Sokağı kadar sarayın güney cephesine paralel bir biçimde uzanır. Ali Paşa Sokak kesişiminden sonra da Abdullah Paşa Sokağı ile kentin batı duvarlarına ulaşan (Şekil C.1) bu aks, sarayın kuzey cephesine paralel Namık Kemal Sokağı alternatifidir. Sinan Paşa Sokak da, Gibellino gravüründe ve 1548-1558 maketinde vurgulanan akslardan biridir (Şekil C.5, Şekil C.4).

Kentte yer alan diğ er ana aksları oluşturan sokaklar: Necip T z n Sokak, Mahmut Celalettin Sokak, Lala Mustafa Paşa Sokak, Muzaffer Ersu Sokak, Elmas Tabya Sokak ve İskender Paşa Sokak (şekil C.1) bütünüyle, ya da bir parçasıyla Gibellino gravüründe ve/veya 1548-1558 maketinde yer almakta (şekil C.5, şekil C.4) ve kentin omurgasını oluşturan iki aksa paralel, ya da paralele yakın bir doğrultuda konumlanmaktadırlar

5.1.1.2. Sur  eperlerindeki Sokaklar

Kentin surları boyunca uzanan mevcut sokaklar, çoğunlukla geniş caddelerdir. Kentin fiziksel gelişim sürecinde, yapılaşmanın surlara çok yaklaşmamış olması¹, 20. yüzyıldaki yol yapım çalışmaları sırasında, buralarda geniş caddelerin açılmasına olanak tanımıştır. Kentte, surların i  çeperleri boyunca, altı cadde veya sokak yer almaktadır.

Bunlardan ilki, Kara Kapısı'ndan Canbulat Tabya'ya kadar, sur çeperleri boyunca uzanan Altın Tabya Sokak'tır (şekil C.1) ve adını, aynı zamanda bölgenin de adı olan Altın Tabya'dan² almıştır. Bu sokak üzerindeki yapılaşma, 1960 sonrası ağırlıklıdır (tescilli yapılar haritası).

Canbulat Tabya'dan Deniz Kapısı'na kadar ise, Canbulat Caddesi (şekil C.1) yer almaktadır. Liman antrepolarının üzerinde bulunduğu bu cadde, 1933 tarihindeki liman genişletme çalışmalarının ardından, Canbulat Kapısı'nın taşıt trafiğine açılmasıyla önem kazanmıştır.

Deniz Kapısı yanında, bir çember görevi gören Desdemona Bahçesi'nin surlar tarafındaki bölümü Othello Caddesi, kara tarafındaki ise Yeşildeniz Caddesi'dir (şekil C.1). Othello Caddesi, adını hemen yanındaki İç Kale'nin Shakespeare'in ünlü oyunundan yakıştırılmış adından alır. Bu yol üzerinde 1903 liman çalışmaları sırasında açılmış    liman kapısı bulunur (şekil E.4).

¹ Yapılaşmanın surlara yaklaşamamasının nedeni kuzey-batı ve kuzey-doğu'da surların çeperindeki askeri işlevler, diğ er bölgelerde ise, tabyalar ve surların i  yüzeylerindeki toprak rampalar olmalıdır.

² Cavalier de Santa Nappa

Othello Caddesine paralel Yeşil Deniz Caddesi ise adını, bir zamanlar içinde bulunan sığ deniz suyunun aldığı renkten dolayı, “Yeşil Deniz” olarak adlandırılan İç Kale hendeklerinden almıştır.

Yeşil Deniz Caddesi’nden, Canbulat Stadyumu yanındaki 20.yüzyıl dönemi kent kapısı Yeni Kapı’ya kadar, Cengiz Topel Caddesi uzanır (Şekil C.1). Bu cadde üzerinde yer alan yapılaşma yoğunluğu çok düşüktür. Tümü 1960 sonrasında inşa edilmiş olan eğitim ve rekreasyon yapıları, cadde üzerinde oldukça geniş aralıklı bir düzende yerleştirilmişlerdir (Şekil E.5).

Kentin kuzeyindeki Yeni Kapı’dan batı duvarları ortalarındaki Moratto Burcu’na kadar Server Somuncuoğlu Sokağı, oradan Kara Kapısı’na kadar da Kemal Zeytinoğlu Sokağı yer almaktadır (Şekil C.1). Server Somuncuoğlu Sokağı da, Cengiz Topel Sokağı gibi düşük yoğunluklu, büyük bir bölümü Askeri Bölge çeperinde bulunan, daha çok araç trafiğine ayrılmış bir sokaktır. Kemal Zeytinoğlu Sokak ise, sözü edilen diğer sokaklar arasında, kent merkezine en yakın, üzerindeki yapı dokusu ve parselasyonu en erken şekillenmiş sokaktır. Bu sokak, mevcut trafik düzeninde, Kara Kapısı’ndan merkeze giden tüm araçlar için zorunlu istikamet olduğundan (Şekil C.1), üzerindeki taşıt trafiği oldukça yoğundur.

Gibellino gravüründe (Şekil B.2), 1548-1558 maketinde (Şekil B.1) ve 1888 haritasında (Şekil B.7) sur diplerinde tanımlı bir sokak veya cadde tespit etmek güçtür. Muhakkak, surların yapılmasından itibaren, bu alanlar da ulaşım için kullanılmış, ancak buralardaki ulaşım, bugünkü anlamıyla genişliği sabit ve tanımlı yollar üzerinde değil, yapı adalarıyla surlar arasında kalan, genişliği değişken boşlukta yapılabilmektedir. Mevcut duruma dikkat edildiğinde, kentin güneyinde kalan surlarla, yerleşim alanları arasındaki mesafeler daha tanımlı gibi görünürken, kuzeydeki çeperlerde boş alanlardan da kaynaklanan bir tanımsızlık dikkat çekmektedir.

5.1.1.3. Tali Sokaklar

Kaleiçi’nde 38 tali sokak yer almaktadır (Şekil B.9). Bu sokaklar, ızgara sisteme yakın bir düzen içerisinde bulunuyor olmalarına rağmen, tam bir ızgara planının varlığından söz etmek mümkün değildir. 1888 haritasında (Şekil B.7) görülen çıkmaz

sokaklar, İngiliz Dönemi'nde ve sonrasında açılan yeni yollarla azalmıştır. Bugün kentte 12 çıkmaz sokak bulunmaktadır. Bunlardan 4'ü isimlendirilmiş olmakla beraber, çok kısa olan 8' i ismisizdir.

5.1.2. Meydanlar

Daha önce de belirtildiği gibi, kentte tam anlamıyla meydan niteliği taşıyan tek meydan Namık Kemal Meydanı'dır (Şekil C.1). Kara Kapısı ile Deniz Kapısı'nın arasında yer alan ve ana aksların kesiştiği bu meydanı, kentin iki önemli yapısı St. Nicholas Kilisesi ve Venedik Sarayı (Palazzo del Proveditore) çevreler. Meydanın kuzey-doğu ve güney-batısında karşılıklı yerleşmiş, Osmanlı öncesi dönemin en önemli bu iki yapısı dışında, batısında kentin diğer önemli yapılarından St. Francis Kilisesi, Cafer Paşa Hamamı ve Cafer Paşa Çeşmesi yer alır. St. Nicholas Kilisesi'nin önündeki avlunun güney-doğusunda bulunan tek mekânlı yapı (**Enlart, 1987:462**), meydanın güney-doğu yönündeki sınırını oluşturur. Onun tam karşısında tarihi cümbez (*Ficus Sycomorus*)¹ ağacı ve onun batısında da, Mehmet Ömer Efendi'ye ve Mustafa Zühtü Efendi'ye ait iki türbe bulunmaktadır. Türbelerin kuzey-batısında, 1840–1888, 1873–1876 yılları arasında, Gazimağusa'da sürgünde bulunmuş olan, Osmanlı şairi Namık Kemal'e ait bir büst², kuzeyinde ise, önünde bağımsız iki granit sütun bulunan Mağusa Medresesi yer alır.

Meydandan Deniz Kapısı'na ve Meydandan SS. Peter ve Paul Kilisesi'ne uzanan iki cadde ile meydan, kentin kuruluşundan itibaren, ticaretin en yoğun olduğu alanlardır ve bu ticari yoğunluk bugüne de taşınmıştır. 1394 yılında kenti ziyaret eden Nicolai de Martoni (**Cobham, 1963:23**)¹, kentin ortasında yer alan bu meydanda çeşitli yiyeceklerin ve giyeceklerin satıldığına ve bu alanın büyük bir “pazaryeri” olduğuna değinerek, meydandaki ticari yoğunluğu vurgulamıştır.

Namık Kemal Meydanı'nın 19. yüzyıl sonları, hatta 1940-50 fotoğrafları (Şekil E.6, Şekil E.7, Şekil E.8, Şekil E.9) göz önüne alındığında, sözü edilmiş olan anıtlar dışında, tüm öğelerini yitirdiği saptanabilmektedir. Anıtların bulunduğu cepheler

¹ Doğu Afrika kökenli ve kentin içinde birkaç yerde daha görülen küçük meyveli, nadir bir tropikal incir ağacı türü

² Bu büst buraya 1 Mart 1953'de Gazimağusa Türk Gücü Spor Kulübü tarafından buraya yerleştirilmiştir bakınız Keshishian, K.K., 1985, Famagusta: Town and District, 53

dışında, meydana cephesi olan diğer üç yapı adası üzerindeki yapılar (Şekil E.10, Şekil E.11, Şekil E.12), 1963 sonrası döneme aittir. 1963 sonrasında, kentin diğer bölümlerinde de görülen bu hızlı ve denetimsiz değişim, uzun bir belirsizlik ve fiziksel yoğunlaşma sürecinin sonucudur. 1960'lerden başlayarak 1980'lere kadar süren siyasi belirsizlik ve karışıklık döneminde, verandaları revaklı, tek katlı ve muhtemelen Osmanlı öncesi dönemlerin de izlerini taşıyan yapılar hızlı bir biçimde yok olmuş, onların yerini iki katlı, özensiz ve geleneksel doku ile uyumsuz yeni yapılar almıştır. Özellikle St. Nicholas Kilisesi'nin karşısında yer alan banka binası, meydan için mekân bütünlüğünü parçalayıcı ve algılamayı engelleyici niteliktedir ² (Şekil E.13).

Meydan, hem biçimi açısından ele alındığında, hem de 1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve Gibellino gravürü (Şekil B.2) incelendiğinde, değişime uğramış ve küçülmüş olduğu izlenimini yaratmaktadır. St. Nicholas Kilisesi'nin karşısında yer alan parsel, dikdörtgen meydanın kuzey kenarından bir üçgen biçiminde uzanarak meydanı deforme etmekte ve Saray ile kilisenin görsel ilişkisini koparmaktadır (Şekil C.1). 1888 haritasında (Şekil B.7), St. Nicholas Kilisesi'nin önünde bulunan ve T. Mogabgab restorasyonları sırasında yıkılan yapı parselleri gibi, bu yapı parselinin de Osmanlı Dönemi'nde oluşmuş olması mümkündür.

Kenti 1563 yılında ziyaret eden Elias of Pesaro'nun, meydanın sokak köşelerinde bulunduğundan söz ettiği¹ çeşmelerden birinin, meydanın batı yönünde saray ile Cafer Paşa Hamamı arasında yer alan, Namık Kemal Sokağın köşesindeki Cafer Paşa Çeşmesi'ne dönüşmüş olması mümkündür. Bu Osmanlı çeşmesinin buradaki varlığı, kentin birçok noktasında rastlanan işlevsel sürekliliğe bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Dokuz sokağın bağlandığı Namık Kemal Meydanı, geçirdiği değişikliklere ve kaybettiği öğelere rağmen en önemli kent mekânıdır. Araç trafiğinden büyük ölçüde uzaklaştırılmış olması sayesinde, kentin her türlü dış mekân etkinliği için

¹ Martoni, N., 1394., aktaran Cobham, C.D., 1969, 23

² Kentin sakinlerinin ifadeleriyle iç savaş dönemine kadar oldukça tanımlı ve kuralları belirlenmiş olan, ayrıca çok sıkı denetlenen yapı üretim süreci, iç savaş ve sonrasında tümüyle bir belirsizliğe sürüklenmiş, herkesin dilediğini yapabildiği bir alana dönüşmüştür. Savaş sonrasında Eski Eserler Dairesi'nin kurulmasıyla, her ne kadar balkon ve yükseklik konularında sınırlamalar gelmiş olsa da, meydana dokuya aykırı banka yapısının yapımına izin verebilen uygulamalar dikkat çekicidir.

kullanılabilmektedir. Son yıllarda meydan ve çevresinde restoran, kafe türü gastronomi faaliyetlerinin artması, sürekli kalabalık ve yaşayan bir mekân olmasına katkıda bulunmaktadır.

Namık Kemal Meydanı dışında, Kaleiçi'ndeki iki açık alan daha, tam anlamıyla meydan olmamakla beraber, bazı meydan niteliklerini taşımaktadır. Kentin, Osmanlı döneminde yapılmış olan Kara Kapısı'ndan girildiğinde karşılayan '28 Ocak Meydanı', ya da diğer adıyla 'Ravelin Meydanı' (Şekil C.1). Osmanlı devrinde inşa edilmiş Akkule Mescidi, Akkule Tabya (Ravelin), İstiklal Caddesi girişi ve Akkule Sokak girişiyle çevrelenmiştir. Akkule Tabya girişinin, üst katına çıkan rampaya göre geriye çekilmiş olması dolayısıyla yaratılan boş alan ve girişin doğusundaki surların, yolun biraz gerisinde kalması dolayısıyla ortaya çıkan boşluk, buraya bir meydan karakteri vermektedir. Bu alan, geçmiş yıllarda, giriş çıkışların yoğunluğu, daha sonraları da mescitle ilişkili kalabalık dolayısı ile toplanma ve ticaret işlevlerini üstlenen bir meydan olarak kullanılmış, ancak bugün araç trafiğinin yoğunluğu dolayısıyla, gerçek bir meydanın bütünselliğini (Şekil E.14) kaybetmiştir.

Meydan özellikleri taşıyan ikinci nokta ise, güney-batı / kuzey doğu-aksının diğer ucundaki Deniz Kapısı ile İç Kale girişi arasında kalan alandır. (Şekil C.1). Bu alan, Latinler Dönemi'nde deniz yoluyla kente ulaşanların, kente girebilmek için kullandıkları tek giriş kapısının yanında, ana ticaret aksı, İç Kale, St. George Latin Kilisesi ve St. Anthony Kilisesi/Hastanesi arasında yer almakta ve denizden gelen tüccarların, yolcuların, denizcilerin, kiliselerin cemaatlerinin doldurduğu bir meydan işlevi görmekteydi. 1903'te, liman geliştirme çabaları sırasında, yeni kapılar yapılana (Şekil E.4) kadar da Deniz Kapısı, kentin liman tarafındaki tek kapısı olmaya devam etmiş, bu meydan ise, surlarla deniz kıyısı arasında yetersiz bir aralık bulunması dolayısıyla (Şekil E.15), liman ve denizcilikle ilgili hizmetlerin yürütüldüğü alan olmuştur. (Şekil E.16) Latinler Dönemi'nde gümrük hizmetleri bu alana taşmış ve alanın yoğunluğuna katkıda bulunmuştur. İngiliz Yönetimi'nin 1903-1906 yılları arasında gerçekleştirdiği liman inşaatının ardından bu alanın ortasına Shakespeare'in Othello oyunundan yola çıkılarak 'Desdemona Bahçesi' (Şekil E.17) ismi verilen bir

¹ Elias of Pesaro, F., 1563, 10, aktaran Cobham, C.D., 1969, 73

park yerleştirilmiştir. Bu park, bugün bir trafik çemberi gibi kullanılmaktadır ve kentten çıkış trafiğinin kesişim noktasında yer almaktadır.

5.1.3. Liman

Gazimağusa Limanı, kuruluş yıllarından 21. yüzyıla kadar kentin varoluş sebebi olmaya devam etmiştir. Orta Çağ'da Gazimağusa'yı kuranların en önemli amacı, Peidaos Nehri'nin taşıdığı toprakla dolmuş Salamis Limanı yerine, iyi durumdaki Gazimağusa limanını kullanmak olmuştur. Benzer biçimde, 12. yüzyıldan itibaren kentte görülen hızlı gelişimin nedeni ve 19. yüzyılda, İngilizlerin Kıbrıs'la ilgilenmelerinin en önemli nedenlerinden biri, Gazimağusa Limanı'dır. Gazimağusa Limanı'nın önem kazandığı ve potansiyelinin arttığı zamanlarda kent de gelişmiş, limanın Osmanlı Dönemi'ndeki gibi az kullanıldığı zamanlarda ise, kent gerilemiştir. Liman sahip olduğu doğal korumayla adadaki en güvenilir demirleme olanaklarını sunar. Bir iç ve bir dış limandan oluşan Gazimağusa Limanı'nın dış limanı, yaklaşık 1,5 km uzunluğundadır ve dış limanı saran, yaklaşık 1 km. uzunluğunda kaya resifleri, onun için doğal bir dalgakıran görevi görür. İç Liman ise, tam olarak İç Kale ile Canbulat Tabya arasındaki surlar boyunca uzanır ve deniz kıyısındaki üç küçük ada sayesinde, çok güvenli ve korunaklıdır. Bunlardan kıyıda en uzakta olan Messanisi, denizden 390 m. açıktadır. Limana gemilerin girişi, bu adaların güney-batı ucundaki açıklıktan yapılmaktadır (**Keshishian, 1985:83**). İngiliz dönemine kadar surların sınırından başlayan liman 1903-1906, 1931-1933 ve 1962-1965 yıllarında yapılan çalışmalarla genişletilmiş, çamurla dolmuş olan deniz temizlenmiş, dalgakıranlar revize edilerek küçük adalarla birleştirilmiş, deniz fenerleri ve gerekli gümrük ve antrepo binaları inşa edilmiştir (**Keshishian, 1985:86**) (Şekil E.18). Liman, 20.yüzyılda yapılan çalışmalarla, bugün güvenli ve yüksek kapasiteli liman hizmetleri sunabilmektedir. 1974 öncesi veriler, Gazimağusa Limanı'nın, 1973 yılı itibarıyla tüm adada en yüksek miktarda ithalat ve ihracatın gerçekleştiği liman olduğunu ve toplam ithalat ve ihracatın yarısına yakınının buradan yapıldığını ortaya koymaktadır (**Keshishian, 1985:91**).

5.1.4. Kent Girişleri

Kaleiçi'nin, bir tanesi özgün Osmanlı Dönemi kapısı olmak üzere, kullanıma açık üç kara giriş kapısı vardır. Bunlardan Osmanlı Dönemi'ne ait olan güney-batı kapısı,

Venedik Dönemi'ne ait asma köprülü kapının çok yakınında yer alır. Kara Kapısı, Limisso Kapısı, Ravelin Kapısı, Lefkoşa Kapısı, Akkule Kapısı gibi farklı isimlerle anılmıştır ( ekil C.1,  ekil D1).

Kentin güney-doğu köşesindeki kent kapısı, aslında Osmanlı Dönemi'nde kapatılmış (Turner, 1815)¹, Lüzinyan Dönemi'nden beri burada bulunan ve 20. yüzyılda araç kullanımına açılan Tersane Kapısı'dır ( ekil C.1,  ekil D.2). Bu kapı, Canbulat Tabya'nın çok yakınında bulunduğundan, Canbulat Kapısı olarak adlandırılmıştır.

    nc  kapı ise, 1965 yılında, Karpaz Tabya ve Köpük Kulesi arasındaki duvarın kırılma noktasının yakınında açılmıştır ( ekil C.1,  ekil E.21). Sur duvarlarında bir aralık yaratarak açılan bu kapı, kentte açılan son kapı olduğundan 'Yeni Kapı' adını almıştır.

   Kale ile Canbulat Tabya arasındaki deniz duvarları üzerinde, bir sur burcunun altında yer alan  zg n Deniz Kapısı ( ekil D.3,  ekil E.16), 20. yüzyıl ba larından itibaren kullanılmamaktadır. Bu kapı, yeni kapılar a ılana kadar, limandan kente girişin zorunlu kapısı olmuştur.

Deniz Kapısı ve üç Kale arasındaki deniz surları üzerinde, 1903-1906 yılları arasında süren liman geliştirme çalışmaları sırasında açılan üç yeni kapıdan ikisi bugün kapalıdır, en kuzeydeki ise sınırlı bir şekilde kullanılmaktadır.

5.2. Anıtlar ve çevreleri

Gazimağusa Kaleiçi'nde, farklı dönemlerin izlerini taşıyan çok sayıda anıt bulunmaktadır. Bu anıtların her birinin detaylı olarak çalışılması, bu tezin kapsamında yer almamakla birlikte, söz konusu yapılar, kentin gelişimi ve değişimi üzerindeki etkileri bağlamında incelenmişlerdir. Özellikle kronolojik sıralamaları, kent mekânları ile ilişkileri, kent içindeki konum ve yönlenmeleri açısından ele alınan bu yapılar, kentin kuruluşunun ardından gelen ilk birkaç yüzyıla ait verilerin saptanabilmesi bağlamında, büyük önem taşımaktadırlar.

¹ Turner, W., 1815, aktaran Cobham, C.D., 1969, 435

Gazimağusa Surları, kentin kuruluşuna, gelişmesine ve artan güvenlik ihtiyacına paralel olarak geliştiğinden, kentsel değişimin izlenmesine ilişkin çok değerli bilgiler sunmaktadırlar. Tümüyle yeniden inşa edilen Lefkoşa surlarının aksine, Gazimağusa Surları'nın gelişimine ait kronolojik veriler, aynı zamanda kentin gelişimine ait kronolojik verilerdir. Bu nedenlerle, bu bölümde surların üzerinde diğer anıtlardan daha fazla durulmuştur.

Kentteki konum, büyüklük ve önem sırasına göre ele alınan anıtlar arasında, kiliseler sayılarının çokluğu ve çeşitlilikleri ile diğer anıtlar arasında öne çıkan grubu oluşturmaktadırlar. Kiliseler, hem sosyal yapı ve etnik çeşitlilik, hem de kentsel mekân hiyerarşisinin değerlendirilmesi açısından kent için önemli veriler sağlamaktadırlar.

Osmanlı dönemi yapıları arasında, kente dağılmış olan üç hamam ve bir medrese yapısının yanı sıra, yerleşmedeki nüfusun ve mahallelerin dağılımını anlamak açısından çeşmeler özel bir önem taşımaktadır.

5.2.1. Latinler Dönemi Anıtları

Latinler Dönemi anıtları, daha sonraki idari dönemlere göre, çok daha fazla sayıda ve çok daha nitelikli yapılardır. Lüzinyan, Ceneviz ve Venedik dönemlerinin ürünleri olan bu yapılar, kentin tümüne yayılmış olmakla birlikte, güney-batı, kuzey-doğu aksı üzerinde ve meydan çevresinde yoğunlaşmıştır (Şekil C.6). 'Anıtların Kronolojik Analizi' haritasında da (Şekil C.7) görülebileceği üzere bu yapıların yapım tarihleri, ağırlıklı olarak 1250-1400 yılları arasındaki 150 yıl içerisinde yer almaktadır. Bu yapılar, işlevsel olarak sınıflandırılarak 3 başlık altında incelenmiştir. Çalışma alanının tümünü çevreleyerek, kente kimliğini kazandıran en önemli ögesi 'Surlar' ilk başlık altında ele alınmıştır. Meydanın güney-batısına konumlanan ve inşa edildiği 14. yüzyıl başlarından beri hem kent meydanını sınırlayan bir öge olarak, hem de yönetim merkezi olarak kentin gelişiminde yönlendirici olmuş bir unsur olarak önem taşıyan 'Saray', bu sınıflandırmadaki ikinci grubu oluşturur. Kentteki en yoğun anıt grubu olan, St. Nicholas Kilisesi gibi bir Gotik ustalık eserinden tek nefli tek açıklıklı St. Mary Ermeni Kilisesi'ne kadar çeşitli ölçeklerde yapıların oluşturduğu 'Kiliseler' de, üçüncü grup altında yer almıştır.

5.2.1.1. Surlar

Gazimağusa'nın, kenti kabaca dikdörtgen biçimde çevreleyen surları, 1200'lerin başına kadar uzanan yapım tarihlerine rağmen, çağdaşı olan benzer yapılara göre mimari niteliklerinin korunmuşluk durumu açısından oldukça iyi durumdadırlar. Surları, Gazimağusa'nın kuruluş yıllarından itibaren, ziyaretçilerinin en fazla üzerinde durduğu ve etkilendiği ögesidir.

Surların, en azından bir bölümünün (Şekil 5.10), 1211 tarihinden önce inşa edildiği bilinmektedir¹. Bu tarihlerden itibaren, süreç içinde büyüyen ve değişen savaş teknolojilerine göre revizyonlar geçiren surlar, 19. yüzyıla kadar kent savunması açısından önemini korumuştur.

Adada, büyüklük ve sağlamlık anlamında Gazimağusa surlarıyla benzeşen Lefkoşa surlarının, Rönesans dönemi mükemmeliyetçiliğiyle üretilmiş dairesel biçimi ve tek tip tabyaları, Gazimağusa'daki surların biçimiyle keskin bir zıtlık oluşturur. Önemli bir bölümünün Venedikliler tarafından yenilendiği ve güçlendirildiği bilinen surlar, belirgin bir şekilde süreç içinde ve ihtiyaca göre gelişmiş olduğunu hissettiren biçimsel özellikler taşır (Şekil C.1). Özellikle kuzey bölümlerindeki parçalanmalarla, tabyalardaki ve burçlardaki biçim ve boyutlarındaki değişkenlik, bu biçimsel vurguyu güçlendirmektedir.

Kuzey-batı, güney-doğu doğrultusu üzerinde konumlanmış olan, paralelkenara yakın biçimdeki surların, kuzey-doğu yönündeki deniz surları dışında kalan 3 kenarı, kara tarafında konumlanmıştır (Şekil C.1). Yüksekliği ortalama 15 m, kalınlığı ise 8 m'ye kadar (Gunnis, 1973:89) çıkabilen surları, geniş bir hendek çevrelemektedir. Hendekler, minimum 7,5 m derinlikte ve 24 m genişliktedir (Gunnis, 1973:89). Sur duvarlarının karşısında, hendekleri çevreleyen duvarların belli bir yüksekliğe kadar olan kısmı kaya oyma, üst kısımları ise örgüdür. Hendeklerin oyma katmanlarından çıkarılan taşlar surların yapımında kullanılmıştır. İç Kale'nin hendekleri dışındaki hendeklere, geçmişte deniz suyunun doldurulmuş olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, küçük çukurlar içinde toplanan su birikintilerinin, geçmişte hendekleri sivrisinek ve sıtma yatakları haline getirdiği bilinmektedir. Çevresi 3,5

¹ Oldenburg, Count W.von, 1211, aktaran Cobham, C.D., 1969, 14

km olan (**Perbellini, 1975:36**) sur duvarları üzerinde, ilk gelişim nüvesi olan ve iç liman ile dış liman arasında konumlanmış İç Kale, köşelerde ve farklı biçimlerde bulunan 4, surların iç kısımlarında 7 tabya, çeşitli büyüklük ve konumlarda 9 burç, 4 tanesi 20. yüzyılda açılmış olmak üzere 7 kapı bulunmaktadır.

İngiliz ve İtalyan terminolojisinde, burçlardan farklı adlandırılmayan köşe burçları ve ‘*cavalier*’¹ olarak isimlendirilen atış platformları, Türkçe isimlendirmede, ortak bir terimle, ‘Tabya’ olarak tanımlanmıştır. Köşelerde bulunan tabyalar sırasıyla, girişteki Akkule Tabya, kentin batı ucunda bulunan Tophane Tabya, kuzeydeki Karpaz Tabya ve en doğuda bulunan Canbulat Tabya’dır (Şekil C.1). Surların iç kısmında bulunan atış platformları ise, Akkule Tabyanın kuzeyindeki Moratto Tabya, Tophane Tabya ile Karpaz Tabya arasında kalan Eski Akkule Tabya, Şehit Tabya ve Diamate Tabya, Canbulat Tabya ve Akkule Tabya arasındaki Campo Santa Tabya, Tuzhane Tabya ve Altın Tabya’dır (Şekil E.22). Sözü edilen atış platformlarından üçer tanesi kuzey ve güney duvarlarının, bir tanesi de batı duvarının arkasında yer almaktadır. Diğer duvarlara göre daha yüksekte bulunan ve iki ucunda 16. yüzyılda geliştirilmiş, atış platformlu burçlar bulunan batı duvarı için, fazladan atış platformları yapmaya gerek duyulmamış olması muhtemeldir.

Gazimağusa surları üzerinde bulunan burçlar da büyüklük ve sıralanış açısından önemli farklılıklar gösterirler. Güney sur duvarı üzerinde daha büyük burçlar bulunurken, kuzeyde ve doğuda yer alan burçlar, hem sayıca az, hem de görece küçüktürler. Akkule Tabya, Tophane Tabya arasında Diocare, Moratto, Pulcazar ve Altıparmak Burçları(Şekil e.23), Tophane Tabya ve Karpaz Tabya arasında Köpük Burcu (Şekil E.24), Karpaz Tabya ve İç Kale arasında Halkalı Mazgal Burcu (Şekil E.25), Canbulat Tabya ve Akkule Tabya arasında da Halkalı Burcu, Su Burcu ve Altın Burcu (Şekil E.26) konumlanmıştır. Bu burçlardan, özellikle Osmanlı fethi sırasında, mücadelenin en yoğun sürdüğü güney duvarı üzerindeki burçların tümünün isimlerinin Türkçeleşmiş olması dikkat çekicidir.

Venedik Dönemi’nde, önemli bir dizi onarım ve yeni savaş teknolojisine adaptasyon çalışması yapılmış ve surların birçok bölümü değiştirilmiştir. Surlarda yapılan bu

¹ 16. yüzyıl sur mimarisinde önemli bir yer tutan, sur duvarlarının iç taraflarına inşa edilerek, top atışı için kullanılan yüksek platformlar.

alışmalar, mimar Giovanni Girolamo Sanmichele'ye atfedilmektedir (**Jeffery, 1983:112**). Ünlü mimar Michele Sanmicheli'nin yeğeni olan Giovanni Girolamo Sanmichele, 16. yüzyıl ortalarında surların yapımı için Kıbrıs'a gönderilmiştir. 1559 yılında, 45 yaşında Kıbrıs'ta ölmüş olan mimarın, yeni eklerin tasarımındaki ağırlığı bilinmektedir. Venedik Donanma Müzesi'nde bulunan ve 1548-1558 yıllarına ait olduğu ortaya konan Gazimağusa maketinin, Girolamo Sanmichele'ye ait olduğu düşünülmektedir (Şekil B.1).

İç Kale: Lüzinyan dönemi ile ilgili kaynaklarda ilk sözü edilen sur yapılarından biri, limandaki savunma kulesi olmuştur. Lüzinyan Kralı I.Henry'nin, 1232 yılında yönetimi ele geçirebilmek için, limanı savunan kuleyi kuşatmak ve fethetmek durumunda kalması (**Perbellini, 1975: 38**), bu tarihte limanda bulunan bir kulenin varlığını doğrular. Bu tarihlerde, buradaki yapının bir İç Kale'den çok bir kule biçiminde olduğu anlaşılrsa da, bu kulenin, 1310 yılındaki çalışmalar sırasında bir kaleye dönüştürüldüğü açıktır (**Enlart, 1987:444**).

İç Kale'nin (Şekil D.4, Şekil C.1) 14. yüzyıldaki özgün planı, ortasında büyük bir iç avlu ve dört köşesinde kare kuleleri olan bir dikdörtgendir (Şekil B11). İç Kale'nin Mahmuz Burcu ile birleşen köşesinde yer alan burcun, burada 13. yüzyıldan beri bulunan kule olduğuna dair önemli bulgular vardır (**Enlart, 1987:450**).

Orta avlu, muhtemelen tüm surlarda olduğu gibi İç Kale'de de büyük değişiklik ve eklemelerin yapıldığı 1300-1310 yıllarında dört yönde kaburgalı tonozla örtölmüş mekânlarla çevrilmiştir (**Enlart, 1987:451**). Bunlar arasında, kuzeyde yer alan altı nefli mekân iyi korunmuştur. Bu neflerden doğudaki iki tanesi ayrı oda iken, batıdaki dört tanesinin deniz cephesinde ok atmak için mazgal pencereleri, avlu cephesinde ise sivri kemerli iki kapısı ve büyük mazgal pencereleri bulunur (**Gunnis, 1973:90**). Bu dört nefli mekân Büyük Hol'dür ve 28 m x 8 m ölçülerindedir. Büyük Hol'deki kilit taşları üzerinde Kudüs Kralları'nın armaları görölmektedir. Sonunda bir mutfak bulunması, bu mekânın bir yemek salonu olduğunu düşündürmektedir (**Dreghorn, 1985:11**).

İç Kale'deki, 14. yüzyıldan sonraya tarihlenen en kapsamlı müdahaleler Venedikliler Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu müdahaleler sırasında, İç Kale'nin giriş kapısı (Şekil E.28) ile köşelerdeki dört burç üzerine restorasyon yılı ve Venedik

Kaptanı'nın ismini içeren yazıtlar (Şekil E.29, Şekil E.30, Şekil E.31, Şekil E.32) yerleştirilmiştir. İç Kale kapısındaki yazıtta yer alan, “*Nicola Foscareno Cypri Praefecto MCCCCLXXXI*” yazısı, Venediklilerin İç Kale'deki çalışmalarını 1491'de, yani tüm sur yenileme çalışmaları arasında ilk önce tamamladıklarını göstermektedir.

İç Kale'de Venedikliler Dönemi'nde yapılan başlıca değişiklikler, kare biçimli kuleleri çevreleyerek, top ateşine karşı daha dayanıklı olan yuvarlaklarını inşa etmek (**Dreghorn, 1985:10**), üst katı tümüyle kaldırmak, dış kapıları bloke etmek, tüm kaleyi toprakla yapılmış bir rampa ile çevrelemek (**Enlart, 1987: 452**) ve mevcut duvarlarını kalınlaştırmak olmuştur (Şekil E.33, Şekil B11). İç Kale'nin deniz suyuna açık olan derin hendeğinin üzerinden geçiş sağlamak için, Venedikliler tarafından bir çekme köprü (**Perbellini, 1975:17**) inşa edilmiştir.

Limanla ilişkili olarak, İç Kale'de yapılan önemli bir değişiklik de, kuzey-doğu kulesinin yıkılarak, bunun yerine üzerinde surlar bulunan bir iskele ve iskelenin ucuna da, karşıdaki zincir kulesine bağlamak üzere, Mahmuz Burcu'nun inşa edilmesi olmuştur (Şekil E.33, Şekil C.1, Şekil B.11). (**Enlart, 1987:451; Perbellini, 1975:44**). Bu şekilde İç Kale'den uzayan kol, karşıdaki doğal kayalıklarla yakınlştırılarak, daha denetimli bir liman girişı sağlanmıştır. İç Kale'nin deniz tarafındaki bu burcun planı, amca Michele Sanmicheli'nin danışmanlığında, yeğeni Girolamo Sanmicheli'ye atfedilmiştir. Mahmuz Burcu'nun karşıısında yer alan ve bugün mevcut olmayan zincir kulesi, 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) beşgen biçiminde görölmektedir.

Mahmuz Burcu'nun yapımı için, kuzey-doğu kulesinde kapsamlı bir müdahale gerçekleştirilirken, güney-doğudaki kuleinin içinde bir giriş pasajı oluşturmak için iki kapı açılmış, güney-batıdaki kule de toprakla doldurulmuştur (**Enlart, 1987:451**). Batı duvarı dışındaki üç duvarın her birinde, ok atmak için kullanılan mazgal pencereleri vardır. Diğerlerinden daha büyük ve Büyük Hol'e bitişik olan kuzey-batı kulesinin veya Büyük Hol'ün diğer ucundaki kuzey-doğu kulesinin, liman girişinin yanında yer almaları nedeniyle gözetleme kulesi olması mümkündür (Şekil E.33).

Venediklilerin gerçekleştirdiği kapsamlı değişikliklerden dolayı, İç Kale, Venedik askeri mimarlığının yuvarlak kuleler, kısa, bodur ve eğimli duvarlar gibi tipik

özelliklerini gösterir. Ancak, Venedikliler Dönemi'nde gerçekleştirilen bütün bu dönemsel eklemeler ve değişikliklere rağmen, İç Kale, mevcut mimari öğeleri bağlamında hala 1310 yılındakinden çok farklılaşmış değildir.

1566 yılında kenti ziyaret eden Christopher Furer'in yazdıklarından, İç Kale'nin Venedikliler tarafından bir dönem hapisane olarak kullanıldığı ve Verona'nın ele geçirilmesinden sonra, oradaki Scaligeri Aile'sinden Pietro Paolo'nun çocuk yaşta kaçırılarak, buraya hapsedildiği anlaşılmaktadır¹. G. Mariti ise, 1769 tarihli kitabında, İç Kale'nin iyi onarılmış durumda olduğunu ve buraya Kıbrıs ve Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli yerlerinden gelen, özellikle de İstanbul'un ünlü paşaları olan suçluların kapatıldığını yazar. Mariti '*İç Kale çevresindeki deniz suyu ile doldurulmuş hendek şu anda neredeyse tümüyle boşalmıştır*' ifadesini kullanır (Mariti, 1971: 66). 1888 ve 1914 haritalarında (Şekil B.7, Şekil B.12) bu hendeklerin çevreleri mezarlık olarak gösterilmiştir.

İç Kale, Gazimağusa'nın gelişmeye başladığı yıllardan itibaren, konum ve işlev açısından kent için çok büyük bir öneme sahip olmuştur. Ancak, bu yapının savunma ve hapisane işlevleri dışında, saray gibi bir üst düzey konaklama işlevini de üstlenmiş olduğuna dair herhangi bir ipucu yoktur. Bugün mevcut olan iç mekânları, küçük mazgal pencereleri ve boyutlarıyla konaklamak için çok uygun görünmemektedirler. Belki, Venedik döneminde yıkımı gerçekleştirilen üst katlardaki mekânlar, bu amaca daha uygun olabilecek koşullara sahiptiler. Fakat İç Kale'nin mevcut durumuyla, Shakespeare'in Othello oyunundan yola çıkılarak, Venedik dönemi için buraya atfedilen, üst düzey bir konaklama yapısının niteliklerine sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

Akkule Tabya: Akkule Tabya'nın Osmanlı öncesi isimleri, 1571 Gibellino Gravürü'nde (Şekil B.2) 'Torrio et Cavalier de Limisso', 1562-1570 yıllarına tarihlenen Paulo di Ferrari Haritası'nda (Şekil B.3) 'Ravelin di Limisso', C. Otten-Froux'nun Ceneviz kayıtlarından ürettiği haritada (Şekil B.13) ise, 'Turris Limisso' olarak geçmektedir. Fetihten sonra ise, Osmanlı fethi sırasında Venediklilerin beyaz

¹ Fureri, C., 1566'da adayı ziyaret etti. '*Christophori Fureri Haimendorf, Equitis, Aurati, &c.....Itinerarium*', 1621, Nürnberg, 103-109 sayfalarından aktaran Cobham, C.D., 1969, 78

bayrak çekerek teslim oldukları nokta olduğu için, buraya Akkule Tabya adı verilmiştir.

Akkule Tabya (Şekil D.5, Şekil E.36, Şekil C.1), aslında tek bir tabyadan ibaret bir yapı değildir. Burada bir atış platformu, bir kale burcu, bir ravelin ve iki giriş kapısı bir arada bulunmaktadır. Bu yapıların bir dış çeperi işlevini üstlenen *Ravelin*, 1544 yılına tarihlenmektedir (Jeffery, 1983:107). *Ravelin*ler, Ortaçağ'da sur girişlerini savunmak için yapılan ve 'demi-lune' olarak adlandırılan, yarım daire şeklinde yapıların geliştirilmiş biçimidirler. Girişleri koruyan bu dış kabuklar, top kullanımının başlamasının ardından, ana yapıdan koparılmış ve ravelin adını almıştır. Bu yapılarda, ana hendek tarafında bir üçgen ve hendeğe dik duran iki yan yüzey bulunmaktadır. *Ravelin*lerin amacı, sur girişlerinin doğrudan bombalamadan korunmasını sağlamaktır.

Gazimağusa'daki *Ravelin* de, yukarıda belirtilenlerle benzer özellikler göstermektedir. İki yan duvara bitişik olan eski giriş kapıları, hala görülebilmektedir (Şekil E.34, Şekil E.35). Birçok kaynakta, kent dışından bu kapılara girişin kalkar köprülerle yapıldığı yazılıdır. Hatta 1750 yılında Drummond¹, kente girmek için kullanılan taş köprü yanında, hendeğin içerisinde uzanan bir kalkar köprü bulunduğunu yazmıştır. *Ravelin* üzerinde, iki giriş kapısının da izleri bulunmakla birlikte, bunlardan kuzey-batıdaki, planlanmış ancak hiç kullanılmamış izlenimi vermektedir. Metinlerde sürekli tek kapıdan söz ediliyor olmasının yanında, kuzey-batıdaki kapının karşıdaki hendek duvarlarıyla ilişkisi, 1548-1558 Maketi'nde (Şekil B.1) sadece güney-doğudaki köprünün görünmesi, Gibellino Gravürü'nde (Şekil B.2) *Ravelin*'in karşısında Porta di Limisso adı verilmiş bir tek giriş yapısının olması, bu bulguyu desteklemektedir. 1571 çatışmalarının anlatıldığı, fetihle çağdaş bir metinde de, *Ravelin*'in karşısında bir Limisso Kapısı bulunduğu söz edilmektedir (Foglietta, 1903:28).

En dıştaki, *ravelin* olarak adlandırılmış çeperin iç tarafında bulunan hendekten sonra, yarım-daire biçiminde bir başka duvara ulaşılmaktadır. Bu duvar, muhtemelen Venedik Dönemi öncesi kullanılan *demi-lune* duvarıdır ya da ondan izler taşımaktadır. İç tarafında bulunan yazıt da (Şekil E.36), bu kanıyı güçlendirmektedir. Buradaki iç mekanlarda, barut deposu olarak kullanılmış niş ve dolaplar ile duman

¹ Drummond, 1750, aktaran Cobham, C.D., 1969, 274

çıkışı için bacalar bulunmaktadır (**Dreghorn, 1985:27**). En içte, daha önce sözü edilen atış platformlarının ters T biçiminde bir örneği yer almaktadır. Dıştaki kapılardan sonra bir açıklığa, buradan da *cavalier*in içindeki tonozlu bir tünelden kente ulaşılmaktadır. Bu tünel çıkışının yanında, buradaki atış platformuna çıkan büyük bir rampa vardır (Şekil E.37).

Gunnis, eski Kara Kapısı'nın, İç Kale'den sonraki en eski bölüm olma olasılığı üzerinde durmuş, ancak bu düşünceye temel oluşturan nedenlere değinmemiştir (**1973:98**). İç çeperin üzerinde bulunan Lüzinyan Dönemi arması (Şekil E.37)¹, bu yapının Venedik öncesinden bugüne ulaştığını göstermektedir. Surların diğer bölümlerinde de, bu bölümle aynı tarihlerden, Lüzinyan Dönemi'ne ait yapı parçalarının bulunduğu bilinmektedir.

Akkule Tabya, 1571 fethi sırasında en şiddetli çatışmaların sürdürüldüğü iki noktadan biridir. Saldırıları, Canbulat Tabya ile Akkule Tabya arasındaki hat üzerinde planlamış olan Osmanlı orduları, uzun süre Canbulat Tabya üzerinden kente girişin yollarını aradıktan sonra, Akkule Tabya'ya yönelmişlerdir. Fethi anlatan metinlerde burada süren çatışmalar ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır. Akkule Tabya'nın karşısındaki duvarların arkasını boşaltarak, buraya mevzilenen Türklerin, kurdukları yedi topla burayı sürekli bombardımana tuttukları (**Foglietta, 1903:24**) ve Ravelin'de 9 Temmuz'da cephaneliğin patlamasıyla, 1000 Türk ve 100 yerli savaşçının öldüğü (**Mariti, 1769**)², bu patlamadan sonra korunak kalmadığı için onarım yapma imkânının kalmadığı, söz konusu kaynaklarda belirtilmektedir.

1948-1953 yılları arasında, Akkule Tabya'da gerçekleştirilen, kapsamlı kazı ve onarım çalışmaları (**Mogabgab, 1951:182-184**) sırasında, çatısı ve bazı ekleri dışında tümüyle kaya oyma olan bir yeraltı pasajı bulunmuştur. Ayrıca, yapının eski katmanlarına ve odalarına da ulaşılmıştır. Bu çalışmaların raporlarında, buradaki *Ravelin*'in aslında özgününde yuvarlak olduğu ve Türkler tarafından şimdiki sivri biçimine dönüştürülmüş olduğuna dair bir görüş de belirtilmiştir (**Mogabgab, 1951:183**). *Ravelin*lerin tanımında üçgen biçimin özellikle vurgulanıyor olması

¹ Bu arma üzerinde, dörde bölünmüş ve üzerinde bir taç bulunan kraliyet sembolü, iki yanda bunu taşıyan birer melek ve altında da iki kılıç yer almaktadır. Kılıç Birliği, Guy de Lusignan'ın 1194'te adada kurduğu şövalyeliğin en eski birliklerindendir, bakınız Gunnis, R., *Historic Cyprus : A guide to its towns and villages, monasteries and castles*, 1973, 98

² Mariti, 1769, aktaran Cobham, C.D., 1969, 183-184

(Wiley, 2004) ve 1562-1570 yılları arasına tarihlenen Paulo di Ferrari haritasında (Şekil B.3) izlenebilen üçgen biçim bu teoriyle çelişirken, 1548-1558 Maketi'nde (Şekil B.1) Ravelin'in yuvarlak biçimi bu savı desteklemektedir. Paulo di Ferrari haritasında üçgenin içine yerleşmiş bir yuvarlak duvarın da görülmesi, dıştaının yıkılmasından sonra bu iki çeperin birleştirilmiş olabileceğini, ya da dıştaki üçgenin planlanmış ancak hiç yapılmamış olabileceği düşündürmektedir. 1571 Gibellino Gravürü'nde (Şekil B.2) ise, Ravelin'in biçimi net değildir.

Kazılar sırasında Gazimağusa'da bulunan ve kendisine T. Mogabgab tarafından buradaki kazılarla ilgili bilgi verilen O.M. Chapman (1945:44), özgün giriş kapısı ve ona eklenen çok sayıda koridorda yapılan kazılar ve buralardan çıkarılan büyük miktarda toprak hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca gizli odalar, zindanlar ve denize ulaşan tünellerden, burada bulunan toprakların, miğferlerin, silah ve diğer fetih gereçlerinin çokluğundan söz etmiştir

Canbulat Tabya: Deniz tarafı dairesel, hendek tarafı düz duvarlı olan Canbulat Tabya (Şekil D.6, Şekil E.38, Şekil C.1), kara ve deniz surlarının kesişiminde, kentin doğu ucunda yer alır. Üzerindeki yazıtın yeri boş olan Canbulat Tabya, 1571 Gibellino Gravürü'nde 'Torion del Arsenale, 1562-1570 yıllarına tarihlenen Paulo di Ferrari Haritası'nda (Şekil B.3), 'Torio dell' Arsenale' C. Otten-Froux'nun Ceneviz kayıtlarından ürettiği haritada (Şekil B.13) 'Turris d'Arsine' isimleriyle kaydedilmiştir. 14.-16. yüzyıllar arasında isim değişikliğine uğramadığı görülen bu burç, ismini yapımından önce de burada bulunan Tersane'den almıştır. Canbulat Tabya adı ise, buradan kente girmeye çalışırken şehit olan Kilis Beyi Canbulat Paşa'dan (Fedai, 1997:139) gelmektedir.

Canbulat Tabya da, İç Kale gibi en erken tarihli kaynaklarda yer alan sur yapılarından biridir. 1310 yılına tarihlenen çalışmalarda 'Arsenal' ve İç Kale arasında bir duvar yapıldığı belirtilir (Edbury, 1995b:339). Buradaki ilk kulenin, bu tarihten daha yeni olması mümkün görünmemektedir. C. Enlart, kulenin bu tarihlerde yapıldığını savunurken (1987:444), P.Edbury 1306-1310 yılları arasında Deniz Kapısı ve Arsenal Kulesi arasındaki duvarların inşa edildiğini yazarak, bu yapıların daha eski olduklarının ipucunu verir (Edbury, 1995b:338). Her iki teze göre de, kulenin 1310'dan önce yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. 1372'de ise, Arsenal Kulesi'nin savunma niteliklerinin II. Peter tarafından iyileştirildiği bilinmektedir (Enlart, 1987:444).

Mevcut burcun toprak dolgu veya kazamat olarak değil de, dairesel bir strüktürle inşa edilmiş olması, bu yapının daha çok ortaçağ tarzına yakın olduğunu göstermektedir (**Jeffery, 1983:109**). İçinde, yuvarlak kulenin içine kadar uzanan 30 m x 6 m ölçülerinde tonozlu bir galeri bulunan bu burcun civarı, 1571 fethinde en yoğun çatışmaların geçtiği alan olmuştur. Fetih sırasında Türk birliklerinin bu tabyanın çevresinde konumlanmış olmalarına bağlı olarak, Kaleiçi'ndeki anıtların çoğunun bu yöne bakan cephelerinde oluşan hasar gözlenebilmektedir. Türklerin çatışma sırasında Kara Kule olarak adlandırdıkları (**Fedai, 1997:138-139**) Canbulat Tabya'da, 30 Haziran'da gerçekleşen ve altı saat süren çatışmalar sonucu (**Foglietta, 1903:27**), iki tarafta da ağır kayıplar olmuştur.

Canbulat Tabya, uzun yıllar boyunca Canbulat Bey'in türbesine ev sahipliği yapmış ve türbeyle ilgili çeşitli inanışları bulunan yerli halkın ziyaretlerine açık olmuştur. Bugün de türbe mekânı olarak kullanılan yuvarlak burç dışındaki galeri de, Gazimağusa'ya ve 1571 fethine dair çeşitli eserlerin sergilendiği bir müze olarak kullanılmaktadır. 20. yüzyılda, Canbulat Tabya'nın üzerine, tabyanın bütünlüğünü yok eden bir deniz feneri inşa edilmiştir (Şekil E.38).

Tophane Tabya: Surların en batıdaki ucunda bulunan Tophane Tabya (Şekil D.7, Şekil C.1), diğer burç ve tabyaların aksine, tümüyle bir Venedik yapısıdır. Daha önceleri mevcut olan iki burcun yan duvarları uzatılarak tek bir kesişim elde edilmiş ve bu kesişime de, Tophane Tabya inşa edilmiştir. Tophane Tabya, Venediklilerin surlara en son ekledikleri yapıdır. 1548-1558 Maketi'nde (Şekil B.1) görünmeyen Tobhane Tabya, 1562-1570 yıllarına tarihlenen Paulo di Ferrari Haritası'nda (Şekil B.3), 'Baloardo San Marco', 1571 Gibellino Gravürü'nde ise 'Baloardo Martinengo' olarak adlandırılmış, 1571 fethinden sonra da Tobhane Tabya adını almıştır. Tophane Tabya bu haritalara ve diğer kaynaklardaki bilgilere göre, 1560'lı yılların başlarına tarihlenmektedir.

Tophane Tabya, 16. yüzyıl sur mimarlığı tasarımında önemli bir gelişme olan ok biçiminde tabyalara bir örnektir. Yanlardaki kanatlar arasına yerleştirilen toparla, düşman için hedefi küçültürken, 180 derecelik bir görüş açısı sunarak, atış isabetini arttıran bu yapılar, savunma açısından büyük avantaj sağlamıştır.

1571 Gibellino Gravürü'nde karşı yerleşimden buraya ateş açıldığı izlenebilse de, fetihle ilgili olarak iki tarafın anlattıklarında da, buradaki çatışmalara dair bilgi verilmemektedir. Muhtemelen, buradaki çatışma çok kısa veya etkisiz olmuştur.

Türklerin ateş toplarına önlem olarak alçak tutulmuş iç mekanlarda (**Perbellini, 1975:44**), barut dumanını dışarı atabilmek için çok sayıda havalandırma bacası (**Jeffery, 1983:106**) yapılmıştır. Girolamo Sanmicheli'nin ölümünden sonraki 10 yıl içinde yapılan bölümleri, kuzeni Nestore Martinengo'nun yazdıklarından yola çıkarak Venedikli Komutan Ercole Martinengo'ya atfedilmektedir (**Perbellini, 1975:44**). Ancak, bu konuda farklı görüşler de bulunmaktadır (**Perbellini, 1975:44**).

Tophane Tabya, II. Dünya Savaşı sırasında petrol deposu olarak kullanılmış (**Burch, 1990:94**), 1974 yılında ise büyük odalarına saklanan yaklaşık 2000 kadın ve çocuk, güvenli sığınakları sayesinde ölümden kurtulmuştur (**Burch, 1990:101**).

Karpaz Tabya: Karpaz Tabya, surların en kuzeyinde noktasında bulunan tabyadır (Şekil D.8, Şekil C.1), kara ve deniz surlarının kesişiminde, kentin doğu ucunda yer alır. Üzerindeki yazıtın yeri boş olan Karpaz Tabya, 1571 Gibellino gravüründe 'Torion del Diamate, 1562-1570 yıllarına tarihlenen Paulo di Ferrari haritasında (Şekil B.3), 'Torre del Diamate' C. Otten-Froux'nun Ceneviz kayıtlarından ürettiği haritada (Şekil B.13) 'Turris Macelli' isimleriyle kaydedilmiştir. G.Jeffery, bu tabyanın Ceneviz Cumhuriyeti'nin Levant'taki surlarıyla benzerliğini öne sürerek, bu burcu Cenevizlilere atfetmiştir (**1983:106**). Ancak, bu bulgunun dayanağı, böyle bir saptama için çok yeterli görünmemektedir.

Bu tabyaya ilişkin çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Gerek Venedikliler Dönemi onarımlarında, gerekse 1571 fetih tasvirlerinde Karpaz Tabya'dan söz edilmemiştir. Tabya, 20. yüzyılda gerçekleştirilmiş kent kazı ve restorasyon çalışmaları sırasında 1939 yılında temizlenmiş, güçlendirilmiş ve onarılmıştır (**Mogabgab, 1951:175**). Yapının daha önceleri tahıl ambarı olarak kullanıldığı bilinmektedir (**Mogabgab, 1951:175**). Tümüyle liman yapılarının ve kalabalığının içinde kaybolmuş olan Karpaz Tabya'da, alan çalışması yapmak mümkün olamamıştır.

5.2.1.2. Saray

Gazimağusa Kaleiçi'nde, Namık Kemal Meydanı'nın güney-batı'sında yer alan saray yapısı (Şekil D.9, Şekil C.1), ya da yaygın olarak bilinen adıyla Venedik Sarayı, meydanın ve kentin en önemli öğelerinden biridir. Yapım yılı, Lüzinyan Krallığı'nın erken dönemlerine kadar uzanan saraydan, 'domini regis' (**Pavoni, 1982:22**) veya 'domini regis Cipri' (**Polonio, 1982:87**) tanımlarıyla Cenevizli noter Lamberto di

Sambuceto'nun 1300–1302 tarihli kayıtlarında birçok kez söz edilmiştir. Ancak, Gazimağusa'yı Lefkoşa'dan sonraki ikinci ikametgahları haline getiren Lüzinyan krallarından hangisinin sarayın yapımından sorumlu olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Baninin, Kral II. Henri¹ (**Enlart, 1920:138**) ve/veya Kral Amaury² (**Balard, 1985:282**) olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Gazimağusa'daki saray yapısında, günümüze kadar yapılmış her hangi bir detaylı kazı, rölöve, restitüsyon veya mimari tipoloji çalışmasının bulunmaması, bu yapı üzerine yazılanların yüzeysel kalmasına neden olmaktadır. 1947 – 1951 yılları arasında Eski Eserler Dairesi'nin yaptığı çalışmalar, yüzey araştırması ve temizlikten ibarettir (**Mogabgab, 1951:187**). 2004 yazında, yine Eski Eserler Dairesi tarafından gerçekleştirilen kazılar ise, çok kısa sürdüğü için birkaç sarnıcın tespitiyle sınırlı kalmıştır (**Öncel, 2004:48-49**) 1571 Gibellino Gravürü'nde (Şekil B.2), 10 sayısıyla işaretlenmiş ve '*Palazzo del Clar Captain di Famagousta*' ifadesiyle tanımlanmış sarayın, ayakta kalan bölümlerinin büyük bir kısmının Venedik Dönemi'ne tarihlenmesi, sarayın çoğu kez bir Venedik Dönemi yapısı olarak değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Saraydan bugün ayakta kalanlar, orta kemeri üstünde bir arma bulunan üç kemerli bir ön cephe, ona güney-doğu ucundan takılmış bir kol, avlunun en arkasında yer alan L biçimli bir yapı kalıntısı ve bir şapelden ibarettir.

Giriş cephesinin arkasında, ona paralel ve çok daha sade bir kemer dizisi bulunur (Şekil E.39). Bazı kaynaklarda, arkadaki bu kemerlerin Venedik Dönemi'nden önceki saray cephesi olduğu düşüncesi ortaya konmuştur (**Enlart, 1987:468; Mas Latrie, 1879:387**). Cephenin arkasındaki kol üzerinde, zemin katta caddeden kullanılan dükkânlar (Şekil E.40), avluya bakan, zindan ve cephane deposu olarak kullanılmış küçük odalar (Şekil E.41), üst katta ise, günümüzde Eski Eserler Dairesi'nin kullandığı, Osmanlı Dönemine ait bir mekân ile 20. yüzyıl ortalarına doğru yapılmış mekânlar bulunur (Şekil E.42). Alt katta kalan odaları, zaman içerisinde geçirdikleri değişiklikler dolayısıyla, gerek strüktürel, gerekse mekânsal olarak okuyabilmek çok güçtür. Ancak, avlu tarafından bakıldığında kalınlaşan, geniş payandalarla desteklenmiş duvar parçaları (Şekil E.43), bazı dükkânların

¹ Krallığı: 1285-1306, 1310-1324

² Krallığı: 1306-1310

içerisinde algılanabilen, bir metreyi aşan duvar kalınlıkları ve çapraz tonozlarla (Şekil E.44) dükkânların yol cephesindeki duvar örgüsü (Şekil E.40), Venedik Dönemi'nden daha eskiye uzanan yapı parçalarının halen bu mekânlarda mevcut olduğunu belli etmektedir. Özellikle, bu koldaki duvarların, giriş cephesi ile avlunun arkasında kalan duvar örgülerinin düzgünlüğü ve inceliği (Şekil E.45) ile oluşturduğu tezat da, bu kanıyı güçlendirmektedir.

Sarayın arka kısmında yer alan, güney-doğu, kuzey-batı ve güney-batı, kuzey-doğu yönündeki iki koldan oluşan, L biçimindeki yapı kalıntısı, çatıları, döşemeleri ve doğramaları yok olmasına rağmen, mekânsal ve strüktürel olarak çok daha anlaşılardır. Rönesans etkilerinin izlenebildiği bu bölümün, ağırlıklı olarak Venedik Dönemi'ne ait olduğu açıktır. Bu yapı kalıntılarının, ara döşeme ve çatı giriş boşlukları, mekân büyüklükleri ve açıklıkları kolaylıkla okunabilmektedir. Avluya bakan ve çatı hizasına kadar iki kat yüksekliğinde ayakta duran, L biçimindeki duvarlar üzerindeki bosajlı kapı ve pencere söveleri ile çörtenler, bu bölümde en fazla öne çıkan mimari elemanlardır. Avlunun arkasında kalan güney-doğu, kuzey-batı kolunun, büyük salon mekânı olduğu düşünülmektedir (**Enlart, 1987:466**). Sarayın bu bölümündeki kalıntılar, diğer bölüme göre çok daha az çeşitlenen bir yapım sürecinin işaretlerini verirler.

Saray kalıntılarının kuzey-batı köşesinde adı bilinmeyen bir şapel bulunmaktadır. Saray ile işlevsel ilişki içerisinde olduğu kolaylıkla izlenebilen şapel, C. Enlart'ın saray kompleksi içerisindeki tek özgün yapı olduğu iddiasına rağmen (**1987:466**), hem iç mekân, hem de kütsel farklılaşmalarıyla zaman içerisinde çeşitli müdahaleler geçirmiş olduğunun izlerini taşımaktadır. 1930 – 1950 arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında bu yapı da elden geçirilmiş ve 1974 yılına kadar müze olarak kullanılmıştır.

Venedik Dönemi'nde, kentin surları ve diğer kamusal yapıları ile birlikte, saray yapısında da kapsamlı bir restorasyon gerçekleştirilmiştir. Bu restorasyonlar sırasında, ön cephe ve arkadaki mekânlar tümüyle yenilenmiştir. 1571'de kente giren Türklerin, saray ziyareti ile ilgili yapılmış tasvirlerde (**Fedai, 1997:145**) yapının yıkılmış olduğuna dair bir ifade bulunmamasına rağmen, birçok kaynakta, bu yapının 1571'deki bombalama sırasında yıkılmış (**Enlart, 1987:465**) olduğu düşüncesi ortaya konmaktadır. 1571'den sonra, hapishane, talimhane, kışla (**Scott-Stevenson,**

1880:280) olarak kullanılmış olan saray mekanları ve avluda, bu dönemde herhangi bir restorasyon yapılmış olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İngiliz Yönetimi sırasında da, bu yapıdaki hapisane ve karakol (**Keshishian, 1960:92; Baker, 1879:153; Lewis, 1894:287; Stewart, 1908:63;**) kullanımı uzun yıllar boyunca devam etmiş, ancak yapı 20. yüzyıl ortalarında boşaltılarak, avlusu askeri araçların sergilendiği bir açık hava müzesine, bazı kapalı mekânları da Namık Kemal Müzesi'ne dönüştürülmüştür.

Sarayın arkasında, şapelin yanındaki boşlukta yer almış ve 1939 yılında yıkılmış han ile 1899 yılında yıkılmış, sarayın kuzeyindeki eski konak yapısının da, saray ya da saray ile ilişkili yapı parçalarını içerdikleri öngörülebilir. Eski konak arazisindeki 1939 yılında gerçekleştirilen kazı sırasında, saraya ait bir su kuyusu bulunmuş olması da, bu öngörüye destekler. Sarayla ilgili daha fazla bilgi edinmek için, hem mevcut yapıların ve avlunun sınırları içerisinde, hem de yakın çevrede kazı yapılması gerekmektedir.

Gazimağusa'da bulunan saray, yayınlanmış kent gravürlerinin birçoğunda (Ienichen, Berteli, Valegio, Camocio, Beauveau) iki katlı olarak gösterilmiştir. 15. yüzyıl ortalarında ise, bir gezgin tarafından sarayın iki katlı olduğu belirtilmiştir (**Piccolomini, 1427-1463**)¹, ancak mevcut giriş cephesi tek katlıdır. 1571 Gibellino gravüründe, sarayın önünde bir de balkon bulunduğu seçilebilmektedir (Şekil B.2). Saray'ın 1548-1558 maketindeki (Şekil B.1) saray gösteriminde yer alan iki avlu ile mevcut durum arasındaki biçimsel uyumsuzluklara rağmen, burada sarayın iki avlulu olarak gösterilmesi dikkate değerdir. Saray, bulunduğu konum, kapladığı alan ve boyutları itibarıyla uzun yıllar kentin en önemli kamusal yapısı olmuş, ancak 16. yüzyıldan sonraki asker/polis/hapisane işlevleri ve bakımsızlık nedeniyle kentteki sosyal önemini ve birçok mimari niteliğini kaybetmiştir.

5.2.1.3. Kiliseler

St. Nicholas Kilisesi (Lala Mustafa Paşa Cami): St. Nicholas Kilisesi (Şekil D.10, Şekil C.1), Osmanlı fethinden sonra, 1571 yılında camiye çevrilmiş ve Aya Sofya

¹ Piccolomini, 1427-63, aktaran Mogabgab, T., 1943,v.2, 80

Cami adını almıştır. 1954 yılında ise ismi yeniden değiştirilerek, Lala Mustafa Cami olan yapının tarihi Lamberto di Sambuceto'nun noter kayıtlarına göre, 1300 yılına kadar uzanmaktadır (Enlart, 1987:222). 1308 yılında inşaat halinde olduğuna dair çeşitli kaynaklar bulunmaktadır (Enlart, 1987:222,223). Kentin kiliseleri arasında en büyüğü, en iyi korunmuş olanı ve en niteliklisi olan St. Nicholas Kilisesi, sarayın karşısında, Namık Kemal Meydanı'nın doğusunda yer almaktadır. Kentin en önemli Latin kilisesi olarak, çeşitli törenlere ve olaylara ev sahipliği yapmıştır. St. Nicholas Kilisesi, Gazimağusa ile ilgili tarihi kaynaklarda en fazla yer verilen, ya da adı geçen yapı olmuştur. Kente gelen gezginlerin de her zaman dikkatini çekmiş olan St. Nicholas Kilisesi, çoğu kez Fransa'da bulunan Gotik kiliselere benzetilmiş ve onlarla karşılaştırılmıştır.

Üç apsisli, üç nefli bazilika şemasında inşa edilmiş olan kilisenin giriş ve apsisleri arasında yedi açıklık bulunmaktadır. Batı, kuzey ve güney yönlerde üç girişi bulunan yapının iki yanında, yapımından sonraki çeşitli dönemlerde eklenmiş dört adet şapel vardır. İç mekândaki fresklerin tümü beyaza boyanmıştır. Birçok kez onarım geçirmiş olan yapı, Gotik stilin özelliklerini taşımaktadır. Bir cami olarak kullanılageldiği için, St. Nicholas Kilisesi, Batı'daki çoğu çağdaşının aksine, dönem özelliklerini çok fazla yitirmeden ve mekânsal değişikliklere uğramadan günümüze ulaşabilmiştir.

Batı yönünde bulunan giriş cephesi, bazı detaylarını ve özgün yapı malzemelerinin bir kısmını yitirmiş olmakla beraber, yapıldığı tarihten itibaren fazla değişikliğe uğramamıştır. Girişin iki köşesinde iki katlı, sekizgen kuleler yer almaktadır. Bunlardan soldaki, 1572 yılında minareye dönüştürülmüştür. Bu kulelerin alt katları yan nefler yüksekliğindedir, tepelerinde ise pinakoloları bulunmaktadır. Kulelerin arasında, önde duran duvar boyunca üç giriş bulunmaktadır. Bu girişlerin içinde yer aldığı üçgen yağmur silmeleri aynı yüksekliktedir. Ancak iç kısımdaki sivri kemer açıklıklardan ortadaki daha geniş ve yüksektir. Bu giriş duvarı üzerinde, bir bölümü ortadan kalkmış olan parmaklıklar yer alır. Giriş duvarının arkasındaki yüzeyin iki tarafındaki dikdörtgen çan kuleleri, ortasındaki büyük, cam yüzeylere doldurulmuş sivri kemer, gül pencere, iki taraftaki altışar uçan payanda, taşıyıcılar arasındaki geniş cam yüzeyler ve nakış gibi işlenmiş taş rölyef ve yapı elemanları, St. Nicholas Kilisesi'nin Gotik üslubunu yansıtan diğer özelliklerdir.

St. Nicholas Kilisesi, 700 yıllık geçmişı boyunca çok sayıda kapsamlı restorasyon geçirmiştir (Şekil D.10). Çoğu kez deprem ve savaşların ardından gerçekleştirilen bu onarımlar, mekânsal ve strüktürel açıdan fazla değişikliğe neden olmamış, ancak mimari süslemelerin bir kısmının ve vitrayların tümüne yakınının yok olmasını sağlamıştır. 1940'lı yıllardaki onarımlarda, yapının strüktürü iyileştirilmiş, tonozlarının üst kotlarına betonarme kirişler yerleştirilmiştir. 1990'ların ortalarında gerçekleştirilen onarımlarda ise, özellikle pencerelerde değişiklik yapılmıştır. Bu tarihlerde vitrayların yerine konan alçı kalıpların yapıyla uyumsuz ve kaba görünüşleri, yapının ince detaylarıyla zıtlık oluşturmıştır. Ayrıca, giriş cephesinde, kapıların yanlarındaki heykellerde görülen kopmalar, kuzey ve güney girişlerinin kapatılması, şapel ve öndeki binanın eklenmesi, süreç içinde gerçekleşen değişikliklerdir. St. Nicholas Kilisesi önüne eklenmiş tek mekânlı ve Osmanlı Dönemi'nde şadırvana dönüştürülmüş yapı (Şekil E.46, Şekil E.47), Camille Enlart tarafından, taşıdığı eklektik süslemeler göz önüne alınarak 15.yüzyıl sonu - 16. yüzyıl başlarına tarihlenmiştir (**Enlart, 1987:462**). Bu yapının yol cephesinde bulunan merdiven (Şekil E.48), özgününde iki katlı olduğunu göstermektedir.

St. Nicholas Kilisesi'nin kuzey-batı köşesinin önünde, tarihi cümbez ağacı (Ficus Sycomorus)¹ yer alır. Bu ağacın, St. Nicholas Kilisesi ile aynı zamanda dikildiği ve kentte yaşamını sürdüren en yaşlı canlı olduğuna dair bir düşünce bulunmaktadır (**Dreghorn, 1985:45**). Bu ulu ağaç, Gazimağusa Meydanının kurgusu içerisinde özel bir yer tutar. Meydanın hemen her yerinden görülebilen bu ulu ağaç, yazın sıcak günlerinde gölgesiyle kentin sakinlerine ve ziyaretçilerine geniş bir gölgelik sunar.

1571'de camiye dönüştürülerek, bugüne kadar korunması sağlanmış olan yapı, kentin bu tarihten itibaren, 1735'deki depremden sonraki onarım dönemi dışında, kesintisiz olarak cami işlevine devam etmiş tek yapısıdır. Cephesindeki minareyle birlikte, iç mekânına mihrap ve minber de eklenerek, yapıda İslami ibadeti gerçekleştirmek için tüm gerekler yerine getirilmiştir. Günümüzde de Lala Mustafa Cami adıyla cami işlevini sürdürmekte olan yapı, Namık Kemal Meydanı'nda gerçekleştirilen yayalaştırma, yenileme ve ışıklandırma projeleriyle, meydanla daha çok bütünleşmiş ve daha iyi algılanır hale gelmiştir.

¹ Doğu Afrika kökenli ve kentin içinde birkaç yerde daha görülen küçük meyveli, nadir bir tropikal incir ağacı türü.

Piskoposluk Şapeli-Piskoposluk Sarayı-Stationeler: St. Nicholas Kilisesi'nin önündeki ek yapı dışında kuzeyinde ve doğusunda da, işlevsel açıdan onunla bütünleşen bazı yapılar bulunmaktadır. Piskoposluk Şapeli (Şekil C.1, Şekil D.11), St. Nicholas Kilisesi'nin doğusunda konumlanmış olan küçük bir şapeldir. C. Otten-Froux (2001:146), 1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' St. Nicholas Kilisesi yanında olduğu belirtilmiş olan St. Saviour Kilisesi'nin bu şapel olabileceği üzerinde durmuştur. Tek nefli ve yarım daire apsisli yapının beşik tonoz olan üst örtüsü, enine kemerlerle taşınmaktadır. Yapının, batı cephesindeki ana giriş dışında kuzey ve güneyde de girişleri bulunmaktadır. C. Enlart (1987:461) yapıyı “15. yüzyıl hibrid Kıbrıs stili” olarak tanımlamıştır. 1940-1947 yılında, Eski Eserler Dairesi tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sırasında, Psikoposluk Şapeli'nde kazı, temizlik, güney cephe, çatı ve kornişlerde onarımlar, batı kapısına bariyer ve çevre duvarları yapımı gerçekleştirilmiştir.

St. Nicholas Kilisesi'nin kuzeyinde ise, Liman Yolu Sokak üzerinde yan yana sıralanmış dükkânlar (Şekil E.48, Şekil D.12, Şekil C.1) ve üst katında da, artık mevcut olmayan Piskoposluk Sarayı yer almıştır. Bugün Piskoposluk sarayından geriye, güney-doğu köşesindeki bir merdiven dışında herhangi bir ipucu kalmamıştır. Piskoposluk Sarayı'nın altına, gelir getirmek üzere yapılmış ve 14. yüzyıl başındaki noter kayıtlarında ‘stationes’ olarak geçen dükkânlardan sadece 7 tanesi ayakta kalmıştır. Yola bakan ve yola dik beşik tonozlarla örtülmüş mekânların önünde yer almış ahşap revağın izleri hala görülebilmektedir (Şekil E.48). C.Enlart (1987:461) tarafından 1400 civarına tarihlenen bu dükkânlar, 14. yüzyıl başında noter kayıtlarında sözü edilen dükkanların yerine inşa edilmiş olmalıdır 1946 yılında ise, Liman Yolu Sokağı bakan dükkânların cephelerinde, özellikle de kemerlerinde iyileştirmeler yapılmıştır.

SS. Peter ve Paul Kilisesi (Sinan Paşa Cami): Saray'ın güney-batı ucunun karşısında bulunan SS. Peter ve Paul Kilisesi (Şekil D.49, Şekil D.13, Şekil C.1), Gazimağusa'nın St. Nicholas Kilisesi dışında, kullanılmaya devam etmiş ve çatısı sağlam durumda kalmış en büyük kilisesidir. SS. Peter ve Paul Kilisesi 1571 fethinden sonra minare, mihrap ve minber eklenerek, cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1888 haritasında (Şekil B.7) Ayios Nikolaos olarak gösterilmiş caminin, Gazimağusa fethinin önemli komutanlarından Sinan Paşa'nın adını ne

zaman aldığı bilinmemektedir. Yapı, çeşitli dönemlerde tahıl ambarı olarak da kullanıldığı için, Buğday Cami olarak da bilinmektedir.

SS. Peter ve Paul Kilisesi'nin tarihi, St. Nicholas Kilisesi'ninki kadar net değildir. Öncelikle, isimleri unutulmuş yapıların yeniden isimlendirilmesi için çok önemli bir kaynak olan 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) bu ismi taşıyan yapı ile bu yapının yeri benzeşmekle birlikte, tam olarak aynı değildir. Bu isimdeki yapı, gravürde, mevcut yapının bulunduğu sokağın paralelinde, sarayın kuzey duvarı hizasında konumlandırılmıştır. P. Edbury (1995b:344), Stephano Gibellino'nun bu gravürde St. Dominic Kilisesi'ni kentin kuzeyinde gösterirken yanlış olduğunu ve SS. Peter ve Paul Kilisesi olarak bilinen bu kilisenin, aslında 1300-1310 tarihleri arasında kaydedilmiş noter kayıtlarında sıkça geçen, Latinlere ait St. Dominic Kilisesi olduğunu öne sürmektedir. Fakat, mevcut yapının mimari niteliklerinin bu derece önemli bir erken Latin kilisesi ile pek fazla uyuşmaması ve doğulu bir grubun kilisesi olduğuna dair güçlü kanıtlar, bu savla çelişmektedir. Ayrıca C. Otten-Froux'nun (2001:147) belirttiği üzere, Ceneviz dokümanlarındaki topografik tarifler de bu iddiayı zayıflatır niteliktedir. Stephen Lusignan'ın yazmalarında (1968:147), I. Peter¹ yönetimi sırasında tüccar Simon Nostrano tarafından inşa edilen ve kentteki anıtların en önemlilerinden biri olduğuna değinilen SS. Peter ve Paul Kilisesi ile, mevcut yapı arasında da bazı çelişkiler bulunmaktadır. Bugün SS. Peter ve Paul Kilisesi olarak bilinen yapının daha çok 15.-16. yüzyılların mimarlığını yansıttığı ve bu dönemin detaylarını taşımadığı iddiası (Jeffery, 1983:152) bu çelişkilerden biridir. C. Enlart (1987:246) ise, kuzeydeki giriş kapısındaki heykellerin, sözü edilenden daha eskiye, 13. yüzyıla tarihlenebileceğini belirterek, kapının bu tarihten eskiliğini vurgulamıştır. Yapı ile ilgili çelişkiler ve tarihsel kaynaklar göz önüne alınarak, daha önce burada bulunan, aynı isimdeki 13. yüzyıl kilisesinin yerine yazmalarda geçen 14. yüzyıl kilisesinin, daha sonra da mevcut olanın yapıldığı ve bazı yapı elemanlarının da burada yeniden kullanıldığı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.

Bir diğer önemli çelişki ise, bu kilisenin ilk kullanıcıları ve banileri ile ilgilidir. T. Mogabgab'ın, 1938 yılında gerçekleştirdiği kazı ve onarımlar sırasında, yapının temellerinde bulduğu Süryanice yazıt (Mogabgab, 1951:188), bu kilisenin, bir

¹ Krallığı: 1358-1369

Nestoryan kilisesi olduğu yolundaki bulguları güçlendirmiştir. Bu yazıtın bulunmasının ardından, kilisenin banisi olduğu kabul edilen Simon Nostrano'nun soyadının da, aslında Nestoryan anlamına gelen Nestorano olduğu yönünde bir düşünce öne sürülmüştür (**Mogabgab, 1951:188**).

SS. Peter ve Paul Kilisesi, kentteki diğerk büyük kiliseler gibi üç apsisli ve üç neflidir. Apsisler ve giriş arasında dört kolon sırası bulunmaktadır. Batıdaki ana giriş cephesinde üç, kuzey cephesinde ise bir kapısı vardır. Yapının iki yanında beşer adet uçan payanda er almaktadır (Şekil E.50). Güney cephesinde, sonradan eklendiğı belli olan, tek kat yüksekliğinde ve basık görünümlü beş uçan payanda daha bulunmaktadır. C. Enlart (**1987:253**) bu payandaların 1546 ve 1568'deki depremlerden sonra yapılmış olabileceğini öne sürmüştür. Sağlamlaştırma amacıyla yapıldığı belli olan bu payandaların, yarı yüksekliğine kadar olan kısımları temel ayağı görünümündedir. Doğı cephesindeki apsislerin yan neflerin yüksekliğinde oluşu, yapının doğı cephesinin anıtsallığını azaltmakta ve daha doğulu bir etki vermektedir (Şekil E.51). Apsislerin üzerinde kalan düz ve büyük yüzeyin ortasında da, küçük yuvarlak bir pencere bulunmaktadır. Kuzey cephesinde ise, tek kat yüksekliğindeki duvarın üzerinde beş dar ve sivri pencere ve bunlardan ortadakinin büyük bir kısmını kapatacak şekilde, bir kapı yer almaktadır. Çok ince detaylarla bezenmiş bu kapının lentosu üstünde, Lüzinyan Krallığının kullandığı armadan üç tane bulunmaktadır. Üzerindeki üçgen timpanumun yeri boştur. Batı cephesi düzenlemesi oransız ve incelikten uzaktır (Şekil E.52). Bu büyüklükte bir yapı ve yüzey için çok küçük üç kapının bulunduğu cephenin üst kotunun ortasında, küçük ve kemerli bir pencere, iki yanında da camsız çan kulesi açıklıkları bulunmaktadır. Güney köşesinde yarısı yıkılmış bir minare vardır. Bu cephede görülen farklı duvar örgüleri, zaman içerisinde geçirilmiş çeşitli onarımların izleridir.

Yapının iç mekânı, sade ve cephelere göre daha iyi bir düzene sahiptir. Kaburgalı tonozları ve sivri kemerleriyle Gotik mimarlığın izlerini taşıyan iç mekân, pencerelerin azlığı ve basıklığıyla Gotik'ten çok Romanesk mimarlığı hatırlatmaktadır (Şekil D.13). Bu yaklaşım sadece bu yapıda değil, kentteki ve adadaki birçok 14. ve 15. yüzyıl yapısında izlenebilmektedir.

1937-1945 yılları arasında Eski Eserler Dairesi tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sırasında, yapı çeşitli noktalarda yapılan yapısal güçlendirmelerle sağlamlaştırılmış,

yapı elemanları iyileştirilmiş, çevresindeki yapılar yıkılmış, kuzey cephesinin önündeki yol özgün seviyesine indirilmiş ve çevresi duvarlarla çevrilmiştir. Bu esnada yapının etrafında üç büyük yeraltı sarnıcı bulunmuştur (**Mogabgab, 1951:189**). Vakıf malı olan yapının, onarımlardan sonra bir müzeye dönüştürülmesi için gerekli onaylar alınmıştır (**Mogabgab, 1951:177**).

1571 fethinden sonra, 1600 civarında (**Enlart, 1987:246**) cami olarak kullanılmaya başlanan yapının, hangi yıllar arasında cami, hangi yıllar arasında depo olarak kullanıldığı bilinmemektedir. 1738’de, 1735’deki büyük depremde sonra kenti ziyaret eden Pococke (**1738**)¹, o gün bilinen adıyla Aya Sofya Cami, yani St. Nicholas Kilisesi’nin depremde gördüğü zarardan söz etmiş, sonra da isminden emin olmayarak, kentteki diğer büyük cami St. Catherine’in, St. Nicholas Kilisesi’nin kullanılmaz durumda bulunması nedeniyle ana cami haline getirildiğini yazmıştır. Burada sözü edilen diğer büyük caminin SS. Peter ve Paul Kilisesi’nden başka bir yapı olması mümkün değildir, çünkü cami olarak kullanılan diğer yapıların tümü küçük yapılardır. Pococke’un notlarından, yapının bu sıralarda cami olarak kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Kıbrıs’taki arkeolojik eserlerinin dünyanın çeşitli noktalarına taşınmasında büyük rolü olan Amerikan Konsülü Palma di Cesnola (**1877:195**), 1877 yılında yapının depo ve ahır olarak kullanılmakta olduğunu yazmıştır.

Kıbrıs’ın Osmanlı’dan İngiliz Yönetimi’ne geçtiği yıllarda depo olarak kullanılmakta olan yapı, İngiliz Dönemi’nde de aynı kullanıma devam etmiş, 1937-1945 yılları arasında gerçekleştirilen onarımlara kadar da patates ve tahıl deposu işlevini sürdürmüştür (**I’Anson ve Vacher, 1883:25**). Kapı ve pencerelerinin kapatılmasının yanında, farklı ürünleri depolayabilmek amacıyla ortasına da bir duvar örülmüştür (**Stewart, 1908:69**). Mogabgab onarımlarından sonra müzeye çevrilmesi planlanmış yapının, bu şekilde kullanılmış olduğuna dair yazılı ve sözel bilgiye ulaşamamıştır. 1960’lı yılların başında kültür merkezi ve nikâh dairesi olarak işlevlendirilmiş olan yapı, 1974’ten sonra kütüphaneye dönüştürülmüştür, 1990’lı yılların ilk yarısında da, St. Nicholas Kilisesi’nin sürdürülen restorasyon çalışmaları dolayısıyla, yıllar sonra

¹ Pococke, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, 255

yeniden cami işlevini üstlenmiştir. Günümüzde kullanılmayan SS. Peter ve Paul Kilisesi ziyarete kapalıdır.

St. George Latin Kilisesi: St. George Latin Kilisesi (Şekil D.14, Şekil C.1), kentin kuzey-doğusuna yakın bir noktada, İç Kale'nin karşısında yer almaktadır. Kentteki en eski kilise olduğu kabul edilen (Enlart, 1987:214; Francis, 1949:39) St. George Kilisesi, 1571 Gibellino Gravürü'nde dört numaralı yapı olarak *S. Giorgio lat.* adıyla verilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ise, kullanılmayan yapı Mehti Kilisesi olarak isimlendirilmiştir (Enlart, 1987:214). Gazimağusa'daki Hristiyanların bu kiliseye St. Catherine adını verdiklerinden söz eden bir kaynak da bulunmakla beraber (Stewart, 1908:72), bu görüşü destekleyen başka kanıta ulaşılammıştır. Kilisenin ismine, ilk olarak 1360 yılında yazılan vasiyetnamelerde, defin için en fazla tercih edilen beş yapı arasında rastlanmaktadır (Edbury, 1995b:341). Ancak, M. Balard, eskiliği ile ilgili görüşlerden yola çıkarak bu yapının daha erken tarihlerde adı geçen 'Francorum Kilisesi ve Hastanesi' ile aynı yapı olabileceğini (1985:284) öne sürmektedir. I'Anson ve Vacher, 1883'te Kıbrıs'taki tarihi yapılarla ilgili yazılarında, liman yönündeki savunma amaçlı mazgal pencereci duvara değinmiş (1883:26), Schmidt ve Worley (1992:99) ise, aynı mazgallı parapetleri ve batı köşesindeki gözetleme kulesini kanıt göstererek, yapının İç Kale'den bile daha eski tarihli olabileceğini öne sürmüştür. Yapının mimari özelliklerini değerlendiren kaynaklardaki ortak yargı, kentteki kiliselerin en eskisi ve narini olduğudur. C. Enlart (1987:259), yapım özelliklerinden yola çıkarak St. George Kilisesi'ni 13. yüzyılın son çeyreği, ya da 14. yüzyılın ilk yıllarına tarihlendirmiştir.

St. George Latin Kilisesi basit bir plan şemasına sahiptir. Tek nef ve beş açıklıktan oluşan iç mekânda, üç kenarlı bir apsis bulunmaktadır (Şekil E.53). Yapının ana taşıyıcıları, dış cepheye taşırılmıştır ve içte sadece kaburgalı tonozları taşıyan üçlü ve tek kolonlar görülmektedir. Dış yüzeylerde ise, payandalar (Şekil E.54) üst kotta küçülen kesitleri ve piramidal külahlarıyla, cephenin ritmik ve sürekli elemanları olarak, yapının cephe düzenlemesinin önemli bir ögesidirler. Güney ve batı cephelerinin tümüne yakını yıkılmış olan yapının, üst örtüsü de tonoz başlangıçları haricinde yok olmuştur.

Doğu cephesi ve kuzey cephesi iyi durumda olan yapıda, bu cephelerin mazgal pencereci parapetleri dahi en üst kota kadar yerindedir. Kuzey-batıdaki kulenin

tümüne yakını ayaktadır. Kulenin yanındaki kuzey cephesi kapısı da iyi durumdadır. Batı cephesindeki kapının ise, sadece yeri tespit edilebilmektedir. St. George Latin Kilisesi'nin, yüksek beden duvarlarındaki nitelikli oranlarının yanında, birçok noktada görülebilen ince taş detayları da öne çıkan özelliklerindendir. Yapının kolon başlıkları, çörtenleri, bindirmelikleri, pencere söveleri, duvar kesişimleri ve timpanasında görülen yaprak, yarasa, aslan ve insan figürlerinin tümü, yüzeylere bir nakış gibi işlenmiştir (Şekil E.55). C. Enlart (1920:142), bu özelliklerinden dolayı yapıyı, Gazimağusa'daki en mükemmel Fransız anıtı olarak tanımlar.

1571 fethi sırasındaki bombalamada yıkılan yapının, bu tarihten sonra bilinen ilk onarımları, 1938-1941 yıllarında Eski Eserler Dairesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında yapının tüm cephelerinde konsolidasyon yapılmış, mimari öğeleri sağlamlaştırılmış, etrafındaki çevre duvarlar örülmüş, batı tarafındaki yol özgün seviyesine düşürülmüştür. Yapıda bugün gözlenebilen en önemli problem, denize yakınlığı dolayısıyla sürekli olarak deniz suyundan etkilenen taş yüzeylerindeki boşalmalardır.

C. Enlart (1920:142), Osmanlı fethinden sonra kullanılmamış olan yapının doğu cephesinin, 17. yüzyıldan sonra bakımsızlıktan dolayı yıkıldığını yazmıştır. 1735'teki depremin de bu yıkıma ciddi katkılarda bulunmuş olması kaçınılmazdır (Şekil A.1). İngiliz Dönemi'nde de yapının çok yakınına bir benzin deposu inşa edilmiştir (Şekil B.14).

St. George Yunan Kilisesi ve St. Symeon Şapeli: St. George Yunan Kilisesi (Şekil D.15, Şekil C.1), St. Nicholas Kilisesi'nin güney-doğusunda, Latinler Dönemi'nin Yunan Mahallesi'nin (Şekil C.2) sınırında yer almaktadır. Kentin St. Nicholas Kilisesi'nden sonra en büyük kilisesi olan yapının kuzey cephesi ve üst örtüsünün tümüne yakını yıkılmış durumdadır. Kilisenin adı 1571 Gibellino Haritası'nda (Şekil B.2) *S. Giorgio Duomo dei Greci*, 1888 Haritası'nda (Şekil B.7) ise, *Ayios Yeorgios* olarak geçmektedir.

St. George Yunan Kilisesi, SS. Peter ve Paul Kilisesi ile çağdaş gibi görüldüğünden yola çıkılarak, 14. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir (Enlart, 1987:255). Yapı, daha önce burada yer alan ve içinde Salamis Psikoposu St. Epiphanius'un mezarının bulunduğu küçük Bizans kilisesi St. Symeon'un (Şekil D.16, Şekil C.1) yanına inşa

edilmiştir (**Enlart, 1987:253**). Ancak bu mevcut kilise yıkılmamış, St. George Yunan Kilisesi'nin güney cephesinden bu yapıya kapı açılarak, bir şapel haline getirilmiştir.

St. George Yunan Kilisesi ve St. Symeon Şapeli'nin Osmanlı sonrası kullanımına dair bir belirsizlik vardır. G. Hill (**1952c:21**) bu yapıların, 1571 fethinden Ortodoksların surların dışına çıkarıldığı 1573–1574 tarihlerine kadar, kilise olarak kullanıldıklarını yazmıştır. G. Mariti (**1971:66**), 1769 yılına ait gezi notlarında Yunan katedralinin cami olarak seçildiği için diğer kiliselerin kaderinden kurtulduğundan, Latinlerin aksine, Yunanlıların hala St. George'a adanmış kiliselerinde ibadet yapmaya devam ettiklerinden söz etmiştir. G. Mariti'nin notlarında kavramlara ilişkin bir karışıklık olduğu kesindir ve muhtemelen Yunan katedrali ifadesiyle, SS. Peter ve Paul Kilisesi kastedilmiştir. Sözü edilen St. George Kilisesi'nin bu kilise olma olasılığı ise çok düşüktür, çünkü yazılı kaynakların tümüne yakını, bu tarihlerde, Kaleiçi'nde Rumların yerleşimine izin verilmediğine değinilmiştir. Birçok kaynakta da, St. George Yunan Kilisesi'nin 1571'deki bombardıman sırasında büyük ölçüde yıkıldığı ve kullanılamaz hale geldiği belirtilmiştir (**Van Bruyn, 1683¹; Enlart, 1987:254; Enlart, 1920:142; Schmidt ve Worley, 1992:99**). Ancak, Van Bruyn'un 17. yüzyılda söz ettiği yıkılmış kilisenin St. George Latin Kilisesi olma olasılığı ve diğer yazarların da bu konuyla ilgili güçlü dayanaklar sunmamış olması, bu tespit ile ilgili soru işaretleri yaratmaktadır. 1738 yılında kenti ziyaret etmiş olan Pococke²'un 1735 depremine ve bu kilisenin yıkımına dair notları (Tablo A.1) ve Port Said yapımı için taş temini sırasında sökülmüş olması mümkün görünen cephe taşları da, St. George Yunan Kilisesi'nin 18.-19. yüzyıllardan itibaren harabeye dönüşmüş olabileceğini düşündürmektedir. Bu tarihlerde, Aya Sofya Cami yani St. Nicholas Kilisesi'nin de üçte ikisinin yıkılmış olduğundan söz edilmesi (Tablo A.1), bu önermenin mümkün olabileceğinin önemli bir kanıtıdır. Yapının kullanımıyla ilgili, yapı üzerinde ve arşivlerde çok daha ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

St. George Yunan Kilisesi, Bizans kiliseleri ve Latin kiliselerinin bir arakesiti gibidir ve karma bir üslup sergiler. Kentteki diğer büyük kiliseler gibi, üç nefli ve üç apsisli bir bazilika şemasına sahip olan kilisenin, apsislerinin içindeki resimler, silik de olsa

¹ Van Bruyn, 1683, aktaran Mogabgab, T., 1943, 236

² Pococke, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, 254

hala görülebilmektedir. Bu resimlerin varlığı, bu yapının cami olarak kullanılmış olma olasılığını azaltmaktadır. İç mekândaki fil ayakların kesitleri, dikkat çekecek derecede büyüktür. Apsislerle giriş arasında beş açıklığın bulunduğu yapının planı, St. Nicholas Kilisesi'nin iki açıklık kısaltılmış bir kopyası gibidir. SS. Peter ve Paul Kilisesi'ninkine benzeyen doğu cephesinde, apsisler yükseltilerek (Şekil E.56) çok daha görkemli bir düzen elde edilmiştir. Özellikle ana apsis, hem genişletilmiş hem de iki kat yükseltilmiş, böylece iç mekândaki etkisi de arttırılmıştır. Plan ve cephelerdeki izlerinden, yapının iki tarafına altışar uçan payandanın yerleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapının yüksekliğine göre çok zayıf ve küçük kesitli görünen uçan payandalardan, sadece apsis cephesinin kuzeyindeki bütünüyle ayakta kalmıştır (Şekil E.57). Bu payandanın batısındaki uçan payandaların ise, sadece düşey elemanları ayakta. Tüm cephelerindeki açıklıkları, bulundukları yüzeye göre basık ve tüm taş detayları az işlenmiş olan yapının, batı cephesinde de aynı tutum tekrar edilmiştir (Şekil E.58). Ortadaki büyük olmak üzere, üç giriş kapısının bulunduğu batı cephesinde, orta girişin hemen üstünde de orta büyüklükte bir gül pencere yer almaktadır. Kapılar silmelerle çevrilmiştir, yuvarlak pencere ise sadedir. Batı cephesinin güney köşesinde, SS. Peter ve Paul Kilisesi'nde de olduğu gibi merdiven kulesi vardır. Yıkılmış olan üst örtünün, açık kalmış köşelerinde seramik çanaklar kolaylıkla görülebilmektedir. Bu çanakların strüktürü hafifletmek ve akustik için kullanıldıkları bilinmektedir. SS. Peter ve Paul Kilisesi ile belirtildiği gibi birçok benzerlikleri bulunan St. George Yunan Kilisesi'nin, bu kiliseden temel farklılıkları, oranlarının ve taş bezemelerinin daha nitelikli olması, anıtsal ölçeği ve Latin kiliseleri ile daha fazla ortak özelliğe sahip olmasıdır.

St. George Yunan Kilisesinin güney cephesine girişi bulunan St. Symeon Kilisesi, yanındaki yapıdan çok farklı mimari özellikler sergilemektedir. İki nefli, iki apsisli bir Bizans Kilisesi olan yapıda, kentteki Latin Kiliselerinden farklı bir şekilde, üst örtü olarak, tonozların yanında kubbeler de kullanılmıştır. Batı cephesinin, güneye yakın kapısından girilen yapıda, girişin önündeki kubbe farklılaştırılarak büyütülmüştür. Yarım dairelerle örtülmüş iki eş apsis ile batı cephesi arasında kalan alanın, sekiz üst örtüsünden, apsislerin önündekiler ve onun iki ilerisinde kalanlar çapraz tonoz, diğerleri ise kubbedir (Şekil E.59). Yanındaki kiliseye göre oldukça alçak olan St. Symeon Kilisesi'nin, St. George Yunan Kilisesi tarafında çok derin nişler bulunmaktadır.

Yapılarda, 20. yüzyıla kadar gerçekleştirilen onarımlarla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1937-1941 yılları arasında, Eski Eserler Dairesi tarafından St. George Kilisesi'nde gerçekleştirilen onarımlar: kazı ve temizlikler; ayaklara beton enjekte edilmesi; zarar gören kâgir duvarların konsolidasyonu; dış duvarların boşalan derz dolgularının yenilenmesi; kuzey ve batı yollarının seviyelerinin düşürülmesi; yapıya yakın yapıların yıkılması (**Mogabgab, 1951:177**); güney apsisindeki resimlerin restorasyonu (**Mogabgab, 1951:178**) olarak sıralanabilir. St. Symeon Kilisesi'nde ise, ağırlıklı olarak kazı ve temizleme çalışmaları yapılmıştır.

Fransiskan (St.Francis) Kilisesi: Fransiskan Kilisesi (Şekil D.17, Şekil C.1), yapıldığı yıllarda taşıdığı önemi vurgular biçimde, Saray'ın kuzeyinde ve Namık Kemal Meydanı'nın kuzey-batı köşesinde konumlanmıştır. Fransiskan Örgütü'nün kentteki kuruluşu 1296 yılına tarihlenmektedir (**Edbury, 1995b:342**). Fransiskan Kilisesi, Lamberto di Sambuceto'nun 1300 yılına ait kayıtlarında da, vasiyetnamelerdeki dört kilise tercihi arasında yer almaktadır (**Edbury, 1995b:341**). Bu kayıtlarda, yapı ve örgüt, 'küçük rahipler' anlamına gelen '*Fratres Minores*' olarak kaydedilmiştir (**Pavoni, 1982:46,51,98; Pavoni, 1987:33,107,239,281**). N. Martoni'nin 1394¹ yılına ait gezi notlarında da, bu kilisenin adına yer verilmiştir. Martoni kilisenin yanında çok sayıda hücreden oluşan bir yurt binası, bir bahçe, su kanalları ve sarnıçlardan da söz etmiştir. Yapının Gibellino Gravürü'nde gösterilmemiş olması şaşırtıcıdır. Yerine ilişkin en önemli referans, Cenevizlilerle Venedikliler arasında 1372 yılında ortaya çıkan olayların L. Makhairas'a ait anlatısında, sarayla ilişkili olarak verilmiştir (**Edbury, 1995b:340**). Lusignan Hanedanı'nın ilk yıllarında çok ayrıcalıklı bir yeri olan Fransiskanlar ve St. Francis Kilisesi, daha sonra bu ayrıcalıklı yerlerini kaybetmişlerdir (**Enlat, 1920:144**). Özellikle 1373'teki Ceneviz işgalinden sonra, sosyal ve siyasal yaşam üzerindeki etkileri iyice azalmıştır (**Stewart, 1908:73**). Fakat kilisenin adı, Ceneviz döneminin resmi kayıtları olan 'massaria kayıtları'nda, 1391'den itibaren destek alan kiliseler arasında yer almıştır (**Otten-Froux, 2001:146**).

St. Francis Kilisesinin üst örtüsü, kuzey cephesinin tümüne yakını ve güney cephesinin bir bölümü yıkılmış durumdadır. Bugün, yapıyla birlikte bu alanda

¹ Matoni, N., 1394, akt.Cobham, C.D., 1969, 22-24

olduğu bilinen manastır yapısı ile ilgili hiçbir ize rastlanamamaktadır. Ancak, doğu cephesine bitişik olan Osmanlı Hamamı'nın içindeki Osmanlı öncesi mekânların, bu manastır ile ilişkili olması mümkündür. Yapının ayakta kalan kısımlarındaki kesme taş işçiliği ile taş detayları oldukça üst düzeydedir. 14. yüzyıl Güney Fransa üslubunda yapıldığı düşünülen (**Enlart, 1920:144**) kilise, kentte bulunan, St. Nicholas dışındaki diğer tüm Latin Kiliseleri gibi tek neflidir ve taşıyıcıları cephelere taşınarak payandaya dönüştürülmüştür. Yapının apsisi üç kenarlıdır ve apsis giriş arasında üç açıklık bulunmaktadır ve bu açıklıklar kaburgalı tonozlarla örtülmüştür. Batı cephesinden başlayarak, ikinci açıklığın iki yanında transepte benzeyen daha geç tarihli şapel görülmektedir. Bu şapelin zemininde, 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar çeşitli tarihler taşıyan, çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşlarının yazıtları, G. Jefferey tarafından ayrıntılı bir biçimde ele alınarak, aktarılmıştır (**Jeffery, 1983:135-136**). Şapelin içindeki freskler, C. Enlart tarafından 14.yüzyıl sonu-15. yüzyıl başı İtalyan üslubu olarak değerlendirilmiştir (**1987:266**).

Osmanlı Dönemi'nde kullanıldığına dair hiçbir bilgi ve izin bulunmadığı yapıda bilinen tek onarım, 1939 yılına tarihlenen Eski Eserler Dairesi restorasyonlarıdır. Bu çalışmalar sırasında yapının temizlendiği, strüktürel boşalmalarının doldurulduğu, yapıya zarar veren modern duvarların yıkıldığı (ki bunların Osmanlı Dönemi'nden olma olasılığı yüksektir) ve çevre duvarın değiştirildiği bilinmektedir (**Mogabgab, 1951:176**). Ayrıca güney cephesindeki yol özgün seviyesine indirilmiştir.

Karmelit (St.Mary of Carmel) Kilisesi: Karmelit örgütünün (Şekil D.18, Şekil C.1) kentteki faaliyetleri, Fransiskanlardan 15 yıl sonra, 1311 yılında başlamıştır (**Edbury, 1995b:341**). C. Enlart bu kilisenin 1360 yılı civarında, I. Pierre tarafından yaptırıldığını yazmıştır (**1920:14**). 1311 yılında kurulan bir dini örgütün, kuruluşundan ancak 50 yıl sonra bir kiliseye sahip olması, özellikle bu kadar varsıl bir dönem için düşündürücüdür. Mimari özellikleri açısından Fransiskan Kilisesi ile büyük benzerlikler gösteren Karmelit Kilisesi'nin, bu yapıdan en önemli farkı kentteki konumudur. Kentin kuzey-batısında, kent merkezinden çok uzakta yer alan Karmelit Kilisesi, 1571 Gibelino Haritası'nda da 'S. Carmine' olarak geçmektedir. 14. yüzyıl başı noter kayıtlarında ismine rastlanamayan yapı, 1391'den Ceneviz Dönemi boyunca yayınlanan 'massaria' kayıtlarında, yardım alan kiliseler arasında yer almıştır (**Otten-Froux, 2001:146**).

Karmelit Kilisesi'nin güney cephesinin küçük bir bölümü ile, üst örtünün apsis dışında kalan bölümleri yıkılmış durumdadır. Bu kilisenin planı, Fransiskan Kilisesi ile büyük benzerlikler göstermektedir. Tek nefli, üç kenarlı apsisli ve üç açıklıklı kilisenin, Fransiskan Kilisesi ile farkları, batı cephesinin iki yanındaki kuleler, girişin önündeki açıklığın büyütülmüş olması, daha kısa ve yuvarlağa daha yakın apsis, daha sade ve daha kapalı dış yüzeyler olarak sıralanabilir. Bu kilisede de, batı cephesinden itibaren ikinci açıklıkta transept kanatları bulunmaktadır, fakat buradakiler yapıdan alçak, sivri tonozludurlar ve yapıyla aynı tarihli gibi görünmektedirler. Batı cephesindeki kapı ve üzerindeki pencere iyi durumdadır ve cephenin önündeki revakların, duvar üzerindeki izleri açıkça okunabilmektedir. 19. yüzyılda, iç mekânında bulunduğu tespit edilen, 14. yüzyıl Siena üslubunda yapılmış (**Enlart, 1987:271**) ve 1930'larda da restore edilmiş (**Mogabgab, 1951:178**) freskler, ne yazık ki bugün silinmiştir. C. Enlart (**1920:149**), 1903 yılında bu yapının 10. yüzyıl temellerini bulmuş ve çok sayıda mezar saptamıştır. 1571'de bombalanmış olan yapının, bu tarihte yıkılmış olduğu tahmin edilen çan kulesinin bir bölümü hala ayaktaadır.

Yapının duvarlarındaki freskler, 1937–1939 yılları arasında Eski Eserler Dairesi tarafından kentte gerçekleştirilen duvar resimleri restorasyonları sırasında onarılmıştır (**Mogabgab, 1951:178**). Ayrıca 1941-1942 yıllarında, yapının güney duvarı, kuzey penceresi, cephedeki kuleleri, transept kemeri, kuzey duvarı sağlamlaştırılmış, malzeme tamamlamaları yapılmıştır. Yapıyla ilgili başka restorasyon veya onarım bilgisine rastlanmamıştır.

St. Anne Kilisesi: St. Anne Kilisesi (Şekil D.19, Şekil C.1), Kaleiçi'nin kuzey-batısına yakın bir yerde, Karmelit Kilisesi'nin güneyinde konumlanmıştır. Bu kilise, 1571 Gibellino Gravürü'nde (Şekil B.2), S.Anna olarak belirtilen konumunda gösterilmiş, Osmanlı Dönemi'nde ise Maronit Kilisesi olarak isimlendirilmiştir (**Enlart, 1987:215; Stewart, 1908:75**). Tarihi belgelerde bu iki farklı isme de rastlanmamaktadır. İtalyan fresklerinin arasında, yapının isminin görüldüğü yazıttaki yıl görünmez olsa da, C. Enlart yapıyı erken 14. yüzyıla tarihlendirmiştir (**Enlart, 1987:274**). Yapının içinde okunabilen çok sayıda Latince yazıt ve İtalyan duvar resimleri arasında görülen Grekçe yazı, bu yapının son dönemlerinde Rumlar tarafından kullanılmış olabileceğini gösterebilir, ancak bu durum yine de yapının bir

Latin Kilisesi olduğu konusunda şüpheler yaratmaktan uzaktır (**Enlart, 1987:278-279**). Kiliseye Maronit Kilisesi adının neden verildiği belirsizdir.

Zarif ölçölere, üst düzey bir taş işçiliğine ve çok sayıda duvar resmine sahip olan kilise, diğer orta ve küçük ölçekteki Latin kiliseleri gibi tek neflidir. Karmelit Kilisesi'nden daha yüksek olan St. Anne Kilisesi'nin apsisle girişi arasında iki açıklık bulunmaktadır. Yine St. Nicholas Kilisesi dışındaki Latin kiliselerinde görülen üç kenarlı apsis, dışa taşan payanda biçiminde taşıyıcılar ve apsis önündeki dilimli tonoz, bu yapıda da görölmektedir. Yapının ortada kalan açıklığının iki yanında kapılar vardır. Batı cephesinde, iyi durumdaki kapı ve pencere açıklıkları dışında, çan kulesi ve revakların izleri de okunabilmektedir. Daha küçük olduğu için, sözü edilen birçok Latin kilisesine göre, daha sağlam durumda olan yapı, günümüzde askeri bölge sınırlarındadır ve kullanılmamaktadır. Ön kapısına duvar örölmüş olan yapının cephelerinde, yer yer kararmalar ve beyazlanmalar görölmektedir.

St. Anne Kilisesi'nin duvar resimleri de, 1937'deki duvar resimleri restorasyonları sırasında onarılmıştır (**Mogabgab, 1951:178**).

Ayios Yeorghios Xorinos (Nestoryan) Kilisesi: Nestoryan Kilisesi olarak da bilinen yapı (Şekil D.20, Şekil D.20), kentin batısında, St. Anne Kilisesi'nin güney-doğusunda, Latinler Dönemi Suriyeliler Bölgesi'nin ortalarına denk gelen bir noktada yer almaktadır. Bu yapının, özellikle Lüzinyan Dönemi'nde Gazimağusa'daki yatırımcıların aristokratları olduğu belirtilen Nestoryanlara ait olduğu, iç mekândaki Süryanice yazıtlarla da desteklenmektedir (**Otten-Froux, 2001:147**). L. Machaeras'a göre, dönemin ünlü tüccarları Lachas kardeşler tarafından 1360 yılında inşa edilen Nestoryan Kilisesi'nin, Ayios Yeorgios Xorinos Kilisesi olduğuuna dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır (**Enlart, 1987:281**).

Üç nefli ve üç apsisli kilisenin, orta nefi yan neflerden daha uzundur. C. Enlart'a göre, yan nefler orta neften kısa bir süre sonra inşa edilmiştir. Üç nefin de, batı yönünde birer giriş kapısı bulunmaktadır. Kaburgalı tonozlarla örtölü yapıda, yan neflerde ikişer, orta nefte ise üç açıklık bulunmaktadır. Güney cephesindeki çok açıklıklı ve küçük payandalı yüzeylere karşılık, kuzeyde az açıklıklı ve büyük payandalı yüzeyler bulunur. Kuzey cephesinin ortasına yakın dördüncü bir giriş

kapısı bulunmaktadır. Kuzey nefin batısında bir de çan kulesi bulunan yapı, kentteki az sayıdaki bütünlüğü bozulmamış kiliselerdendir. Ayrıca, günümüzde yapının içinde, 14. yüzyıl-15. yüzyıl arasına tarihlenmiş (**Enlart, 1987:286**) çok sayıda duvar resmi mevcuttur.

1937-1939 yıllarındaki onarımlar ve iyileştirme çalışmaları sırasında, yapının kuzey bölümündeki toprak ve moloz kaldırılmış ve bu bölgede bir kazı yapılmıştır. Ayrıca kilisenin kuzey-batı, kuzey ve güney-doğu yaklaşımları temizlenmiş, batısındaki yol alçaltılarak orijinal seviyesine getirilmiştir. Güney cephedeki temizlik ise, bu tarihten 30 yıl önce, Rum Kilisesi Komitesi tarafından yapılmıştır (**Mogabgab, 1951:185**). Yapıda, 1947 yılına kadar süren çalışmalar sırasında, yapının kullanımına yönelik onarımlar gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde deve ahır olarak kullanılan Ayios Yeorgios Xorinos Kilisesi (**Burch, 1990:93**), İngiliz Yönetimi tarafından, 20. yüzyıl başlarında Rum cemaatine devredilmiş, cemaat tarafından yapılan onarımların ardından, Rum Ortodoks Kilisesi olarak kullanılmıştır. 1963 olaylarından sonra Rumların Kaleiçi'ni terk etmesiyle boşalan yapı, 1974'ten önce mülteciler tarafından kullanılmıştır. 1989'dan beri, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Templar ve Hospitalier Kiliseleri: Kaleiçi'nin ortalarına yakın bir noktada, meydanın kuzey-batısında yer alan iki kiliseden daha kuzeyde ve daha büyük olanı Templar Kilisesi (Şekil D.21, Şekil C.1), diğeri ise Hospitalier Kilisesi (Şekil D.22, Şekil C.1)adlandırılmıştır. İlk olarak C. Enlart (**1987:291**) tarafından, güneydeki kilisenin cephesindeki, St. John şövalyelerinin Limasol yakınlarındaki Kolossi Kalesi'nde bulunan haça benzeyen amblem dolayısıyla, bu yapının Hospitalier yani St. John şövalyelerine ait olduğu düşüncesi öne sürülmüştür. C.Enlart'a göre (**1987:291**), kuzeyde ve daha eski gibi görünen kilise Templar şövalyelerine aitken, 1308 yılında bu örgütün adadan ayrılması ve adadaki mallarının Hospitalier şövalyelerine geçmesiyle birlikte, bu yapı da el değiştirmiş, ancak yapıyı yetersiz bulan Hospitalier şövalyeleri, güneydeki daha küçük kiliseyi de buna eklemişlerdir. C. Enlart'ın geliştirdiği bu sav ile ilgili çok sayıda soru işareti bulunmaktadır. Öncelikle, kentten ayrılana kadar yoğun ticari aktivitelerde bulunmuş (**Balard, 1985:285**) olan Templarların taşınmaz mallarının da kendilerine devrolmasının

ardından, adada kraliyet ailesinden sonra en büyük toprak sahibi haline gelen Hospitalierlerin (**Luttrell, 1987:168; Edbury, 1999:102; Mullaly:1999:87**) şapel ölçeğindeki bu kiliselerle yetinmeyeceği düşüncesi, bu tezin en öne çıkan anti-tezidir. Rodos'un da sahibi olan Hospitalierlerin, şeker, şarap gibi birçok ihracat ürününden elde ettikleri ve Rodos'a gönderdikleri paranın miktarına bakıldığında (**Edbury, 1994:136**), bu yapıların süregelen durumla tezatlığı daha çok ortaya çıkmaktadır. M. Balard'ın öne sürdüğü, iki rakip grubun bu kadar yakın kiliselerinin olamayacağı tezi (**1985:285**), C.Enlart'ın, yapıların yapım süreçlerine dair kurgusu ile çelişmektedir. Ancak, C.Enlart'ın Hospitalier Kilisesi olduğunu öne sürdüğü yapıyla ilgili kanıtının yetersizliği bir tarafa bırakılacak olursa, Templar Kilisesi olarak belirlendiği yapıya dair hiçbir somut verisi yoktur. Templar'ların kentteki ilk kilisesinin St. Anthony'ye adanmış olduğu ve 14. yüzyılda, Gazimağusa'da St. Jean şövalyelerine ait bir kilise olduğu bilinmekle birlikte (**Otten-Froux, 2001:149**), bu kiliselerin yerlerine dair herhangi bir referans bulunmamaktadır. Deniz Kapısı'nın yanında yer alan St. Anthony Kilisesi'nin, Templar'lara ait belirtilen kilise olması mümkündür. St. Jean Kilisesi'nin, 1442-1443 yıllarında Ceneviz yönetiminden mütevazı yardımlar aldığı bilinmektedir (**Otten-Froux, 2001:149**). C. Otten-Froux, C.Enlart'ın Templar'ların amblemi ile ilgili tespitini sorgularken, bu amblemin aynı zamanda Ceneviz arması olduğuna ve 1374 yılından sonraki adaptasyon sürecinde, Cenevizliler tarafından buraya yerleştirilmiş olabileceğine değinmiştir (**Otten-Froux, 2001:150**). İkiz kiliseler olarak da adlandırılmış olan bu iki kilisenin isimleri ve yapım tarihleri ile ilgili soru işaretlerinin çokluğu, söz konusu yapılarla ilgili doğru değerlendirmelerin yapılmasını sağlayacak, çok daha ayrıntılı dokümanter ve alan çalışmalarını gerekli kılmaktadır.

İki kiliseden, daha büyük ve C. Enlart'a göre (**1987:290**) daha eski olan kuzeydeki kilise, tek neflidir. Dairesel bir apsisi ve girişle apsis arasında üç açıklığı bulunmaktadır. Bu yapının girişi ve döşemesi, diğerine göre daha aşağıdadır, üst örtüsü de kaburgalı tonozdur. Yapının kuzey ve güney cephesindeki payandaları oldukça büyük kesitlidir. Batı cephesinin iki yanında taşıyıcı kuleler ve revak izleri bulunmaktadır (Şekil E.60). Giriş kapısının üzerinde bir gül pencere yer alır. Kuzey cephesinin ortasında bir giriş kapısı ve iki yanında da, iki sıra pencere yer alır. Batıya yakın köşesinde bir çan kulesi bulunur (Şekil E.61). Doğu cephesindeki apsis, cephenin üçte ikisi yüksekliğindedir ve yarım kubbeyle örtülüdür. Güney cephesinde,

girişten itibaren iki açıklıkta pencereler ve yapının batı ortalarından çatısına çıkan bir merdiven yer alır.

Güneyde yer alan ve cephesindeki haç amblemi dolayısıyla C. Enlart'ın Hospitalier'lere atfettiği küçük kilise, tek nefli ve tek açıklıklı bir şapel şemasındadır. Bu kilisenin apsisi de daireseldir. Diğerine göre daha yüksekte olan bu kilisenin basit bir şeması vardır. Batı cephesinde, sövesi üzerinde üç amblem bulunan giriş kapısı ve onun üstünde de, sivri kemerli bir pencere yer almaktadır. Güney cephesinin girişe yakın bölümünde, üzerinde külahı bulunan bir çan kulesi yer almaktadır. Yapı kuzeyde diğer kilise, güneyde ise dar bir sokakla çevrelenmiştir ve batı cephesi dışındaki cepheleri pek fazla algılayamamaktadır.

Bu iki kiliseden kuzeydekinin, Osmanlı Dönemi'nde mescit olarak kullanıldığı bilinmektedir (Şekil B.14). İngiliz Dönemi'nde de bu kullanım devam etmiştir. Rıza, 1952'de ilk basımını yayınladığı kitabında (1989:17), bu kiliselerin Mason Locası olarak kullanılmakta olduğunu yazmıştır. Daha önce kütüphaneye dönüşmüş olan yapı, günümüzde birkaç dernek ve topluluk tarafından ortak olarak kullanılmaktadır.

Yapıların 1938'den 1950'lere uzanan restorasyonları sırasında bazı kazı çalışmaları yapılmış, çevresindeki zemin ve önündeki yol seviyesi alçaltılarak özgün, eski seviye bulunmuş, doğu tarafındaki bitişik konutlar yıkılmış, su basmasına karşı önlemler alınmış, çevre duvarı örülmüş ve strüktürel elemanlar ile mimari öğelerde tamamlamalar yapılmıştır (Mogabgab, 1951:187).

Ermeni Kilisesi (St Mary): Kentin kuzey-batısında, Karmelit Kilisesi'nin kuzeyinde bulunan ve küçük bir kilise olan Ermeni Kilisesi (Şekil D.23, Şekil C.1), kiliseden çok bir şapeli andırır. Latinler Dönemi'nde, özellikle Kilikya Ermeni Krallığı'nın yıkılmasından sonra artan Ermeni nüfusu (Otten-Froux, 1996:200), bir Ermeni kilisesi ihtiyacını da doğurmuş olmalıdır. 14. yüzyıl başlarında yazılmış bazı Ermeni yazmalarında, yazmaların yazıldığı yer olarak Gazimağusa'daki bir Ermeni kilisesinden söz edilmektedir. Örneğin bunlardan Yeritsanti'nin 1312 tarihli yazmalarında, Gazimağusa'da St. Deiparous (St. Mary the Caller) isimli bir Ermeni kilisesinin adı geçmektedir (Mogabgab, 1943b:54). St. Mary'ye adanmış bu kiliseyle, bu yazmalarda sözü edilen kilisenin aynı yapı olması yüksek bir olasılıktır. Ancak, C. Enlart yapıyı 14.-15. yüzyıllara tarihleyerek, yapım tarihi için daha geç ve

geniş bir zaman aralığı vermektedir (**Enlart, 1920:154**). Osmanlı Dönemi'nde Tabakhane adını alması, yapının tabakhane olarak kullanıldığını gösteren önemli bir kanıttır (**Enlart, 1987:215**). Debbağhane olarak bilinen ve Tabakhane Camisi adıyla anılan yapının bulunduğu bölgedeki bu yapı da deri tabaklama işleminin yapıldığı mekânlardan biri olmalıdır.

Ermeni Kilisesi, kentte ayakta duran kiliseler arasında, en küçüğüdür. Kareye yakın bir planı olan yapı, tek nefli ve tek açıklıklıdır. Kuzey ve güney cephelerinde payandaları bulunan kilisenin, doğu cephesi dışındaki cephelerinde birer kapı ve üzerlerinde de birer pencere yer almaktadır. Doğü cephesindeki dairesel apsis, yarım kubbeyle örtülüdür ve mazgal penceresine benzeyen tek bir penceresi vardır. Üzerindeki haçvari tonozun alınları, dört cephede de üçgen alınlıklara dönüştürülmüştür. Kentteki diğer kiliselerden farklı biçimsel kodlamalar barındıran yapının, freskleri de 14.-15. yüzyıl Gotik ve Bizans etkileri taşımaktadır (**Enlart, 1920:154**). Azizlerin freskleri altındaki Ermenice yazılar, yapının Ermeni kilisesi olduğunun önemli bir göstergesidir (**Burch, 1990:95**).

Ermeni Kilisesi, 1936-1939 yılları arasında yapının tahsis edildiği Ermeni Komitesi tarafından, Eski Eserler Dairesi denetiminde bazı onarımlar geçirmiştir (**Mogabgab, 1951:176**). Yapının çatısı suya karşı izole edilmiş, güney ve kuzey cephelerinde onarımlar yapılmış, kapıları ve doğramaları takılmıştır. 1945 yılından itibaren de kullanılmaya başlanmıştır (**Luke, 1964:129**). Ayrıca freskleri olan diğer kiliseler gibi, bu kilisedeki freskler de 1937 yılında restore edilmiştir (**Mogabgab, 1951:178**). 1938'deki temizlik çalışmaları sırasında, yapının altında bazı ortaçağ temellerine rastlanmıştır (**Mogabgab, 1951:186**). 1312 tarihli Yeritsanti yazmalarında sözü edilen Ermeni Kilisesi'nin kalıntılarının bu temeller olması mümkün görünmektedir.

1936 yılında 90 yıllığına Ermeni Komitesi'ne kiralanen yapı, 14 Ocak 1945'te bir törenle ibadete açılmış ve 1963 olaylarına kadar da, Ermeniler tarafından kilise olarak kullanılmaya devam etmiştir. Yapı, günümüzde askeri bölgede yer almaktadır.

Ayia Zoni Kilisesi: Ayia Zoni Kilisesi (Şekil D.24, Şekil C.1), Latin Dönemi Yunan Mahalle'sinde bulunan, küçük Yunan kiliselerinden biridir. Tarihsel kaynaklarda ismine rastlanamamıştır. Yapıyı, Ayia Zone (**1987:213**) veya Ay.Zoni olarak (**1983:155-156**) isimlendirmiş olan C. Enlart ve G Jeffery'nin de bu isim konusunda,

yerel sözlü kaynaklar dışındaki dayanakları belli değildir. Kentin güney doğusuna yakın bir noktada konumlanmış olan bu kilise, Latin etkilerinin görülmediği, ayakta kalmış iki küçük Ortaçağ Bizans kilisesinden biridir. Yapının isminin kaynakları gibi, yapım yılına dair bir bilgi de bulunmamaktadır.

Tek açıklığı bulunan, 6 m x 4 m boyutlarında tek bir neften oluşan yapının apsisi yarım daire biçimindedir ve bir yarım kubbeyle örtülmüştür. Yapıya Bizans karakterini veren temel özellikleri ise, yunan haçı biçimindeki üst örtüsü ve bu örtünün kesişimi üzerine denk gelen, yapının beden duvarlarının yüksekliğine yakın yükseklikte bir tamburun üzerine yerleştirilmiş kubbesidir (Şekil E.62). Kilisenin içinde, kuzey duvarı üzerinde büyük bir Aziz Michael resmi görülebilmektedir.

Yapının fetihten sonraki kullanımına dair bir bilgi bulunmamakla beraber, 1963 olayları öncesi bu bölgede yerleşmiş olduğu bilinen Rumların, sağlam durumda bulunan bu kiliseyi kullanmış olmaları büyük bir olasılıktır.

Ayios Nicolas Kilisesi: Ayia Zoni Kilisesi'nin kuzey-doğusunda ve oldukça yakınında bulunan ve Ortaçağ Bizans üslubunu taşıyan bu kilise (Şekil D.25, Şekil C.1), de oldukça küçüktür. C. Enlart'ın Haia Nichola adını verip, hiç üzerinde durmadığı yapı (1987:213), G. Jefferey tarafından çok genel hatlarıyla ele alınmış ve Ay. Nicolaos olarak isimlendirilmiştir (1983:155). G. Jefferey, yapının 15. yüzyıl üslubunda olduğunu belirterek, yapım yılı ile ilgili bir görüş öne sürmüştür (1983:155). Bu yapının da tarihi ve adı üzerine daha ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İki nefli ve iki apsisli olan bu yapının batı ve doğu cephelerinin bir kısmı yıkılmış durumdadır. Bu yapıda da görülen Yunan haçı biçiminde üst örtünün, güneydeki nefin üzerine denk gelen kesişimi üzerinde, Ayia Zoni Kilisesi'ndeki gibi yüksek, ancak yuvarlak olmayan, sekizgen bir tambur ve kubbe yer almaktadır. Kıbrıs kırsal kiliselerinde rastlanan biçimde iklime uygun küçük pencereleri bulunan yapının, iç mekânında hala fresk izleri görülebilmektedir. Yapının fetih sonrası kullanımına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Ayia Photou Kilisesi: Döşeme seviyesinde kalıntıları bulunan Ayia Photou Kilisesi'nin (Şekil D.26, Şekil C.1) de, adı gibi tarihi de çok netleşmiş değildir. Yapı konumu dolayısıyla, çoğunlukla 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) kentin bu

noktasında bulunan St. Dominic Kilisesi ile özdeşleştirilmiş, ancak mimari özelliklerine bağlı olarak bu kanı kesinleşmemiştir. C. Enlart, yerel adı Ayia Photou olan kilisenin, Strambaldi'nin St. Clare topluluğu ile ilgili olarak Fotini adını kullanması ve 1340 yılında Kral IV. Hugh'un bu topluluğu ziyaretini anlatan Mas Latrie yazmalarından yola çıkarak, buradaki kalıntıların ve şapelin, bu rahibe örgütüne ait olabileceği düşüncesini geliştirmiştir (1987:293-294). C. Enlart (1987:294), buradaki kalıntıların, çeşitli tarihsel yazmalarda aktarılmış, önemli bir Latin kilisesi ve manastırı olduğu anlaşılan St. Dominic olamayacak kadar önemsiz olduğuna değinerek, bu olasılığı elemiştir. T. Mogabgab, burada gerçekleştirdiği kazıların ardından, C. Enlart'ın bu yapının S. Clare olabileceği yönündeki düşüncesini destekleyen herhangi bir bulguya rastlanmadığını, kendisinin de bu yapının bir erkek örgütüne ait bir kilise olduğuna inandığını açıklamış, ancak bu yargının sebeplerini belirtmemiştir (1951:176,186). C. Otten-Froux (2001:148), çeşitli kaynaklara dayanarak buradaki kilisenin St. Dominic Kilisesi olduğunu iddia etmiştir. Cenevizlilerin 'Messaria' kayıtlarında bu bölgeye St. Dominic Hamamları adını vermeleri, F. Amadi'nin bu yapının meydana, saray ve St. Nicholas Kilisesi'nin arasından uzanan yolun sonunda bulunduğunu betimlemesi ve Gibellino gravürü, C. Otten-Froux'nun bu savını dayandırdığı tarihsel bulgulardır. Genellikle yapı büyüklüklerinin birbirlerine göre oranlı bir biçimde gösterildiği 1571 Gibellino gravüründe, orta büyüklükte ve tümüyle ayakta görülen St. Dominic Kilisesi'nin bu kilise olması, yapıyla ilgili farklı iddialar arasında akla en yakın olanıdır. 14. yüzyıl başından itibaren, noter kayıtlarından çeşitli tarih yazmalarına kadar birçok kaynakta adı geçen St. Dominic Kilisesi'nin daha büyük bir kilise alacağı beklenmekle beraber, bu bir zorunluluk değildir. Erken tarihlerde yapıldığı için yapının adının çok tekrarlanmış olması, yapının büyük ve üstün mimari özelliklere sahip olması anlamına gelmeyebilir. Yapının altında, erken dönem geleneği olarak, bir yeraltı kilisesinin bulunmuş olması da, bu yapının uzun bir geçmişi olduğunu destekleyen bir veridir.

Zemin seviyesindeki kilise yapısı kalıntılarından (foto), yapının tek nefli, iki açıklıklı ve iç ölçülerinin 12,5 m x 7,5 m olduğu anlaşılmaktadır. Birçok Latin kilisesindeki gibi, bu yapıda da üç kenarlı bir apsis ve apsis üzerinde tonoz dilimlerinden oluşan bir üst örtü bulunmaktadır.

1938 ve 1939 yıllarında gerçekleştirilen kazı ve onarım çalışmaları sırasında, yapının çeşitli bölümleri ortaya çıkarılmış, ardından sağlamlaştırılmalar yapılmıştır.

St Antonio Kilisesi ve Hastanesi: Canbulat Caddesi'nin deniz duvarlarına yakın tarafında yer alan kilise ve hastanesi (Şekil D.27, Şekil C.1), kentteki en eski ve üzerinde en fazla durulmuş yapılardır. 1571 Gibellino Gravürü'nde S. Antoni olarak açıkça gösterilmiş olan yapı, 1360 yılı noter kayıtlarında gömülmek için en fazla tercih edilen kiliseler listesinde 'Monasterium Sanctii Antonii Ordinis Heremitorum' olarak yer almıştır (Edbury, 1995b:341). St. Antonio Hastanesi ile ilgili bilgilere ise, 14. yüzyıl başı noter kayıtlarında rastlanmaktadır (Enlart, 1987:288). Doğuya yönelmeyen yapının, bu şekilde yapılmış olması ile ilgili olarak yerin koşulları öne sürülmüştür (Enlart, 1987:457). C. Otten-Froux, Templarların ilk kilisesinin St. Anthony'ye adandığını yazarak, bu yapının o yapı olabileceğini vurgulamıştır (2001:149). A. Luttrell de bu düşüncüyü desteklemiştir (1997:170). St. Anthony Hastanesi olarak adı geçen yapıyla ilgili çeşitli görüşler vardır. M. Balard, bu kilisenin mevcut yapının güneyinde yer aldığını öne sürerken (1985:300), C. Enlart bu düşünceye, söz konusu yapıların bir avlu etrafında toplanmış olduğu görüşünü eklemektedir.

Sadece doğu duvarı ayakta olan yapı, Yunan haçı şeması, önündeki üç açıklıklı geniş revakı ve ana mekânın tonozlarının kesişim noktasındaki kubbesiyle Bizans üslubunu andırır. Muhtemelen, 15. yüzyılda bazı eklemeler ve yenilemeler geçirmiş olan yapı, C. Enlart (1987:289-90) tarafından 14. yüzyıl ortalarına tarihlenmiştir.

St. Antonio Kilisesi'nde 1940 yılında Eski Eserler Dairesi tarafından kazılar yapılmış ve doğu duvarı, temelleri, pencereleri konsolide edilmiş ve sağlamlaştırılmıştır.

Tabakhane Camisi: Tabakhane Camisi (Şekil D.28, Şekil C.1), kiliseden camiye çevrilerek, Osmanlı Dönemi boyunca cami olarak kullanılmış yapılardan biridir. Bir vakfiyede yer alan, San Sesko isimli kilisenin ihtiyaç üzerine, hazine tarafından uygun bir fiyata alınarak camiye çevrildiği bilgisindeki (Jennings, 1993:48) kilise tarifi, camiye dönüştürülen kiliseler arasında en çok bu yapıya uymaktadır. Tarihi belirtilmemiş olan bu dönüştürme bilgisi, cami olarak adlandırılmış diğer ibadethaneler St. Nicholas, SS. Peter ve Paul ve Stavros Kilisesi olarak da adlandırılan Mustafa Paşa Camisi'nin eski isimleri bilindiğinden, Templar Kilisesi de

mescit olarak geçtiğinden, en çok Tabakhane Camisi'ni akla getirmektedir. Bu tarif dışında, Tabakhane Camisi ile ilgili olan bir diğer bilgi de, 1917-1918 tarihli Barutçuzade Hafız Ahmed Vasıf Efendi İbn-i Hacı Ali Efendi Vakfiyesi'nde yer verilmiş 'Debbağhane Mevkii' (Sarınay, 2000:288) tanımıdır. Yapının ne kadar süreyle cami olarak kullanıldığı bilinmemekle birlikte, C.Enlart'ın 1896 yılındaki Kıbrıs ziyareti sırasında harabe halinde olduğu açıktır (1987:301).

Çapraz tonozla örtülmüş iki açıklıktan oluşan tek nefli yapının tonoz yüksekliğindeki apsisi de yarım kubbeyle örtülmüştür. İki tonozun arasında, onları ayıran bir kaburga bulunur. Payandaları yoktur ve çapraz tonozlar cephelere Ermeni Kilisesi'ndeki gibi üçgen alınlıklar olarak yansıtılmıştır. Batı cephesindeki girişin yanı sıra, kuzey ve güney cephelerinde de, apsisin yanında yer alan açıklık içerisinde kalan girişler bulunmaktadır. Çok az sayıda açıklığı bulunan yapı, C. Enlart tarafından Fransız, Aragonese sanatının Bizans'la karışımı olarak tanımlanmış (1987:301) ve 15. yüzyıla tarihlenmiştir (1987:302). Yapının duvarlarında görülebilen Bizans üslubundaki duvar resimlerinin varlığı, bir dönem cami olarak kullanılmış bu yapı için şaşırtıcıdır. Bu yapı da 1937-1939 yıllarında süren onarım çalışmaları sırasında elden geçirilmiştir.

Mustafa Paşa Camisi (Stavros Kilisesi): Mustafa Paşa Camisi (Şekil D.29, Şekil C.6), Lala Mustafa Paşa Sokak üzerinde, Latinler dönemi Yunan Mahallesi sınırlarında yer almaktadır. Yerel olarak Stavros Kilisesi olarak da adlandırılan kilise, C: Enlart'ın notlarında adı bilinmeyen yapılar arasında geçmiştir (1987:302). Enlart, daha eskiye tarihlenebilecek detay veya özellikleri barındırmadığı için bu yapıyı, 15. yüzyıla tarihlenmiştir (1987:303).

Tek nefli ve tonoz örtülü yapıda, payandasız sade cepheler, silmeyle biten duvarlar, beşik tonoz örtü, yarım daire biçiminde ve iç mekân yüksekliğindeki apsis ve batı cephesindeki üçgen alınlık benzeri bitişinde doğu Hristiyan etkileri görülmektedir. Kapılarındaki silmeler ve tonozu taşıyan kaburgalarında ise, Gotik mimarlığının izleri belirgindir. Batı ve kuzey cephelerinde girişleri bulunan yapının, kuzey cephesinde ahşap revak izleri görülebilmektedir.

Mustafa Paşa Camisi, camiye dönüştürülen kiliselerden biridir. Ancak, C. Enlart'ın 1896 yılında ziyaret ettiğinde bunu tespit edememiş olmasından, yapının bu

tarihlerde cami olarak kullanımının terk edildiği anlaşılmaktadır. İçinde mihrabı bulunan yapının, minaresi yoktur. 1917-1918 tarihli Barutçuzade Hafız Ahmed Vasıf Efendi İbn-i Hacı Ali Efendi Vakfiyesi'nde Mustafa Paşa Mevkii ifadesine yer verilmesi, cami olarak kullanılmış yapının, zamanla bölgeye adını vermiş olduğunu göstermektedir (Sarıay, 2000:288). İngiliz Dönemi boyunca üstlendiği işlevi bilinmeyen yapı, 1990'ların başında gerçekleştirilen restorasyonların ardından yeniden cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yapının iç mekânında, tonozunun üzerine eklenmiş beton kaplamanın olumsuz etkileri çok açık bir biçimde izlenebilmektedir.

Yukarıda sözü edilen ve tarihsel belge, harita veya sözlü kaynaklardan yararlanarak tarihsel gelişimleri belli ölçülerde tanımlanabilen veya üzerinde bir tartışma yaratılabilmüş yapı / yapı kalıntıları dışında, isimleri de dahil olmak üzere, haklarında hiçbir bilgi edinilememiş kiliseler, numaralar verilerek anıtlar haritasında belirtilmiştir. Bu yapıların konumları, mimari özellikleri ve bilinen onarımlarına da aşağıda kısaca değinilmiştir.

Adı Bilinmeyen Kilise no1: SS. Peter ve Paul Kilisesi'nin güneyinde, Ali Paşa Sokak üzerindeki iki kiliseden daha uzakta olanıdır (Şekil D.30, Şekil C.1). Sadece batı cephesinin girişi ve iki yanındaki payandaları ayakta olan yapı, Bizans ve Gotik üsluplarının bir arada görüldüğü bir örnektir. Üç nefli olan yapının yan nefleri, Ayios Yeorghios Xerinos'da da görüldüğü gibi, ancak daha az belirgin bir biçimde geridedir. Ağırlıklı olarak bir Bizans yapısı olan bu kilise cephedeki payandaları, ortadaki ana girişi ve bazı detaylarıyla Batı etkileri taşımaktadır.

1937-1938 yıllarında, yapının ön cephesinde gerçekleştirilen sağlamlaştırma çalışmalarından sonra, 1950-1951 yıllarında da doğu ve güney yöndeki konutlar yıkılmış, çevresi temizlenmiş ve çevre duvarları inşa edilmiştir.

Adı Bilinmeyen Kilise no2: Ali Paşa Sokak üzerinde, 1 nolu yapının kuzeyinde ve çok yakınında yer alan bu kilise, diğerinin aksine plan şemasında da detaylarda da ağırlıklı olarak Gotik özellikleri göstermektedir (Şekil D.31, Şekil C.1). Yapının, batı kapısı sivri kemerinin üst kotlarına kadar olan kısmı ayakta. Tek nefli ve üç açıklıklı yapının apsisi de, kentteki birçok Latin kilisesi gibi üç kenarlıdır. Ancak bu yapıda, benzer şemadaki diğer Latin kiliselerinin aksine payandalar yoktur. Yapının

tek öne çıkan bölümü olan batı cephesi girişi, iç içe giren üç sivri kemeriyle anıtsal bir karaktere sahiptir. Üst örtü payandalarının alçak kabartmalı ve insan figürlü motifleri Romanesk sanatın özelliklerini taşımakla birlikte, C. Enlart (1987:298) yapıyı 14. yüzyıl ortalarında yapılmış Karmelit Kilisesi gibi diğer Latin kiliseleri ile karşılaştırarak, 14. yüzyıl sonu–15. yüzyıl başına tarihlemiştir.

Bu kilisedeki onarımlar da 1 numaralı kilise ile birlikte gerçekleştirilmiş, 1937-1938 yıllarında ön cephe ve giriş kapısında sağlamlaştırmalar yapılmıştır. 1950-1951 yıllarında, kuzey, doğu ve güney yöndeki konutları yıkılmış ve yapı çevre duvarlarıyla çevrelenmiştir.

Adı Bilinmeyen Kilise no3: Karmelit Kilisesi ile Tabakhane Camisi'nin batısında konumlanmış ve Kışla Yolu Sokağın sonlarına yakın bir noktada bulunan bu yapı (Şekil D.32, Şekil C.1), günümüzde askeri bölge içindedir.

Temel seviyesindeki yapı üç nefli ve üç apsislidir. Yapı beması, kriptosu, yalın duvar, döşeme ve sütun kaideleriyle, bir erken dönem kilisesi izlenimi vermektedir. Yapının, Latinler Dönemi öncesine ait, Suriye'deki ilk Hristiyanlık kiliselerinden etkilenmiş, erken Hristiyanlık bazilikaları şema ve stilinde bir kilise olması güçlü bir olasılıktır.

C. Enlart'ın saptadıkları arasında yer almayan kilise, 1936-1939 yıllarında gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında, döşeme ve sütun kaideleri seviyesinde ortaya çıkarılmıştır.

Adı Bilinmeyen Kilise no4: Mustafa Paşa Camisi'nin doğusunda, Piyale Paşa Sokak'ta konumlanmış (Şekil D.33, Şekil C.1), üç açıklıklı ve tek nefli bir kilisedir. Ancak, ilginç bir şekilde apsisi yoktur. Kuzey ve güney cephelerinde yer alan büyük kesitli payandalarının yanında, doğu ve batı cephelerinin iki tarafında da, dış duvarların devamı niteliğinde payandalar bulunmaktadır. İyi işlenmiş kesme taş kullanılarak inşa edilen yapının, kaburgalı tonoz başlangıçları, içte yer alan moloz dolguyla, çok ağır görünmektedir. C. Enlart (1987:297), yapıyı 14. yüzyıl sonları-15. yüzyıl başlarına tarihlendirmiştir.

Bu kilisede, 1942 yılında sadece kazı ve fotoğraflama çalışmaları gerçekleştirmiştir.

Adı Bilinmeyen Kilise no5: Canbulat Caddesi üzerinde yer alan bu kilise (Şekil D.34, Şekil C.1), St. George Yunan Kilisesi'nin doğusunda küçük bir yapıdır. C. Enlart'ın kentteki en güzel yapı olarak tanımladığı kiliseden (1987:294), sadece batı duvarının zemine yakın izleri ve kuzey duvarının bir bölümü kalmıştır. Ayakta kalan parçalarından tek nefli, üç açıklıklı, payandalı, üç kenarlı apsisli, kentteki birçok Latin kilisesi ile ortak özellikler taşıdığı anlaşılan yapının, kaburgalı tonoz izleri okunabilmektedir. Yapı, çok ince taş işçiliği sergileyen Gotik detayları ile dikkat çekmektedir.

5.2.2. Osmanlı Dönemi Anıtları

5.2.2.1. Mescit

Akkule Mescidi: Gazimağusa, muhtemelen azalan nüfusu nedeniyle, Kıbrıs'ta bulunan ve Osmanlıların cami inşa etmediği tek kenttir. Adada, 21'i kentlerde, 7'si köylerde olmak üzere toplam 28 Osmanlı camisi inşa edilirken (Tekman, 1982:1-15), Gazimağusa'da camiye çevrilen ve bazı dönemlerde cami olarak kullanılmış 5 kilise dışında, dini yapı olarak sadece, 1618 yılına tarihlenen Akkule Mescidi yapılmıştır. Türkler tarafından Akkule olarak adlandırılan Ravelin'in girişinde bulunan yapıya, bu ilişkiden yola çıkarak, Akkule Mescidi (Şekil D.35, Şekil C.1) adı verilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde açılmış Kara Kapısı'nın yanına, sur duvarlarına bitişik olarak yapılmış olan mescidin planı, mevcut giriş, yollar ve sur duvarlarının açısı dolayısıyla yamuğa yakındır. Basit bir cephe düzenlemesi ve girişi olan yapının pencereleri üzerinde kör sivri kemerler ve onların üzerinde de tepe pencereleri bulunmaktadır. Giriş kapısı basık kemerli, etrafı dikdörtgen bir silmeyle çevrelenmiş, iki kanatlı bir kapıdır ve bunun üzerinde de tepe penceresi bulunmaktadır. Mescidin girişinin ve girişin karşısında yer alan mihrabının üzerinde yazıtlar yer almaktadır. Giriş yazıtında, yapım yılı olarak 1027 h. tarihi yazılıdır. Düz çatılı olan mescidin girişinin sağında, yapıyı uzunlamasına ortadan bölen ve çatıyı taşıyan bir kemer yer almaktadır.

Yapı, muhtemelen yanındaki tabyada konumlanmış birlik için inşa edilmiş askeri bir mescittir (Rıza, 1989:5). Ancak, mescit Osmanlı Dönemi'nden sonra farklı işlevler

üstlenmiştir. 1974 yılına kadar Eski Eserler Dairesi olarak kullanılmış, daha sonra Postane Binası'na dönüştürülmüş, son yıllarda ise Turizm Danışma Bürosu olarak kullanılmaya başlanmıştır.

5.2.2.2. Medrese

Gazimağusa Medresesi: Gazimağusa Medresesi'nin (Şekil D.35, Şekil C.1), yapım yılı ve banisi bilinmemektedir ve ismine herhangi bir tarihi belgede rastlanamamıştır. Medrese binası, meydanın kuzey-doğu köşesinde, Liman Yolu Sokak üzerindeki 15. yüzyıl başlarına tarihlenmiş (Enlart, 1987:461) dükkânlar ve daha önce bu dükkânların üst katında bulunmuş piskoposluk sarayının, meydan yönündeki ucunda yer almaktadır. Bu yapının plan ve cepheleri, klasik Osmanlı medreseleri ile pek benzerlik göstermez. Öncelikle, bu yapının, bir medrese binasının en önemli öğeleri olan hücreleri yoktur. Yapı, bir kubbeli mekân ve bu mekânın batısını ve güneyini saran, haç tonozlarla örtülmüş bir dehlizden oluşur. Kubbeli odanın dersane olması mümkün olmakla birlikte, kuzey ve batıdaki sivri kemerli geniş açıklıklar dışında, içe dönük mekânlar olan dehlizlerin işlevini anlamak güçtür. St. Nicholas Kilisesi'nin doğusunda bulunan (Şekil D.35), küçük yan yana odalardan oluşan mekânların, bu medrese binasının kullandığı hücreler olması mümkündür. 1950 yılında hazırlanmış anıtlar anahtar planında da, bu yapılar 'hücreler' olarak gösterilmiştir.

Yapının planına bakıldığında (Şekil D.35), dehlizi saran dış duvarların kent içindeki bir Osmanlı yapısı için çok kalın olduğu ve çok güçlü payandalarla desteklendiği gözlenmektedir. Ayrıca batı duvarının, onu dik kesen duvardan, duvar örgüsü, kalınlık ve yükseklik olarak çok farklılaştığı belirgindir. Kubbeli mekanın pencereleri ise, duvarın yüksekliğine göre çok alt bir kotta, birbirinden farklı devşirme sövelerle çevrelenmiş ve tepe penceresizdirler. Tüm bu veriler göz önüne alındığında, bu yapının büyük bir kısmının başka bir yapı, ya da yapı parçalarını barındırdığı, çok usta ve dönemin tipolojisini bilen bir mimar tarafından inşa edilmediği, ya da depremler sonrasında çok nitelikli onarımlar geçirmediği gibi varsayımlarda bulunulabilir. Yapının taşıdığı farklı dönem izlerinin anlaşılabilmesi için, çok daha ayrıntılı rölöve ve restitüsyon çalışmaları yapılması gerekmektedir.

Medrese binasının önünde bulunan iki adet yekpare sütun, 1571 Gibellino Gravürü'nde (Şekil B.2) meydanın ortasında, lahitin iki yanında gösterilmiştir. S.

Gibellino, bu yapı için ‘Fransızların San Nicolo Katedrali önünde iki sütun arasındaki Venüs takı’¹ diye bir not düşmüştür ². 1738’de meydanda bulunmuş olan Pococke³, bu kolonlar ve lahiti ayrıntılı olarak tariflemiştir. 1750 yılında kente gelen Drummond⁴ da, St. Nicholas Kilisesi’nin önünde, lahitin iki yanında duran bu sütunlardan söz etmiştir. C.D. Cobham, meydanın ortasındaki bu antik sütunlarla birlikte burada bir çeşmenin de bulunmuş olduğunu belirtmiştir (**Cobham, 1845:38**). Venedik Dönemi’nde Salamis’ten getirilmiş olduğu ileri sürülen sütunların (**Enlart, 1920:140**) arasındaki antik lahit, İngiliz Dönemi’nde, 1878 yılında bir İngiliz komiserin mezarı olarak Maraş’taki Protestan mezarlığına taşınırken, bu kolonlar da medresenin önüne taşınmış olmalıdır (**Thurbon, 1990:209; Enlart, 1920:140; Lewis, 1894:282-283**).

Medrese binası,1970’lere kadar kütüphane, daha sonra turizm acentesi, son olarak da banka binası olarak kullanılmıştır, halen boştur.

5.2.2.3. Hamamlar

Gazimağusa’da, az sayıda bulunan diğer Osmanlı yapı tiplerinin aksine, başkent Lefkoşa’dakilerin sayısı kadar, yani üç adet hamam bulunmaktadır. Temel seviyesinde bulunan Kertikli Hamam ve Cafer Paşa Hamamı’nda, daha önceki dönemlere ait yapı parçaları bulunmaktadır. 1579 tarihli Lala Mustafa Paşa vakfiyesinde adı geçen, Cami-i Şerif karşısındaki Latinler Dönemi hamamının (**Sarınay, 2000:337**) ve aynı vakfiyede geçen Hamam Mahallesi’ne (**Sarınay, 2000:338**) adını veren hamamın bugün tespit edilen bu üç hamamın yerlerinde konumlanmış olması mümkündür.

¹ Gibellino’nun metninin orijinali ‘S.Nicolo Domo di Franchi, davanti de qual gli e l’arca de Venere fra due colonne’ dir.

² Camille Enlart bu yapıdan ‘Venüs’ün mezarı’ diye söz eder. C. Enlart 1564 yılında Afrodite’nin doğum yeri olarak tanınan Baf kentinde arkeolojik kazılar yürütmüş olan Venediklilerin bu dönemin yaygın bakış açısıyla diğer pagan tanrılar gibi bu tanrıyı da yaşamış bir insan gibi kabul etmiş olduklarını belirtir. Enlart’a göre Venedikliler Baf’tan getirdikleri ve Venüs’ün mezarı olduğunu düşündükleri yapıyı, gurur duydukları klasik bilgi birikimlerinin bir göstergesi olarak Gazimağusa meydanında yeniden inşa etmiş olmalıdırlar. Bakınız Enlart, C., Gothic art and the Renaissance in Cyprus 1987, 462-3.

³ Pococke, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, 255

⁴ Drummond, 1750, aktaran Cobham, C.D., 1969, 274

Cafer Paşa Hamamı: Bu hamamın yapım yılı, evkaf idaresi kayıtlarına göre 1601 (**Tekman, 1982:37**), banisi ise Gazimağusa su kemerlerinin (**Jennings, 1993:60**) ve Cafer Paşa Çeşmesi'nin de banisi olan Cafer Paşa'dır (Şekil D.37, Şekil C.1).

Cafer Paşa Hamamı, meydanın kuzey-batı köşesinde, St. Francis Kilisesi'nin önünde yer alır. Hamam, soğukluk, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. St. Francis Kilisesi'ne bitişik olan soğukluk ve ılıkılık bölümleri, Osmanlı öncesi döneme ait mekânlardır ve çatı örtüleri sırasıyla, haç tonoz ile beşik tonozdur. Sıcaklık ve külhan bölümleri ise, klasik Osmanlı Dönemi hamamının özelliklerini göstermektedir. Sıcaklık bölümünün ana mekânı ve köşelerdeki hücreler kubbelerle, hücreler arasındaki mekânlar beşik tonozlarla örtülüdür. Girişi kuzey-batıdan olan külhan da beşik tonozludur. Yakın zamana kadar dükkân olarak kullanılan yapı, yakın zamanda bir bara dönüştürülerek, büyük değişiklikler geçirmiştir (Şekil E.63).

Bu hamam ve kentteki diğer su yapılarının, 1571'den önce mevcut olan su şebekesinin izleri ve mevcut su yapılarının üzerine yapılmış olmaları, büyük olasılıkla pratik nedenlere bağlıdır. Nitekim 1579 Lala Mustafa Paşa vakfiyesinde bahsedilen, Cami-i Şerif karşısındaki hamamın (**Sarınay, 2000:337**) bir bölümünün veya alt yapısının Cafer Paşa Hamamı'ndaki varlığının tespiti için, bu yönde araştırmaların yapılması gereklidir.

Kertikli Hamamı: Kentin ayakta duran diğer hamamı, kentin kuzeyinde yer alan Kertikli Hamamı'dır (Şekil D.38, Şekil C.1). Yapım yılı ve banisi bilinmeyen bu hamamın planı incelendiğinde, yapının bir Osmanlı hamamı şemasını yansıtmadığı görülmektedir. Günümüze sadece temelleri ulaşmış olan soğukluk bölümü, diğer bölümlere göre çok geniş bir dikdörtgendir. Soğukluk bölümünün kuzey-batısındaki iki kubbeli mekândan, buna paralel ve eş büyüklükte, ancak ortasında bir duvar bulunan bir başka mekâna geçilmektedir. İki kubbeli girişin, güney-batısındaki daha küçük kubbeli odadan ise, aynı boyutlarda kubbesi olan başka bir odaya geçilmektedir. Bu düzenlemede nerenin ılıkılık, nerenin sıcaklık olduğu, mekânların nasıl işlevlendirildiği anlaşılmamaktadır. Külhan bölümü ise, beşik tonozla örtülmüştür.

Kertikli Hamamı da, plan düzenlemesinden ve bazı tarihsel kaynaklardan dolayı bazı soru işaretleri taşımaktadır. Tipik bir hamam planına sahip olmayan bu yapı ve diğer

hamamlar için, B. Stewart, küçük kiliselerden dönüştürüldüklerini yazmıştır (1908:64). Ancak, bu yapının mevcut planıyla bir kilise yapısını benzeştirmek mümkün değildir.

Cenevizlilerin 'massaria kayıtlarında', bu bölge için kullanılan 'St. Dominic Hamamları Bölgesi' (Otten-Froux, 2001:148) ve 1579 Lala Mustafa Paşa vakfiyesinde geçen 'Hamam Mahallesi' (Sarıay, 2000:338) tarifleri, bu bölgede bulunmuş bir Latinler Dönemi hamamına referans vermektedir. Kertikli Hamamı'nın da, bu yapıyla yer, yapı parçası ve yapı elemanı anlamında bir ortaklık taşıyor olması, üzerinde durulması gereken bir olasılıktır.

Kızıl Hamam: Kızıl Hamam (Şekil D.39, Şekil C.1), Gazimağusa'daki diğer hamamlardan farklı olarak, temel seviyesine kadar yıkılmış durumdadır ve sadece kuzey-doğu duvarının bir bölümü ayaktaadır. 1951 yılında yapıda kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiş ve toprak altındaki bölümleri ortaya çıkarılmıştır. Ancak, bu çalışmalardan sonra yayınlanmış herhangi bir rölöve veya restitüsyon çizimine rastlanmamıştır. Yapım yılı ve banisi bilinmeyen hamamla ilgili olarak, 1917-1918 yıllarında yazılmış Barutçuzade Hafız Ahmed Vasıf Efendi İbn-i Hacı Ali Efendi Vakfiyesi, içeriğinde geçen 'Kızılhamam Mevkii'nde arsa' tabiriyle, ulaşılanlar arasında bu yapıya gönderme yapan tek tarihi kaynaktır (Sarıay, 2000:288).

5.2.2.4. Çeşmeler

Gazimağusa Kaleiçi'nde, Osmanlı Dönemi'ne ait tespit edilmiş olan altı adet çeşme bulunmaktadır (Şekil C.8), ancak bunlardan sadece sarayın köşesinde bulunan Cafer Paşa Çeşmesi'nin (Şekil D.40, Şekil C.1) banisi ve yapım yılı bilinmektedir. 1596–1597 yıllarında yapılmış ve üzerindeki yazıtta yapım yılı ile birlikte banisi Cafer Paşa için yazılmış bir şiir bulunan çeşme, 1956 yılına kadar sarayın önünde konumlanmış, bu tarihte gerçekleştirilen çalışmalarla, birkaç metre kuzey-batıya taşınarak bugünkü yerine getirilmiştir. Kaleiçi'ndeki Osmanlı çeşmeleri arasında en niteliklisi olan Cafer Paşa Çeşmesi, yalak ve musluk bölümlerinden oluşan basit bir 16. yüzyıl çeşmesidir. Musluk bölümünde bir yazıt bulunmaktadır.

Diğer çeşmelerden Akkule Mescidi önünde bulunanı 1937 yılında özgün yerinin karşısına taşınmış, daha sonra da bilinmeyen bir tarihte yok olmuştur (Şekil E.64). Bugün halen mevcut olan diğer Osmanlı çeşmeleri, İstiklal Caddesi ile 28 Mehmet Çelebi Sokak kesişiminde (Şekil E.65); Mustafa Paşa Camii önünde (Şekil E.66); Şömineli Sokak girişi yanında (Şekil E.67), ve Kemal Zeytinoğlu Sokak üzerinde, Kuru Çeşme Sokak karşısında (Şekil E.68) yer almaktadır.

5.2.2.5. Türbeler ve Mezarlar

Kaleiçi'nde, bazıları 1571'deki fetihten kalma çok sayıda türbe bulunmaktadır. Bunlardan en fazla bilineni, 1571 sırasında, bugünkü Canbulat Tabya yakınlarında şehit düşen Kilis Sancak Beyi Canbulat Paşa'nın, Tabya'nın iç mekânında bulunan türbesidir (Şekil C.8). Özgün adı Arsenal Tabya olan kule, uzun yıllar bölgenin en çok ziyaret edilen türbelerinden birine ev sahipliği yapmıştır. 1968'de yapılan onarımların ardından, türbenin bulunduğu kısmın önündeki beşik tonozlu mekân restore edilerek müzeye dönüştürülmüştür ve halen bazı etnografik ve arkeolojik eserler burada sergilenmektedir.

Canbulat Paşa Türbesi dışında, Mehmet Ali Görmüş Sokak üzerindeki (Şekil C.1) kemerli evin altında (Şekil E.70) ve Mustafa Paşa Camii önünde (Şekil E.71) 1571 yılından kaldığına inanılan ve kimlere ait olduğu bilinmeyen türbeler bulunmaktadır. St. Nicholas Kilisesi'nin ön avlusunun kuzey tarafında daha yeni tarihli Şam Müftüsü Mehmet Ömer Efendi (veya İbrahim Efendi) ve Mustafa Zühtü Efendi'nin baldaken tarzında yapılmış türbeleri (Şekil E.72) yer alır. SS. Peter ve Paul Kilisesi'nin güney-doğusundaki avluda yer alan, Osmanlı Dönemi'nin tanınmış isimlerinden, 28 Mehmet Çelebi'nin (1732) ve Yeniçeri Efendisi Mehmet Efendi'nin (1724) mezarları da kaydedilmeye değerdir (Şekil E.73). Ayrıca, surların dışında, Kara Kapısı'nın karşısındaki eski Türk mezarlığının yerinde bulunan ve 1571 şehitlerine ait olduğu bilinen üç kubbeli türbe de, Kaleiçi'nde konumlanmamış ancak Osmanlı Dönemi açısından önemli türbelere aittir.

5.2.2.6. Namık Kemal Zindanı

Tam anlamıyla bir Osmanlı anıtı olmasa da, 1873-1876 yıllarında Şair Namık Kemal'in konakladığı bilinen bu yapı (Şekil D.41, Şekil C.1), Osmanlı edebiyat

tarihinde tuttuğu yer dolayısıyla, önemli bir Osmanlı kültür mirası olarak değerlendirilmiştir. Namık Kemal'in ünlü eserleri 'Gülnehal' ve 'Akif Bey', burada kaldığı dönemde yazılmış eserleridir. Gazimağusa'da bu yapı, aslında bu dönem hapishane ve talimhane olarak kullanılan sarayın bir parçasıdır. Önceleri alt kattaki zindana kapatılan şair, bir süre sonra Kıbrıs Mutasarrıfı Veyis Paşa'nın izni ile üst kata çıkarılmıştır. Yapının alt katı kalın duvarları ve payandalarıyla Osmanlı Dönemi öncesinin izlerini taşıırken, üst katı pencere düzeni ve daha ince duvarlarıyla Osmanlı Dönemi'ne tarihlenebilir. "Namık Kemal Zindanı ve Müzesi"nin restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları 1993 yılında Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Rölöve ve Restorasyon Şubesi tarafından gerçekleştirilerek ziyarete açılmıştır. Müze haline getirilmiş olan yapıda, Namık Kemal'e ait birçok kişisel eşya ve bilgiler bulunmaktadır.

Şair Namık Kemal'in bu zorunlu ziyareti kent ve ada halkı üzerinde derin etkiler yaratmış ve ünlü şairin adı okul, sokak, mahalle ve ana meydana verilerek, kent belleğinin bir parçası haline getirilmiştir.

5.3. Geleneksel Konutlar

Gazimağusa Kaleiçi, mevcut durumunda, bütünlük ve korunmuşluk açısından, uzun ve hareketli tarihine paralel nitelikte bir geleneksel konut dokusuna sahip değildir. Daha önceki bölümlerde de yer verildiği gibi, bu durum bazı kritik süreçlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Çok yoğun bir dokunun bulunduğu tespit edilmiş Latinler dönemi konutlarının yok olmasındaki temel etkenler Osmanlı öncesine tarihlenen konutların büyük ölçüde yok olmasının başlıca nedenleri, Osmanlı Dönemi boyunca Kaleiçi'nde devam eden düşük nüfus sorunu (Tablo A.4) sonucu bu yapıların boş ve bakımsız kalması, 1735'teki büyük deprem (Tablo A.1) ve 1860-1870 yıllarında Süveyş Kanalı ve Port Said Limanı'nın yapımı sırasında kentin taş ocağı olarak kullanılmış olmasıdır (Lukach, ve Jardine, 1913:65). Adı bilinen ve artık izlerine rastlanmayan yapılar tablosunda (Tablo A.3) 43 anıtın yer alması, yıkımı çok daha kolay gerçekleşebilen konutlardaki yok olma oranı olasılıklarına dair bir fikir vermektedir.

Osmanlı Dönemi'nde, kentte yaşanan ekonomik gerileme ve kırsallaşmanın etkisiyle, bu dönemin konutları, Latinler dönemi konutlarına göre, daha az sayıda ve daha az

özenle inşa edilmişlerdir. Bu yapıların süreç içerisinde sayılarının çok azalmasına ve yapısal müdahalelerle mimari niteliklerini kaybetmelerine sebep olan, bazı temel etkenler vardır.

İngiliz Dönemi'nde, Osmanlı konutlarına korunmaktan çok, yıkılması gereken yapılar gözüyle bakılması ve tüm koruma politikalarının Osmanlı öncesi yapılar üzerine kurulması (Yıldız, 1997:126), bu yapılar için olumsuz bir süreci başlatmıştır. Bu bakış açısı, hem ekonomik iyileşmeyle birlikte ivme kazanan yapım sürecinde, hem de restorasyon çalışmaları sırasında çok fazla geleneksel Osmanlı konutunun yok olmasına sebep olan etkenlerden biridir. 1935-1950 yıllarına ait restorasyon fotoğraflarında, yıkımı gerçekleştirilen konutların birçoğunun nitelikli yapılar oldukları izlenebilmektedir.

1963 sonrası, iç savaş sırasındaki denetimsizlik, kaos ve nüfus artışı, geleneksel konut dokusu açısından geri dönüşü olmayan bir süreci başlatmıştır. Bu dönemde geleneksel konut dokusu hızlı bir yok olma ve niteliklerini yitirme sürecine girmiştir. 1974 savaşı sonrasında ise, artan ticaret işlevinin yarattığı rant baskısıyla, geleneksel konut dokusunun dejenerasyonu 1980'lere kadar devam etmiştir. 1963'ten, 1980'lere uzanan dönemin sonunda, 20. yüzyılın ortalarına ait fotoğraflarda görülen geleneksel konutların (Şekil E.74, Şekil E.75, Şekil E.76, Şekil E.77) çoğu yok olmuştur. Halen mevcut olan geleneksel konutların birçoğu ise, geçirdikleri müdahaleler sonucu özgün plan/cephe düzenlerini ve mimari elemanlarını yitirmiş durumdadırlar.

İngiliz Dönemi konutlarının ise, tümüne yakını ayakta ve korunmuş durumdadır. Basit bir plan ve cephe düzeninde yapılmış olan bu yapılar, cephelerindeki neo-klasik öğelerle, kolonyalist rejimin etkilerini taşımaktadırlar.

5.3.1. Osmanlı Öncesi Konut Kalıntıları

Gazimağusa Kaleiçi'ndeki Osmanlı öncesi konut kalıntıları, çok az sayıdadır. Bu durum Gazimağusa nüfusunun, Venedik Dönemi sonunda 10,000'lere ulaşmış olmasıyla (Tablo A.4) ve fetih sonrası durum tasvirleri ile çelişmektedir¹.

¹ 'Bu kalenin içinde (Mağusa/Lefkoşa) 7 bin miktarı ev ve saray mevcuttur ve aralarında 10-15,000 altın kıymetinde, sanatkârane yapılmış dört başı mamur evlerin sayısı çoktur.' bakınız. Fedai, H., 1987, Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs, 149

Osmanlı öncesi konutlar arasında en nitelikli ve korunmuş durumda olanı, ‘Venedik Evi’ adıyla tanınan yapıdır (Şekil D.42, Şekil C.6). Bu konut Namık Kemal Meydanı’ndan geçen iki akstan biri üzerinde, Naim Efendi Sokak, No:25’tedir. 1571 Gibellino gravüründeki (Şekil B.2) 11 numaralı Palazzo della Regnina ile aynı yapı olduğu varsayılarak ‘Kraliçe’nin Sarayı’ (Enlart, 1920:157), Osmanlı Dönemi’ndeki işlevi dolayısıyla da ‘Bedesten’ olarak adlandırılmıştır. Bu yapının bir saray ölçeği ve niteliğinde olmaması ve ayakta kalan tek Latinler Dönemi konutu olması dolayısıyla yeterli değerlendirme yapılamaması, ‘Kraliçe’nin Sarayı’ isimlendirmesini tartışılabilir hale getirmektedir. Venedik Evi, Naim Efendi Sokak, Münir Özbek Sokak ve Bedesten Sokak arasında kalan, üç cepheli bir yapıdır. Özellikle, ön cephesinde bulunan bosajlı taşların çerçevelediği kapı ve iki yanındaki pencereler, çok ustalıkla bir işçiliğin ürünleri olarak dikkat çekicidirler (Şekil E.78). Tek katlı olan yapının Münir Özbek Sokak tarafındaki konsol taş kirişleri (Şekil E.79), bu yapının özgününde iki katlı olabileceğini gösteren önemli izlerdir. Kuzey-batısında, revaklı, lineer yerleşmiş ve ‘Venedik Evi’ adı verilmiş dört mekânın ve güney-batısında bir şapelin bulunduğu Bedesten Sokak tarafındaki avluda, 1945 yılında kazı ve küçük çaplı onarımlar gerçekleştirilmiştir (Şekil E.80). Bu kazı ve onarımlar dışında, söz konusu yapılar üzerine kapsamlı araştırma, rölöve ve restitüsyon çalışmaları yapılmamıştır. Ayakta kalan tek Latinler Dönemi konutu olarak, bu yapı kent tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı öncesi döneme ait bir diğer yapı kalıntısı ise, yine Naim Efendi Sokak, No:7’de bulunan bir Rönesans cephesi parçasıdır (Şekil D.43). 19. yüzyıl sonunda, Gazimağusa’nın sağlıklılaştırılması çalışmalarını yürütmüş olan İngiliz Mühendis Biddulph (I’Anson ve Vacher, 1883:30) tarafından ortaya çıkarılan bu yapıya, ‘Biddulph Kapısı’ adı verilmiştir. ‘Venedik Evi’ gibi çok nitelikli bir taş işçiliğinin görüldüğü bu yapı parçası üzerindeki tüm kesme taşlar bosajlıdır. Kapının üzerinde yer alan yazıt yeri boştur. Bu cephe parçasının düzeninden, yapının özgün halinin iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. C. Enlart’ın 1899’da yaptığı çizimle, (Şekil E.81) yapının mevcut durumu karşılaştırıldığında, bu süre içerisinde kapının sol yanında bulunan kaide, sütun, sütun başlığı ve üzerindeki aslan figürünün yok olduğu görülebilmektedir.

‘Venedik Evi’ ve ‘Biddulph Kapısı’ dışında, Latinler Dönemi’ne ait konut kalıntıları, bazı Osmanlı Dönemi’ne ait konutların cephelerinde bulunan, mimari veya yapısal öğelerden ibarettir (Şekil C.6). Muzaffer Ersun Sokak, No:1’de sivri kemerli bir kapının bulunduğu köşe duvar (Şekil E.82), Muzaffer Ersun Sokak, No:25a’daki cephe ve kapı (Şekil E.83); Erenler Sokak, N:4-6 cephesinin bir bölümü (Şekil E.84); Necip Tözün Sokak, No:25a’da cephe (Şekil E.85); Afrodit Sokak No:1’deki bosajlı kapı izi (Şekil E.86); Kızıl Hamam Sokak, No:6-8’deki kapı ve üzerindeki üçgen alınlık(Şekil E.87); Naim Efendi Sokak, N:21’deki cephenin bir bölümü ve kapı söveleridir (Şekil E.88). Bu yapıların yanında, ‘şömineli ev’ olarak bilinen ve Osmanlı Dönemi’nin en nitelikli iki konut yapısının belli bölümlerinde de, Osmanlı öncesine ait duvar parçalarına rastlanmıştır.

5.3.2. Osmanlı Dönemi Konutları

Osmanlı Dönemi Konutları sayı ve yoğunluk açısından Latinler Dönemi Konutları’nın çok üzerinde olmalarına rağmen (Şekil C.6), birçoğu mimari nitelikleri açısından öne çıkmamaktadırlar. Nitelikli Osmanlı Dönemi konutlarının birçoğu da, dönem özelliği taşıyan mimari elemanlarını ve süslemelerini, cephe ve planlardaki müdahalelerin çokluğundan dolayı yitirmiş durumdadır. Bu dönem konutları da Osmanlı öncesi konutlar gibi taş/kagir yapılardır.

Osmanlı Dönemi konutları ağırlıklı olarak, Kara Kapısı ile Namık Kemal Meydanı arasında kalan İstiklal Caddesi’nin iki yanındaki, özellikle Kara Kapısı’na yakın olan sokaklar üzerinde ve kentin merkezinden kuzey-batısına doğru uzanan Kışla Yolu Sokak ile Naim Efendi Sokak civarlarındadır (Şekil C.8).

Bu dönemde yapılmış konutların büyük çoğunluğu tek katlı, basit yapılardır. Tek katlı konutlarda yaygın olarak görülen bir plan tipi, avludan girilen tek mekânlı şemadır (Şekil E.89). Sokaktan avluya, avludan da konuta giriş yapılan bu konutlarda avlu ve yapı, birbirine yakın büyüklükte dirler. Sokağa dik yerleştirilmiş olan bu yapıların, geniş cepheleri avlularına dönüktür. Çatıları tek yöne eğimli olan bu yapıların, servis mekânları avlularında yer almaktadır. Akkule Sokak No:1 (Şekil E.90), Akkule Sokak, No:9 (Şekil E.91) ve Yeni Yol Sokak, No:8 (Şekil E.92) bu plan tipinde konutlardır. Suphi Ezel Sokak, No:3’te (Şekil E.93) bulunan konut ise,

tek katlı iki mekânlı tipteki tek örnektir. Tek mekânlı tipten farklı olarak, bu yapıda avludan girilen mekândan geçilen, ona eş bir başka mekân daha bulunmaktadır.

Tek katlı konutlarda sık rastlanan bir diğer plan tipi ise, avludan girilen, orta sofalı üç mekânlı konutlardır (Şekil E.94). Bu plan tipindeki konutlarda, avludan ortadaki mekâna, buradan da iki yandaki mekânlara geçilmektedir. Bu gruptaki iki örnek, ilk gruptaki yapılar gibi sokağa dik, bir örnek ise avlunun arka bölümüne, sokağa paralel olarak yerleştirilmiştir. Bu tip konutlarda da, çatı tek yöne eğimlidir ve servis mekânları avludadır. Tabakhane Sokak, No:2 (Şekil E.95), Suphi Ezel Sokak, No:2 (Şekil E.96), Suphi Sokak, No:5 (Şekil E.97) bu grupta yer alan konutlardır.

İki katlı konutlarının birçoğu, iklim koşullarından da bekleneceği gibi açık sofalı (Şekil E.98), bazıları ise kapalı dış sofalıdır (Şekil E.99). Açık sofalı konutlar da, tek katlıların birçoğunda olduğu gibi, sokağa dik olarak konumlanmış, lineer biçimli yapılardır ve geniş cepheleri avluya dönüktür. Bu gruptaki örneklerden iki tanesine sokaktan da giriş olması, muhtemelen yakın dönem müdahalelerinin sonucudur. Bu gruptaki konutların, tümünün alt katında tek mekân bulunmaktadır. Üst katlarda ise, bir örnekte iki, diğerlerinde ise tek mekân vardır. Ali Paşa Sokak, No:29 (Şekil E.100), Akkule Sokak, No:5 (Şekil E.101), Kızıl Hamam Sokak, No:8 (Şekil E.102) iki katlı, avlulu, açık sofalı yapılara örnek oluştururlar.

Dış sofalı konutlar, iki katlı ve avlulu grubundaki ikinci tipi oluştururlar. Bu tipteki konutlarda, üst katta avluya bakan, kapalı bir sofa bulunmakta ve üst kattaki diğer mekânlara da bu sofadan ulaşılmaktadır. Erenler Sokak, No:11 (Şekil E.103), Kızıl Hamam Sokak, No:6 (Şekil E.104), dış sofalı, iki katlı ve avlulu yapılarıdır.

İki katlılarda, doğrudan yapıya girilen örnekler de, kayda değer sayıdadır. Ali Paşa Sokak, No:35 (Şekil E.105), Erenler Sokak, No:3 (Şekil E.106), Erenler Sokak, No:5 (Şekil E.107), doğrudan yapıya girilen iki katlı konutlardır. Bu konutlar erken tarihli örnekler olduklarından, ya avluları sonradan yapılaşmış, ya da Latinler Dönemi konutlarından dönüştürülmüş örnekler olmalıdırlar.

Kentteki Osmanlı Dönemi konutları arasında, strüktürel ve mimari öğeleri en iyi korunmuş olanlar, ‘şömineli ev’ olarak adlandırılan iki yapıdır (Şekil D.44, Şekil C.1). Hükümet Sokak, No:5-7’de bulunan ve açık sofalı olan bu yapıların, özellikle sofalarında bulunan taş kolonlar, ahşap dikmeler, taş merdivenler özgün niteliklerini

korumaktadırlar (Şekil E.108). Mekânsal organizasyonlarının, özgün mimari eleman ve detaylarının nitelikleriyle öne çıkan bu yapıların, ortak giriş kapısının yanında bir de çeşme bulunmaktadır. Bu konutlar, Kıbrıs geleneksel konut mimarisinin önemli öğeleri olan revakları, hamamı, avludaki çeşmesi, ocakları (Şekil E.109) ile Osmanlı Dönemi'nin kentteki en zengin konut kompleksleridirler. Uzun yıllar boyunca, Müslüman hac yolcuları için bir han olarak kullanılmış bu yapılar, daha sonra müze ve İslam Kültür Derneği olarak kullanılmışlardır. Eski Eserler Dairesi tarafından gerçekleştirilen restorasyonu 2000 yılında tamamlanmış olan bu konutlar, 2004 Mayıs'ından beri geçici sergiler için kullanılmaktadırlar. Bu konutlardaki bazı duvar parçaları ve ocaklarda, Osmanlı Dönemi öncesine ait kalıntılar bulunması (Şekil E.110), yapıların en azından bazı bölümlerinin Latinler Dönemi'ne tarihlenebileceğini göstermektedir.

Güney-Doğu Anadolu kentlerinde, özellikle de Gaziantep, Urfa, Mardin ve Diyarbakır'da rastlanan, 'kabaltı' denen ve altı yol, üstü konut mekânı olan yapı tipleri, Gazimağusa'da da bulunmaktadır. Ancak, buradaki kabaltılar Urfa ve Mardin'deki gibi tonozlu değil, düz, ahşap kirişlidir (Şekil E.111). Sayıları üçle sınırlı olan bu konutlar, Ali Paşa Sokak, No:43 (Şekil E.112), Erenler Sokak, No:9 (Şekil E.113), Muzaffer Ersun Sokak, No:1'de (Şekil E.114) bulunmaktadır. Bunlardan sonuncusunun üstündeki mekân yok olmuştur. Bu geçitin duvarına bitişik bir türbe yer almaktadır ve Osmanlı öncesine ait yapı izleri taşımaktadır.

5.3.3. İngiliz Dönemi Konutları

İngiliz Dönemi konutları, kentte boşalmış olan doğu, batı ve kuzey-doğu yönlerinde inşa edilmiştir. Diğer İngiliz Dönemi yapıları gibi, konutların kentteki yapılaşma süreci de, 1878-1930 ve 1930-1960 olmak üzere, iki farklı dönem altında incelenmiştir (Şekil C.6). Buna göre, İstiklal Caddesi üzerindeki hariç, İngiliz Dönemi konutlarının tümüne yakınının 1878-1930 yılları arasında inşa edildiği görülmektedir.

Gazimağusa Kaleiçi'nde bulunan İngiliz Dönemi konutları da, Osmanlı Dönemi konutları gibi fazla gösterişli yapılar değildir. Bu yapıların plan şemaları, birkaç basit tip altında toplanabilmektedir. Bu dönem konutlarının, daha öncekilerden en önemli farkı, tümünde yapıya girişlerin avludan değil, doğrudan olmasıdır. Bu

konutlarda görülen diğer farklar ise, cepheye eklenmiş bazı yeni öğelerdir. Batı mimarlığı dağarcığından seçilmiş ve çok standart detaylara sahip bu öğelerde, özellikle taş kullanımı öne çıkmaktadır. Bu öğeler üst katlarda konsol balkonlar; çoğu kez ortasında kilit taşı bulunan kemerli veya dikdörtgen kapı ve pencere söveleri; yapıların köşelerindeki kesme taşlar; kolonlar; pilastırlar; silmeler; volüt formunda balkon payandaları; geri çekilmiş giriş mekânları ve girişteki merdivenlerdir (Şekil E.115). Bu dönem konutlarında ayrıca, daha az sayıda da olsa, verandayı anımsatan zemin kat balkonları ve çokgen çıkmalar görülmektedir (Şekil E.116).

Cepheye eklenmiş tüm yeni ve Batılı öğelere rağmen, konut planlarında çok fazla zenginleşme olmamıştır. Bu dönemde, ağırlıklı olarak görülen tek katlı konutlarda başlıca plan tipi orta sofalı ve iki yan mekânlıdır. Bu tipte görülen en önemli zenginleşme, orta mekânın geriye çekilmesi, önüne kolonlar ve merdivenler eklenmesidir. Söz konusu gruptaki örnekler çok sayıdadır. Mahmut Celalettin, No:5, Naim Efendi, No:33, Kuruçeşme Sokak, No:4'te bulunan yapılar bu grubun örnekleridirler (Şekil E.117, Şekil E.118, Şekil E.119). Bu tipte, sofayla beraber bir yan mekanın da geri çekilerek, öndeki alanın verandaya dönüşmesini sağladığı yapılar da vardır. Yeni Yol Sokak No:11 ve K. Zeytinoğlu Sokak, 12 belirtilen şekilde verandalı yapılardır (Şekil E.120, Şekil E.121). Orta sofalı ve iki yanda ikişer odalı konutların örnekleri, Kuru Çeşme Sokak, No:1, Yeni Yol Sokak, No:1 ve Kışla Yolu Sokak, No:13'te görülmektedir (Şekil E.122, Şekil E.123, Şekil E.124). Daha seyrek rastlanan, birinden diğerine geçilen, iki mekânlı tek katlı konutların örnekleri ise, Hükümet Yolu Sokak, No:3 ve Suphi Ezel Sokak, No:7'dedir (Şekil E.125, Şekil E.126).

İngiliz Dönemi'nin iki katlı konutları arasında da, tek katlılarda olduğu gibi orta sofalı plan tipi yaygındır. Bu tipte çoğunlukla alt ve üst katlarda aynı plan düzenindedir ve iki yanda çoğunlukla birer, bazen de ikişer oda bulunur. Bu şemadaki konutların, genellikle üst kat ortasında bir konsol balkon içerdikleri görülmektedir. Orta sofalı, yanlarda birer odalı konutların örnekleri: Mehmet Ali Görmüş Sokak, No:3, Hükümet Yolu Sokak, No:1, Kışla Yolu Sokak, No:19'da bulunmaktadır. Orta sofalı ve iki yanda ikişer odalı tipin çok erken bir örneği olan, Hükümet Yolu Sokak, No:5'teki konut, üst kattaki çıkmasıyla bir Osmanlı konutu

izlenimini vermektedir (Şekil E.127, Şekil E.128, Şekil E.129, Şekil E.130). Tabakhane Sokak, No:6'daki konut da orta sofalı olmasına rağmen, bir taraftaki çokgen çıkmasıyla asimetrik bir plan ve cephe düzeni sergiler (Şekil E.131).

Bu dönemin geç dönem konutları arasında, farklılaşan bir başka konut grubu ise, İstiklal Caddesi üzerindeki konut-dükkân kompleksleridir (Şekil C.9). Zemin katta bulunan dükkânlar dolayısıyla hem planda, hem de cephede simetriden uzaklaşan bu yapı tipleri, uzun cepheleri ve yandan girişleriyle, diğer konutlardan ayrılırlar.

Kaleiçi'ndeki İngiliz Dönemi konutları incelendiğinde, çok standartlaşmış plan, cephe ve mimari elemanlarla karşılaşılmaktadır. Bu dönemdeki konut üretim süreci tam olarak bilinmemekle beraber, bu konut yapılarında izlenen tekdüzelik, söz konusu yapıların resmi erk bünyesinde üretilmiş standart projelerle, veya çok detaylı tanımlanmış kurallara göre inşa edildiği izlenimini vermektedir. Böyle bir merkezi kontrolle üretilmiş olması muhtemel olan bu yapılarda, iklime uygun açık sofalar yerine, orta sofalar ve küçük balkonlar bulunması, yapı-avlu ilişkisinin bir yapı-arka bahçe ilişkisine dönüşmesi, dış mekânda yaşam olanaklarının daralması, kentteki iklimsel ihtiyaçlar açısından olumsuz değişikliklerdir. Ancak, döneme özgü mimari eleman ve bezemeler taşıyan bu yapıların sadelikleriyle, kentin tarihi dokusuna zarar vermeden bir fon oluşturmaları, özellikle de daha geç ve fazlasıyla iddialı konutlarla karşılaştırıldığında, çok daha olumludur.

6. GAZİMAĞUSA KALEİÇİ'NİN KENTSEL GELİŞİMİ

Gazimağusa Kaleiçi'nin kentsel gelişiminin incelenmesinde, siyasal dönemler temel alınmıştır. Değişen siyasal dönemlerle birlikte kentin ekonomik ve sosyal verileri de değişmiş, kentin yönetim için taşıdığı anlam farklılaşmıştır. Ayrıca, kentteki alan kullanımları ve kentin sorunlarını ele alış biçimleri de değişime uğramıştır. '1960 Sonrası Dönem' ve fiziksel verilerin yetersiz bulunduğu 'Latinler Öncesi Dönem' dışında, kenti fiziksel olarak biçimlendirmiş oldukça uzun 3 idari dönem bulunmaktadır. Bu dönemler: 'Latinler Dönemi' (1192-1571), 'Osmanlı Dönemi' (1571-1878) ve 'İngiliz Dönemi' (1878-1960) olarak ele alınmıştır. Farklı idari dönemlerde, Gazimağusa Limanı'nın kullanım potansiyeli kent açısından çok belirleyici olmuştur. Liman faaliyetlerin, kentte kapladığı alanın genişleyip daralmasıyla birlikte, Gazimağusa Kaleiçi'ndeki kentsel alanın da daralıp genişlediği Şekil C.10'da da izlenebilmektedir. Latinler Dönemi'nde kuzeydeki askeri alanlar ve güneydeki tersane dışında Kaleiçi tümüyle kentsel alana dönüşmüş, Osmanlı Dönemi'nde liman faaliyetlerinde ve liman alanındaki daralma ile kentsel alan meydan çevresi ve güney-batıya doğru çekilmiş, İngiliz Dönemi'nde limandaki genişleme ile kentsel alan yeniden sınırlarına yaklaşmıştır. Ayrıca, Gazimağusa Kaleiçi'nin yönetim açısından önemi ve anlamı, kentteki idari ve askeri yapı ve alanların yoğunluğunu ve biçimini de etkilemiştir. Yönetimin kentteki ticari/sosyal yaklaşımlarına göre, kent nüfusu heterojen veya homojen, yüksek yoğunluklu veya düşük yoğunluklu (Tablo A.4) olabilmektedir. Bunlar da kentteki alan kullanımını etkilemiş olgulardır.

Ancak, siyasal dönemlerin kentin gelişimindeki belirleyiciliği yanında, Doğu Akdeniz'in içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik gelişmeler de, kentin gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Bölgedeki güç dengeleri ve ticaret yollarındaki değişimler, Gazimağusa Limanı'nın önem ve kullanım yoğunluğunu da arttırıp azaltmış, dolayısıyla da kentin sosyal ve ekonomik yapısını da etkileyerek, fiziksel değişimlere neden olmuştur. Gazimağusa'nın özellikle önemli bir kent haline geldiği 'Latinler Dönemi'nde, bölgesel gelişmelerin fiziksel etkileri çok açıkça izlenebilmektedir.

6.1. Kentin Kuruluşundan Latinlere Kadar Olan Dönem (648-1192)

Osmanlı fethi öncesinde, 1192’de başlayan Lüzinyan Dönemi’ne kadar olan bölümünde, Gazimağusa’da gerçekleşen fiziksel gelişmelere dair fiziksel iz ya da yazılı bilgi bulunmamaktadır. 4. bölümde belirtilen tarihsel kaynaklar sayesinde bu dönemde kentin mevcut olduğu kesin olarak bilinmekle beraber, söz konusu kaynaklar fiziksel gelişmelere ışık tutmakta yetersiz kalmaktadırlar. Lüzinyan Dönemi öncesinde, 648-1192 yılları arasındaki yaklaşık 550 yıl süren uzun süreye ait fiziksel verilerin bulunamamasındaki temel etken, bu sürede yaşanan ekonomik ve idari belirsizliklerin yoğunluğu olmalıdır.

Daha önce de değinildiği gibi kentin isminin Salamis / Constantia halkının depremler, Pedias nehri’nin limanı doldurması ve Arap istilaları gibi nedenlerle yavaş yavaş kuzeydeki Arsinoe-Ammochostos kentine göçe başlamalarıyla öne çıktığı bilinmektedir (Hill, 1952a:232). Dini merkezin, 648 yılında Arapların Salamis / Constantia’yı yıkmalarının ardından Arsinoe’ya taşındığı kaynaklarda belirtilmekle birlikte (Efthimiou, 1987:21), daha sonraki listelerde de Constantia hatta Salamis’ten söz edilir (Hill, 1952a:232). F.G. Maier, Gazimağusa’ya göçün 965 yılından sonra yeniden başlayan Bizans Dönemi’ndeki ekonomik iyileşmenin ardından gerçekleştiğini belirtirken (Maier, 1968:67–68), S.Runciman, 12. yüzyılın ilk yarısında yeni kentler kurulurken, Constantia-Salamis’in de dolan limanına bağlı olarak Gazimağusa ile yer değiştirdiğini yazar (Runciman, 1994:166). Yukarıda geçen tarihlerin çeşitliliğine bakılırsa, Ammochostos veya antik Arsinoe kenti, 7. yüzyıl ortalarından itibaren Salamis/ Constantia’lıların zaman zaman kalabalıklaştırdığı, fakat 12. yüzyıla kadar yine de yeterince gelişemeyen bir yerleşim olmuştur. Justinian ve Halife Abdülmelik arasında 688 yılında gerçekleşen anlaşmanın ardından 300 yıl boyunca Araplarla Bizanslılar arasında devam eden belirsizlik böyle bir gelişime izin vermemiş olmalıdır. Gazimağusa’da bu döneme ait fiziksel izlerin bulunmayışını, tüm bu süreçteki idari sıkıntılarla özdeşleştirmek olasıdır.

6.2. Latinler Dönemi (1192-1571)

Gazimağusa Kaleiçi'nin kentsel gelişiminde ağırlıklı olarak belirleyici olan dönem, 1192-1571 yılları arasındaki yaklaşık 400 yıl süren Latinler Dönemi olmuştur. Özellikle, 1192-1400 arasında kalan ilk 200 yıllık sürede, Gazimağusa Kaleiçi fiziksel öğelerinin birçoğu oluşmuştur. Alan sınırları belirlenmiş, liman yerleşmiş, kentin ticari, askeri, dini ve kamusal kullanım alanları ile yol ağı oluşmuş ve ticari faaliyetlerin gerilemesiyle nüfusun azalmasından kaynaklanan çekilmeler dışında birçok kent ögesi, 20. yüzyıla kadar fazla değişmeden kalmıştır.

Latinler Dönemi: 'I. Lüzinyan Hanedanı Dönemi', 'Cenevizliler Dönemi', 'II. Lüzinyan Hanedanı Dönemi' ve 'Venedikliler Dönemi', olmak üzere 4 farklı idari dönemi kapsamaktadır. Bu dönemlerin tek bir başlık altında ele alınmasının nedeni, yaşanan savaşların olumsuz etkilerine rağmen, kentteki alan ve yapı kullanımındaki sürekliliktir. Bu farklı idari dönemlerde, kentteki yöneticilerin tümünün, bölgeye ticaret yapmak için gelmiş Latinlerden oluşması, kent mekânlarında ve mekân kullanımlarında büyük ölçüde sürekliliği sağlamıştır. Latinler Dönemi'ndeki farklı yönetimlerle, farklı sosyal ve ekonomik gelişmeler yaşanmış olsa da deprem, veba salgınları, savaşlar gibi fiziksel ve sosyal olaylar kent gelişiminde etkili olmuştur. Bu dönemde, kentte zamana bağlı değişimler olarak ortaya çıkmış, bu dönemin sonuna doğru, Gotik yapıların yerini Rönesans yapıları almıştır.

Kentte yer alan, Latinler Dönemine ait çok sayıda yapıya ve kent mekânlarına ilişkin tarihlere, 14. yüzyıl başındaki noter kayıtları, gezgin notları, tarihsel belge ve mimarlık tarihçilerinin yapıların üslup ve yapım tekniklerinden yola çıkarak yaptıkları saptamalarda rastlanmaktadır. 'Tescilli Yapılar Haritası'nda, tescil fişlerinden elde edilen anıt yapım teknikleriyle ilgili bilgiler aktarılmıştır (Şekil C.6). Ayrıca, daha ayrıntılı araştırmalar sonucu hazırlanan 'Anıtların Kronolojik Analizi' haritasında da, yapıların idari dönemlerden bağımsız olarak 25-50 yıllık yapım tarihi aralıklarına yer verilmiştir (Şekil C.7). Bu haritada aktarılan bilgilerden yola çıkarak, Latinler Dönemi'ne ait daha ayrıntılı bir değerlendirme yapmak olanaklı değildir. 16. yüzyıla ait maket ve gravür ise bu dönemden oldukça sonraya 'Venedik Dönemi'nin sonlarına rastlamakta ve söz konusu amaç için kullanılamamaktadır.

5. Bölüm’de belirtildiği gibi Latinler Dönemi anıtları diğer dönemlere göre sayıca çoktur ve kentin tümüne dağılmış durumdadır (Şekil C.1, Şekil C.7). Bu dönem yapılarının çoğunu kiliseler oluşturmaktadır ve yapıların yapım yıllarına göre kentteki dağılımları incelendiğinde, 1250-1300 yılları arasında yapılmış olan İç Kale ve yakınındaki St. George Latin Kilisesi ile St. Anthony Kilisesi’nin bulunduğu alandan, meydanın bulunduğu alana bir geçişin gerçekleştiği görülmektedir. Meydanın çevresinde 1300-1350 yıllarına ait olan St. Nicholas Kilisesi, St. Francis Kilisesi ve Saray yer almaktadır. 1300’lü yılların başlarındaki noter kayıtlarında da sözü edilen meydanın sınırlarının, 14. yüzyılın ortalarına kadar oluştuğu ve ana öğeleri olan anıtların inşaatının da bu dönemde tamamlandığı izlenebilmektedir. 1350-1400 yılları arasında ise, meydanı kuzey-batı, güney ve doğudan sarmalayan St. George Yunan Kilisesi, SS. Peter ve Paul Kilisesi, Ayios Yeorghios Xorinos Kilisesi ve Karmelit Kilisesi inşa edilmiştir. Daha sonraki tarihlerde inşa edilenler kiliseye ek olarak yapılmış önündeki tek mekânlı yapı ve Piskoposluk Şapeli’nin altında yenilenmiş dükkânlar gibi yapılar ve konutlardır. Meydanı çevreleyen alanlarda, yapım tarihleri kesin olarak bilinmeyen küçük ölçekli çeşitli kilise ve kilise kalıntıları da bulunmaktadır. Yukarda ele alınan yaklaşımla ‘Anıtların Kronolojik Analizi’ haritası incelendiğinde (Şekil C.7) , kentin ilk gelişim nüvesini İç Kale, St. George Latin Kilisesi, St. Anthony Kilisesi ve bu yapıların önündeki limanın oluşturduğu, daha sonra meydan ve çevresindeki yapıların biçimlendiği, kentin kuzey-batı, güney ve doğuda kalan bölümlerinin de daha sonra geliştiği ve bugün de çok yoğun olmayan kuzey bölümünün kentsel niteliğini en geç kazandığı görüşü oluşmaktadır. Kentsel gelişim kronolojisi konusunda ortaya konan bu görüşü destekleyen bazı tarihsel kaynaklar da bulunmaktadır. İç Kale’nin varlığı 13. yüzyılın 2. yarısına kadar uzansa da, aslında F. Amadi, kentin 1232 tarihinde limanda bulunan bir kuleden savunulduğunu yazarak (**Enlart, 1987:444**), kentteki bir yapıya ilişkin en eski bilgileri vermektedir. Buradan da, İç Kale’nin yerinde bulunan kulenin tarihinin 13. yüzyıl başlarına kadar uzandığı ve kentteki en eski gelişim alanı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. 1306-1310 yıllarında meydanın yeniden biçimlendirildiğine dair ifadeden (**Edbury, 1995b:338**), bu tarihten önce de meydanın var olduğu, ancak meydanı çevreleyen önemli anıtların henüz tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. 1300’lerin başlarında yazılmış olan Cenevizli noter Lamberto di Sambuceto’nun notlarında liman kıyısındaki ve liman ile meydan arasındaki aks üzerindeki yapılardan sıkça söz edilirken, meydanın kara tarafında kalan bölgelere ve yapılara

değnilmemesi de, 14.yüzyıl başında kentteki yoğunluğun liman ve meydan arasında yer aldığını gösteren önemli verilerden birisidir. Bu yoğunluğun meydan çevresine ve daha batıya kaymasındaki başlıca neden, 1306-1310 yılları arasında gerçekleştirilen deniz surları inşaatı olmalıdır (Edbury, 1995b:338). Bu tarihlere kadar liman aksı üzerinde bulunan denizci devletlerin merkez binalarının, 14. yüzyıl sonlarında meydandan Karmelit Kilisesi'ne uzanan bir aksın üzerine kaydıkları bilinmektedir (Edbury, 1995b:340). Bu yer değiştirmelerle birlikte, liman kıyısındaki yoğunluğun da, meydanın kuzey-batısına ve güneyine kaymış olması mümkündür. Kentsel niteliği en geç kazanan kuzey bölgesinde ise, askeri talim alanlarının ve bugün artık var olmayan St. Dominik Kilisesinin (Tablo A.3) geniş manastır alanının varlığı da, daha küçük parselasyona geçmeyi engellemiş önemli öğelerdir. Gerek 1548-1558 tarihlerine ait kent maketinde (Şekil B.1), gerekse de 1571 Gibellino gravüründe bu bölgede görülen boş alanlar ve düzensiz parseller 16. yüzyıla dek süren bu kullanımların sonucudur.

6.2.1. Kent Mekânları

Yollar: Latinler Dönemi'nde, Gazimağusa Kaleiçi'ndeki yollar kentin gelişimine paralel olarak gelişmiştir. Kentin ilk gelişim nüvesini oluşturan liman şeridi, daha önce de belirtildiği gibi, 1310 yılında inşa edilen deniz surları bazı sorunlar yaratıncaya kadar, oldukça yoğun kullanılan bir alan olmuştur. İç Kale ve Arsenal Kulesi arasında konumlanmış olan limanda, birçok kentsel işlev birlikte yer almıştır. 13. yüzyılın ortalarından itibaren askeri, dini ve ticari işlevleri üstlenen limana paralel olarak, kentin en yoğun ve önemli aksı gelişmiştir. Ancak, daha önce de söz edildiği gibi, 14. yüzyılın ikinci yarısında, buradaki yapıların, meydanın ve sarayın kuzeyine kaymasıyla bu aks ortadan kaybolmaya başlamış, 16. yüzyıla gelindiğinde de önemini tümüyle kaybetmiştir (Şekil C.5).

Liman ve meydanın oluşumuyla birlikte gelişmeye başlayan liman-meydan aksı (Şekil C.5), Latinler dönemi'nin sonuna kadar önemini korumuştur. 1518 yılında kenti ziyaret eden J. Le Saige'in büyük bulvar olarak nitelediği cadde bu aks

olmalıdır (**Le Saige**, 1518¹) . 14. yüzyıl başlarında İç Kale-Arsenal Kulesi aksı kadar yoğun bir biçimde kullanılmayan ve meydanla liman arasında bir geçit görevi gören bu aksın, daha sonra liman çeperinden uzaklaşan bazı işlevleri üstlenmiş olması muhtemeldir. Bu aks üzerinde bulunan Piskoposluk sarayının altındaki *statione* yani dükkânlar, 1296-1300 tarihleri arasında yazılmış noter kayıtlarında sıklıkla geçen *cambia* veya döviz bürosu, darphanenin resmi temsilciği (**Edbury**, 1995b:345), noter Lamberto di Sambuceto'nun kendi bürosu olarak kullanılmışlardır. Bu mekânların girişlerinde bulunan ahşap revakların (**Enlart**, 1987:459) izleri halen görülebilmektedir. Güneyinde ise, yukarda belirtilen dükkânlar ve yok olmuş piskoposluk sarayı dışında, hangi yapı ve işlevlerin bulunduğu dair bir veri bulunmamaktadır.

14. yüzyıl sonunda *loggiaların* sarayın yakınına, Fransiskan Kilisesi'nin yanından Templar ve Hospitalier kiliselerine uzanan sokağa taşınmaya başlamasıyla, bu sokağın önemi ve yoğunluğu artmış, kentin önemli akslarından biri haline gelmiştir (Şekil C.5). Bu sokaktaki loggialara, ilk kez 1372 yılında kentte yaşanan Venedik ve Ceneviz çatışmasının anlatımında, 'Fransiskan Kilisesi yanındaki Ceneviz Loggiası' ifadesiyle değinilmiştir (**Edbury**, 1995b:340). 15. yüzyılda ise, Emmanuel Piloti isimli gezgin, meydandan ve meydana ulaşan, üzerinde loggiaların bulunduğu bir akstan söz etmiştir (**Balard**, 1985:286). 1903 yılında kenti ziyaret eden C. Enlart, Fransiskan Kilisesi'nin yanında yer alan ve Ceneviz loggiası olduğunu düşündüğü büyük bir gotik yapı görmüş (**Enlart**, 1920:152) ve fotoğraflamıştır (Şekil E.152). Ancak, bu yapıya ilişkin daha sonraki tarihlere ait başka bir ize rastlanamamıştır. 16. yüzyıla değin önemini korumuş olduğu anlaşılan bu aks, 1548-1558 Sanmicheli maketi ve 1571 Gibellino gravüründe (Şekil C.4) görülebilmektedir. Kışla Yolu Sokak adıyla bugün de izlenebilen bu aks (Şekil C.1), meydandan kentin kuzey-batı ucuna dek uzanmaktadır.

Bir diğer önemli Latinler Dönemi aksı ise, Fransiskan Kilisesi-Karmelit Kilisesi arasında uzanan aksa paralel olarak, onun doğusunda yer alan akstır. Meydandan kentin kuzeyine, ya da Gibellino gravüründe görüldüğü gibi (Şekil B.2) artık yerinde

¹Le Saige, J., 1518'de adayı ziyaret etti. '*Chi sensuyvent les gistes repaistres et despens que moy Jacques Le Saige....*' , 1851, Douai, 92-93 ve 135-151 sayfalarından aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 57

bulunmayan St. Dominik Kilisesi'ne ulaşan bu aks, bugün Naim Efendi olarak adlandırılan sokaktır (Şekil C.1). Bu yol üzerinde bulunan, oldukça nitelikli iki Venedik Dönemi konutu kalıntısı, muhtemelen St. Dominik Hamamları'nın (**Otten-Froux, 2001a:148**) yerindeki Kertikli Hamamı ve St. Dominik Kilisesi'ne ait olabilecek kalıntılar, bu aksın önemini vurgulayan yapılardır. Üzerindeki kalıntılar dikkate alındığında, Venedikliler Dönemi'nde de bu sokaktaki yapılaşmanın devam ettiği ve aksın Karmelit Kilisesi'ne uzanan ve loggiaların bulunduğu Kışla Yolu Sokak kadar olmasa da, 16. yüzyılda da önemini koruduğu sonucuna varılabilir.

Meydandan SS. Peter ve Paul Kilisesi'ne uzanan sokak, C. Enlart'ın savına göre, 1300 tarihli noter kayıtlarında '*ruga coperta*' olarak söz edilen ve üstü örtülü olan ticari akstır (**Enlart, 1987:459,466**). Meydandaki ticaretin uzantısı ve Kara Kapısı'na çıkış yolu olarak değerlendirilebilecek bu aks üzerinde, sarayın parçası olan ve halen dükkân olarak kullanılan '*stationeler*' halen mevcuttur. C.Enlart'ın, Liman Yolu Sokak ve Kışla Yolu Sokak ile beraber 16. yüzyılın üç ana caddesinden biri olarak değerlendirdiği (**1987:214**) bu aks, her zaman meydanla bütünlük oluşturmuş ve önemini hep korumuştur. Namık Kemal Sokak (Şekil C.1) adını almış olan bu aks, kentin kuzey-batısına doğru uzanmakla birlikte, Latinler Dönemi'nde en yoğun kullanılan bölümünün, sarayın çeperleri boyunca devam eden kısmı olması muhtemeldir.

Mevcut belgeler, İstiklal Caddesi (Şekil C.1) olarak bilinen ve bugünkü kent dokusunun omurgasını oluşturan caddenin, Latinler Dönemi'nde günümüzdeki önemine sahip olmadığı izlenimini yaratmaktadır. Gibellino gravürü (Şekil C.4) ve Sanmicheli maketinde (Şekil C.5) de izlenebileceği gibi, girişte bulunan meydandan kentin ana meydanına ulaşan ve aynı ağırlıktaymış gibi görünen üç sokak bulunmaktadır. Lala Mustafa Paşa Sokak ile Ali Paşa Sokak gibi diğer sokaklar üzerinde, İstiklal Caddesi'nin aksine çok sayıda Latinler Dönemi anıtı bulunması da, İstiklal Caddesi'nin Latinler Dönemi'ndeki önemi üzerinde soru işaretleri yaratmaktadır. Kent girişi tarafındaki yarısına yakın bölümünün, Latinler Dönemi sonrasında olduğu izlenebilen İstiklal Caddesi'nin, bu dönemde yoğun kullanılan bir sokak olmakla birlikte, daha sonraki dönemlerdeki birincil önemini taşımadığı açıktır. 'Sanmicheli Maketi Yollar ve Yapılaşma' haritasında (Şekil C.5) da

izlenebileceği gibi, İstiklal Caddesi'nin girişinin bir ara bağlantı üzerinden yapılıyor olması, bu saptamayı destekleyen bir olgudur.

Geç dönem yapılarının ağırlıklı olarak yer aldığı İstiklal Caddesi'ndeki anıtların, 20. yüzyıldaki değişimle yok olmuş olabileceğini öngörmek mümkündür. Ancak 1888 Gazimağusa haritasında (Şekil B.7), İstiklal Caddesi üzerindeki yapılaşma düşük yoğunluklu ve küçük ölçekli yapılardan oluşmuş görünmektedir.

Ali Paşa Sokak, Lala Mustafa Paşa Sokak ve Lala Mustafa Paşa Sokağı meydanla birleştiren Mehmet Ali Görmüş ve Erenler sokaklarının ise, üzerlerinde bulunan Latinler Dönemi anıtlarına bakıldığında, bu dönemde bu yolların da İstiklal Caddesi'nin alternatifi olarak en az onun kadar yoğun kullanıldıkları savı desteklenmektedir. Ali Paşa Sokak üzerinde bulunan SS. Peter ve Paul Kilisesi ön cephesi ve önündeki meydan, Adı Bilinmeyen Kilise No:1 ve No:2 (Şekil C.1, Şekil D.30, Şekil D.31), kentin kayda değer anıtları olarak, bu sokak üzerindeki yoğunluğu arttırıcı bir etki yaratmış olmalıdırlar. Benzer bir şekilde, Lala Mustafa Sokak üzerinde (Şekil C.1) yer alan ve aslında bir Latinler Dönemi Kilisesi olan Mustafa Paşa Camisi (Şekil D.29) ile devamındaki St. George Yunan Kilisesi (Şekil D.15), Latinler Dönemi'nde bu aksı zenginleştirici yapılar olarak kabul edilebilirler.

Sanmicheli maketi ve Gibellino gravüründe, kentin surların çeperlerinde kalan sınırları artık alanlar gibi görünmektedir. Bu alanların askerlerin dolaşımı için bu şekilde bırakılmış olması mümkündür. Nitekim E. Lusignan 1573 yılında surların içinde kalan geniş yolun, şövalyelerin kentin etrafında dolaşmaları amacıyla kullanıldığını yazmıştır (**Lusignan, 1573**)¹. E. Lusignan'ın ifadesinden, Venedikliler Dönemi'nde, sur çeperlerinde askeri kullanıma ayrılmış bir çevre yolu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Meydan: Gazimağusa Kaleiçi'nin gelişimindeki ilk nüvelerden biri olan meydan, kentteki önemini bugüne dek korumuştur. Latinler Dönemi boyunca, meydan politik/askeri, ticari ve dini kullanımların çakıştığı, kentteki en önemli toplanma alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Meydanı biçimlendiren St. Nicholas Kilisesi, Saray ve St. Francis Kilisesi'nin mevcut yapı ve kalıntılarının 14. yüzyılın ilk

yarısına tarihlenmelerine karşın, meydanın oluşumu çok daha erken yıllara uzanmaktadır. St. Nicholas Kilisesi'nin yerinde, 13. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş daha eski bir St. Nicholas Kilisesi'ne (Edbury, 1995b:342) ve 1300'lerin başına ait noter kayıtlarında 'loggia domini regis' olarak geçen saraya ilişkin tarihler (Enlart, 1987:463), meydanı çevreleyen yapıların ve dolayısıyla da meydanın 13. yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başladığını göstermektedir. Ancak, bugün meydanla ilişki içerisinde olan bu yapıların hiçbiri, yukarda söz edilen yapılar değildirler. 1306-1310 yılları arasında gerçekleştirilen kentsel geliştirme çalışmaları sırasında meydanın da yeniden biçimlendirildiği belirtilmiştir (Edbury, 1995b:338). Fakat bu çalışmaların kapsamı detaylı olarak bilinmemektedir. 1311 yılında, inşaatı devam etmekte olan mevcut St. Nicholas'ın önünde bulunan pazar, muhtemelen saray ve liman arasında güvenli ve kesintisiz bir bağlantı sağlamak amacıyla, St. Dominik Manastırı'nın önüne taşınmış (Enlart, 1987:216), ancak daha sonra yeniden meydandaki yerine geri döndürülmüştür. 1373-1464 yılları arasındaki Cenevizliler Dönemi boyunca, meydandaki pazarın etrafında bulunan dükkânların Cenevizliler tarafından işletildiğine dair ifade (Otten-Froux, 1996:205), meydanın çevresindeki dükkânların varlığına dikkat çekmektedir. 1296-1300 yılları arasındaki noter kayıtlarında sözü geçen (Tablo A.3) ve han anlamına gelen *fondici/fondouk* yapıları da muhtemelen meydan çevresinde yer almıştır. Nitekim 1579 tarihli Lala Mustafa Paşa vakfiyesinden de, bu yapıların meydanda ya da meydanın yakınında bulunduğu anlaşılmaktadır. Lala Mustafa Paşa vakfiyesinde adı geçen, cami-i şerif karşısında 20 dükkânı havi Han (Sarımay, 2000:337) ve cami-i şerif yakınında 1 büyük dükkân (20 odayı havi) (Sarımay, 2000:338), 13. yüzyıl sonunda adı geçen bu yapılar, ya da aynı konumlardaki yenileri olmalıdır.

Meydanda yer alan ya da meydanla ilişki içinde bulunan önemli bir yapı tipi de çeşmeler ve diğer su yapılarıdır. 1563 yılında kenti ziyaret etmiş olan Pesaro'lu Elias² meydanın köşelerinde bulunan çeşmelerden söz etmiştir. Halen mevcut olan Cafer Paşa Çeşmesi, muhtemelen bu çeşmelerden birisinin yerinde konumlanmış olmalıdır. 5. Bölümde de sözü edilen Cafer Paşa Hamam'ının da, 1579 tarihli Lala Mustafa Paşa vakfiyesinde adı geçen, Cami-i Şerif karşısındaki Latinler Dönemi

¹ De Lusignan, E., 'Chorographia', 1573, Bologna, 11, 14-16 sayfalarından aktaran Cobham, C.D., 1969, 121

² Elias of Pesaro, 1563, aktaran Cobham, C.D., 1969, 73

hamamının (**Sarınay, 2000:337**) yerinde olması mümkündür. Venediklilerin 1571 fethinden önce, yakınlardaki St. George kaynağından meydana su taşıma sistemi inşa ederek, kentin su kapasitesini arttırdıkları bilinmektedir (**Arbel, 2001:657**). 1953 yılında T. Mogabgab yürütücülüğünde gerçekleştirilen kazılar sırasında, meydanın altındaki su kanalları ve meydanın ortasındaki çeşmenin tabanı (Şekil E.133), 2004 yılında yapılan kazılarda da (**Öncel, 2004:50**), saray avlusunun çeşitli yerlerinde su sarnıçları ve künkler ortaya çıkarılmıştır. Meydanla ilgili tüm bu verilerden, meydanın kent suyunun toplandığı ve dağıtıldığı bir merkez olduğu sonucu çıkarılabilir.

1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) de açıkça seçilebilen meydan, kentteki önemli aksların tümünün bir araya toplandığı bir kesişim noktasıdır. Gibellino gravüründe, meydanın ortasında bulunan iki kolon ve ortasındaki lahit görünmektedir.

Liman: Gazimağusa'nın gelişmesinde ve büyümesindeki en önemli coğrafi öge kuşkusuz limanıdır. Bu nedenle de, ilk kentsel gelişmeler liman hattı üzerinde görülmüştür. F. Amadi, kentin 1232 tarihinde limanda bulunan bir kuleden savunulduğunu yazarak (**Enlart, 1987:444**), kentteki bir yapıya ilişkin en erken tarihli bilgileri vermektedir. Liman girişinde, İç Kale'ye uzanan zincire dair ilk notlar ise, 1296 tarihine uzanmaktadır (**Edbury, 1995b:339**). L. Makhairas'ın yazdığına göre, 1368 yılında İç Kale'nin karşısına bir zincir kulesi inşa edilmiştir (**Enlart, 1987:444**)

1306-1310 yıllarında Gazimağusa'nın savunma niteliklerini iyileştirmek için İç Kale'nin genişletilmesi ve Deniz Kapısı ile Arsenal Kulesi arasına sur yapımına ilişkin F. Amadi'nin verdiği ayrıntılı bilgiler, bu tarihlerde limanla ilgili verileri açık bir biçimde ortaya koymaktadır (**Edbury, 1995b:338**). F. Amadi'nin tariflerine göre 14. yüzyıl başında bugünkünden farklı da olsa İç Kale, Arsenal Kulesi ve Deniz Kapısı mevcut durumdadır. Henüz deniz duvarları bulunmamasına rağmen, bir deniz kapısının varlığı, güvenlik amaçlı olmalıdır. St. George Latinler Kilisesi de bu notlarda yer almamasına rağmen erken döneme ait bezemeleri ve duvarları üzerinde yükselen mazgal pencereleriyle, deniz surları öncesinde yapılmış olduğunun izlerini taşır. Noter kayıtlarında Francorum Kilisesi olarak geçen yapının, bu kilise olduğuna dair bir kanı vardır (**Balard, 1985:284**).

İç Kale ve Arsenal Kulesi arasında kalan kıyı boyunca, birçok önemli yapı bulunduğu, noter kayıtlarındaki notlardan ortaya çıkmaktadır. Bunların başında ‘*loggia*’lar gelmektedir. Liman kıyısındaki arazilerin, Kıbrıs Krallığı tarafından denizci devletlere tahsis edildiği bilinmektedir (Edbury, 1995b:340). Cenevizli Lamberto di Sambuceto’nun 1299 tarihli notlarında bir geminin, Ceneviz Loggiasının önüne yanaştığından söz ediyor olması (Edbury, 1995b:339), liman üzerinde bulunan yapıların, deniz surlarının yapımından önce denizle doğrudan bağlantısı olduğunun önemli bir göstergesidir. Bunun dışında 1300 yılındaki kayıtlarda, birçok yerde ‘Hastane’den veya ‘Ceneviz Topluluğu Dükkânlarından’ (*Staciones*) söz edilirken ‘deniz kenarındaki’ ifadesi kullanılması (Edbury, 1995b:339) da bu bulguyu destekler niteliktedir.

1300 yılında, liman kıyısı üzerinde bulunduğu bilinen diğer yapılar, İç Kale’den Arsenal Kulesi’ne doğru Ceneviz Loggiasının yanındaki Venedik Loggiası, gümrük yapıları (*commerzium*), St. Anthony Hastanesi, Balık Pazarı olarak sıralanmaktadır (Edbury, 1995b:339-340). Burada bulunan yapılardan, bu dönemde liman kıyısının oldukça yoğun kullanılan bir aks olduğu anlaşılmaktadır. Latinler Dönemi’nin, özellikle Cenevizlilerin yönetimi devraldığı 14. yüzyıl sonlarına kadar olan ilk 200 yılında, liman bölgesi, meydanla birlikte kentin en önemli iki bölgesinden biri olmaya devam etmiştir.

Kentte en erken gelişen alan olduğu görülen liman, anlaşıldığı kadarıyla ilk önceleri denize paralel bir kentsel gelişmeyi hızlandırmıştır. Özellikle deniz kıyısında konumlanmış yapılar dizisi, denize paralel bir ticari yoğunluğu sağlamış olmalıdır. Ancak 1306-1310 yılları arasında tamamlanmış olan deniz surlarının yapımının ardından, deniz kıyısındaki yapıların denizle ilişkilerinin kopması, parsellerinin küçülmesi ve duvarlarla yol arasında sıkışmaları ile buradaki faaliyetleri güçleşmiş olmalıdır. 1372 yılında kentte gerçekleşen Venedikliler ve Cenevizliler arasındaki

¹ ‘Loggia’ kelimesi, Doğu Akdeniz’deki Ortaçağ Latin yerleşimlerinde, batıdaki kemerli revak anlamından çıkıp muhtemelen önünde bir revak bulunan yapı anlamında kullanılmıştır. Lamberto di Sambuceto’nun noter kayıtlarında da, ‘loggia’ Akdenizli denizci kent ve devletlerin temsilciliği ya da merkez binası anlamında kullanılmıştır. Sıklıkla bahsedilen Venedik ve Ceneviz loggialarının yanında, Piza ve Katalan ‘loggiaları da bazı metinlerde yer almıştır. 1344-1345 yıllarında kenti ziyaret etmiş anonim bir İngiliz (Mogabgab, 1943b:56) de ‘loggialardan Venedik, Ceneviz, Katalan ve Saraken tüccarların konakladığı saraylar olarak söz etmektedir. M. Balard is, ‘loggiaları batılı devletlerin konsüllerinin konakladığı ve ticaretlerinin merkezi olarak kullandıkları yapılar olarak tanımlamıştır (Balard, 1985:282).

çatışmanın anlatımında, St. Francis Kilisesi yanında yer alan Ceneviz Loggiası'ndan söz edilmesi ise (**Edbury, 1995b:340**), deniz surlarının yapımının ardından kentteki denizci devletlerin temsilcilik binalarının meydana yakın bir noktaya doğru kaymış olduklarını göstermektedir. 1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) de, yapılaşmanın deniz surlarından kopuk olması ve buradaki tanımsız alanlar, 16. yüzyıl ortalarında denize paralel yapılaşma yaklaşımının tümüyle terk edildiğini ve yoğunluğun azaldığını göstermektedir.

Limanın 16. yüzyılda dolmaya başladığı ve sadece küçük gemiler tarafından kullanılabilir hale geldiği bazı kaynaklarda belirtilmektedir. E. Lusignan¹, 1573 yılında basılan kitabında limanın bakımı yapılmadığı için dolduğunu yazmıştır. C. Furer² ise, 1566 yılında ziyaret ettiği Gazimağusa'nın limanının küçük ama güvenli olduğundan ve hafif gemilerin demirlemesi için uygunluğundan söz etmiştir.

Tersane: Gazimağusa Kaleiçi'nin en doğu noktasında bulunan tersane, Latinler Dönemi'nde limanın ve kentin önemli bir yapısı olarak öne çıkmaktadır. Aslında 'Arsenal' kelimesinin anlamında da yer aldığı gibi, buradaki tersane hem gemi yapımı ve onarımı, hem de deniz cephaneliği ve askeri liman olarak kullanılmıştır. F. Amadi'nin, 1306-1310 yılları arasında deniz surlarının yapımı sırasında burada bulunan Arsenal Kulesi'nden söz ediyor olması (**Edbury, 1995b:338**), aynı bölgenin daha önceleri de tersane olarak kullanıldığını ve yanında bir kule olduğunu ortaya koymaktadır. Muhtemelen deniz surlarının yapımından önce askeri gemilerin girebileceği küçük bir koy bulunmaktaydı ancak deniz kıyısına surların inşa edilmesi sırasında, gemilerin geçişi için burada bir tersane kapısı bırakılmıştı (Şekil D.2). 1394 yılında kenti ziyaret eden Nicolai de Martoni, L.de Sambuceto'nun noter kayıtlarında da adı geçen tersanenin (**Balard, 1985:286**) Napoli'deki kadar büyük ve iyi olduğundan söz etmiştir³. Ticari limandan Deniz Kapısı ve önündeki iskele ile ayrılan deniz cephaneliği, N. Martoni'nin de doğru gözlemlediği gibi Napoli'deki askeri limanına benzer bir konumda ve Rodos ve Venedik'teki gibi surların güney-doğu köşesinde konumlanmıştı. (**Enlart, 1987:453**).

¹ De Lusignan, E., 'Chorograffia', 1573, Bologna, 11, 14-16 sayfalarından aktaran Cobham, C.D., 1969, 121

² Furer, C., 1566'da adayı ziyaret etti. 'Christophori Fureri Haimendorf, Equitis, Aurati, &c.....Itinerarium', 1621, Nürnberg, 103-109 sayfalarından aktaran Cobham, C.D., 1969, 77

³ Martoni, N., 1394, aktaran Cobham, C.D., 1969, 22

1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) seçilebilen tersane binalarının ve tersane girişinin, Latinler Dönemi'nin sonlarına doğru, limanın dolmaya başlamasıyla, işlevini kaybetmiş olması mümkündür. Tarihçi E. Lusignan da, Kıbrıs Krallığı zamanında bu kentin bir tersanesi olduğunu, ancak artık kullanılmadığını yazarak (**Cobham, 1969:121**)¹, bu olumsuz gelişmeye değinmiştir.

Arsenal Kulesi ve buradaki kapı 1571'deki Osmanlı fethi sırasında çatışmaların en yoğun sürdüğü ve yazmalarında en fazla bahsettiği noktalardan biridir. Hatta G. Mariti 1769'da yayınladığı kitabındaki², fetihle ilgili notlarında bu burası için 'Arsenal Bölgesi' ifadesini kullanarak (**1971:178**), bu bölgenin de tersanenin adıyla anıldığını ortaya koymuştur. En şiddetli çatışmaların yaşandığı ve en çok kayıp verildiği bilinen Arsenal Kulesi için Türkler de, Kara Kule tanımını (**Fedai, 1997:138-9**) kullanmışlardır.

Latinler Dönemi'nden sonra tersanenin kullanımına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sadece 1750 yılında A. Drummond³ ve 1815 yılında W. Turner⁴ kapatılmış olan tersane girişinden ve daha önce burada bulunmuş olan tersaneden söz etmişlerdir. G. Mariti, 1769 yılında tersane yıkıntılarının hala mevcut olduğunu, hatta kuzey duvarının yanındaki top dökümhanesinin içinde metal ısıtma için kullanılan araçlarla birlikte korunduğunu (**Mariti, 1971:66**) yazmıştır.

Tersane binalarından geriye kalan sadece sur duvarları üzerindeki bazı payanda ve tek çıkışlı merdiven basamaklarının izleridir. Tersane girişi de, 5. bölümde söz edildiği gibi İngiliz Dönemi'nde yeniden açılmış ve araç geçişi için kullanılmaya başlamıştır. Tersanenin bulunduğu alandaki su havzası tümüyle dolmuştur. Tersane girişinin mevcut yüksekliği ve oranları da, zemindeki yükselmenin düzeyini ortaya koymaktadır.(Şekil D.2)

Porta di Limisso Önü: Porta di Limisso ya da Akkule Tabya'nın yapım tarihi kesin olmamakla beraber, özellikle T. Mogabgab'ın 1940 yıllarında bu alanda

¹ De Lusignan, E., 'Chorograffia', 1573, Bologna, 11, 14-16 sayfalarından aktaran Cobham, C.D., 1969, 121

² Bu gezi kitabı ilk olarak '*Viaggi per l'isola di Cipro*' adıyla Lucca'da yayınlanmıştır.

³ Drummond, A., 1750, aktaran Cobham, C.D., 1969, 274

⁴ Turner, W., 1815, aktaran Cobham, C.D., 1969, 435

gerçekleştirdiği kazılar sayesinde buradaki kapının Lüzinyan Dönemi'ne dek uzandığı tespit edilmiştir. Kazılar sırasında ortaya çıkan Lüzinyan Dönemi arması (Şekil D.5), yapının en azından bazı bölümlerinin Venedik Dönemi öncesine ait olduğunu kesinleştirmiştir. Ancak, limanla ilgili notlarda da belirtildiği gibi, kentin meydanın batısına doğru genişlemesi, 14. yüzyıl ortalarından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. 1373'te başlayan Cenevizliler Dönemi'nde ise kadınların geçişine kapatıldığına değinilen kent kapısı (**Martoni, 1394¹**), Porta di Limisso'dur. Dolayısıyla, Porta di Limisso önünde bulunan ve Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve Gibellino gravüründe (Şekil B.2) daha geniş olduğu görülen meydan da, kent kapısı ile birlikte oluşmaya başlamış olmalıdır. Bu meydanın, muhtemelen ticari faaliyetler için de kullanılan bir toplanma mekânı olmasının yanı sıra, Gibellino gravüründen de izlenebildiği gibi, savaş durumlarında askeri manevra ve hareket alanı olarak kullanıldığı da açıktır.

Tophane Tabya-Karmelit Kilisesi: Kentin kuzey-batısında kalan bu alan, Latinler Dönemi'nde muhtemelen en geç gelişen ve büyük bir kısmı boş kalan bir bölgedir. 1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) de oldukça geniş bir boşluğun görülebildiği bu alanda Karmelit Kilisesi bir kent çeperi kilisesi konumunda görünmektedir. Gibellino gravüründe askerlerin de çizildiği bu alanın askerlerin talim ve savaştaki manevra alanı olarak boş bırakılmış olması mümkündür. Sanmicheli maketinde de diğer bölgelere göre oldukça düzensiz ve gelişigüzel görünen komşu parsellerin de, Venedik Dönemi'nde kentteki sayılarının oldukça fazla olduğu bilinen askerlerin konaklaması için inşa edilmiş geçici yapılar olması mümkündür. Venedik Cumhuriyeti'nin, askerlerin artan konaklama ihtiyacını karşılamak için 1567 yılına kadar inşaatına devam ettiği bilinen 140 apartmanın (**Arbel, 1995:32**), burada görünen parsellerde bulunması, bu bölgenin askeri niteliği düşünüldüğünde çok olası görünmektedir. G. Mariti'nin 1571 yılı için verdiği 3000 kent sakinine karşı 4000 yaya askerin sayısal çokluğu da (**Mariti, 1971:176**) belirtilen yapı ihtiyacı ile örtüşmektedir.

Palio Alanı (toro di trer al palio)-St. Dominic Kilisesi: Gazimağusa'nın en kuzeyindeki Diamate Kulesi ile İç Kale'nin kuzeyi arasında kalan bu kesim, Tophane

¹ Martoni., N., 1394, aktaran Cobham, C.D., 1969, 22

Tabya'nın önündeki alan gibi, Latinler Dönemi'nin düşük yoğunluklu bir bölgesidir. Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve Gibellino gravüründe (Şekil B.2) de yapılaşmamış olduğu görülmektedir. Askeri bir işlev üstlendiği açık olan bu alan Gibellino gravüründe '*toro di trer al palio*', yani atlı müsabakalar alanı olarak isimlendirilmiştir. Doğusunda kalan ve Signoria Kulesi ya da Halkalı Mazgal olarak bilinen sur burcunun Cenevizli kayıtlarındaki ismi Morfi Kulesi olarak geçmektedir. C. Otten-Froux (2001a:148), bu kulenin adından yola çıkarak, Ceneviz belgelerinde Morfi Platosu olarak geçen ve 10 bahçeyle 2 meyve bahçesinin bulunduğu bölgeyi bu alanla özdeşleştirmiştir. Gibellino gravüründe, yine bu bölgede bulunduğu görülen St. Dominik Kilisesi de, çok sayıda gezgin notu ve tarihsel belgede adı geçen önemli bir yapı, ya da yapılar topluluğudur. Belirtilen noktadaki yapı kalıntılarının çok gösterişli olmamasından kaynaklanan, konumla ilgili bazı soru işaretleri bulunmakla beraber, çeşitli tarihsel belgeler St. Dominik Kilisesi'nin bu alanda bulunduğunu doğrulamaktadır. C. Otten-Froux (2001a:148), Ceneviz belgelerinde 'St. Dominik Hamamları' olarak geçen bölge adını da, bu alana uygun bulmuştur. Buradaki kalıntıların biraz batısında kalan Kertikli Hamamı da, daha önce aynı konumda ya da yakınlarda bulunan bir hamamın varlığını destekleyici bir unsurdur. 1296-1300 tarihlerine ait noter kayıtlarında en çok tercih edilen (Balard, 1985:283) yapılar arasında yer alan St. Dominik Kilisesi'nden, 1394 yılına ait notlarında N. Martoni¹, "iyi tonozlu bir kilise, bahçeleri olan bir manastır, bir yurt binası, birçoğu harabe olan ve keşişlerin kullandığı diğer yapılar" diye söz etmiştir. Bu tanım, bu bölgede geniş bir alana yayılmış bir yapılar kompleksini açık bir dille tariflemektedir. Kent pazarının, 1311 yılında, St. Nicholas'ın önünden St. Dominik Manastırı'nın önüne taşınmış (Enlart, 1987:216) olması da, burada böyle bir pazarı barındırabilecek ölçüde bir boş alanın bulunduğunu göstermektedir. Mevcut verilerden yola çıkarak, bu bölgenin talim imkânı sağlayan geniş bir boş alanı, bir kilise ve manastır ile birlikte bunlarla ilişki içinde birçok yapı ve bahçeleri olan bir kompleksi barındırdığı sonucuna varılmaktadır. Bu düşük yoğunluklu bölgenin, surların içinde olmasına rağmen askeri, dini ve tarımsal işlevleri bir arada barındıran, bir çeper niteliği taşıdığı izlenebilmektedir.

¹ Martoni., N., 1394, aktaran Cobham, C.D., 1969, 24

6.2.2. Bölgeler

Latinler Dönemi mahalleleri ile ilgili olarak başlıca iki önemli kaynak bulunmaktadır. Bunlar, kullanıcılarının etnik kökeni ortaya koyan kiliseler ve çalışma boyunca sık sık değinilen 1571 tarihli (Şekil B.2) Gibellino gravürüdür. 1291'den itibaren, Gazimağusa'ya Suriye ve Filistin'den gelen hızlı insan akışıyla birlikte, kentte birkaç etnik grup yoğunlaşmıştır. Bunlar ağırlıklı olarak İtalyan, Fransız ve Katalanlardan oluşan Latinler, Nestoryan, Maronit, Jacobit, Kıpti ve Ermenilerden oluşan Doğulu Hristiyanlar, yerli Yunanlılar ve Yahudilerdir. Gazimağusa'da bulunan Latinler Dönemi kiliselerinin üslup ve isimlerinden yola çıkarak hangi etnik grup tarafından kullanılmış oldukları göz önüne alındığında, farklı grupların yapılarının farklı bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Kentteki yönetici sınıfını oluşturan Latinlerin Kiliseleri, genelde kente dağılmış olmakla beraber, ağırlıklı olarak politik/askeri, dini ve ticari olarak en önemli noktayı oluşturan meydanın etrafında yoğunlaşmışlardır. Meydanın doğusunda ve kuzeyinde, Latinlerin en önemli kiliseleri olan St. Nicholas Kilisesi, St. George Latin Kilisesi, St. Francis Kilisesi, St. Antoine Kilisesi ve St. Dominik Kilisesi bulunmaktadır. Ayrıca, sarayın ve önce liman kıyısında, daha sonra da kentin kuzey batısına doğru uzanan aks üzerinde yoğunlaşan Batılı denizci devletlerin loggialarının konumu, Latinlerin yoğunlaştıkları bölgeyi yaklaşık olarak ortaya koymaktadır (Şekil C.2). Bu sınırlar dışında da Latin izleri taşıyan bazı küçük kiliseler bulunmakla beraber, bunlar yukarıda sözü edilenler kadar önemli değildir.

Latinler Dönemi'nde, Gazimağusa'da bulunan diğer bir önemli grup olan Doğulu Hristiyanların kiliseleri, kentin giriş kapısıyla Tophane Tabya arasındaki kara surlarının çeperlerinde yoğunlaşmıştır. Bu kiliselerin en büyüğü ve önemlisi olan SS. Peter ve Paul Kilisesi (Şekil D.13) bu alanın çeperinde, Latin bölgesinin sınırında konumlanmıştır. Bilinen diğer bilinen doğulu Hristiyan kiliselerinden Ayios Yeorghios Xorinos (Nestoryan) Kilisesi (Şekil D.20), Ermeni Kilisesi dışında kalan ve özgün adı bilinmeyen Tabakhane Camisi (Şekil D.28) ile Adı Bilinmeyen Kilise No:3 (Şekil D.32) de, Doğu etkileri taşıyan kiliselerdir.

Latinler Döneminde kentin ve adanın yerlileri olan Yunanlılara ait kiliselerinin yoğunlaştığı bölge kentin kuzey-doğusunda, tersanenin bitişiğinde yer almaktadır

(Şekil C.2). Bu bölgedeki Ayios Nicolas Kilisesi, Ayia Zoni Kilisesi, St. Symeon Kilisesi, St. George Yunan Kilisesi ve Mustafa Paşa Camisi, Bizans ve geleneksel Kıbrıs Yunan kilisesi özelliklerini taşıyan yapılardır.

Gazimağusa'nın Latinler Dönemi'ndeki diğer sakinleri olan Yahudilerin yaşadıkları bölgeyle ilgili herhangi bir fiziksel veri bulunmamaktadır. 1563 yılında kenti ziyaret etmiş olan Yahudi gezgin Pesaro'lu Elias, kentte bulunan 25 Yahudi aileden ve bir sinagogdan söz etmiştir¹. Ancak 1572'deki sayımda, kentte dağınık yaşayan sadece 6 evli ve 1 bekâr Yahudi'nin bulunması (**Jennings, 1993:263**), Yahudilerin sayısının 10 yıldan kısa bir süre içinde çok fazla azalmış olduğuna işaret etmektedir. B. Arbel (**1979:25**), tarihsel belgelere dayanarak, Yahudilerin, Osmanlılara fetih sırasında yardım edecekleri gerekçesiyle, Venedikliler tarafından kentten uzaklaştırıldıklarını ortaya koymuştur. B. Arbel, Venediklilerin yazışmalarındaki 'Kara Kapısı'nın yanında' tarifinden ve Gibellino gravüründeki *zuecha* kelimesinin Yahudi Mahallesi anlamına gelen *giudecca*'yı ifade edebileceğinden yola çıkarak (**1979:26**), Yahudilerin, Kara Kapısı ile Altun Tabya arasında yerleşmiş olduklarını öne sürmüştür (Şekil C.2). C. Enlart'ın (**1987:213**), Gibellino gravüründeki *zuechanın*, aslında *zecca*, yani darphane anlamına geldiği yönündeki iddiasını reddeden bu sav, C. Enlart'ın göre daha güçlü görünmektedir. 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) bu bölgenin karşısındaki tepenin *Colle degli Hebrei* ve Altın Tabya'nın Ceneviz dönemi kayıtlarında *T.Judaice* (**Otten-Froux, 2001a:89**), F. Frigerio'nun yayınladığı 1560'lara ait askeri haritada *Torio della Zudecha* (**Frigerio, 1986:303**) yani Yahudi Kulesi olarak adlandırılması da, bu savın gerçekliğini arttırmaktadır.

Kentteki bazı bölgeler ise, Gibellino gravüründeki bilgiler ışığında tanımlanabilmektedir. İç Kale'nin kuzey-batısında kalan bölgedeki '*toro di trer al palio*' yazısı (Şekil C.4), buranın atlı müsabakalar bölgesi olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Askeri talim alanı olarak da kullanıldığı açık olan bu alan, 'Palio Bölgesi' olarak adlandırılmıştır (Şekil C.2).

Gibellino gravüründe tanımlanabilen bir diğer bölge de, kentin kuzey-batısındaki alandır (Şekil C.4). Söz konusu gravürde, surlarla yapılaşma arasındaki boş alan ve askerlerin kalabalık gruplar halinde konumlanmış olduğu açıkça burada ifade

¹ Elias of Pesaro, 1563, aktaran Cobham, C.D., 1969, 74

edilmiştir. Sanmicheli maketi'nde (Şekil C.5) de yapılaşmamış olduğu görülen bu alanın, özellikle savaş durumlarında askeri dolaşımın rahatça yapılabilmesi, diğer zamanlarda ise talim alanı olarak kullanılmak üzere boş bırakılmış olabileceği sonucuna varılmıştır. Bu tespit, kuzey bölgesinin genel karakteristiği ile de desteklenmektedir. F. Frigerio'nun yayınladığı haritada (Şekil B.3) Tophane Tabya'nın yapımından önce burada bulunan kulenin adının *Torio dei Cavalier* yani Şövalye Kulesi olarak tanımlanmış olması, bu alanla ilgili bir diğer önemli referanstır. Bu alan 'Latinler İdaresi'nde Kentin Bölgeleri' haritasında, 'Askeri Dolaşım/Savunma Bölgesi' (Şekil C.2) olarak tanımlanmıştır.

G. Mariti'nin (1971:178), fetihle ilgili notlarında bu bölge için 'Arsenal Bölgesi' ifadesini kullanmaktadır. Tersanenin yanındaki tabyaya ve bulunduğu bölgeye adını vermiş olması, bu yapının kent içindeki önemini göstermektedir

Fetihten sonra, 1572 yılında Gazimağusa'da yapılan nüfus sayımında, burada bulunan 20 mahalleden söz edilmiştir (Jennings, 1993:263). İsimlerine ulaşılanlar arasında en kalabalık olan Ayo Yani Gopoz'un, St. Jean Kilisesi olarak da adlandırılabilen Hospitalier Kilisesi çevresinde; Aya Nicola'nın da, St. Nicholas Kilisesi çevresinde; küçük mahallelerden Ayo Ano'nun, St. Anne çevresinde; Ayo Anton'un, St. Antoine Kilisesi çevresinde; adı bilinen diğer mahalle Ayo Mama'nın ise, 1373'de adı geçen (Enlart, 1987:217) St. Mammas Sokağı civarında konumlanmış olması mümkündür. Saptandığı belirtilen diğer 15 mahallenin adına ulaşılammıştır.

6.2.3. Surlar

Kuleler ve Duvarlar: Daha önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu gibi surlar, Gazimağusa'ya ilk gelenlerin buraya yerleşmesiyle gelişmeye başlamış olan ve kentin günümüze dek fazla değişmeden gelmiş en önemli ögesidir. İlk yapım tarihi 13. yüzyılın başlarına dek uzanan kent surları, daha önce de değinildiği gibi, 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyılın ilk yarılarında Venediklilerin gerçekleştirdikleri müdahalelerle son şeklini almıştır.

Çeşitli kaynaklardaki, notlardan anlaşıldığına göre, surların en eski bölümü, limanı korumak için yapılmış bir kuledir ve bu kule zaman içinde bugünkü İç Kale'ye

dönüştürülmüştür. 1191’de kentte bir *castrum*un varlığına dair bir belge (**Edbury, 1995b:338**) bulunmaktadır. F. Amadi’nin yazdıklarına göre, Lüzinyan Kralı I.Henry’nin, 1232 yılında yönetimi ele geçirebilmek için, limanı savunan kuleyi kuşatmak ve fethetmek durumunda kalması (**Perbellini, 1975: 38**), bu tarihte limanda bulunan bir kulenin varlığını doğrulayan diğer bir ifadedir. Kıbrıslı tarihçi Leonitas Makhairas (**1932:405**), 1373 yılında kenti alan Cenevizlilerin, Deniz Kapısı yanındaki kuleyi toprak ve taşlarla doldurarak bir kaleye dönüştürdüklerini yazmıştır.

Limandaki kule ile dalgakıran arasındaki zincire ait en eski referans 1296 yılına tarihlenmektedir (**Edbury, 1995b:339**). Leonitas Makhairas, 1368 yılında kalenin karşısına ve limanın girişine zincir kulesi inşa edildiğinden söz etmiştir (**Perbellini, 1975:38**). Bu zincir kulesi ve limanın girişini kapatan zincir uzun yıllar boyunca, bazı revizyonlar geçirerek kullanımını sürdürmüştür. Hatta 1769 yılında gezi kitabı yayınlanan G. Mariti, bu tarihte bile bu zincirin geceleri kapatıldığını yazarak (**Mariti, 1971:62**), varlığını doğrulamıştır.

1211 tarihinde gezgin Willibrand of Oldenburg’un Gazimağusa için kullandığı ‘hafifçe surlarla çevrilmiş’ ifadesi, surlarla ilgili en erken ve açıklayıcı tarif olarak kabul edilebilir (**Oldenburg, 1211¹**). Willibrand of Oldenburg’un tarifi, bu tarihte İç Kale’nin yerinde bulunduğu bilinen kulenin dışında, sınırlı da olsa bazı sur bölümlerinin olabileceği anlamını taşımaktadır. 1211 yıllarında, henüz gelişmeye başlamış olan Gazimağusa’daki erken surlar, muhtemelen İç Kale’nin (Şekil C.1) yerindeki savunma kulesi ile birlikte, kara tarafında ona benzer küçük kulelerden oluşmuş olmalıdır. Kıbrıslı tarihçi Stephen Lusignan’a göre, Gazimağusa’yı surlarla çeviren Kral II. Henry (krallığı 1285-1324) olmuştur (**Enlart, 1987:444**).

1310 yılında Kral Amaury’nin, mevcut fonları olağanüstü artırarak ve çok sayıda işçi çalıştırarak, Gazimağusa’nın savunmasını tamamlamaya çalıştığı bilinmektedir (**Enlart, 1987:444**). Bu tarihlerde İç Kale üzerinde çalışılmış ve liman boyunca kaleyi Arsenal’e bağlayan bir duvar inşa edilmiştir (**Edbury, 1995b:338**). P.Edbury, F.Amadi’nin 1190-1438 yıllarını anlatan ‘Chronicle’ına dayanarak, Deniz Kapısı ile Tersane arasındaki duvarın ilk kez 1310 yılında yapılmaya başladığının kesin

¹ Oldenburg, Count W.von, 1211’de adayı ziyaret etti ve gezi anıları ilk kez 1653’de ‘*Wilbrandi de Oldenborg Peregrinatio*’ adlı dergide yayınlandı. 1873 Leipzig baskısından aktaran C.D., 1969, 14

kanıtlarını ortaya koymuştur. Aynı notlarda hendekleri kazmak için orada bulunan serflerden söz edilmesi de, P. Edbury tarafından, kara surlarının sınırında yapılan bu kazı işlemiyle duvarların yükseltilmeye çalışılmasının göstergesi olarak değerlendirilmiştir (1995b:339). C. Enlart da aynı şekilde, 1310 yılında sırasında İç Kale üzerinde çalışıldığını, liman boyunca İç Kale'yi Arsenal'e bağlayan bir duvar inşa edildiğini, hendeklerin yeniden düzenlendiğini, askeri geçişlere izin vermesi için evlerin önündeki revakların ve ahşap '*loggiaların* yıkılarak yolların temizlendiğini belirtmiştir. (Enlart, 1987:444). Bu verilerden, 1310 yılında oldukça kapsamlı bir sur yapımı işine girildiği anlaşılmaktadır. 1291 yılında, Latinlerin kutsal topraklardan tümüyle tasfiye edilip Kıbrıs'a göçmelerinden yaklaşık 20 yıl sonra böyle bir çalışmaya girişilmesi, aynı zamanda kentin zenginliğinin, gücünün ve korunmaya değer yapılarının artmaya başladığının açık bir göstergesidir.

1372'de II. Peter, Ceneviz saldırısından hemen önce savunmayı güçlendirmek için Tersane'nin niteliklerini iyileştirmiştir. (Şekil C.22) (Enlart, 1987:444). 1368'de ve 1372'de gerçekleştirilen ufak tefek değişiklikler, Lüzinyan döneminin surlarla ilgili son çalışmalarıdır. Bu döneme kadarki sur yapımına ilişkin ifadelerden, İç Kale ve Tersane arasındaki bölümün tamamlandığı, hendeklerin belki bütünüyle olmasa da kazıldığı, Tersane ve İç Kale yapılarının 16. yüzyıl ortalarındakinden farklı olsa da var oldukları ve İç Kale'nin karşısına bir zincir kulesi inşa edilmiş olduğu anlaşılabilmektedir. (Şekil C.22)

Kentte, 1373 yılından itibaren başlayan Cenevizliler dönemi, bir taraftan Gazimağusa'nın tarihsel gelişiminde kesintiye yol açarken, diğer taraftan da gittikçe artan savunma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1373-1464 yılları arasındaki 90 yıllık Ceneviz yönetimi sırasında kentin korunmasına, dolayısıyla surlarına çok önem verildiğinin ve bu sürede surlarının bazı bölümlerinde çalışmalar yapılmış olduğunun bilinmesine rağmen, söz konusu uygulamaların aşamalarını anlatan kaynak bulunmamaktadır. Bu dönem içerisinde İç Kale'nin tamamlanarak, Venedik müdahaleleri öncesindeki son halini aldığı bilinmektedir (Perbellini,1975: 18). Kıbrıslı Tarihçi L. Makhairas, Cenevizlilerin İç Kale'nin çevresine bir hendek kazarak onu kentten ayırdıklarını yazmaktadır (Makhairas, 1932:401). Venedik döneminde gerçekleştirilen surlarla doğal bir dalgakıran olan kayalıklar arasındaki

bağlantının ön çalışmalarının da, 1442-1443 yıllarında Cenevizliler tarafından yapıldığı bilinmektedir (**Enlart, 1987: 448; Perbellini, 1975: 43**).

1489'dan itibaren tüm adanın yönetimini ele geçiren Venedikliler, sur yapımına ve geliştirilmesine büyük önem vermişlerdir. Bu konuyu böylesine önemsemelerinin belirli nedenleri vardır. Ceneviz yönetimindeyken deprem ve savaşların etkisiyle kentin harabeye dönüşmüş olması (**Perbellini, 1975:38**), Gazimağusa'daki ticareti yeniden canlandırmayı düşünmeden önce, uzun zamandır ihmal edilmiş ve kullanım dışı kalmış surlarını yenileme zorunluluğu, gittikçe artan Osmanlı tehlikesi (**Enlart, 1987:447**) ve değişen savaş teknikleri bu nedenlerin en başında gelenlerdir. Topun ilk kez 1453'de kullanılmaya başlanmasından sonra, kent savunma sistemleri de değişmiştir (**Dreghorn,1985:23**). Kuleler tophanelere dönüşmüş, köşeli kuleler top atışı için sakıncalı hale gelmiş, top bataryalarını çıkarmak ve aşağıya ateş edebilmek için rampalara duyulan gereksinim artmış, kulelerin içinde top atışı yapılan mekânlar için cephane depoları ve duman bacaları gerekmeğe başlamıştır. Bunların yanında ayrıca, çok yüksek olmayan ancak daha güçlü duvarlara da ihtiyaç duyulmuştur.

Sözü edilen bu nedenler ve değişen savunma ihtiyaçları, Venediklileri ilk iş olarak surların onarımına ve revizyonuna yöneltmiştir. Venedikliler savunmanın geliştirilmesi için bu işe en iyi mühendisleri seferber etmiştir. Burada savunma inşaatı ile ilgili olarak adı geçen birçok kişi vardır: Michele Sanmicheli ve iki torunu Giangirolamo ve Luigi Brugnoli, Ercole Martinengo, Strains Pallavicino, Bernardo Sagredo, Giulio ve Ascanio Savorgnano (**Perbellini, 1975:39**) gibi. Böylece çok sayıda tarihsel kaynağa göre, surların bazı bölümleri günümüzdeki durumuna Rönesans dönemi İtalyan askeri mimar ve mühendisleri tarafından getirilmiştir.

Venedikliler Dönemi'nde surlarda gerçekleştirilen başlıca revizyonlar: 1491'de İç Kale'de ve 1496'da Deniz Kapısı'nda yapılan değişiklikler, 1544 yılında Kara Kapısı önüne eklenen *Ravelin* ve surların kuzey-batı ucundaki *Torio dei Carmeni* ve *Torio dei Cavalier* adlı (**Frigerio, 1986:300**) iki kulenin iptal edilerek, yerine 1560'lı yılların başında *Bastion San Marco* (**Frigerio, 1986:300**) yani Tophane Tabya'nın inşaatıdır. Ayrıca, çeşitli noktalarda, *cavalier* olarak adlandırılan atış platformlarının inşası, mevcut duvarların yükseltilmesi, kalınlaştırılması, sağlamlaştırılması ve kare biçimindeki burçların yuvarlaklaştırılması türünde revizyonlar da (**Balard, 1995:300; Otten-Froux, 2000:89; Frigerio, 1986:Planche I; Perbellini, 1975:36**)

gerçekleştirilmiştir. İç Kale’de yapılan revizyonlar ise duvarlarının kalınlaştırılması, kulelerinin yuvarlaklaştırılması, üst katının iptal edilmesi ve deniz tarafındaki Mahmuz Burcu’nun inşasıdır (**Enlart, 1987: 451; Perbellini, 1975:44**).

Bu onarımlar sürecinde 1518 yılında kenti ziyaret eden Jacques Le Saige, (**Enlart, 1987:448**) gezi notlarında Gazimağusa’yla ilgili olarak, ‘*Böyle güçlü bir kent gördüğümüze çok şaşırdık*’ ifadesine yer vermiştir. 1567’de surlardaki revizyonlar tümüyle tamamlanmış ve bugünkü durumuna getirilmiştir. O dönemin çağdaşlarından Bartholomew of Salignac Gazimağusa’yı çok sağlam kale, ‘omnium urbium fortissima’ olarak tanımlamıştır (**Enlart, 1987:449**).

Kent Girişleri: Gazimağusa’nın, Latinler Dönemi’nde kullanıldığı tespit edilmiş 3 kent girişi ve 1 tersane girişi bulunmaktadır. Bu kapılardan, karadan giriş için kullanılan Kara Kapısı ya da Porta di Limisso (Şekil D.1) kentin ana kapısıdır. Bu kapıya giriş, kent surlarını çevreleyen hendek üzerinde bulunan, kapanabilen bir ahşap köprü üzerinden yapılmaktaydı. Sanmicheli maketinde de izlenebildiği kadarıyla (Şekil B.1), bu giriş Akkule Tabya’nın güney tarafında yer almıştır. Makette, bu kapının simetriğinde kuzey tarafında bulunan açıklıkla ilgili bilgi bulunmamaktadır. E. Lusignan, kara tarafındaki açıklıkta iki çekme köprü bulunduğu ve her iki köprünün de iyi silahlandırılmış olduğunu yazmıştır (**Lusignan, 1573¹**). Kuzeydeki kapı ile ilgili ulaşılan tek tarihsel bilgi, E. Lusignan’ın yazdıklarından ibarettir.

Kentin diğer önemli kapısı olan Deniz Kapısı, ya da özgün adıyla Porta del Mare (Şekil D.3), meydandan denize uzanan aksın sonunda konumlanmaktaydı. Üzerindeki yazıta göre (Şekil D.3), 1496 yılında Kaptan Nicola Prioli tarafından restore edilen, ya da yeniden inşa edilen Deniz Kapısı, bu tarihte son halini almıştır. L. Makhairas bu kapıdan “Pazar Kapısı” diye söz etmiş (**Makhairas, 1932:405**), Ceneviz kayıtlarında ise ‘*Torre Comerchii*’ olarak yer almıştır (**Otten-Froux, 2001a:89**). Deniz Kapısı, özgün demir kaplama ahşap kapı kanatları, mermer söveleri, üzerindeki Venedik aslanı rölyefi olan yazıtı ve kara tarafındaki aslan heykeli ile mimari niteliklerini koruyan bir anıttır (Şekil D.3).

¹ De Lusignan, E., ‘Chorograffia’, 1573, Bologna, 11, 14-16 sayfalarından aktaran Cobham, C.D., 1969, 121

C. Enlart, 1373 yılına ait kayıtlarda adı geçen diğer kent kapısının, kentin kuzey taraflarında olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak, bu kapıya ilişkin başka bilgiye ulaşılamamıştır. E. Lusignan (**Lusignan, 1573¹**) ve Gazimağusa'yı 1553 yılında ziyaret eden J. Locke de, kentte biri denizden biri karadan olmak üzere iki kapı bulunduğundan söz etmiştir (**Locke, 1553²**). Buna göre C. Enlart'ın üzerinde durduğu kapı, bu tarihten önce kapatılmış olmalıdır.

Kentin tersanesine giriş için gemiler tarafından kullanılan Tersane Kapısı (Şekil D.2), kentin güney-doğu ucunda, Canbulat Tabya'nın yanında yer almaktadır. Bu kapının üzerinde boş bir yazıt yeri bulunmaktadır. Demir kapıların üzerine takıldığı demir aksamaları hala yerlerinde ve iyi durumdadırlar (Şekil E.135). Tersane Kapısı'ndan söz eden kaynaklar Osmanlı Dönemi'ne aittir. Osmanlı Dönemi'nde kentte bulunmuş gezginler, denizin bu kapıdan kentin içindeki tersaneye uzandığına ve kapının bu tarihlerde kapalı olduğuna değinmişlerdir (**Turner, 1815³; Drummond, 1750⁴**).

6.2.4. Yapılaşma

Latinler Dönemi'ndeki yapılaşmanın en iyi izlenebildiği tarihsel belgeler, sık sık vurgulandığı gibi 1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravürüdür (Şekil B.2). Günümüzdeki surlarla karşılaştırıldığında doğruya çok yakın olduğu tespit edilebilen maket, 1888 tarihli bilinen en erken modern kent haritasındaki (Şekil B.7) yol ağ ile de, bazı kaymalar ve ölçekle ilgili problemler dışında çok uyuşmaktadır (Şekil C.13). Sanmicheli maketi ve Gibellino gravürü de karşılaştırılarak, yapılaşmadaki benzerlikler saptanmıştır (Şekil C.4). Sur yakınlarındaki, özellikle de güneydeki yapılaşmanın yer almadığı Gibellino gravürü maketten daha az güvenilir olmakla birlikte, bu gravürde yer alan anıtların tümüne yakınının yerlerinin doğru gösterilmiş olması, gravürün hazırlanmasındaki hassasiyeti ortaya koymaktadır. SS. Peter ve Paul'un yanından Deniz Kapısı'na, Kara Kapısı'ndan Saray'ın güney duvarına, Namık Kemal Meydanı'ndan St. Karmelit Kilisesi ve Biddulph Kapısı'na uzanarak yapılaşmanın sınırlarını oluşturan ana

¹ De Lusignan, E., 1573, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 121

² Locke, J., 1553, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 70

³ Turner, W., 1815, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 434

⁴ Drummond, A., 1750, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 274

akslar, maket ve gravürdeki çakışmalarla doğru bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Yine iki belgede de görülen, kentin kuzey tarafındaki doğu-batı aksı ise 1888 haritasında yer almamaktadır. Buradan da, 1888 yılına gelindiğinde çeşitli nedenlerle daralan kentsel alan ve buna karşın artan tarımsal alanla, bu bölgedeki bazı yol izlerinin silindiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

İki haritadaki yapılaşmaya ait fiziksel veriler gözden geçirildiğinde, 16. yüzyılın ortalarında kentin kuzey ve kuzey-doğusunda kalan askeri alanlar ve meydanlar dışında, tümüyle yapılaştığı iki belgedeki ortak durum olarak ortaya çıkmaktadır. Kentin Kara Kapısı önündeki alanın, 1888'deki durumuna göre çok daha geniş bir boşluk olduğu, her iki belgede de fark edilebilmektedir. Bu yoğun yapılaşma kentin Osmanlı Dönemi'ndeki düşük nüfuslu yerleşim özellikleri ile değilse de, 8,000-10,000 civarlarında olduğundan söz edilen 16. yüzyıl ortalarındaki nüfusu ile örtüşmektedir (Tablo A.4). Yapı yoğunluğunun daha sonraki yıllarda hangi oranda azaldığına dair önemli bir ölçüt, çeşitli belgelerde ismine rastlanan, ancak kentteki izlerine ulaşamayan yapıların çokluğudur. Latinler Dönemi kayıtlarına göre, Gazimağusa'da bulunan ve artık izlerine rastlanamayan yapılar tablosunda (Tablo A.3) isimlerine yer verilmiş 42 adet yapı, kentteki isim verilememiş 5 yapı ile karşılaştırıldığında durum açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, 60 dükkân, 2 fırın, 1 hamam, 1 mescit, 30 mahzen, 2 değirmenin vakfedildiğinden söz edilen 1579 tarihli Lala Mustafa Paşa vakfiyesi (Sarıay, 2000:337-8) de, sadece bir vakfa ait yapıların çokluğunu ortaya koyarak, 1888 tarihindeki koşulların tezatlığını vurgulamaktadır.

Yapılaşmanın iki belgede de belirgin olan mimari özellikleri incelendiğinde, her ikisinde de yapıların ağırlıklı olarak bitişik nizam ve bir iç avlu etrafına sıralanacak şekilde yerleştirilmiş olduğu dikkati çekmektedir. Sanmicheli maketinde (Şekil B.1) görülen yapıların ya kendileri avlulu, ya da ortak bir avluya bakacak şekilde biçimlenmiş olduğu, fark edilebilen temel bir özelliktir. Bugün halen mevcut olan ve 5. Bölüm'de ayrıntılı olarak yer verilmiş olan Saray kalıntıları, Venedik Evi ve Latin Dönemi kalıntılarını barındıran Şömineli ev de avlulu yapılardır. Mevcut olan tüm Latinler Dönemi kalıntılarının taş olması ve Gibellino gravüründeki yapıların düz bitişik cepheli gösterimi bu dönem yapılarının, kâgir taş yapılar olduğunu düşündürmektedir.

Halen mevcut olan Latinler Dönemi anıtları da dönemin örnekleri olarak ele alındığında, bu yapıların nitelikli bir taş işçiliği sergilediği izlenebilmektedir. Ayrıca, anıtların büyük bir kısmının yol/yapı adası sınırında konumlandığı ve girişlerinin yol üzerinden olduğu (Şekil C.3), ya da çoğunda yol girişlerinin avlu girişlerinden daha fazla vurgulandığı, meydan çevresindeki yoğunluklarının fazlalığı, mevcut anıtlarla ilgili belirgin saptamalardır.

6.3. Osmanlı Dönemi (1571-1878)

Dördüncü bölümde, Gazimağusa'nın bu dönemde kentsel ve mimari niteliklerini olumsuz etkileyen sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerin ayrıntıları üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Osmanlı Dönemi'nin başında gerçekleşen ve oldukça uzun süren fetih sürecidir. Gazimağusa'nın Osmanlı Dönemi 1570-1571 yılları arasında, 11 ay süren oldukça uzun bir kuşatmayla başlamıştır. Bu uzun kuşatma iki taraf için de ağır fiziksel kayıplara yol açtığı gibi, kentin fiziksel niteliklerinde de kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu sürecin ardından gelen yağmanın da (Dixon, 1879:288; Green, 1914:90), kentin fiziksel koşullarında olumsuz etkileri olmuştur.

10,000'lerce topun (Mariti, 1571:190) kullanıldığı fetih sürecinin, kentteki birçok yapıda hasara sebep olduğu, fetihten sonra yapılan onarım çalışmaları dolayısıyla (Luke, 1964:124; Jennings, 1993:354; Lala Mustafa Paşa'nın Yaveri, 1571¹) bilinmektedir. Canbulat Tabya ve Akkule Tabya'da yoğunlaşmış olan çatışmalar (Mariti, 1971:178-186; Fedai, 1997:138-143), özellikle surlarda ve kentin güney kısımlarında ağır hasarlara yol açmıştır. Akkule Tabya ve Canbulat Tabya'daki patlamaların (Mariti, 1971:184,186) bu noktalarda ve çevrelerinde yarattığı ağır hasarlara, fetih notlarında uzun uzun yer verilmiştir. Kuşatma boyunca kentte 150,000 demir top harcandığına ilişkin notlar da (Mariti, 1971:190), kente verilen fiziksel hasara ilişkin önemli bir ipucudur. Surların bu bölümünde, Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen onarımların izleri de açıkça görülmektedir. Özellikle

1 Lala Mustafa Paşa'nın sekreterlerinden birinin fetih günlüğü, 1570-1571, ilk kez 'Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası', 1329, 1188'de basıldı, 1934'teki Yunanca baskısından aktaran Theophyllus Mogabgab, 1943, p.167

kentin güney tarafına yakın kiliselerde daha ağır hasar oluşması ve günümüzde yıkıntıya dönmüş olmaları da 1571'deki yoğun bombalamadan kaynaklanmaktadır. Adı Bilinmeyen Kilise No:1, No:2, No:4, No:5, Ayios Nicolas Kilisesi, St. Symeon Kilisesi kentin güneyinde konumlanmış ve özellikle bombalama yönündeki cepheleri ve/veya üst örtüleri yıkılmış kiliselerdir. Surların onarımı kısa zaman içerisinde gerçekleştirilmiş olsa da (**Mogabgab, 1943:167**), kentin içindeki yapılara aynı duyarlılık gösterilmemiştir.

Kentin fiziksel anlamda oldukça yıpranmasına neden olan fetih sürecinin ardından, yerleşmenin kendini yenilemesini sağlayacak sosyal ve fiziksel koşulların yaratılamaması, kentin içinde bulunduğu yıkılmışlığın giderek artması ve ağırlaşması sonucunu getirmiştir. Dördüncü bölümde ayrıntılarından söz edilen Hristiyanların surların dışına çıkarılması ile Larnaka Limanı'nın ana limana dönüştürülmesi gibi politik kararların ve afetlerin de derinleştirdiği bu durum bir kısır döngüye dönmüş, kentin fiziksel yetersizlikleri nüfusun artmasını, dolayısıyla ekonomik canlanmayı engellemiş ve kent yenilenememiştir.

4. Bölüm'de de ayrıntılarına yer verilmiş olan nüfustaki ve ekonomik faaliyetlerdeki gerilemenin de kentin fiziksel dokusuna önemli 2 etkisi olmuştur: azalan yapı ihtiyacı ve mevcut yapıların bakımsızlığı. Bakımsızlık dolayısıyla giderek harabeleşen boş yapılar, zaman ve depremlerin etkisiyle birçok kaynakta da sözü edildiği gibi taş yığınlarına dönmüştür. Bu sürecin sonunda, bir yapının parçası olmaktan uzaklaşarak, giderek hazır yapı malzemesine dönüşen taş blokların yeniden kullanımı da kaçınılmaz olmuştur. Kaynaklarda adanın çeşitli bölgelerine, özellikle de Osmanlı Dönemi'nin gelişen liman kenti Larnaka'da yeniden kullanıldığından söz edilen taş bloklar, ada dışına da taşınarak 1860-1870 yılları arasında, Süveyş Kanalı ve Port Said'in inşaatında değerlendirilmiştir (**Forwood, 1971:143; Luke, 1964:126; Gunnis, 1973:89; Home, 1960:137; Lukach ve Jardine 1913:65; Hanworth, 1990:101; Enlart, 1987:212**). Yapı malzemelerinin satışı ve yeniden kullanımı, devam eden değişim sürecinin sonucu olarak kentteki yapı izlerinin yitirilmesine neden olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde Gazimağusa Kaleiçi'nin kentsel gelişimi ile ilgili bilgiler, ağırlıklı olarak 1888 yılında hazırlanmış Kaleiçi haritasına (Şekil B.7), 18.-19. yüzyıllarda Batılılar tarafından yazılmış rapor ve gezgin notlarına ve 19. yüzyılda

çekilmiş fotoğraflara dayanmaktadır. Bu yüzden, Osmanlı Dönemi'nde kentin fiziksel gelişimi ile ilgili olarak yapılan saptamalar, daha çok Latinler Dönemi sonundaki durumla, 19. yüzyıldaki durumun karşılaştırılması üzerinden geliştirilmiştir. Osmanlı Dönemi'nin, adadaki erken dönemlerinde kentte gerçekleşen değişim ile ilgili kaynakların eksikliği, özellikle de 1888 tarihinden daha eskiye giden bir kent haritasına ulaşılamaması, kentin Osmanlı Dönemi'nin son yüzyıllarındaki durumu üzerine yoğunlaşılmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak, Osmanlı Dönemi'nde Kaleiçi'nin kentsel gelişimi üzerine yazılanların, böyle bir dönemsal yoğunlaşmanın bilinciyle değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Dönemi'nin kentsel gelişiminin ele alınmasında, yöntem olarak bu dönemin kentsel verileriyle, Latinler Dönemi kentsel verilerinin üst üste çakıştırılarak karşılaştırılması yöntem olarak seçilmiştir.

6.3.1. Kent Mekânları

Yollar: Osmanlı Dönemi'nde azalan yapılaşmış alanlar ve yer değiştiren kentsel odaklarla birlikte, Kaleiçi'ndeki yolların önem sırası da değişmiştir. Latinler Dönemi'nde 3 farklı alternatifi varmış gibi görünen Kara Kapısı-Meydan ulaşımı, İstiklal Caddesi'nin Kara Kapısı önüne kadar uzamasıyla teke düşmüş gibi görünmektedir (Şekil C.8). İstiklal Caddesi'nin iki yanında kalan alanlar, 19 yüzyıla varıldığında kentin en yoğun yerleşilmiş alanları olarak öne çıkmaktadır (Şekil C.12). İstiklal Caddesi ve onun devamı olan Sinan Paşa Sokak, Osmanlı Dönemi'nin bu yoğun ve tek yerleşme bölgesinin ortasından geçmektedir. Kentin girişi ile meydanı bağlayan bu aks, bu dönemde meydandan sonra limana devam eden bir bütünün parçası olmaktan çok, iki ucu birbirine bağlayan, dönemin tek I. derecede önemli yolu niteliğindedir (Şekil C.8).

Meydan-liman aksının, Osmanlı Dönemi'nde de önemini korumayı sürdürmekle birlikte, giderek etkinliğini yitirdiği görülmektedir. Liman faaliyetlerinin azalmasıyla, limanın bir odak noktası olmaktan uzaklaşması, hem bu aksın, hem de bu aks çevresindeki alanın işlevini azaltan etken olmuştur. Bu aks, bir ucundaki önemli odağı yitirmenin yanında, limana hizmet eden sur içi etkinliklerinin de yok olmasıyla, daha önce sahip olduğu ana cadde niteliğini yitirerek, ikincil konuma düşmüştür.

Latinler Dönemi'nin diğer önemli aksları olan Naim Efendi, Kışla Yolu, Ali Paşa ve Lala Mustafa Paşa sokakların tümünün sur çeperlerine doğru belli bir bölümleri ya yok olmuş, ya da sınırlarını oluşturan yapı adaları kaybolmuştur (Şekil C.8). Kısalmış ve belirsizleşmiş olan bu sokaklar ve bunlar arasında kalan bazı başka küçük sokakların tümü, birbirine yakın kullanım yoğunluğuna sahip gibi görünen II. derece yollardır.

Latinler Dönemi'nde var olan eski yol ağı, sur çeperlerinde kaybolanlar dışında, büyük ölçüde Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar korunmuştur (Şekil C.13). 1888 haritasında tarlaların arasında kalmış görünen ve geçmişin izlerini takip eden bu yolların evresinde çok az sayıda yapı bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak, kentin kuzeyinde ve Kara Kapısı önü dışındaki sur çeperlerinde bulunan bu yollar, III. derece olarak sınıflandırılmıştır (Şekil C.8).

Meydan: Osmanlı Dönemi'nde Namık Kemal Meydanı, Latinler Dönemi'ndeki gibi, kentin en yoğun kullanılan alanıdır. Bu dönemde kentin en önemli camisi olan Lala Mustafa Paşa Cami, Gazimağusa Medresesi, Cafer Paşa Çeşmesi ve Hamamı bu meydanda yer alan yapılardır (Şekil C.14). Venedikliler Dönemi'nde meydanda bulunan iki sütun ve aralarındaki lahitin de, Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar buradaki konumunda kaldığı bilinmektedir (Enlart, 1920:140).

Meydanda bu dönemde yaşanan en önemli fiziksel değişiklik, sınırlarının küçülmeye başlamasıdır (Şekil C.14). Meydanın kuzeyinde kalan ada büyüyerek meydanın içerisine doğru girinti yapmıştır (Şekil C.12). Meydanın doğusunda ise, Lala Mustafa Paşa Cami avlusu önüne bazı yapılar yapılmış (Şekil E.136) ve bu yönden de meydan daraltılmıştır. Lala Mustafa Paşa Cami girişi de, bu değişim sonucu dar bir kapıya dönüştürülmüştür. Yine sarayın cephesinin güney tarafına küçük bir yapı yapılmış, kuzey tarafına da Cafer Paşa Çeşmesi inşa edilmiştir. Yine saray ve Fransiskan Kilisesi arasındaki yolun girişinde de bir yapı görülmektedir (Şekil E.137). Bu şekilde meydan küçülürken, bazı sokak ve yapı girişlerinin kullanımının da güçleştiği görülmektedir.

Meydanda Latinler Dönemi'nde var olan çeşmeler ve su taşıma sistemi bazı değişimlere uğramış olsa da, aynı konumda kalmıştır. Latinler Dönemi'nde dört köşede yer aldığı belirtilen çeşmelerden birisi, meydanın kuzey-doğusundaki köşede,

Osmanlı Dönemine tarihlenen Cafer Paşa Çeşmesi ile buradaki varlığını devam ettirmiştir. Yine Cafer Paşa tarafından 1584-1594 yılları arasında (Yıldız, 1997:125) inşa ettirilen su kemerleri (Şekil C.14) ile Maraş'tan meydana su taşındığı (Baker, 1879:150) bilinmektedir. Sarayın avlusunda ve SS. Peter ve Paul Kilisesi'nin önündeki arazide 2004 yılında yapılmış kazılarda, Latinler Dönemi sarnıç ve künkleriyle birlikte Osmanlı künklerine de rastlanmıştır (Öncel, 2004:48-49).

Liman faaliyetlerinin azalması ve meydanın doğusunda kalan bölgenin daha az kullanılır hale gelmesiyle, yoğunluk meydanın batısına ve özellikle, Kara Kapısı bağlantısı olan güneyine kaymıştır. Dolayısıyla meydanla birleşen akslardan, Kara Kapısı'na bağlananı daha etkin ve önemli hale gelmiştir.

Liman: Osmanlı Dönemi'nde, Gazimağusa'daki liman faaliyetleri çeşitli nedenlerle çok azalmış, limanın fiziksel koşulları da zaman içerisinde değişime uğramıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, Kaleiçi'nin Hıristiyanlara kapatılması ve ana liman olarak Larnaka'nın tercih edilmesi, Gazimağusa'nın liman faaliyetlerinin azalmasında etkin olmuş politik, Pedias nehrinin taşıdığı toprakla giderek dolması ise, kullanımını daha da güçleştiren coğrafi bir gelişme olmuştur. Gazimağusa limanı ile ilgili olarak, Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi konusunda çalışmış önemli araştırmacılardan R. Jennings, bu limanın uzun yol ticaretine uygun potansiyelinin, Osmanlı İdaresi tarafından değerlendirilemediği kanısına varmıştır (Jennings, 1993:373).

Limanın önemini kaybetmesi ve bakımsız bırakılmasının ardından, söz konusu bakımsızlıkla birlikte ortaya çıkan fiziksel sorunlar, limanın kullanılabilirliğini daha da azaltmıştır. Osmanlı Dönemi'nde Gazimağusa limanını ziyaret eden gezginlerin limana ilişkin notlarındaki temel vurgu hep kullanım güçlüğü ve işlevsizliği üzerine yoğunlaşmıştır. 1769 yılında kenti ziyaret etmiş olan G. Mariti, limanın neredeyse dolmuş olduğu için sadece boş gemiler tarafından kullanılabildiğinden ve doğusundaki kayalıklar sayesinde korunaklı olması nedeniyle, genellikle gemilerin tamiratları ve temizlenmeleri için tercih edildiğinden söz etmiştir (Mariti, 1971:62). 1815 yılında kenti ziyaret eden W. Turner¹, aslında kayda değer iyi özellikleri olduğunu belirttiği limanın, büyük ölçüde dolduğuna ve bakımsızlığına değinmiştir.

¹ Turner, W., 1815, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 434

W. Turner, o sırada limanda, sadece Gazimağusa'dan Larnaka limanına mısır taşıyan 5 geminin bulunduğunu vurgulamıştır. Pococke ise 1738 yılında ziyaret ettiği kent için, 'çok az ticaret yapıldığından çok ucuz' ifadesini kullanmıştır¹. 19. yüzyıl sonlarında çekilmiş liman fotoğrafları (Şekil E.138, Şekil E.139), limanda bulunan gümrük yapısının ve demirleme alanının yetersizliğinin yanında, gemi sayısının azlığıyla da, liman faaliyetlerinin kapasitesi ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.

Limanın kent için öneminin ve işlerliğinin azalması, liman ve çevresinde bazı önemli fiziksel değişimlere neden olmuştur. Öncelikle, kullanılabilir liman yüzeyi Latinler Dönemi'ndekine göre daralmıştır. Daha önce, İç Kale'nin önündeki zincirden tersaneye kadar olan iç liman kullanım yüzeyi, Osmanlı Dönemi'nde tersanenin işlevsiz kalmasına bağlı olarak, Deniz Kapısı'na kadar gerilemiştir. (Şekil C.10).

Liman faaliyetlerinin azalması ile birlikte, kent içinde limanla ilgili işlevler üstlenmiş alanlar ve yapılar da işlevini yitirmiştir. Surların içerisinde, daha önce yoğun kullanılan doğu bölgeleri ve liman-meydan aksı önemini yitirmiş, buralardaki yapılaşmış alanlar yerlerini kırsal alanlara bırakmıştır (Şekil C.8). Latinler Dönemi'nin, erken tarihlerden itibaren limanın önemli fiziksel öğeleri olan girişindeki zincirin ve Deniz Kapısı'nın kullanımı, Osmanlı Dönemi'nde de sürmüştür.

Tersane: Gazimağusa surları içerisinde yer alan tersane girişinin, Osmanlı Dönemi'nde kapatıldığı ve kentin güney-doğusundaki tersanenin işlevsiz kaldığı bilinmektedir. Tersanenin işlevsiz kalmasının ardından, bu bölgedeki alanlar da ekili arazilere dönüşmüştür (Şekil C.8). Tersaneden kalan yapı kalıntıları ile ilgili en ayrıntılı bilgileri, kenti 1769 yılında ziyaret etmiş olan G. Mariti vermiştir. G. Mariti bu tarihte, burada gördüğü kalıntıları tariflerken 'Kentin doğusunda gemilerin inşa edildiği tersanenin yıkıntıları ve kuzey duvarının yanında da top dökümhanesi bulunur. Dökümhane zarar görmemiştir ve metal ısıtma için kullanılan araçlar hala buradadır.' ifadelerini kullanmıştır. G. Mariti'nin verdiği bu bilgilerden 18. yüzyıl ortalarına kadar, burada bazı araçların ve izlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Mariti, 1971:66). C. Enlart ise, 19. yüzyıl sonlarında gördüğü tersane kalıntılarını 'bir arkad ve tek çıkışlı merdiven basamakları' olarak tanımlamış ve G. Mariti'nin

¹ Pococke, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 255

gördüğü kalıntıların hiçbirinin artık burada bulunmadığını ifade etmiştir (1987:453). Bir şehitliğin yer aldığı bu alanda, bugün hala bir arkad ve bir merdivenin izleri görülebilmektedir (Şekil E.140). Osmanlı Dönemi'nde bu tersane işlevsiz kalmış olsa da, liman içerisinde bazı gemi onarım faaliyetlerinin yürütüldüğü tespit edilmiştir (Mariti, 1971:62).

Eski tersane alanın yanında 'tuzhane' olarak adlandırılan bir yapının bulunması (Şekil C.8), burada tuz üretimi için gerekli bir tuzlanın varlığını, dolayısıyla da bir tuzlu su yatağını gerektirmektedir. Osmanlı Dönemi öncesinde, deniz suyunun tersane kapısında içeriye girerek oluşturduğu küçük koyun, daha sonra sığlaşarak tuz üretimine uygun bir tuzlaya dönüşmüş olması mümkündür. 1884 tarihli kent haritalarında buraya 'old galley harbour', yani eski kalyon limanı diye not düşülmüş olması da (Şekil B.10), eski limanın izlerinin bu tarihe kadar varlığını sürdürdüğüne işaret ediyor olabilir. Ancak, buradaki tuz üretimine dair daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır.

Porta di Limisso Önü: Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve Gibellino gravüründe (Şekil B.2), Latinler Dönemi'nde çok daha büyükçe olduğu izlenebilen Porta di Limisso ya da Osmanlı Dönemi'ndeki adıyla Kara Kapısı önündeki giriş meydanı, ana meydanda olduğu gibi küçülmüştür (Şekil C.13). Meydanın hemen önünde konumlanmış alan ise, Osmanlı Dönemi'nde en yoğun yerleşilmiş alandır. Osmanlı Dönemi'nde burada yapılaşma artmış, birçok çıkmaz sokak oluşmuş ve parseller küçülmüştür (Şekil C.8). Bu dönemde azalan Kaleiçi nüfusu dolayısıyla, birçok yapı adası ortadan kalkıp tarımsal araziye dönüşürken, bu bölge genel eğilimin tersine yoğunlaşmıştır. Söz konusu durum, kentin 19. yüzyıl fotoğraflarında da (Şekil E.141) açıkça izlenebilmektedir.

Tophane Tabya-Karmelit Kilisesi: Latinler Dönemi'nde de belli bir kısmı boş olan bu bölge, Osmanlı Dönemi'nde tümüyle boşalarak tarımsal araziye dönüşmüştür (Şekil C.15). Bölgedeki yapılar 19. yüzyıl sonunda, neredeyse Moratto Burcu – İç Kale arasındaki bir sanal çizginin gerisine kadar çekilmiştir (Şekil C.15). Bu alanda bulunan anıtların, 19. yüzyıla gelindiğinde tümüyle terkedilmiş ve harabeleşmiş durumda oldukları, dönemin fotoğraflarında açıkça görülebilmektedir. Alanda hiç Osmanlı Dönemi yapı izi bulunmaması da, bu dönemde buraya yerleşilmediğini gösteren bir diğer veridir (Şekil C.6).

Bu alandaki yerleşim yoğunluğunun zaman içerisinde azaldığını gösteren önemli bir gelişme, Tabakhane Camisi ile ilgilidir. Tabakhane Camisi, Osmanlı Dönemi'nin başında değilse de, bir süre sonra camiye dönüştürülmüş yapılar arasındadır. Muhtemelen, bu yapı vakfiyelerdeki 'San Sesko Kilisesi'nin ihtiyaç üzerine hazine tarafından alınarak camiye çevrilmesi' (Jennings, 1993:48) kaydında adı geçen kilisedir. Bu kilise, 19. yüzyılda C. Enlart tarafından yapılan çizimlerde (Şekil E.142) yıkıntılar içerisinde görünmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, adını Osmanlı Dönemi'nde tabakhane olarak sözü edilen Ermeni Kilisesi'nin belli bir dönem üstlenmiş olduğu bu işlevden alan yapının, belli bir zaman sonra cami kullanımının terk edilmesi, azalan ihtiyacın sonucu olmalıdır.

Latinler Dönemi'nde, bu bölgede bulunduğu görülen bazı yolların da, ortadan kalktığı, Sanmicheli maketi ve 1888 haritasındaki yolların karşılaştırıldığı haritada (Şekil C.11) kolaylıkla izlenebilmektedir. 'Osmanlı Dönemi Kentsel Kullanım' haritasında da görüldüğü gibi, bu bölgedeki yollar, III. derece olarak sınıflandırılmış yollardır (Şekil C.15).

Palio Alanı (toro di trer al palio)-St. Dominic Kilisesi: Latinler Dönemi'nde palio alanı olarak tanımlanan bu bölge, Osmanlı Dönemi'nde de cirit oyunları için kullanılmıştır. Askeri talim alanı olarak da tanımlanabilecek bu alanın önünde bulunan ve Latinler Dönemi'nin önemli kurumlarından olan St. Dominik Kilisesi ve manastırına ait yapılar (bu kilise Ayia Photou olarak bilinen yapı olsa bile) büyük ölçüde yok olmuştur. Latinler Dönemi'nde St. Dominic hamamları olarak geçen yapılar ise, muhtemelen yakınlarındaki Kertikli Hamamı'na (Şekil C.1) dönüştürülmüştür.

Bu alan da, kentin büyük bir kısmı gibi yapıların yok olduğu (Şekil C.12) ve tarımsal araziye dönüşmüş bölgelerdendir. Buradaki bazı yolların ortadan kalktığı, '1888 Haritası-Sanmicheli maketi Yollar ve Yapılaşma' haritasında (Şekil C.11) açıkça görülmektedir.

Cirit alanının sınırında, İç Kale çevresindeki alan, Osmanlı Dönemi'nde mezarlık olarak kullanılmıştır. Bu kullanım, Latinler Dönemi'nde, vasiyetnamelerde mezarlık olarak tercih edilen St. George Latin Kilisesi çevresinin, işlevsel devamı olarak burada yer almış olabilir. Osmanlı Dönemi'nde sağlıklı koşullar yarattığı bilinen ve

‘Yeşil Deniz’ olarak adlandırılan (Şekil B.7) İç Kale hendekleri, tüm diğer etmenlerin yanında, çevresine yerleşilmesini mümkün kılmamış olmalıdır.

6.3.2. Bölgeler

Osmanlı Dönemi’nde yerleşilmiş olan bölgelere verilen isimlerden bazıları, vakıflar kayıtlarında geçen yer tariflerinde aktarılmıştır. Barutçuzade Hafız Ahmed Vasıf Efendi İbn-i Hacı Ali Efendi Vakfı’nın 1917-1918 tarihli vakfiye kayıtlarında, Kaleiçi’nin 6 bölgesinin adına yer verilmiştir (Sarımay, 2000:288). Yerleşim alanlarının tümüne yakınına kapsayan bu bölgeler, Osmanlı Dönemi başında, 1572 yılında gerçekleştirilen sayımda adı geçen 20 mahalle (Jennings, 1993:263, Çiçek, 2001:244) ile karşılaştırıldığında, oldukça az sayıdadır.

Vakıf kayıtlarında sadece Ayasofya Mahallesi ve Altıntabya Mahallesi, mahalle olarak adlandırılmış, diğer bölgeler mevki olarak tanımlanmıştır. Ayasofya Mahallesi, isminden anlaşılacağı gibi, kentin en önemli camisi olan Aya Sofya Camisi civarı için kullanılmış olmalıdır (Şekil C.14). Kaleiçi’nin diğer mahallesi Altıntabya ise, Kara Kapısı’nın doğusunda yer alan ve Osmanlı Dönemi’nde Altın Tabya adını almış (Şekil C.1) tabyanın çevresinde, yani İstiklal Caddesi’nin kapıya yakın kısmının doğusunda kalan bölge için kullanılmıştır (Şekil C.14). Bu mahallenin adı, 1919 tarihli Gazimağusa’lı Zeliha bin Ahmed Vakfı vakfiyesinde de yer almıştır (Sarımay, 2000:289).

Barutçuzade Hafız Ahmed Vasıf Efendi İbn-i Hacı Ali Efendi Vakfı kayıtlarındaki diğer bölge isimleri ‘mevkii’ olarak geçmektedir (Sarımay, 2000:288). Bu mevkilerden Debbağhane Mevkii, Tabakhane olarak isimlendirilmiş Ermeni Kilisesi çevresi, Kızıl Kule Mevkii, İç Kale’nin kent tarafında kalan burcunun karşısındaki alan, Mustafa Paşa Mevkii, Mustafa Paşa Camisi çevresi, Kızıl Hamam Mevkii de Kızıl Hamam olarak bilinen yapının civarı için kullanılmış olmalıdır (Şekil C.14). Tespit edilen bu mahalleler dışında kalan alanların, saray ve çevresi dışında, oldukça az yapılaşmış oldukları görülmektedir. Saray ve çevresinin ise, çok yakında bulunan Ayasofya Mahallesi sınırları içerisinde bulunması, ya da bu dönem için büyük önem taşıyan, sarayın kuzey-batısında konumlanmış ve İngiliz Dönemi başında yıkılmış Konak ile ilişkili bir adla anılıyor olması mümkündür.

Kaleiçi’nde yer alan ve vakıf kayıtlarında adları geçen bölgelerden, Kara Kapısı’nın doğusundaki Altıntabya Mahallesi ve batısındaki Kızıl Hamam Mevkii, 1888 haritasında en yoğun yapılaşmanın bulunduğu bölgeler olarak öne çıkmaktadır (Şekil C.12). Üzerinde çok sayıda çıkmaz sokağın yer aldığı bu alanın, Osmanlı Dönemi’nde en fazla değişime uğramış bölge olduğu tespitini yapmak mümkündür. Bu dönemde inşa edilmiş tek dini yapı olan Akkule Mescidi’nin burada konumlanmış olması (Şekil C.12) yanında, çevresinde çok sayıda çeşme ve dini yapının bulunması dolayısıyla da, bu alan dönemin en fazla kentsel niteliklere sahip bölgesi olarak değerlendirilebilir.

Kaleiçi’ndeki diğer alanlara göre, 19. yüzyılda göreceli olarak daha çok yapılaşmış olan Ayasofya Mahallesi, Kızıl Kule Mevkii ve Mustafa Paşa Mevkii, meydan çevresinde konumlanmışlardır (Şekil C.14). Bir merkez niteliğini taşıyan Ayasofya Mahallesinin iki yanında yer alan Kızıl Kule Mevkii ile Mustafa Paşa Mevkii de, belli dönemlerde de olsa, bir Osmanlı mahallesi için gerekli öğelere sahip olacak yoğunluğa ulaşmış bölgelerdir.

Meydanın doğusunda yer alan Ayasofya Mahallesi, Aya Sofya Camisi ve Gazimağusa Medresesi ile kentin dini merkezini oluşturur. Meydanın çevresini de kapsamış olması mümkün olan bu mahalle, hemen yanındaki çeşme, hamam vb. yapılar ve ticaret işlevini de barındırmakla birlikte, çok yoğun bir alan değildir.

Meydanın kuzeyinde konumlanmış olan Kızıl Kule Mevkii, sınırları içerisindeki Templar Mescidi (Şekil D.21) ve Konak yanındaki çeşme ile bir Osmanlı mahallesinin temel öğelerine sahiptir. Güneyinde konumlanan Cafer Paşa Hamamı yanında, kuzeyindeki Kertikli Hamam da bu mahalleye hizmet vermiş olmalıdır.

Meydanın güneyindeki Mustafa Paşa Mevkii de, son yüzyılda kullanımı terkedilmiş olan Mustafa Paşa Camisi, cami önündeki çeşme ve çıkmaz sokaklarıyla, Osmanlı Dönemi’nde kullanılmış olduğunun izlerini taşımaktadır.

Bu dönemde, Ayasofya Mahallesi ve Kızıl Kule Mevkii’nin doğusunda kalan deniz surları çeperlerindeki yapılaşma yok denecek kadar azdır. Buradaki yapılaşmanın düşük yoğunluğu, meydan ile Kara Kapısı arasında görülen aksine, yapı parsellerinin azlığı, tarımsal arazinin çokluğu ve çıkmaz sokakların bulunmaması (Şekil C.15), bu görüşü destekleyen verilerdir. Alanda çeşme ve hamam gibi

Osmanlı mahallesinin vazgeçilmez öğelerinin bulunmaması da, meydan-liman aksı çevresinin Osmanlı Dönemi'nin erken tarihlerinden itibaren yerleşilmemiş olduğu kanısını yaratmaktadır.

Bu bölgelerin dışında kalan, kentin kuzeyinde ve güney doğusundaki alanlar, yapılaşmanın yok denecek kadar az olduğu tarımsal arazilerdir.

6.3.3. Surlar

Osmanlı Dönemi'nde, surlarda onarım ve Kara Kapısı'nın konum değişikliği dışında, kayda değer bir değişiklik yapılmamıştır. Bu dönemde, nasıl olduğu ve tarihi bilinmeyen tek bir yapısal değişiklikten söz etmek mümkündür. 1571 Gibellino gravüründe görünen, Ceneviz Kayıtları (**Otten-Froux, 2001a:89**) ile F. Frigerio'nun yayınladığı 1560'lara ait askeri haritada (**Frigerio, 1986:303**) ise Torre Mastici olarak geçen, Karpaz Tabya ve Köpük Kulesi arasındaki kule, Osmanlı Dönemi'nde yok olmuştur. Bu yıkımın nasıl ve hangi amaçla gerçekleştiğini anlamak güçtür. Böyle bir değişiklik, kulenin fetih sırasında yıkılmış ve daha sonra da yeniden inşa edilmemiş olmasıyla açıklanabilir.

Kuleler ve Duvarlar: Gazimağusa'nın fethinin hemen ardından, özellikle ağır hasarların olduğu bölümlerde onarımlar gerçekleştirilmiştir. 1571 yılında, Lala Mustafa Paşa'nın yaveri, duvarların ve hendeklerin onarımı için Hızıroğlu Mehmet Paşa'ya 4000 akçe verilmesini emretmiştir (**Mogabgab, 1943:167**). Özellikle Lefkoşa ve Gazimağusa surlarındaki hasar, kapsamlı ve pahalı bir onarım gerektirmiştir (**Jennings, 1993:354**). Fetih sırasında ağır çatışmaların gerçekleştiği Canbulat Tabya, Akkule Tabya üzerinde ve ikisi arasındaki güney duvarlarında, bugün de bu döneme ait farklı duvar örgülerinin izlerini görmek mümkündür (Şekil E.143).

Canbulat Tabya'daki yıkımın ardından, kuşatma altındakiler hızla onarım çalışmalarına başlamış ve parapetleri yeniden inşa etmişlerdir (**Mariti, 1971:181-182**). Fetihten sonra da, Osmanlılar tarafından onarımlarının yapıldığı Canbulat Tabya'da söz konusu onarımların izleri kolaylıkla gözlenebilmektedir (Şekil E.144).

Akkule Tabya'da, 20. yüzyıl ortalarında gerçekleştirilen kazı ve onarımlara dair raporda, Osmanlı fetih sonrası onarımları sırasında girişlerin iptal edildiği ve tüm

istihkâmın toprakla doldurulduğu, kapının ise demirlerinin ve ahşaplarının onarılmasından sonra, yeniden kullanılmaya başlandığı ifade edilmiştir (**Mogabgab, 1951:174**). B. Stewart da 20. yüzyılın başında yazdığı kitabında, güney bölümündeki farklı duvar örgülerine ve bunların fetih sonrası onarımların izleri olabileceğine dikkat çekmiştir (**Stewart, 1908:57-58**). Bu onarımların kapsamı ve konumları ile ilgili kesin veri bulunmamaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde sur onarımlarının sürekliliğini gösteren önemli bir belge, 1798 yılında kaleme alınmıştır (**Çevikel, 2000:107**). Bu tarihte, “adadaki kalelerin (Lefkoşa, Baf, Gerine, Leymosun, Tuzla, Mağusa) tamir ve takviye edilmesi için görevli 1000 nefer yerli Yeniçeriden eksilen olduysa, yine yerlilerden tedarik edilip merkeze bildirilmesi” istenmiştir. Bu belgeden, adadaki sur onarımlarının düzenli olarak yapıldığı ve bu iş için kalabalık bir grubun görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Gezginlerin yazdıklarından, surların genelde iyi durumda tutulduğu anlaşılmaktadır. Fakat 1751 yılında Hasselquist¹'in yazdıklarında yer alan, Gazimağusa surlarının Türkler tarafından alındığından beri onarılmadığı düşüncesi, ya yanlış gözlem, ya da 1735 depreminin etkileri sonucu oluşmuş olmalıdır. G. Mariti, 1769 yılında gördüğü kentin dışardan hiçbir özgün niteliğini yitirmediğini, hendeklerin temizlenmiş ve duvarların düzenli olduğunu, sadece düşman silahlarıyla zarar görmüş olan bazı kulelerin tamir edilmeden bırakıldığını yazmıştır (**Mariti, 1971:65**). G. Mariti, ayrıca İç Kale'nin de iyi onarılmış durumda bulunduğunu belirtmiştir (**Mariti, 1971:66**). 1894 yılında yayınlanan kitabında Bayan Lewis, sur duvarlarının mükemmel derecede korunmuş olduğuna dikkat çekmiştir (**Lewis, 1894:284**).

Kent Girişleri: Osmanlı Dönemi'nde, Ravelin'in önündeki eski kapı ve açılan köprü iptal edilerek, bugünkü taş köprü inşa edilmiş, surlardan geçiş yandaki bir odadan sağlanmıştır. 1571'de, Akkule Tabya'da gerçekleşen yıkımın, buradaki girişi veya girişleri kullanılamaz hale getirmiş ve başka bir giriş yapımını gerekli kılmış olma olasılığı bulunmakla beraber, taş köprünün yapım tarihine ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Burch (1990:87), bu köprü için, 19. yüzyıla ait ibaresini kullanmış, ancak Drummond'un 1750'de taş köprüden söz etmiş olması bu yargıyı geçersiz kılmıştır.

¹ Hasselquist, 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 307

İlk hazırlanışı 1928-30 yıllarına uzanan hâlihazır haritada (Şekil B.9) ‘Kara Kapu’, eski asma kapı üzerinde ise ‘Eğri Kapu’ yazıyor olması, Latinler Dönemi kapısının Osmanlı Dönemi’nde de, bir süre kullanılmış olduğunu ve bu süre içinde bu ismi aldığını gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir. Aksi takdirde, Osmanlı Dönemi’nin başından itibaren bu kapının işlevinin sona erdirilmiş olması durumu, bu kapıya bir isim verilmesini anlamsız hale getirmektedir. Çeşitli kaynaklarda yer alan açılan köprü’nün, 1750 yılında taş köprü’nün yanında, hendeğin içinde duruyor olduğundan söz edilmiş (**Drummond, 1750²**) olması da, böyle bir işlevin bu tarihten bir süre öncesine kadar sürmüş olabileceğini göstermektedir.

Osmanlı Dönemi Kara Kapısı’nın kullanılmaya başlanmasıyla, işlevsiz kalan Akkule Tabya’nın sağlam ve uygun mekânlarının, 19. yüzyılda hapishaneye dönüştürüldüğü bilinmektedir (**Dixon, 1879:293**).

Deniz Kapısı’nın (Şekil D.3), Osmanlı Dönemi boyunca herhangi bir değişikliğe uğramadan, kullanımına devam edilmiştir. 19. yüzyıl fotoğraflarında da izlenebilen bu kapının, ızgara kepenkleri de dâhil olmak üzere tüm öğelerini koruduğu görülmektedir. Deniz Kapısı, Latinler Dönemi ve Osmanlı Dönemi boyunca limana insan ve yük ulaşımını sağlayan tek kapı olmuştur.

Tersane Kapısı’nın (Şekil D.2), Osmanlı Dönemi’nde kapatıldığı (**Turner, 1815¹; Drummond, 1750²**) bilinmekle beraber, bunun tarihi ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Muhtemelen, bu kapının kapatılması, tersanenin kullanımının çeşitli nedenlerle sona ermesiyle, buradaki açıklığın kent güvenliği açısından sakıncalı hale gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

6.3.4. Yapılaşma

Osmanlı Dönemi’nde, Kaleiçi’ndeki yapılaşmanın gelişimini çeşitli açılardan incelemek mümkündür. Yapılaşmanın bugün mevcut olan durumundan kaynaklanan veriler kadar, 1888 haritasının sunduğu veriler de, bu dönemi değerlendirmek yönünde önem taşımaktadır. 1888’deki durumun 1571’deki durumla karşılaştırılması da, Osmanlı Dönemi’nde yapılaşmanın değişimine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

¹ Turner, W., 1815, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 434

² Drummond, A., 1750, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 274

19. yüzyılın ikinci yarısına ait fotoğraflar ve 18.-19. yüzyıl gezginlerinin notları da, Kaleiçi'ndeki yapılaşmanın değerlendirilmesine yardımcı olmuştur. Özellikle, anıtlarla ilgili, sayı, konum ve nitelik gibi tespitler de bu değerlendirmelerde kullanılmıştır.

Yapılaşma konusunda, ilk öne çıkan, yapılaşmanın niceliği ve yoğunluğudur. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Gazimağusa'daki yapılaşma yoğunluğu Osmanlı Dönemi'nde hem azalmış, hem de konum değiştirmiştir. 1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) izlenebilen ve Latinler Dönemi yapılaşma bölümünde ayrıntılı olarak değinilen durumla, 1888'de gelinen durum çok belirgin bir zıtlık oluşturmaktadır.

Belirtildiği gibi, çeşitli nedenlerle nüfusun azalması, mevcut yapıların yok olmasına ve yapılaşmanın yoğunluğunun azalmasına yol açmıştır. 1888 tarihli haritadaki yapılaşma analizinden (Şekil C.12) de görülebileceği gibi yapı yoğunluğu çok düşmüş, çok sayıda yolun çeperlerinde yapılaşma oldukça azalmıştır. Yapı parsellerinin sayısının azlığı da, kentteki yapılaşmanın oranı ile ilgili önemli bir veridir (Şekil C.15). Buradan görüleceği gibi, Kara Kapısı ve meydan arasında kalan bant, en yoğun yapılaşmış bölgedir. Yapı parsellerinin sınırları, aslında kentin 1888'deki sınırlarını göstermektedir.

1888 yılına gelindiğinde, 1579 tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde yer verilen (Sarıay, 2000:337-8) çok sayıda yapıya, özellikle de sözü geçen iki handakilerle beraber toplam 60 dükkânın büyük bir kısmına rastlanamamaktadır. Bu da, fetih sonrasında halen mevcut olan yapıların çoğunun, fetihten sonraki süreç içerisinde yok olduğunu göstermektedir.

Bu dönemdeki yapılaşmaya dair önemli bir kaynak da, fetih sonrasında Osmanlı Ordusu'na mensup bir kişinin yazmalarıdır. Harid Fedai'nin, Topkapı Sarayı'ndan temin ettiği ve yazar isminin belirtilmediği bu yazmalarda '*Bu kalenin içinde 7 bin miktarı ev ve saray mevcuttur ve aralarında 10-15,000 altın kıymetinde sanatkârane yapılmış dört başı mamur evlerin sayısı çoktur*' ifadelerine yer verilmiş olması (Fedai, 1997:149), kentteki yapılaşmanın Osmanlılar üzerinde yarattığı etkiyi anlatması açısından önemlidir.

Osmanlı Dönemi'nde, Gazimağusa'da bulunmuş olan gezginlerin hemen hepsinin kentle ilgili ortak bir yorumu vardır: harabeye dönüşmüş ve taş yığınlarıyla kaplı bir yerleşme. Bu tanımlar, 1615 yılında kente gelen Sandys'in 'büyük ölçüde harabeleşmiş ve sokaklar taş yığınlarıyla kapanmış' ifadesine kadar uzanır¹. Fetihten yaklaşık 40 yıl sonrasını tasvir eden bu ifade, fetih sürecinin fiziksel etkilerinin yok edilememiş olduğunun önemli bir kanıtıdır. Pococke², 1738 yılında surların içinin yarısından azının yapılaşmış ve bu yapıların da çoğunun boş olduğunu belirtirken, Hasselquist³, yaklaşık 20 yıl sonra, 1751'de Venedik evlerinin çoğunun yıkık halde olduğunu yazmıştır. 18. ve 19. yüzyılda kenti ziyaret eden gezginler tarafından alan, harabe ve taş yığınlarıyla kaplı gibi benzer ifadelerle tanımlanmıştır (**Vezin, 1792; Turner, 1815; Baker, 1879; Scott-Stevenson, 1880; Lewis, 1894; Enlart, 1899**).

Gezginlerce sık sık vurgulanan bu durum, 19. yüzyıl fotoğraflarında da açıkça görülebilmektedir. Kentin çeşitli noktalarından çekilen fotoğraflarda anıtlar terkedilmiş bir kentin ya da tarımsal arazinin ortasında yıllardan beri kullanılmayan yapılar gibi görünmektedirler (Şekil E.145). Birçok noktada ise, surlar kentin içine doğru hafif bir eğimle inen kumlarla kaplanmış ve taş yığınları arasında kalmıştır (Şekil E.146). Özellikle, güney-doğu ve kuzey-batıdan çekilmiş fotoğraflarda, kentin adeta arkeolojik bir sit alanı niteliği taşıdığı gözlemlenmektedir (Şekil E.147).

Yapılaşma ile ilgili diğer bir önemli kentsel gelişim değerlendirme ölçütü olarak da, yapılaşma çeşitliliği ve niteliği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Dönemi anıtları ve konutları çok sayıda olmamakla beraber, çeşitlilik ve nitelik saptaması açısından yeterlidir. Gazimağusa, Kıbrıs kentleri arasında en az sayıda Osmanlı anıtının yer aldığı kenttir. Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi camilerine göz atıldığında (**Tekman, 1982:1-15**), en çok başkent Lefkoşa'da 7 adet olmak üzere, tüm kazalarda en az 2 cami inşa edildiği, bunun dışında 7 köyde de cami yapımının gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak buna karşın, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş toplam 4 mescitten biri, 8 hamamdan üçü ve adanın tek medresesi Gazimağusa'da bulunmaktadır (**Tekman, 1982:15-29**). Gazimağusa'da, Osmanlı Dönemi'nde hiç cami inşa edilmemiş olması ilginçtir. Bunun nedeni, kentte çok sayıda boş ve camiye

¹ Sandys, 1615, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 206

² Pococke 1738, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 255

³ Hasselquist, 1751, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 307

dönüştürmeye uygun kilisenin varlığı olarak görülebilir. Fakat benzer bir durumun Lefkoşa için de geçerli olması, bu gerekçenin bir ölçüde de olsa zayıflamasına neden olmaktadır. Aslında, Gazimağusa'daki durum, hem çok sayıda camiye dönüştürmeye uygun birçok yapının bulunması, hem de yeni bir camiyi yapmayı sağlayacak itici bir faktörün bulunmaması olabilir. Çünkü başta camiye dönüştürülmüş 5 kiliseden 4'ünün, Osmanlı Dönemi'nin sonunda boşaltılmış ve harabe durumda oldukları bilinmektedir (Şekil C.8).

Osmanlı Dönemi'nin erken yıllarında, 1618 yılında inşa edilmiş olan (**Aslanapa, 1975:25**) Akkule Mescidi (Şekil D.5), daha önce de değinildiği gibi Osmanlı Dönemi'nde Kaleiçi'nde inşa edilmiş tek ibadet yapısıdır. Bu yapı, girişin ve en yoğun yerleşilmiş bölgenin yanına inşa edilmiştir (Şekil C.8). Dönemin diğer önemli yapısı Gazimağusa Medresesi (Şekil D.36) ise, yoğun yerleşilen bölgenin diğer ucunda, meydanın kuzey köşesinde yer almaktadır (Şekil C.8).

Kentte, Osmanlı Hamamı olarak nitelendirilmiş olan üç yapının bulunması ise şaşırtıcıdır. Diğer Osmanlı yapılarının azlığının tersine, Gazimağusa'daki hamam sayısı, Lefkoşa'ninkine eşittir. Osmanlı Dönemi boyunca nüfusunun düşüklüğü (Tablo A.4) üzerinde durulan Gazimağusa'da üç hamamın bulunması, ancak daha önce burada bulunan yapıların hamama dönüştürülmesiyle mümkün olmuş olabilir. Bu hamamlardan Kızıl Hamam Kara Kapısı'nın yakınlarında, Cafer Paşa Hamamı meydanda, Kertikli Hamamı ise daha önce St. Dominik hamamlarının bulunduğu mevkidedir. Kentte Osmanlı Dönemi çeşme ve türbeleri de göreceli olarak fazla olmakla beraber, birkaç tanesi dışında bu yapılar oldukça basit örneklerdir.

Vakıf kayıtları da, Gazimağusa'daki yapılaşma ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. 17. yüzyıl ve sonrasında, Gazimağusa Kaleiçi'ndeki mallara ait vakıf kayıtları, diğer kazalara göre oldukça az sayıdadır. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında, Gazimağusa köylerine dair bile daha çok kayıt bulunmaktadır (**Sarıay, 2000:157-290**). Bu da, kentteki yapılaşmanın giderek azaldığını gösteren bir diğer önemli bilgidir. Bazı vakıf kayıtlarında ise, harabe halindeki bazı dükkân ve evlerin satılması konusunda kararlar yer almaktadır (**Jennings, 1993:60**).

Kentte bulunan Osmanlı Dönemi anıt ve konutlarının nitelikleri ise, Osmanlı Klasik Dönem tipolojisi ve bütünselliğini taşımaktan uzaktır. Bu yapılarda, devşirme

malzemelerin, yerel biçim ve öğelerin ve eski dönemlerden yapı parçalarının yaygınlığı söz konusu yapıların sıra dışı olmasına neden olmuştur (Şekil E.148). Anıtlar ve önemli birkaç konut dışındaki yapılardaki taş işçiliği ve örgüsü, detayları ile mimari elemanlar düzensiz ve derme çatmadır (Şekil E.149). Osmanlı Dönemi'nin Kıbrıs'taki önemli kentleri Lefkoşa ve Larnaka'daki konut dokuları ile karşılaştırıldığında, buradaki yapım sürecinin diğerlerinden çok kopuk ve kırsallaşmış nitelikte olduğu söylenebilir (Şekil E.150).

6.3.5. Kent Mekânlarının ve Yapıların Dönüşümü

Osmanlı Dönemi'nde, Gazimağusa Kaleiçi'nde bazı kent mekânları ve yapılar fiziksel ve işlevsel açıdan çok fazla değişime uğramazken, bazılarında çarpıcı değişimler görülmüştür. İlk önemli değişim, fetih sırasında süregelen şiddetli çatışmalar sonucu oluşmuş fiziksel değişimlerdir. Bu süreçte birçok yapı ve kentsel alanın, daha sonra hiç onarılmayacak biçimde fetihten etkilendiği ve bazı değişimlerin kalıcı olduğu bilinmektedir.

1571 fethinin ardından, liman faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanlar daralmış, buna hizmet eden yan işlevler de etkinliğini kaybetmiştir. Sık sık değinildiği gibi, kentin en önemli gelir kaynağı olan liman faaliyetlerinin ve ona bağlı ticaretin azalmasıyla da, Kaleiçi'ndeki kırsal alan-kentsel alan dengesi değişmiştir. Kaleiçi'nde bu dönemde görülen fiziksel ve işlevsel değişimler ağırlıklı olarak bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Limanın işlevsizleşmesinin yarattığı en önemli sonuç, daha önce de değinildiği gibi, yapılaşma bölgelerinde görülen daralma ve odak noktalarının yer değiştirmesidir. Limana yakın akslar ve yerleşim alanları önem kaybederken, Kara Kapısı'na yakın olanlar en azından önemini korumuştur. Yine Kara Kapısı'ndan sur çeperlerine gidildikçe, yerleşim yoğunluğunda bir düşüş görülmektedir (Şekil C.8). Yapı parsellerinin sayısının azlığının aksine tarımsal alana dönüşmüş alanların çokluğu, daha önce yapılaşmış olan alanların büyük çoğunluğunun ekonomik gerilemeyle birlikte, tarımsal araziye dönüşecek kadar değersizleştiğini ortaya koymaktadır (Şekil C.15).

Osmanlı Dönemi'nde kentte gerçekleştirilen diğer ekonomik faaliyetler, Kaleiçi'nde kendi alanlarını yaratmışlardır. 1572'de kentte toplanan vergiler içerisinde de yer verilmiş olan deri üretimi (**Çiçek, 2001:245**), Osmanlı Dönemi'nde de kentte devam eden bir üretim kalemi olmuştur. Bu üretim için kentin kuzey-batısında yer alan Ermeni Kilisesi'nin tabakhaneye dönüştürüldüğü (Şekil C.14), bu bölgeye 'Debbağhane Mevkii' adı verildiği ve buraya yakın bir kilisenin de, Tabakhane Mescidi adıyla bir mescide dönüştürüldüğü görülmektedir.

Tarımsal üretim de, bu dönemin önemli bir üretim kalemi olarak öne çıkmaktadır. 1888 haritasında görülen ekili arazilerin çokluğu, bu üretime ait önemli bir bilgidir (Şekil C.15). Tarlalar ve ağaçlandırılmış bahçeler olarak iki farklı grupta toplanan tarım alanlarında bulunan meyve ağaçları ve nar bahçelerinden bazıları, 1884 tarihli haritada özellikle belirtilmiştir (Şekil B.10). Maraş'ta üretimi yapılan birçok ürün çeşidine değinilmesine rağmen (**Luke, 1964:182; Mariti, 1971:67**), Kaleiçi'ndeki tarım alanlarında üretilenlere dair fazla bilgi bulunmamaktadır.

Tuz üretimi için ise, eski tersane alanının sınırında yer alan bir yapı tuzhaneye dönüştürülmüştür (Şekil E.151). Bu yapı parçasının tarihçesi ile ilgili bilgi bulunmadığı gibi, kentteki tuz üretiminin de hangi yıllar arasında, hangi koşullarda ve hangi miktarlarda yapıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kent mekânlarının ve yapıların dönüşümündeki diğer önemli nedense, idari değişimdir. Adanın yeni idarecilerinin ihtiyaç duyduğu askeri ve idari mekânlar farklılaşmış, buna bağlı olarak da bazı durumlarda değişimi zorunlu kılmıştır.

Bu dönemde kentin idari merkezi, kısmi olarak yıkılmış olan saraydan, sarayın yanındaki konak olarak adlandırılmış yapıya taşınmış olmalıdır (Şekil B.7). 1888 haritasında konak olarak belirtilmiş olan yapı, 1879'daki bir kayda göre, İngiliz Dönemi başlarında da sivil komiserlik olarak kullanılmıştır (**Dixon, 1879:295**). Scott-Stevenson (**1880:278**), 1880 yılında, "Konak etrafında nöbet tutan kırmızı giysili zaptiyelerden" söz etmiştir. Aynı yapının, 1899 yılında yıkılarak, yerine hapisane binasının inşa edildiği bilinmektedir (**Enlart, 1987:466**).

Saraydan konak olarak söz eden ve sarayın bombalandığından beri onarılmadığını vurgulayan ilk kaynak, diğer yapının yıkıldığı tarihte yazıldığından bir kavram karmaşası yaratmaktadır (**Enlart, 1987:465**). Yine 1908 yılında yazılmış diğer bir

kaynağa göre, bombalamadan çok etkilenen saray Osmanlı Dönemi'nde konak veya polis merkezine dönüştürülmüştür ve halen bu işlevle kullanılmaktadır (**Stewart, 1908:78**). Namık Kemal Zindanı'nın bulunduğu bölüm ile şapelinin hapishane olarak kullanıldığı bilinen ve birkaç küçük oda dışında çok fazla sağlam mekânı bulunmayan sarayın, bu dönemde idari merkez işlevini üstlenmiş olması çok olası görünmemektedir. Özellikle Osmanlı Dönemi'nde idari yapıların aynı zamanda konaklama yapıları da olduğu düşünüldüğünde, sarayın bu işlevi üstlenmiş olması ihtimalinin zayıflığı daha çok ortaya çıkmaktadır. Bu karışıklık, muhtemelen iki yapının idari ve askeri bazı iç içe geçmiş işlevleri yüklenmiş bölümlerinin bulunmasından kaynaklanmıştır. İngiliz komiserinin Maraş'a taşınmasından sonra işlevsiz kalan konak yapısının yıkılarak, yerine daha çok ihtiyaç duyulan bir hapishane yapısının inşa edilmiş olması mümkündür.

Osmanlı Dönemi'nde, 'politik sürgünler kenti' (**Luke, 1969:214**) ve en azılı suçluların gönderildiği 'eyalet hapishanesi' olarak tariflenen (**Scott-Stevenson, 1880:282**) Kaleiçi'nde, bu kimlik bazı mekânsal değişimlere yol açmıştır. Kentin çeşitli yapı ve alanları bu işlevlere yönelik olarak değişime uğratılmıştır. Saray, ravelin ve eski palio alanı, Osmanlı Dönemi'nde askeri işlev üstlenmiş alanlardır. Sarayın avlusunun askeri talim alanı, bazı kapalı mekânlarının ve batı ucundaki şapelin hapishane olarak kullanıldığı, İngiliz Dönemi'nde de bu işlevlerin bir süre devam ettiği bilinmektedir (**Lewis, 1894:287; Stewart, 1908:63**). Kara Kapısı'nın yanında bulunan eski kapının kent bağlantısındaki kapalı mekânların da hapishane olarak kullanılmış olduğuna, 1877 (**Cesnola, 1877:195**) ve 1879 tarihli (**Dixon, 1879:293**) iki kaynakta yer verilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Palio alanı eskiden olduğu gibi askeri talim alanı olarak, ancak bu kez atlı oyunlar için değil de, cirit sahası işleviyle kullanılmıştır.

Ceneviz Dönemi'nde (**Makhairas, 1932:403**) ve Venedikliler Dönemi'nde (**Enlart, 1987:449**) de hapishane olarak kullanıldığı ve bazı sürgünlerin gönderildiği bilinen İç Kale, askeri kışla ve hapishane kullanımını bu dönemde de devam ettirmiştir. Gazimağusa Kalesi'nde 'Kalebend' kılınan Ali Ağa'dan (**Çevikel, 2000:124**), 1585 yılında Gazimağusa Kalesi'ne hapsedilen Cezayir Beylerbeyi'ne (**Jennings, 1993:232**) kadar birçok sürgünün buraya hapsedildiği bilinmektedir. P. Di Cesnola, 1877 yılında yayınladığı kitabında, kentteki askeri idarecinin ve askerlerinin İç

Kale’de konakladığından söz etmiştir (**Cesnola, 1877:195**). Burada da, kışla ve hapishane işlevlerini bir arada sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı Dönemi’nin sonuna gelindiğinde, kentteki asker sayısı çok azalmış görünmektedir. W.H. Dixon’ın yazdığına göre, 1878’de kentte hapishaneye gardiyanlık yapan, gümrük gelirlerini ve genel vergileri toplayan, mahkemelere hizmet eden toplam 30 zaptiye bulunmaktadır (**Dixon, 1879:292**). Kaleiçi, başlarda sahip olduğu askeri üs kimliğini zaman içerisinde yitirmiş olmalıdır.

Kentin kullanıcılarının tümüyle değişmiş olması da, kent mekânlarında ve yapılarda fiziksel/işlevsel kopuşları beraberinde getirmiştir. Latinlerin ardından, 1573-1574 yıllarında Ortodoksların da surların dışına çıkarılmasıyla (**Hill, 1952c:21-24**), başta kiliseler olmak üzere birçok yapı işlevsiz kalmıştır. Bu yapılardan bazıları yeniden işlevlendirilirken, boş kalan bazıları da zaman içerisinde harabeleşmiş, ardından da yeniden malzeme kullanımı ve deprem gibi nedenlerle yok olmuştur. Latinler Dönemi kayıtlarında yer almış ve bugün izine rastlanamayan yapıların çokluğu (Tablo A.3), Osmanlı Dönemi’nde yok olan anıtların sayısına dair bir fikir vermesi açısından önem taşımaktadır. Birçok hastane, han ve kilise yapısı süreç içerisinde yok olmuştur.

Kaleiçi’nde oldukça kalabalık bir yapı grubu oluşturan kiliselerden bazıları yeniden kullanılmıştır. Bu kiliseler, bugün en sağlam kalmış Latinler Dönemi yapılarıdır. İlk olarak kentin en büyük kilisesi St. Nicholas (Şekil D.10), fethin ardından gelen ilk Cuma gününde içinde namaz kılınarak camiye dönüştürülmüş ve Lefkoşa’daki ile aynı isim verilerek Aya Sofya Cami olarak adlandırılmıştır (**Fedai, 1997:146**). Bu cami Lefkoşa’daki Aya Sofya ile birlikte Sultan Selim Han Vakfı tarafından vakfedilmiştir (**Jennings, 1993:50**). Daha sonra ise, Stavros Kilisesi olarak bilinen yapı Mustafa Paşa Camisi’ne, SS. Peter ve Paul Kilisesi Aya Nicolas ya da Sinan Paşa Camisi’ne, Templar Kilisesi olarak bilinen yapı Templar Mescidi’ne ve kuzey-batı’daki küçük bir kilise de Tabakhane Mescidi’ne dönüştürülmüştür (Şekil C.8). Bu yapıların hangi tarihlerde dönüştürüldüğü ve ne kadar zaman bu işlevle kullanıldıkları bilinmemektedir. Ancak, C. Enlart 1899’da kenti ziyaret ettiğinde, Tabakhane Mescidi ve Mustafa Paşa Camisi’nin uzun zaman önce terk edildiği ve C. Enlart’ın bu kullanıma dair bilgi edinemediği anlaşılmaktadır (**Enlart, 1987:213,215**). Vakıf kayıtlarında Aya Nikolas olarak yer alan ve 10 ev, 2 mahzen, 8

dükkân gelirinin vakfedildiği (Jennings, 1993:48) SS. Peter ve Paul Kilisesi'nin Osmanlı Dönemi'nin sonunda ambar ve ahır olarak kullanılmaya başlandığı, Palma di Cesnola tarafından belirtilmiştir (Cesnola, 1877:195). Templar Mescidi, erken tarihli İngiliz haritalarında Templar Mescidi veya cami adıyla adlandırılmıştır. Ancak, C. Enlart 1899 tarihli kitabında bu yapıdaki mescit işlevinden hiç söz etmemiştir (Enlart, 1987:290-3). Diğer kiliselerden Ayios Yeorghios Xerinos'un deve ahır (Burch, 1990:93), saray şapelinin hapisane (Enlart, 1987:465) ve Ermeni Kilisesi'nin tabakhane (Enlart, 1987:215) olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Venedik Dönemi'nden günümüze kalmış olan ve 'Venedik Evi' olarak adlandırılan yapı, Osmanlı Dönemi'nde bedesten olarak kullanılmış, bulunduğu sokağa da Bedesten Sokağı adı verilmiştir.

Kullanıcılarının değişimiyle beraber, kente yeni sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılayacak yeni yapı türleri de eklenmiştir. Gazimağusa Medresesi, Akkule Mescidi ve türbeler, kentin Osmanlı Dönemi yapılarıdır. Özellikle, adanın tek medresesi olan Gazimağusa Medresesi, kente bir eğitim merkezi niteliği katmış olmalıdır. Aya Sofya Cami'ne dönüştürülen St. Nicholas Kilisesi ve türbeler ile birlikte bir külliye oluşturan bu yapı, Osmanlı Dönemi'nde yerleşmeye kazandırılmış en önemli anıttır.

Kentte, Osmanlı Döneminde yaşanan bir mekânsal değişim de, İç Kale civarındaki alanların mezarlığa dönüştürülmesidir (Şekil B.10). Kaleiçi'ndeki mezarlık ihtiyacı, iç kale civarında yer alan arazinin bu amaçla kullanılması ile çözülmüştür.

6.4. İngiliz Dönemi (1878-1960)

İngiliz Dönemi'nde, Gazimağusa ile ilgili iki temel idari kararın çok önemli fiziksel etkileri olmuştur. Bunlardan ilki, İngiliz Dönemi'nin başlamasından çok önce gündeme gelmiş olan Gazimağusa Limanı'nın geliştirilmesi ve adanın askeri ve ticari liman olarak sahip olduğu potansiyelin değerlendirilmesi ile ilgilidir.

W.H. Dixon'ın da ifade ettiği ve Gazimağusa Limanı'nın bir liman olarak adadaki en iyi olasılık olduğu (Dixon, 1879:279) düşüncesine paralel adımlar İngiliz Yönetimi tarafından kısa süre içerisinde atılmaya başlanmıştır. Kıbrıs'ın İngiliz Yönetimi'ne devrinin ilk yılında, 9 Ağustos 1878'de (Hafizoğlu, 2000:56) bu yaklaşıma yönelik

bir ‘Gazimağusa Geliştirme Yasası’¹ çıkarılması ve bir ‘Doğu Bölgesi Mühendisi’ atanması (**Hafizoğlu, 2000:55**), kentin ve limanın geliştirilmesine yönelik ilk adımlardır.

19. yüzyıl başlarından itibaren, İngiliz uzmanların Kıbrıs ile ilgili raporlarında sıklıkla değindikleri Gazimağusa Limanı için, burada biriken çamur ve benzeri birikintilerin temizlenebileceği ve en mükemmel limanlardan biri haline getirilebileceği merkezindeki (**Zia, 1975:24**) görüşleri de, kısa süre içerisinde gündeme alınmıştır. Çeşitli gezgin ve görevlilerin sağlıksız, ancak adanın en iyi limanı olarak tanımladıkları (**Heyman, 1720²; Orr, 1972:154**) Gazimağusa Limanı’nda, İngiliz Dönemi boyunca iki kez geliştirme çalışmaları yapılırken, kale içindeki sağlıksız koşullar da iyileştirilmiş ve imar faaliyetleri arttırılmıştır.

Gazimağusa’da uzun yıllardır süregelen sağlıksız koşulların iyileştirilmesi de, kentin geliştirilmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Yerleşmenin kuzeyinde kalan Pedias Nehri ağzı ve hendeklerdeki bataklıklar pompalanmış ve ağaçlandırılmıştır (**Stewart, 1908:57**). Ayrıca, suyla dolu olan ve 1888 haritası’nda (Şekil B.7) ‘Yeşil Deniz’ olarak adlandırılan İç Kale hendeği de, 1900 yılında sıtma sorununu çözmek amacıyla kurutulmuş ve ağaçlandırılmıştır (**Burch, 1990:93; Stewart, 1908:56-57**).

Böylece, kentte ilk olarak 1394 yılında söz edilen (**Martoni, 1394³**) ve Venediklilerden beri (**Arbel, 1984:186**) çözülmeye çalışılan, ekonomik gelişmelerin en önemli engelleyicisi bataklıklar ve sıtma sorunları giderilmiştir.

İkinci önemli idari karar ise, ‘Çekirge İmha Fonu’¹ndan (**Chacelli, 1902:147**) artan gelirlerin bir kısmıyla, Kıbrıs’ta bulunan bazı tarihi anıtların restorasyonunun gerçekleştirilmesine yönelik olmuştur. Gazimağusa Kaleiçi, bu çalışmaların en yoğun ve etkili bir biçimde yürütülmüş olduğu alandır. 1935-1960 yılları arasında, Eski Eserler Dairesi Gazimağusa Bölge Müdürü Mimar Theophilus Mogapgap’ın yürütücülüğünde gerçekleştirilen çalışmaların kapsamı genişletilerek, tüm kenti kaplayan, kentsel sıhhileştirme ve restorasyon çalışmalarına dönüştürülmüştür. Theophilus Mogapgap, bu çalışmaların gerçekleştirilmesi için sıra dışı bir çaba

¹ Famagusta Improvement Law

² Heyman, J., 1720, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 249

³ Martoni, N., 1394, aktaran Cobham, C.D., 1969, a.g.e., 24

göstermiş ve 1938 yılında bu kişisel çabalarıyla, Britanya'da Kıbrıs anıtları için toplanan fonun dışında, New York Carneige Corporation'dan önemli bir kaynak sağlamıştır (**Mogabgab, 1951:171**). Kentte 25 yıl süren söz konusu kapsamlı restorasyon çalışmaları çerçevesinde Kaleiçi'nin gelişmesine ve birçok yapının sürekliliğine yönelik çeşitli çalışmaların yanında, anıtların çevresinin açılması adına gerçekleştirilen yıkım çalışmalarıyla da, bazı tarihi doku boşalmalarına neden olunmuştur.

1905'te yürürlüğe giren Eski Eserler Yasası'nın (**Yıldız, 1997:126**) Osmanlı Dönemi'ne kadar olan yapı ve malzemeyi kapsaması, bu çalışmalar sırasında Osmanlı eserlerinin korunmasına özen gösterilmemesine sebep olmuştur. Arkeolojik eserlerin korunmasına yönelik bilinçlenmenin bile çok yeni olduğu bu dönemde, Osmanlı yapılarının 'yakın tarihli' bulunması, yasada ve uygulamadaki bu tutum için muhtemel bir neden olabilir. Diğer muhtemel neden ise, o dönemde sık rastlanan bir yaklaşım olan, Batı kültürü dışındaki kültürlerin dışlanmasıdır ki, bu tutum çok sayıda gezgin ve yetkilinin yazılarındaki yargılayıcı bakış açısında kolaylıkla izlenebilmektedir (**MasLatrie, 1879:388²; I'Anson, 1883:30³; Lewis, 1894: 284⁴**)

İngiliz Dönemi'nde, Gazimağusa'nın fiziksel ve ekonomik gelişimi yönünde atılan olumlu adımların yanında, bazı vandalist yaklaşımlardan da söz etmek gerekmektedir. Koruma Yasası'nın getirdiği sorunların yanında, bazı diğer kararlar da tarihsel süreklilik açısından olumsuzdur. Örneğin, Osmanlı Dönemi'nde geçerli olan ve kazılardaki arkeolojik buluntuların belli bir bölümünün Osmanlı Devleti'ne verilmesini şart koşan yasanın İngiliz Dönemi'nde de bir süre yürürlükte bırakılarak, birçok arkeolojik eserin İngiltere'ye götürülmesi, İngiliz Yönetimi'nin mevcut koşulları kendi yararına kullanması olarak açıklanabilir.

Gazimağusa'da da, İngiliz Dönemi'nin başlarında başta Osmanlı eserlerine karşı olmak üzere, bazı duyarsız davranışlar dikkat çekmektedir. Bunlar, bilinçli ya da bilinçsizce, birtakım tarihsel kopuşlara neden olmuştur. S.W. Baker'in Kaleiçi'nde kullanılmayan ve tehlikeli tarihi taşların dalgakıran yapımında kullanılması ve

¹ Locust Destruction Fund

² 'Fakir sefil Türklerin ikamet ettiği tasavvur edilemez harabe ve moloz topluluğu'

³ 'İlerlemenin bir işareti olarak Lefkoşa Katedrali önündeki kerpiç kulübelerin kaldırılması'

⁴ 'Gazimağusa'daki Türklerin toprak cüce kulübeleri'

Kaleiçi’ndeki birkaç modern binanın da temizlenerek, alanın tümüyle yeni bir planlama yapmaya müsait hale getirilmesi yönündeki önerileri de, bu dönemdeki bir İngiliz’in yaklaşımını örneklemek açısından dikkat çekicidir (**Baker, 1879:160**). Lüzinyan kraliyet sarayının izlerini taşıyan ve Lefkoşa’da ‘Sarayönü’ mahallesine adını veren ‘Saray’ yapısı (**Hanworth, 1990:109¹; Luke, 1921:I**) ile Gazimağusa’da sarayın yanında konumlanmış, muhtemelen Latinler Dönemi’nden bölümler de barındıran ‘Konak’ yapısı (**Enlart, 1987:466**)² İngiliz Yönetimi’nin erken yıllarında yıkılmıştır. Bu yıkımlar, İngiliz kolonist politikalarının bir sonucu olarak gerçekleşmiş olmalıdır. Her iki kentte de, Osmanlı Dönemi’nin sağlam durumdaki yönetim yapıları olan bu örneklerin alelacele ortadan kaldırılmasıyla, eski yönetimin izlerinin, toplumsal bellekten en kısa zamanda silinmesi amaçlanmış gibi görünmektedir.

Gazimağusa’nın tarihsel sürekliliğine, İngiliz Dönemi’nin çok erken tarihlerindeki bir diğer keyfi müdahale ise, Venedikliler Dönemi’nden beri Namık Kemal Meydanı’nda bulunan ve Gibellino gravüründe de (Şekil B.2) görülen antik lahitin, 1878 yılında Gazimağusa Komiseri’nin mezarı olarak Maraş’taki İngiliz mezarlığına götürülmesidir (**Lewis, 1894:282-283; Enlart, 1920:140; Thurbon, 1990:209**).

Limanın geliştirilmesi amacıyla yapılan düzenlemelerde, benzer baştan savma ve keyfi yaklaşımlar izlenebilmektedir. 1903 yılında, limanın genişletilmesi çalışmalarına paralel olarak sur duvarlarında açılan kapılar, limanla ilişkili olarak başta kuzey-doğu çeperleri olmak üzere, Kaleiçi’nin çeşitli noktalarında inşa edilen ve tarihsel doku ile ciddi bir ölçek uyumsuzluğu yaratan depo binaları (Şekil C.9) bu tür yaklaşımların ürünleridirler.

Tarihi bazı izlerin ortada kalkmasına diğer bir örnek de, Templar ve Hospitalier Kiliseleri’nin karşısında bulunan yapı kalıntısının yok olmasıdır. 1903 yılında kenti ziyaret etmiş olan C. Enlart’ın fotoğrafladığı (Şekil E.152) ve kitabında yer vererek (**Enlart, 1920:152, 155-156**) ‘Ceneviz Loggiası’ olarak tanımladığı yapı, İngiliz Dönemi’nde tümüyle ortadan kalkmıştır. Piloti’nin 15. yüzyılda ‘Loggialar Sokağı’ olarak söz ettiği bu yapı (**Edbury, 1995:340**), Fransiskan Kilisesi yanındaki Ceneviz

¹ Yazar, bu yapının oldukça gereksiz bir şekilde 1904 yılında yıkıldığı belirtmiştir.

² 1899 yılında İngilizler tarafından yeniden inşa edildiği ifade edilmiştir.

Loggiası tanımına (Balard, 1985:283,286) da uymaktadır. Konum olarak, Gibellino gravüründe (Şekil B.2) 11 numarasıyla işaretlenmiş ‘Kraliçe’nin Sarayı’na da yakın bir noktada yer alan olan bu anıtın, önemli bir yapının parçası olduğu açıktır. Böyle bir örneğin yok olması da, bu dönemde gösterilmiş duyarsızlığı sergilemesi açısından dikkat çekicidir.

6.4.1. Kent Mekânlarının ve Yapıların Dönüşümü

Yollar: İngiliz Dönemi’nde, Gazimağusa Kaleiçi’ndeki yol ağı da, adanın ve kentin genelinde olduğu gibi geliştirilmiştir. Ada genelinde ana karayolları 26 milden 800 mile, tali karayolları da 1000 milden 2000 mile çıkarılırken (Orr, 1972:157-158), Gazimağusa Kaleiçi’ndeki yollar iyileştirilmiş ve arttırılmıştır. 1878-1930 yılları arasında, güneydeki Kara Kapısı ve Tuzhane Tabya arasına bir karayolu yapılmıştır (Şekil C.16). 1930 ile 1960 yılları arasında ise, Kaleiçi’ndeki yolların geliştirilmesine çok daha fazla önem verilmiştir. Öncelikle, kuzey-batı ve kuzey-doğu’da kalan alanlar dışında, sur çeperlerinden geçen bir çevre yolu inşa edilmiştir (Şekil C.16). Ağırlıklı olarak tarımsal arazi olarak kullanılmakta olan ve bu çevre yolunun içinde kalmış alanlarda yollar arttırılırken, yeni yapı adaları oluşturulmuştur (Şekil C.16). Kentin kuzeyinde ve diğer bölgelerinde yer alan birçok çıkmaz sokak açılarak, diğer yollara bağlanmıştır. Yeni yollar, eski yollara göre çok daha geniş ve taşıt ulaşımına uygun planlanırken, mevcut yollardan da müsait olanlar genişletilerek kapasiteleri arttırılmıştır (Şekil C.16).

Adada demiryolunun inşa edilmeye başlanmasındaki başlıca neden, geliştirilmesi hedeflenen Gazimağusa Limanı’nın kullanımını arttırmak olduğundan, ilk olarak 1904 yılında, Larnaka-Lefkoşa-Gazimağusa üzerinden gelen ve limana bağlanan 36 mil uzunluğundaki tren yolu (Orr, 1972:15-16) inşa edilmiştir (Şekil C.17). Daha sonra 1907 yılında, 25 millik bir hat daha inşa edilerek, demiryolu Güzelyurt’a kadar uzatılmıştır (Orr, 1972:16). 1914 yılında ise, Trodos Dağı köylerindeki ürünleri limana taşımak amacıyla, son demiryolu hattı eklenerek, demiryolu Güzelyurt’tan Evrykhon’a uzatılmış (Orr, 1972:155) ve toplam 76 mile çıkarılmıştır (Keshishian, 1985:93). 1910’ların sonuna kadar, kullanımı beklentiler paralelinde arttırılamayan limanla birlikte, demiryolu hattı da, yatırım maliyetini bile karşılayamamıştır (Orr, 1972:154). I. Dünya Savaşı ile birlikte, Gazimağusa Limanı’nın, dolayısıyla demiryolu’nun durumu da değişmeye başlamıştır (Orr, 1972:155). Artan kullanım

potansiyelinin ardından, 1933 yılında liman rıhtımının ikinci kez genişletilmesi ile birlikte (**Keshishian, 1985:86**), limandaki demiryolu hattı da değiştirilmiştir (Şekil C.17). Kara ulaşımının artması ve kolaylaşması ile 31 Aralık 1951’de, yapılışından itibaren 7,348,643 yolcu ve 3,199,934 ton ürün taşımış olan demiryolu son seferini yapmış (**Keshishian, 1985:93**) ve 1952 yılında da rayları sökülerek, İtalya’ya taşınmıştır (**Keshishian, 1985:93**). Gazimağusa ile Lefkoşa arasında, bu yıllardan sonra yapılan karayolunun büyük bir kısmı demiryolu hattı üzerinden geçmektedir (**Keshishian, 1985:93**).

Meydan: İngiliz Dönemi’nde Namık Kemal Meydanı’nda Theophilus Mogabgab yönetiminde gerçekleştirilen kazı, yıkım ve genişletme çalışmalarından önce de, bazı önemli gelişmeler olmuştur. Namık Kemal Meydanı’nın kuzey ve güney çeperlerinde yer alan boşluklar doldurulmuş, mevcut yapılarda revizyonlar yapılmıştır (Şekil C.9). Önlerinde revaklar bulunan tek katlı taş yapıların ağırlıklı olduğu bu alanda, meydana açılan kahvehane gibi rekreasyon işlevleri yer almıştır (Şekil E.153). Meydanın kuzey-doğu köşesinde kapalı pazaryeri olarak kullanılan Belediye Çarşısı’nın (Şekil C.9) ve Liman Yolu Sokağına bakan dükkânların inşası da, meydanın kullanım yoğunluğunun artmasına ve canlanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, meydanda bulunan lahitin buradan kaldırılması ise, meydandaki önemli bir tarihi odak noktasının yitirilmesine neden olmuştur.

Liman ve limana bağlı faaliyetler: İngiliz Dönemi boyunca Gazimağusa Limanı, Osmanlı Dönemi öncesinde taşıdığı öneme yeniden ulaşmıştır. 1878 yılında, İngiliz Krallığı’nın adayı Osmanlı İmparatorluğu’ndan kiralamasının ardından, kısa süre içinde Gazimağusa Limanı’nı geliştirme çalışmaları başlamıştır. Limanın daha etkin kullanımı için ilk olarak 1881’de bir fizibilite çalışması yapılmış ve 1899 yılında limana bir iskele ve liman ile başkenti bağlayacak demiryolu için 254,000 sterlin ayrılmıştır (**Orr, 1972:15-16**). Mevcut liman rıhtımının önüne dolguyla 276 metrelik rıhtım inşaatı, 27 metrelik metal bir iskele yapımı ve limanın sığlaşmış noktalarının derinleştirilmesini içeren ilk liman çalışmaları 1903-1906 yılları arasında tamamlanmıştır. (**Keshishian, 1985:86**) (Şekil C.9). Limanın karşısında bulunan adaların oluşturduğu dalgakıran iyileştirilirken, İç Kale ve karşısındaki zincir kulesi arasında çok erken tarihlerden beri varlığını koruyan zincir de, yerinden çıkarılarak

Gazimağusa Müzesi'ne konmuştur (Stewart, 1908:78). Ancak, bu zincirin yeri günümüzde bilinmemektedir.

İngiliz donanma yetkilileri tarafından, bir miktar daha yatırımla, Doğu Akdeniz'in en iyi limanı potansiyeline sahip olabilir şeklinde değerlendirilen liman, 1910'ların sonlarına kadar istenilen canlılığı sağlayamayarak, beklentileri karşılayamamıştır (Orr, 1972:154). 1920'li yıllarda Gazimağusa limanının tercih edilme ve kullanılma potansiyelinin artmaya başlamasının ardından, 1931-1933 yılları arasında (Keshishian, 1985:86), liman rıhtımı bir kez daha genişletilerek 531 metreye çıkarılmıştır (Şekil C.9). 1905'ten itibaren, surların dışından ilk kez, bir demiryolu hattı ile ulaşılabilir kılınan liman, 1933 yılında, ikinci liman geliştirme çalışmalarıyla birlikte karayolu ile de surların dışardan ulaşılabilir hale gelmiştir (Şekil C.9).

Limanın geliştirilmesi, İngiliz Dönemi'nin kentteki başlıca önceliği haline gelmiş ve Kaleiçi'ndeki kentsel ve mimari gelişmelerin de odağında yer almıştır. Limanın genişletilmesine ve işlerlik kazanmasına paralel olarak, Kaleiçi'nde yeni liman faaliyetleri ve bu faaliyetlere yönelik yapılaşma biçimleri ortaya çıkmıştır. Özellikle, limana paralel gelişen cadde üzerinde ve liman ile meydan arasında kalan aks üzerindeki yeni yapılaşma, liman faaliyetlerine yönelik olmuştur.

Kent Girişleri: İngiliz Dönemi'nde, Osmanlı Dönemi'nde açılan Kara Kapısı'nın konumunda ve fiziksel özelliklerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak, bu dönemde Kaleiçi'ne giriş çıkışı kolaylaştırmak için yeni kapılar açılmıştır. İlk olarak, limana giriş çıkışı kolaylaştırmak için, 1903 yılında deniz surlarında 3 yeni giriş kapısı açılmıştır. İç Kale ve Deniz Kapısı arasında konumlanan bu kapıların (Şekil C.9) açılmasıyla, Deniz Kapısı'nın (Şekil D.3) kullanımına son verilmiştir. Böylece, Kaleiçi'nin muhtemelen en eski kapısı olan Deniz Kapısı ya da orijinal adıyla Porta del Mare, yaklaşık 700 yıldan sonra işlevsiz kalmıştır.

Limanın doldurulmasının ve limana kara ulaşımının sağlanmasının ardından, 20. yüzyıl başında Lüzinyan Dönemi 'Tersane Kapısı' yeniden açılmış, 1933'teki ikinci liman çalışması ile birlikte, tren yolunun denize doğru ötelenmesi ve kente bir karayolu girişinin sağlanmasının ardından da, araç geçişi için kullanılmaya başlanmıştır (Şekil C.9). Yapılan söz konusu revizyonla, Latinler Dönemi'nde

gemilerin girişi için kullanılmış olan sur kapısı, bu kez araç ve yayaların girişine hizmet eder olmuştur.

Yapılaşma: İki dönem altında incelenmiş olan İngiliz Dönemi yapılaşması, 1878-1930 ve 1930-1960 yılları arasında farklı eğilimleri yansıtmaktadır. 1878-1930 yılları arasında kentteki yapılaşmanın gelişimi incelendiğinde (şekil C.6), bu dönemde kentin özellikle kuzey-batı ve kuzey-doğu yönlerine doğru geliştiği izlenebilmektedir. Ayrıca, İngiliz Dönemi'nde liman kıyısında gerçekleşen yapılaşma faaliyetleri de bu dönemde büyük ölçüde tamamlanmıştır. 1930-1960 arasında gerçekleştirilen yapım faaliyetleri ise çok daha özelleşmiş görünmektedir. Bu dönemde inşa edilen yapıların tümüne yakını, iki ilkokul ve bir antrepo dışında, İstiklal Caddesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Yeni bir yapı türü olan dükkân+konut tipi yapıların (şekil C.9) birçoğu da, bu döneme tarihlenmektedir.

İngiliz Dönemi'nde, Kaleiçi'ndeki yapılaşmanın seyrini etkileyen başlıca nedenler, daha önce de belirtilen liman faaliyetleri, idari merkezin surların dışına çıkması ve İstiklal Caddesi'nin bir aks olarak vurgusunun arttırılmasıdır.

Liman faaliyetlerine paralel olarak, tümüne yakını 1878-1930 yılları arasında olmak üzere (şekil C.6) yeni depo yapıları inşa edilmiştir. Bu yapılar büyük ölçüde Canbulat Caddesi ve Liman Yolu Sokak üzerinde yer almıştır. Eski parselasyon ve yapı ölçeğine göre, mevcut dokudan çok farklı bir doku oluşturan bu yapılar, Osmanlı Dönemi'nde yapılaşmış alandan uzakta olmaları dolayısıyla nispeten daha az rahatsız edicidirler. Bu yapıların dışında İstiklal Caddesi üzerine de depo yapıları inşa edilmiş, ancak bunların ölçeği daha küçük tutulmuştur.

İdari merkezin surların dışına çıkmasıyla, Kaleiçi kentin idari merkezi olmaktan ık mış, yeni merkez Kaleiçi ile Rumların yaşadığı Aşağı Maraş Bölgesi arasında konumlanmıştır (**Lukach ve Jardine, 1913:66**). Kamu yapılarının birçoğu, Aşağı Maraş ve Kaleiçi'ni birbirine bağlayan ve o dönemde Kral George Bulvarı olarak adlandırılan cadde üzerinde sıralanmıştır. Hükümet ve mahkeme binaları, hastane, polis istasyonu, tren garı gibi kamu yapılarının yanında Komiser'in konutunun ve bazı diğer büyük İngiliz konutlarının (**Chapman, 1945:42**), İngiliz mezarlığının, İngiliz Kilisesinin (şekil B.14), İngiliz Kulüp binasının da konumlandığı bu ara bölge, iki topluluğun arasında yer alan ve yönetim sınıfının yerleştiği alan olmuştur.

İngilizlerin burayı tercih etmelerindeki başlıca neden, bu bölgenin Kaleiçi'ne göre daha yüksekte ve bataklıklardan daha uzakta olmasıdır (Lewis, 1894:280). Bunun Kaleiçi'ndeki yapılaşma üzerindeki ilk etkisi ise, ilk başlarda İngiliz Komiser'in kullandığından söz edilen (Dixon, 1879:295) Konak yapısının işlevinin sona ermesiyle, bu yapının çevresinde oluşan hareketliliğin de bitmesi olmuştur. Kaleiçi'nde bir ekonomik ve fiziksel dönüşüm yaratacak olan bu önemli işlevin dışarı kaymasıyla da, kent genelinde Kaleiçi ilk kez idari anlamda ikincil duruma düşmüştür.

İngiliz Dönemi'nde yapılaşmanın en fazla arttığı aks, İstiklal Caddesi aksı olmuştur. Üzerindeki yapıların tümüne yakınının İngiliz Dönemi'nde inşa edilmiş olduğu izlenebilen İstiklal Caddesi'nde (Şekil C.6), bu dönemde ticari işlev vurgusu iyice güçlendirilmiştir (Şekil C.9). Bu gelişmeyle birlikte, dükkân+konut tipi yapılar üretilmeye başlanmıştır. İstiklal Caddesi'nde artan ticari işlev, buradan bazı yan sokaklara doğru yayılmıştır.

İngiliz Dönemi'nde yeni parselasyon ve yapılaşma ile birlikte yaşanan en önemli değişim, Kaleiçi'ndeki tarım alanlarının yok olmasıdır (Şekil C.9). Bu dönemdeki yapılaşma ile birlikte öne çıkan bir diğer durum ise, yeni yapım teknolojilerinin ve tiplerinin üretimi olmuştur. Kaleiçi'nde ilk kez kütüphane binası, modern ilkokul binaları, belediye çarşısı, hücrelerden oluşan bir karakol-hapishane, dükkân+konut tipinde yapılar, büyük açıklıklı depo yapıları inşa edilmiştir (Şekil C.9). Ayrıca, bu dönemde eski cirit sahası ve yeni liman kapıları önündeki saha rekreasyon alanına, İç Kale çevresindeki mezarlıklar da yeşil alana dönüştürülmüştür (Şekil C.9).

Tarihi Yapıların Kullanımı: İngiliz Dönemi'nin özellikle erken yıllarında, tarihi yapıların yeniden kullanımı konusunda yeterince duyarlı davranıldığını söylemek zordur. SS. Peter ve Paul Kilisesi, Mogabgab restorasyonlarından önce tahıl ve patates ambarı, Tophane Tabya ve St. George Latin Kilisesi bahçesi yakıt deposu, Eski Bedesten ya da Venedik Evi ise, kadınlar hapishanesi olarak kullanılmıştır. Saraydan geriye kalan mekânlar da, Osmanlı'daki kışla işlevi devam ettirilerek polis karakolu olarak kullanılmıştır (Şekil C.9).

Tarihi yapıların kullanımında, Mogabgab restorasyonlarından önce gerçekleşen bir diğer önemli değişiklik de, 1571'den sonra ilk kez bazı kiliselerin yeniden

kullanılmaya başlamasıdır. Geçirdikleri onarımların ardından, 1900'lerin başında Nestoryan Kilisesi olarak da bilinen Ayios Yeorghios Xorinos Kilisesi, 'Ortodoks Rum Kilisesi' olarak, 1945 yılında da Ermeni Kilisesi, 'Ermeni Katolik Kilisesi' olarak ibadete açılmışlardır.

1940'lara kadar kullanımını sürdüren Cafer Paşa Hamamı ve Su Kemerleri, bu tarihten sonra işlevsiz kalmışlardır. Bugün izlerinin tamamına yakını kaybolmuş su kemerlerinin, ne zaman yok olduğu kesin olarak bilinmemektedir. İlerleyen yıllarda sarayın hapishane olarak kullanılagelmiş şapeli ve saray avlusu müzeye, SS. Peter ve Paul Kilisesi de kültürel etkinlikler merkezine dönüştürülmüşlerdir. Kara Kapısı yanındaki Akkule Mescidi, Eski Eserler Dairesi'nin Gazimağusa ofisi olarak kullanılmıştır.

6.4.2. Theophilus Mogapgap'ın Kentsel Sıhhileştirme ve Restorasyon Çalışmaları (1935-1960)

Daha önce de vurgulandığı gibi, 1935-1960 yılları arasında, mimar Theophilus Mogapgap öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalar, çok geniş kapsamlı bir kentsel müdahale olarak görülebilir. Kentsel planlama ve dönüştürme kararları çerçevesinde değil de, anıtların restorasyonu ve çevresel koşullarının iyileştirilmesi bazında sürdürülen bu çalışmanın kentsel bir nitelik kazanmasının nedeni, bu uygulamaların kentin tümünde ve belli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Özellikle, 1935-1940 yılları arasında söz konusu çalışmaların büyük bölümünün tamamlanmasından sonra, ağırlıklı olarak surlardaki kazı ve onarımlara devam edilmiştir. Uygulamaların en yoğun olduğu 1938 yılında, çeşitli dış kaynaklardan mali destek sağlanmış ve yıl içinde 20'si taş işçisi olmak üzere 71 kişi çalıştırılmıştır (**Mogabgab, 1951:171**). Buna ek olarak, mahkûmların iş gücünden de yararlanılmıştır. Bu yıllarda, Bayan M. Bardswell adında bir resim restoratörü de, gönüllü olarak 18 ay boyunca görev yapmıştır (**Mogabgab, 1951:171**). Yönetimin kolonist yaklaşımıyla diktatörce bir tavır sergilemesi, yapılan çalışmaları fazlasıyla kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur. Bu sayede her türlü istimlâk yapılabilmiş ve yukarıda da belirtildiği gibi mahkûmların iş gücünden yararlanılabilmıştır.

Kaleiçi'nde 1935-1950 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar, bazı ana kalemler altında ele alınabilir. Bu çalışmalar kapsamındaki iş kalemleri anıtlarda

gerçekleştirilen onarımlar; anıtlarda yer değiştirmeler; yıkımlar; toprak ve moloz temizleme yapılan alanlar; kazı yapılan alanlar ve yol seviyesi dūřürme çalışmalarıdır (şekil C.18). Restorasyon uygulamaları kapsamında kiliselerin tümüne yakınında ve surların çeşitli bölümlerinde onarımlar gerçekleştirilmiştir. Dönemin sağlamlaştırma tekniklerinin kullanıldığı bu restorasyonlarda, bazı durumlarda tamamlamalar da yapılmıştır. Restorasyonlar sırasında çoęu kez, nitelikli olmayan kapılara örülmüş duvarlar gibi Osmanlı Dönemi ekleri kaldırılmıştır. Harita'da (şekil C.18) görülebilen restorasyon geçirmiş anıtların bu restorasyonlarına ilişkin detaylı bilgilere anıt künyelerinde yer verilmiştir.

Yer değiştirme çalışmaları kapsamında, ilk olarak 1937 yılında Akkule Mescidi'nin, kent girişi tarafındaki 18. yüzyıl çeşmesi, karşısındaki büyük belediye su deposunun kaldırılmasının ardından, buraya taşınmıştır (şekil C.18). Bu yer değiştirmeyle, girişin görünümünü iyileştirmek ve trafik akışını kolaylaştırmanın hedeflendiği belirtilmiştir (**Mogabgab, 1951:174**). Ancak, daha sonra bu çeşme bilinmeyen bir tarihte yok olmuştur.

Diğer yer değiştirme çalışması da, yine diğer bir Osmanlı çeşmesinde gerçekleştirilmiştir. Kentin en gösterişli ve en erken Osmanlı çeşmesi olan Cafer Paşa Çeşmesi, 1956 yılında, özgün yeri olan sarayın kuzey köşesinin önünden, birkaç metre kuzey-batıya götürülerek bugünkü yerine taşınmıştır (şekil C.18). Bu çalışmayla, saray cephesinin bir bütün olarak algılanması amaçlanmıştır.

Anıt çevrelerinin temizlenmesi ve anıtların daha iyi algılanabilir hale getirilmesi amacıyla gerçekleştirilen yıkım çalışmalarında, geleneksel konut dokusunun korunmasına önem vermeyen genel yaklaşım sürdürülmüştür (şekil C.18). Yıkım çalışmaları özellikle Ali Paşa Sokak aksı üzerinde ve meydanda yoğunlaşmıştır. Ali Paşa Sokak üzerinde Adı Bilinmeyen Kilise No:1 ve No:2 arasında ve kuzeyindeki alanlar, SS. Peter ve Paul Kilisesi'nin güney ve güney-batısındaki alanlar, sarayın batısında kalan alan, yıkımların gerçekteştiği alanlardır (şekil E.155). Namık Kemal Meydanı'nın doğusunda, St. Nicholas Kilisesi'nin batısında kalan iki yapı da, meydanın büyüülmesi ve St. Nicholas Kilisesi cephesinin görünür kılınması amacıyla yıkılmıştır. Diğer bir yıkım bölgesi de, Templar ve Hospitalier Kiliselerinin doğu bölümünde kalan alan olmuştur. Bu yıkım çalışmaları

kapsamında, St. George Latin Kilisesi bahçesinde bulunan yakıt deposu da ortadan kaldırılmıştır.

Toprak ve moloz temizliği, bu çalışmaların en kapsamlı kalemini oluşturmuştur. Surların içe bakan çeperlerindeki tüm toprak ve moloz yığınları temizlenmiş ve kamyonlarla surların dışına taşınmıştır (Şekil C.18). Uzun yıllar boyunca sürdürülmüş bu çalışmalar sırasında çıkarılan toprakta, savaş gereçleri ağırlıklı olmak üzere birçok buluntu (**Chapman, 1945:44**) elde edilmiştir.

Surların iç çeperlerinde yapılan temizlik çalışmaları dışında, bazı anıtların çevrelerinde de toprak ve moloz temizliği yapılmıştır. Saray avlusu, St. Nicholas Kilisesi doğusu, St. George Yunan Kilisesi'nin batısı, Ayios Yeorghios Xorinos Kilisesi'nin batı ve kuzeyindeki alanlarda ve Ayia Photou'nun bulunduğu alanda temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Şekil C.18).

Bazı durumlarda ise, ya yapılan temizliğin ardından ya da buna gerek duyulmadan alan kazıları gerçekleştirilmiştir. Bir mimar yönetiminde yapılan ve bilimsel alt yapısının yeterli olduğu iddia edilemeyecek olan bu kazılarda, birçok yeni bulgulara ulaşılmıştır. Kazıların önemli bir bölümü, surların Ravelin, San Luca Burcu, İç Kale ve San Antonio Kilisesi civarındaki doğu bölümlerinde gerçekleştirilmiştir (Şekil C.18). *Ravelin*'de birçok onarım ve restorasyon işi de gerçekleştirilerek, köprüler eklenmiş ve dolaşıma uygun hale getirilmiştir. Ayrıca, meydana, 1953 yılında gerçekleştirilen kazılarda alttan geçen Ortaçağ su kanallarına ve medresenin önündeki çeşmenin çokgen temel izlerine ulaşılmıştır. Sarayın batı ve kuzey kalıntılarında yapılan kazılarda da, yine su künkleri ve sarnıçlar tespit edilmiştir. St. Nicholas Kilisesi, St. George Latin Kilisesi, SS. Peter ve Paul Kilisesi, Templar ve Hospitalier Kiliseleri civarları da, bu dönemde kazı yapılmış olan alanlardır (Şekil C.18). Ayia Photou Kilisesi, Adı Bilinmeyen Kilise No:3 ve Kızıl Hamam kalıntılarında ise, temel seviyesine inen kazılar gerçekleştirilmiştir (Şekil C.18).

1935-1955 yıllarında sürdürülen çalışmaların son kalemi olan yol seviyelerinin düşürülmesi, yine anıtların baz alındığı bir yaklaşım olmuştur. Özellikle, anıtların çevrelerindeki yollar esas seviyelerine indirilerek, yapı-yol ilişkisinin yeniden özgün durumuna getirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmaların gerçekleştirildiği yollar: St. George Yunan Kilisesi çevresindeki Murat Bey; Muzaffer Ersu ve İskender Paşa

sokaklar; sarayı çevreleyen Sinan Paşa, Müze Yolu ve Namık Kemal sokaklarla, meydandan Kertikli Hamam'a kadar uzanan, Venedik Evi ve Biddulph Kapısı'nın üzerinde bulunduğu Naim Efendi Sokak ve Naim Efendi Sokak'tan St. George Latin Kilisesi'ne uzanan Cafer Paşa Sokak'tır (Şekil C.1, Şekil C.18).

Theophilus Mogabgab'ın gerçekten kendini adayarak yürütmeye çalıştığı bu çalışmaların çok ayrıntılı olarak fotoğraflanmış ve raporlanmış olması, bu yıllarda gerçekleştirilen müdahalelerin analizinin yapılabilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmaların kentteki anıtlar ve kent için çok olumlu bir etkisi olduğu açıkça izlenebilmektedir. Çok sayıda anıtın çevresi bu çalışmalar kapsamında temizlenmiş ve etraflarına çevrilen duvarlarla güvenliği arttırılmıştır. Halk söz konusu çalışmalar sayesinde bir ölçüde bilinçlenmiş ve bu yapıların önemine dair, pozitif bir kamu yargısı oluşması sağlanmıştır. En önemlisi de, sağlamlaştırılan yapıların zamana ve olumsuz koşullara karşı direnci arttırılmıştır.

Restorasyonların ardından anıtların işlevlendirilmesi ya da var olan işlevlerine daha uygun hale getirilmesi de, bu yapılar açısından çok olumlu olmuştur. Ermeni Kilisesi ve Ayios Yeorghios Xorinos kullanıma açılarak, en azından 1963'e kadar sürekli bakım altında tutulması sağlanmıştır. SS. Peter ve Paul Kilisesi'nde ise, planlanan müze işlevi gerçekleşmemiş olmasına rağmen yapı, bazı kültürel etkinlikler için kullanılmaya başlanmış ve ambar işlevinden kurtarılmıştır. İç Kale, restorasyonların ardından kültürel etkinlikler için kullanılmaya başlanmış, saray da restorasyondan sonra açık hava müzesine dönüştürülmüştür.

Ancak, bu çalışmaların olumlu yanlarının yanında, bazı olumsuz yanları da bulunmaktadır. Yapılan restorasyonlarda, Osmanlı Dönem eklerinin çok fazla dikkate alınmamış ve korunmasına gereken önemin gösterilmemiş olması, bu çalışmaların olumsuz yanlarından biridir. Benzer bir tutum, resimlerden görüldüğü kadarıyla nitelikli yapılar olduğu seçilebilen ve kentte benzerlerine rastlanamayan han ve konut yapılarının, anıtların çevresini temizlemek adına yıkılmış olmasında gözlenmektedir. Anıtları öne çıkararak, konutlara gereken önemin verilmemesi bu dönemin genel yaklaşımı olmakla beraber, Osmanlı yapılarına değer verilmemesinin de bu yıkımlarda bir etken olduğu bir gerçektir. Osmanlı çeşmelerinin gereksiz bir şekilde yer değiştirmesi, mescidin Eski Eserler Dairesi'ne dönüştürülmesi gibi başka

yaklaşımlarda da görülen Osmanlı yapılarına karşı takınılan olumsuz tutum, yapılan çalışmaların en fazla eleştirilebilecek yönüdür.

Ayrıca, o dönemlerde sakıncaları çok da bilinmeyen beton ve betonarmenin özellikle üst örtülerin onarımında kullanılması, yapıların özgün malzeme ve strüktürlerine zarar verebilecek bir teknik olarak eleştirilebilir. Ancak, o dönemde konuya dair bilginin yetersizliği, bu yaklaşımdaki bilinçsizliği anlaşılır kılmaktadır.

6.5. 1960 Sonrası Dönem

Gazimağusa'nın uzun ve hareketli geçmişine göre kısa bir süre olarak kabul edilebilecek 1960 sonrası, kentteki sosyal ve kültürel değişimler açısından önemli bir dönemdir. İngilizlerin adadan ayrılması ve yönetimi adanın yerlileri olan Rumlar ve Türklere bırakmasıyla başlayan bu dönemde, Kaleiçi'nde önemli gelişmeler olmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından 3 yıl sonra, tüm adada iç savaşın başlaması, Kaleiçi'ndeki Türklerin de burayı etkileyecek bazı önlemler almasına neden olmuştur. Güvenlik sorunları dolayısıyla, Türklerin Kaleiçi'ndeki yoğunluğu hızlı bir şekilde arttırması, bu önlemler arasında sayılabilir. 1974'e kadar süren çatışmalar ve belirsizliklerin ardından gelen savaş sonrası dönem de, kentte bazı kontrolsüz değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur.

Kentin diğer bölümlerinde de görülen hızlı ve denetimsiz değişim, söz edilen uzun belirsizlik ve fiziksel yoğunlaşma sürecinin sonucudur. 1960'lardan başlayarak, 1980'lere kadar süren siyasi belirsizlik ve karışıklık yıllarında, çoğunlukla verandaları revaklı, tek katlı ve muhtemelen önceki dönemlerin izlerini taşıyan yapılar hızlı bir biçimde yok olmuştur. Yıkılan yapıların yerini ise, iki katlı, özensiz ve geleneksel kent dokusu ile uyumsuz yeni ticari yapılar almıştır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 1983 yılında kurulmuş olmasının ardından bazı kurum ve uygulamalar yerleşmeye başlamışsa da, Kuzey Kıbrıs'la ilgili belirsizlikler, tüm adayı olduğu gibi, Kaleiçi'ni de etkilemiştir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren, Gazimağusa Belediyesi tarafından Doğu Akdeniz Üniversitesi öğretim üyelerinin danışmanlığında Kaleiçi'nde yürütülen çalışmalar daha fazla koruma ve geliştirme duyarlılığı olan yaklaşımlar olarak değerlendirilebilir.

6.5.1. Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi (1960-1974)

Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi'nin başlarında, Gazimağusa Limanı'nda son revizyonlar gerçekleştirilerek, liman kapasitesi iki katından fazlasına çıkarılmıştır. 1962-1965 yılları arasında, dış limana rıht yapımını içeren bu revizyonlarla (Şekil C.1), 531 metrelik rıhtıma, 642 metrelik yeni bir rıhtım eklenmiş, derinlik ise 9,6 metreye çıkarılmıştır (**Keshishian, 1985:86**) (Şekil C.16). Kapasitenin arttırılmasına paralel olarak liman yoğunluğu da kısa sürede artmıştır. 1960'ta 370,000 groston kapasiteliyken, 1968'de 470,000 grostona çıkan liman, 1973 yılında ise, Gazimağusa Limanı tüm adadaki toplam ithalat ve ihracatın yarısına yakınının yapıldığı bir liman haline gelmiştir (**Keshishian, 1985:91**). Ancak, limanın bazı ek yapıları ve antrepolarının Kaleiçi'nde yer almasına rağmen, liman faaliyetlerinde daha çok surların dışındaki Rumlar etkin olmuşlardır.

Kaleiçi'nde bu dönemde gerçekleştirilen diğer bir altyapı çalışması da, Kaleiçi'nin doğusunda ve batısında kalan çevre yollarının tümüne yakınının asfaltlanmasıdır (Şekil C.16). 1965 yılına tarihlenen bu çalışmaları, sadece Kaleiçi'nden sorumlu olan Gazimağusa Türk Belediyesi gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalarla eş zamanlı olarak kentin kuzeyinde, Karpaz Tabya ve Köpük Kulesi arasındaki sur duvarının kırılma noktasının doğusunda (Şekil C.1) yeni bir kent kapısı açılmıştır. Sur duvarlarında bir aralık yaratarak açılan bu kapı, 'Yeni Kapı' olarak adlandırılmıştır.

1963 yılında ortaya çıkan gerginlikler ve yönetim sorunlarının, Kaleiçi açısından oldukça olumsuz etkileri olmuştur. 1963 yılından 1974 yılına kadar süren belirsiz dönemde, Türk Belediyesi'nin yetkili olduğu tek bölge olan Kaleiçi'nde, öncelikle bir soyutlanma yaşanmıştır. Rumların yeniden surların dışına çıkmaya zorlandığı bu dönemde, kent kapılarındaki giriş çıkışlar, buradaki Türkler tarafından kontrol altına alınmıştır. Gazimağusa'daki Türk nüfusunun 1946'da 2,699'ken, 1973'te 7,000'e çıkarak (**Keshishian, 1985:124**) yaklaşık olarak üçe katlanması ile birlikte konut ihtiyacı da belirgin bir biçimde artmıştır. Artan yoğunluğun konut ihtiyacını karşılamak için, ilk olarak 1958-1961 yılları arasında Kaleiçi'nin boş olan kuzey bölgesinde, Kaleiçi'ndeki ilk toplu konut inşaatı gerçekleştirilmiştir. 'Yeni Belediye Evleri' olarak adlandırılmış olan bu yapılar, ekonomik malzemelerle üretilmiş küçük konutlar olmakla birlikte, Kaleiçi'nin tarihi dokusuna aykırı olmayan yalın yapılarıdır (Şekil E.156).

Bu dönemde Kaleiçi'nin kuzey-doğusunda kalan boş alanda, bazı yeni kamusal yapılar inşa edilmiştir. Bir ilkokul, bir anaokulu, bir spor kulübü binasının inşa edildiği bu alan, eğitim ve rekreasyon ağırlıklı kullanılan bir bölgeye dönüştürülmüştür. Daha doğuda küçük bir stadyum haline getirilen cirit sahası ve kültürel etkinlikler için kullanılan İç Kale ile birlikte, bu alandaki işlevsel farklılaşmanın vurgusu daha da artmıştır.

Kaleiçi, 1963-1974 yılları arasında süren kaos ortamında, kontrolsüz, dokuya aykırı ve niteliksiz bir yapılaşmaya sahne olmuştur. Bu yıllarda gerçekleşmiş tarihi doku kaybı ve uyumsuz yeni yapılaşmanın bazı temel nedenleri vardır. Bunlardan ilki, denetim mekanizmalarının var olan gerginlikler dolayısıyla işletilememesidir. Daha önce tarihi yapılarla uyumlu olması açısından yeni yapılaşma için koyulan yerel taş kullanımı, çıkma balkon yasağı, meydana bakan yapılarda revak zorunluluğu gibi kurallar, belirsiz ve kontrolsüz ortamda tümüyle yok sayılmıştır. Bu yıllarda, yapılaşma üzerindeki kontrollerin kalkmasının ardından, birçok yapının projesinin yapım aşamasındayken değiştirildiği bilinmektedir. Benzer bir şekilde tarihi yapıların, çoğu kez bilinçsizce yok edilmesi de kontrol edilemeyen bir durum haline gelmiştir.

Diğer bir neden, savaş koşullarının getirdiği ekonomik sıkıntılardır. Kaleiçi'ne çevre köylerden göç eden Türkler, mevcut ekonomik sıkıntılar dolayısıyla, konut ihtiyaçlarını derme çatma, projesiz yapılarla çözmek durumunda kalmışlardır (Şekil E.157). Kaleiçi'nin çeşitli bölgelerinde görülen niteliksiz yapılar, bu dönemde üretilmiş yapılardır. Sözü edilen nedenler, Kaleiçi'nde olumsuz bir dönüşümün yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Kentin meydanının, 1960 öncesi fotoğraflarıyla (Şekil E.158), 1980'lerdeki durumu (Şekil E.159) karşılaştırıldığı zaman, aradan geçen sürede, tarihsel dokunun sürekliliğinin ne kadar zarar gördüğü açıkça izlenebilmektedir.

Giderek artan kent nüfusu, 1974 öncesinde maksimuma ulaşmıştır. Siyasi gerilimin tırmanmasıyla, son çare olarak, birçok tarihi yapı da bu mültecileri barındıran yurt ve hastanelere dönüştürülmüştür. Surların çeşitli kapalı mekânlarının ve üstü kapalı olan tüm kiliselerin, kentteki mülteciler tarafından çeşitli işlevler için kullanıldığı

bilinmektedir. Bu dönemde yaşanan yoğunluk ve denetim dışı kullanım, tarihi yapılarda belirli ölçüde tahribata neden olmuş olmalıdır.

6.5.2. Kıbrıs Türk Federe Devleti Dönemi (1974-1983)

Uzun yıllar süren iç savaşın ardından gelen Kıbrıs Türk Federe Devleti Dönemi'nde de, kurumsal yapılanmada ve denetlemedeki eksiklikler dolayısı ile kentteki denetimsiz tahribat ve yapılaşma bir süre daha devam etmiştir. Bu dönemde Kaleiçi'ni en fazla etkileyen durum, Maraş'taki kent merkezinin kullanıma kapatılmasıyla, Kaleiçi'nin kentin tek merkezine dönüşmesidir. Ticari merkez olarak üstlendiği işlev, Kaleiçi'nde rantın artmasına ve geleneksel konut yapılarının birçoğunun ticari işlev üstlenmesine neden olmuştur. Bu değişim de, geleneksel yapılarda uyumsuz dönem ekleri (Şekil E.160), ön cephelerde strüktür ve cephe düzeni ile uyumsuz açıklıklar(Şekil E.161), iç mekânlarda taşıyıcı sisteme zarar veren eksiltmeler gibi yanlış müdahaleleri beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde Kaleiçi'nde herhangi bir kentsel ve altyapı projesi üretilmemiş, Templar ve Hospitalier Kiliseleri'nin kuzeyindeki yol (Şekil C.16) dışında yeni yol açılmamıştır.

1974-1983 arasındaki dönem için, geleneksel dokuda bazı nitelik kaybı ve eksilmelerin olduğu, ekonomik yetersizlik dolayısıyla, fiziksel gelişmelerin de yetersiz kaldığı, kurumların ve denetimin savaş ortamından sonra tam olarak yerleşemediği, dolayısıyla yeni yapılaşmanın da bazı sorunlar taşıdığı bir dönem tanımlamasını yapmak uygun olacaktır.

6.5.3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi (1983 sonrası)

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi'nde, daha önce de belirtildiği gibi, tüm Gazimağusa ve Kaleiçi'nin gelişimindeki en önemli belirleyici Doğu Akdeniz Üniversitesi olmuştur. 1979'da Yüksek Teknoloji Enstitüsü olarak kurulan ve 1986 yılında Doğu Akdeniz Üniversitesi adını alan kurum, kentin en önemli ekonomik kaynağı haline gelmiş ve kentin gelişme yönünden imar faaliyetlerine her türlü fiziksel değişimini etkilemiştir.

Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin Kaleiçi üzerindeki en önemli etkisi ise, kentin merkezinin üniversite aksına kaymasına ve Kaleiçi'nden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu gelişme, Kaleiçi'nin üzerinden, daha önceki rant ve denetimsiz dönüşüm baskısının kalkmasını sağladığı için olumlu gibi görünmektedir. Ancak, bir süre sonra Kaleiçi'nden ticaret ve konut işlevinin çekilmeye başlaması, buranın alt gelir gruplarının, özellikle de geçici işçilerin konakladığı bir çöküntü alanına dönüşmeye başlamasına neden olmuştur. Kaleiçi nüfusunun, 1996 nüfus sayımında, 960 rakamlarının altında kalmış (Tablo A.4) olması, bu bölgenin konut bölgesi olarak çekiciliğini yitirmiş olduğunun önemli bir göstergesidir.

1974 sonrasında Türkiye'nin özellikle güney ve güney-doğusundan, günübirlik gelen kişiler tarafından yapılan bavul ticaretinin sona ermesi de, Kaleiçi için olumsuz bir etki yaratmıştır. 1990 yılında, Gazimağusa Limanı 118,244 kişiyle, adaya giren toplam yolcu sayısında %31,5 paya sahipken, bu oranın 1996'da 24,310 kişiyle %5'e gerilemesi (**Feridun ve Çağansel, 1998:53**), Kaleiçi'ne ekonomik katkıda bulunan turist sayısındaki düşüşü göstermesi açısından önemlidir. Bu gelişmelerin etkisiyle, Kaleiçi'ndeki ticari faaliyetler surların dışına, yeni gelişen aksın üzerine kaymış, buradaki dükkânlar ise boş kalmıştır. Kaleiçi'nde, Osmanlı Dönemi'nden sonra ilk kez, yoğunluk düşmesi ve işlevsizlik sorunlar yaşanmaya başlamıştır.

1990'ların ortalarından beri Gazimağusa Belediyesi, Kaleiçi'nde bazı sıhhileştirme çalışmaları sürdürmektedir. Bu çalışmalar kapsamında, ilk olarak İstiklal Caddesi, Sinan Paşa Sokağın Namık Kemal Meydanı'na yakın olan bölümü ve Namık Kemal Meydanı yayalaştırılmıştır. Proje kapsamında, İstiklal Caddesi, Sinan Paşa Sokak ve Namık Kemal Meydanı'nın (Şekil C.1) kaplamaları, sokak mobilyaları ve aydınlatma düzeni yenilenmiştir. Ayrıca, araç trafiği ve park yerleri de yeniden düzenlenmiştir. Özellikle trafiğe kapatılmış alanlarda, dış mekânlarda oturma imkânı olan yeme-içme faaliyetleri teşvik edilmiş, yapılardaki basit onarım ve sıhhileştirme istekleri için teknik destek verilmiştir. Ancak, tüm bu çabalara rağmen, bu proje ile beklenen olumlu etki yaratılamamıştır. Aksine, bu alanların araç trafiğinden arındırılmasıyla araç park imkânlarının aktivite noktalarından uzaklaşması, kullanıcılar için, Kaleiçi'ndeki ticareti daha az tercih edilir hale getirmiştir.

Son birkaç yıl içerisinde ilk proje genişletilerek, otopark yerleri arttırılmış (Şekil C.1) ve sıhhileştirilmiştir. (Şekil E.162). Meydandan, Deniz Kapısı'na uzanan, Liman

Yolu Sokağı'nda da geliştirme çalışmaları yapılmış, kaplamaları, sokak mobilyaları değiştirilmiş, sokağa paralel park yerleri düzenlenmiştir. Bu çalışmalara ek olarak, tarihi yapılarla ilgili bazı çevresel müdahalelere de başlanmıştır. Avrupa Birliği fonlarıyla Venedik Sarayı II. Avlusu otopark olmaktan kurtarılıp yeniden düzenlenmiş, çeşitli rekreasyonlara uygun hale getirilmiştir. Liman Yolu Sokağı üzerinde yer alan, Latinler Dönemi'nden kalma dükkân cephelerindeki tabelalar sökülmüş ve yerlerine yalın, standart tabelalar konmuştur. Bu çalışmalar, yakın zamanlarda olumlu etkilerini göstermeye başlamış, Kaleiçi yeniden çekim merkezi olarak, rekreasyon ve gastronomi faaliyetleri için daha çok tercih edilir hale gelmiştir. Özellikle, bu faaliyetler nedeniyle Kaleiçi'ni tercih eden turist sayısındaki artış, dikkat çekicidir.

Gerçekleştiren projenin etkisiyle ortaya çıkan olumlu gelişmelere rağmen, bazı olumsuz durumlar da vardır. Kaleiçi'nin konut bölgesi olarak daha az tercih edilir olması ve yaşanan kullanıcı değişikliği, buradaki gece kullanımını olumsuz yönde etkilemektedir. Geç saatlerde, meydanı kullanan kişilerin profilinin değişmesi ve bu kişilerin taşkın davranışlarının çevreye verdiği rahatsızlık, buranın temel sorunlarından biridir.

Tüm bu önemli gelişmelere rağmen, alandaki bazı konut ve dükkânlar halen boştur. Bu da, bu alana yönelik bazı temel çözümsüzlüklerin hala var olduğunu göstermektedir. Ancak, adada son yıllarda yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmelerin de etkisiyle, Kaleiçi'ndeki ekonomik faaliyetlerin hızla artması, alanın giderek daha fazla talep edilir hale gelmesi, bu sorunların kısa zamanda çözüleceğinin önemli bir kanıtıdır.

Gazimağusa Kaleiçi'nde, sıhhileştirme çalışmaları yapılan akslar ve meydanda yaşanan olumlu değişimi rağmen, diğer alanlar için söylemek güçtür. Birçok yasal düzenlemeye rağmen hala kentsel doku ile oldukça uyumsuz yeni yapılar yapılmaktadır (Şekil E.163). 1960'lardan beri devam eden dokuya aykırı yapı üretimi, tamamen bitmiş değildir. Çok sayıda anıtın yanında, çoğu kez bir süreklilik oluşturmamakla beraber, birçok tarihi konut da bulunmaktadır (Şekil C.6). Bu karakteristik konutlar, uyumsuz veya niteliksiz yapılar arasında güçlükle seçilebilmektedir.

Kaleiçi'nde kuzey-batısında halen oldukça büyük bir askeri alan mevcuttur (Şekil C.1). Bu durum da, bu alanın kapalı tutularak buradaki yaşamdan koparılmasına neden olmaktadır. Bu bölgede yaşamdan uzaklaştırılmış çok sayıda tarihi eserin varlığı, söz konusu alanın yeniden değerlendirilmesi konusunu gündeme getirmektedir.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

7.1. Değerlendirme

Gazimağusa Kaleiçi, ekonomik ve sosyal anlamda hızlı gelişme ve gerileme evreleri yaşamış bir kenttir. Bu tez kapsamında yapılan çalışmalar sonucunda, kentin fiziksel öğelerinin ortaya çıkış ve gelişme süreci ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Kentin ana fiziksel özelliklerinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrimler, bu özelliklerin varlığını dayandırdıkları koşullar, süreklilik ve değişimleri üzerinde durularak, analizler yapılmıştır.

Öncelikle Gazimağusa Kaleiçi'nin ilk gelişim nüvesinden sonra, hangi aşamalarda hangi yönlerle doğru genişlediği, hangi sıralamayla bugünkü sınırlarına ulaştığı ele alınmıştır. 13. yüzyıl başı, 14. yüzyıl sonu arasında büyük ölçüde tamamlanmış olan genişleme süreci, aşamalar halinde şematik olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Kentin kuruluşundan itibaren en önemli ekonomik kaynağını oluşturan limanla kentsel gelişim ilişkisi irdelenmiştir. Liman ve liman faaliyetlerinin kapladığı alan ile kentin diğer alanlarının etkileşimi ortaya konmuştur.

Ayrıca, Gazimağusa Kaleiçi'nin geçirdiği, farklı idari dönemlerdeki fiziksel evrimler bir arada değerlendirilmiş, kentteki fiziksel süreklilik ve değişimler irdelenmiştir. 'Fiziksel Süreklilik ve Değişim' daha önceki bölümlerdeki gibi 'yollar', 'meydanlar', 'liman' ve 'kent girişleri' sıralamasıyla ele alınmış 'Kent Mekânları' ile 'Bölgeler', 'Surlar' ve 'Yapılaşma' başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Gazimağusa Kaleiçi'nin fiziksel sürekliliğinin yanı sıra kentteki temel işlevlerin sürekliliğine de 'Askeri/İdari İşlevler', 'Dini İşlevler', 'Ticari İşlevler' ve 'Tarımsal İşlevler' başlıkları altında yer verilmiştir. Yapılan incelemeler ve analizler sonunda aşağıdaki değerlendirmeler yapılmıştır.

7.1.1. Kentin Gelişim Evreleri

Kent gelişiminde ilk evre, liman girişindeki İç Kale'nin yerinde bulunan kule ve çevresinin yapılaşmasıdır. Limanda konumlanmış olan kule, en erken tarihli kaynaklarda kentle birlikte adından söz edilen ilk yapıdır (Şekil C.21). Kulenin yanındaki St. George Latin Kilisesi (Şekil D.4) de, birçok araştırmacıya göre Kaleiçi'ndeki en erken tarihli kilisedir (**Enlart, 1987:214; Burch, 1990:96; Francis, 1949:39**). Savunma amaçlı mazgal pencereleri, mazgallı parapetleri ve batı köşesindeki gözetleme kulesini kanıt göstererek, yapının İç Kale'den daha eski tarihli olabileceği öne sürülmüştür (**Schmidt ve Worley, 1992:99**). Bu yapıların varlığı, ilk yerleşmenin liman girişinde, savunma kulesi ve onun yanındaki kilise çevresinde konumlanmış olabileceğini desteklemektedir (Şekil C.21).

Gazimağusa Kaleiçi'nin gelişimindeki ikinci aşama, İç Kale'den tersaneye ve limandan da Meydan'a doğru bir aksın oluşmasıyla tamamlanmıştır (Şekil C.21). Bu gelişimin tarihi tam olarak bilinmese bile, 14. yüzyıl başındaki noter kayıtlarında geçen yer betimlemelerinin tümünün liman aksı, liman-meydan aksı ve meydana ait olması bu konudaki en önemli veridir. 1300-1350 tarihleri arasında yapılmış anıtların (Şekil C.7) meydan çevresi ve kuzeyinde yoğunlaşmış olması da, bu dönemde yerleşimin liman aksı üzerinde ve meydana doğru geliştiğini, özellikle de belirtilen iki aksın önem kazandığını göstermektedir.

Meydan ile Kara Kapısı arasında kalan bölge de, 1310 yılında yoğun olarak deniz kıyısında devam eden sur yapım sürecinden sonra, III. evrede oluşmuş olmalıdır (Şekil C.21). 14. yüzyıl başındaki noter kayıtlarında hiç bahsi geçmeyen Kara Kapısı 14. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş, böylece giriş-meydan aksı da ortaya çıkmıştır. Birçok araştırmacı tarafından, Cenevizlilerin 1373'de adayı ele geçirmelerinden önce surların bugünkü sınırlarına ulaştığını ortaya koymuş olması (**Otten-Froux, 2001a:89; Balard, 1985:300**), bu tarihten bir süre önce bu aksın oluştuğunu göstermektedir.

Kentin kuzeyine doğru uzanan iki aks ise (Şekil C.21), deniz kıyısındaki loggiaların, yeni yapılan sur duvarlarının buradaki parselleri sıkıştırması dolayısıyla, 14. yüzyıl sonunda merkeze doğru kaymaları sürecinde, gelişmiş olan akslardır (**Edbury, 1995b:340; Balard, 1985:286**). Bu yollar, muhtemelen daha önceden oluşmaya

başlamış olmalarına rağmen, ancak *loggiaların* buraya taşınmasından sonra yoğunlaşmış ve önem kazanmış olmalıdırlar. Sur diplerinde, çekim noktası olmayan noktalarda sonlanan bu yollar, önemli ticari ve kamusal yapılar olan *loggiaların* getirdiği hareketlilikle kentin önemli akslarına dönüşmüşlerdir. Latin kiliselerinin bulunduğu ve Latin yerleşim bölgesi olarak bilinen bu bölgede, bazı Venedik yapı kalıntılarının bulunuyor olması, bölgenin Venedik Dönemi'nde de tercih edilmeye devam ettiğini göstermektedir.

14. yüzyıl sonunda tamamlanan bu 4 evreden sonra, kentte fazla gelişme olmamıştır. Sadece, Sanmicheli maketinde (Şekil B.1), kuzeye uzanan aksların en ucunda görülen dağınık yapılaşmanın, Venedik Dönemi'nde, konaklamada sorunlar yaşayan askerler için yapıldığı bilinen kışlalar olması mümkündür. Porta di Limisso yani Kara Kapısı önünde küçük bir meydan bulunduğu, 1548-1558 Sanmicheli maketi (Şekil B.1), 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) görülmektedir. Girişi karşılayan bir meydan olarak kullanılmış olan bu alan, o dönemde diğer sur çeperlerinde olduğu gibi askeri dolaşımı kolaylaştırma işlevini de üstlenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde kenti çok etkilemeyen bir genişleme olmuş ve Kara Kapısı önündeki meydanın bir bölümü yapılaşarak küçülmüştür (Şekil C.21). Bu bölgede yoğunlaşan Osmanlı Dönemi yapılaşması, Kaleiçi'ndeki son gelişim evresi olarak kabul edilebilir.

7.1.2. Liman Kentsel Gelişim İlişkisi

Kentteki fiziksel verilerin ulaşılabilirdiği ilk dönem olan Latinler Dönemi'nde, liman faaliyetleri, surların dışındaki zincirli liman girişinden tersane kapısına kadar olan kısımda ve surların içinde kalan kuzey-doğu'daki tersane alanında gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca, deniz surlarının çeperindeki limana paralel aks ve limandan meydana ulaşan aks boyunca da limana hizmet veren yapılar yoğunlaşmıştı (Şekil C.22). Kentsel alan ise, kuzeyde kalan askeri alanlar dışında, tüm Suriçi'ni kaplamış görünmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde, limanın kumla dolması sonucu, liman faaliyetlerinin İç Kale ve Deniz Kapısı arasına sıkışmış olduğu, güneydeki askeri liman ve tersanenin kullanım dışı kaldığı izlenebilmektedir. Buna paralel olarak kentsel alanın Kara Kapısı'na doğru çekilerek, Kara Kapısı ve meydan arasında yoğunlaştığı ve Latinler Dönemi'ndekinin üçte birine düşmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Limanın, İngiliz Dönemi'ndeki (özellikle 1930'dan sonraki) durumu incelendiğinde, liman faaliyetlerinin yeniden genişlediği ortaya çıkmaktadır. 1965'de dış limanda da rıhtım inşa edilmesinden önce, iç liman İç Kale'den Tersane Kapısı'na, hatta daha güneydeki adalara kadar genişletilmiştir. Bu dönemde kentsel alan yeniden genişlemiş, kuzey, kuzey-doğu ve güney doğudaki bölgeler hariç, tüm alanlar tarımsal alandan yapılaşmış alana dönüşmüştür.

7.1.3. Fiziksel Süreklilik ve Değişim

Gazimağusa Kaleiçi'nin, sosyal ve ekonomik gelişimine paralel bir fiziksel gelişim süreci vardır. Büyük ölçüde 13.yüzyıl -15. yüzyıl arasında kentsel öğelerinin ve yapılaşma sınırlarının olduğu Kaleiçi'nin fiziksel yapısında, daha sonraki yüzyıllarda bazı öğelerde yüzyıllar süren bir süreklilik izlenebilirken, bazılarının tüm izleri yok olmuştur. Fiziksel süreklilik ve değişimin hangi öğelerde nasıl gerçekleştiği yapılan analizlerle değerlendirilmiştir.

7.1.3.1. Kent Mekânları

Yollar: Gazimağusa Kaleiçi'ndeki yollar, kentteki sürekliliği en kolaylıkla izlenen çizgilerdir. 14. yüzyıl sonuna kadar büyük ölçüde şekillenmiş olduğu bilinen ana akslar ve yol ağı, Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar çok fazla değişmemiştir. 1548-1558 Sanmicheli Maketi (Şekil B.1), 1571 Gibellino Gravürü (Şekil B.2), 1888 haritası (Şekil B.7) ve mevcut hali hazır harita (Şekil B.9) üst üste karşılaştırıldığında (Şekil C.4, Şekil C.12, Şekil C.19), yol ağının özellikle de önemli aksların ve meydana yakın yolların korunduğu görülebilmektedir. Maket ve 1888 haritası üst üste karşılaştırıldığında, kuzeydeki bazı kaymalar ve eksilmeler ile Kara Kapısı önündeki yoğunlaşma ve çıkmaz sokaklardaki artış dışında, Sanmicheli maketi ile 1888 haritasındaki yolların çok benzeştiği izlenebilmektedir. Kuzeydeki yollarda görülen eksilmelere, burada yoğun bir şekilde gerçekleşen yapılaşmış alanlardan tarımsal araziye dönüşümün neden olduğu bilinmektedir. Benzer bir şekilde, Kara Kapısı önündeki çıkmaz sokak ve diğer yollardaki artışta da, Osmanlı Dönemi'nde buranın en yoğun yerleşilen bölge olması etkili olmuştur.

1888 ve mevcut hâlihazırın üst üste karşılaştırılmasında (Şekil C.19), 1888'den sonra açılan yolların, Kaleiçi'ndeki tüm yollar içindeki oranının çok fazla olmadığı

görülmektedir. Haritaların akıştırılması sonucunda, bu sürede ağırlıklı olarak kuzeydeki yol ağıının yoğunlaştırıldığı ve bir evre yolunun yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. 20. yüzyıla ait farklı dönem haritalarının üretilmiş olması nedeniyle, bu dönemdeki yol gelişimi daha ayrıntılı olarak ortaya konabilmiştir. 1888 (Şekil B.7), 1911(Şekil B.12) ve 1959 (Şekil B.14) haritaları birarada değerdendirilmiş ve buna sözlü kaynaklar da eklenerek, üç farklı dönemdeki gelişmeler izlenmiştir. Buna göre 1888-1931 arasında Kara Kapısı ve Altın Tabya arasındaki yol asfaltlanmıştır. Ayrıca tüm Kaleiçi'nin çepeçevre saran bir toprak yol yapılmıştır. 1931-1965 arasında ise, daha önce yapılmış evre yolu asfaltlanmış ve kuzeydeki yol düzeni değıştirilerek ızgara planlı bir yol ağı eklenmiştir. Liman önündeki yolların sayısı da arttırılmıştır. Bu tarihten sonra, yol ağına sadece 1974 yılından sonra Templar Kilisesi'nin kuzeyinde bir bağlantı yolu eklenmiştir.

Meydanlar: Namık Kemal Meydanı'nın sınırlarını oluşturan başlıca yapılar St. Nicholas Kilisesi, Saray ve St. Fransiskan Kilisesi'dir. Meydanın kuzey-doğusundaki St. Nicholas Kilisesi'nin yerinde, daha eski ve aynı adlı bir yapının 1217-1250 yılları arasında inşa edildiği bilinmektedir (**Edbury, 1995b:342**). Bu da, 13. yüzyıl ortalarında meydanda önemli bir yapının yerini aldığını göstermektedir. St. Fransiskan tarikatının kentteki faaliyetlerine dair ilk bilgilere, 1296 tarihli noter yazmalarında yer verilmesi, güney sınırının da 13. yüzyıl sonlarında olduğunu ortaya koyar. Güney-batıdaki saray yapısı, yine benzer tarihlerde, 13.yüzyıl sonlarında tamamlanmıştır.

1548-1558 Sanmicheli maketinde (Şekil B.1) sınırları ve ıkışları yaklaşık olarak görülebilen meydanın fiziksel verileri, 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) açıkça belirtilmiştir. Maket ve 1888 haritası (Şekil B.7) akıştırıldığında, Osmanlı Dönemi boyunca, meydanın kuzey-doğu ve güney-doğu sınırlarındaki gerçekleşen değışim gözlenebilmektedir. St. Nicholas Kilisesi'nin önüne bazı yapılar eklenirken, güney-doğu cephesi de, Sinan Paşa Sokak'tan itibaren meydana doğru bir girinti yapmıştır. Osmanlı Dönemi'nde giriş meydanında olduğu gibi, bu meydanda da belirli bir küçülme gözlemlenmektedir.

İngiliz Dönemi'nde Namık Kemal Meydanı'nda gerçekleşen önemli bir değışim, sıhhileştirme çalışmaları kapsamında, meydana sonradan eklenmiş bazı yapıların yıkılmasıdır. St. Nicholas Kilisesi'nin yanındaki türbeler ve medrese korunurken,

medrese ve kilisenin önündeki yapılar yıkılmıştır (Şekil C.18). Bu şekilde, kuzey-doğu cephesinde eski sınıra yaklaşılmıştır. Ancak, güney-doğu cephesinde böyle bir değişiklik yapılmamıştır. Venedikliler Dönemi'nden beri meydanın ortasında bulunan ve çeşme olarak kullanılan Roma Dönemi lahitinin, Protestan mezarlığına taşınması İngiliz Dönemi'nde meydana gerçekleştirilen ilk değişikliklerdendir (Enlart, 1920:140). İngiliz Dönemi'nin başlarında gerçekleşen bir diğer önemli değişiklik de, sarayın güney-doğu kanadının üzerine bir kat eklenmesidir. 1888 haritasında kısmen dolu olduğu görülen meydanın kuzey-batı cephesi, İngiliz Dönemi'nde, önünde revaklar bulunan tek katlı taş yapılarla doldurulmuş, güney-doğu cephesindeki yapılar da, tekrar eden taş dükkânlarla değiştirilmiştir. 20. yüzyıl ortalarına ait olan fotoğraflarda meydan, sürekli ve mütevazı bir dokunun yer aldığı, ağırlıklı olarak dükkân ve kahvehanelerin bulunduğu bir alan olarak görünmektedir.

1960 sonrasına gelindiğinde, Namık Kemal Meydanı sınırlarında çok önemli bir değişiklik gerçekleşmemesine rağmen, meydanı sınırlayan yapıların nitelikleri değişmiş, daha önce var olan süreklilik yok olmuştur. Kuzey-batı ve güney-doğu cepheleri tümüyle değiştirilmiş ve meydanın bütünlüğünü zedeleyen yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu dönemde ortasında bir trafik çemberi bulunan ve yollar dışında kalan bölümlerine arabaların park edebildiği meydana, trafik dolayısıyla algılanma güçlüğü ve görüntü kirliliği oluşmuştur.

Namık Kemal Meydanı'yla ilgili kullanım sorunları, 1990'lı yıllarda gündeme gelmiştir. 1990'ların ortalarında üretilen projelerle, belediye meydanı yeniden düzenlemiş ve alan Namık Kemal Sokak-Liman Yolu Sokak birleşimi hariç (Şekil C.1) araç trafiğinden arındırılmıştır. Ayrıca, meydanın kaplaması değiştirilmiş, St. Nicholas Kilisesi ve Saray aydınlatılmış, yeni sokak mobilyaları yerleştirilmiştir. Ancak bugün, araç trafiğinden arındırılarak daha kolay algılanabilen ve rekreasyon amaçlı kullanılabilen bir kentsel mekâna dönüşen meydanın, kuzey-batı ve güney-doğu cephelerinde kapsamlı bir iyileştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

'28 Ocak Meydanı', ya da diğer adıyla 'Ravelin Meydanı', 'Yapılaşma' başlığı altında ele alındığı gibi Osmanlı Dönemi'nde giderek daralmış ve bugünkü sınırlarına ulaşmıştır.

İç Kale ile Deniz Kapısı arasında kalan ve Latinler Dönemi'nin ikinci gelişim evresinde kalan Deniz Kapısı önü meydanı, Osmanlı Dönemi'nde limanın işlevinin azalması ve buradaki yapılaşmanın tarımsal alana dönüşmesiyle meydan niteliğini kaybetmiştir. 1903-1906 yılları arasında gerçekleşen liman inşaatının ardından, bu alanın ortasına 'Desdemona Bahçesi' (Şekil E.17) isimli bir park yerleştirilmesi de alanın kullanımını tümüyle farklılaştırılmıştır. Mevcut durumda bu park bir trafik çemberi işlevini üstlenmiştir.

Liman: Kent gelişiminde çok önemli bir yer tutan Gazimağusa Limanı, Latinler Dönemi'nde çok hızlı gelişmiş ve büyümüştür. Bir iç ve bir dış limandan oluşan limanda ilk fiziksel öğeler, 13. yüzyıl başlarından itibaren buradaki yerlerini almaya başlamıştır. İlk yapı olan liman girişi kulesinin ardından, girişteki zincir ile güneydoğu uçtaki tersane ve tersane kulesi buradaki yerini almıştır. Daha sonra kulenin İç Kale'ye dönüşmesi, Deniz Kapısı'nın yapımı ve 1306-1310 yılları arasında deniz surlarının inşa edilmesiyle, limanın tüm öğeleri tamamlanmıştır (Şekil C.22). 13.-14. yüzyıllar arasında gelişimini tamamlamış olan liman, 14. yüzyıl sonuna kadar yoğun bir biçimde kullanılmıştır. 15. yüzyıl ortalarında Venedikliler Yönetimi'ne geçtikten sonra liman yeniden canlanmış ve Deniz Kapısı, İç Kale, Diamate Tabya başta olmak üzere, tüm deniz surları önemli revizyonlar geçirmiştir. F. Frigerio'nun, 1986 yılında yayınladığı 16. yüzyıl haritasında (Şekil B.3) limana dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde fiziksel olarak kullanımı güçleşen ve sadece boş gemilerin girebildiğinden söz edilen limanın kullanım alanı çok daralmış, liman faaliyetleri İç Kale ve Deniz Kapısı arasına sıkışmıştır (Şekil C.10).

20. yüzyılda, 14. yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna kadar fiziksel öğelerinde fazla bir değişiklik olmayan limanın kullanımının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. İlk dönem çalışmalarında, liman rıhtımının genişletilmesi ve limanın derinleştirilmesi, ikinci dönem çalışmalar sırasında ise, iç liman rıhtımının en güney sınıra kadar uzatılması gerçekleştirilmiştir (Şekil C.9) (**Keshishian, 1985:86**). Ayrıca, girişteki zincir kaldırılmış, Tersane Kapısı araç trafiğine açılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen son revizyonlarla (Şekil B.6), dış limana 642 metrelik yeni bir rıhtım eklenerek rıhtım boyu iki katına çıkarılmış ve derinlik arttırılmıştır (**Keshishian, 1985:86**).

Limanın önemli bir ögesi olan Tersane, limandaki ilk gelişim noktası kule ve St. George Latinler Kilisesi çevresinden sonraki II. gelişim evresinde oluşmuş ilk yapılarıdır. Tersane, limanın ve Gazimağusa'nın en erken biçimlenmiş noktalarından biridir. F. Amadi'nin 1306-1310 yıllarında gerçekleşen savunma iyileştirme çalışmalarına dair tariflerinde, Tersane ve Tersane Kulesi'ne de yer verilmiştir (**Edbury, 1995b:338**). Deniz surlarının yapımı sırasında, Tersane'nin önüne gemilerin girebilmesi için duvarların üzerinde bir açıklık bırakılmıştır (Şekil D.2). Üstündeki yazıtının yeri boş olan Tersane Kapısı, Canbulat Tabya'nın hemen yanında yer almaktadır. Sanmicheli maketinde (Şekil B.1) burada bulunan yapılar genel hatlarıyla gösterilmiştir. Tersane, Lamberto di Sambuceto'nun noter kayıtlarında da birçok kez yer almıştır (**Balard, 1985:286**). Hem bir tersane, hem de bir cephanelik gibi kullanılan bu alanın Venedik Dönemi'nin sonunda sığlaşma sorunuyla karşı karşıya kaldığı, E.de Lusignan'ın notlarından anlaşılmaktadır (**Lusignan, 1573¹**).

Osmanlı Dönemi'nde ise alan tümüyle değişime uğramıştır. 1750 yılında A. Drummond², 1769 yılında G. Mariti (**Mariti, 1971:66**) ve 1815 yılında W. Turner³ kapatılmış olan tersane girişinden ve daha önce burada bulunmuş olan tersaneden söz etmişlerdir. Tersane ile ilgili ayrıntılara da notlarında yer veren G. Mariti, “1769 yılında tersanenin yıkıntılarının hala mevcut olduğunu ve kuzey duvarının yanındaki top dökümhanesi metal ısıtma için kullanılan araç gereçlerin tümüyle birlikte, ayakta ve gayet iyi durumda olduğunu” yazmıştır (**Mariti, 1971:66**). 19. yüzyıl fotoğraflarında önündeki Tersane Kapısı girişinin bir kumsala dönüştüğü görülebilmektedir. Tersanenin işlevsiz kalmasının ardından, bu bölgedeki alanlar da ekili arazilere dönüşmüştür (Şekil C.8). Eski tersane alanının yanında tuzhane olarak adlandırılan bir yapının bulunması, tuz üretimi için gerekli tuzlu su yatağının bu alanda varlığını devam ettirmiş olduğunu göstermektedir.

Kent Girişleri: Surların üzerinde, Latinler Dönemi'nden kalan üç özgün kapı yer almaktadır: Porta di Limisso (Şekil D.1), Porta del Mare (Şekil D.3) ve Tersane Kapısı (Şekil D.2). Tek kara kapısı olan Porta di Limisso'nun kullanımının, Osmanlı

¹ De Lusignan, E., aktaran Cobham, C.D., 1969, 121

² Drummond, A., 1750, aktaran Cobham, C.D., 274

³ Turner, W., 1815, aktaran Cobham, C.D., 435

Dönemi'nde değiştirildiği ve Porta di Limisso'nun yanında, yeni bir kapı ve bu kapıya ulaşmak için hendek içerisine taş bir köprü inşa edildiği bilinmektedir (Şekil C.8).

İngiliz Dönemi'nde ilk olarak İç Kale ve Deniz Kapısı arasına üç yeni kapı açılarak (Şekil C.9) limana ulaşımın rahatlanması sağlanmış, Porta del Mare ise kapatılmıştır. Tersane Kapısı, 1933 yılında, liman rıhtımının genişletilmesiyle, bu kez araç trafiğine açılarak yeniden kullanılmaya başlamıştır ve 'Canbulat Kapısı' adını almıştır. 1965 yılında da, Karpaz Tabya ile Köpük Kulesi arasında, 'Yeni Kapı' açılmıştır.

Mevcut durumda, Kara Kapısı biraz kaymış olmakla beraber, Latinler Dönemi'ndekine yakın bir noktadadır ve halen kullanılmaktadır. Porta del Mare kullanım dışı bırakılmış, yanındaki 3 kapıdan da sadece en kuzeyde, İç Kale'nin yanında konumlanmış olanı, çok sınırlı kullanım için açık bırakılmıştır. Tersane Kapısı özgün konumunda kullanılmaya devam eden tek giriş kapısıdır. Ancak, o da artık özgün durumundaki gibi gemiler tarafından değil, araçlar ve yayalar tarafından kullanılmaktadır.

7.1.3.2. Bölgeler

Latinler Dönemi'nde bölgeler, etnik yoğunlaşma ve işlevlere dayandırılarak (Şekil C.2), Latinler Bölgesi, Yunanlılar Bölgesi, Doğu Hristiyanlar Bölgesi, Yahudi Bölgesi, Arsenal (Tersane) Bölgesi, Palio (atlı müsabakalar) Bölgesi ve Askeri Dolaşım/ Savunma Bölgesi olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde bölgeler, adına vakıflar kayıtlarında ulaşılabilmiş mahalleler (Şekil C.14) olarak ele alınmıştır. Osmanlı Dönemi'nde, gayrimüslimlerin istisnai durumlar dışında Kaleiçi'nde ikamet edememeleri, buradaki nüfusu homojenleştirmiştir. Bu anlamda, iki dönem bölgeleri arasında, etnik bölgelenme veya etimolojik kökene dair bir ilişki kurulamamıştır. Sadece iki farklı dönemdeki yerleşim eğilimleri ve dağılımları ortaya konabilmiştir.

İngiliz Dönemi'nde Ermeni Kilisesi'nin yeniden açılmasının yakınında bir cemaat yaratıp yaratmadığına dair bir bilgi olmamakla birlikte, Rumların yeniden Latinler Dönemi'ndeki Yunanlılar Bölgesi'ne yerleşmeye başlamış oldukları bilgisine, sözlü

olarak ulaşılmıştır. Böyle bir tercihin yapılmasında iki farklı neden rol oynamış olabilir. 1573-4 yıllarında, Ortodoksların Kaleiçi'nden çıkarılması sırasında getirilen 'ehl-i sanat olanlar' istisnası dolayısıyla, birkaç ailenin yüzyıllar boyunca burada ikamet etmeye devam etmiş ve yeni gelenlere yön vermiş olmaları, olası bir neden gibi görünmektedir. Ya da, Ortodoks kiliselerinin bu bölgedeki yoğunluğunun 20. yüzyılda buraya yerleşen Rumlar için yönlendirici olması olası görünmektedir. Kentteki işlevsel bölgeleşmenin sürekliliğine ise, 'Kentsel İşlevlerde Süreklilik ve Değişim' başlığı altında yer verilmiştir.

7.1.3.3. Surlar

Gazimağusa'nın günümüze en sağlam ulaşmış anıtları olan surlar, kentin gelişimine dair sürekliliği olan kanıtlar sunmaktadır. 14. yüzyılda, Cenevizlilerin 1373 yılında kente saldırmasından önce, büyük ölçüde bugünkü şeklini almış olan surlar, çok temel değişikliklere uğramadan günümüze dek gelmiştir.

Cenevizliler Dönemi'nde İç Kale'nin çevresine hendek kazılması gibi bazı değişiklikler gerçekleştirilmiş olmakla beraber (**Makhairas, 1932:401**), kentte kapsamlı bir sur yapımını gerçekleştirecek kadar uzun bir refah dönemi yaşanmamış, ekonomik açıdan sürekli sıkıntı çekilmiştir (**Otten-Froux, 2000:13-4**).

Venedikliler Dönemi'nde gerçekleşen müdahaleler ise, çok daha açıktır. Venedikliler Dönemi'nde Ravelin ve Tophane Tabya inşa edilmiş, İç Kale ve Deniz Kapısı'nda da değişiklikler yapılmıştır. Bunlar dışında, duvarların ve kulelerin sağlamlaştırılması ve iyileştirilmesi ile cavalierlerin inşa edilmesi aynı çalışmalar kapsamında gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen değişikliklerin hiçbirisi çok temel değişiklikler değildirler. C. Otten-Froux, Cenevizlilerin resmi kayıtlarında geçen sur bilgilerinden, Tophane Tabya hariç, mevcut kulelerin tümünün bu dönemde de var olduğunu ortaya koymuştur (**Otten-Froux, 2001a:89**).

1571'deki yoğun çatışmalardan büyük zarar gören surlar, bu tarihten kısa bir süre sonra onarılmışlardır (**Mogabgab, 1943:167; Jennings, 1993:354**). Canbulat Tabya, Akkule Tabya üzerinde ve ikisi arasındaki güney duvarlarında, bu döneme ait farklı duvar örgülerinin izlerini görmek mümkündür. Bu onarımlardan sonra da, Osmanlı

Dönemi boyunca surların bakımlı ve iyi onarılmış durumda olduğuna çok sayıda gezgin değinmiştir.

Askeri teknolojinin önemli ölçüde farklılaştığı 19. yüzyıldan sonra işlevini kaybeden surlar, tarihi eser olarak ele alınmıştır. İngiliz Dönemi'nin kentteki en önemli çalışmalarından olan ve 1935-1960 yılları arasında süren restorasyonlarda, surlar da çok önemli bir yer tutmuşlardır. Tüm surlar boyunca, içte kalan toprak yığınları temizlenmiş, kazılar yapılmış ve birçok noktada da restorasyon ya da sağlamlaştırma gerçekleştirilmiştir (Şekil C.18). Yapılan kazılar sırasında, çoğu yerde Ortaçağ katmanlarına ulaşılmıştır (**Mogabgab, 1951:174-6**).

7.1.3.4. Yapılaşma

Latinler Dönemi'ndeki yapılaşma sınırları, bölgeler haritasında (Şekil C.2) gösterildiği gibi, tersane ve kuzeydeki askeri bölge dışında, surlara çok yaklaşmıştır. Kara Kapısı ve Deniz Kapısı'nın önünde ve alanın ortasına yakın bir noktada, yapılaşmanın boşlukları olarak kabul edilebilecek meydanlar vardır. 1548-1558 Sanmicheli maketinde (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) yapı adalarının çeperlerine yerleşmiş, ortada iç avluları şekillendiren bitişik nizam bir yapılaşma gösterilmiştir. Bu belgelerden, 16. yüzyılda kentsel dokunun çok yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut Latinler Dönemi kalıntıları ve 1571 Gibellino gravüründeki (Şekil B.2) yapı biçimleri, yapıların taş/kâgir olarak inşa edildiğini göstermektedir. Kentte bugün mevcut olan çok sayıda anıt ve az sayıda konut kalıntısından, bu dönemdeki yapılaşmanın yerel taş kullanılarak, çok nitelikli bir üslup ve işçilikle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Limanın etkinlik alanının daralması, Osmanlı Dönemi'nde yapılaşma konum ve sınırlarının belirgin bir şekilde değişmesine yol açmıştır (Şekil C.10). Kentin doğusundaki limanın etkinliğini ve çekim gücünü kaybetmesiyle, liman sınırına yakın bölgelerde yapılaşmanın eski anlamı ortadan kalkmış ve yapılaşma sınırları meydana doğru kaymıştır. 1558 Sanmicheli maketinde (Şekil B.1) görülen sur dibi yapılarının, bu dönemde tümüyle yok olduğu izlenebilmektedir. Bu uzaklaşmada, İç Kale hendeklerindeki su birikintileri ve yarattığı sağlıksız koşulların da etkili olduğu kuşkusuzdur. Kent ekonomisinin gerilemesi, nüfusun azalması, bakımsızlık, 1735 depremi ve yıkılan taşların yeniden kullanımı sonucu büyük bir yapı stoku yok

olmuştur. 300 yıllık Osmanlı Dönemi'nin sonuna doğru yapılaşma sınırları iyice küçülmüş, kuzey ve güneydeki alanlar tümüyle boşaltılmıştır (Şekil C.12). Osmanlı Dönemi'nin en yoğun yerleşilen alanının, Kara Kapısı ve meydan arasındaki bölge olması dolayısıyla, Kara Kapısı önü giderek dolmuş ve yapılaşma girişe doğru yaklaşmıştır (Şekil C.8). Bu yoğunlaşma sonucunda, bölgede küçük parseller ve çıkmaz sokaklar artmıştır. Bu dönemde, yapılaşma yoğunluğu azalmış ve ancak, yoğun yerleşilen alanlarda bitişik nizam yapılaşma devam ettirilmiştir (Şekil C.12).

'Anıtların Kronolojik Analizi' haritasında da izlenebileceği gibi (Şekil C.7), anıtların büyük bir çoğunluğunu 1375 yılı öncesi yapım tarihli grup oluşturmaktadır. Bu grubun dışında, sarayın büyük bölümü ile surların birçok bölümünün yenilendiği 1500-1571 dönemi yapıları kentte ikinci ağırlıklı grubu oluşturmaktadır.

Daha önceki dönemlerden kalan yapıların bile ancak belli bir kısmının kullanılabildiği Osmanlı Dönemi'ne, yani 1571-1878 yıllarına ait anıtların sayısı da fazla değildir. Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş az sayıda anıt, ya mevcut bir yapının bazı bölümlerini kullanarak, ya da devşirme malzeme kullanımıyla gerçekleştirildiğinden, klasik Osmanlı anıtlarının özelliklerini göstermezler.

Osmanlı Dönemi konutlarında ise, 20. yüzyılda çok fazla yıkım gerçekleştiğinden, tipoloji yaratma güçlüğü yaşanmaktadır. En nitelikli ve iyi durumda olan Şömineli Ev'de (Şekil D.44) bulunan dış sofa, Latinler Dönemi'nde bir yapı ögesi olarak sözü edilen, üst katta yer alan *loggiaları* anımsatmaktadır. Venedik Evi'nde de yer alan revak benzeri bölüm, T. Mogabgab'ın çektiği 20. yüzyıla ait fotoğraflardaki çok sayıda konutta görülmektedir. Mevcut durumda ise, konutlarda bu öge ile ilgili bir tipoloji oluşturmak mümkün değildir. Osmanlı Dönemi'nde yapılaşmada kaba yonu taş kullanılmıştır. Mevcut konut ve dükkân örneklerinden, bu dönem yapılarının, çok belirgin üslup özellikleri olmayan yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

İngiliz Dönemi'nde liman kullanımının arttırılmasıyla, yapılaşma karakteristikleri yeniden değişim sürecine girmiştir (Şekil C.9). Deniz surlarının yanındaki boş alanlar büyük parsellere bölünmüş ve mevcut doku içinde önemli farklılıklar yaratan büyük depo yapıları inşa edilmiştir. Liman-meydan aksı yeniden önem kazanmış, İstiklal Caddesi daha vurgulu hale gelmiştir. Liman çeperleri dışında, İstiklal Caddesi üzerinde ve kuzey bölgelere doğru yapılaşmanın arttırıldığı bu dönemde, 1930 yılına

kadar yapılaşmada önemli bir yayılma yaşanmıştır (Şekil C.6). En kuzeyde yol ağının yoğunlaştırılmasıyla, burada yeni ada ve parseller oluşturulmuş ve bu alan da yapılaşmaya açılmıştır. Limanın genişlemesine paralel olarak (Şekil C.10), yapılaşma sınırları da genişlemiştir. 1930 yılından sonra ise, daha çok okul yapıları inşa edilmiştir. 1935-1960 yılları arasında gerçekleşen restorasyon ve sıhhileştirme çalışmaları sırasında gerçekleştirilen yıkımlar ve onarımlar da, dokuda değişiklikler yaratmıştır (Şekil C.18).

İngiliz Dönemi'nde inşa edilen depo binaları, oldukça basit ve işleve yönelik yapılardır. Konut yapılarında ise belli bir düzen ve özen gözlenmekle beraber, bu yapıların çoğu adanın çeşitli yerlerine dağılmış birbirine çok benzeyen, yalın cephe düzenleri bulunan basit yapılardır. Kaleiçi'ndeki İngiliz Dönemi okulları (Şekil C.9), yine adanın birçok bölgesinde bulunan, antik dönem öğelerini barındıran, neo-klasik olarak adlandırılabilir tipte yapılardır.

1960 sonrasında yapılaşma sınırlarında fazla bir değişiklik olmamakla birlikte (Şekil C.23), yapı yoğunluğunda ve yapıların niteliklerinde önemli bir değişim yaşanmıştır. Güvenlik sorunları ile artan nüfus, denetimsizlik ve ticari merkez işlevinin yayılması, hızlı ve niteliksiz bir değişime yol açmıştır.

7.1.4. Kentsel İşlevlerde Süreklilik ve Değişim

Kentteki yol ağında, kentsel mekânlarda, surlarda görülen süreklilik ve değişim, kentsel işlevlerde de izlenebilmektedir. Bu değişimler 'Kent alanları ve yapıların işlevsel kronolojisi' başlığı altında incelenmiş ve bir harita ile yapılan analizler ortaya konmuştur (Şekil C.23). Kentteki işlevler, 'askeri-idari', 'dini' ve 'ticari' olmak üzere üç temel başlık altında değerlendirilmiştir.

7.1.4.1. Askeri/İdari İşlevler

Latinler Dönemi'nde 'Askeri/İdari' olarak kullanılmış olan alanlardan Saray, kentin en önemli idari yapısı olarak kullanılagelmiştir (Şekil C.23). Bu yapı, Latinler Dönemi boyunca, adadaki yönetimin ikinci, kısa bir dönem için de ana ikametgâhı olmuştur. Bu yapı, Osmanlı Dönemi'nde askeri kışla gibi kullanılmış, avlusunda talim yapılırken, bazı mekânları de hapishane olarak işlevlendirilmiştir. İngiliz Dönemi'nde de aynı kullanım bir süre devam ettirilmiş, 20. yüzyıl ortalarında ise

açık hava müzesine dönüştürülmüştür. Güney-doğu kanadının alt katındaki ticari işlev, yapım yıllarından beri devam etmiştir. Üst katına, Osmanlı Dönemi'nde eklenen mekân, idari amaçlar için kullanılmış, 20. yüzyıl başında buraya yeni mekânlar eklenmesiyle de bu kat Eski Eserler Dairesi'ne dönüştürülmüştür.

Sarayın kuzey-batısında kalan ve Osmanlı Dönemi'nde 'Konak' olarak adlandırılmış ve 1935-1950 arası kazılardaki buluntulara göre sarayın bir parçası olabilecek idari merkez, İngiliz Dönemi'nde de bir süre kent komiseri tarafından kullanılmıştır. 20. yüzyıl başında ise yıkılarak, yerine bir karakol/hapishane inşa edilmiştir (Şekil C.23). 20. yüzyılda Maraş'a taşınan idari işlevler, Kaleiçi'ni ilk kez idari merkez olmaktan çıkarmıştır. Ancak, saray ve yanındaki konak yapısının, Latinler Dönemi'nin başından bu tarihe kadar, askeri/idari işlevini devam ettirdiği izlenebilmektedir.

Kentin askeri talim/rekreasyon işlevi üstlenmiş olan, İç Kale'den Tophane Tabya'ya kadar olan bölgelerinde de, bu işlevin büyük ölçüde sürdürüldüğü izlenebilmektedir. Palio Sahası olarak isimlendirilmiş olan ve İç Kale ile Yeni Kapı arasında kalan alan (Şekil C.23), Kaleiçi'nde keskin bir işlevsel süreklilik gösteren alanlardan biridir. 1571 Gibellino gravüründe (Şekil B.2) işlevi belirtilmiş olan bu alan, Osmanlı Dönemi'nde de cirit alanı olarak kullanılmıştır. Her iki dönemde de askeri talim için kullanılan bu alanda, 20. yüzyılda bazı spor müsabakalarının yapılmaya başlanmış, 1960'dan sonra da bir stadyuma dönüştürülmüştür. Tam karşısına spor kulübü inşa edilmiş ve uzun yıllar boyunca Gazimağusa'daki Türk halkının tek stadyumu olarak kullanılmıştır. 1571'de spor müsabakaları için kullanıldığı belirtilmiş olan bu alanın, değişen yönetim ve kullanıcılara rağmen, yaklaşık 450 yıl boyunca aynı işlevi koruması, kentin işlevsel sürekliliğine dair önemli bir örnektir.

Tophane Tabya'nın doğusunda kalan alandaki askeri işlev ise, 400 yıllık aradan sonra, 1960'larda yeniden ortaya çıkmıştır. Osmanlı Dönemi'nde bu bölge tarım arazisi olarak kullanılmaya başlamıştır (Şekil C.23). Güney-batısında kalan Ermeni Kilisesi bir süre tabakhane olarak kullanılmış, buradaki bir kilise de Tabakhane Camisi adıyla ibadete açılmıştır (Şekil C.23). Latinler Dönemi'nden itibaren sürekli düşük yoğunluklu olmuş güney çeperleri de iyice boşalmış, buradaki yol ağı da seyrekleşmiştir. Bu bölgenin ve çevresinin, Osmanlı Dönemi'nde tümüyle tarımsal araziye dönüşmüş olduğu izlenebilmektedir (Şekil C.8). İngiliz Dönemi'nde yapılaşmanın artmasıyla, bu bölgenin güneyindeki yollar ve yapı adaları arttırılmıştır.

Fakat en kuzeyde kalan alan tam olarak yapılaşmamış ve yeşil alan/boş arazi olarak kalmıştır. 1960 sonrasında ise, kuzeydeki bölge ve Beşparmak Sokak ile Kışla Sokak arasında kalan yapı adası, askeri bölgeye dönüştürülmüştür. Halen askeri bölge olan bu alanlara giriş kontrollü olarak yapılmaktadır. Bu alanda, kesintiye uğramış olmakla beraber, en erken tarihlerden bugüne uzanan bir süreklilikten söz etmek mümkündür. İşlevdeki süreklilik dışında, bu alanın kentin kuruluşundan itibaren en az yerleşilmiş ve yapılaşmış bölge olmaya devam etmesi düşük yoğunluklu kullanımın sürekliliğidir.

Latinler Dönemi'nde askeri işlev üstlenmiş olan İç Kale ve Ravelin/Akkule'de de, bu işlev Osmanlı Dönemi boyunca devam ettirilmiştir (Şekil C.23). Kışla/hapishane olarak kullanılan bu yapılardan İç Kale'nin, Lüzinyan Dönemi, Venedik Dönemi ve Osmanlı Dönemi'nde sözü edilen sürgün mekânı işlevi, İngiliz Dönemi ile birlikte sona ermiştir. Bu yapılar, 20. yüzyılda gerçekleşen restorasyon çalışmalarının ardından ziyarete açık ören yerlerine veya rekreasyon alanlarına dönüştürülmüşlerdir.

Latinler Dönemi'nde cephanelik olarak kullanılmış olan Arsenal Tabya/Canbulat Tabya, Osmanlı Dönemi'nde, fetih sırasında burada şehit düşen Canbulat Paşa için bir türbe işlevi üstlenmiş, 1968 yılında ise, kent müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

7.1.4.2. Dini İşlevler

Kentin dini merkezinin konumunda da, kuruluşundan itibaren bir değişiklik olmamıştır. 13. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş daha eski bir St. Nicholas Kilisesi'nin (Edbury, 1995b:342) yerine 1300-1350 yıllarında mevcut St. Nicholas Kilisesi inşa edilmiş ve bu yapı, yapıldığı tarihten itibaren Kaleiçi'nin dini merkezi olmaya devam etmiştir (Şekil C.23). Osmanlı Dönemi'nde, kentin fethinden sonra camiye dönüştürülen ilk kilise olan bu yapı, 1735'ten sonraki onarım süreci dışında sürekli olarak cami işlevini devam ettiren tek yapı olmuştur. Bugün de halen kentin en büyük ve en yoğun kullanılan dini yapısı St. Nicholas Kilisesi, ya da bugünkü adıyla Lala Mustafa Paşa Camii'dir.

Diğer dini yapılardan SS. Peter ve Paul Kilisesi, daha sonra camiye dönüştürülerek zaman zaman cami olarak kullanılmıştır. Templar Kilisesi, Tabakhane Cami ve

Stavros Kilisesi de belli dönemlerde cami/mescit işlevi üstlenmiş diğer kiliselerdir (Şekil C.23). Ermeni Kilisesi ve Ayios Yeorghios Xorinos Kilisesi de, İngiliz Dönemi'nde yeniden kilise işlevi üstlenmiş olan yapılardır.

7.1.4.3. Ticari İşlevler

Ticari işlev üstlenen alanlar ve akslar, askeri/idari ve dini işlevli olanlara göre daha fazla kesintiye uğramıştır. Örneğin, Osmanlı Dönemi öncesinde daha tali olan İstiklal Caddesi'nin, Osmanlı Dönemi'nde Kara Kapısı'na kadar uzatılması, bu yolun kente girişten meydana kadar zorunlu istikamet olmasını sağlamıştır. İngiliz Dönemi'nden itibaren, Kaleiçi'nin en önemli ticari aksına dönüşmüştür (Şekil C.23).

Latinler Dönemi'nde, Kara Kapısı ve Deniz Kapısı önündeki meydanlarda yer almış ticaret ise, Osmanlı Dönemi'nde Deniz Kapısı önündeki alanın kırsallaşması ve Kara Kapısı önündekinin de küçülmesi sonucu sona ermiştir. Ancak, kuruluşundan itibaren büyük bir pazar alanı olduğu belirtilen Namık Kemal Meydanı'nda, bir ölçüde de Sinan Paşa Sokak ve Liman Yolu Sokak'taki Latinler Dönemi *Stationelerinde*, ticaret işlevi sürekli olmuştur (Şekil C.23). İngiliz Dönemi'nde, Liman Yolu Sokak ve Latinler Dönemi'nin önemli ticari aksı Canbulat Caddesi'nin ticari yoğunluğu da, de yeni yapılan antrepolarla arttırılmıştır. Bu dönemde, ticaret yeniden kentin doğusundaki liman çeperlerinde de yer almaya başlamıştır.

Latinler Dönemi'nde ticaret için kullanıldığından söz edilen *stationeler* dışında ticari işlevi de bulunduğu bilinen *volta*, *fondouk/fondici*, *commerzium* ve *loggialardan* bugüne hiçbir iz kalmamıştır. Osmanlı Dönemi'ne ait olduğu düşünülerek, 1935-1950 restorasyon çalışmaları sırasında yıkılmış olan han, muhtemelen bu yapılardan birisi ya da bunlardan birinin izlerini taşıyan bir yapı olabilir.

Kaleiçi'nde, 1960 sonrasında gerçekleşen en belirgin işlevsel değişim ticari alanların sınırlarının genişlemesi ile ticaretin ara sokaklara yayılmasıdır. Bu yayılma sonucu, birçok konutun giriş katı veya tümünde, ticari işleve uygun hale getirilmek üzere çeşitli müdahaleler gerçekleştirilmiştir.

7.1.4.4. Tarımsal İşlevler

Osmanlı öncesindeki tarımsal alanlar ile ilgili veriler mevcut değildir. Ama 16. yüzyıl gravüründe tek boş alan olarak görülen kuzey bölgeleri askeri işlevle birlikte tarım amaçlı olarak da kullanılmış olabilir. Osmanlı Dönemi'nde ise, bu işlev çok daha yaygındır. 'Osmanlı Dönemi'nde Kentsel Kullanım' haritasında izlenebilen tarımsal alanlar kuzey dışında, kuzey-batı, doğu ve güney-doğu çeperlerine de yayılmıştır. Böylece, Kaleiçi'nin büyük bir kısmı tarımsal işlevler üstlenmiştir. İngiliz Dönemi ve sonrasında ise, tarımsal kullanım büyük ölçüde yok olmuştur.

7.2. Sonuçlar

- Gazimağusa Kaleiçi başlıca 4 evrede gelişerek bugünkü sınırlarına ulaşmıştır: İç Kale Çevresi, İç Kale-Tersane Kulesi Aksı/ Deniz Kapısı-Meydan Aksı ve çevreleri, Meydan-Kara Kapısı Aksı, Meydan-Kuzeybatı aksları (loggialar sokağı ve paraleli), Deniz Kapısı önü yapılaşması (Osmanlı Dönemi).
- Kentteki yoğunluk, Latinler Dönemi'nin başında liman ve çevresinden başlayıp, 14. yüzyıl sonunda meydan çevresine, Osmanlı Dönemi'nde de limanın öneminin azalması ile giderek Kara Kapısı önüne kaymıştır. İngiliz Dönemi'nde yapılaşma alanı yeniden sur çeperlerine ve limana doğru genişlemiştir.
- Limanın, Gazimağusa'nın kuruluşu ve gelişmesiyle doğrudan ilişkili olduğu, tüm tarih sürecinde kolaylıkla izlenebilmektedir (Şekil C.22). Latinler Dönemi'nde, Tersane Kulesi'ne kadar olan yüzeyi kaplayan liman lanına paralel olarak tüm Suriçi'ni kaplayan bir kentsel kullanım görülürken, Osmanlı Dönemi'nde Liman'ın fiziksel sınırlarının Deniz Kapısı'na gerilemesi ile birlikte kentsel alan da Meydan-Kara Kapısı arasına sıkışmıştır. İngiliz Dönemi'nde ise, dolan Liman'ın temizlenmesi, Liman'ın fiziksel sınırlarının ve faaliyetlerinin arttırılmasının ardından kentsel alan sınırları yenden genişlemiş ve sur çeperlerine yaklaşmıştır. Liman faaliyetlerine paralel nüfus hareketleri de, yapılaşmanın genişleyip daralmasının başlıca sebebi olmuştur. İncelenen Latinler Dönemi, Osmanlı Dönemi ve İngiliz Dönemi'nde Kaleiçi'ndeki yapılaşmış alanın, liman faaliyetlerindeki değişime paralel bir değişim gösterdiği belirgin bir biçimde

izlenebilmektedir. Bu açıdan, surlarla çevrelenmiş bu kentin sürekliliği için liman faaliyetlerinin tarih boyunca taşıdığı önem oldukça açıktır.

- Gazimağusa Limanı'nın 14. yüzyıl sonuna kadar oluşmuş askeri fiziksel öğeleri olan İç Kale, Deniz Surları, Karpaz Tabya, Canbulat Tabya ve Zincir Kulesi adlı kuleleri kesintisiz olarak kullanılmış ve fiziksel sürekliliğini sürdürmüştür. Deniz Kapısı ve Liman girişindeki zincir ise, 20. yüzyıl başına kadar kullanılmaya devam etmiş ve sürekli olmuş öğelerdir. Liman'ın önemli bir diğer ögesi olan Tersanesi ve Tersane Kapısı 16. yüzyıldan itibaren kullanılmamış, ancak Tersane Kapısı 20.yüzyılda yeniden kullanıma açılmıştır. Liman çeperinde yer alan dini yapılar St. George Latinler Kilisesi ile St. Antonio Kilisesi ve Hastanesi ise 16. yüzyılda tümüyle terkedilmiş ve harabeleşmişlerdir. Limandaki diğer yapılar olan loggialar, gümrük binası, balık pazarı gibi sivil yapıların izleri ise sonra tümüyle yok olmuştur. Bu değerlendirme sonucu limanın savunma yapıları başta olmak üzere birçok ögesinin ve kıyı çizgisinin 19. yüzyıl sonuna kadar çok az değişerek geldiği, 20. yüzyıldan sonra geçirdiği değişimler sonucu ise bazı öğelerinin işlevlerinin ve kıyı çizgisinin değişmesine rağmen özgün fiziksel koşullarından fazla uzaklaşmadığı ortaya konabilmektedir.
- Kent mekânlarının bazılarında kentin kuruluşundan itibaren devam eden bir fiziksel süreklilik tespit edilmiştir. Yolların ve yapı adalarının büyük bir kısmında, Namık Kemal Meydanı'nda, surlarda, Liman'ın fiziksel öğelerinde ve kentin kuzey ve güneyindeki boş alanlarda bu süreklilik kolaylıkla izlenebilmektedir.
- Yapılan analizler değerlendirildiğinde, mevcut yol ağının büyük bir bölümünün 14. yüzyıl sonundan beri devam eden yollar olduğu, sadece kuzey ve doğu çeperleri ile Kara Kapısı önündeki bölgede bazı değişikliklerin gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Özellikle ana akslar ve meydana yakın yolların, neredeyse hiç değişmeden bugüne geldiği açıktır.
- Namık Kemal Meydanı'nın kuzey-doğu sınırının 13. yüzyıldan başından, güney ve güney-batı sınırlarının ise 13. yüzyıl sonlarından itibaren korunduğu, bu sınırları oluşturan yapıların tarihçesinden ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde kuzey-doğu ve güney-batı sınırlarına bazı yapılar eklenmiş, ancak bunlar İngiliz Dönemi'nde yıkılarak özgün meydan cepheleri ortaya çıkarılmıştır.

1548-1558 Sanmicheli maketinde (Şekil B.1), 1571 Gibellino gravürü (Şekil B.2) ve 1888 haritası (Şekil B.7) karşılaştırıldığında, Osmanlı Dönemi boyunca, meydanın güney-doğu sınırlarındaki cephesinde, Sinan Paşa Sokak'tan itibaren meydana doğru bir girinti yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

- 1960 sonrasında Namık Kemal Meydanı'nın kuzey-batı ve güney-doğusunda bulunan mütevazı, taş revaklı İngiliz Dönemi dükkânları yıkılarak meydanın bütünlüğüne zarar veren yeni yapılar inşa edilmiş, araç trafiği ve meydan çeperlerinin otopark olarak kullanılması da bu olumsuzluğa katkıda bulunmuştur. 1990'dan sonra gerçekleştirilen sıhhileştirme çalışmaları ile meydan trafikten arındırılmış ve yeniden algılanabilir ve kullanılabilir hale getirilmiştir. Ancak, halen kuzey-batı ve güney-doğu cephelerinde kapsamlı bir iyileştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır.
- Latinler Dönemi'nde meydan olarak kullanılan Kara Kapısı önündeki '28 Ocak Meydanı' Osmanlı Dönemi'nde küçülerek meydan niteliğini büyük ölçüde kaybederken, Deniz Kapısı önündeki meydan da etrafındaki alanın tarımsal alana dönüşmesiyle sınırlarını yitirmiştir. Bugün iki alan da yoğun araç trafiğinin ortasında kalmış ve meydan kullanımından uzaklaşmıştır.
- Askeri öğeleri başta olmak üzere birçok fiziksel öğesini ve kıyı sınırlarını 19. yüzyıl sonuna kadar koruyan liman, 20. yüzyılda gerçekleştirilen revizyonlara rağmen özgün fiziksel koşullarını büyük ölçüde korumaktadır. Önemli bir öğe olan tersane alanı ise, 16. yüzyıldan sonra tuzlaya dönüşmüş, daha sonra da tümüyle dolmuştur.
- Kent girişleri'nden Kara Kapısı, Osmanlı Dönemi'nde özgün konumundan hafifçe doğuya kaydırılmış ve bu konumunda günümüze dek kullanılagelmiştir (Şekil C.1). Kentin limandan tek girişi olan Deniz Kapısı, 19. yüzyıl sonuna kadar kullanılmış, daha sonra ise kuzeyinde 3 yeni kapı açılması ile kullanımı sona ermiştir. Diğer özgün giriş kapısı, Tersane Kapısı 16. yüzyılda kapatıldıktan sonra 20. yüzyılın ilk yarısında bu kez gemi geçişi için değil araç trafiği için yeniden açılmıştır. 'Canbulat Kapısı' adı verilmiş olan bu kapı halen kullanılmaktadır. 20. yüzyıl başında, İngiliz Dönemi'nde açılan 3 kapıdan, bugün sadece en kuzeydeki kullanımına devam edilmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısında

Kaleiçi'nin en kuzeyinde 'Yeni Kapı' adıyla açılan son kapı da halen kullanılmaktadır.

- Kentin içindeki bölgeler ve mahalleler, Latinler Dönemi'nde etnik topluluklara ve işlevlere göre oluşturulmuştur. Suriçi nüfusun tümüyle Müslümanlaştığı/Türkleştiği 1571 yılından sonra bu bölünme daha çok dini yapılar ve diğer anıtlar üzerinden yapılmıştır. Dolayısı ile bölgeler ve mahalleler arasında etnik ve etimolojik bir süreklilik izlenememiştir. İşlevlerin baz alındığı bölgelerin sürekliliği konusuna ise 'İşlevsel Süreklilik' başlığı altında yer verilmiştir.
- Surlar, Gazimağusa'nın kuruluşundan günümüze ulaşmış en sağlam anıtlarıdır. 14.yüzyılda büyük ölçüde bugünkü şeklini almış olan surlarda Cenevizliler Dönemi'nde gerçekleştirilen İç Kale hendeğinin kazılması ve Venedikliler Dönemi'nde inşa edilen Ravelin ile Tophane Tabya dışındaki değişiklikler bazı biçimsel revizyonlar ile restorasyonlardan ibarettir. 16. yüzyıla ait gravür ve maketten, Osmanlı Dönemi'nde Torre Mastici adlı kulenin yok olması dışında surlarda hiçbir temel değişikliğin yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. 1935-1960 yılları arasında süren restorasyonlarda ise, tüm surlar boyunca, içte kalan toprak yığınları temizlenmiş, kazılar yapılmış ve birçok noktada da restorasyon ya da sağlamlaştırma gerçekleştirilmiştir (Şekil C.18). Yapılan kazılar sırasında, çoğu yerde Ortaçağ katmanlarına ulaşılmıştır (**Mogabgab, 1951:174-6**). Taş örgü biçimlerinden taşçı işaretlerine kadar, birçok unsurlarıyla yapım ve onarım dönemlerine ilişkin birçok bilgiyi sunabilecek kadar iyi durumda olan surlarda güvenilir bir restitüsyon çalışması yapmak mümkündür. Böyle bir çalışma, kuşkusuz kentin gelişim kronolojisi konusunda da önemli veriler sağlayacaktır.
- Yapılaşma yoğunluğu, alanları ve niteliği zaman içerisinde büyük değişiklikler göstermiştir. Yapılaşmadaki fiziksel süreklilik en fazla yolların sürekliliğinden dolayı yapı adalarında ve Latinler Dönemi anıtlarının parsellerinde izlenebilmektedir. Benzer bir süreklilik de, kuzey, kuzey-doğu ve güney sur çeperlerindeki alanlardaki düşük yapı yoğunluğunun sürekliliğidir.
- Suriçi'nde bulunan anıtların çok büyük bir kısmının 16. yüzyıl öncesinden, özellikle de kentin büyüme dönemi olan 13. ve 14. yüzyıllara tarihlenebileceği, oysa konutların çok azında bu dönemlerden izlerin bulunduğu tespit edilmiştir.

- Az sayıda olan ve meydan ile Kara Kapısı arasına konumlanmış Osmanlı anıtlarına göre, Osmanlı Dönemi konutlarının sayısı çok daha fazladır. Ancak, mevcut Osmanlı Dönemi konutlarının birçoğunda özgün mimari nitelikler korunamamıştır. Özellikle, 20. yüzyılın başından itibaren gerçekleştirilen yoğun restorasyon çalışmaları sırasında, Osmanlı konutları hiç gözetilmemiş ve birçok nitelikli konut yıkılmıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren ise, iç savaş, güvensiz ortam ile Kaleiçi'ndeki nüfus yoğunlaşması, savaş sonrası karmaşa ve artan ticaret işlevi Osmanlı konutlarındaki bozulma sürecini devam ettirmiştir.
- 'Eski Eserler Dairesi'nin 20. yüzyılın ortasına kadar süren ve T.A.H. Mogabgab yöneticiliğinde gerçekleşen restorasyon çalışmaları, geleneksel konut dokusuna verdiği zararların yanında, anıtların birçoğunun günümüze sağlam bir biçimde ulaşmasını sağlamıştır.
- Daha yakın döneme ait İngiliz konutları ise gerek yenilikleri, gerekse daha sağlam yapım sistemine sahip oluşları dolayısı ile daha iyi korunabilmiştir. Kentte en yoğun tarihi konut dokusunu oluşturan konutlar, İngiliz Dönemi konutlarıdır.
- Kent mekânlarının ve yapıların bazılarında görülen fiziksel sürekliliğin yanında, kentteki bataklıklar ve sıtma gibi bazı sorunlar da yüzlerce yıl boyunca çözülememiş ve birçok tarihsel metinde sözü edildiği üzere 20. yüzyıla kadar bir süreklilik göstermiştir.
- Birçok alanda ve bazı belli başlı yapılarda, fiziksel süreklilik yanında işlevsel süreklilik de öne çıkmaktadır. Özellikle Namık Kemal Meydanı çevresinde bulunan askeri-idari, dini ve ticari merkezlerin sürekliliği dikkat çekicidir.
- Askeri/İdari yapı ve alanlarda ve kent girişlerindeki işlevsel süreklilik, konut alanları, dini alanlar, ticari alanlar ve tarımsal alanlara göre çok daha belirgin ve kayda değerdir. Özellikle, meydan ile surlarda Latinler Dönemi ve Osmanlı Dönemi boyunca sürekliliği kolaylıkla izlenebilen askeri/idari işlevler, 20. yüzyılda endüstrileşme, savaş teknolojisinin değişmesi gibi nedenlerin de etkisiyle kesintiye uğramıştır.

- Dini işlevler kent merkezindeki Lala Mustafa Paşa Cami ve çevresinde günümüze kadar devam ederken, diğer dini yapıların çok azında ve kesintilerle devam etmiştir.
- Ticari işlevler Namık Kemal Meydanı ile ona bağlanan Sinan Paşa Sokak ve Liman Yolu Sokak'ta büyük ölçüde kesintisiz olarak günümüze kadar devam etmiş olmakla beraber, Kara Kapısı önü ve Deniz Kapısı önündeki alanlarda aynı süreklilik izlenememektedir.
- Osmanlı Dönemi öncesinde, tarımsal işlevlerin Kaleiçi'ndeki dağılımına ilişkin bir bilgi bulunmamakla beraber 1548-1558 Sanmicheli maketinde (Şekil B.1) ve 1571 Gibellino gravürü (Şekil B.2) tek boş olan alanın kuzeydeki askeri alanlar olması dolayısı ile belli dönemlerde bu bölgede bu işlevin gerçekleştiği öngörülebilir. Osmanlı Dönemi'nde kuzey, doğu ve güney çeperlerinde, oldukça geniş tarım alanlarının bulunduğu ancak 20. yüzyıldan sonra bu alanların neredeyse tümüyle yok olduğu izlenebilmektedir. Bu verilerden Gazimağusa Kaleiçi'nde tarımsal işlevlerin sürekliliğinden söz etmenin mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Albrecht, P.J., 1994, North Cyprus: A Travel Book, London

Ali Bey, 1993, Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, and Turkey, between 1803 and 1807, 2 v., Translated from the French. , Originally published: London : Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1816., Garnet Pub., London

Amadi, F., 1999, Cronaca di Cipro, Imprimerie nationale, Paris, 1891 Reprinted in 1999

Angelides, S., 1996, The Cyprus Economy under British Rule (1878-1960), in *The Development of the Cypriot Economy, From the Prehistoric Period to the Present Day*, Ed. V. Karageorghis and D. Michaelides, Nicosia, 209-230

Arbel, B., 1979, The Jews in Cyprus, New Evidence from the Venetian Period, *Jewish Social Studies*, Winter 1979, v.XLI, Number 1, New York, 23-40

Arbel, B., 1984, Cypriot Population under Venetian Rule (1473–1571): A Demographic Study, *Μελέται Καὶ Υπομνήματα* I, Nicosia, 183 – 215, Varorium Volume: Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries, Ashgate Publishing Ltd., Hampshire

Arbel, B., 1986, Urban Assemblies and Town Councils in Frankish and Venetian Cyprus, *Proceedings of 2nd Internaional Cypriological Congress, 20-25 April 1986, Nicosia, 203-213*, Varorium Volume : Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries, Ashgate Publishing Ltd., Hampshire

Arbel, B., 1989, The Cypriot Nobility from the Fourteenth to the Sixteenth Century: A New Interpretation, in *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Ed. B. Arbel, B.Hamilton and D. Jacoby,

- 1989, London, 175-197, Variorum Volume: Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries, Ashgate Publishing Ltd., Hampshire
- Arbel, B.**, 1993, Slave Trade and Slave Labor in Frankish and Venetian Cyprus (1191-1571), in *Studies in Medieval and Renaissance History*, **14**, New York, 151-190, Variorum Volume: Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries, Ashgate Publishing Ltd., Hampshire
- Arbel, B.**, 1995, Cypriot Society under Venetian Rule (English Version), *Istoria tis Kuprou*, Ed. T. Papadopoulos, v.A, part 2, Nicosia
- Arbel, B.**, 2001, Supplying Water to Famagusta: New evidence from the Venetian Period, *Proceedings of 3rd International Cypriological Congress, 16-20 April*, 650-656
- Aslanapa, O.**, 1975, Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Lefkoşa
- Baker, S. W.**, 1879, Cyprus as I saw it in 1879, Macmillan and co., London
- Balard, M.**, 1985, Famagouste au début du XIVe siècle, Fortifications, in *Portes de Villes, Places publiques dans le monde Méditerranéen*, Ed. J. Heers, Presses de l'Université de Paris- Sorbonne, Paris, 279-300
- Balard, M.**, 1987, Les Venetiens en Chypre dans Les Annees 1300, *Byzantinische Forschungen*, (BF), XII, Amsterdam, 589-603
- Balard, M.**, 1995, Les Génois a Famagouste (XIIIe- XVe siecles), *Sources travaux Historiques*, **43-44**, Nicosia, 85-93,
- Balletto, L.**, 1996, Ethnic Groups, Cross-Social and Cross-Cultural Contacts on Fifteenth-Century Cyprus, in *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean*, Ed. By Benjamin Arbel, Frank Cass, London, 35-48
- Banescu, N.**, 1946, Le Déclin de Famagouste, Fin du royaume de Chypre. *Notes et Documents*, Institut Roumain d'Etudes Byzantines, Nouvelle Série : **IV**, Bucarest
- Baytın, N. ve Muratoğlu İ. F.**, 2001. Üniversitenin Etkisi ile Gazi Mağusa Kenti'nin Gelişiminde Yapılan Yatırımların Çevre Açısından Değerlendirilmesi, *Gazimağusa Sempozyumu '2001*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, 23-26 Ekim, 100-108.

- Bedevis, B.H.**, 1962, 'En Eski Devirlerden itibaren Kıbrıs-Anadolu Münasebetlerine Genel Bir Bakış', 'Doğu ile Batı'nın Kültürel Yakınlaşması', 18 Eylül-5 Ekim 1962, Lefkoşa, Seminerinde sunulan bildiri, Kıbrıs'ın Tarih boyunca Anadolu ile İlgisi, Kıbrıs Türk Maarif Yayını, Lefkoşa
- Brassey, Mrs.**, 1880, *Sunshine and Storm in the East: or Cruises to Cyprus and Constantinople*, Longmans, Green and Co, London
- Braudel, F.**, 1995, *Akdeniz: Mekan ve Tarih*, Metis Yayınları, İstanbul
- Burch, O.**, 1990, *The Infidel Sea: Travels in North Cyprus*, Hampshire
- Cesnola, L.P.di**, 1877, *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples*, London
- Chacalli, G.**, 1902, *Cyprus under British Rule*, Nicosia
- Chapman, O.M.**, 1943, *Across Cyprus*, Lowe and Brydone Printers Ltd., London
- Cobham, C.D.**, 1845, *Journey to Cyprus*, Nicosia
- Cobham, C.D.**, 1969, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge: at the University Press, 1908, Kraus Reprint Co., New York.
- Coronelli, V.M.**, 1696, *An Atlas of the World*, Venice
- Coureas, N.**, 1997, *The Latin Church in Cyprus 1195-1312*, Ashgate, London
- Çakkol, H.**, 1984, *Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi Mimarlığı Örnekleri*, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çevikel, N.**, 2000, *Kıbrıs Eyaleti, Yönetim, Klise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazi Mağusa.
- Çiçek, K.**, 2001, *Osmanlı İdaresinde Mağusa'nın Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu Hakkında Bazı Tespitler*, *Gazimağusa Sempozyumu '2001*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mağusa, 23-26 Ekim, 243-247
- Dağlı, U.U.**, 1995, *Mağusa- Surlar İçi Mahallesi Evlerinin Tipolojik Analizine Bağlı Olarak Geliştirilen bir Uzman Sistem Modeli*, *Doktora Tezi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dixon, W.H.**, 1879, *British Cyprus*, Chapman and Hall, London

- Dreghorn, W.**, 1985, Famagusta and Salamis, K. Rustem and Brothers, Nicosia
- Duckworth, H.T.F.**, 1900, The Church of Cyprus, London
- Edbury, P.W.**, 1994, The kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374, Cambridge University Press, Cambridge, New York
- Edbury, P.W.**, 1995a, Le régime des Lusignan en Chypre et la population locale, in *Coloniser au Moyen Age*, sous la direction de Michel Balard et Alain Ducellier, Paris, 354-58, 364-65
- Edbury, P.W.**, 1995b, Famagusta in 1300, in *Cyprus and the Crusades*, Ed. N.Coureas and J.Riley-Smith, Nicosia, 337-353
- Edbury, P.W.**, 1997a, Famagusta Society ca. 1300 from the Registers of Lamberto di Sambuceto', in *Die Kreuzfahrerstaaten als multikulturelle Gesellschaft. Die Rolle der Einwanderer in Kirche, Staat, Verwaltung, Wirtschaft und Kultur*, Ed. H.E. Mayer, Munich: R. Oldenbourg Verlag, 87-95.
- Edbury, P.W.**, 1997b, The Genoese Community in Famagusta around the year 1300: a historical vignette, in *Oriente e Occidente tra medioevo ed eta moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, Ed. Laura Balletto, Genova, 235-244
- Edbury, P.W.**, 1999, Some cultural implications of the Latin conquest of Cyprus, in *Cyprus: The Legacy, Historic Landmarks that influenced the Art of Cyprus, Late Bronze Age to A.D. 1600*, Ed. John A. Koumoulides, University Press of Maryland, 99-109
- Efthimiou, M.B.**, 1987, Greeks and Latins on Cyprus in the 13th c., Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts
- Enlart, C.**, 1920, Villes Mortes du Moyen Age , (Dead cities of the Kingdom of Cyprus and Medieval Remains of Baphos and Famagusta), Editions de Boccard, Paris
- Enlart, C.**, 1987, Gothic Art and the Renaissance in Cyprus, French Edition First Published (2 vols) 1899 by Ernest Leroux, Paris as "L'Art gothique et la Renaissance en Chypre", Translated and Edited by David Hunt, Trigraph, London

- Evliya Çelebi**, 1983, 'Akdeniz ve Girit Adaları', Seyahatname, Yayına Hazırlayan İ.Parmaksızoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara
- Fedai, H.**, 1997, Fethiye-i Cezire-i Kıbrıs, Lefkoşa
- Feridun, K.F., Çağansel, O.**, 1998, Gazimağusa Kentinin Demografik Yapısına Bakış ve Kent Ekonomisi, , *Gazimağusa Sempozyumu '1998*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mağusa, 26-27 Şubat, 35-66
- Foglietta, U.**, 1903, 1518-1581. The sieges of Nicosia and Famagusta in Cyprus, related by Uberto Foglietta, translated by Claude Delaval Cobham. Waterlow and Sons, London
- Forwood, W.**, 1971, Cyprus Invitation, Garnstone Press, London
- Francis, R.B.**, 1949, The Medieval Churches of Cyprus, The Ecclesiological Society, London
- Fraze, C.A.**, 1985, The Religions of Cyprus, in *Greece and Cyprus in History*, Ed. John A. Koumoulides, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 13-29
- Frigerio, F.**, 1986, Un Plan Manuscrit Inedit du XVIe Siecle du Port de Famagouste, *Proceedings of 2nd Internaional Cypriological Congress, 20-25 April*, 296-302
- Green, A.O.**, 1914, Cyprus: A Short Account of its History and Present State, Scotland
- Gunnis, R.**, 1973, Historic Cyprus: A Guide to its Towns and Villages, First Published in 1936, Nicosia
- Gürkan, H.**, 1982, Kıbrıs Tarihinden Sayfalar, Lefkoşa
- Hadjipaschalis, A., Iacovou, M.**, 1989, Maps and Atlases, v.1, The Bank of Cyprus, Cultural Foundation Collections, Nicosia
- Hafizoğlu, Ş.**, 2000, Stone use in British Domestic Architecture in North Cyprus, *Master Thesis*, EMU, Gazi Mağusa
- Hanworth, R.**, 1990, The Heritage of North Cyprus, Nicosia
- Hill, G.**, 1952, A History of Cyprus, 4 volumes, v.1 (1952a) 'Stone Age-Byzantium and Islam, Frankish Period (1192-1432)', v.2-3 (1952b) 'Frankish

Period (1432-1571)', v.4 (1952c) 'The Ottoman Province-The British Colony (1571-1948)', First Published 1948, Cambridge University Press, London, New York

Home, G., 1959, Cyprus: then and now, J.M. Dent and Sons Ltd, London

Hunt, D., 1994, The Frankish Period, in *Footprints in Cyprus*, Ed. Sir David Hunt, London, 175-225

I'Anson, E., Vacher, S., 1883, Medieval and Other Buildings in the Island of Cyprus, *The Transactions* (session 1882-83), Royal Institute of British Architects, London, September, May 1883, 13-32

İnalçık, H., 2003, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul

Jacoby, D., 1984, The Rise of a New Emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century, Offprint from *Μελέται Καὶ Υπομνήματα I*, 1984, 143 – 79

Jeffery, G., 1983, A Description of the Historic Monuments of Cyprus: Studies in the Archaeology and Architecture of the Island, Zeno, London

Jennings, R.C., 1993, Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, (1571-1640), New York University Press, New York

Karageorghis, 1994, The Late Bronze Age, in *Footprints in Cyprus*, Ed. Sir David Hunt, London, 22-46

Keshishian, K.K., 1960, Romantic Cyprus, 9th Edition, First Published in 1946, Nicosia

Keshishian, K.K., 1985, Famagusta Town and District, The Famagusta Chamber of Commerce and Industry, Nicosia

Kostof, S., 1995, A History of Architecture, Settings and Rituals, Oxford University Press

Koumoulides, J.A., 1999, Cyprus from Earliest Times to AD 1600, in *Cyprus: The Legacy, Historic Landmarks that influenced the Art of Cyprus, Late*

Bronze Age to A.D. 1600, Edited by John A. Koumoulides, University Press of Maryland, 17-46

- Lewis**, 1893, *A Lady's impressions of Cyprus*, London
- Löher, F.von**, 1878, *Cyprus: Historical and Descriptive*, Adapted from the German by Mrs. A. Watson Joyner, W.H. Allen and Co., London
- Lukach, H.C., Jardine, D.J.**, 1901, *The Handbook of Cyprus*, Waterlow and Sons Ltd., London
- Lukach, H.C., Jardine, D.J.**, 1913, *The Handbook of Cyprus*, Seventh Issue, Edward Stanford Ltd., London
- Luke, H.**, 1964, *A Portrait and an Appreciation: Cyprus*, George G. Harrap and co, London
- Luke, H.**, 1969, *Cyprus under the Turks (1571-1878): A Record based on the Archives of the English Consulate in Cyprus under the Levant Company and after*, First Published in 1921, C.Hurst and Co., London
- Lusignan, E.de**, 1968, *Description de toute L'Isle de Cypre*, First Published 1580, Paris, Impression anastatique 1968 par Jos.Adam, Bruxelles
- Luttrell, A.**, 1997, *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, (1291-1440)*, Hampshire
- Luttrell, A.**, 1996, *The sugar industry and its importance for the economy of Cyprus during the Frankish period*, in *The Development of the Cypriot Economy, from the prehistoric period to the present day*, Eds. V.Karaeorghis, D.Michaelides, Nicosia, 163-174
- Maier, F.G.**, 1968, *Cyprus: from earliest time to the present day*, Translated from the German by Peter Gorge, Elek Books Ltd., London
- Makhairas, L.**, 1932, *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus (1458)*, Edited and Translated by R.M. Dawkins, v.1,v.2, Clarendon Press, Oxford
- Mango, C.**, 1984, *Chypre, Carrefour du Monde Byzantin, rapports et co-rapports du XVe congres international d' études Byzantines*, v.3 Athens, 1976, in *Byzantium and its Image, History and Culture of the Byzantine Empire and its Heritage*, Variorum Reprints, London, 3-13

- Mangoian, H.A. and L.,** 1946, *The Island of Cyprus: An Illustrated guide and Handbook*, Nicosia
- Mansouri, T.,** 2001, *Chypre dans les sources médiévales*, Nicosie
- Mariti, G.,** 1771, *Travels in the Island of Cyprus*, First published in Lucca in 1769 as “*Viaggi per L’Isola di Cipro*”, translated from the Italian by Claude Deleval Cobham, Unchanged Reprint of the Edition London 1909, Zeno, London
- Mas Latrie, L.,** 1879, *L’île de Chypre: sa situation présente et ses souvenirs du Moyen Age*, Paris
- Metcalf, D.M.,** 2001, The Case for Sigouri as a mint place in 15th c. Cyprus, in *Dei Gesta per Francos*, Eds. Michel Balard, Benjamin Z. Keder, Jonathan Riley-Smith, Hampshire
- Michaelides, D.,** 1992, *Cypriot Mosaics*, Dept. of Antiquities, Cyprus
- Michaelides, D.,** 1994, The Roman Period, in *Footprints in Cyprus*, Ed. Sir David Hunt, London, 110-135
- Mogabgab, T.A.H.,** 1943, *Supplementary Excerpts on Cyprus, or Further materials for a history of Cyprus*, Translated and Transcribed by T. A. H. Mogabgab (A supplementary to C.D. Cobham’s *Excerpta Cypria.*), Pusey Press, Nicosia
- Mogabgab, T.A.H.,** 1951, ‘Famagusta’, Report of the Department of Antiquities Cyprus, 1937-39, Government Printing Office, Nicosia
- Mullaly, T.,** 1999, Gothic and Renaissance architecture in Cyprus, in *Cyprus: The Legacy, Historic Landmarks that influenced the Art of Cyprus, Late Bronze Age to A.D. 1600*, Edited by John A. Koumoulides, University Press of Maryland, 85-98
- Müller-Wiener, W.,** 2001, *İstanbul’un tarihsel topografyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Newman, P.,** 1953, *A Short History of Cyprus*, Longmans, Green & Co, London.
- Ohnefalsch-Richter, M.H.,** 1913, *Griechische Sitten und Gebrauche auf Cypem*, Berlin

- Orphanides, A.G., Wallace, P.W.**, 1996, Sources for the History of Cyprus, Greece and Cyprus Research Centre, New York
- Orr, C.W.J**, 1972, Cyprus under British Rule, Zeno Publishers, London
- Otten-Froux, C.**, 1996, " La ville enclave, un cas particulier de ville frontière : l'exemple de Famagouste aux XIVe-XVe siècles ", dans D. Menjot (sous la direction de), in *Les villes frontières, Moyen Âge-Époque moderne*, Paris, 197-208.
- Otten-Froux, C.**, 2000, Une enquête à Chypre au XVe siècle: le sindicamentum de Napoleone Lomellini, capitaine génois de Famagouste (1459)/ publié par Catherine Otten-Froux, Centre de Recherche Scientifique, Sources et Etudes de L'Histoire de Chypre, No : 36, Nicosie
- Otten-Froux, C.**, 2001, Notes sur quelques Monuments de Famagusta a la fin du Moyen age, Mosaic. Festschrift for A.H.S. Megaw, éd. J. Herrin, M. Mullett, C. Otten-Froux, (British School at Athens. Studies, 8), Londra, 145-154
- Önal, Ş., Dağlı, U., Dorath, N.**, 1999, The Urban Problems of Gazimağusa (Famagusta) and proposals for the future, *Cities*, v.16, **5**, 333-351
- Öncel, E.**, 2004, Gazimağusa Saray Avlusu, 2004 Arkeolojik Kazı Çalışmaları Raporu, Eski Eserler ve Müzeler Dairesi, Gazimağusa Bölge Şube Amirliği, Gazimağusa
- Papadopoulos, T.**, 1965, Social and Historical Data on Population, Texts and Studies of the History of Cyprus, Nicosia
- Perbellini, G.**, 1975, Le Fortificazioni di Cipro dal X al XVI secolo (The fortifications of Cyprus from the tenth to the sixteenth century), Istituto Italiano dei Castelli, Rome
- Polonio, V.**, 1982, Notai Genovesi in Oltemare Atti Rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (3 luglio 1300-3 agosto 1301), Collona Storica di Fonti e Studi, Istituto di Paleografia e Storia medievale, Università di Genova
- Povoni, R.**, 1982, Notai Genovesi in Oltemare Atti Rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 luglio-27 ottobre 1301), Collona Storica di Fonti e

Studi, Istituto di Paleografia e Storia medievale, Università di Genova

- Povoni, R.**, 1987, Notai Genovesi in Oltremare Atti Rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (Gennaio-Agosto 1302), Collana Storica di Fonti e Studi, Istituto di Paleografia e Storia medievale, Università di Genova
- Racine, P.**, 1977, Note sur le Trafic Veneto-Chypriote a la fin Du Moyen Age, *Byzantinische Forschungen*, (BF), Amsterdam, 307-329
- Richard, J.**, 1983, Une économie coloniale ? Chypre et ses ressources agricoles au Moyen Age, *Byzantinische Forschungen* 5, Verlag A. M. Hakkert, 1977, Amsterdam, 331-352, in Croises, missionnaires et voyageurs, Varorium Reprints, London
- Riza, S.**, 1989, Mağusa'da Tarihi Yerler, Lefkoşa
- Runciman, S.**, 1994, "The Byzantine Period 330-1191", in *Footprints in Cyprus*, Ed. Sir David Hunt, London, 136-174
- Sarımay, Y.**, 2000. Osmanlı İdaresinde Kıbrıs: Nüfus-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 43, Ankara
- Schmidt, R., Worley, B.**, 1992, North Cyprus: A Complete Guide, Pilot Publications, Flackwell Heath, London
- Scott-Stevenson, E.**, 1880, Our Home in Cyprus, With Illustrations and a Map, Chapman and Hall, London
- Smith, A.**, 1887, Through Cyprus, Hurst and Blackett London
- Stewart, B.**, 1908, My Experiences of Cyprus, George Routledge and Sons Ltd., London
- Stöckly, D.**, 1995, Le transport maritime d'état a Chypre. Complement des techniques coloniales vénitiennes (XIIIe-XVe siècle) : l'exemple du sucre, in *Coloniser au Moyen Age*, sous la direction de Michel Balard et Alain Ducellier, Paris, 131-139
- Stylianou, A. and J.**, 1971, An Important Venetian Map of Cyprus in the Map-Room of the British Museum, London, Zavallis Press Ltd., Cyprus

- Stylianou, A., Stylianou, J.,** 1980, The History of the Cartography of Cyprus, Publications of the Cyprus Research Centre, Nicosia
- Tekman, G.,** 1982, Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Kıbrıs Türk Federe Devleti, Eğitim, Gençlik, Kültür ve Spor Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Yayını, Lefkoşa
- Thomson, J.,** 1879, Through Cyprus with the Camera in the Autumn of 1878, 2 volumes, Trigraph-London
- Thurbon, C.,** 1990, Journey into Cyprus, Atlantic Monthly Press, New York
- Uluçam, A.,** 1994, The Architectural Characteristics of Turkish Monuments in Cyprus, *Cyprus International Symposium on her Past and Present*, Gazimagusa, 29.10-1.11.1991, Publication of EMU and Yüzüncü Yıl University, No:9, Ankara, 149-181
- Walsh, M.,** 2005, A Gothic Masterpiece in Levant, St. Nicholas Cathedral, Famagusta, North Cyprus, *Journal of Cultural Heritage*, 6, 1-6
- Ward, P.,** 1972, Touring Cyprus, Oleander Pres, Cambridge
- Williams, M.O.,** 1928, Unspoiled Cyprus: The Traditional Island Birthplace of Venus is one of the Least Sophisticated of Mediterranean Islands, *National Geographic*, Vol.LIV, 1, Washington
- Wyley, S.F.,** 2004: A Dictionary of Military Architecture, Fortification and Fieldworks from the Iron Age to the Eighteenth Century, <http://www.angelfire.com/wy/svenskildbiter/madict.html> (15.08.2005)
- Yıldız, N.,** 1997, Turkish Culture within the Context of the Cypriot Cultural Heritage, *Proceedings of the First International Congress on Cypriot Studies*, Center for Cyprus Studies at Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, 20-23.11.2003, 123-142
- Yuvalı, A.,** 1994, Political and Commercial Relations Between Cyprus and Anatolia during Seljuk Period, *Cyprus International Symposium on her Past and Present*, Gazimağusa, 29.10-1.11.1991, Publication of EMU and Yüzüncü Yıl University, No:9, Ankara, 35-41

Zaimağaoğlu, H., 1998, Mogappap ve Fotoğraflarındaki İzler, *Gazimağusa Sempozyumu '1998*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mağusa, 26-27 Şubat, 107-109

Zia, N., 1975, Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara

<http://www.rodos.com/history/index.htm> (18.07.2005)

EKLER

EK A :	Tablolar
EK B :	Mevcut Kent Haritaları
EK C :	Kent Analiz Haritaları
EK D :	Anıt Künyeleri
EK E :	Fotoğraflar
EK F :	Terminoloji

(* Kaynağı belirtilmemiş harita ve fotoğraflar, yazar tarafından hazırlanmış veya çekilmiştir.)

EK A : TABLÖLAR

Tablo A.1 Gazimağusa’da tarih boyunca gerçekleşmiş depremler

Yılı	Hasar	Kaynaklar
332	332 ve 342 yıllarındaki depremler Baf ve Salamis kentlerinin yıkılmasına sebep olmuştur (Lukach).	-Lukach, 1913:65 -Green, 1914:88
342	332 ve 342 yıllarındaki depremler Baf ve Salamis kentlerinin yıkılmasına sebep olmuştur (Lukach).	-Lukach, 1913:65 -Green, 1914:88
1303	Girit ve Rodos'taki gibi, kaydadeğer bir hasar yapmadı (Hill) 1303'teki depreme rağmen kentteki ticaret aktiviteleri hızla artmaya devam etmiştir (Home)	-Hill, 1972b:216 -Home, 1960:136
1491-1492	Lefkoşa Katedrali 1491 depreminden sonra tekrar inşa edildi (Arbel). -Aya Sofya ve Lefkoşa'da ve başka yerlerdeki yapılar yerle bir oldu (Hill) Yapılarda büyük hasara sebep oldu (Home) Mesarya ve Lefkoşa bölgelerinde büyük hasara sebep oldu. Baf'ın deniz duvarları ve Limasol Kalesinin bir bölümü yıkıldı (Jennings).	-Arbel, 1995:32 -Hill, 1972b:819 -Home, 1960:70 -Jennings, 1993:176
1542	Yapılarda büyük hasara sebep oldu (Home) Büyük bir deprem oldu (Jennings)	-Home, 1960:70 -Jennings, 1993:173
1546-1547	1547'deki, deprem yapılarda büyük hasara sebep oldu (Home) 1546'daki deprem hem Lefkoşa, hem de Gazimağusa'yı oldukça etkiledi (Jennings). <u>Lala Mustafa Paşa Cami:</u> 1546 ve 1568 yıllarındaki depremler duvarlardan büyük parçalar kopmasına sebep oldu, Surların yapımına ağırlık verildiğinden oldukça kaba onarımlar yapıldı (Stewart) <u>Sinan Paşa Cami:</u> 1546 ve 1568 yıllarındaki depremlerin ardından, yeni uçan payandalar eklendi (Stewart) Katedralin drenaj sistemi 1546 ve 1568 yıllarında gerçekleşen depremlerden sonra yeniden yapılmıştır (Enlart, 1920).	-Home, 1960:70 -Enlart, 1920:138 -Enlart, 1987:212

Yılı	Hasar	Kaynaklar
1568	1567'deki şoklar tüm Kıbrıs'ta hissedildi ve 53 gün boyunca, daha aralıklı olarak da iki yıl boyunca devam etti (Jennings). <u>Lala Mustafa Paşa Cami:</u> 1546 ve 1568 yıllarındaki depremler duvarlardan büyük parçalar kopmasına sebep oldu, Surların yapımına ağırlık verildiğinden oldukça kaba onarımlar yapıldı (Stewart) <u>Sinan Paşa Cami:</u> 1546 ve 1568 yıllarındaki depremlerin ardından, yeni uçan payandalar eklendi (Stewart) Katedralin drenaj sistemi 1546 ve 1568 yıllarında gerçekleşen depremlerden sonra yeniden yapılmıştır (Enlart, 1920).	-Calepio, 1573 (Cobham, 1969:149-162) -Enlart, 1920:138 -Enlart, 1987:212 -Jennings, 1993:173-174 -Stewart, 1908:68-70
1576-77	Limasol'da bir ev yıkıldı (Jennings)	-Jennings, 1993:174
1718	-	-Jennings, 1993:174
1735	Geçen Yıl (1735) büyük bir deprem oldu, birçok yerde yeni kiliseler hasar gördü, eskiler ise yıkıldı (Pococke). Kent depremden büyük hasar gördü (Drummond). Kuşatma sırasında çok kötü bir şekilde bombalanan kentteki kötüye gidis, 1735 depremiyle nihayete ulaştı (Turner). <u>Lala Mustafa Paşa:</u> -St. Nicholas 1735'teki depreme, 1571'deki bombalamaya ve eklenen minareye rağmen, muhtemelen 14. yüzyıla ait özgün konseptini korumaya devam ediyor (Burch) Yapının üçte ikisi, şehrin büyük bir bölümü ile birlikte depremde yıkıldı (Pococke). 200 Türk ibadet sırasında Santa Sophia'nın yıkıntıları altında kaldı (Drummond). St. Sophia birkaç yıl önce depremden hasar gördü (Hasselquist). <u>St.George (Yunan):</u> Depremde yıkıldı (Pococke).	-Burch, 1990:102 -Gürkan, 1982:48 -Pococke, 1738 (Cobham, 1969:255) -Drummond, 1750 (Cobham, 1969:274) -Hasselquist, 1751 (Cobham, 1969:307) -Jennings, 1993:174 -Orphanides, 1996:96-7 -Turner, 1815 (Cobham, 1969:434)
1741	-	-Gürkan, 1982:48
1756	-	-Gürkan, 1982:48

Tablo A. 2 Kıbrıs ve Gazimağusa’da veba salgınları ve etkileri

Yıl	Salgının Ada ve Çevresindeki Etkileri	Salgının Gazimağusa'daki Etkileri	Kaynaklar
1268	-	-	-Hill, 1972b:179 -Jennings, 1993:183
1292	-F.Amadi'ye göre Ada'yı harabeye çeviren 1292 salgını korkunçtu (Jennings).	-	-Jennings, 1993:183
1347-48 Kara Ölüm	-Uluslararası ticarete düşüş, nüfus üçte bir ve beşte bir arasında azalmıştır (Edbury). -Kıbrıs'ın dünyanın geriye kalanıyla aynı kaderi paylaşarak, nüfusunun yarısıyla üçte ikisi arasında bir bölümünü kaybettiğinden bahsedilmiştir (Hill). -Kara Ölüm ve daha sonraki veba salgınları birkaç on yıl boyunca ticari aktiviteleri etkilemeye devam etti. Uluslararası ticaretin hacmi ve değerinde düşüş yaşandı. Akdeniz'in büyük bölümünde, boş kalmış gayrimenkuller ve iş gücü azalması görülmüyordu (Jennings).	-Hiçbir zaman çok sağlıklı bir yer olmayan ve tümüyle deniz ticaretine bağımlı olan Gazimağusa, 1348'deki salgından ağır bir biçimde etkilendi (Edbury).	-Edbury, 1994:153 -Hill, 1972b:307 -Jennings,1993:182-3
1362-63	-Veba bir kez daha Kıbrıs'ı harabeleştirmiştir (Hill) -Machaeras'a göre ada halkının yarısı öldü (Jennings).	-	-Edbury, 1994:153 -Hill, 1972b:323 -Jennings, 1993:183
1392-93	-	-	-Hill, 1972b:441 -Jennings, 1993:183
1409-1410	-	-	-Hill, 1972b:464 -Jennings, 1993:183
1419-1422	-	-	-Hill, 1972b:465 -Jennings, 1993:183

Yıl	Salgının Ada ve Çevresindeki Etkileri	Salgının Gazimağusa'daki Etkileri	Kaynaklar
1438	-	-	-Jennings, 1993:183
1470	-2,5 yıl süren veba salgını, insanların üçte birinin ölümüne sebep oldu (Jennings).	-	-Hill, 1972b:645 -Jennings, 1993:183
1494	-	-Kaptan, hiç kimsenin veba salgınlarından dolayı insanların öldüğü, adanın ana kentleri Lefkoşa'ya veya Gazimağusa'ya gitmesine izin vermedi (Casola).	-Casola, 1494 (Mogabgab, 1943, v.1:41) -Hill, 1972b:820 -Jennings, 1993:183
1505	-Salgın Lefkoşalıların dörtte birinin ölümüne sebep olmuştur (Hill)	-	-Hill, 1972b:821 -Jennings, 1993:183
1533	-	-En şiddetli etkilerini Gazimağusa nüfusu üzerinde gösteren veba sonunda yeniden ortaya çıktı (Arbel). -1533'te Suriye'den Gazimağusa'ya gelen veba, 2000 -3000 kişinin ölümüne sebep oldu (Arbel). -Suriye'den gelen ve beş ay süren veba, en fazla Gazimağusa'yı etkileyerek 4 Mayıs'a kadar 5500 kişinin ölümüne sebep olmuştur (Hill). -Mart 1533'te Lefkoşa'daki Yönetici Marc Antonio, vebanın Suriye yoluyla Gazimağusa'ya ulaştığını ve halihazırda 200 kişinin öldüğünü Venedik'e raporlamıştır (Jennings). -5 Mayıs'ta Kıbrıs Yöneticisi Gazimağusa'da 800 kişinin vebadan öldüğünü Venedik yönetimine haber vermiştir (Jennings). -22 Haziran'da Venedik Kaptanı'nın yazdığı mektupta, Gazimağusa'da 2000 kişinin ve 150 askerin öldüğünü belirtmiştir (Jennings)	-Arbel, 1995:26 -Arbel, 1984:185, 200 Hill, 1972b:821 -Jennings, 1993:184

Yıl	Salgının Ada ve Çevresindeki Etkileri	Salgının Gazimağusa'daki Etkileri	Kaynaklar
1533 devam		-Gazimağusa Kaptanı, vebanın sıkıntı vermeye devam ettiğini, her yerde vebanın görüldüğünü ve 9000 kişiden 2000 kişinin öldüğünü bildiren bir başka mektup göndermiştir (Jennings).	-Jennings, 1993:184
1571	-	-Gazimağusa fethi sırasında, İtalyan ve Rum askerlerinin çoğu, bir tür veba'dan hayatlarını kaybettiler (Foglietta).	-Foglietta, 1903:29,
1589	-	-Veba uzun zamandır sürüyor. Neredeyse tüm Gazimağusa halkı öldü (Villamont).	Villamont, 1589 (Cobham, 196:174-176) Jennings, 1993:186, 266
1641	-1640'daki kıtlıktan sonraki yıl adaya gelen veba salgını, adanın tümüyle çölleşmesine ve harabeleşmesine sebep olmuştur (Luke, 1969:30).	-1641 yılında kıtlık ve vebanın bir sonucu olarak, Baf ve Gazimağusa paşalık olmaktan çıkarıldı (Luke).	Luke, 1969:30, 64
1692	-Büyük bir veba salgını adayı adayı ıssızlaştırdı (Luke).	-	Luke, 1969:36
1759-1760	-Veba'dan dolayı nüfus azalması (Gürkan). -Veba ve çekirgeler adayı harabeye çeviriyordu (Hill).	-	Hill, 1972c:349 Gürkan, 1982:48 Mariti (Cobham), 1971:140-141

Yıl	Salgının Ada ve Çevresindeki Etkileri	Salgının Gazimağusa'daki Etkileri	Kaynaklar
1835-38	-Veba salgını bu kez İstanbul'un da dikkatini çekti ve Larnaka'daki hijyen koşullarının iyileştirilmesi ve bir karantina kurulması için bir ferman yayınlandı (Hill).	-	Hill, 1972c:169

Tablo A. 3 Latinler Dönemi kayıtlarına göre Gazimağusa’da bulunan ve artık izlerine rastlanamayan yapılar

No	Adı	Bahsinin geçtiği yıllar	İşlevi	Kentteki Konumu	Kaynaklar
1	Palazzo della Regnina	1571	Saray	Kraliyet Sarayı'nın Kuzey-Batı'sında	-Stephano Gibellino Gravürü, 1571
2	Saint Catherine Kilisesi ve Hastanesi	1452 tarihli bir Ceneviz Belgesi 1566	Kilise ve 8 yataklı Hastane	-	-Füner, 1566 (Cobham, 1969:77) -Otten-Froux,2001a: 145-6
3	St. Etienne Kilisesi ve Hastanesi	1391-1461 'massaria kayıtlarında'	Kilise ve Hastane	Batı bölgesinin ortasında, surların yanında	-Otten-Froux,2001a: 146, 148
4	Francorum Kilisesi ve Hastanesi	1296-1310 Noter kayıtları	Kilise ve Hastane	Bu kilise ile çok eski olduğu düşünülen Latinlerin St. George Kilisesi Aynı kilise olabilir (Balard, 1985:284).	-Balard, 1985:284
5	St.Marie Teuctoniques Hastanesi	1296-1310 Noter kayıtları	Kilise ve Hastane	-	-Balard, 1985:285 -Enlart, 1987:218
6	S.Stephen Kilisesi ve Hastanesi	1313'de Kurulmuş (Enlart) 1394	Kilise ve Hastane	987 H. (1579) tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde Aya Stefanos Mahallesi diye bir mahalle adı geçiyor (Sarınay, 2000:337)	-Enlart, 1987:218 -Martoni, 1394 (Cobham, 1969:24) -Sarınay, 2000:337
7	St. Sebastian Hastanesi	16. yüzyılın ikinci yarısı	40 yataklı hastane	-	-Arbel, 1995:32
8	St. Dominic Kilise ve Manastırı	1296-1310 Noter kayıtları 1391-1461 Ceneviz 'massaria kayıtlarında' kiliselere verilecek yardımı gösteren belgelerde 1571 Gibellino Gravürü	Kilise ve Manastır	Ketin Kuzeyinde, Diamante (Karpaz Tabya) Burcu'nun güneyinde	-Amadi (Otten-Froux, 2001a:148) -Balard, 1985:283-284 -Edbury,1997:237-8 -Edbury, 1995b -Enlart, 1987:216 -Martoni, 1394 (Cobham, 1969:24) -Otten-Froux,2001a:148 -Stephano Gibellino Gravürü, 1571
9	St. Michael Kilisesi ve Mezarlığı	1296-1310 Noter kayıtları	Kilise ve Mezarlık	Kent Dışında	-Balard, 1985:284-5 -Edbury,1997: 235,237,239 -Enlart, 1987:217

No	Adı	Bahsinin geçtiği yıllar	İşlevi	Kentteki Konumu	Kaynaklar
10	St. Augustin Kilisesi	1391-1461 'massaria kayıtlarında'	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146
11	St. Claire Kilisesi	1391-1461 'massaria kayıtlarında' 1571	Kilise	Aynı zamanda bir mahallenin adı	-Otten-Froux,2001a: 146, 148 -Stephano Gibellino Gravürü, 1571
12	St. Marie de Tyr Kilisesi	1391-1461 'massaria kayıtlarında'	Kilise	-	Otten-Froux,2001a: 146
13	St. Marie de Tortose Kilisesi	1391-1461 'massaria kayıtlarında'	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146
14	St. Marie Madeleine Kilisesi	Sadece 1391 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor, daha sonraki listelerde yok	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146
15	St. Lazare/ St. Lazarus Kilisesi	1296-1310 Noter kayıtları Sadece 1391 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor, daha sonraki listelerde yok	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146
16	St. Jean Kilisesi	Sadece 1442-1443 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor, daha sonraki listelerde yok	Bu St.Jean şövalyeleri olarak bilinen Hospitalier'lere ait kilise'dir	-	-Otten-Froux,2001a: 146
17	St.Laurent Kilisesi	1296-1310 Noter kayıtları	Kilise	-	-Balard, 1985:284
18	St.Deiparous (St. Mary Caller) Kilisesi	1312 civarı	Ermeni Kilisesi	-	-Yeritsanti, 1312 civarı, Ermeni elyazmaları (Mogabgab, 1943,b.2:54)
19	S.Maria de Cammino Kilisesi	1394	Kilise	-	-Martoni, 1394 (Cobham,1969:24)
20	St. Marie de Bethelem Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146

No	Adı	Bahsinin geçtiği yıllar	İşlevi	Kentteki Konumu	Kaynaklar
21	St. Marie de Mistachiel Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	Aynı zamanda bir mahallenin adı	-Otten-Froux,2001a: 146
22	St. Barbara Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor 1461'de yıkılmış	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146
23	St. Jacques des Grecs Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146
24	St. Cosme ve Damien Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a: 146
25	St. Andre Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	St.Marie de Tyr yanında	-Otten-Froux,2001a: 146
26	St. Saviour Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	St. Nicholas yanında Bu yapı Bishop's Chapel diye bilinen yapı olabilir	-Otten-Froux,2001a: 146
27	St. Cyprian Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	-	-Otten-Froux,2001a, 146
28	St. Simon Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	Bu kilise St. George, Yunan Kilisesi yanındaki St.Simeon olabilir.	Otten-Froux, 2001a: 146
29	St. Luc Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	-	Otten-Froux, 2001a, 146
30	St. Serge Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	-	Otten-Froux, 2001a: 146
31	Sancti Suzomani Kilisesi	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Kilise	-	Otten-Froux, 2001a, 146
32	St. Lazare Şapeli	1445 tarihli 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Geliri St. Nicholas'a giden bir Şapel	-	Otten-Froux, 2001a: 146
33	Ceneviz loggia'sındaki St.George Şapeli	1296-1310 Noter kayıtları	Şapel	Ceneviz Loggia'sının içinde	-Balard, 1985: 284,286

No	Adı	Bahsinin geçtiği yıllar	İşlevi	Kentteki Konumu	Kaynaklar
34	St. Mamma	1373 1572	Belli Değil, fakat bu isimde bir sokak ve mahalle var	1373'de St. Mammas Sokağı (Enlart, 1987:217) Ayo Mama Mahallesi (Jennings, 1993:263)	-Enlart, 1987:217 -Jennings, 1993:263
35	St. Dominica Hamamları	'Ceneviz 'massaria kayıtlarında' görünüyor	Hamam	Bir bölge adı, St. Dominic Kilisesi yakınlarında (Otten- Froux, 2001a:148) 987 H. (1579) Tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde Hamam mahallesi'nden (Sarınay, 2000:338) ve Cami-i Şerif Karşısında 1 hamam'dan (Sarınay, 2000:337) bahsediliyor, buna göre iki farklı hamam olabilir ve St. Dominic hamamları bölgesi de bu Hamam mahallesi olabilir.	-Otten-Froux,2001a: 148 -Sarınay, 2000:337, 338
36	Venedik <i>loggia'sı</i>	1296-1310 Noter kayıtları	Venedikli kaptanların ikamet ettiği ve Venediklilerin ticari ve idari ilişkilerini sürdürdükleri yapı	1. Liman'da Deniz Kapısı ve Arsenal Arasında (Edbury, 1995b) 2. 14. yüzyıl ortalarından itibaren meydandan kentin kuzey-batısına doğru uzanan loggia'lar caddesi üzerinde (Balard, 1985:282)	-Arbel, 1995:32 -Balard, 1985:282, 284, 286 -Edbury, 1994:154 -Edbury, 1995b -Enlart, 1987:454- 455, 457 -Enlart, 1920:135 -Hill, c.3,1948:1135 -Haç Yolcusu Anonim İngiliz, 1344-45 (Mogabgab, 1943,b.2:58)

No	Adı	Bahsinin geçtiği yıllar	İşlevi	Kentteki Konumu	Kaynaklar
37	Ceneviz loggia'sı	1296-1310 Noter kayıtları 1373	Cenevizli podestaların ikamet ettiği ve Cenevizlilerin ticari ve idari ilişkilerini sürdürdükleri yapı	1. Konumu: Liman'da Deniz Kapısı ve Arsenal Arasında (Edbury, 1995b: 2. Konumu: Meydandan kentin kuzey-batısına doğru uzanan loggia'lar caddesi üzerinde (Balard, 1985:282)	-Balard, 1985:282, 284 -Edbury,1995b -Enlart, 1987:454-455 -Enlart, 1920:152 -Ottén-Froux,2001a:152 -Haç Yolcusu Anonim İngiliz, 1344-45 (Mogabgab, 1943,b.2:58)
38	commerzium/ commercium/ bourse	1296-1310 Noter kayıtları	Gümrük Binası	Deniz Kapısı yanında (Edbury, 1995b)	-Balard, 1985:286 -Edbury, 1995b -Enlart, 1987:457 -Enlart, 1920:136 -Ottén-Froux,1996: 201
39	Fondici / fondouk	1300'den önce 1296-1310 Noter kayıtları	Han	İki tane handan bahsediliyor, yerleri....? 987 H. Tarihli Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde Cami-i Şerif Karşısında 20 dükkânı havi Han (Sarıay, 2000:337) ve Camii şerif yakınında 1 büyük dükkân (20 odayı havi) (Sarıay, 2000:338), bu hanları tarif ediyor olabilir.	-Balard, 1985:286-7 -Enlart, 1987:457 -Sarıay, 2000:337, 338
40	Porta di Cava	1373 tarihli bir Ceneviz Belgesi	Kent Kapısı	Tam olarak belirlenmemiş. C.Enlart 'cava' adını taşıyan 'Karpaz Yarımadası' yönünde olabileceğini öne sürüyor.	-Balard, 1985:282 -Enlart, 1987:213

No	Adı	Bahsinin geçtiği yıllar	İşlevi	Kentteki Konumu	Kaynaklar
41	Torre Mastici	Cenevizli Mağusa Kaptanı Napoleone Lomellini'nin <i>Sindicamaentum'u</i> (1459) 1562-70 yıllarına tarihlenen askeri mühendis Paulo di Ferrari haritası 1571 Gibellino Gravürü	Sur Burcu	Ceneviz Loggia'sının içinde	-Frigerio, 1986:299-300, Planche 1 (Şekil B.3) -Otten-Froux,2001a: 148 -Otten-Froux,2000: 89 -Stephano Gibellino Gravürü, 1571 (Şekil B.2)
42	Torre Maruffi Torio dei Cavalier	Cenevizli Mağusa Kaptanı Napoleone Lomellini'nin <i>Sindicamaentum'u</i> (1459) 1562-70 yıllarına tarihlenen askeri mühendis Paulo di Ferrari haritası	Sur Burcu	Martinengo burcunun kuzey köşesine yakın, Martinengo Tabya'nın yapımı sırasında yok oldu	-Frigerio, 1986, 299-300, Planche 1 (Şekil B.3) -Otten-Froux,2001a: 148 -Otten-Froux,2000: 89

Tablo A. 4 Gazimağusa nüfus değişimleri

Yıl	Nüfus	Açıklama	Kaynaklar
1394	-	Evlerin üçte biri boşalmış durumdadır	Martoni, 1394:22
1441	-	Kentteki nüfus azalmasını dengelemek için Suriye ve Türkiye'den göç edecek Ermenilere maaş ve çeşitli kolaylıklar önerilmiştir.	Hill, 1972b:505
1500	6,500	Kaleiçi Nüfusu	Papadopoulos, 1965:18
1516	4,500	Kaleiçi Nüfusu	Arbel, 1995:26
1523 Census	7,300	Kaleiçi Nüfusu	Hill, 1972b:875
1530'un ilk yılları	8,000-9,500	Kaleiçi Nüfusu	Arbel, 1995:26
1540	8,000	Kaleiçi Nüfusu	Papadopoulos, 1965:18
1540 Attar	8,000	Kaleiçi Nüfusu	Hill, 1972b:875
1559 Notes	6,000	Kaleiçi Nüfusu	Hill, 1972b:875
1562 Savorgnan	8,000	Kaleiçi Nüfusu	Hill, 1972b:875
1571	10,000	Kaleiçi Nüfusu	Arbel, 1995:26
1572	6,616	Kaleiçi Nüfusu	Coronelli, 1696, 292
1572	1741	Kaleiçi Vergi mükellefi (Kaleiçi Toplam Nüfus: 6,000-7,000)	Jennings, 1993:193
1831	316	Kaleiçi Erkek Nüfusu	Sarınay, 2000:104
1850	354	Kaleiçi Erkek Nüfusu	Çiçek, 2001:244
1881	658	Kaleiçi Nüfusu (Kentteki Toplam Müslüman Nüfusu: 725)	Papadopoulos, 1965:80
1891	835*	Tüm Kent Müslüman Nüfusu	Çiçek, 2001:244
1901	871*	Tüm Kent Müslüman Nüfusu	Chacelli, 1902:147
1921	1,487*	Tüm Kent Müslüman Nüfusu	Keshishian, 1985:124
1931	1,725*	Tüm Kent Müslüman Nüfusu	Keshishian, 1985:124
1946	2,699*	Tüm Kent Müslüman Nüfusu	Keshishian, 1985:124
1960	3,000	Kale İçi Nüfusu (Tüm Kent Müslüman Nüfusu:6,120)	Keshishian, 1960:91
1973	7,000**	Tüm Kent Müslüman Nüfusu	Keshishian, 1985:124
1976	14,929**	Tüm Kent Nüfusu	Baytın, 2001:102
1981	18,055**	Tüm Kent Nüfusu	Baytın, 2001:102

Yıl	Nüfus	Açıklama	Kaynaklar
1980	19,428**	Tüm Kent Nüfusu	Çiçek, 2001:244
1985	19,188**	Tüm Kent Nüfusu	Baytın, 2001:102
1990	21,192**	Tüm Kent Nüfusu	Baytın, 2001:102
1996	27,637**	Tüm Kent Nüfusu	Baytın, 2001:102
1996	2,316	Kale İçi Nüfusu	Feridun;Çağansel, 1998:38
2000	31,933**	Tüm Kent Nüfusu	Baytın, 2001:102

* Bu tarihlerde, surların dışında yaşayan Müslüman nüfus çok düşük olduğundan, Kaleiçi nüfusunun belirtilen rakamlara çok yakın olduğu tahmin edilebilir.

**Belirtilen tarihlerde, tüm kent nüfusu, Kaleiçi nüfusundan bağımsız artmıştır. Tüm kent nüfusu için verilen rakamlar, kentin genel nüfus hareketleri hakkında bilgi vermek için bu tabloda yer almaktadır.

EK B: MEVCUT KENT HARİTALARI

Şekil B.1 Girolamo Sanmicheli Maketi (1x1,5 m), 1548-58, Venedik Donanma Müzesi (Stylianou ve Stylianou: 1980,212)

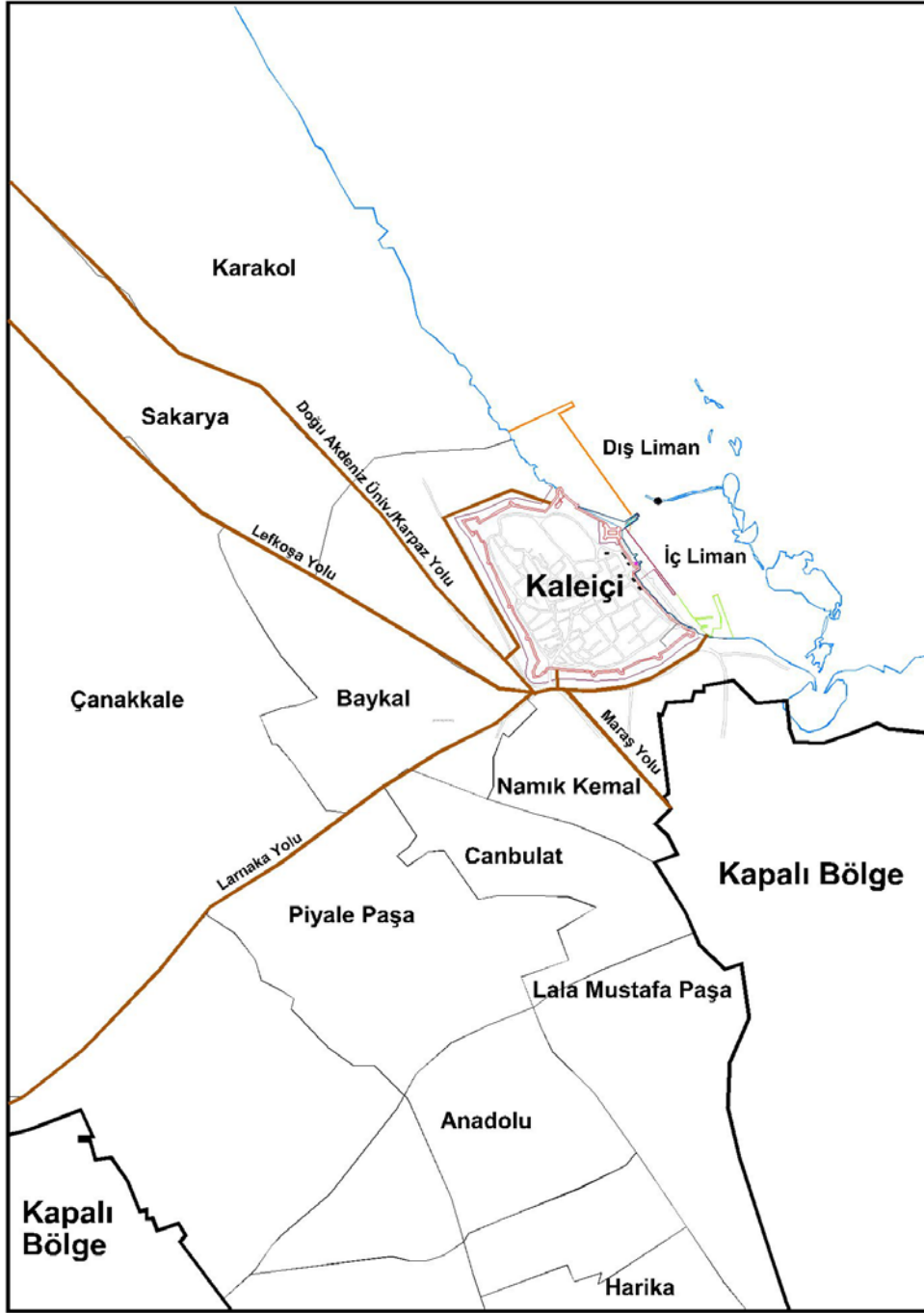
Şekil B.3 1562-1570 paulo di ferrari haritası (Frigerio, 1986: Planche I)

Şekil B.4 Kıbrıs'ın Bölgeleri (Luke, 1964: 16)

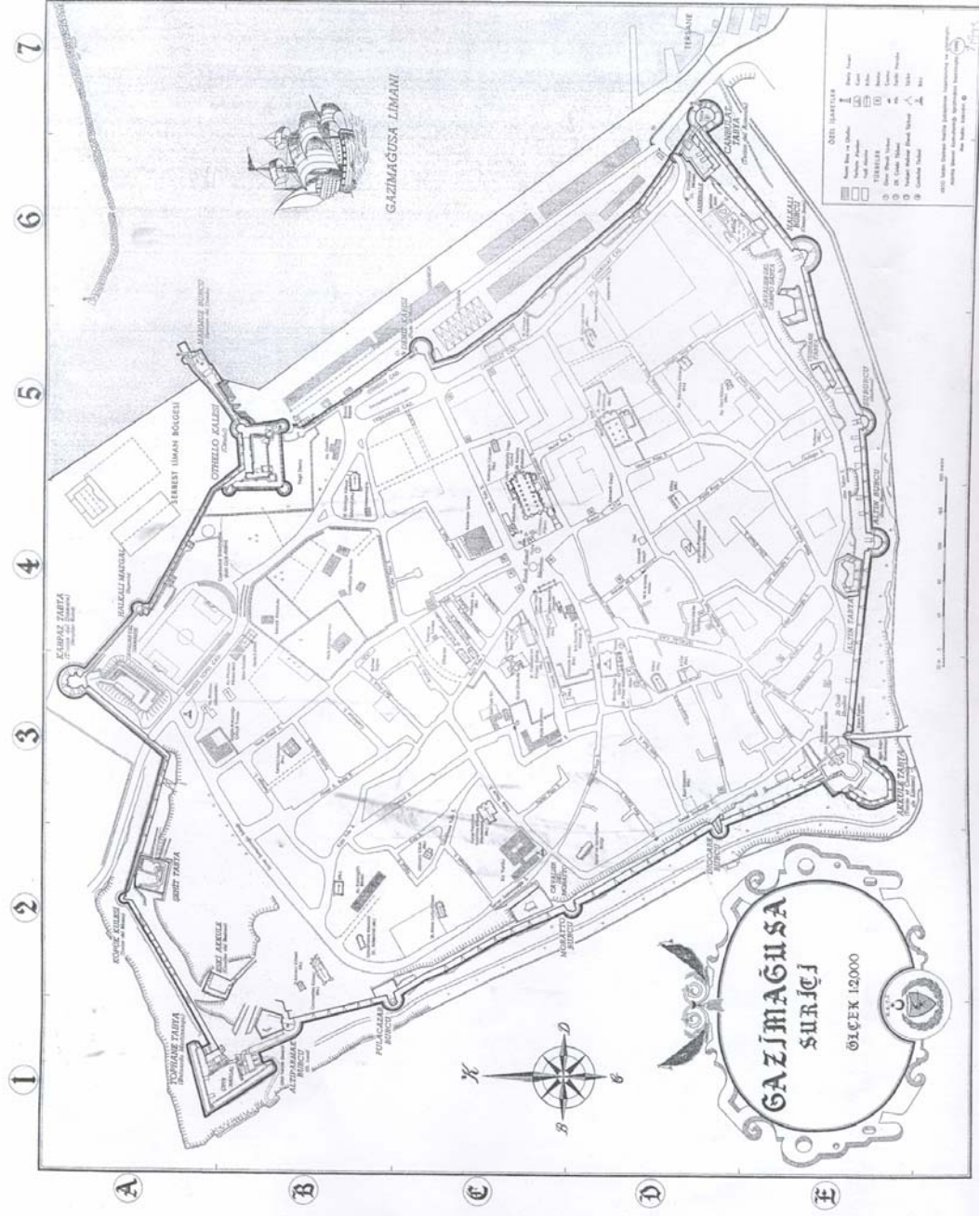
Şekil B.5 Kıbrıs'ın Konumu (Luke, 1964:8)

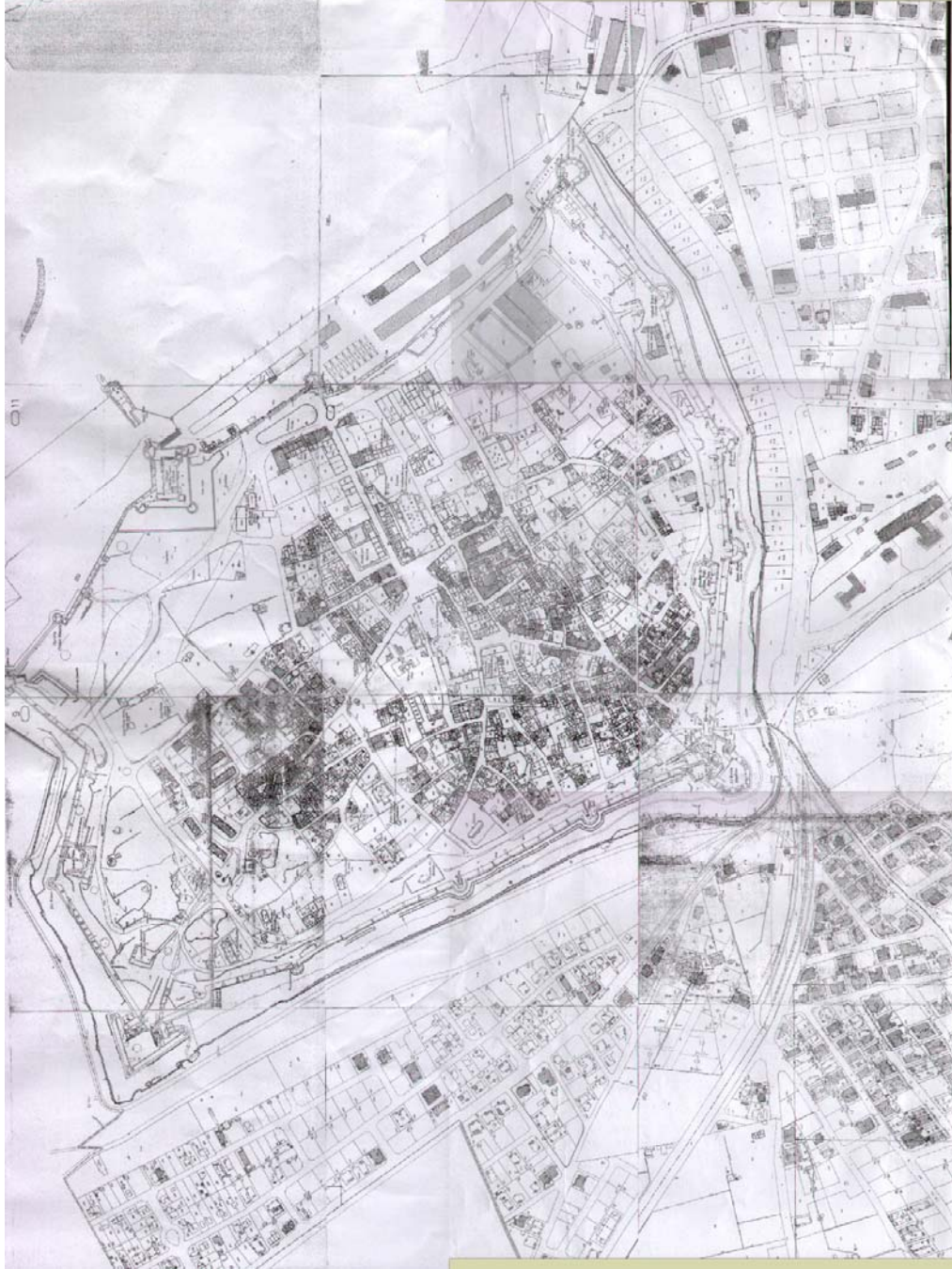
Şekil B.6 Gazimağusa'nın mahalleleri

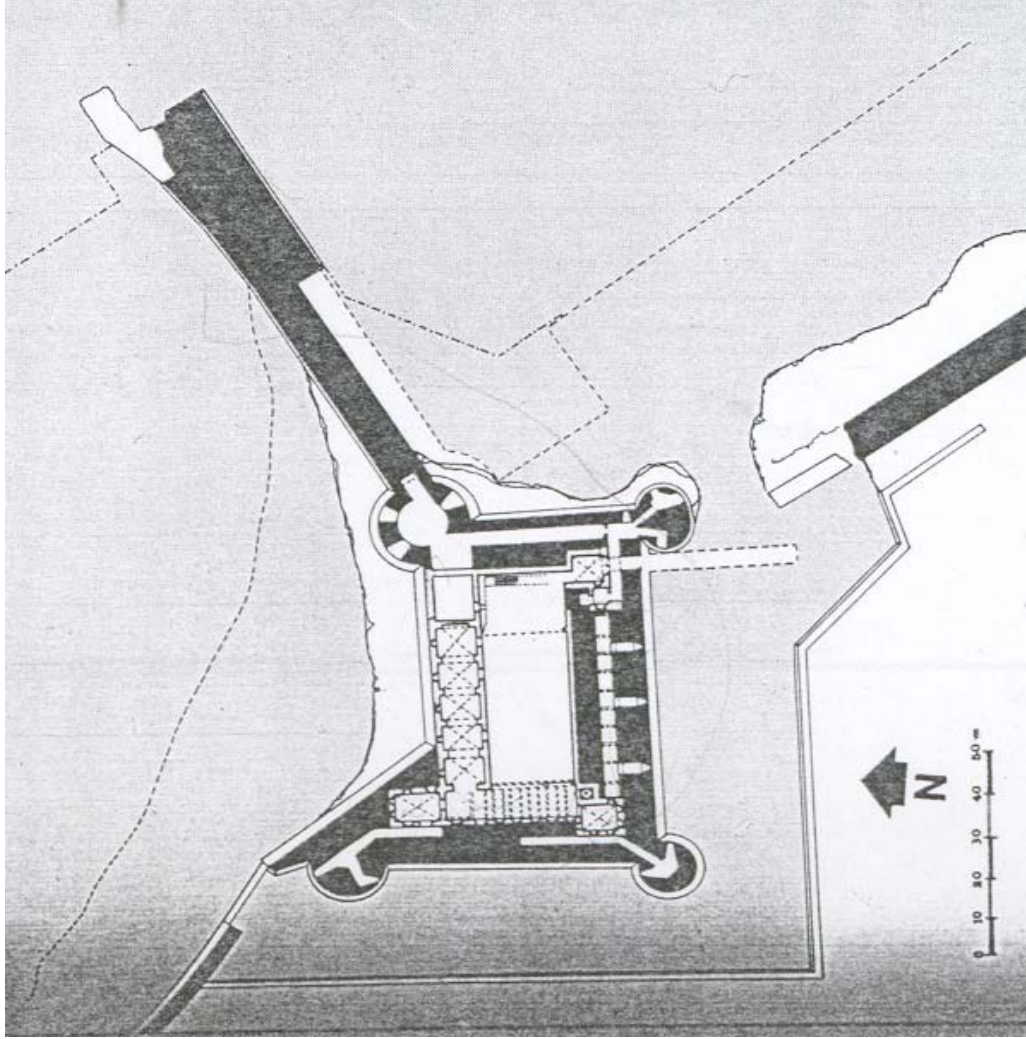
Şekil B.7 1888 Gazimağusa haritası (KKTC Milli Arşivi)

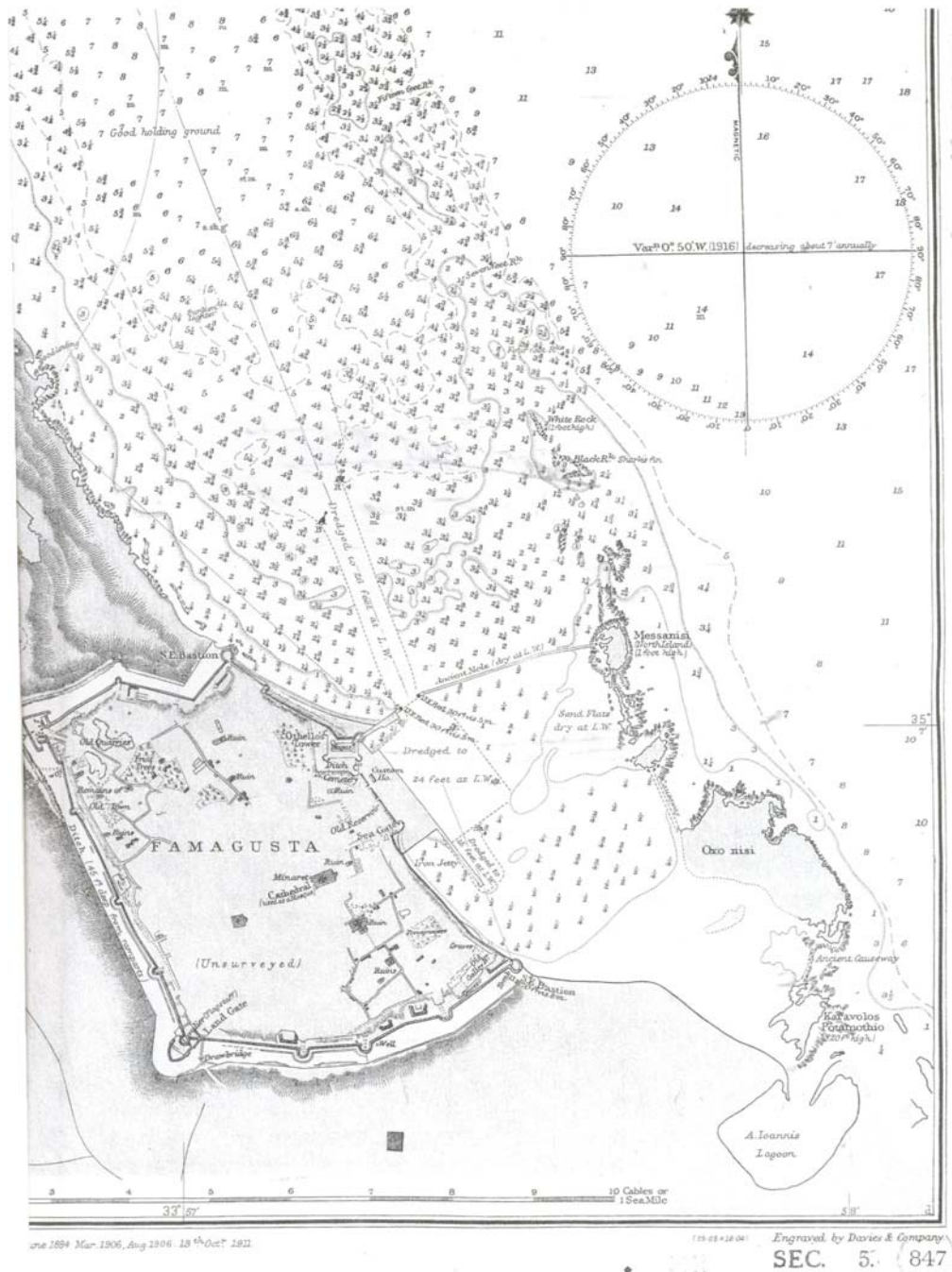
Şekil B.8 1995 Gazimağusa Belediyesi haritası (Gazimağusa Belediyesi)

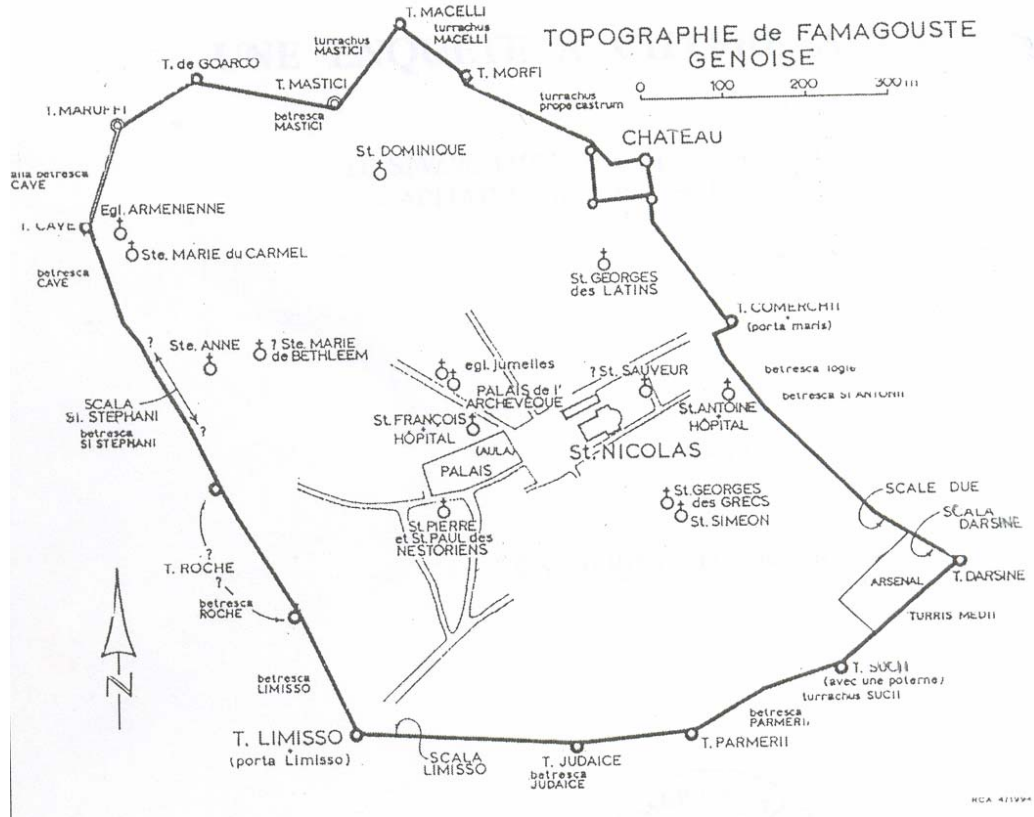
Şekil B.9 Hâlihazır Gazimağusa haritası (KKTC Şehircilik Dairesi)

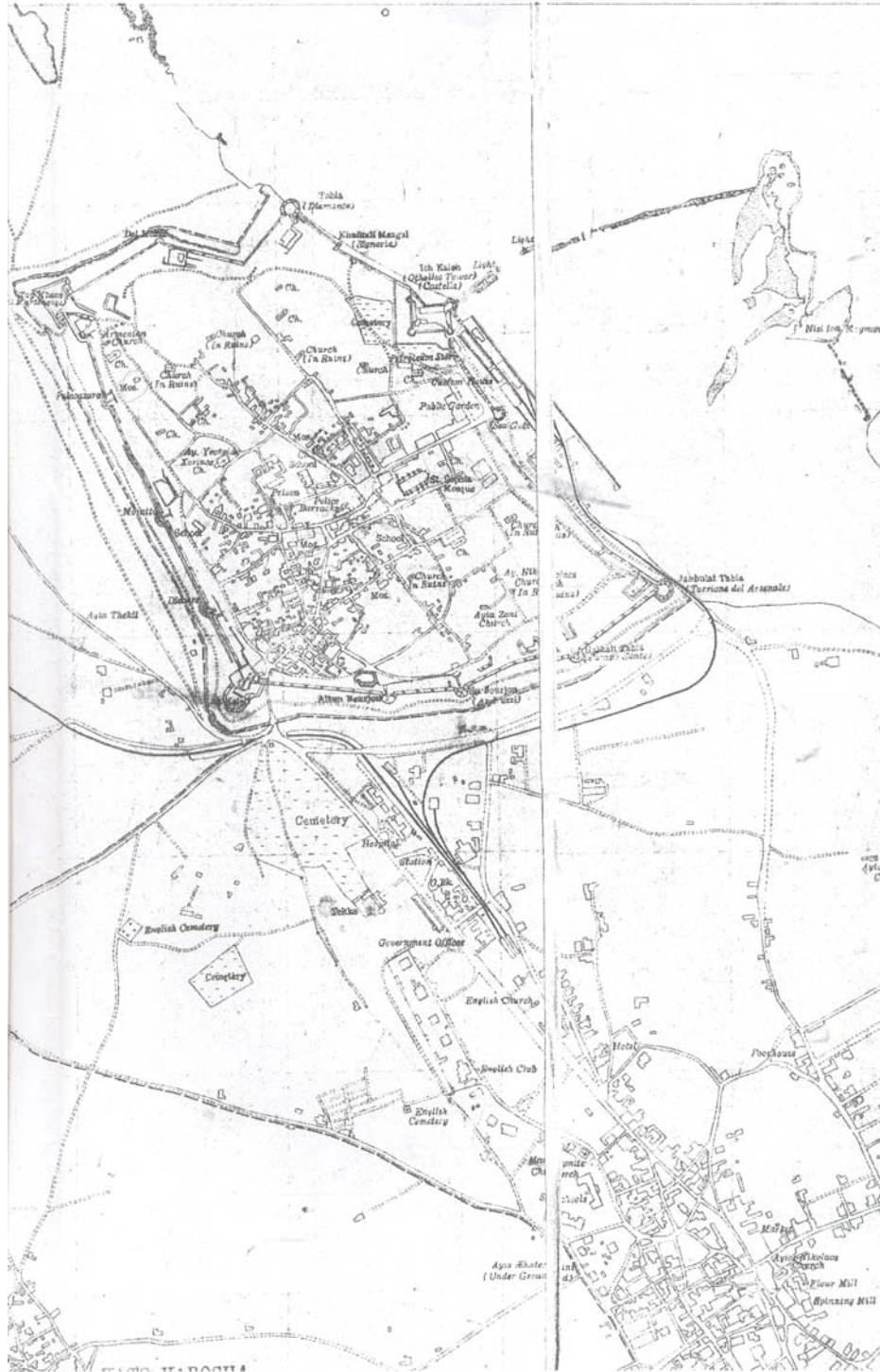
Şekil B.11 İç Kale'de Venedik müdahaleleri (Koyu gösterilen bölümler Venedik Dönemi ekidir) (Perbellini, 1975: 17)

Şekil B.12 1911 Gazimağusa haritası (BLMS)

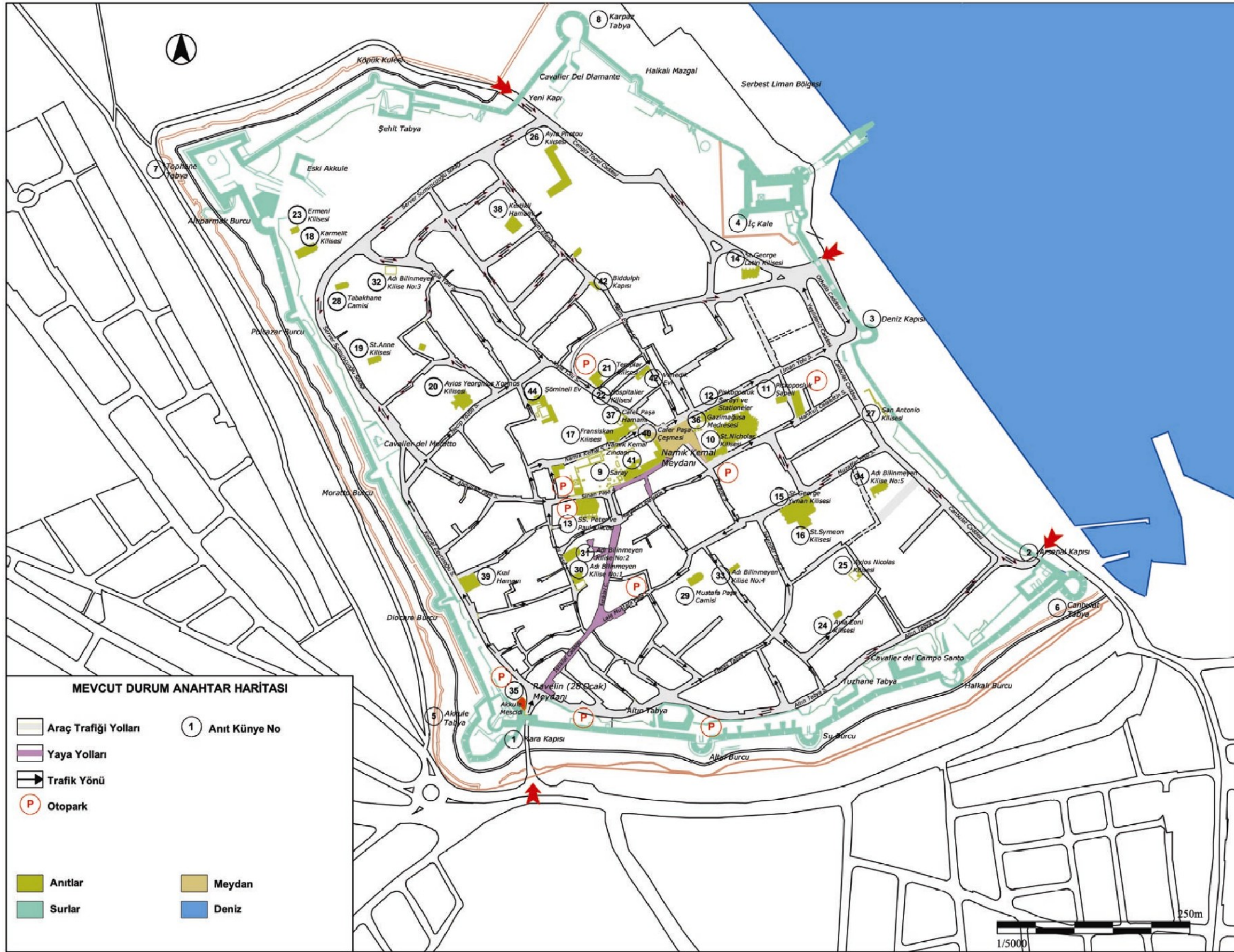

Şekil B.13 Cenevizliler Dönemi'nde Gazimağusa (Ottén-Froux, 2001a: 89)

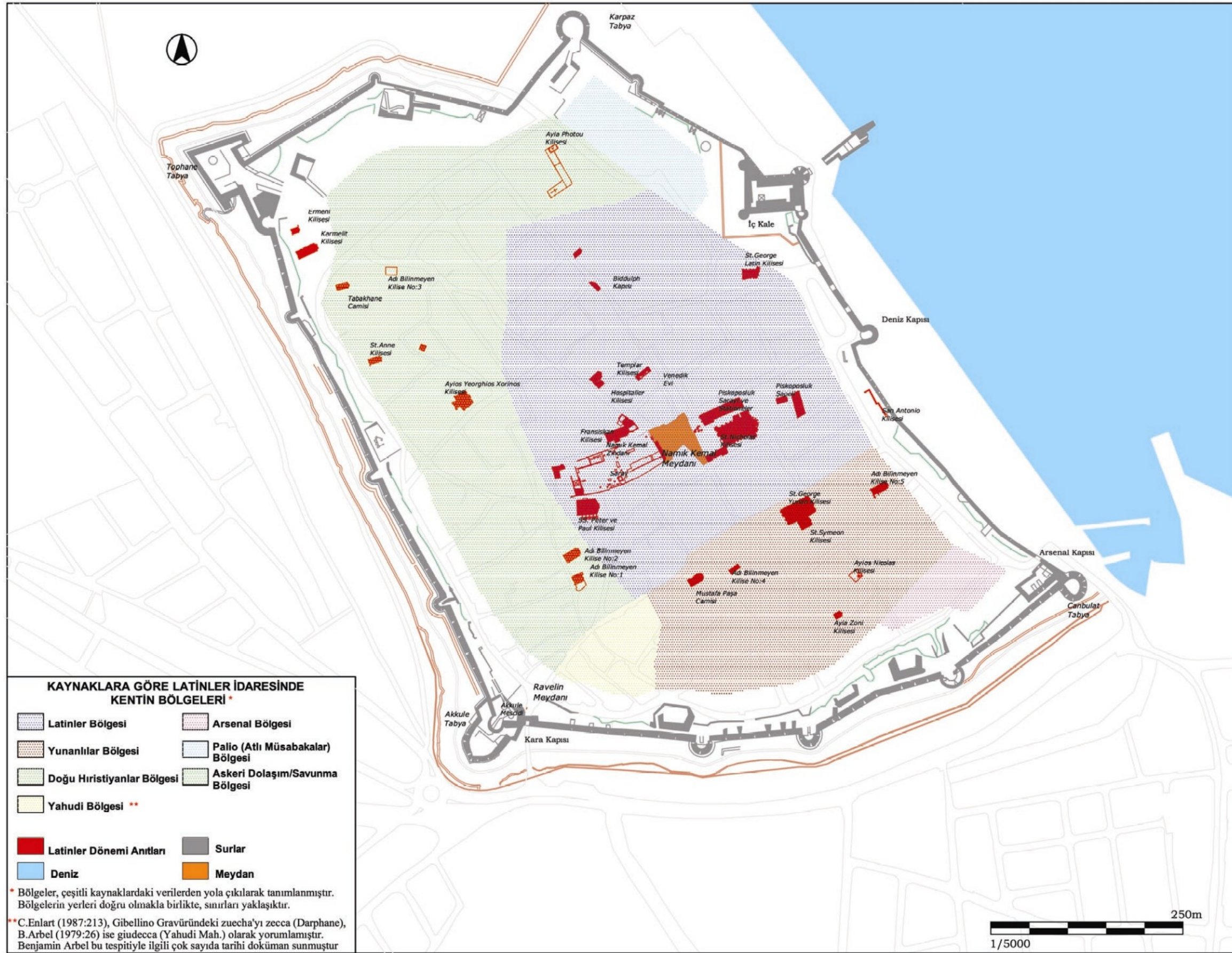

Şekil B.14 1959 Gazimağusa haritası (BLMS)

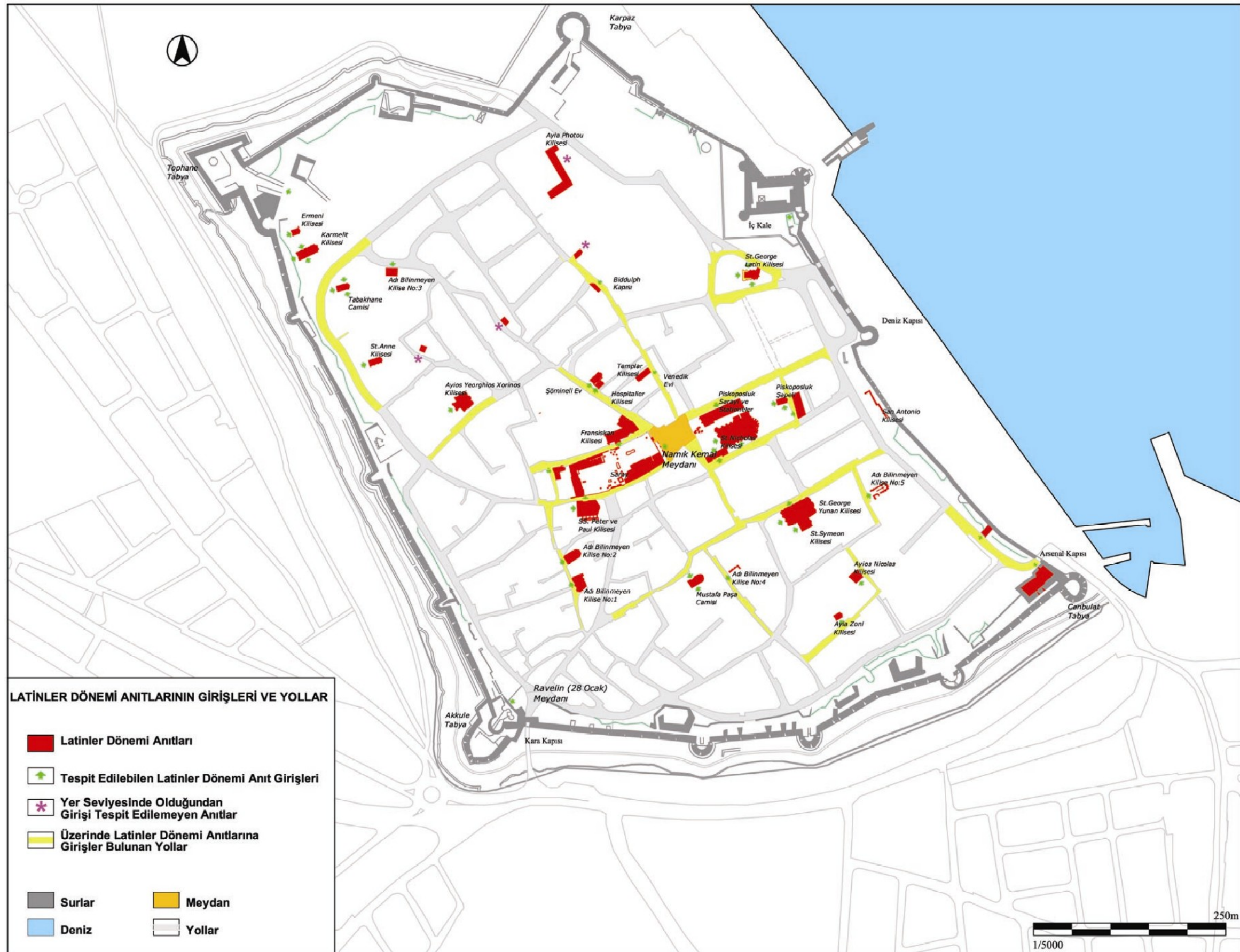
EK C : KENT ANALİZ HARİTALARI

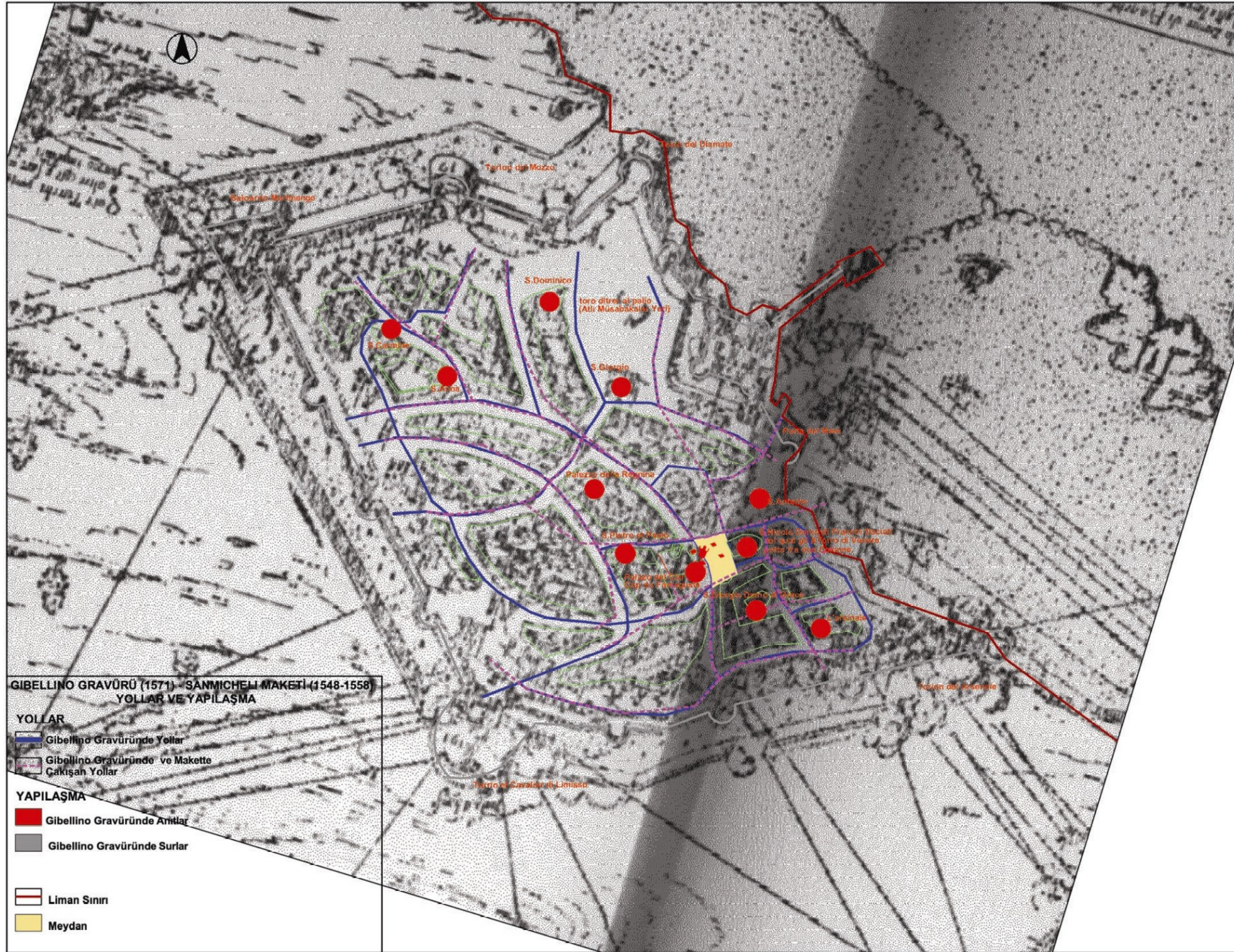
Şekil C.1 Gazimagusa anahtar harita

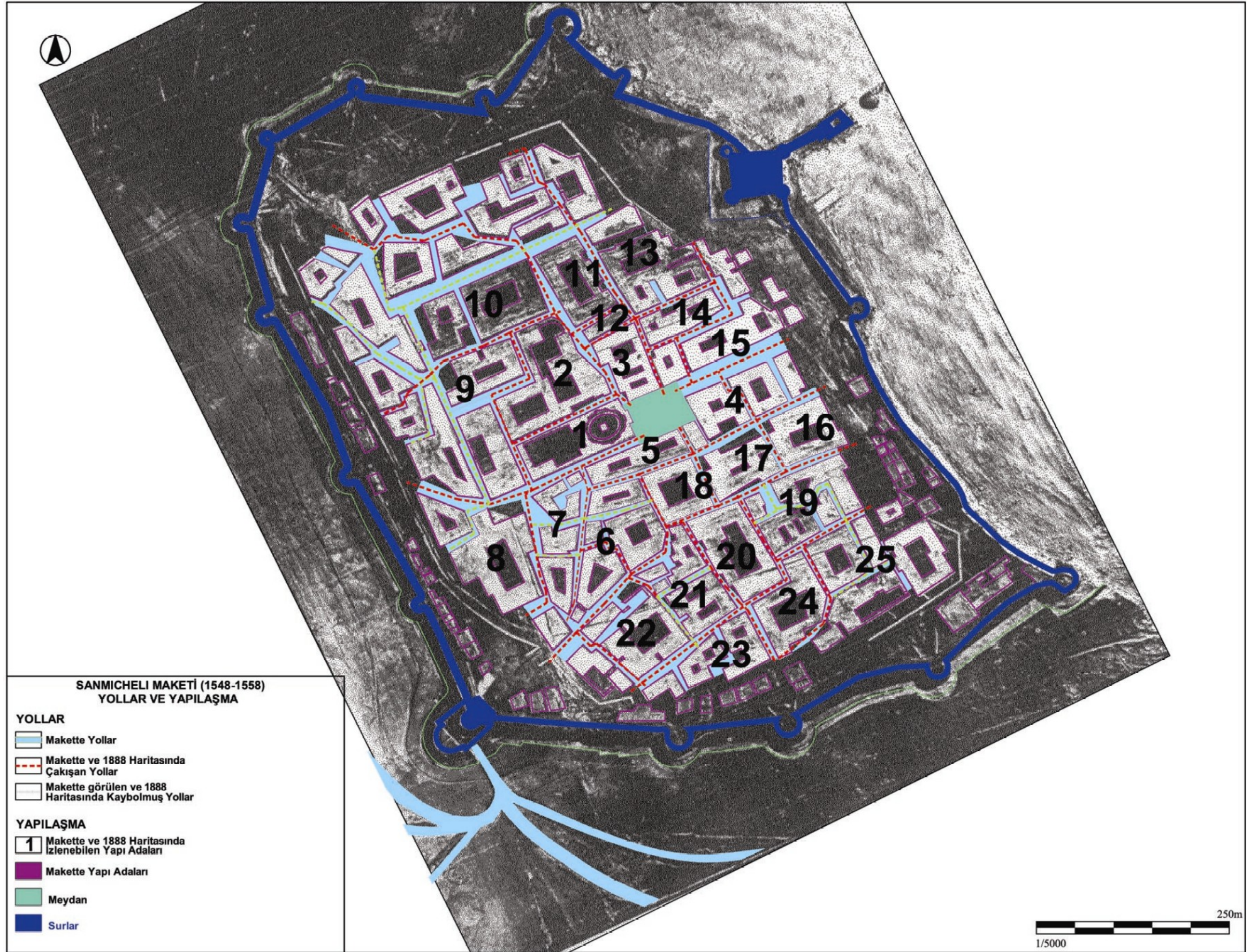
Şekil C.2 Latinler Dönemi bölgeleri

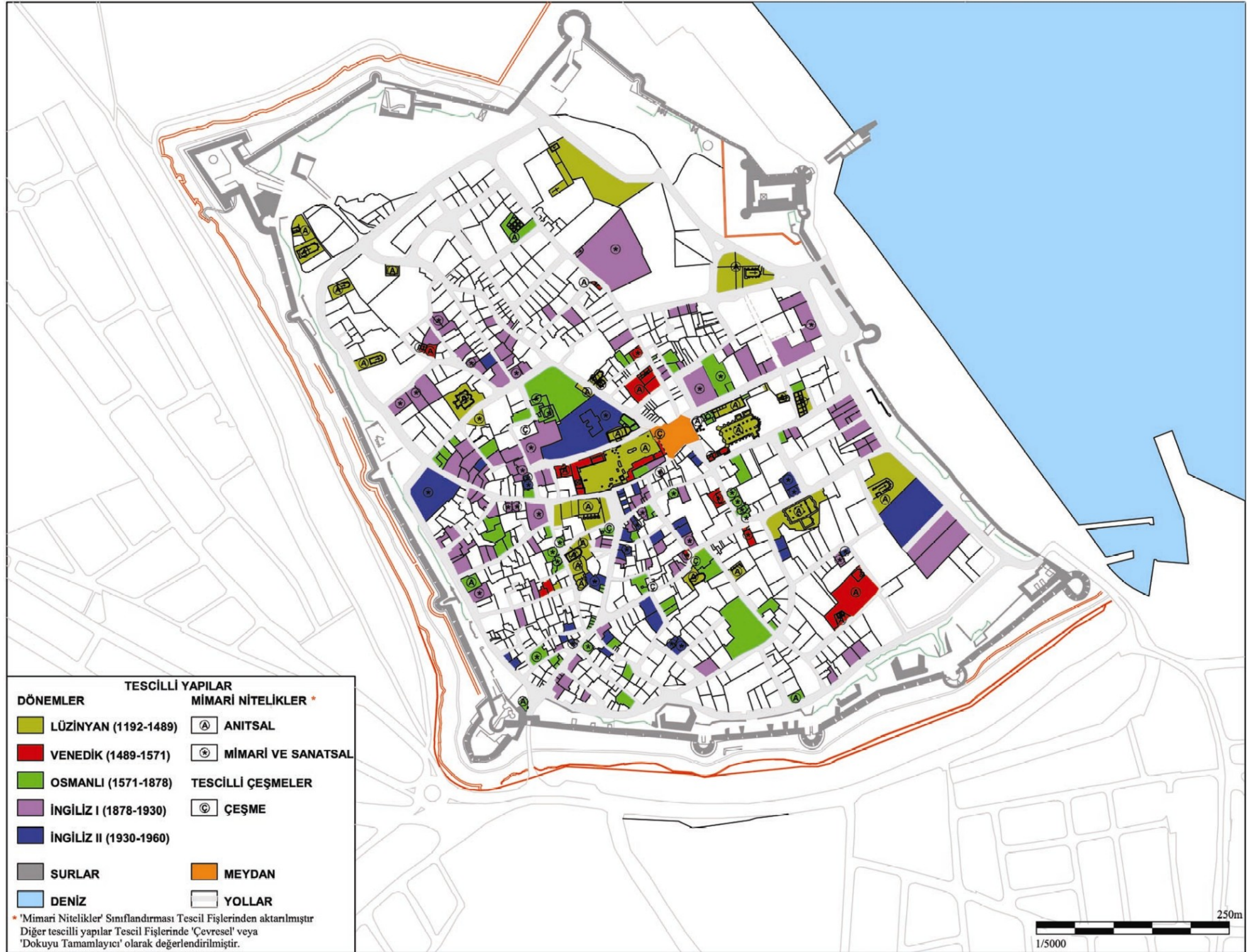
Şekil C.3 Latinler Dönemi anıt girişleri ve yollar

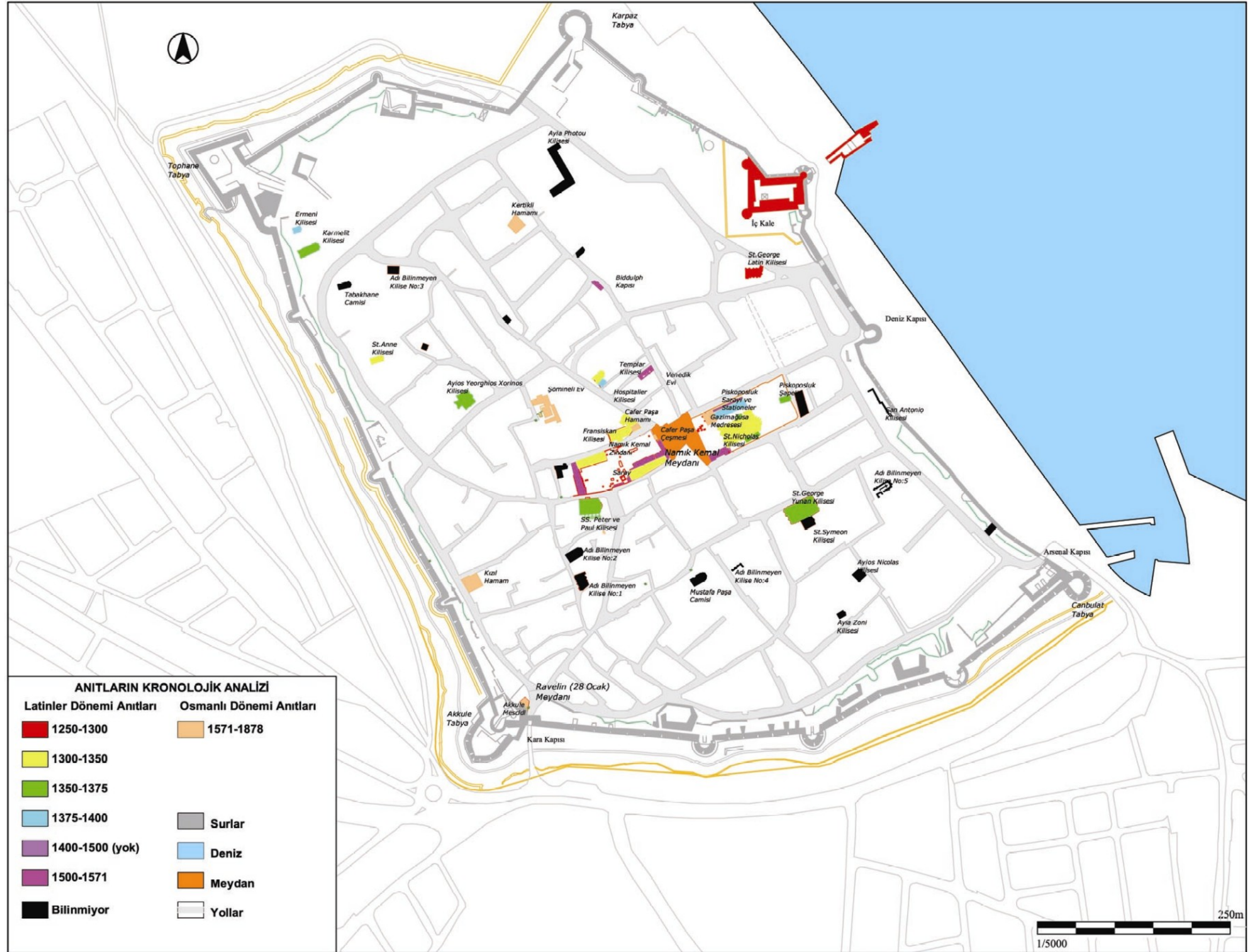
Şekil C.4 Gibellino gravürü-Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma

Şekil C.5 Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma

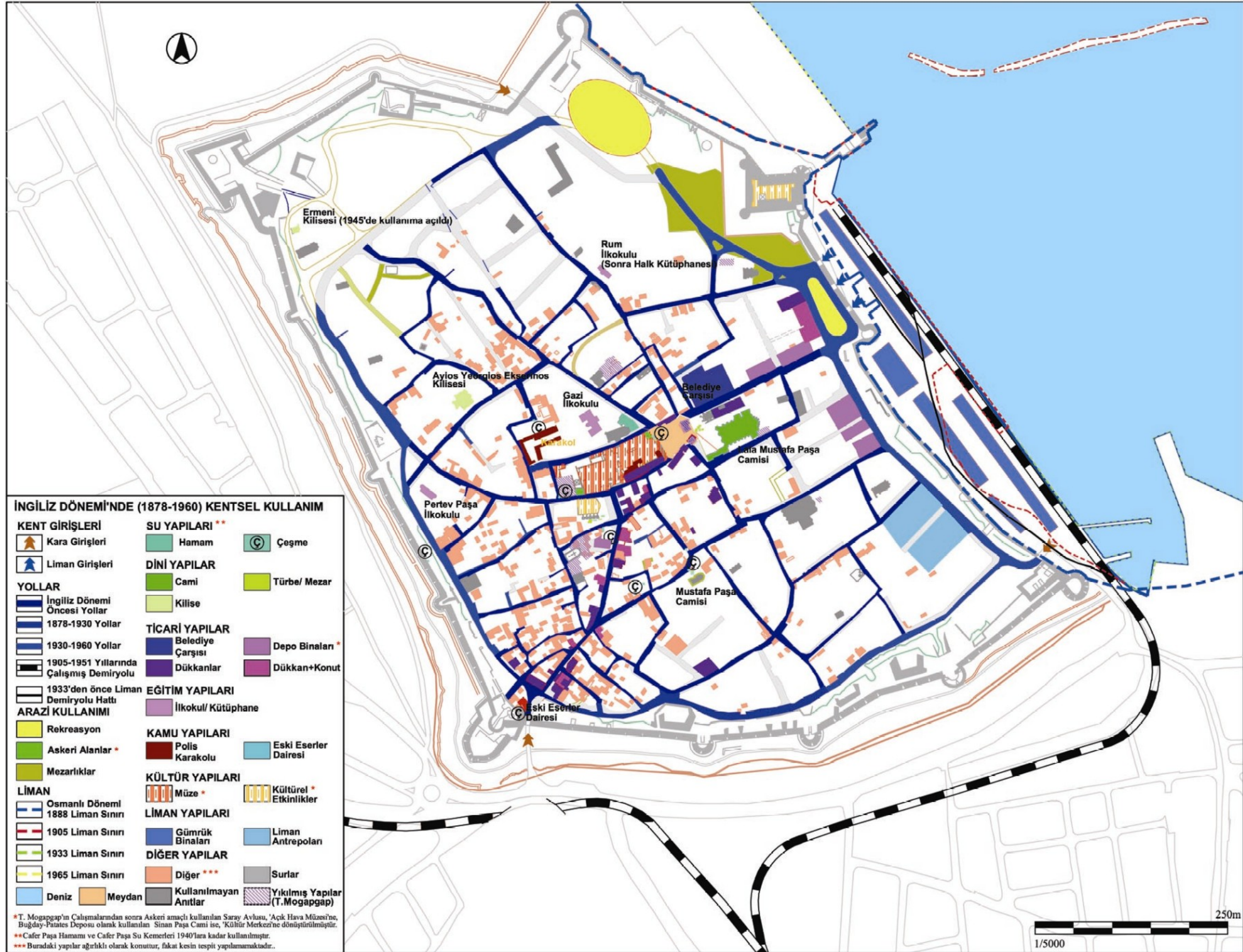
Şekil C.6 Tescilli yapılar haritası

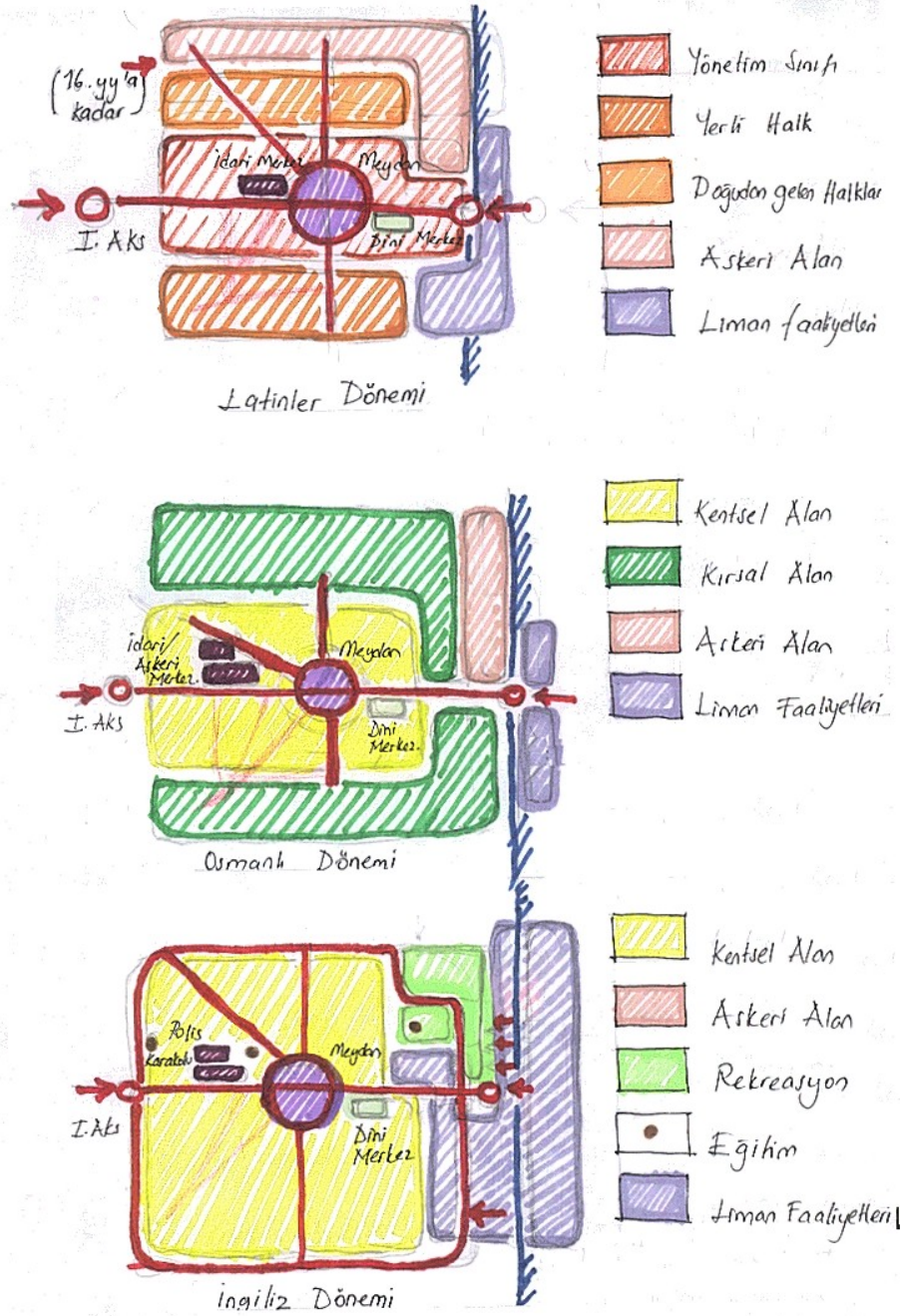
Şekil C.7 Anıtların kronolojik analizi

Şekil C.8 Osmanlı Dönemi'nde kentsel kullanım

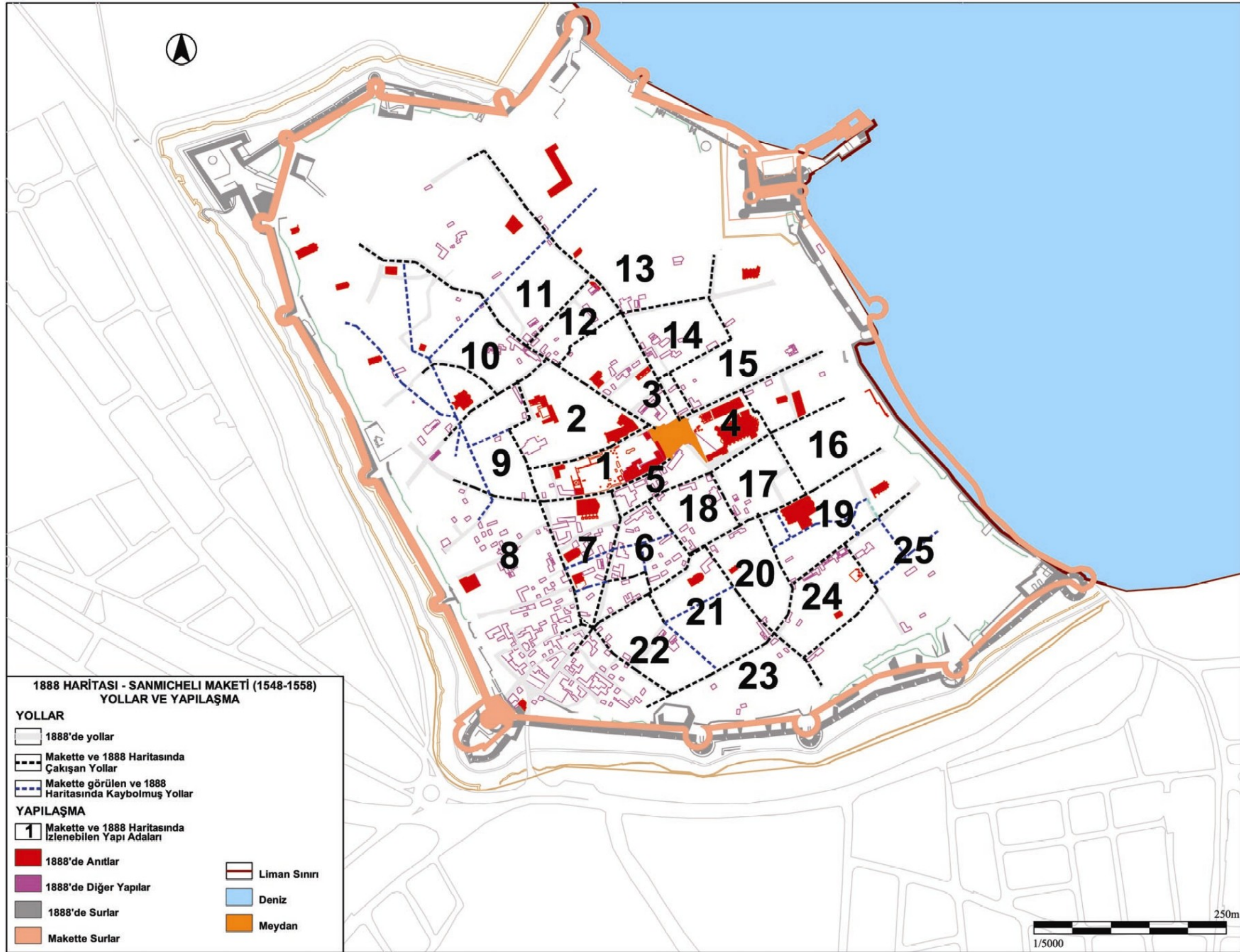

Şekil C.9 İngiliz Dönemi'nde kentsel kullanım

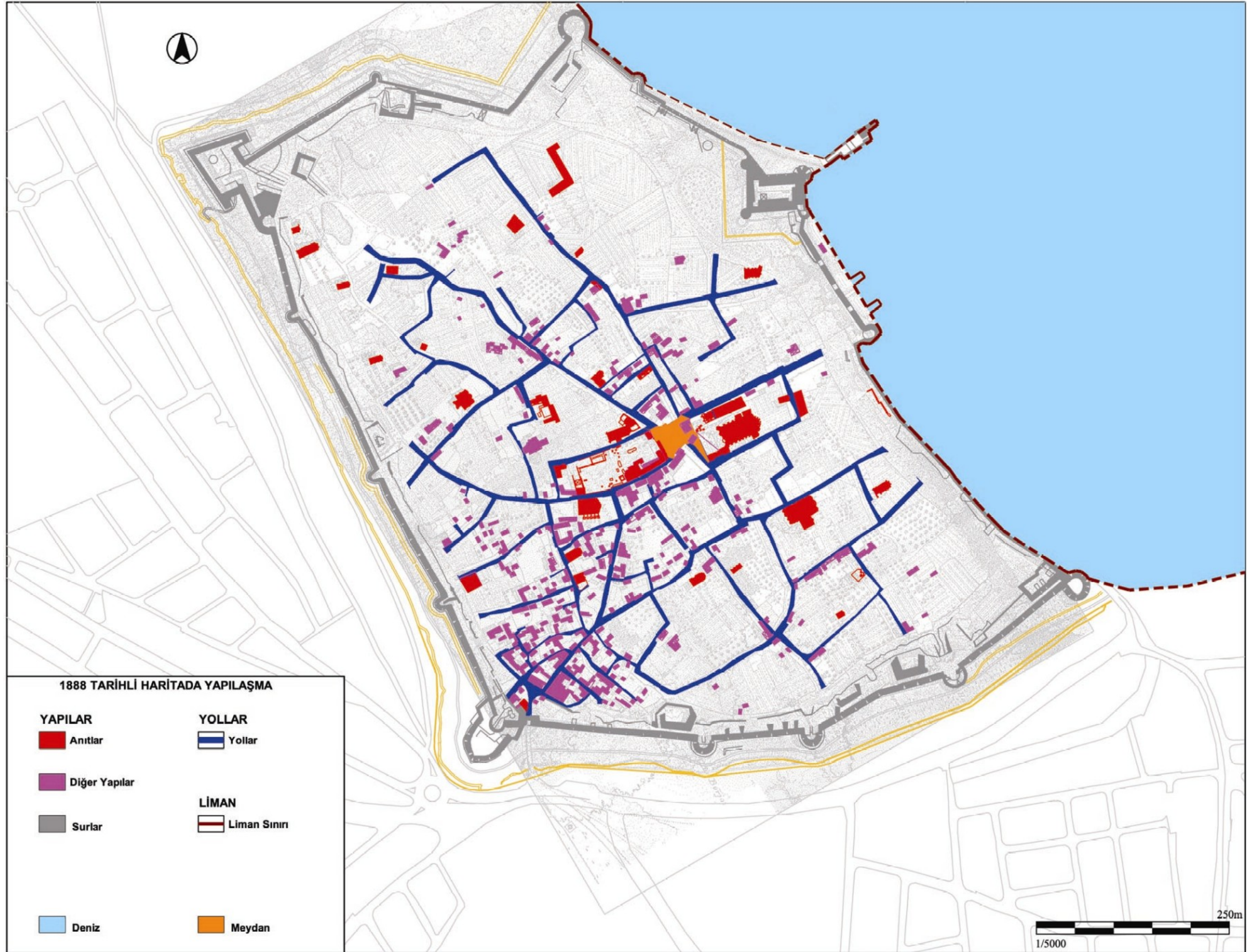

Farklı İdari Dönemlerde Kent

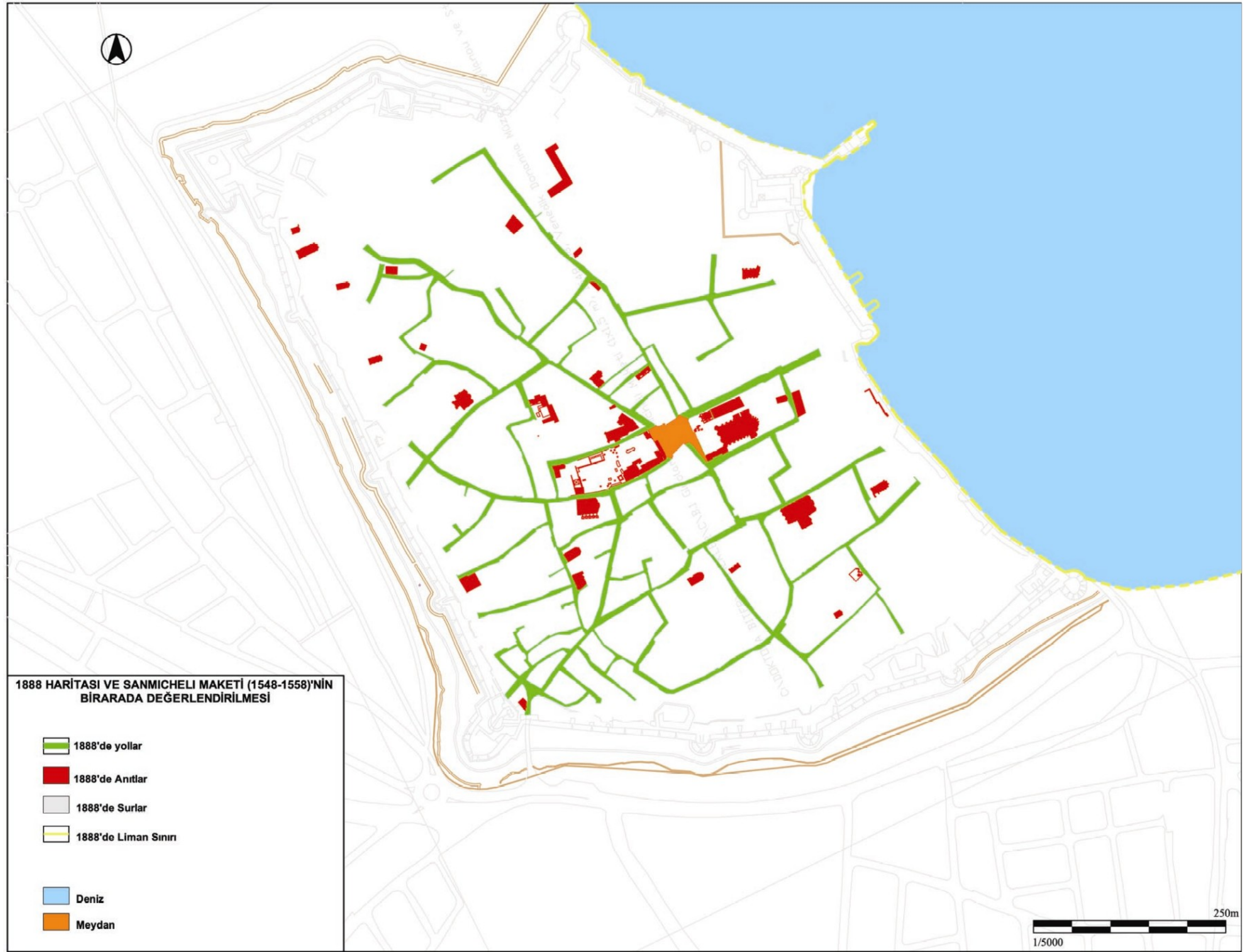
Şekil C.10 Liman-kentsel gelişim ilişkisi

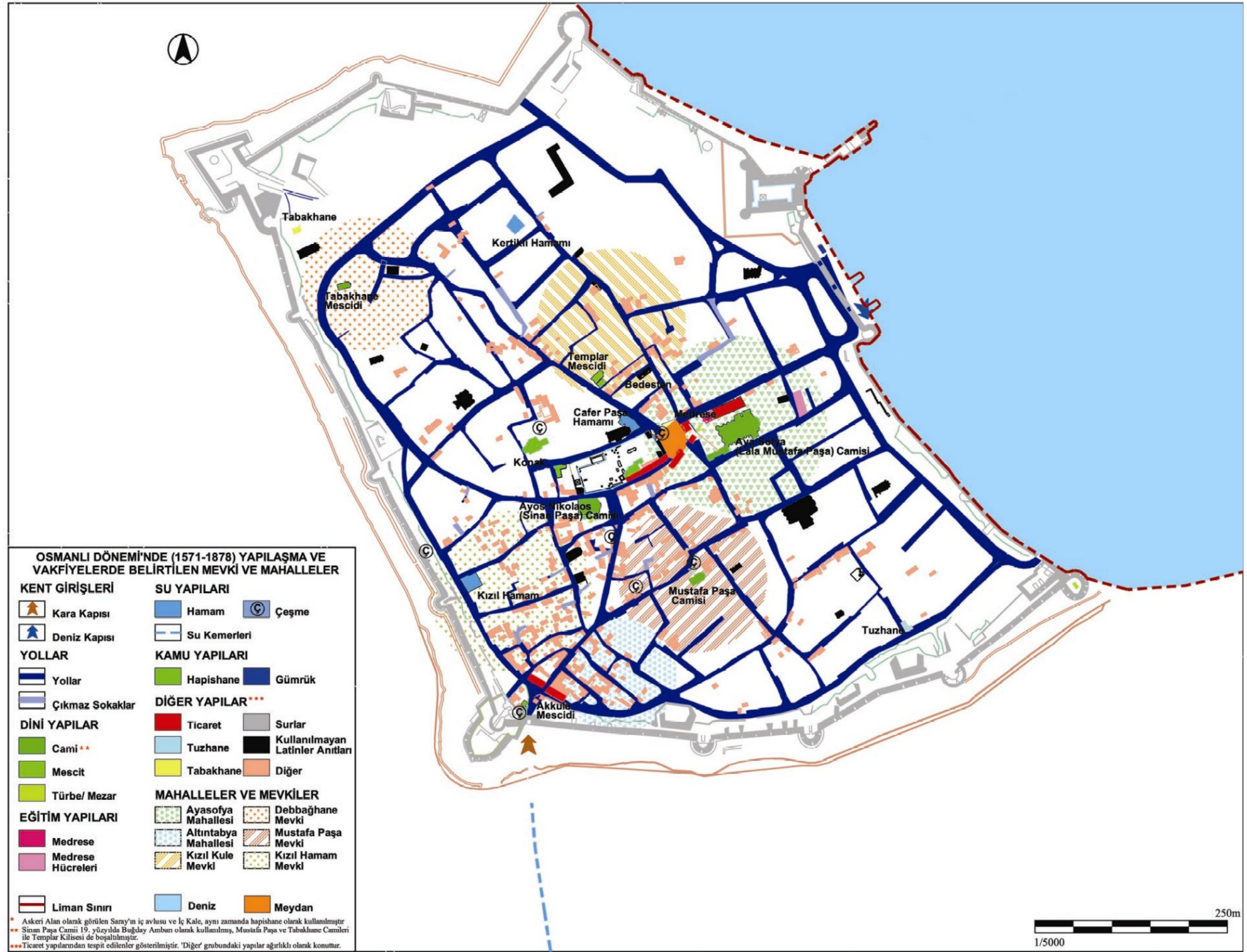
Şekil C.11 1888 haritası-Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma

Şekil C.12 1888 haritası yollar ve yapılaşma

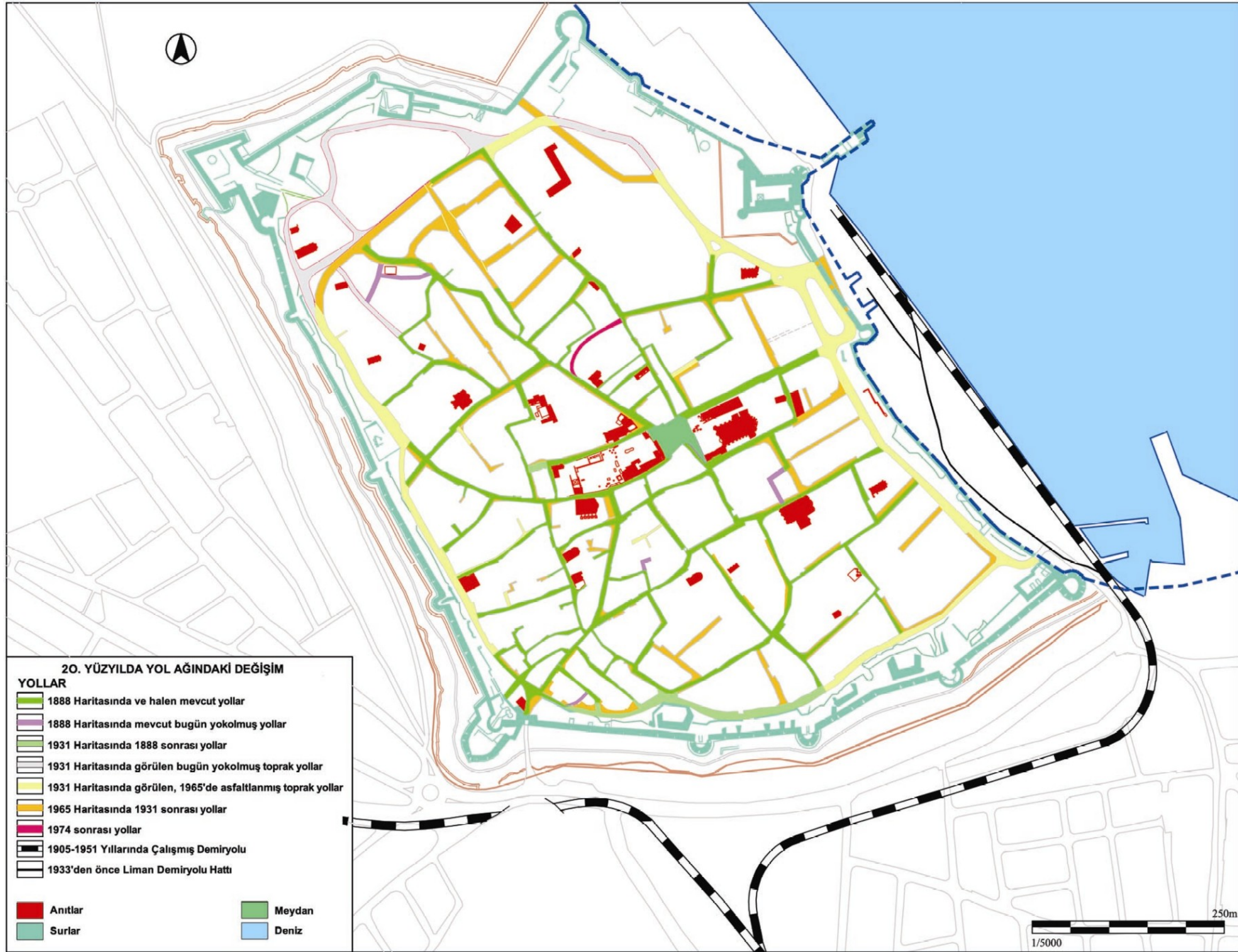
Şekil C.13 1888 haritası-Sanmicheli maketi değerlendirme

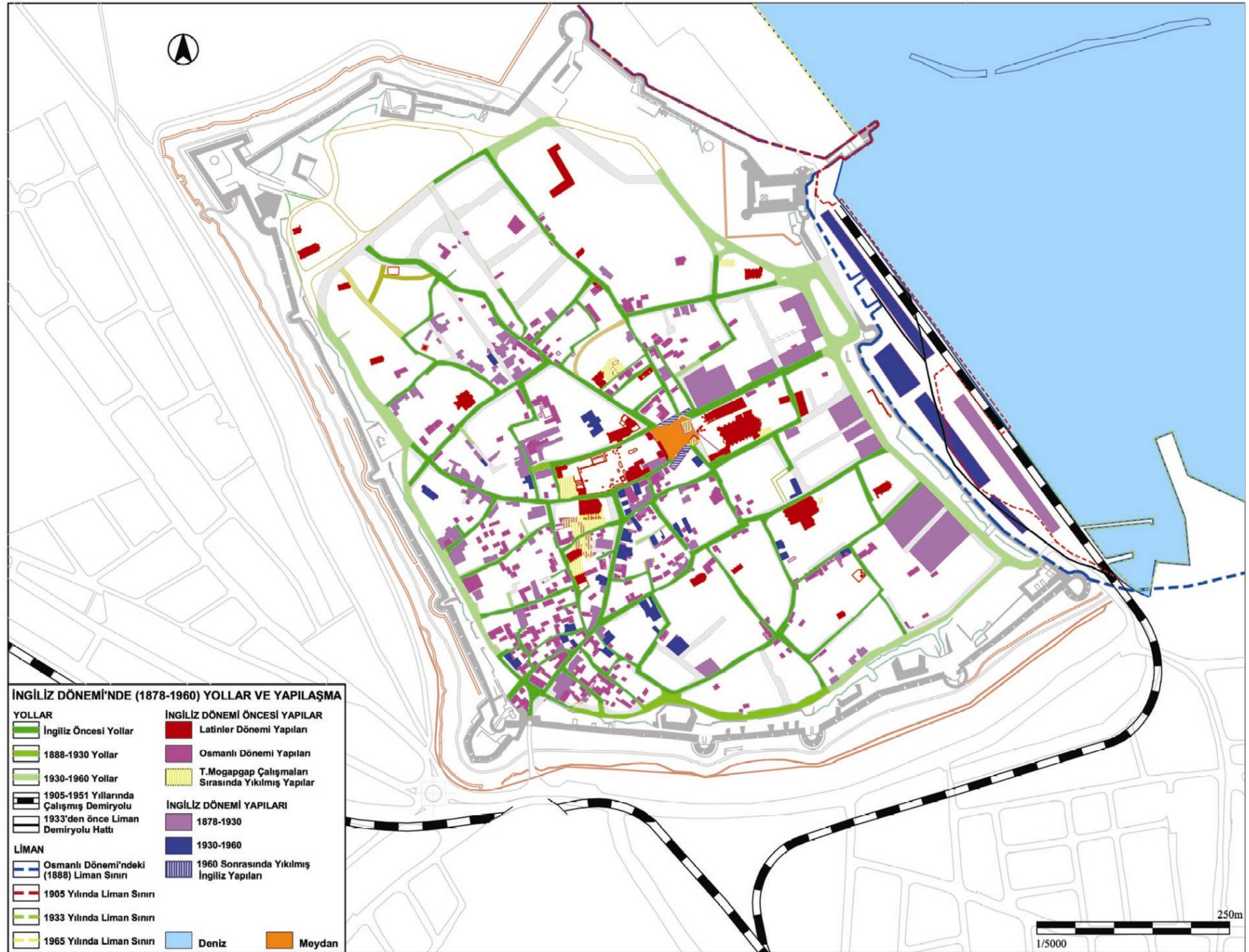
Şekil C.14 Osmanlı Dönemi'nde yapılaşma ile mevki ve mahalleler

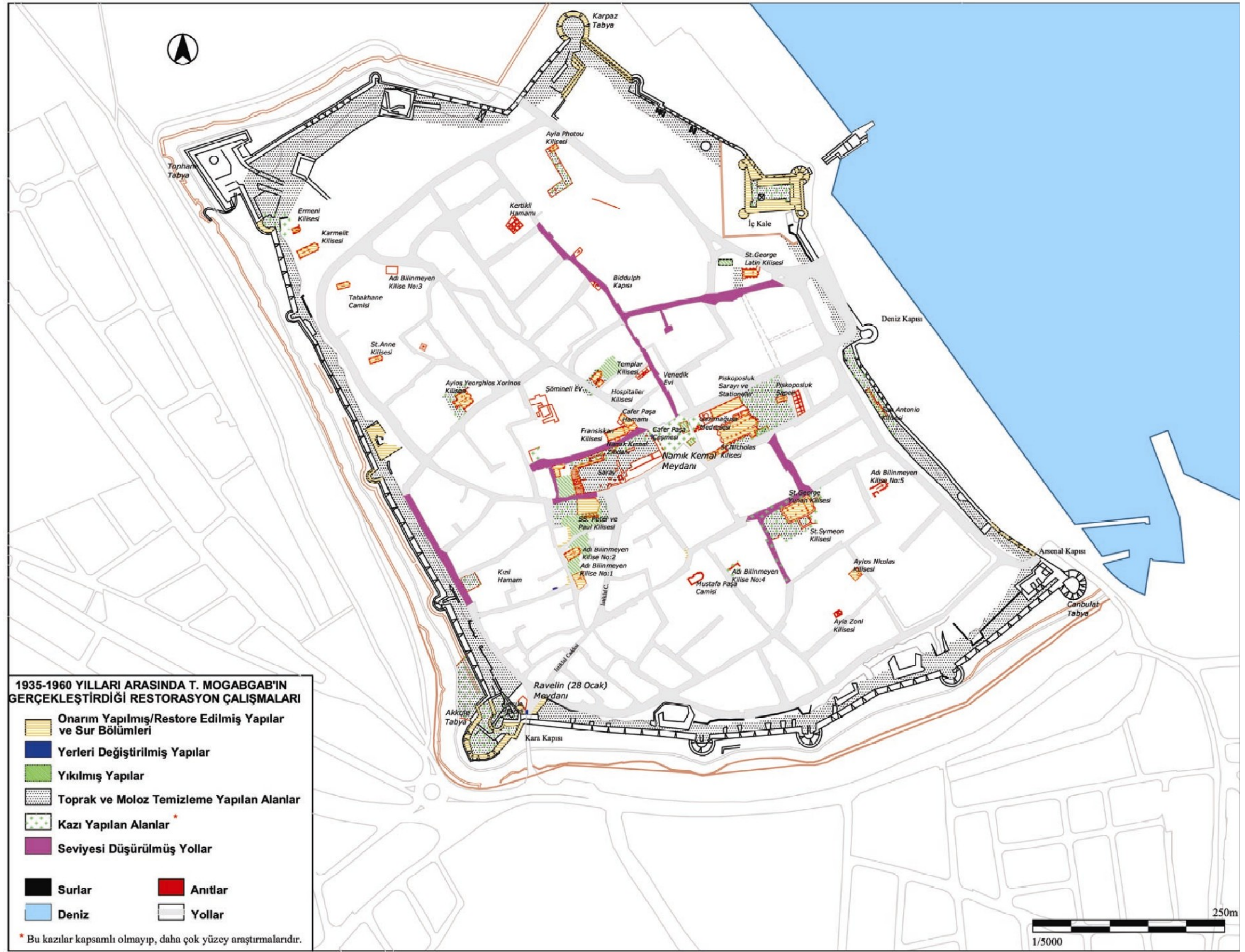
Şekil C.15 1888 haritası alan kullanımı

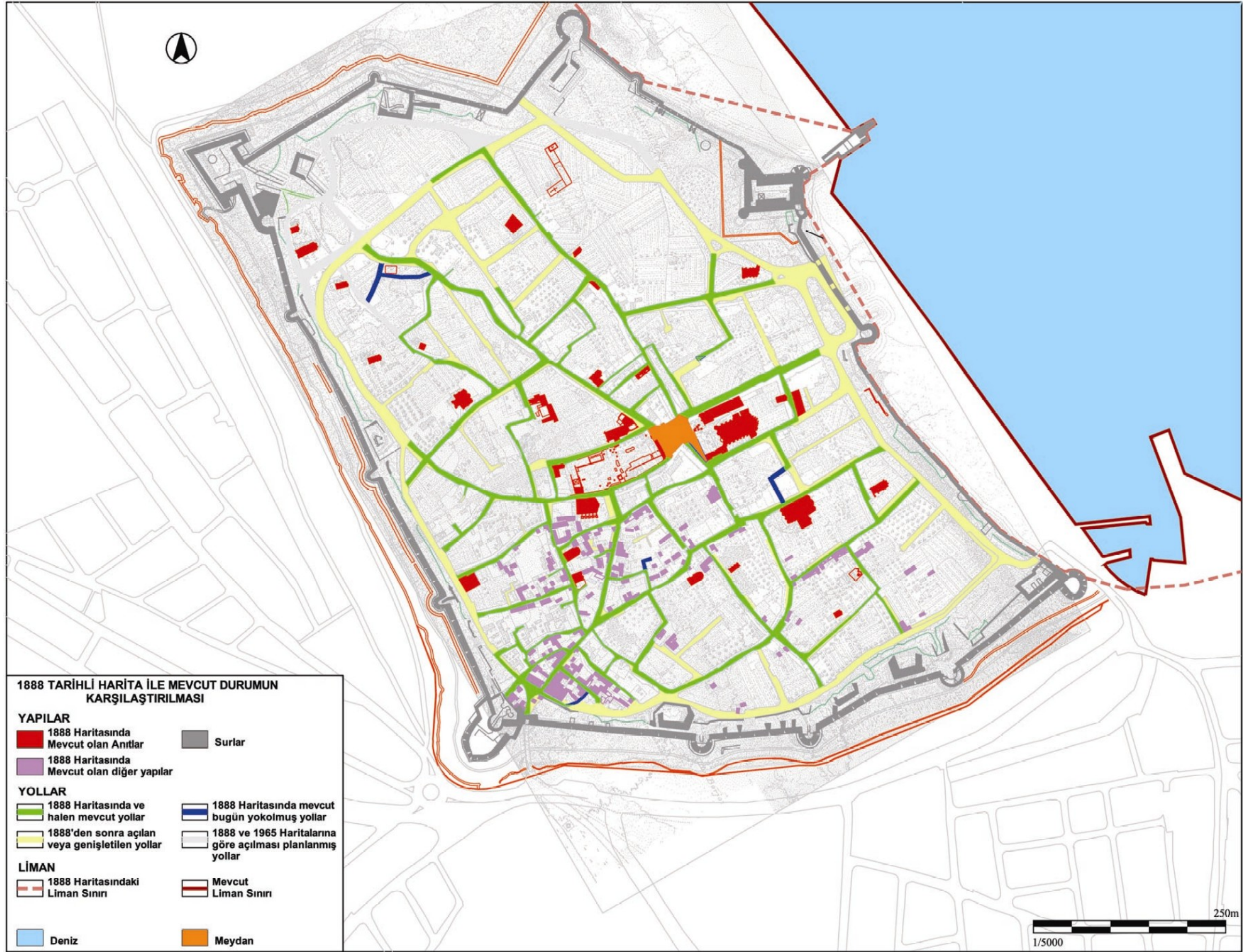
Şekil C.16 20. yüzyılda yol ağındaki değişim

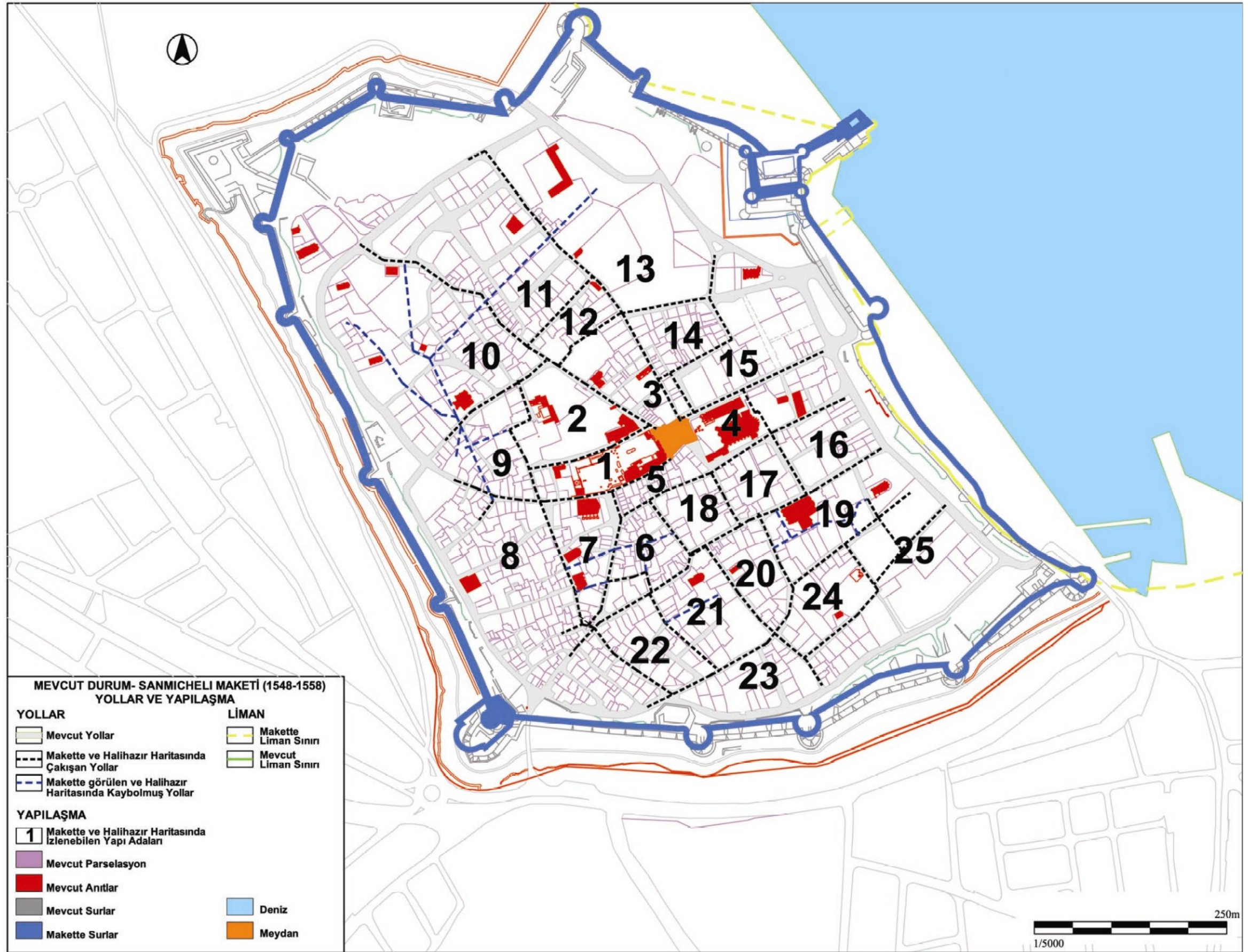
Şekil C.17 İngiliz Dönemi'nde yollar ve yapılaşma

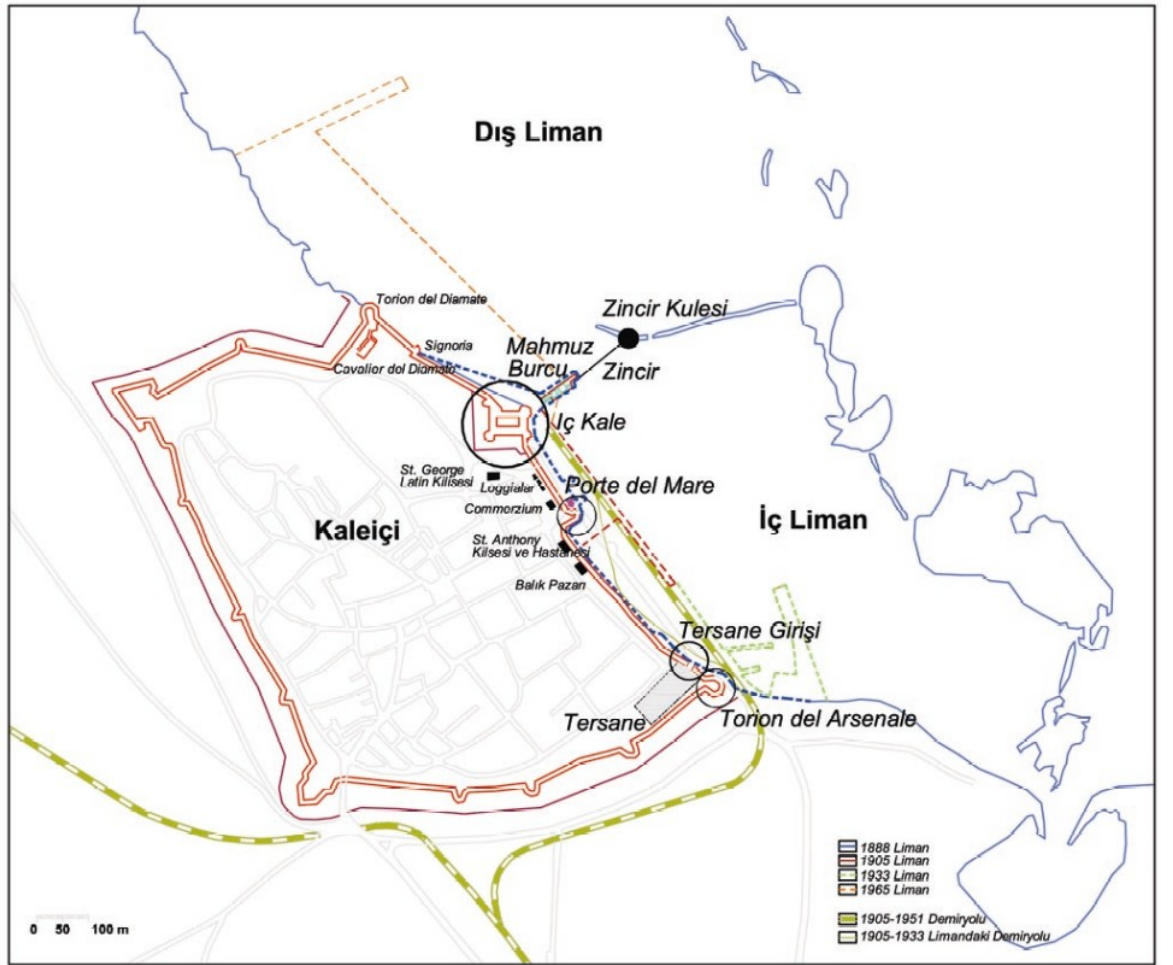
Şekil C.18 1935-1960 arasında T.Mogabgab'ın kentte gerçekleştirdiği çalışmalar

Şekil C.19 1888 haritası-mevcut durum karşılaştırması

Şekil C.20 Mevcut durum-Sanmicheli maketi yollar ve yapılaşma

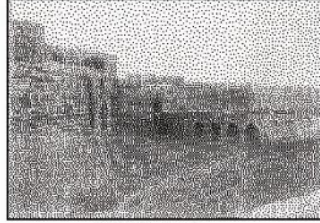
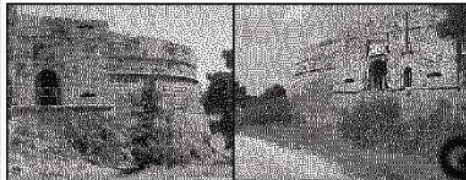
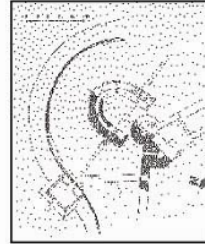
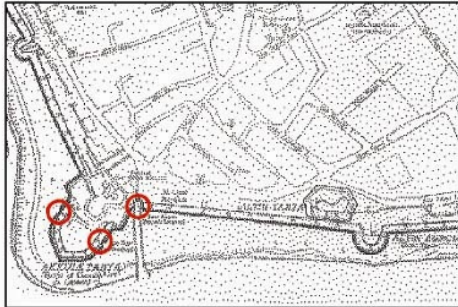

Şekil C.22 Gazimağusa Limanı

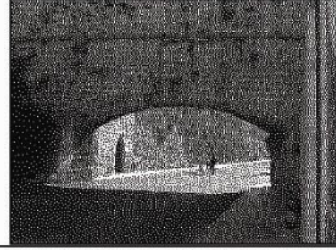
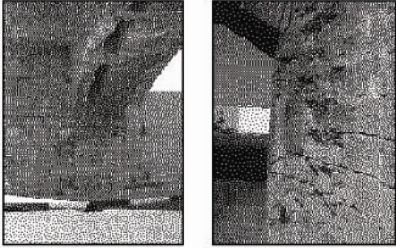

Şekil C.23 Kent alanları ve yapıların işlevsel kronolojisi

EK D : ANIT KÜNYELERİ

Yapı No: 1	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Kara Kapısı, Porta di Limisso	 (EEDA, 1880)
Yapım Yılı: 13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başı	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Özgün İşlevi: Kentin Kara Tarafındaki Giriş Kapısı	 (EUA, 2003) (EUA, 2003)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: -1571 yılına kadar özgün işlevi devam etmiştir. -Daha sonra, giriş bu kapının hemen yanında, surların arasında yer alan bir odanın içine kaydırılmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Bilinen Onarımlar: -1544 yılında, Ravelin'in yapımı sırasında yenilenmiştir. -1948-1953 yılları arasında, Kara Kapısı'nda kazı ve onarım çalışmaları yapılmıştır.	 (Perbellini, 1975:r28-Latinler Dönemi Restitüsyonu)
Varsa Yazıt Bilgileri: İç duvarında Lüzinyan Krallığı'nın sembolü olan bir arma bulunmaktadır.	Konumu:
Mimari Nitelikler/ Stil: Ağırlıklı olarak Venedik Dönemi'nin izlerini taşıyan özgün Kara Kapısı/ Kapıları üzerinde boş kitabe yerleri ve kalkan köprü izleri izlenebilmektedir. Doğusundaki Osmanlı Dönemi Kapı ve Köprüsü görülebilmektedir.	 (BH, 1995)
Kaynaklar: -Albrecht, 1994:153 -Burch, 1990:87 -Foglietta, 1903:28 -Jeffery, 1983:107-108 -Mariti, 1971:178, 184 -Mogabgab, 1951:174, 182-184 -Perbellini, 1975:17, 27 -Thurbon, 1990:215	

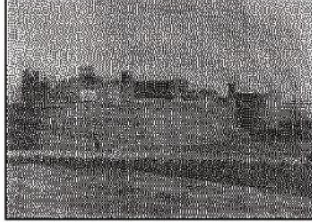
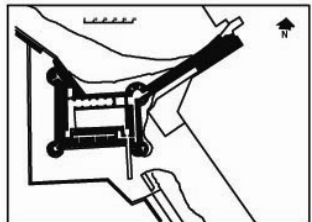
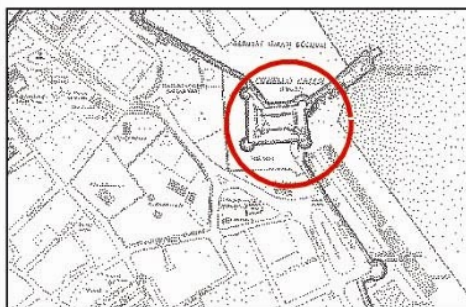
Şekil D.1 Kara Kapısı

Yapı No: 2	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Arsenal Kapısı, Canbulat Kapısı	
Yapım Yılı: 'Arsenal' ve İç Kale arasındaki duvarın yapımının 1310 yılına tarihlenmesi (Edbury, 1995b:339), bu kapının da bu tarihlerden itibaren mevcut olduğunu göstermektedir.	
Özgün İşlevi: Canbulat Tabya'nın kuzeyinde konumlanmış tersaneye giriş için kullanılan gemi kapısı	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: -14. yüzyıl başı-1571 Tersane Kapısı -Osmanlı Dönemi'nde, bilinmeyen bir tarihte duvar örülerek kapatılmış, İngiliz Dönemine kadar işlevsiz kalmıştır. -1933'te liman sınırın genişletildikten sonra, araç girişi için kullanılmaya başlanmış ve Canbulat Kapısı olarak adlandırılmıştır.	 (EUA, 2005)
Bilinen Onarımlar: -Osmanlı Dönemi'nde, duvar örülerek kapatılmış, zemin doldurulmuştur. -1933'te liman sınırın genişletildikten sonra, örülmüş olan duvar yıkılmış, 1960'tan sonra girişin altından geçen yol asfaltlanmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -Deniz tarafındaki yazıtın yeri boştur.	 (EUA, 2005)
Mimari Nitelikler/ Stil: -Kapının üzerinde kalan duvar parçası, aralarında düşey bağlantılar olan iki farklı yüzeyden oluşmaktadır ve bu yüzeylerin aralan boşluktur. Açıklığın iç tarafında, kapıların takıldığı demir menteşeler hala mevcut ve iyi durumdadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Balard, 1985:300 -Drummond, 1750 (Cobham, 1969:274) -Enlart, 1920:136 -Otten-Froux, 2001a:89 -Perbellini, 1975:42-43 -Turner, 1815 (Cobham, 1969:435) -Famagousta Harbour Map, 1878.9, British Library Map Section	 (BH, 1995)

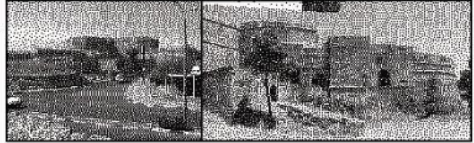
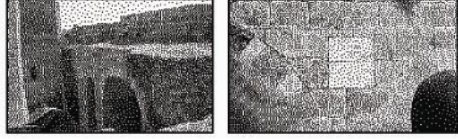
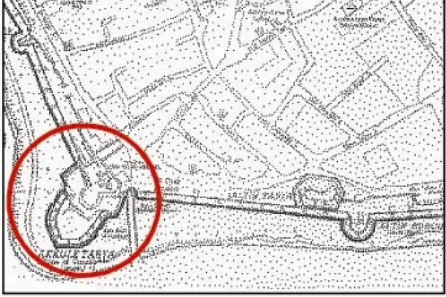
Şekil D.2 Canbulat Kapısı

Yapı No: 3	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (SV, 1880-1903) (EEDA, 1880)
Yapı Adı: Deniz Kapısı, Porte del Mare, Porta Maris, T.Comerchil, Market Gate (Pazar Kapısı)	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2002) (EUA, 2002)
Yapım Yılı: 1310 yılında yapım sürecinde olan deniz surlarıyla (Edbury, 1995b:339) birlikte inşa edilmiş giriş kapısının yazıtında, son yenileme tarihi olan 1496 yılı yer almaktadır.	Özgün İşlevi: Limandan Kaleiçi'ne geçmek için kullanılan kapı, 1903'e kadar tek kapı olarak kalmıştır. Çeşitli Dönemlerde İşlevi: -Limandan Kaleiçi'ne geçmek için kullanılan kapı, 1903'e kadar tek deniz kapısı olarak kullanılmaya devam etmiştir. -1903'te yeni kapıların açılmasının ardından kullanım dışı kalmıştır. Bilinen Onarımlar: -2005 yılında restorasyonuna başlanmıştır. Varsa Yazıt Bilgileri: -Deniz Kapısının deniz tarafındaki açıklığının üzerinde, bir tarafında St. Mark aslanı bulunan beyaz bir mermer kitabe yer almaktadır. Burada <i>Nicolao Priolo Prefecto MCCCCLXXXVI</i> yazısı yer alır. Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Özgün İşlevi: Limandan Kaleiçi'ne geçmek için kullanılan kapı, 1903'e kadar tek deniz kapısı olarak kullanılmaya devam etmiştir.	Mimari Nitelikler/ Stil: -Paralel, fakat aralıklı iki sur duvar arasında yer alan, bir burç biçimindeki Deniz Kapısı'nın, kent tarafındaki kapısı meydana gelen aksı karşılarken, deniz tarafındaki kapısı eski liman zemininin bulunduğu kuzeye yönelmiştir. Konumu: (BH, 1995)
Kaynaklar: -Edbury, 1995:339 -Edbury, 1995b: 338-339 -Enlart, 1920: 157 -Enlart, 1987:452-453 -Gunnis, 1973: 89 -Jeffery, 1983: 110-111 -Keshishian, 1960: 109 -Locke, 1553 (Cobham, 1969:70) -Lusignan, 1573 (Cobham, 1969:121) -Makhairas, 1932:403, 405 -Perbellini, 1975:17, 28 -Rıza, 1989:16 -Turner, 1815(Cobham,1969:435)	

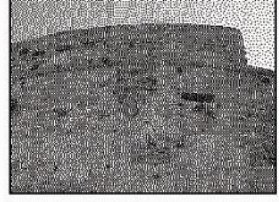
Şekil D.3 Deniz Kapısı

Yapı No: 4	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, 1880)																		
Yapı Adı: İç Kale, Othello Kalesi	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2002) (EUA, 2002)																		
Özgün İşlevi: Liman girişinin kontrol ve savunmasını sağlamak için kullanılan askeri iç kale Çeşitli Dönemlerde İşlevi: -Venedik ve Osmanlı Dönemlerinde, Askeri kışla işlevinin yanı sıra, sürgünler için hapisane olarak da kullanıldığı bilinmektedir. -1951'de tamamlanan onarımlardan itibaren ören yeri olarak ve çeşitli performanslar için kullanılmaktadır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: Lüzinyan ve Venedik Dönemleri Planları																		
Bilinen Onarımlar: -1491'de tamamlanan, İç Kale'nin üst katının yıkılması, duvarların kalınlaştırılması, köşe kulelerinin yuvarlaklaştırılması kapsayan Venedik Dönemi yenilemeleri. -Osmanlı fethi sonrası onarımlar -1948-1951 yılındaki kazı, temizlik, eklerin kaldırılması ve sağlamlaştırma çalışmaları Varsa Yazıt Bilgileri: İç Kale girişindeki yazıtta, "Nicola Foscarenò Cypri Praefecto MCCCCLXXXXI" yazısı bulunmaktadır. Güney-batı, güney-doğu ve kuzey-batıdaki burçların üzerindeki buna çok benzeyen yazıtlarda ise, yalnızca "Nicola Foscarenò Cypri Praefecto" yazısı görülür. Kuzey-doğudaki burcun kitabe yeri boştur.	Konumu: (BH, 1995)																		
Mimari Nitelikler/ Stil: Dikdörtgen biçimli iç kale'nin, orta avlusunun etrafında sıralanmış mekanları innerdir. Yuvarlak köşe kulelerinin üzerindeki St. Mark aslanı ve kale kabartması dışında, bezemesi yoktur. Mazgal pencereleri, masif duvarları ve hendekleriyle savunma vurgulu bir yapıdır. Kaynaklar: <table border="0"> <tr> <td>-Baker, 1879:161</td><td>-Green, 1914:100-1</td></tr> <tr> <td>-Brassey, 1880:284</td><td>-Gunnis, 1973:90</td></tr> <tr> <td>-Burch, 1990:93-4</td><td>-Jeffery, 1983:105</td></tr> <tr> <td>-Chapman, 1945:48-50</td><td>-Keshishian, 1960:91</td></tr> <tr> <td>-Dreghom, 1985:10-11</td><td>-Mariti, 1971:66</td></tr> <tr> <td>-Enlart, 1987:215,444,450-2</td><td>-Perbellini, 1975: 17,38,44</td></tr> <tr> <td>-Forwood, 1971:139</td><td>-Schmidt-Worley, 1992:94</td></tr> <tr> <td>-Fürrer, 1566</td><td>-Stewart, 1908:56-7,78</td></tr> <tr> <td>(Cobham, 1963:78)</td><td>-Thurbon, 1990:215</td></tr> </table>	-Baker, 1879:161	-Green, 1914:100-1	-Brassey, 1880:284	-Gunnis, 1973:90	-Burch, 1990:93-4	-Jeffery, 1983:105	-Chapman, 1945:48-50	-Keshishian, 1960:91	-Dreghom, 1985:10-11	-Mariti, 1971:66	-Enlart, 1987:215,444,450-2	-Perbellini, 1975: 17,38,44	-Forwood, 1971:139	-Schmidt-Worley, 1992:94	-Fürrer, 1566	-Stewart, 1908:56-7,78	(Cobham, 1963:78)	-Thurbon, 1990:215	
-Baker, 1879:161	-Green, 1914:100-1																		
-Brassey, 1880:284	-Gunnis, 1973:90																		
-Burch, 1990:93-4	-Jeffery, 1983:105																		
-Chapman, 1945:48-50	-Keshishian, 1960:91																		
-Dreghom, 1985:10-11	-Mariti, 1971:66																		
-Enlart, 1987:215,444,450-2	-Perbellini, 1975: 17,38,44																		
-Forwood, 1971:139	-Schmidt-Worley, 1992:94																		
-Fürrer, 1566	-Stewart, 1908:56-7,78																		
(Cobham, 1963:78)	-Thurbon, 1990:215																		

Şekil D.4 İç Kale

Yapı No: 5	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Akkule Tabya, Torrio et Cavalier de Limisso, Ravelin di Limisso, Turris Limisso	
Yapım Yılı: 1544	
Özgün İşlevi: Sur girişini korumak için yapılan savunma yapısı	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: -Osmanlı Dönemi'nde girişin konumunun değiştirilmesi ve Venedik Dönemi'nde yapılan bu yapının toprakla doldurulmasıyla, işlevsiz kalmıştır.	 (EUA, 2005) (EUA, 2003)
Bilinen Onarımlar: 1948-1953 yılları arasında Akkule Tabya'da oldukça kapsamlı kazı ve onarım çalışmaları yapılmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: Yapıdaki yazıtta 1544 tarihi yer almaktadır.	 İç Kabuk (EUA, 2005) İç Kabukta Lüzinyan Kitabesi (EUA, 2003)
Mimari Nitelikler/ Stil: Sivri kemer biçiminde bir plana sahip olan yapı, kalın duvarları, mazgal pencereleri ve üzerinde yer alan iki girişle, önemli bir sur parçasıdır.	Konumu:
Kaynaklar: -Burch, 1990:87 -Fedai, 1997:143 -Foglietta, 1903:28 -Jeffery, 1983:107-108 -Mariti, 1971:178, 184 -Mogabgab, 1951:174, 182-184 -Newman, 1953:160 -Perbellini, 1975:17, 27 -Thurbon, 1990:215	

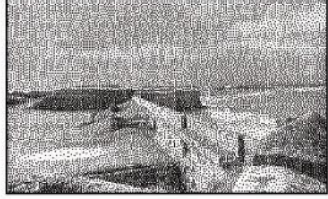
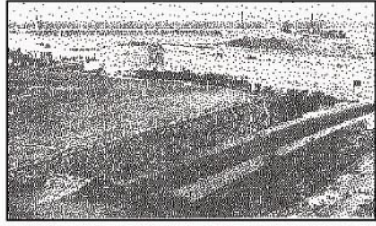
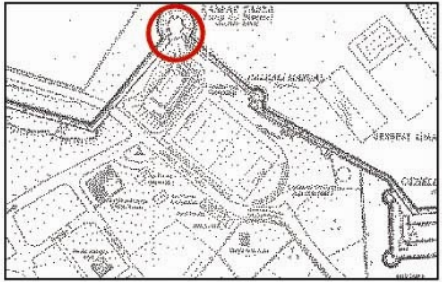
Şekil D.5 Akkule Tabya

Yapı No: 6	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Canbulat Tabya, Torion del Arsenale, Torio dell' Arsenale, Turris d'Arsine	
Yapım Yılı: 13. yüzyıl sonu	
Özgün İşlevi: İlk başlarda limanın güney-doğu ucunda yer alan bir savunma kulesiyken, 1310 yılında surların bir parçası haline getirilerek işlevine devam etti.	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: -1571 Osmanlı fethine kadar özgün işlevini koruyan yapı, fetihin ardından bu işlevine ek olarak, bir türbe işlevini de üstlenmiştir. -İngiliz Dönemi'nde, 20. yüzyıl ortalarında, iç mekanı bir müzeye dönüştürülmüştür.	 (EUA, 2005) (EUA, 2002)
Bilinen Onarımlar: -Kuşatma sırasındaki yıkımın ardından, onarımlar yapılmış ve parapetler yeniden inşa edilmiştir. - Fetih sonrası Osmanlıların gerçekleştirildiği onarımların izleri görülebilmektedir. -20. yüzyılda, üzerine, oldukça göze çarpan bir deniz feneri inşa edilmiştir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: Denize bakan yüzündeki yazıt yeri boştur.	 Kitabe Yeri (EUA, 2005)
Mimari Nitelikler/ Stil: Toprak dolgu veya kazamat olarak değil, dairesel bir strüktürle inşa edilmiş olması, bu yapının daha çok ortaçağ stiline yakın olduğunu göstermektedir. İçinde, yuvarlak kulenin içine uzanan, 30 metreye 6 metre ölçülerinde, tonozlu bir galeri bulunmaktadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Edbury, 1995b:338-9 -Enlart, 1987:444 -Fedai, 1997:138-139 -Foglietta, 1903:27 -Jeffery, 1983:109 -Mariti, 1971:181-182	

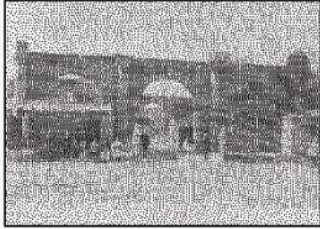
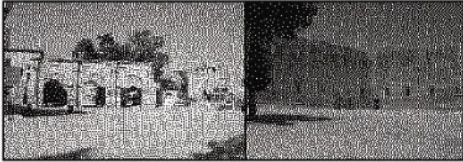
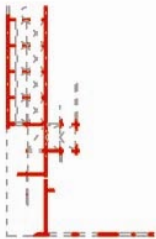
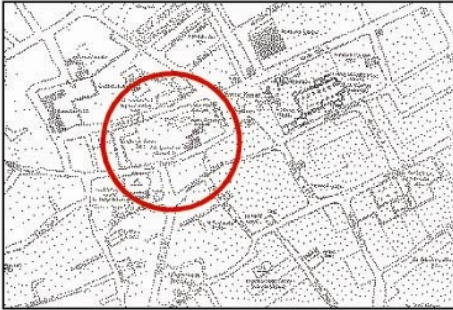
Şekil D.6 Canbulat Tabya

Yapı No: 7	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Tophane Tabya, Baloardo San Marco, Baloardo Martinengo	
Yapım Yılı: 1560'ların başlarında	
Özgün İşlevi: Tobhane Tabya, 16. yüzyıl sur mimarlığı tasarımında önemli bir gelişme olan ok biçiminde tabyalara iyi bir örnek olarak, savunma amaçlı inşa edilmiştir.	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: -Osmanlı Dönemi'nde, birçok kapalı sur mekanı gibi depo olarak kullanılmıştır. -II. Dünya Savaşı sırasında petrol deposu olarak kullanılmıştır. -1974 yılında büyük odalarına saklanan 2000 kişi için, bir sığınak işlevi üstlenmiştir.	
Bilinen Onarımlar: -	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: Hendek tarafındaki yazıt yeri boştur.	
Mimari Nitelikler/ Stil: Yapı, 16. yüzyılda geliştirilen İtalyan sur mimarlığının iyi bir örneğidir, halen çok iyi durumda görünen strüktürel sistemi ve iç mekan planlaması, tümüyle İtalyan Rönesans Dönemi tasarımı olarak kayda değerdir.	Konumu:
Kaynaklar: -Burch, 1990:88,94,101 -Dreghom, 1985:27,29 -Foglietta, 1903:24 -Gunnis, 1973:102 -Jeffery, 1983:106 -Keshishian, 1960:115 -Newman, 1953: 161-2 -Perbellini, 1975: 39, 44	

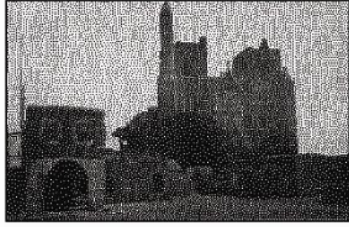
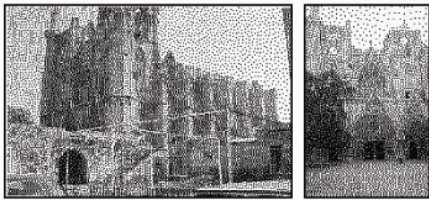
Şekil D.7 Tophane Tabya

Yapı No: 8	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Karpaz Tabya, Torion del Diamate, Torre del Diamate, Turris Macelli	
Yapım Yılı: Latinler Dönemi, muhtemelen 14. yüzyıl	(Williams, 1928:14)
Özgün İşlevi: Kuzey Köşe Kulesi	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Osmanlı Dönemi ve İngiliz Dönemi başlarında tahıl Ambarı olarak kullanılmıştır.	
Bilinen Onarımlar: 1939 yılında temizlendi, sağlamlaştırıldı, onarım yapıldı.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Canbulat Tabya'yla benzerlikler göstermektedir. Muhtemelen, bu kulenin de büyük bölümü Ortaçağ'dan kalmıştır.	Konumu:
Kaynaklar: -Fogliaetta, 1903:24 -Jeffery, 1983:106 -Mogabgab, 1951:175 -Otten-Froux, 2001a, p.148 -Perbellini, 1975:25	

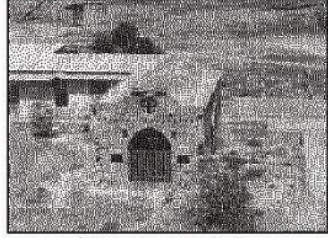
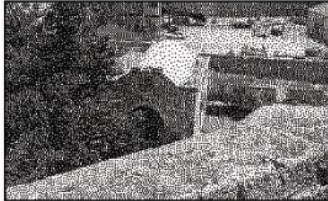
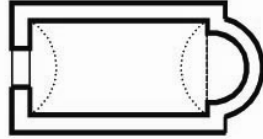
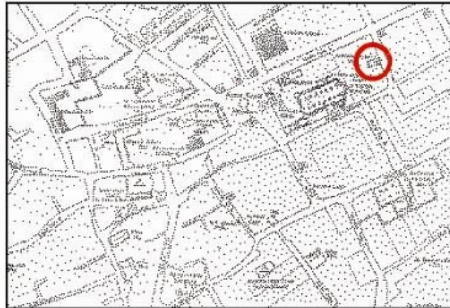
Şekil D. 8 Karpaz Tabya

Yapı No: 9	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, 1880)
Yapı Adı: Saray, Palazzo del Provveditore, Venedik Sarayı, loggia domini regis, Palazzo del Clar Captain di Famagousta'	21. Yüzyıl Fotoğrafı: Ön Cephe (EUA, 2002) Batı Bölümü (EUA, 2005)
Yapım Yılı: 13. yüzyıl sonu, 14. yüzyıl başından itibaren burada bir saray bulunmasına rağmen, mevcut sarayın büyük bir bölümünün Venediklilerden kaldığı düşünülmektedir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: Plan, Güney kanadı
Özgün İşlevi: Lüzinyan Krallığının ikinci sarayı olarak yapılmıştır.	Konumu:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: II. Saray/ I. Saray Osmanlı: hapisane, talimhane, kışla İngiliz: hapisane, karakol, müze 1960 Sonrası: Namık Kemal Müzesi Otopark, Çay Bahçesi	Bilinen Onarımlar: -15.yüzyıl sonu-16.yüzyıl başlarında cephesi ve arka bölümleri tümüyle yenilenmiştir. -20. yüzyılın başında güney kanatın üst katına yeni mekanlar eklenmiştir. -1947-1951 yılları arasında, yüzey araştırması ve temizlik yapılmıştır.
Varsa Yazıt Bilgileri: Cephesindeki üç kemerden ortadakinin kilit taşı üstünde, siyah ve beyaz mermer dilimlerinden oluşan bir Venedik arması görülmektedir.	Kaynaklar: -Baker, 1879:153 -Mas Latrie, 1879:387, 388 -Balard:1985:282 -Mogabgab, 1951:187 -Cobham, 1845:38 -Piccolomini, 1427-1463 -Enlart, 1920:138,146,156-7 (Mogabgab, 1943,v.2:80) -Enlart, 1987:463-468 -Rıza, 1989:8 -Fedai, 1997:145, 149 -Scott-Stevenson, 1880:280 -Hanworth, 1990:104 -Stewart, 1908:63, 77 -Keshishian, 1960:92 -Anc.Monts.Blds.A -Lewis, 1894:287
Mimari Nitelikler/ Stil: Büyük bir kısmı yıkılmış olan yapının cephesi ve arkadaki L biçimindeki mekanları Rönesans, güney kanattaki dükkanları ve şapeli Ortaçağ, Namık Kemal Zindanı'nın üst katı Osmanlı yapım teknolojisi ve mimarıklarının örnekleridir.	

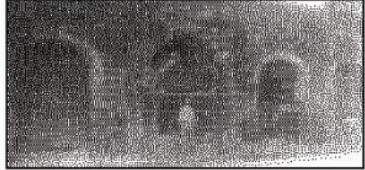
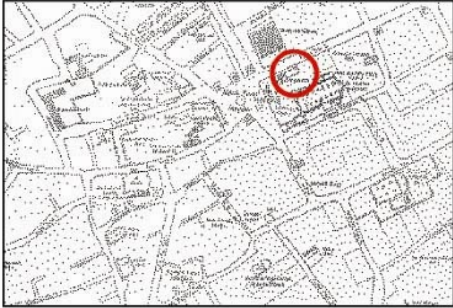
Şekil D.9 Saray

Yapı No: 10	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (Thomson, 1879:46)
Yapı Adı: St. Nicholas Katedrali Aya Sofya Cami -1571 Lala Mustafa Paşa Cami -1954	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2001) (EUA, 2001)
Yapım Yılı: 1298-1308, 1310-1328	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: Plan (Enlart, 1987:230)
Özgün İşlevi: Kentin Ana Kilisesi	Konumu:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Cami İngiliz: Cami 1960 Sonrası: Cami	Kaynaklar: -Aslanapa, 1975:25 -Baker, 1879:153 -Burch, 1990:92, 102 -Chapman, 1945:52-54 -Cobham, 1845:37-38 -Çakkol, 1984:90-91 -Duckworth, 1900:40 -Edbury, 1995b:341-344 -Edbury, 1997:237 -Enlart, 1920:154 -Enlart, 1987:222-245 -Forwood, 1971:141 -Francis, 1949:40-3 -Green, 1914:99 -Gunnis, 1973:90 -Hanworth, 1990:106 -Hill, 1948b:15 -Home, 1960:132 -Hunt, 1994:191 -f'Anson, 1883:18-22 -Jeffery, 1983:116-121 -Lewis, 1894: 285-7 -Luke, 1964:127-128 -Makhairas, 1932:309 -Marili, 1971:65 -Martoni, 1394 (Cobham, 1969:22-4) -Mullaly, 1999:85-6, 91-2 -Newman, 1953:134 -Otten-Froux, 2001a:146 -Sabellico, 1362-1472 (Mogabgab, 1943,100) -Smith, 1887:112 -Stewart, 1908:54, 68 -Tekman, 1982:48 -Thurbon, 1990:205-206 -Walsh, 2005:2-5 -Ward, 1972:56-59 -Anc.Monts.Ces.A
Bilinen Onarımlar: -1546 ve 1568 depremlerinden sonra, -1571, minare, mihrab ve eyvan eklenmesi -1735 depremi sonrası, üst örtü onarımı -1885-95, Evkaf, İmar İşleri, İngiliz uzmanlar -1931'de minare restorasyonu, -1940-1953, Eski Eserler Dairesi, sağlam. -1990-1995 Eski Eserler Dairesi, ince işler.	
Varsa Yazıt Bilgileri: Güney kapısının, batı payandası üzerinde: 4 Ağustos 1311'de Gazimağusa Kilisesi için para sağlandı ve Piskopos Baldwin, 1 Eylül'de, 2 yan nefin 6 tonozunun tamamlandığı ve yan neflerin 10 tonozu ile orta nefin 8 tonozunun inşasının beklediği yapıda işe başladı.	
Mimari Nitelikler/ Stil: Üç nefli, üç apsisli ve yedi açıklıklı olan yapı, 14. yüzyıl Fransız Gotik mimarlığı ve yerel mimarlığın etkilerini taşımaktadır. Gotik mimarlığın birçok ögesini taşıyan yapının, taş detayları ve kabartmalarının çoğu yıllar içerisinde kaybolmuştur.	

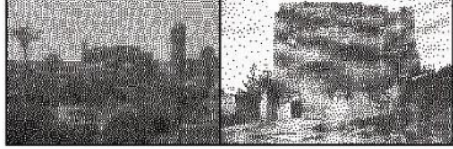
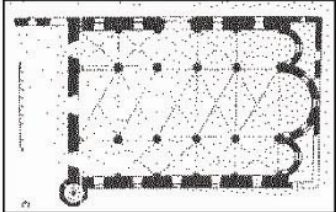
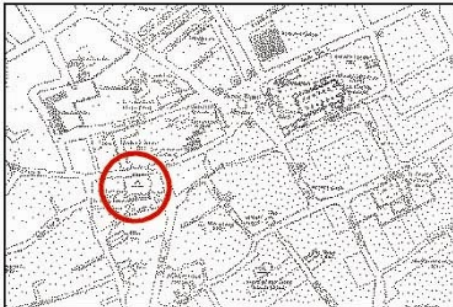
Şekil D.10 St. Nicholas Kilisesi

Yapı No: 11	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Piskoposluk Şapeli	
Yapım Yılı: 15.yüzyıl stiline (Enlart, 1987:461)	(EEDA, Mogabgab, 1940)
Özgün İşlevi: St. Nicholas Katedrali Piskoposunun özel Şapeli	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Piskopos Şapeli Osmanlı: Bilinmiyor İngiliz: Bilinmiyor 1960 Sonrası: Radyo, Çay Ocağı	
Bilinen Onarımlar: 1940-1947 yıllarında, kazı, temizlik, sağlamlaştırma, çatı onarımı yapılmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Beşik tonozlu, tek mekanlı ve konik yarım daire apsisli yapı üç kapılıdır. 15. yüzyıl, hibrid Kıbrıs stiline sahiptir.	Konumu:
Kaynaklar: -C. Otten-Froux, 2001a:146 -Enlart, 1987:461 -Anc.Monts.Ces.B.	

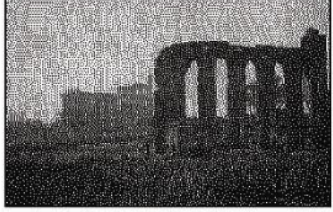
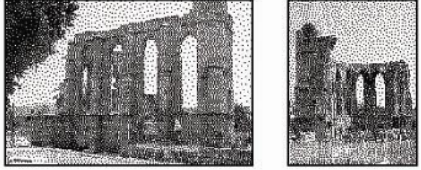
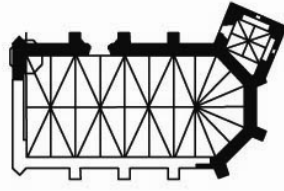
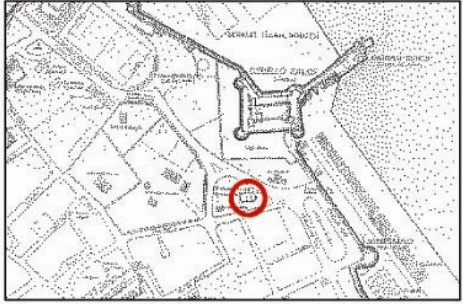
Şekil D.11 Piskoposluk Şapeli

Yapı No: 12	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, Mogabgab, 1946)
Yapı Adı: Piskoposluk Sarayı	
Yapım Yılı: 14. yüzyıl başında burada olan saraydan, 14.-15. yüzyıllara tarihlenen bir lentodan başka birşey kalmamıştır. Dükkanlar ise, 15. yüzyıl ve sonrasına tarihlenmektedir.	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2002)
Özgün İşlevi: Üst kat St. Nicholas Katedrali piskoposları için ikametgah, alt kat ise dükkanlar.	
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: ikametgah ve dükkanlar Osmanlı: Dükkanlar İngiliz: Dükkanlar 1960 Sonrası: Dükkanlar	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Bilinen Onarımlar: -1946 yılında, Liman Yolu sokağına bakan dükkanların cephelerinde, özellikle de kemerlerinde iyileştirmeler yapılmıştır.	
Varsa Yazıt Bilgileri: -	Konumu:
Mimari Nitelikler/ Stil: Halen mevcut olan yedi dükkan yan yana sıralanmış ve sokağına dik, bağımsız beşik tonozlarla örtülmüştür. Önündeki ahşap revakların izleri görülebilmektedir. Girişlerin üzerinde kör kemerlerden oluşan bir friz üstünde de bir silme vardır.	
Kaynaklar: -Enlart, 1987:214,457, 459-62 -Enlart, 1920:142, 344 -Jeffery, 1983:127 -Anc.Monts,Blds.C	

Şekil D.12 Piskoposluk Sarayı ve Stationeler

Yapı No: 13	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: SS. Peter ve Paul Kilisesi, Ayios Nikolaos Cami, Buğday Cami, Sinan Paşa Cami	
Yapım Yılı: Stephen Lusignan'ın belirttiğine göre 1358-1369 (1968:147), Ancak kuzey giriş kapısı daha erkene tarihleniyor.	(Thomson, 1879:40) (EEDA, Mogabgab, 1938)
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise (Doğulu bir grup) Osmanlı: Cami, Depo İngiliz: Patates ve Tahıl Deposu 1960 Sonrası: Kültür Merkezi, Nikah Salonu, Kütüphane, Cami, Boş	
Bilinen Onarımlar: -1546 ve 1568 yıllarındaki depremlerin ardından, yeni uçan payandalar, -1600 civarında, minare, minber ve mihrab, -1735'teki depremden sonra, bir süre ana cami olan yapıda küçük onarımlar, -1937-1945, Eski Eserler Dairesi tarafından sağlamlaştırma, tamamlama, temizlik, kazı.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: 1938 yılında gerçekleştirildiği kazı ve onarımlar sırasında, yapının temellerinde Süryanice bir yazıt bulunmuştur.	
Mimari Nitelikler/ Stil: Üç nefli ve üç apsisli planıyla, St. Nicholas Katedrali'ne benzeyen yapı üçüncü boyutta çok daha basık, ağır ve sadedir. Kuzey kapısı dışında yapı elemanları ve detayları da bir Latin Kilisesi'nden uzaklaşıp doğu etkilerini sergilemektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Aslanapa, 1975:25 -Burch, 1990:98 -Cesnola, 1877:195 -Çakkol, 1984:91 -Edbury, 1995b: 342-4 -Enlart, 1987:246-253 -Francis, 1949:45-7 -Gunnis, 1973:96 -Hill, 1948c:308 -l'Anson, 1883:25 -Keshishian, 1960:92 -Luke, 1964:128-9 -Mogabgab, 1951:177,187-90 -Otten-Froux, 2001a:147 -Pococke, 1738 (Cobham,1969:255) -Rıza, 1989:6 -Schmidt-Worley, 1992:98 -Stewart, 1908:69 -Tekman, 1982:1-15, 48	

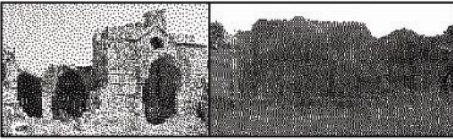
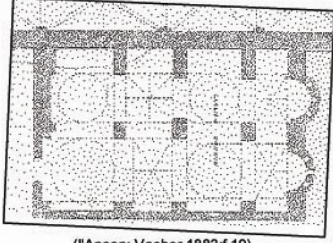
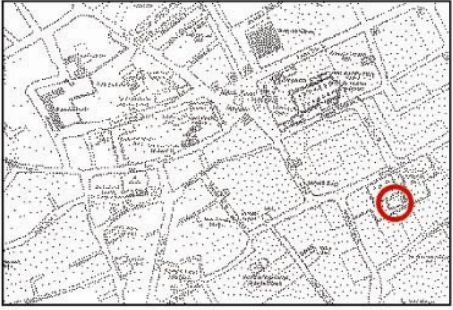
Şekil D.13 SS. Peter ve Paul Kilisesi

Yapı No: 14	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (Thomson, 1879:44)
Yapı Adı: St. George Latin Kilisesi, S. Giorgio lat., Mehti Kilisesi	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2002) (EUA, 2003)
Yapım Yılı: 13. yüzyılın son çeyreği ya da 14. yüzyılın ilk yıllarına tarihlendirilmiştir (Enlart, 1987:259).	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: Plan
Özgün İşlevi: Kilise	Konumu:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	Mimari Nitelikler/ Stil: Yapının tek nef ve beş açıklıktan oluşan iç mekânında üç kenarlı bir apsis yer alır. Kilisenin zarif ve yüksek duvarlarındaki mükemmel oranlarının yanında, birçok noktada görülebilen ince taş detayları da öne çıkan özellikleridir.
Bilinen Onarımlar: -1938-1941 yıllarında Eski Eserler Dairesi tarafından yapının tüm cephelerinde konsolidasyon yapılmış, mimari öğeleri sağlamlaştırılmış, etrafındaki çevre duvarlar örülmüş, batı tarafındaki yol özgün seviyesine düşürülmüştür	Kaynaklar: -Balard 1985:284 -Burch, 1990:96 -Edbury, 1995b:341-2 -Enlart, 1920:142 -Enlart, 1987: 214, 258-62 -Francis, 1949:39 -Gunnis, 1973:103 -Hanworth, 1990:106 -I'Anson, 1883:25-26 -Balard 1985:284 -Jeffery, 1983:128-131 -Mogabgab, 1951:176 -Schmidt-Worley, 1992:98-99 -Stewart, 1908:72 -Anc.Monts,Ces.K
Varsa Yazıt Bilgileri: -	

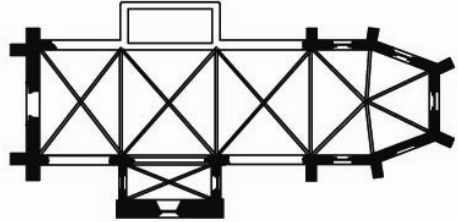
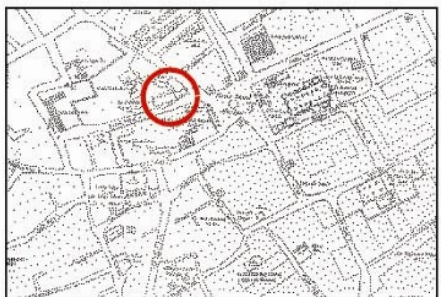
Şekil D.14 St. George Latin Kilisesi

Yapı No: 15	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:																						
Yapı Adı: St. George Yunan Kilisesi, S. Giorgio Duomo dei Greci, Ayios Yeorgios	21. Yüzyıl Fotoğrafı:																						
Yapım Yılı: 14. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir (Enlart, 1987:255) Özgün İşlevi: Kilise Çeşitli Dönemlerde İşlevi: <table border="0"> <tr> <td>Latinler:</td><td>Kilise</td></tr> <tr> <td>Osmanlı:</td><td>Bir süre (1574'e kadar) kilise olarak kullanılmış olabilir.</td></tr> <tr> <td>İngiliz:</td><td>İşlevsiz</td></tr> <tr> <td>1960 Sonrası:</td><td>İşlevsiz</td></tr> </table>	Latinler:	Kilise	Osmanlı:	Bir süre (1574'e kadar) kilise olarak kullanılmış olabilir.	İngiliz:	İşlevsiz	1960 Sonrası:	İşlevsiz	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:														
Latinler:	Kilise																						
Osmanlı:	Bir süre (1574'e kadar) kilise olarak kullanılmış olabilir.																						
İngiliz:	İşlevsiz																						
1960 Sonrası:	İşlevsiz																						
Bilinen Onarımlar: 1937-1941 yıllarında, Eski Eserler Dairesi tarafından kazı, temizlik, ayaklara beton enjekte edilmesi, konsolidasyon, derz yenileme, kuzey ve batı yollarının seviyelerinin düşürülmesi, yakın yapıların yıkılması, güney apsisindeki resimlerin restorasyonu olarak sayılabilir. Varsa Yazıt Bilgileri:	Konumu:																						
Mimari Nitelikler/ Stil: St. George Yunan Kilisesi, Bizans kiliseleri ve Latin kiliselerinin bir arakesiti gibidir ve karma bir stil sergiler. Kentteki diğer büyük kiliseler gibi üç nefli ve üç apsili şemaya sahip olan kilisenin, apsilerinin içindeki resimler, silik de olsa görülebilmektedir. Kaynaklar: <table border="0"> <tr> <td>-Burch, 1990:97</td><td>-Mogabgab, 1951:177,189</td></tr> <tr> <td>-Edbury, 1995b:344</td><td>-Orphanides, 1996:97</td></tr> <tr> <td>-Enlart, 1920:142</td><td>-Pococke, 1738</td></tr> <tr> <td>-Enlart, 1987:253-8,265</td><td>(Cobham, 1969:255)</td></tr> <tr> <td>-Hill, 1948c:308-9</td><td>-SchmidtWorley, 1992:99</td></tr> <tr> <td>-I'Anson, 1883:18,234</td><td>-Stewart, 1908:701</td></tr> <tr> <td>-Jeffery, 1983:147-51</td><td>-Van Bruyn, 1683</td></tr> <tr> <td>-Jennings, 1993:265</td><td>(Mogabgab, 1943:236)</td></tr> <tr> <td>-Mariti, 1971:86</td><td>-Anc.Monts,Ces.D</td></tr> <tr> <td>-Meggen, 1542</td><td></td></tr> <tr> <td>(Mogabgab,1943:147)</td><td></td></tr> </table>	-Burch, 1990:97	-Mogabgab, 1951:177,189	-Edbury, 1995b:344	-Orphanides, 1996:97	-Enlart, 1920:142	-Pococke, 1738	-Enlart, 1987:253-8,265	(Cobham, 1969:255)	-Hill, 1948c:308-9	-SchmidtWorley, 1992:99	-I'Anson, 1883:18,234	-Stewart, 1908:701	-Jeffery, 1983:147-51	-Van Bruyn, 1683	-Jennings, 1993:265	(Mogabgab, 1943:236)	-Mariti, 1971:86	-Anc.Monts,Ces.D	-Meggen, 1542		(Mogabgab,1943:147)		
-Burch, 1990:97	-Mogabgab, 1951:177,189																						
-Edbury, 1995b:344	-Orphanides, 1996:97																						
-Enlart, 1920:142	-Pococke, 1738																						
-Enlart, 1987:253-8,265	(Cobham, 1969:255)																						
-Hill, 1948c:308-9	-SchmidtWorley, 1992:99																						
-I'Anson, 1883:18,234	-Stewart, 1908:701																						
-Jeffery, 1983:147-51	-Van Bruyn, 1683																						
-Jennings, 1993:265	(Mogabgab, 1943:236)																						
-Mariti, 1971:86	-Anc.Monts,Ces.D																						
-Meggen, 1542																							
(Mogabgab,1943:147)																							

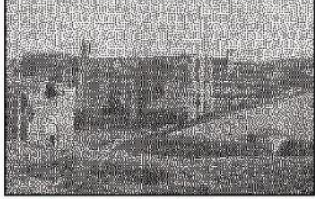
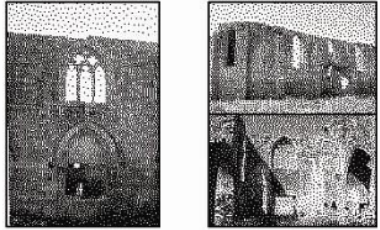
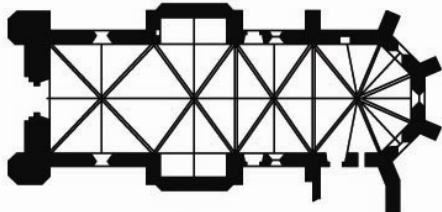
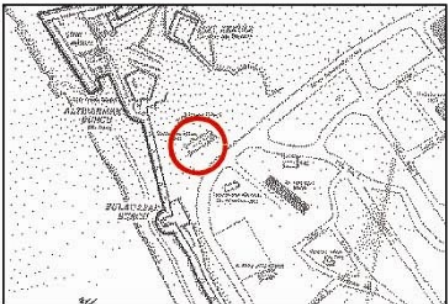
Şekil D.15 St. George Yunan Kilisesi

Yapı No: 16	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (Ohnefalsch-Richter, 1913)
Yapı Adı: St. Symeon Kilisesi	
Yapım Yılı: Bizans kilisesi olarak tanımlanmakta birlikte (Enlart, 1987:255), kesin bir yapım yılına değinilmemiştir.	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2003) (EUA, 2005)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Bir süre (1574'e kadar) kilise olarak kullanılmış olabilir. İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: 1937-1941 yıllarında, Eski Eserler Dairesi tarafından kazı ve temizlik çalışmaları yapılmıştır. 1913 yılına ait resimde görülebilen kubbenin, ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: (!Anson; Vacher, 1883.f.19)
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: St. George Yunan Kilisesinin güney cephesine girişi bulunan kilise, yanındaki yapıdan oldukça farklıdır. İki nefli, iki apsisli bir Bizans Kilisesi olan yapı, hem kubbeler, hem de tonozlarla örtülmüştür. Yanındaki kiliseye göre alçak olan yapının, kuzey tarafında derin nişler bulunmaktadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Burch, 1990:97 -Enlart, 1987:217, 253, 257 -Hill, 1948c:308-9 -Jennings, 1993:265 -Mogabgab, 1951:178 -Anc.Monts.Ces.E	

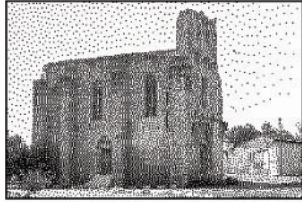
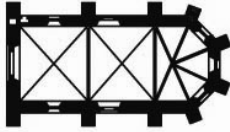
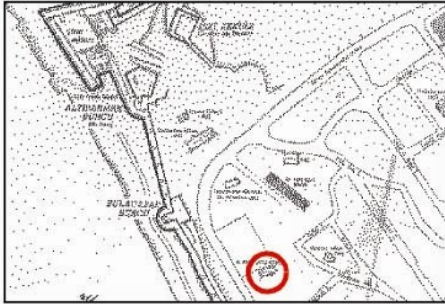
Şekil D.16 St. Symeon Kilisesi

Yapı No: 17	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Fransiskan Kilisesi, St. Francis Kilisesi, St. François Kilisesi, Frères Minor Kilisesi	
Yapım Yılı: 13. yüzyılın son yılları	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2002)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: Yapı, 1939 yılındaki Eski Eserler Dairesi restorasyonları sırasında yapı temizlenmiş, sağlamlaştırılmış, yapıya zarar veren modern duvarlar yıkılmış ve çevre duvarı değiştirilmiştir. Ayrıca güney cephesindeki yol özgün seviyesine çekilmiştir	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Yapının ayakta kalan kısımlarındaki kesme taş işçiliği ile taş detayları oldukça üst düzeydedir. 14.yüzyıl Güney Fransa stilinde yapıldığı düşünülen kilise, St. Nicholas dışındaki Latin Kiliseleri gibi tek neflidir. Üç açıklıklı ve üç kenarlı apsislidir.	Konumu:
Kaynaklar: -Edbury, 1995b:341-4 -Edbury, 1997:237-8 -Enlart, 1920:144 -Enlart, 1987:267-274 -Francis, 1949:39 -Gunnis, 1973:95 -Jeffery, 1983:132-36 -Martoni, 1394:22-4 -Mogabgab, 1951:176 -Otten-Froux, 2001a:146 -Stewart, 1908:73 -Anc.Monts.Ces.N	

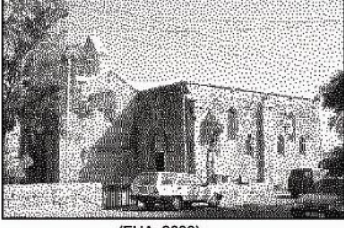
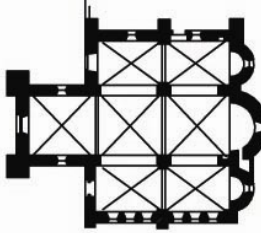
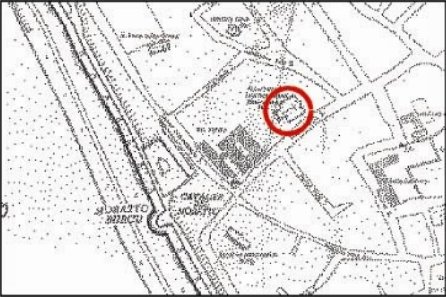
Şekil D.17 Fransiskan Kilisesi

Yapı No: 18	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, 1880)
Yapı Adı: Karmelit Kilisesi, St.Mary of Carmel Kilisesi, S. Carmine Kilisesi	
Yapım Yılı: 1360 yılı civarında (Enlart, 1920:14).	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2001) (EUA, 2001)
Özgün İşlevi: Kilise	
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: 1937-1939 yılları arasında Eski Eserler Dairesi tarafından restore edilmiştir. 1941-1942 yıllarında, yapının güney duvarı, kuzey penceresi, cephedeki kuleleri, transept kemerleri, kuzey duvarı sağlamlaştırılmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Karmelit Kilisesi'nin planı, Fransiskan Kilisesi ile çok fazla benzerlikleri vardır. Tek nefli, üç kenarlı apsisi ve üç açıklıklıdır. 14. yüzyıl Siena stilinde olduğu tespit edilen ve 1930'larda onarımı yapılan freskleri, bugün izlenmemektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Duckworth, 1900:38 -Edbury, 1995b:341 -Enlart, 1920:148-9 -Enlart, 1987:215,262-267 -Gunnis, 1973:100 -Jeffery, 1983:137-40 -Mogabgab, 1951:178 -Otten-Froux, 2001a:146 -Stewart, 1908:74 -Anc.Monts.Ces.V	

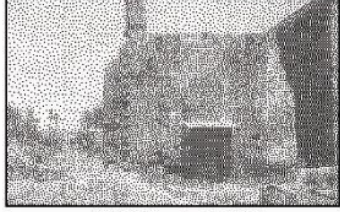
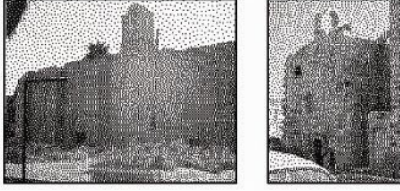
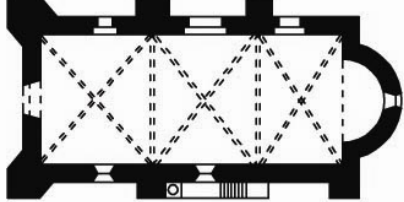
Şekil D.18 Karmelit Kilisesi

Yapı No: 19	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (Williams, 1928:17)
Yapı Adı: St. Anne Kilisesi, S.Anna Kilisesi, Maronit Kilisesi	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2001)
Yapım Yılı: 14. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Enlart, 1987:274).	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: Plan
Özgün İşlevi: Kilise	Konumu:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Bilinmiyor İngiliz: Bilinmiyor 1960 Sonrası: Bilinmiyor, şu anda boş	Kaynaklar: -Enlart, 1920:154 -Enlart, 1987:215,274-80 -Francis, 1949:48 -Gunnis, 1973:100 -l'Anson, 1883:26 -Jeffery, 1983:140-42 -Mogabgab, 1951:178 -Stewart, 1908:75
Bilinen Onarımlar: 1937 yılında duvar resimleri restore edilmiştir.	
Varsa Yazıt Bilgileri: İç mekandaki duvar resimleri ile birlikte Latince ve Grekçe yazılar da görülmektedir.	
Mimari Nitelikler/ Stil: Oldukça zarif ölçülere, üst düzey bir taş işçiliğine ve çok sayıda duvar resmine sahip olan kilise tek nefli ve iki açıklıklıdır. Diğer Latin kiliselerinde görülen üç kenarlı apsis, payandalar ve apsis önündeki dilimli tonoz bu yapıda da görülmektedir.	

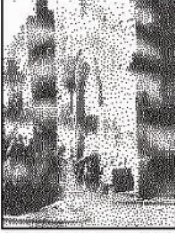
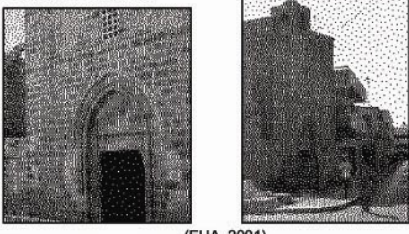
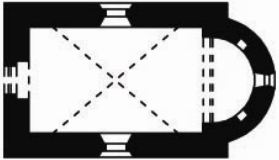
Şekil D.19 St. Anne Kilisesi

Yapı No: 20	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Ayios Yeorghios Xorinos Kilisesi, St. George the Exiler Kilisesi, Nestoryan Kilisesi	
Yapım Yılı: Lachas kardeşler tarafından 1360 yılında inşa edildiğine dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır (Enlart, 1987:281).	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Deve Ahır İngiliz: 20. yy başında Ortodoks K. 1960 Sonrası: 1963'ten sonra boşaltılıyor, 1974 kuşatmasında Hastane, 1989'dan beri Kültür Merkezi	 (EUA, 2003)
Bilinen Onarımlar: -1900'lerin ilk yıllarında, Rum Kilise Komitesi tarafından Güney cephede temizlik yaptırılmıştır. -1937-1939 yıllarında, temizlik, kazı, yol alçalma ve asfaltlama yapılmıştır. Yapıda, 1947 yılına kadar, yapının kullanımına yönelik onarımlar gerçekleştirilmiştir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: İç mekandaki duvar resimleri ile birlikte Latince ve Grekçe yazılar da görülmektedir.	
Mimari Nitelikler/ Stil: Üç nefli ve üç apsisli kilisenin, orta nefi yan neflerden daha uzundur. Üç nefin de batı yönünde giriş kapısı bulunmaktadır. Kuzey nefinin batısında çan kulesi bulunan yapı, kentteki az sayıda bütünlüğü bozulmamış kiliselerdendir.	Konumu:
Kaynaklar: -Burch, 1990:93 -Enlart, 1987:280-6 -Forwood, 1971:142 -Gunnis, 1973:99 -Hill, 1948b:4 -Jeffery, 1983:144-146 -Luke, 1964: 128 -Makhairas, 1932:85 -Mogabgab, 1951:185 -Ottien-Froux, 2001a:147 -Schmidt-Worley, 1992:98 -Stewart, 1908:76 -Anc.Monts.Ces.R	

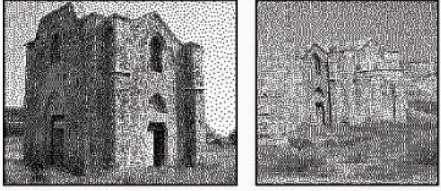
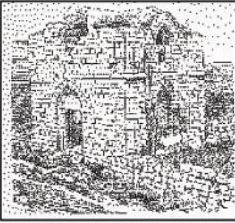
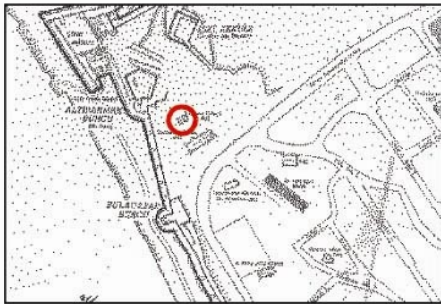
Şekil D.20 Ayios Yeorghios Xorinos Kilisesi

Yapı No: 21	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Templar Kilisesi	
Yapım Yılı: Templarlara ait kilise olduğunun kesinleşmesi durumunda, 13. yüzyıl sonlarına tarihlendirilebilir.	(EEDA, Mogabgab, 1939)
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Mescit İngiliz: Mescit, Mason Locası 1960 Sonrası: Sığınak, Kütüphane, Dernek ve Topluluklar çalışma salonu	
Bilinen Onarımlar: 1938'den 1950'lere uzanan restorasyonlar sırasında, kazı çalışmaları yapılmış, çevredeki zemin ve önündeki yol alçaltılmış, doğu tarafındaki bitişik konutlar yıkılmış, su basmasına karşı önlemler alınmış, çevre duvarı örülmüş ve strüktürel ve mimari öğelerde tamamlama yapılmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: İki kiliseden, daha büyük ve C. Enlart'a göre daha eski olan (1987:290) kuzeydeki kilise, tek neflidir. Dairesel bir apsisi ve girişle apsis arasında üç açıklığı bulunmaktadır. Bu yapının girişi ve döşemesi, diğerine göre daha aşağıdadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Balard, 1985:285 -Edbury, 1994:102,136 -Edbury, 1999:102 -Enlart, 1987:290-293 -Gunnis, 1973:102 -Jeffery, 1993:131-32 -Luttrell, 1997:167,169-70 -Mogabgab, 1951:187 -Mullaly, 1999:87 -Otten-Froux, 2001a:149 -Anc.Monts.Ces.O	

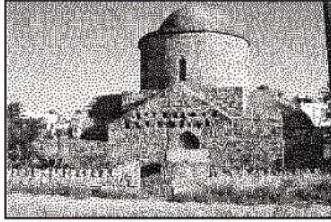
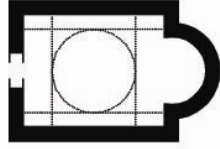
Şekil D.21 Templar Kilisesi

Yapı No: 22	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, Mogabgab, 1939)
Yapı Adı: Hospitalier Kilisesi	
Yapım Yılı: 14. yüzyıl (Eğer St. Jean şövalyelerine ait kilise bu ise)	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2001)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Bilinmiyor İngiliz: Bilinmiyor, Mason Locası 1960 Sonrası: Sığınak, Kütüphane, Demek ve Topluluklar çalışma salonu	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: Plan
Bilinen Onarımlar: 1938'den 1950'lere uzanan restorasyonlar sırasında, kazı çalışmaları yapılmış, çevredeki zemin ve önündeki yol alçaltılmış, doğu tarafındaki bitişik konutlar yıkılmış, su baskmasına karşı önlemler alınmış, çevre duvar örülmüş ve strüktürel ve mimari öğelerde tamamlama yapılmıştır.	
Varsa Yazıt Bilgileri: Batı girişi lentosun üzerindeki üç amadan birinde, St.Jean şövalyelerinin amasına benzetilmiş haç rölyefi vardır. Bu amadan dolayı, yapı Hospitalier şövalyelerine atfedilmiştir.	
Mimari Nitelikler/ Stil: İki kiliseden küçük olan güneydeki tek nefli, tek açıklıklı, dairesel apsisli ve diğerine göre daha yüksektir. Batı cephesinde, sövesi üzerinde üç amblem bulunan giriş kapısı, güney cephesinin girişe yakın bölümünde, bir çan kulesi yer almaktadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Balard, 1985:285 -Edbury, 1994:102,136 -Edbury, 1999:102 -Enlart, 1987:290-293 -Gunnis, 1973:102 -Jeffery, 1993:131-32 -Luttrell, 1997:167,169-70 -Mogabgab, 1951:187 -Mullaly, 1999:87 -Otten-Froux, 2001a:149-152 -Anc.Monts.Ces.O	

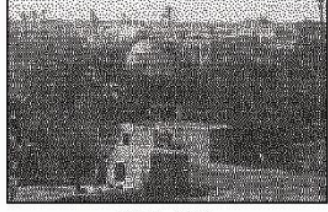
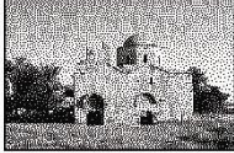
Şekil D.22 Hospitalier Kilisesi

Yapı No: 23	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, 1880)
Yapı Adı: St. Mary Ermeni Kilisesi, Tabakhane	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2002)
Yapım Yılı: 14.-15. yüzyıllar (Enlart, 1920:154).	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: (Enlart, 1987:286)
Özgün İşlevi: Ermeni Kilisesi	Konumu:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Tabakhane İngiliz: Ermeni Kilisesi (1945) 1960 Sonrası: 1974'ten sonra boş	Bilinen Onarımlar: 1936-1939 yılları arasında bazı onarımlar geçirmiştir. Çatı izolasyonu yapılmış, güney ve kuzey cepheleri iyileştirilmiş, kapı ve doğramaları takılmıştır. Freskleri 1937 yılında restore edilmiştir. 1938'deki temizlik çalışmaları, bazı ortaçağ temellerine rastlanmıştır. Varsa Yazıt Bilgileri: Azizlerin freskleri altındaki Ermenice yazılar, yapının Ermeni kilisesi olduğunun önemli bir göstergesidir. Mimari Nitelikler/ Stil: Ermeni Kilisesi, kentte ayakta duran kiliseler arasında en küçüküdür. Tek nefli ve tek açıklıklı yapının kareye yakın bir planı vardır. Üçgen alınlıklar gibi farklı biçimsel kodları bulunan yapının, freskleri 14.-15. yy Gotik ve Bizans etkileri taşır. Kaynaklar: -Burch, 1990:95 -Enlart, 1920:154 -Enlart, 1987:215, 286-288 -Forwood, 1971:142 -Francis, 1949:47 -Hill, 1948b:3 -Jeffery, 1983:143 -Keshishian, 1960:101 -Luke, 1964:129 -Burch, 1990:95 -Mogabgab, 1951:176-8, 186 -Stewart, 1908:74 -Yeritsanti, circa 1312 (Mogabgab, 1943:54) -Anc.Monts.Ces.W

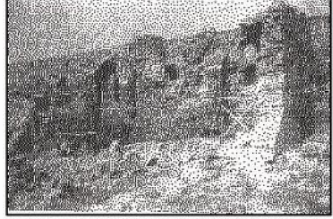
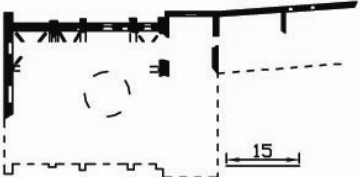
Şekil D.23 St. Mary Ermeni Kilisesi

Yapı No: 24	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Ayia Zoni Kilisesi, Ayia Zone	
Yapım Yılı: Latinler Dönemi	(EEDA, 1880)
Özgün İşlevi: Rum Ortodoks Kilisesi	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Bilinmiyor İngiliz: Bilinmiyor 1960 Sonrası: Bilinmiyor	
Bilinen Onarımlar: -	(EUA, 2002)
Varsa Yazıt Bilgileri: -	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
	
	Plan
Mimari Nitelikler/ Stil: Tek açıklığı bulunan, tek bir neften oluşan 6 m x 4 m ölçülerindeki yapının apsisi yarım dairedir. Bizans karakterini veren özellikler; Yunan haçı biçimli üst örtüsü ve beden duvarlarına yakın yükseklikte bir tamburun üzerindeki kubbesidir.	Konumu:
Kaynaklar: -Enlart, 1987:213 -Jeffery, 1983:155-156	

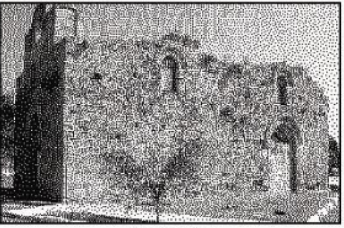
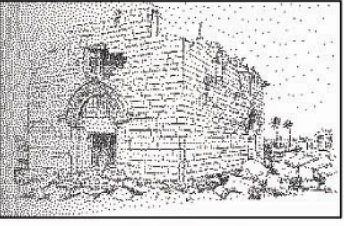
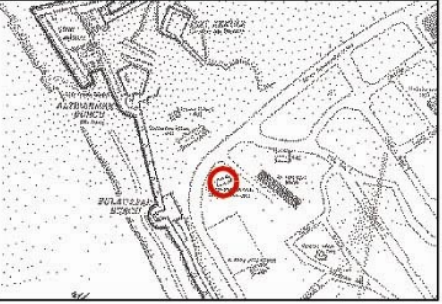
Şekil D.24 Ayia Zoni Kilisesi

Yapı No: 25	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Ayios Nicolas Kilisesi, Haia Nichola Kilisesi	 (EEDA, 1880)
Yapım Yılı: 15. yüzyıl stilindedir (Jeffery, 1983:155).	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Özgün İşlevi: Rum Ortodoks Kilisesi	 (EUA, 2003)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Bilinen Onarımlar: -	
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: İki nefli ve iki apsisli olan yapıda görülen Yunan haçı biçiminde üst örtünün üzerinde, yüksek, sekizgen bir tambur ve kubbe yer almaktadır. İklima uygun küçük pencereleri olan yapının, iç mekânında hala fresk izleri görülebilmektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Enlart, 1987:213 -Jeffery, 1983:155	

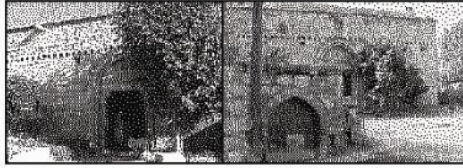
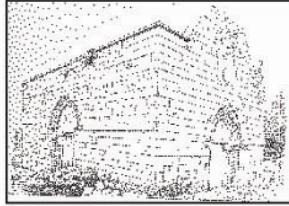
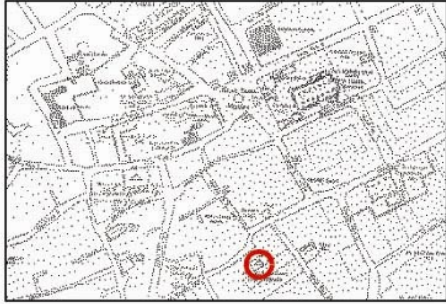
Şekil D.25 Ayios Nicolas Kilisesi

Yapı No: 27	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, Mogabgab, 1940)								
Yapı Adı: St. Antonio Kilisesi ve Hastanesi, S. Antoni Kilisesi, Monasterium Sancti Antonii Ordinis Heremitorum	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2005)								
Yapım Yılı: 14. yüzyıl ortaları Özgün İşlevi: Kilise -M. Balard, hastanenin bu kilisenin biraz güneyinde olduğunu öne sürmüştür (1985:300) Çeşitli Dönemlerde İşlevi: <table border="0"> <tr> <td>Latinler:</td><td>Kilise</td></tr> <tr> <td>Osmanlı:</td><td>İşlevsiz</td></tr> <tr> <td>İngiliz:</td><td>İşlevsiz</td></tr> <tr> <td>1960 Sonrası:</td><td>İşlevsiz</td></tr> </table>	Latinler:	Kilise	Osmanlı:	İşlevsiz	İngiliz:	İşlevsiz	1960 Sonrası:	İşlevsiz	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: Plan
Latinler:	Kilise								
Osmanlı:	İşlevsiz								
İngiliz:	İşlevsiz								
1960 Sonrası:	İşlevsiz								
Bilinen Onarımlar: St. Antonio Kilisesi'nde 1940 yılında gerçekleştirilen Eski Eserler Dairesi çalışmaları, kazılar yapılmış, doğu duvarı, temelleri, pencereleri konsolide edilmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Varsa Yazıt Bilgileri: -	Mimari Nitelikler/ Stil: Sadece doğu duvarı ayakta olan yapı, Yunan haçı seması, önündeki üç açıklıklı geniş revakı, ve ana mekanın tonozlarının kesişimindeki kubbesiyle Bizans vurguludur. Muhtemelen, 15. yüzyılda bazı eklemeler ve yenilemeler geçirmiştir. Konumu: 								
Kaynaklar: -Balard, 1985:284-5 -Edbury, 1995b:340-4 -Enlart, 1987:288-290 -Enlart, 1987:457 -Jeffery, 1983:156 -Jennings, 1993:263 -Luttrell, 1997:170 -Otten-Froux, 2001a:149 -Anc.Monts.Blds.F									

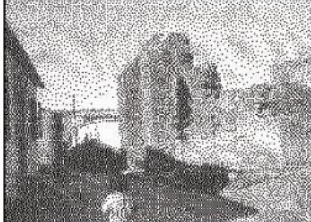
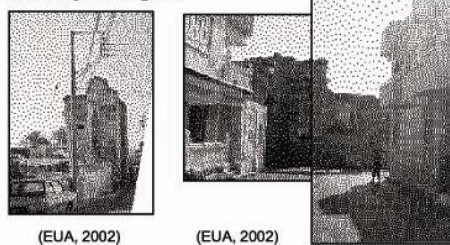
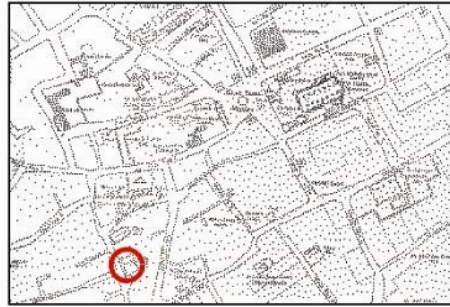
Şekil D.27 St. Antonio Kilisesi ve Hastanesi

Yapı No: 28	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Tabakhane Camisi	
Yapım Yılı: 15. yüzyıl	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2003)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Cami İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: 1937-1939 yıllarında süren restorasyon çalışmalarında, yıkılan bazı bölümleri yeniden inşa edilmiştir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: (Enlart, 1987:299)
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: İki açıklıktan oluşan tek nefli, yarım daire apsisli yapı payandasızdır ve çapraz tonozları cephelere üçgen alınlıklar olarak yansımıştır. Fransız, Aragonese ve Bizans karışımı olarak tanımlanmıştır (Enlart, 1987:301)	Konumu:
Kaynaklar: -Aslanapa, 1975:25 -Çakkol, 1984:91 -Enlart, 1987:215,299-302 -Jennings, 1993:48 -Sannay, 2000:288	

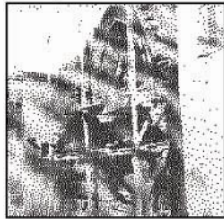
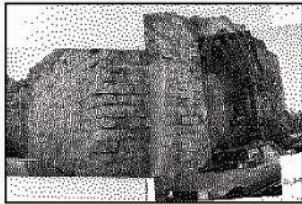
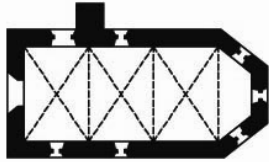
Şekil D.28 Tabakhane Camisi

Yapı No: 29	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Mustafa Paşa Camisi, Stavros Kilisesi	
Yapım Yılı: 15. yüzyıl	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: Cami İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: 1990'ların ortalarından itibaren cami olarak kullanılmaktadır.	
Bilinen Onarımlar: -1571 sonrasında yapıya bir mihrab eklenmiştir. -1990'ların başında gerçekleştirilen restorasyonlarda, tonozunun üzerine beton kaplama dökülmüştür.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	 (Enlart, 1987:302)
Mimari Nitelikler/ Stil: Tek nefli ve tonoz örtülü bu yapının, sade cepheler, silmeyle biten duvarlar, beşik tonoz örtüsü, iç mekân yüksekliğindeki apsis ve batısındaki alınlıkta doğu, kapılarındaki silmeler ve kaburga tonozlarında Gotik etkileri izlenebilmektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Çakkol, 1984:91 -Enlart, 1987:213,302-3 -Jeffery, 1983:155-56 -Sannay, 2000:288 -Tekman, 1982:48	

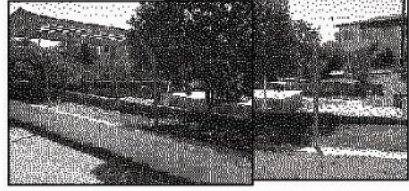
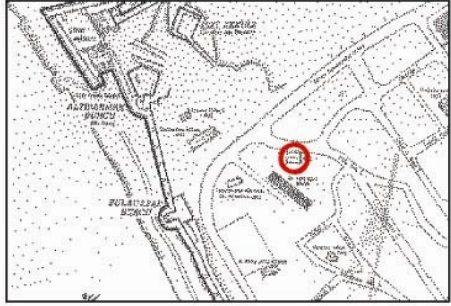
Şekil D.29 Mustafa Paşa Camisi

Yapı No: 30	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Adı Bilinmeyen Kilise, No:1	 (EEDA, Mogabgab, 1951)
Yapım Yılı: Latinler Dönemi	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	 (EUA, 2002) (EUA, 2002)
Bilinen Onarımlar: 1937-1938 yıllarında, yapının ön cephesinde gerçekleştirilen sağlamlaştırma çalışmalarından sonra, 1950-1951 yıllarında doğu ve güney yöndeki konutlar yıkılmış, çevresi temizlenmiş ve çevre duvarları inşa edilmiştir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Sadece batı cephesinin girişi ve iki yanındaki payandaları ayakta olan yapı, Bizans ve Gotik stillerinin birlikte görüldüğü bir örnektir. Ağırlıklı olarak bir Bizans yapısı olan bu kilise, payandaları, girişi ve bazı detaylarında Gotik etkileri taşımaktadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Enlart,1987:298-9 -Anc.Monts.Ces.P	

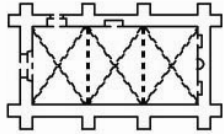
Şekil D.30 Adı Bilinmeyen Kilise No:1

Yapı No: 31	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı: (EEDA, Mogabgab, 1937)								
Yapı Adı: Adı Bilinmeyen Kilise, No:2									
Yapım Yılı: 14. yüzyıl sonu-15. yüzyıl başı									
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2002)								
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: <table><tr><td>Latinler:</td><td>Kilise</td></tr><tr><td>Osmanlı:</td><td>İşlevsiz</td></tr><tr><td>İngiliz:</td><td>İşlevsiz</td></tr><tr><td>1960 Sonrası:</td><td>İşlevsiz</td></tr></table>	Latinler:	Kilise	Osmanlı:	İşlevsiz	İngiliz:	İşlevsiz	1960 Sonrası:	İşlevsiz	
Latinler:	Kilise								
Osmanlı:	İşlevsiz								
İngiliz:	İşlevsiz								
1960 Sonrası:	İşlevsiz								
Bilinen Onarımlar: 1937-1938 yıllarında ön cephe ve giriş kapısında sağlamlaştırmalar yapılmıştır. 1950-1951 yıllarında, kuzey, doğu ve güney yöndeki konutlar yıkılmış ve yapı çevre duvarlarıyla çevrelenmiştir	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay: Plan								
Varsa Yazıt Bilgileri: -									
Mimari Nitelikler/ Stil: Bu kilise, plan şemasında da, detaylarda da, ağırlıklı olarak Gotik özellikleri göstermektedir. Tek nefli ve üç açıklıklı yapının apsisi üç kenarlıdır. Ancak bu yapıda, benzer şemadaki diğer Latin kiliselerinin aksine payandalar yoktur.	Konumu: 								
Kaynaklar: -Enlart,1987:297-8 -Anc.Monts.Ces.Q									

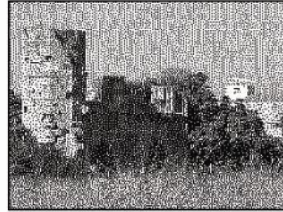
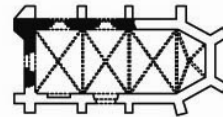
Şekil D.31 Adı Bilinmeyen Kilise No:2

Yapı No: 32	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Adı Bilinmeyen Kilise, No:3	
Yapım Yılı: Muhtemelen Latinler Dönemi öncesi.	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2005)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Latinler Dönemi öncesinde yıkılmış olabilir. Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: 1936-1939 yıllarında gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında, döşeme ve sütun kaideleri seviyesinde ortaya çıkmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Döşeme seviyesindeki yapı üç nefli ve üç apsislidir. Yapının, beması, kriptosu, yalın duvar, döşeme ve sütun kaideleriyle, erken Hristiyanlık bazilikaları şema ve stilinde bir kilise olması güçlü bir olasılıktır.	Konumu:
Kaynaklar: - Anc.Monts.Ces.U	

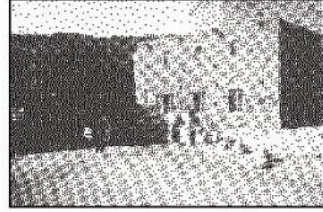
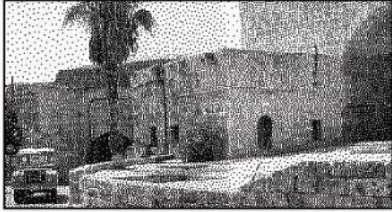
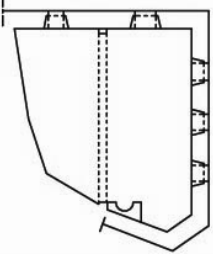
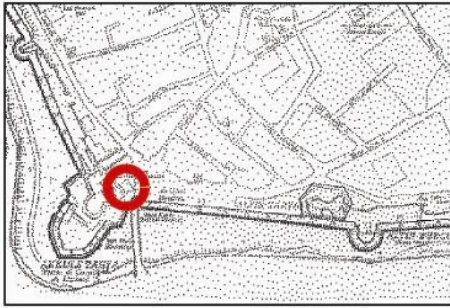
Şekil D.32 Adı Bilinmeyen Kilise No:3

Yapı No: 33	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Adı Bilinmeyen Kilise, No:4	
Yapım Yılı: 14. yüzyıl sonları-15. yüzyıl başları	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2003)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: Bu kilisede, 1942 yılında sadece kazı ve fotoğraflama çalışmaları gerçekleştirilmiştir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Tek nefli, üç açıklıklı ve apsissiz bir kilisedir. Kuzey ve güney cephelerinde büyük kesitli payandaları bulunan yapı, iyi işlenmiş kesme taşla inşa edilmiştir. Kaburga tonoz başlangıçları, içte yer alan moloz dolguyla, çok ağır görünmektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Enlart,1987:296-7 -Anc.Monts.Ces.F	

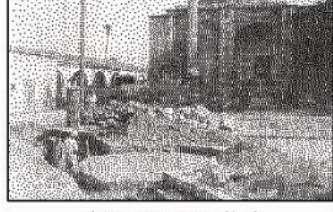
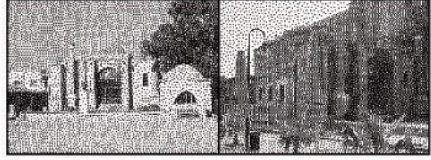
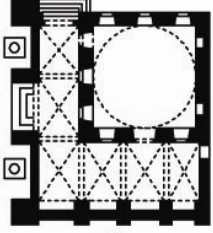
Şekil D.33 Adı Bilinmeyen Kilise No:4

Yapı No: 34	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Adı Bilinmeyen Kilise, No:5	
Yapım Yılı: Latinler Dönemi	
Özgün İşlevi: Kilise	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2005)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Kilise Osmanlı: İşlevsiz İngiliz: İşlevsiz 1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: -	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay: Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: C. Enlart'ın kentteki en güzel yapı olarak tanımladığı kilisenin (1987:294), sadece batı duvarının ve kuzey duvarının bir bölümü kalmıştır. Tek nefli, üç açıklıklı, payandalı, üç kenarlı apsisli olan yapının, nitelikli taş detayları dikkat çekmektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Enlart,1987:294-6	

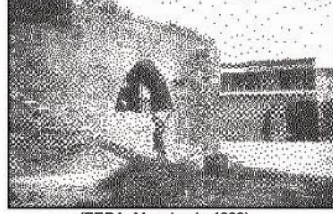
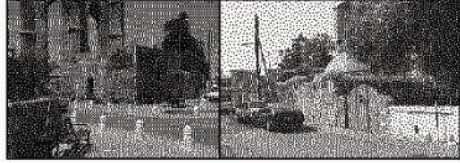
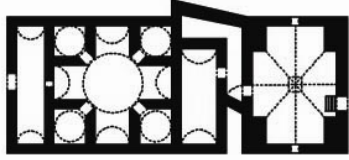
Şekil D.34 Adı Bilinmeyen Kilise No:5

Yapı No: 35	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Akkule Mescidi	 (EEDA, Mogabgab, 1937)
Yapım Yılı: 1618	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Özgün İşlevi: Mescit	 (EUA, 2002)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Osmanlı: Mescit İngiliz: Eski Eserler Dairesi 1960 Sonrası: Postane Turizm Danışma Bürosu	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Bilinen Onarımlar: -	 Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: Mescidin girişinin ve girişin karşısında yer alan mihrabının üzerinde olmak üzere iki kitabesi vardır. Giriş kitabesinde, yapım yılı olarak 1027 h. tarihi yazılıdır.	Konumu:
Mimari Nitelikler/ Stil: Tek mekanlı mescidin planı yamuğa yakındır. Basit bir cephe düzenlemesi ve girişi olan yapının pencereleri üzerinde tepe pencereleri bulunmaktadır. Yapının düz çatı örtüsünü, mekanı uzunlamasına ortadan bölen bir kemer taşır.	
Kaynaklar: -Aslanapa, 1975:25 -Burch, 1990:93 -Çakkol, 1984:92 -Hanworth, 1990:138 -Rıza, 1989:5 -Tekman, 1982:16-7 -Uluçam, 1984:156	

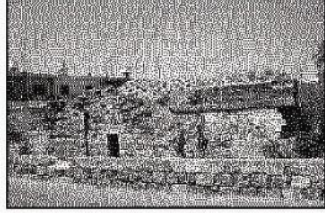
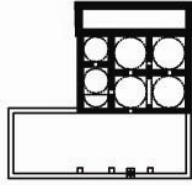
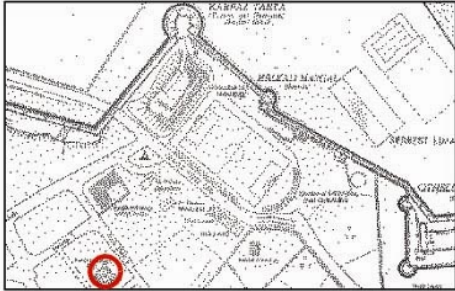
Şekil D.35 Akkule Mescidi

Yapı No: 36	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Gazimağusa Medresesi	 (EEDA, Mogabgab, 1947)
Yapım Yılı: Osmanlı Dönemi	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Özgün İşlevi: Medrese	 (EUA, 2002) (EUA, 2003)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Osmanlı: Medrese İngiliz: Kütüphane 1960 Sonrası: Kütüphane, Turizm Ofisi, Banka	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Bilinen Onarımlar: -	 Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: -	Konumu:
Mimari Nitelikler/ Stil: Yapı, bir kubbeli mekân ve bu mekânın batısını ve güneyini saran, haç tonozlarla örtülmüş bir dehlizden oluşur. Yapı plan ve cephe düzenlemesi açısından Osmanlı medreselerine benzemez. Bazı bölümlerinin eski bir yapıya ait olması muhtemeldir.	
Kaynaklar: -Çakkol, 1984:93 -Drummond, 1750 (Cobham, 1969:274) -Enlart, 1987:459,461 -Hanworth, 1990:138 -Sannay, 2000:347 -Tekman, 1982:31	

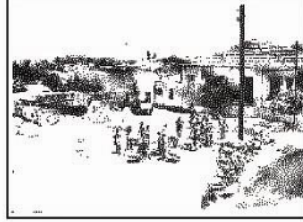
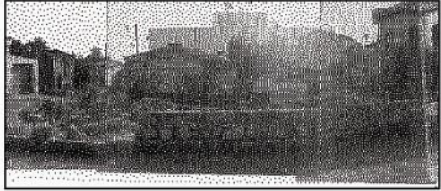
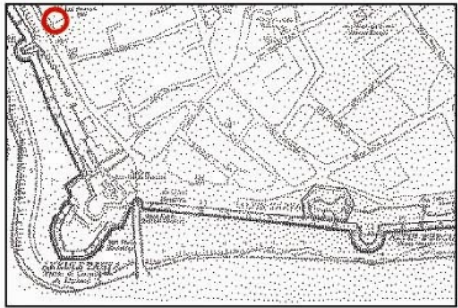
Şekil D.36 Gazimağusa Medresesi

Yapı No: 37	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Cafer Paşa Hamamı	 (EEDA, Mogabgab, 1939)
Yapım Yılı: 1601	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Özgün İşlevi: Hamam	 (EUA, 2005) (EUA, 2002)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Osmanlı: Hamam İngiliz: Bilinmiyor 1960 Sonrası: Mağaza, Bar	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Bilinen Onarımlar: Yapıda, yakın dönemde gerçekleşen işlev değişikliği sırasında, denetimsiz ve nitelsiz onarımlar gerçekleştirilmiştir.	 Plan
Varsa Yazıt Bilgileri: -	Konumu:
Mimari Nitelikler/ Stil: Hamam, soğukluk, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. St. Francis Kilisesi'ne bitişik olan soğukluk ve ılıklik, Osmanlı öncesine ait mekânlardır. Sıcaklık ve külhan bölümleri ise, Klasik Osmanlı hamamının özelliklerini göstermektedir.	
Kaynaklar: -Çakkol, 1984:102-3 -Hanworth, 1990:130 -Jennings, 1993:60 -Sannay, 2000:337 -Tekman, 1982:27 -Uluçam, 1984:164 -Yıldız, 1997:125	

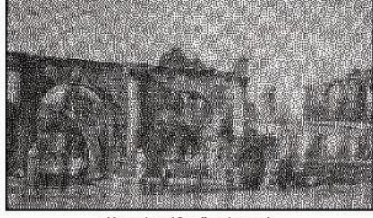
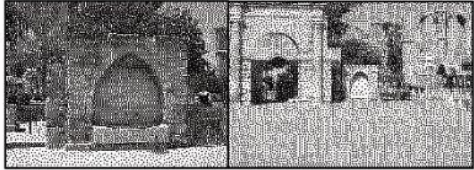
Şekil D.37 Cafer Paşa Hamamı

Yapı No: 38	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Kertikli Hamamı	
Yapım Yılı: Osmanlı Dönemi	
Özgün İşlevi: Hamam	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Osmanlı: Hamam İngiliz: Bilinmiyor 1960 Sonrası: İşlevsiz	 (EUA, 2002)
Bilinen Onarımlar: 1980'li yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı tarafından restorasyonu gerçekleştirilmiştir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	 Plan
Mimari Nitelikler/ Stil: Bu yapının planı bir Osmanlı hamamı şemasını yansıtmamaktadır. Sadece temelleri kalmış olan soğukluk bölümü, geniş bir dikdörtgendir. Soğukluğun yanındaki iki kubbeli odadan, buna eş ancak ortasından duvar geçen bir başka odaya geçilmektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Aslanapa, 1975 :27 -Çakkol, 1984:104 -Tekman, 1982:28 -Uluçam, 1984:164	

Şekil D.38 Kertikli Hamamı

Yapı No: 39	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Kızıl Hamam	 (EEDA, Mogabgab, 1951)
Yapım Yılı: Osmanlı Dönemi	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Özgün İşlevi: Hamam	 (EUA, 2003)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Osmanlı: Hamam İngiliz: Bilinmiyor 1960 Sonrası: İşlevsiz	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Bilinen Onarımlar: 1951 yılında yapıda kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiş ve toprak altındaki bölümleri ortaya çıkarılmıştır. Ancak, bu çalışmalar sonucunda yayınlanmış herhangi bir röleve veya restitüsyon çizimine rastlanmamıştır.	
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Döşeme seviyesine inmiş olan yapının mimari özelliklerini değerlendirmek için yeterli veri ve doküman bulunmamaktadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Çakkol, 1984:105 -Sannay, 2000:288 -Tekman, 1982:27-8 -Anc.Monts.Blds.H	

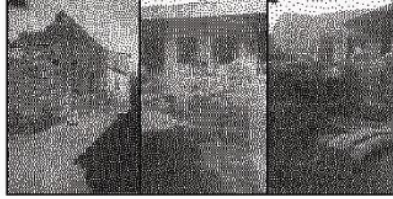
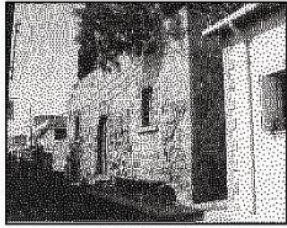
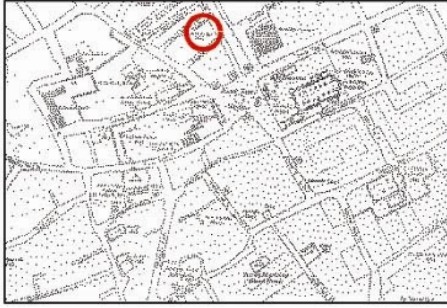
Şekil D.39 Kızıl Hamam

Yapı No: 40	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Cafer Paşa Çeşmesi	
Yapım Yılı: 1596-1597	(Anonim, 19. yüzyıl sonu)
Özgün İşlevi: Çeşme	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi:	
Osmanlı: Çeşme İngiliz: Çeşme 1960 Sonrası: İşlevsiz	(EUA, 2005) (EUA, 2002)
Bilinen Onanımlar: 1956 yılına kadar sarayın önünde konumlanmış, bu tarihte gerçekleştirilen taşıma çalışmalarıyla, birkaç metre kuzey-batıya ötelenerek bugünkü yerine getirilmiştir.	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: Çeşmenin yapım tarihi 1005 yılının da yazılı bulunduğu yazıtında, çeşmenin banisi Cafer Paşa övülerek yaptığı işler anlatılmakta ve çeşmenin suyundan içenler, Cafer Paşa'nın zat-ı şerefine dua etmeye çağılmaktadır (Tekman, 1982:41).	
Mimari Nitelikler/ Stil: Kaleiçi'ndeki çeşmelerden en niteliklisi olan Cafer Paşa Çeşmesi, iki basamaklı bir platform üzerine yerleştirilmiş yalak ve musluk bölümlerinden oluşmaktadır. Sivri kemerli musluk nişi içinde bir yazıt bulunur. Yapının en üst kodu bir silme ile bitirilmiştir.	Konumu:
Kaynaklar: -Aslanapa, 1975 :27 -Çakkol, 1984:106-7 -Tekman, 1982:40-1	

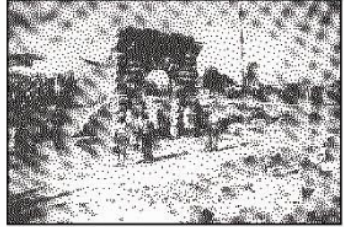
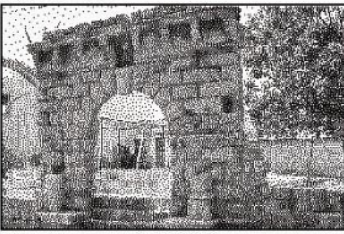
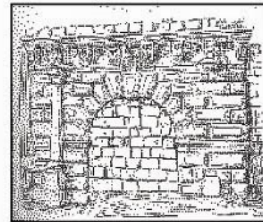
Şekil D.40 Cafer Paşa Çeşmesi

Yapı No: 41	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Namık Kemal Zindanı	
Yapım Yılı: Latinler Dönemi ve Osmanlı Dönemi	
Özgün İşlevi: Sarayın bir odası ve muhtemelen idari işlerde kullanılmış olan üst kat odası	21. Yüzyıl Fotoğrafı: (EUA, 2003)
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Saray Odası Osmanlı: Zindan İngiliz: Askeri, Müze 1960 Sonrası: Müze	
Bilinen Onarımlar: "Namık Kemal zindanı ve Müzesi"nin restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları 1993 yılında Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Rölöve ve Restorasyon Şubesi tarafından gerçekleştirilerek ziyarete açılmıştır.	
Varsa Yazıt Bilgileri: -	Plan/ Kesit/ Görünüş/ Detay:
Mimari Nitelikler/ Stil: Yapı, 1571 sonrası hapisane ve talimhane olarak kullanılan sarayın parçasıdır. Alt kat çok kalın duvarları ve payandalarıyla Osmanlı öncesinin izlerini taşıırken, üst katı pencere düzeni ve farklı duvar örgüsüyle Osmanlı Dönemi'ne tarihlenebilir.	
Kaynaklar: -Tekman, 1982:34 -Rıza, 1989:8	
	Konumu:

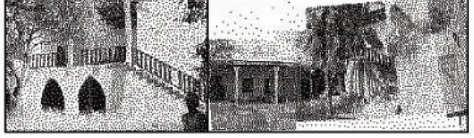
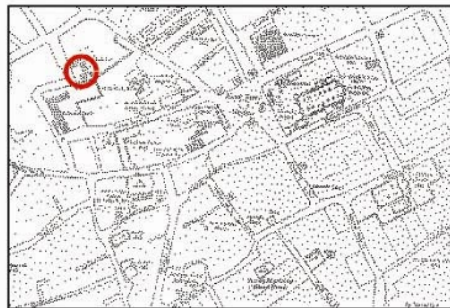
Şekil D. 41 Namık Kemal Zindanı

Yapı No: 42	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Venedik Evi, Kraliçe'nin Sarayı, Bedesten	
Yapım Yılı: Latinler Dönemi	(EEDA, Mogabgab, 1946)
Özgün İşlevi: Konut/ Loggia/ Saray	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Konut/ Loggia/ Saray Osmanlı: Bedesten İngiliz: Kadınlar Hapishanesi 1960 Sonrası: İşlevsiz, Özel Mülk	
Bilinen Onarımlar: 1945 yılında, Bedesten Sokak tarafındaki avluda, kazı ve küçük çaplı onarımlar gerçekleştirilmiştir. Bu kazı ve onarımlar dışında, bu yapılar üzerine kapsamlı araştırma, rölöve ve restitüsyon çalışmaları yapılmamıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: -	
Mimari Nitelikler/ Stil: Yapı parselinin kuzey-batısında, revaklı, lineer yerleşmiş dört mekânın üst seviyedeki taş konsolları, bu yapının daha önce iki katlı olabileceğini göstermektedir. Ön cephesindeki boşajlı taşlarda ustalıklı bir işçilik görülmektedir. Güney-batısında bir şapel ve avlu yer almaktadır.	Konumu:
Kaynaklar: -Enlart, 1920:157 -Enlart, 1987:468 -Gunnis, 1973:102-3 -Anc.Monts.Blds.C	

Şekil D.42 Venedik Evi

Yapı No: 43	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Biddulph Kapısı	
Yapım Yılı: Venedik Dönemi	(EEDA, Mogabgab, 1937)
Özgün İşlevi: Konut/ Loggia/ Saray	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi:	
Latinler: Konut/ Loggia/ Saray	(EUA, 2002)
Osmanlı: Bilinmiyor	
İngiliz: İşlevsiz	
1960 Sonrası: İşlevsiz	
Bilinen Onarımlar: 1937-1939 yıllarında, Eski Eserler Dairesi tarafından temizlenmiş ve döşeme seviyesine ulaşmak için zemininde kazı yapılmıştır.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri: Kapının üzerindeki kitabe yeri boştur.	
Mimari Nitelikler/ Stil: Rönesans stilinde cephe parçasıdır. 19. yüzyıl sonunda, İngiliz Mühendis Biddulph (l'Anson, 1883:30) tarafından ortaya çıkan bu yapıya, 'Biddulph Kapısı' adı verilmiştir. Nitelikli bir taş işçiliğin görüldüğü bu yapının tüm kesme taşları boşalıdır. Bu cephe parçasının düzeninden, bu yapının iki katlı olduğu anlaşılmaktadır.	(Enlart, 1987:455)
Kaynaklar: -Enlart, 1920:157 -Enlart, 1987:465 -Gunnis, 1973:102-3 -l'Anson, 1883:30 -Anc.Monts.Blds.I	Konumu:

Şekil D.43 Biddulph Kapısı

Yapı No: 44	19.-20. Yüzyıl Fotoğrafı:
Yapı Adı: Şömineli Ev	
Yapım Yılı: Osmanlı Dönemi	
Özgün İşlevi: Konut	21. Yüzyıl Fotoğrafı:
Çeşitli Dönemlerde İşlevi: Latinler: Burada mevcut olan yapının işlevi bilinmiyor. Osmanlı: Konut, Hac Yolcuları için Han İngiliz: Han, Müze 1960 Sonrası: İslam Kültür Demeği Geçici Sergi Salonları	 (EUA, 2003)
Bilinen Onarımlar: Eski Eserler Dairesi tarafından gerçekleştirilen restorasyonu 2000 yılında tamamlanmış olan bu konutlar, 2004 Mayıs'ından beri geçici sergiler için kullanılmaktadırlar.	Plan/ Kesit/ Görünüş/Detay:
Varsa Yazıt Bilgileri:	 II. Avludaki Hamam
Mimari Nitelikler/ Stil: Kentteki strüktürel ve mimari öğeleri en iyi korunmuş iki geleneksel konut yapısıdır. Açık sofalı olan bu yapılar revakları, hamamı, avludaki çeşmesi, ocakları ile Osmanlı Dönemi'nin kentteki en zengin konut kompleksleridir. Bazı bölümlerinde Latinler Dönemi'ne ait izler görülebilmektedir.	Konumu:
Kaynaklar: -Enlart, 1987:449	

Şekil D.44 Şömineli Ev

EK E : FOTOĞRAFLAR

Şekil E.1 19. yüzyıl sonunda Gazimağusa batı surları (EEDA)

Şekil E.2 20. yüzyıl başında Gazimağusa kuzey-doğu surları (Williams, 1928:14)

Şekil E.3 20. yüzyıl başında Gazimağusa kuzey-batı bölgeleri (Williams, 1928:17)

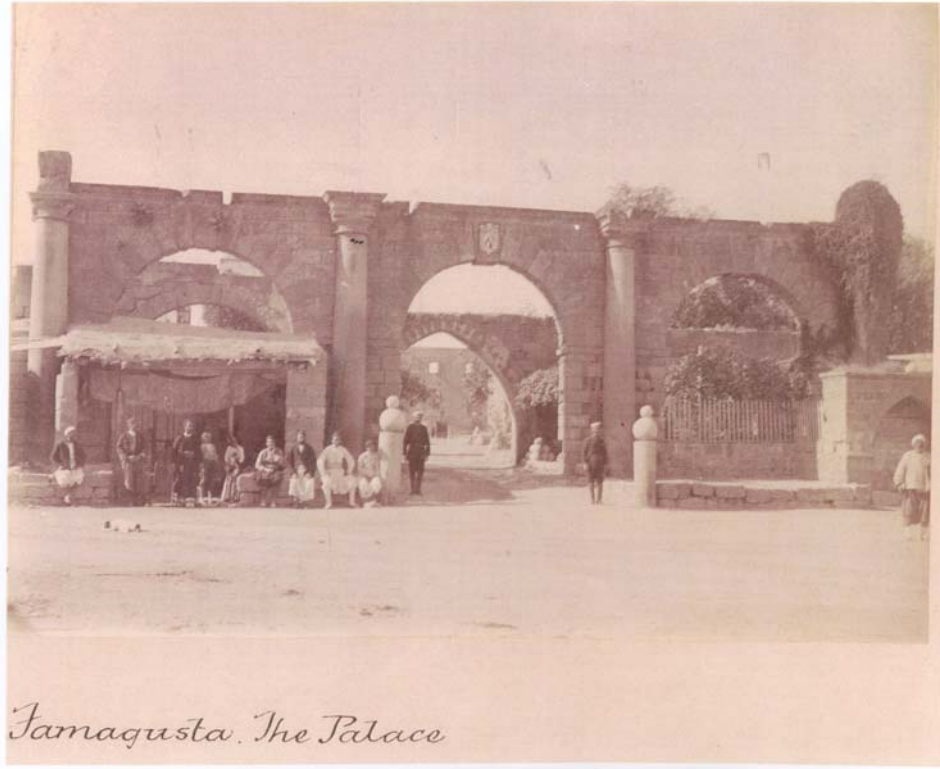
Şekil E.4a 1903 yılında açılan liman kapılarında açık olan kuzey kapısı

Şekil E.4b 1903 yılında açılan üç liman kapısından kapalı olan ikisi

Şekil E.5 Kentin kuzeyinde inşa edilmiş aralıklı rekreasyon ve eğitim yapıları

Şekil E.6 19. yüzyıl sonunda Meydan (EEDA)

Şekil E.7 1928 yılında meydan (Williams, 1928:6)

Şekil E.8 1947 yılında meydan (Mogabgab, 1947)

Şekil E.9 1953 yılında meydan (Mogabgab, 1953)

Şekil E.10 Meydanın güney cephesi

Şekil E.11 Meydanın kuzey cephesi

Şekil E.12 Meydanın kuzey-doğusu

Şekil E.13 Meydandaki İş Bankası

Şekil E.14 Ravelin Meydanı'nın bütünlüğünü ortadan kaldıran araç trafiği

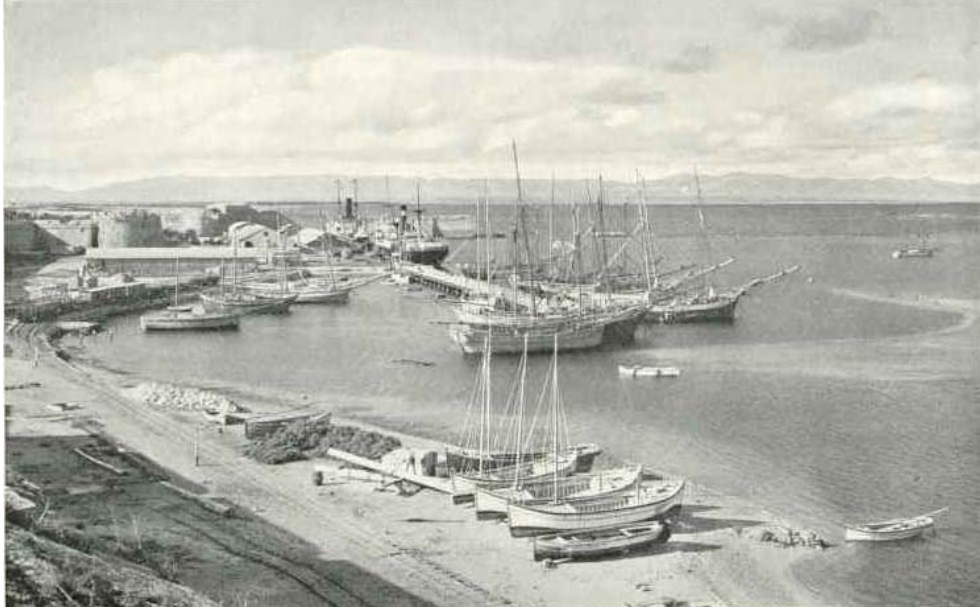
Şekil E.15 19. yüzyıl sonunda limanın dar rıhtım alanı (EEDA)

Şekil E.16 19. yüzyıl sonunda Deniz Kapısı (EEDA)

Şekil E.17 Deniz Kapısı ve önündeki Desdemonah Bahçesi

Şekil E.18 1928'de Liman (Williams, 1928:2)

Şekil E.19 İç Liman girişindeki deniz feneri

Şekil E.20 İngiliz Dönemi'nde inşa edilmiş liman yapıları

Şekil E.21 Yeni Kapı

Şekil E.22 Campo Santa Tabya-Tuzhane Tabya ve Altın Tabyanın bulunduğu sur duvarları

Şekil E.23 Akkule Tabya-Tophane Tabya arası

Şekil E.24 Tophane Tabya-Karpaz Tabya arasındaki sur duvarları

Şekil E.25 19. yüzyılda Karpaz Tabya-Canbulat Tabya arasındaki sur duvarları (EEDA)

Şekil E.26 Canbulat Tabya-Akkule Tabya arasındaki sur duvarları

Şekil E.27 Canbulat Tabya-Akkule Tabya arasındaki sur duvarları

Şekil E.28 İç Kale girişindeki yazıt

Şekil E.29 İç Kale kuzey-batı yönündeki burç yazıtı

Şekil E.30 İç Kale güney-batı yönündeki burç yazıtı/yazıt yeri

Şekil E.31 İç Kale güney-doğu yönündeki burç yazıtı

Şekil E.32 İç Kale kuzey-doğu yönündeki burç yazıt yeri

Şekil E.33 Mahmuz Burcu

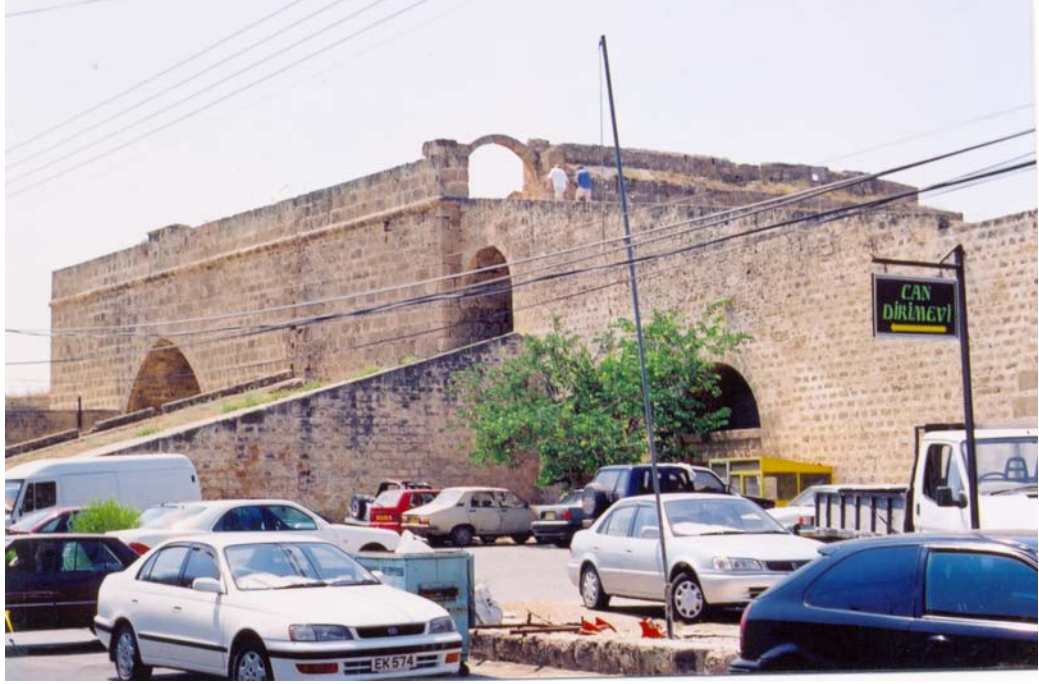
Şekil E.34 Ravelin'deki eski güney-doğu giriş kapısı

Şekil E.35 Ravelin'deki kuzey-batı giriş kapısı

Şekil E.36 Akkule Tabya iç taraftaki yazıt

Şekil E.37 Ravelin girişindeki rampa

Şekil E.38 Canbulat Tabya'nın üzerindeki deniz feneri

Şekil E.39 Sarayın ön cephesi ve arkasında kalan eski cephe

Şekil E.40 Sarayın altındaki dükkânlar

Şekil E.41 Saray avlusundaki Namık Kemal Zindanı

Şekil E.42 Sarayın Sinan Paşa S. cephesindeki dükkanlar ve üst katına 20. yüzyıl baslarında eklenmiş İngiliz Dönemi eki

Şekil E.43 Saray avlusundaki payandalar

Şekil E.44 Saray dükkânlarından iç mekân

Şekil E.45 Sarayın arka tarafında kalan Venedik Dönemi ekleri

Şekil E.46 St. Nicholas Kilisesi'nin üst örtü onarımı

Şekil E.47 St. Nicholas Kilisesi önündeki ek yapının Mahmut Celalettin S. Cephesi

Şekil E.48 St. Nicholas Kilisesi'nin kuzeyindeki stationelerde 1946 yılında gerçekleştirilmiş onarımlar (Mogabgab, 1946)

Şekil E.49 SS. Peter ve Paul Kilisesi batı cephesi

Şekil E.50 SS. Peter ve Paul K. payandaları (Mogabgab,1943)

Şekil E.51 SS. Peter ve Paul Kilisesi doğu cephesi

Şekil E.52 SS. Peter ve Paul Kilisesi kuzey cephesindeki yolun özgün seviyesie indirilmesi (Mogabgab, 1937)

Şekil E.53 St. George Latin Kilisesi apsis cephesi

Şekil E.54 St. George Latin Kilisesi kuzey cephesi payandaları

Şekil E.55 St. George Latin Kilisesi'nin ince taş detayları

Şekil E.56 St. George Yunan Kilisesi doğu cephesi

Şekil E.57 St. George Yunan Kilisesi kuzey cephesi

Şekil E.58 St. George Yunan Kilisesi batı cephesi

Şekil E.59 St. Symeon Kilisesi

Şekil E.60 Templar Kilisesi batı cephesindeki revak izleri

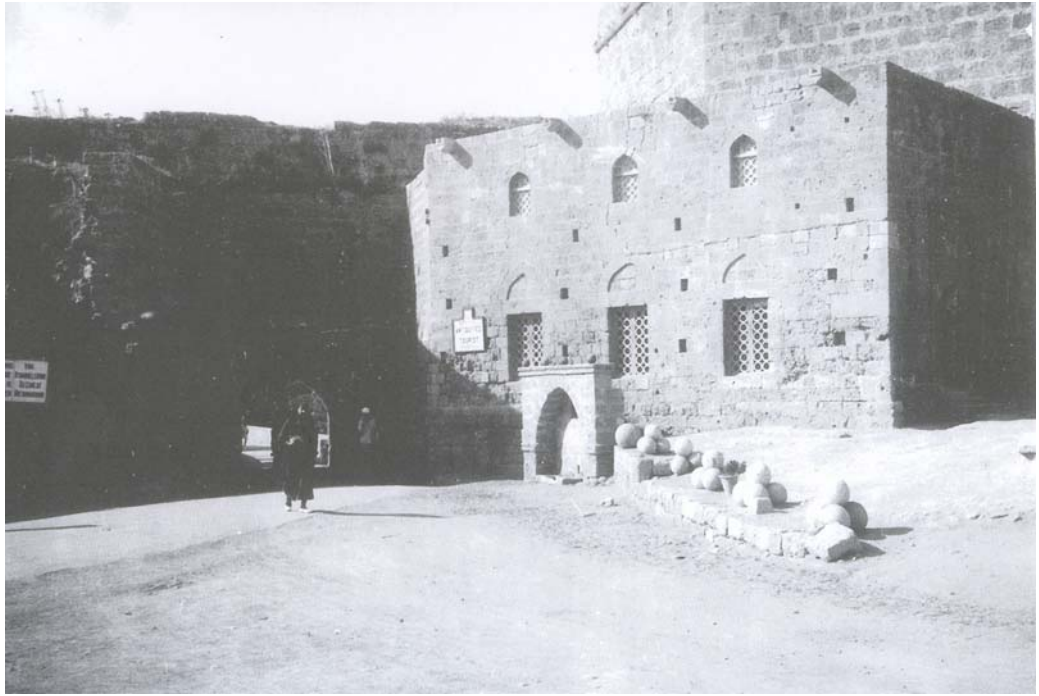
Şekil E.61 Templar Kilisesi kuzey cephesi

Şekil E.62 Ayia Zoni Kilisesi

Şekil E.63 Cafer Paşa Hamamı'nın mevcut durumu

Şekil E.64 1937 yılında, henüz özgün yerinde olan Akkule Çeşmesi (Mogabgab, 1937)

Şekil E.65 İstiklal Caddesi-28 Mehmet Çelebi S. kesişimindeki çeşme

Şekil E.66 Mustafa Paşa Camisi önündeki çeşme

Şekil E.67 Şömineli ev girişindeki çeşme

Şekil E.68 Kuru Çeşme Sokak karşısındaki çeşme

Şekil E.69 Lala Mustafa Paşa Sokak üzerindeki çeşme

Şekil E.70 Mehmet Ali Görmüş S'da bulunan kemerli geçit altındaki türbe

Şekil E.71 Mustafa Paşa Camisi önündeki türbeler

Şekil E.72 St. Nicholas Kilisesi önündeki türbeler

Şekil E.73 SS. Peter ve Paul Kilisesi yanındaki mezarlar

Şekil E.74 1939 yılında Cafer Paşa Hamamı karşısındaki, bugün mevcut olmayan geleneksel konut (Mogabgab)

Şekil E.75 1939 yılında, Hospitalier Kilisesi yanındaki konutlar (Mogabgab)

Şekil E.76 1946 yılında Naim Efendi Sokaktaki doku (Mogabgab)

Şekil E.77 1938 yılında sarayın arkasındaki yapılar (Mogabgab)

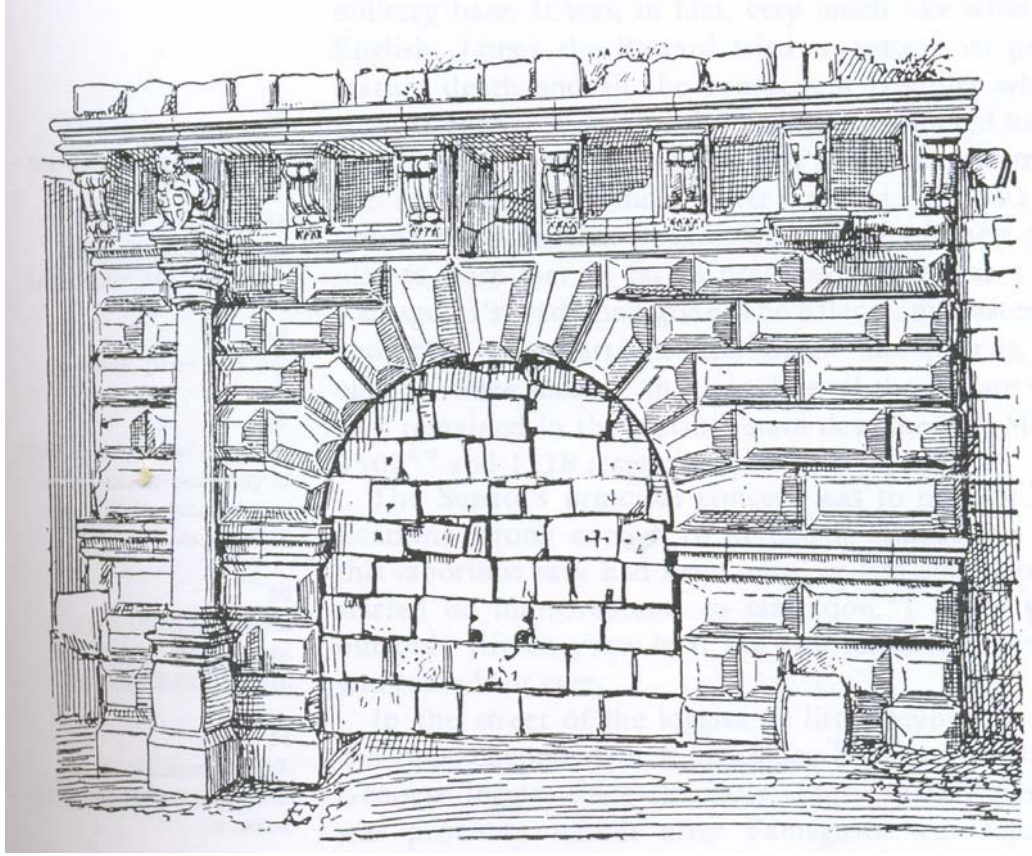
Şekil E.78 Venedik Evi ön cephesi

Şekil E.79 Venedik Evi yan cephe konsolları

Şekil E.80 Venedik Evi avlusundaki kazı ve onarım çalışmaları

Şekil E.81 Biddulph Kapısı'nın 19. yüzyıl sonuna ait çizimi (Enlart, 1987:455)

Şekil E.82 Muzaffer Ersun Sokak, No:1

Şekil E.83 Muzaffer Ersun Sokak, No:25a

Şekil E.84 Erenler Sokak, No:4-6

Şekil E.85 Necip Tözün Sokak, 25a

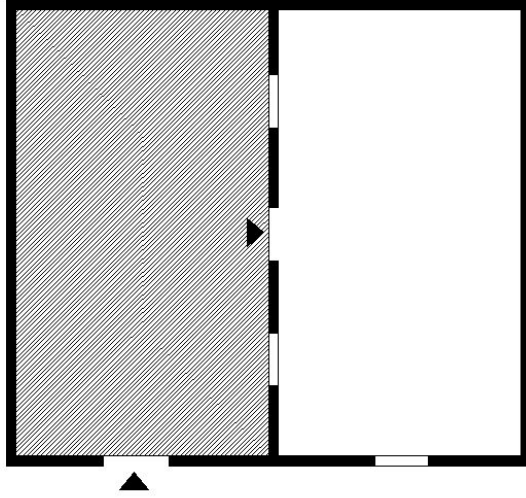
Şekil E.86 Afrodite Sokak, No:1

Şekil E.87 Kızıl Hamam Sokak, No:6-8

Şekil E.88 Naim Efendi Sokak, No:21

Şekil E.89 Avludan girilen, tek katlı, tek mekânlı konut tipi planı

Şekil E.90 Akkule Sokak, No:1

Şekil E.91 Akkule Sokak, No:9

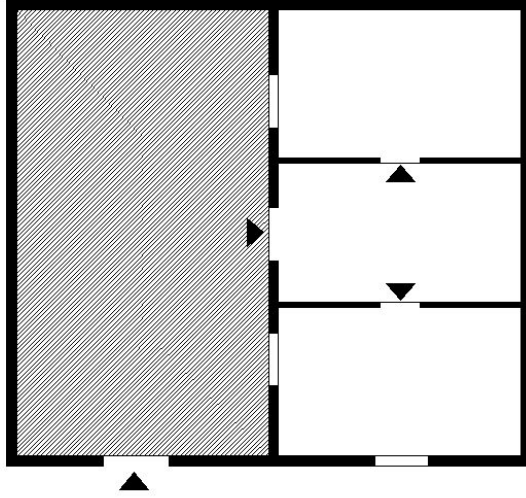
Şekil E.92 Yeni Yol Sokak, No:8

Şekil E.93 a Suphi Ezel Sokak, No:3

Şekil E.93 b Suphi Ezel Sokak, No:3

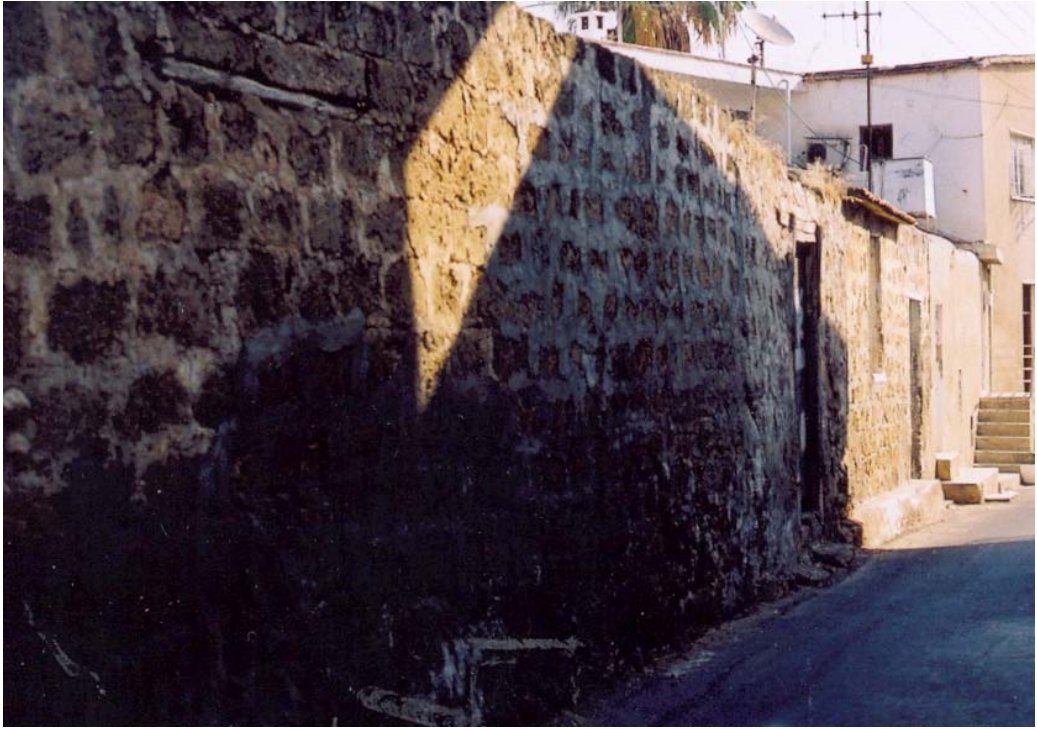
Şekil E.94 Avludan girilen, tek katlı, üç mekânlı konut tipi planı

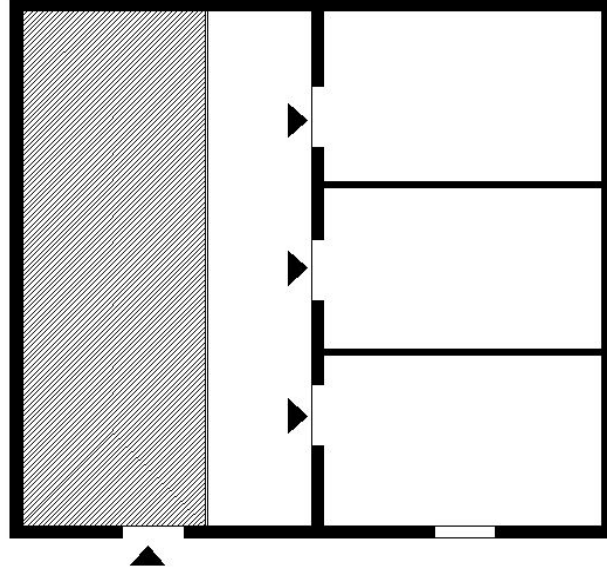
Şekil E.95 Tabakhane Sokak, No:2

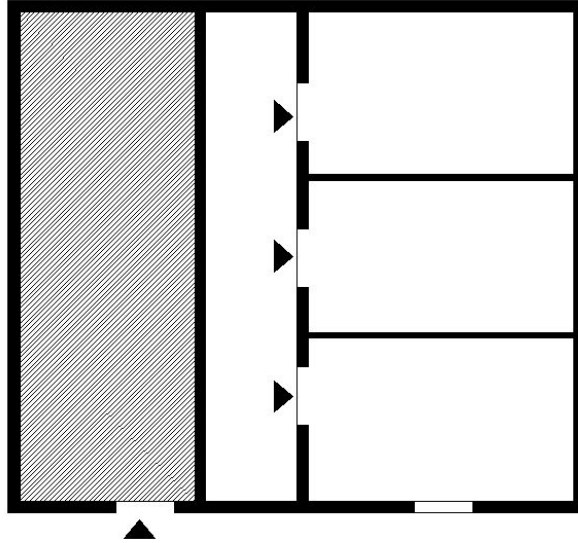
Şekil E.96 Suphi Ezel Sokak, No:2

Şekil E.97 Suphi Ezel Sokak, No:5

Şekil E.98 Avlulu, iki katlı, açık sofalı konut tipi planı

Şekil E.99 Avlulu, iki katlı, kapalı dış sofalı konut tipi planı

Şekil E.100 Ali Paşa Sokak, No:29

Şekil E.101 Akkule Sokak, No:5

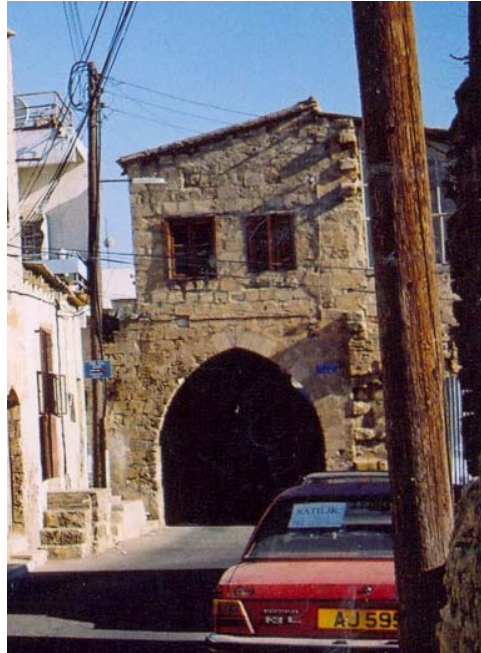
Şekil E.102 Kızıl Hamam Sokak, No:10

Şekil E.103 Erenler Sokak, No:11

Şekil E.104 Kızıl Hamam Sokak, No:6

Şekil E.105 Ali Paşa Sokak, No:35

Şekil E.106 Erenler Sokak, No:3

Şekil E.107 Erenler Sokak, No:5

Şekil E.108 Şömineli ev, dış sofa ve merdivenler

Şekil E.109 Şömineli ev avlusundaki hamam

Şekil E.110 Şömineli ev, Osmanlı Dönemi öncesine ait olması muhtemel payandalar

Şekil E.111 Kabaltı ahşap kirişleri

Şekil E.112 Ali Paşa Sokak, No:43

Şekil E.113 Erenler Sokak, No:9

Şekil E.114 Muzaffer Ersun Sokak, No:1,

Şekil E.115 İngiliz Dönemi konut örnekleri

Şekil E.116 İngiliz Dönemi konut örnekleri

Şekil E.117 Mahmut Celalettin Sokak, No:5

Şekil E.118 Naim Efendi Sokak No:33

Şekil E.119 Kuruçeşme Sokak, No:4

Şekil E.120 Yeni Yol Sokak, No:11

Şekil E.121 Kemal Zeytinoğlu Sokak, No:12

Şekil E.122 Kuru Çeşme Sokak, No:1

Şekil E.123 Yeni Yol Sokak, No:1

Şekil E.124 Kışla Yolu Sokak, No:13

Şekil E.125 Hükümet Yolu Soka, No:3

Şekil E.126 Suphi Ezel Sokak, No:7

Şekil E.127 Mehmet Ali Görmüş Sokak, No:3

Şekil E.128 Hükümet Yolu Sokak, No:1

Şekil E.129 Kışla Yolu Sokak, No:19

Şekil E.130 Hükümet Yolu Sokak, No:5

Şekil E.131 Tabakhane Sokak, No:6

Şekil E.132 İstiklal Caddesi üzerinde dükkân-konut kompleksleri

Şekil E.133 Meydandaki 1947 yılında kazıda ortaya çıkan meydanın ortasındaki çeşmenin tabanı ve künkler (Mogabgab, 1947)

Şekil E.134 19. yüzyılda Deniz Kapısı'nın önündeki büyük aslan ve artık yerinde olmayan küçük aslan heykelleri (EEDA)

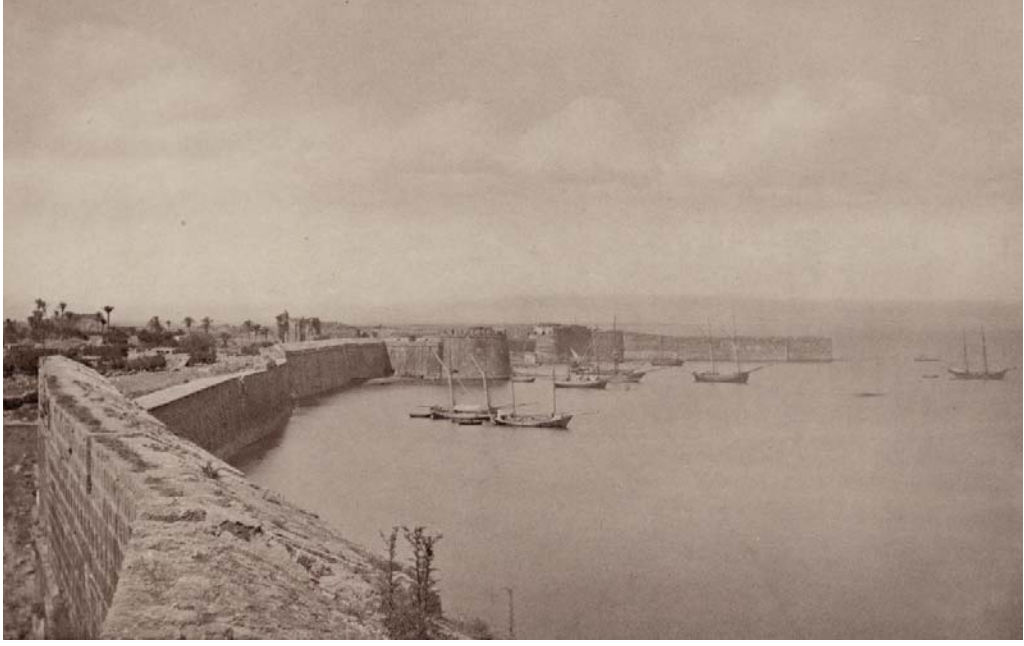
Şekil E.135 Tersane Kapısı'ndaki demir aksamalar

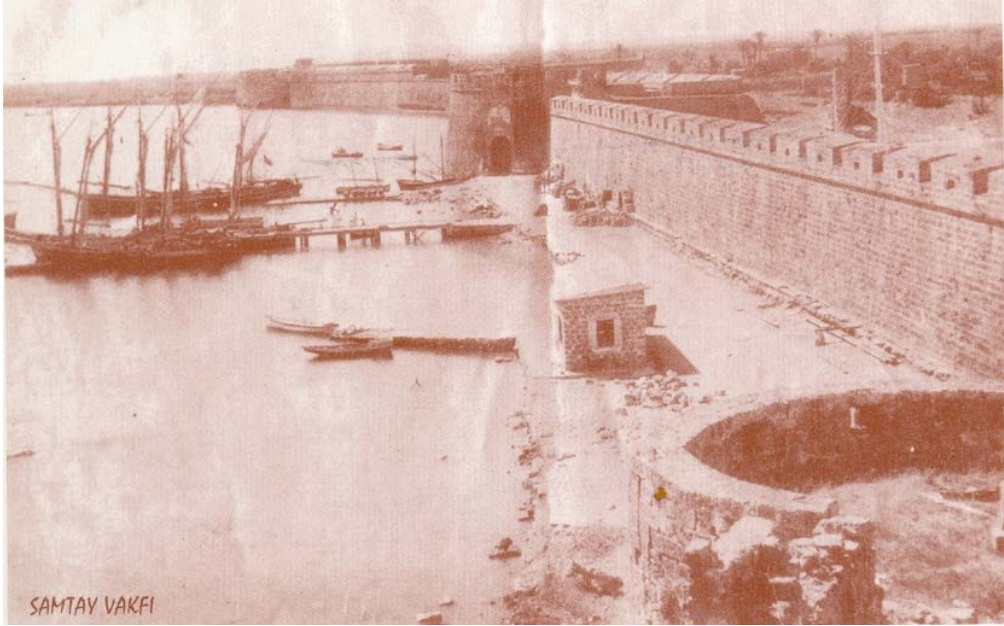
Şekil E.136 1878 yılında sonunda St. Nicholas Kilisesi önündeki yapılar
(Thomson, 1879:46)

Şekil E.137 19. yüzyıl sonunda St. Fransiskan Kilisesi ile Saray arasındaki yapılar
(Anonim)

Şekil E.138 1878’de liman (Thomson, 1879:42)

Şekil E.139 19. yüzyılda liman (SV)

Şekil E.140 Tersane'nin yerinde görülen merdiven ve arkad

Şekil E.141 19. yüzyılda Kara Kapısı önündeki yapılaşma (Anonim)

Şekil E.142 Tabakhane Camisi (Enlart, 1987, 299)

Şekil E.143 Güney surlarında onarım izleri

Şekil E.144 Canbulat Tabya'da farklı duvar örgüleri

Şekil E.145 19. yüzyılda kentin güney-doğusu (EEDA)

Şekil E.146 1913 yılında kentin doğu bölümleri, St. Symeon'un kubbesi mevcut (Ohnefalsch-Richter, 1913)

Şekil E.147 1913 yılında kentin güney-batısı (Ohnefalsch-Richter, 1913)

Şekil E.148 Gazimağusa Medresesi'nde sıra dışı pencere konumları ve devşirme söveler

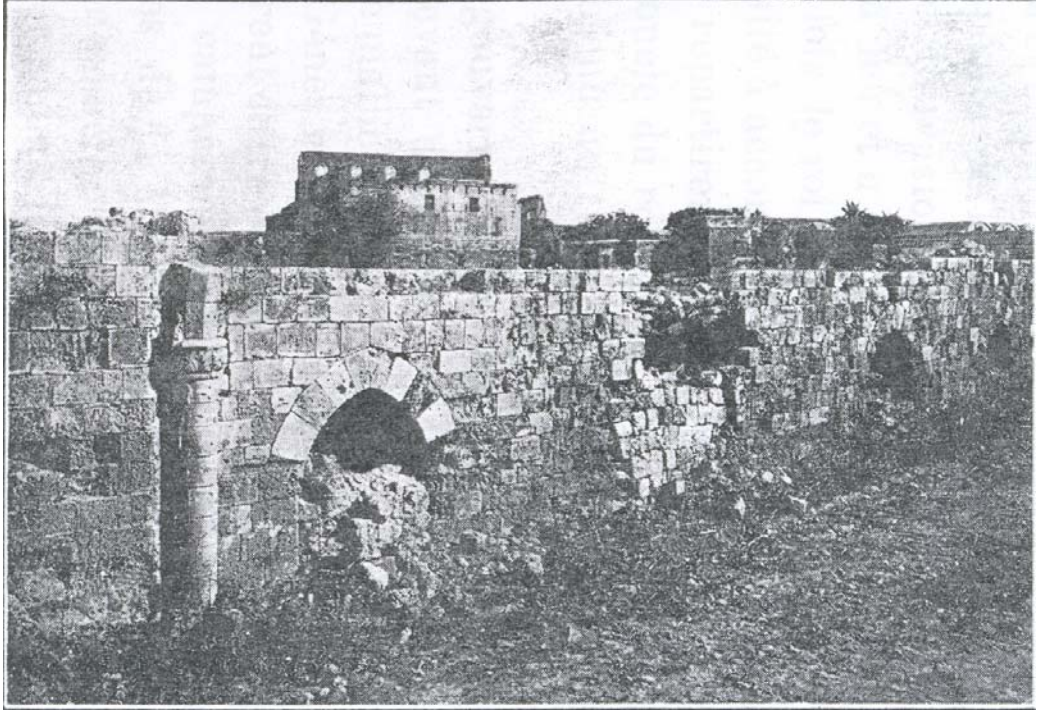
Şekil E.149 Düzensiz ve gelişigüzel taş örgüsü

Şekil E.150 Kırsallaşmış konut örnekleri

Şekil E.151 Tuzhane olarak bilinen yapı kalıntısı

Şekil E.152 20. yüzyıl sonunda C.Enlart'ın fotoğrafladığı ve Ceneviz Loggia'sı olarak tanımladığı, bugün mevcut olmayan yapı (1920, 8)

Şekil E.153 1939 yılında İki Kilitler çevresindeki yıkımlar (Mogabgab, 1939)

Şekil E.154 1938 yılında SS. Peter ve Paul Kilisesi etrafındaki yıkımlar
(Mogabgab, 1938)

Şekil E.155 1938 yılında Sarayın batısındaki hanın yıkılması (Mogabgab, 1938)

Şekil E.156 1958-1961 yılları arasında inşa edilmiş ‘Yeni Belediye Evleri’

Şekil E.157 1960 sonrasında inşa edilen niteliksiz yapılardan bir örnek

Şekil E.158 1951 yılında Meydana St. Nicholas Kilisesi önünden bakış
(Mogabgab)

Şekil E.159 2002 yılında Meydana St. Nicholas Kilisesi önünden bakış

Şekil E.160 20. yüzyıl başlarında yapılmış İngiliz Dönemi Belediye Pazarı'nın üzerine eklenmiş uyumsuz bir kat

Şekil E.161 Geleneksel yapılarda ticari kullanıma yönelik uyumsuz açıklıklar

Şekil E.162 Meydanda sıhhileştirme çalışmaları ve çevre düzenlemesi

Şekil E.163 Dokuyla uyumsuz inşa halinde yeni konut

EK F : TERMİNOLOJİ

F.1 METİNDE GEÇEN LATİNCE TERİMLER

Cavalier:	16. yüzyıl sur mimarisinde önemli bir yer tutan, sur duvarlarının iç taraflarına inşa edilen ve top atışı için kullanılan yüksek platformlar.
Commerzium:	Gümrük Yapısı
Demi-Lune:	Ortaçağ'da sur girişlerini savunmak için, girişlerin önüne inşa edilen yarım daire şeklinde yapılar.
Domini:	Ev/ mekân
Ecclessia:	Kilise
Fondouk/Fondici:	Han/dükkanlar topluluğu
Loggia:	'Loggia' kelimesi, Doğu Akdeniz'deki Ortaçağ Latin yerleşimlerinde, batıdaki kemerli revak anlamından çıkıp muhtemelen önünde bir revak bulunan yapı anlamında kullanılmıştır. Bu tez için yararlanılmış Cenevizli noter Lamberto di Sambuceto'nun kayıtlarında da, 'loggia' Akdenizli denizci kent ve devletlerin temsilciliği ya da merkez binası anlamında kullanılmıştır. Sıklıkla bahsedilen Venedik ve Ceneviz loggialarının yanında, Piza ve Katalan loggiaları da bazı metinlerde yer almıştır. 1344-1345 yıllarında kenti ziyaret etmiş anonim bir İngiliz (Mogabgab, 1943b:56) de loggialardan 'Venedik, Ceneviz, Katalan ve Saraken tüccarların konakladığı saraylar' olarak söz etmektedir. M. Balard is, 'loggiaları batılı devletlerin konsüllerinin konakladığı ve ticaretlerinin merkezi olarak kullandıkları yapılar olarak tanımlamıştır (Balard, 1985:282).
Ravelin:	'Demi-lune' olarak adlandırılan, yarım daire şeklinde yapıların geliştirilmiş biçimidirler. Girişleri koruyan bu dış kabuklar, top kullanımının başlamasının ardından, ana yapıdan koparılmış ve ravelin adını almıştır. Bu yapılarda, ana hendek tarafında bir üçgen ve hendeğe dik duran iki yan yüzey bulunmaktadır. <i>Ravelin</i> lerin amacı, sur girişlerinin doğrudan bombalamadan korunmasını sağlamaktır.
Regis:	Kraliyetle ilgili
Stazione/Stacione:	Dükân, ticaret yapılan mekân
Torio/Turris:	Sur burcu/kule
Volta:	depo yapıları

ÖZGEÇMİŞ

Ege Uluca 1972 yılında Limasol’da doğdu. Ortaöğrenimini Canbulat Lisesi’nde (1982-1989), yüksek öğrenimini ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü’nde (1990-1995) tamamladı. ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Programı’nda başladığı yüksek lisans çalışmasını, Öğr. Gör. Necva Akçura yürütücülüğünde ‘Coservation and Rehabilitation of a Historical District: A Case Study in Yeni Foça’ başlıklı teziyle tamamladı. 1996-1997 yıllarında Mekan Proje A.Ş ve Hazmer İnşaat A.Ş.’de mimar olarak çalışan Ege Uluca, 1997-1998 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Girne Amerikan Üniversitesi Mimarlık bölümünde yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1999’da İstanbul Kültür Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış olan Ege Uluca, Mimarlık Tarihi, Restorasyon ve Tasarım derslerine katkıda bulunduğu Mimarlık Bölümü’ndeki görevini halen sürdürmektedir. 1998 yılında Yard. Doç. Fuat Gökçe (ODTÜ) yürütücülüğündeki ‘Birgi Tarihi Çevre Sıhhileştirme Projesi’nin saha ve büro çalışmalarına katıldı. 2002 yılı yazında Prof. Dr. Nur Akın ve Prof. Dr. Günkut Akın yürütücülüğünde TÜBA-TÜKSEK projesi olan ‘Urfa-Birecik ve Suruç Kırsal Mimarlık Envanteri’ projesinin saha çalışmalarına katkıda bulundu.

İyi derecede İngilizce ve başlangıç seviyesinde Fransızca bilen Ege Uluca, evlidir ve bir kızı vardır.

ÇALIŞMALARI

Uluca, E., (2003), “The Usage Problems of Traditional Residential/ Commercial Buildings in Yeni Foça, Papaz District due to the Service Space Needs and Incompatibility Problems of New Service Spaces”, 11th Biennial International Conference on Built Heritage Conservation, Tuşnad, Romania, April 23–29, 2003 (CD)

Uluca, E., Yıldırım, S., (2003), “The Effects of Urban ‘Transformation of Istanbul Historical Peninsula in 20th Century’ on Major Byzantine Monuments and Their Environments”, 6th International Congress: Cultural Heritage: Context and Conservation, Havanna, Cuba, April 14-18, 2003

Uluca, E. (2002), “The Development and Transformation of the City of Famagusta, Inner-city in Cyprus”, Medieval Europe Basel 2002, Internationaler Kongress des Mittelalters und der Neuzeit, Basel, 10-15.8.2002, Preprinted Papers (3v.), 97-102

Uluca, E., Yıldırım, S., (2002), "A Research for the Sources of Architecture, a Case Study: Turkey," (Poster exhibition), UIA Berlin 2002, XXI. World Congress of Architecture, Berlin, 22-26.7.2002

Uluca, E., (2003), “Morphology and Deterioration of Sandstone”, Istanbul Kultur University Periodical, Science and Engineering Issues, v.1, no.3, March 2003, 71-8